

3 1761 05912280 4

Presented to the
LIBRARY *of the*
UNIVERSITY OF TORONTO

by

**HUNGARIAN RESEARCH
INSTITUTE OF CANADA**

MAGYARORSZÁG
TÖRTÉNELME.

AZ ÚJ DOLGOZAT MÁSODIK, BŐVITETT KIADÁSA.

HETEDIK KÖTET.

BUDAPEST.

KIADJA A „FRANKLIN-TÁRSULAT”

MAGYAR IRODALMI INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1873.

T A R T A L O M.

TIZENNYOLCZADIK KÖNYV.

A nemzeti kibékülés és meggyöngülés korszaka.

ELSŐ FEJEZET.

III. Károly országlata a *pragmatica sanctio*ig.

I. Visszapillantás a forradalmak korszakára. A szatmári békekötést Eleonora özvegy császárné megerősíti; de néhány magyar úr mindenféle fondorlattal ki akarja játszani, míg nem a Spanyolországból megjött Károly azt ünnepélyesen megerősíti s kibirdetteti. A koronázó országgyűlés. Az előleges tanácskozmányokban szóba hozatik a nőági örökösödés, melyet a horvát rendek már elfogadtak; de viszhangra nem talál. A koronázás után új törvény alkotatik a királyválsztás jogának feléledéséről az uralkodóház férfi ágának kihalta után. De a szatmári béke ellen hasztalan újítják meg fondorlataikat némely urak. Mialatt ezután a vallásügy felett folynak a viták, a terjedező mirigyhalál a rendeket szétoszlatni kényszeríti. Károly 1713-ban a *pragmatica sanction*ak nevezett örökösödési törvényt családilag megalkotja. Az utrechti békét el nem fogadván, még egy ideig hadakozik Franciaországgal; de 1714-ben békét köt Rastadtban; ezután ismét egybehívja a megszakadt országgyűlést. Pálffy Miklós nádorrá választatván, a viták most is a szatmári béke és a vallásügy felett folynak leghevesebben. A békekötés végre becikkelyeztetik; de nem úgy mint Károlyi Sándor és Pálffy János kívánja. A vallás ügye sem a protestansok kívánatai s a lelkiösmereti szabadság igényei szerint intéztetik el a két új törv. czikkben. A jobbára *reactionarius* szellemű urak a felségsértés ügyében is súlyos törvényt alkotnak. Egy törvény az állandó hadsereget s hadiadót alapítja meg; más törvények a kormány székek függetlenségét biztosítják.

II. A törökök háborút kezdvén Velenczével, abba ennek szövetségese, Károly is belékeveredik. Eugen 1716. Futaknál száll táborba; miután pedig Pálffy az ellenséggel egy fényes csatát vívott, a péterváradai sánczokba rendeli hadait, s a törököt, ki azt ostromolni szándékozik, egy elhatározó ütközetben megveri. Innen Temesvár alá száll, s egy török hadat, mely a várbeliek segedelmére jön, megvervén, a várost, majd a várat is megveszi s az egész bántágot visszafoglalja és Mercy tábornok kormányára bízta. E közben Steinvill Erdélyből Oláhországba tör, Maurocordato vajdát elfogja. A török Montagu angol követ által (kinek neje magyarországi útját érdekesen írja le) sürgeti a békét; de ez meg nem adatván, a háború 1717-ben is foly. Eugen Nándorfehérvár ostromát tüzi ki czélul; de midőn hadait Pancsováról a Dunán átszállítja, Károlyi Sándor alatt Magyarországon is intézkedik a bujdosók netaláni betörése ellen. Eugen seregének vezérei. Nándorfehérvár megszállása; előkészületek az ostromra. A török 200 ezernyi sereget hoz a vár megsegéllésére. Vékony János hasznos felfedezései után Eugen a török táborát megtámadja s megveri; minek következtében Nándorfehérvár is feladja magát. Ez alatt azonban tatárok törnek be Erdélybe s Magyarországra; a Szamosközt elpusztítják, majd Ugoesában rabolnak. Károlynak nincs ereje ellentállni; de Bagosy egy éj szerencsésen megüti őket; kik aztán a felkelt néptől Máramaroson keresztül üzetnek. A német vezérek alaptalanul vádolják Károlyt hanyagsággal. Horvátországban ez alatt a törökök némi előnyöket nyernek; de az Al-Dunánál Eszterházy József és Splényi őket megverik. E közben Fülöp spanyol király Olaszországban támadja meg Károlyt; minisztere, Alberoni, meg a törököt izgatja, hívná meg Párisból Rákóczyt, s készítené általa felkelést Magyarországon. A török hajlik a tanácsra. Rákóczynek nem nagy reménye van ugyan a sikerre Európa s Magyarország jelen állapotában; de bizonyos feltételek alatt elfogadja a meghívást. Mire azonban ő Törökországba érkezik, ott minden békére néz, s az alku meg is kezdetik Passzaroviczán. Rákóczy tanácsai a török iránt, melyeket azonban a francia meghíúsít. A béke Passzaroviczban megkötötték. Feltételei szerint Szerb és Oláhország egy része is Károly birtokává lesz. Rákóczy pedig bujdosó társaival a határszélekről távolabb belebebetetnek. Ezek egy ideig Konstantinápolyban s vidékén élnek, de 1720-ban az osztrák követ működései következtében Rodostóba kénytelenek menni. Rákóczy jól ellátatik a töröktől; de ő visszavágy a nyugatra, vágya azonban nem teljesedik. Száműzőtségben többféle tervet készít, hogy hazája ügyén, melyet figyelemmel kísér, egynémik lendítsen; de a francziát semmire sem nyerheti meg. Levelei Dubois és Morville francia miniszterekhez, az orleansi herceghez. Szigorú, klastromias magánélete. A bujdosók egyenkénti halálzásai. Rákóczy György megjelenése Rodostóban. Ennek elhanyagolt neveltetése; útja Franciaországba.

III. A béke helyreállta után a különféle országos bizottmányok kez-

denek tanácskozni; melyek azonban, kevés vagy semmi eredményt sem mutathatnak fel. Az udvar ez alatt főleg oda munkálkodik, hogy a pragmatika sanctiot mind a külhatalmakkal, mind saját népeivel elfogadtassa. A német örökös tartományokban ez 1720-ban s a következő évben meg is történik. A magyar korona tartományaira nézve, kivált az 1715-ki 4-dik t. cz. után, e tekintetben törvényre lévén szükség, az udvar céljai sikeresítésén kéz alatt egyeseknél hosszan működik; s mihelyt kedvező híreket vesz, Erdélyben országgyűlést tart, hol aztán a *pragmatica sanctio* nehézség nélkül elfogadtatik. Hasonló czélból Magyarországon is országgyűlést hirdet 1723-ban Csáky Imre érsek működése. A *pragmatica sanctio* alaptörvénynyé lételének története; e törvény hordereje. Az országgyűlés egyéb munkái. Az előleges kívánatok; a kir. válasz azokra. A vallásügyi kérdés fejleménye. Az adó s katonatartás, porziók, deperditák. A többi törvények; az ország többféle jogainak megerősítése. A helytartótanács felállítása. Az ország épségére, az igazságszolgáltatásra s az anyagi érdekekre vonatkozó törvények. Az országgyűlés vége.

IV. Kir. rendelet a vallásügyben. Vallási surlódások Pest megyében. Eszterházy Imre primássá nevezetik. Az új helytartótanács első működései leginkább az anyagi érdekek emelésére irányozók; de pénz híjában keveset tehet. A földművelés, jobbágyok állapota, új telepek. A kereskedelem akadályai, közlekedési eszközök hiánya. A helytartótanács feladata; melyet azonban pénzhány miatt meg nem oldhat. Károly maga is ügyekezik emelni a kereskedelmet. Fiumét szabad kikötővé teszi, a tengerpartra út készített. Az anyagi érdekekre nézve legtöbb történik a temesi bánóságban, hol Mercy tábornok s kormányzó áldásosan működik. Béga-csatorna. Selyemipar.

V. A cambrayi congressus eredménytelen maradván, a spanyol király kéz alatt s titkon egyezkedik Károlylyal; de az így kötött szerződések ezt majdnem megint háborúba bonyolítják; a pápának még is sikerül hét évre fegyverszünetet eszközölni. A béke ideiglen biztosítottván, Károly 1728-ban országgyűlést hirdet. Az udvar célja az, hogy a jobbágyi földeket az adó alapjává tétesse; de a rendeknél, kik a jobbágy személyét s nem földjét akarják kitűzetni adóalapul, nagy ellenzésre talál. A gyűlés heves, mint rég nem volt. Eszterházy József és Zichy Ádám végre személyesen felkeresvén Károlyt, őt engedésre bírják. Az adófelosztásra kiküldött bizottmány esküje miatt igen heves vita támad a kathol. és protestans felek közt, míg végre a király, mind a két féltől felkértevén, közbelépte által békét nem eszközöl. A kir. rendelet azonban, melyet a vallásügyben kibocsát, nem elégítheti ki a protestansokat. Mi azonban váratlan vala, annak Althan váci püspök is nyilván ellentmond Pest megye gyűlésén; miért a püspök meg is fenyíttetik. Az önkény, melyre a vallásügyben magok a rendek hívják fel a kormányt, a választásügyről egyebekre is mindinkább elterjed. Hogy ezt a nemzet élén álló

férfiak türik, sőt elősegítik, meltán gáncsot érdemelnek, mert ekkor fészkei be magát annyira az ország kormányában a bécsi német kormányférfiak befolyása, hogy azt utóbb a legújabb időkig sem tudta magáról lerázni.

VI. Az ügyek ezen állapotát jól ismeri Rákóczy Ferencz, ki, azonban mint-hogy az európai viszonyokat sem látja lyanoknak, melyek közt valamit lendíteni lehetne hazája javára, ez okoknál fogva le is mond minden politikai terveiről, s 1729-ben abban kezd vala működni, hogy bujdosó társai és saját fiai sorsát a jövőre biztosítsa. E végett ki akar békülni a bécsi udvarral. Közbenjárásra a porosz és lengyel királyokat kéri fel; de bár ezek azt szívesen megteszik, a bécsi udvart arra nem találják hajlandónak. Rákóczy minden útát elvágva látván maga előtt, ismét felkelési tervekben kezd működni. Némi kilátást erre a lengyel örökösödés nyujt neki. Ebbeli reményei 1733-ban II. Ágost lengyel király halálával teljednek ugyan; de mivel sem a portát nem sikerült háborúra birni Károly ellen, sem segedelmet a szultántól nem kaphat Törökországból távoznia, a lengyel örökösödési háború is befejeztetik a nélkül, hogy hazája mellett valamit tehetne. E miatti bújá megöli őt 1735 aprilban. Végrendelete. Bujdosó társainak sorsa. Fia, Rákóczy József lesz a bujdosók fejévé. — Már sírjában feküdt Rákóczy Ferencz, midőn neve megint fegyverzaj közt kezd hangzani Magyarországbán, a Peró-féle zendülésben. A szerb telepek sorsa Magyarországbán. A köztök kitört elégületlenség Szegedinecz Péter ezredest lázadásra indítja. Szegedinecz, más néven, Peró és társai tervei, izgatásai a magyarok közt. Ezeknek fellázadása. A zendülők elfogatása s a bűnösök kivégeztetése.

VII. Károly, birodalma örökösét, Mária Terézia leányát 1736-ban Lothringeni Ferencz herczeggel házásítja egybe. Eugen herczeg, a nagy hadvezér meghal. Hiányát nem sokára érzi Károly, mert az orosz és saját foglalás-vágya őt 1737-ben a törökkel megint háborúba bonyolítja. Pálffy János mellőztével Seckendorf neveztetik fővezérré; ki azonban felette ügyetlenül és szerencsétlenül működik. A törökök Nisszát megveszik és Boszniában is előnyöket nyernek, Oláhországban pedig Wallist megverik. Az udvar Seckendorft hadi törvényszék elébe állítja s Grétzben fogságra vetteti. A békekisérletek meghiúsulván, 1738-ban is foly a háború, a mult évinél még szerencsétlenebbül. A fővezér, Königseck, oly ügyetlenül működik, hogy a törökök a császáriakat a Szávaig visszanyomják, Vég-Szendrőt, Mehádiát megveszik. A török Rákóczy Józsefet is szerepeltetni kezdi; általa, kit Erdély fejedelmévé nevez, a magyarokat, erdélyieket felkelésre izgatja. De Rákóczy József nem csak az országban, hanem bujdosó társai közt sem tud rokonszenvet ébreszteni maga iránt; a beteges ifjú az év vége felé Csarnavadán meghalálozik. A másodévi hadjárat végével megint tétetnek némi békekisérletek; de mivel a török Belgrádot és Temesvárt visszakivánja, eredménytelenül. Az 1739-ki hadjárat még szerencsétlenebb a két előbbinél. A fővezérlet most

Walliskezébe kerül ; Koroczkanál megveretik. A győzedelmes török Belgrádot szállja meg : Wallis és Neiperg a béke felett kezdenek vele alkudozni s annak fejében az ép s még nem is vívott várat neki átadják : miért aztán mind a ketten börtönnel lakolnak. Károly halála.

TIZENKILENCZEDIK KÖNYV.

A nemzet s a királyi ház közti bizodalom helyreállta.

ELSŐ FEJEZET.

Mária Terézia országlatának első fele.

I. Mária Terézia a kormány átvételét tudatván, koronázó országgyűlés összehívását s a nemzeti jogok megtartását előleg is igéri. Külviszonyai eleitől fogva veszélyesek, a fejedelmek nem akarván elismerni a pragmatica sanctio érvényességét. A bajor fejedelem s a porosz király az osztrák birtokot azonnal meg is támadják, s példájok által a lengyel, szárd és spanyol királyt is támadásra ingerlik. Franciaország mind ezen ellenségeket szövetségbe egyesíti Mária Terézia ellen. Ő is szövetségesek után lát ; de Anglia s Holland vonakodik s csak közbenjárást ajánl ; az orosz a francia által felizgatott svéd foglalja el. II. Fridrik a királyné hadait 1741-ben megveri s egész Sléziát elfoglalja ; a bajor, segítettve francia hadaktól Ausztriába tör. Mária Terézia nagy veszélyben forog ; nemcsak miniszterei, de már férje is azt tanácsolják, hogy a porosznak és a bajornak engedje át tartományai egy részét. E körülmények közt nyílik meg a pozsonyi országgyűlés. A magyarok erre azon szándékkal jelennek meg, hogy az ország minden sérelmei orvosoltassanak, s az alkotmány azok ellen a jövőre is biztosíttassék. E végett új hitlevelet akarnak készíteni. A RR. a királyné férjét kormánytársnak elfogadni nem akarják ; Pálffy Jánost nádorrá választják. Mária Terézia a hitlevelet megváltoztatni nem engedi, de abban előleg is megegyez, hogy némely főkívánatok törvénybe iktattassanak ; koronázat. Mária Terézia oly bizalmat gerjeszt maga iránt, hogy némelyek már oda is kezdenek törekedni, hogy Magyarország tétessék a monarchia középpontjává, s a királyné itt lakjék, csak így lehetővé mellőzni a német miniszterek befolyását. Előleg is azt kívánják, hogy a királyné több magyart vegyen fel titkos tanácsába, s egészen függetlenül tegye a magyar igazgatást. A királyné törekvése Ferencz n. herceget kormánytársrá fogadtatni. Párbeszéd Eszterházy Józseffel. A RR. elégtelensége a sérelmek s kívánatokra adott válaszszal. Újabb felirat ez iránt. E közben a királyné kül ügyei mind veszélyesebbekké válnak : a bajor Linczet megveszi s Csehországba megy ; az osztrákok és csehek neki hódolnak. Nagy tanács. A magyarok javasolják, fedezze fel állapotát egész veszélyességét a nemzet előtt ;

de ezt a német miniszterek ellenzik ; a királyné végre még is elhatározza magát reá. Szept. 11-ke : a királyné szemben a nemzettel ; ennek nagylelkű elhatározása. Nemesi fölkelés és 30 ezernyi rendes had ajánltatik. A királyné újabb törekvése Ferencz herceget kormánytárrsá fogadtatni, miben végre nagy nehezen czélt is ér. A herczeg felesküvése. A királyné bemutatja a kis Józsefet a nemzetnek. A sérelmek s kívánatokra érkezett második válasz nagy zajt okoz, mert nyomába jönek, hogy a királyné akarata megmásvított. Harmadik felirat ez iránt ; mire a válasz kielégítő lévén, a RR. nagy buzgalommal készítik elő a királyné védelmének eszközeit, s evvel a gyűlés befejeztetik. A megalkotott fontos törvények.

II. Az országgyűlést nagyszerű fegyverkezés váltja fel ; de e közben a királyné ügyei a veszély tetőpontjára jutnak. A bajor. francia hadaktól segítve, Prágát megveszi, a cseh rendeket meghódoltatja, 1742. elején magát császárrá választatja. Egy francia had Lombardiába tör. A veszély azonban csak addig tart, míg a magyarok fel nem készülnek. Ez meg lévén. Khevenhüller visszafoglalja Felső-Ausztriát ; hadaink Bajorországba törnek, s azt elfoglalják ; Károly császár földönfutóvá lesz. De II. Fridrik újra fegyvert fog, Brünnt vívja, majd Lothringeni Károly herceget megveri ; a békére még is hajlandó, azt Berlinben megkötöi, miért a királyné Sléziát neki átengedi. Most a Csehországban lévő francziák ellen fordulnak hadaink, s azokat onnan kiverik ; utóbb Bajorországot is másodsor elfoglalják. Batthyáni lesz kormányzójávé. E közben már az angolok is kiállították a pragmaticai hadat s a francziákat Dettingennél megverik ; Lothringeni Károly Elsasst fenyegeti. Hadaink Olaszországban is szerencsések ; a szárd király békét köt ; a spanyol sereg megveretik, s Toscanából kiűzetik. A wormszi szerződés. Még csak két ellenség marad : a francia és bajor. A királyné Erdélyben országgyűlést tart. Ez alatt a háború új fordulatot vesz : Franciaország, mely eddig csak a bajort segíté, a szövetségeseknél háborút izen. Lothringeni Károly Elsasst elfoglalja ; Nádasdy Lauterburgot megveszi. A királyné hálalevele a nádorhoz. II. Fridrik megint fegyverhez nyúl s Prágát Csehország nagy részével elfoglalja. A királyné idején újabb segélyre szölliája a vármegyékét ; majd Pozsonyban „magyar miniszteriumával“ tanácsot tart, mely után Pálffy nádor közönséges felkelést hirdet. Hadaink a poroszokat Csehországból kiűzik. Károly császár meghalálózván, fia békét köt Mária Teréziával. A háború 1745-ben mindemellett is szerencsétlenül foly : de Saxe marechal Belgiumot elfoglalja ; a spanyol-francia hadak Lombardiát meghódoltatják ; II. Fridrik több győzedelmet nyer. Mária Terézia vele 1746-ban békét köt Dresdában. A háború ezentúl még két évig foly a francziával, mi végre 1748-ban Aachenben közönséges béke köttetik.

III. Hogy oly csekély áldozattal mentheti meg a felosztástól birodalmát, leginkább a magyaroknak köszönhette Mária Terézia. Ezért ő mind

halálig hálás érzelmeket táplál szívében a nemzet iránt; de hálája mákony-szerű hatást gyakorol a nemzetre. Háláját leginkább az urak s nemések iránt tanúsítja; de kiterjed az az egész nemzetre is. A bécsi kormánynál uralkodó kényuralmi elvek azonban ezt gyakran a nemzet ellen fordítják. Az udvar régóta törekedik államhatalmának szilárdítására, az egység és központosítás által az igazgatásban. Mária Terézia ezt a német örökös tartományokban teljesen végrehajtja. Magyarországon az alkotmányos formákat nem szándékozik mellőzni: de a kényuralmi elveket itt is alkalmazni törekszik; mi neki nagy mértékben sikerül is. E végre mindenek előtt a magyar nemzetiséget ügyekezik gyöngíteni s a németséghez simítani. E műtételt az arisztokráciánál különféle fogásokkal teszi foganatba; mi által annak nemzeties erkölseit elkorcsítja, elnémetesíti. Hasonló módon ügyekezik hatni a nemességre is, kivált a testőrsereg és a Theresianum által.

IV. Mária Terézia az aacheni békekötés után megváltoztatja házának hagyományos külpolitikáját. Sléziát Poroszországtól, mihelyt csak lehet visszavenni óhajtván, a megunt angolok helyett a francziákkal akar szövetségbe lépni; e ezéla Kaunitz párisi követe által nem siker nélkül törekedik. Az 1751-ki országgyűlés; ennek fő oka; a kir. előadások adószaporítást kívánnak, mit a rendek, bár nem ellenzés nélkül, végre megadnak. A királyné útazása Budapestre, Gödöllőre. Viták a kormány s a rendek közt az új kir. városok miatt. Miért ellenzik azt a RR.? A királyné e miatt boszús, s bár a rendek végre engednek, boszúsán fejezi be az országgyűlést.

V. E boszúság nem tartós ugyan a királyné részéről: s ő azontúl is a kegyes királyné marad, kivált a nemesség iránt; de országgyűlést 13 évig nem tart s a minden lépten nyomon feltűnő hiányokat egyedül királyi hatalmából pótolja, s önkényesen intéz egynémi reformot. Ő ezeknél nem mellőzi, ugyan az alkotmányos kormányorganumokat; de a kanczelláriára, helytartótanácsra s kamarára mind több befolyást enged a német statustanácsnak; mi által a kényuralmi kormányelvek a mi kormánysszékeinknél is erős gyökereket vernek. Ezen idegen befolyás különösen a hadi, finanziaai és kereskedelmi ügyekben fészkei magát. A hadi kormány és nemzeti hadálladék; a végvidéki katonaság kormányja; a budai s károlyfehérvári hadi kormánysszékek. A bécsi német kamara befolyása pénz és kereskedelmi ügyeinkre: a közjvedelmek Magyarországból.

VI. E belreformok mellett nagy gondja van arra is, hogy a Franciaországgal megkezdett barátságos viszonyt ápolja. Midőn a háború Francia- s Angolország közt 1755-ben kitört, sem ez a poroszszal kötött szövetséget, Mária Terézia is megvalósítja a francia szövetség iránt rég ápolott tervét. II Fridrik ennél fogva háborút izen Mária Teréziának. Magyarországon e hét éves háborúban is hűségesen részt vesz, újonczokat állítva, pénzben, gabonában

lóban stb. segédelmet nyújtva. A királyné a háboru alatt nyújtott segélyt többféleképp ügyekszik meghálálni. Az „apostoli“ kir. czim ; a testőrsereg felállítása ; Sz. István díszrendjének megalapítása.

MÁSODIK FEJEZET.

Mária Terézia reformtörekvései.

I. A háború tetemes statusadósságot hagy maga után, miért Mária Terézia, ki sem a sereget, sem udvartartása fényét csökkenteni nem akarja, az adót kívánja fölemeltetni ; e végett 1764-ben országgyűlést hirdet. E gyűlés előtt jelent meg Kollár Adám könyve, mely a nemesség kiváltságait hevesen megtámadja, s e miatt nagy haragot von magára a nemesség részéről. A gyűlésen a RR. meghallgatván a kir. előadásokat, melyek az adó föemelését s a nemesi fölkelés szabályozását indítványozzák, nem kételkednek, hogy Kollár könyve az udvar tudtával jelent meg ; a könyv ellen tehát feliratot készítenek. De a királyné annak felküldését megelőzve, a könyvet eltiltja. A RR. ezután a nemzeti sérelmekkel s kívánatokkal foglalkodnak, hogy lássák, lehetne-e feljebb emelni az adót. A királyné, őket jó kedvben tartandó, ünnepélyeket rendeztet ; Vácra s Budára is lerándul. De a RR.-ket mindez nem hajlítja az adó felemelésére. A tagadó válasz viszont a királynét bosszantja fel ; Bécsbe távozik. A RR. végre némileg engednek, s felemelik az adót ; de részökről nem akarják szabályozni az úrbért. Az országgyűlés bezáratik.

II. Ferencz császár 1765-ben meghalálózván, eleintén úgy látszék, Mária Terézia visszavonul a közügyektől ; de utóbb még nagyobb szenvedélyvel ragadja meg a kormány rúdját. Ezóta kezd a királyné Magyarország közügyeiben is intézkedni, reformálni. E reformokat ő, az alkotmányosság kárára, bár jótékonyan, de önkényesen intézi ; miért azonban méginkább a minden újítástól iszonyodó nemesség érdeml megrovást. E reformokat, melyekben veje, Albert herczeg, kit Pozsonyban kir. helytartóvá nevez, őt híven gyámolítja, az úrbéri szabályozáson kezdi. Majd a polgári törvénykönyv pótlásául a Tabulare planumot készítteti. A szellemi s erkölcsi viszonyokra nézve különösen nagy és részben jótékony a hatása. Intézkedései a kath. egyház körében. A protestansok azonban nem dicsekedhetnek kegyeivel ; nem üldözi őket, de a hol csak lehet még is nyomást gyakorol reájok. A köznevelésben korszakot alkot kormánya. Reformjai a tudós iskolákra nézve. A jezsuita szerzet eltöröltetése. A tanulmányi bizottmány. Az irodalom. A népnevelés. Az anyagi érdekek tekintetében is jót akar, tesz is egynémiben, hol maga közvetlen vagy magyar tanácsosai által intézkedik. De mind ezt megrontja a német kormány. A Commerzien-Rath vámrendszere s kereskedelmi politikája. A vámviszonyok történelmének áttekintése. Az új gyarmati rendszer. Az ország több rendű panaszai. A királyné jószándékát a német kormány

a Commerzien-Rath eltörlése után is kijátsza. A vámrendszer annyira befonódik a monarchia adó és finantz-ügyeibe, hogy aztán egy századig nem lehet segíteni anyagi érdekeinken. Mária Terézia ezeken lendíteni akar Fiume bekebelezése által: de az eredmény nem felel meg a jó szándéknak.

III. Bár ezen intézkedéseket önkényesen hajtja végre, jó szándokát, használni akarását lehetetlen félreismerni. E jó szándoknak különösen az úrbéri szabályozás és a katonaszállásolás ügyében számtalan tanúságait adja. De jóakaró kormányának fénypontja az ország épségének helyreállítása. Intézkedései a szerb telepek iránt. A bánág visszakebelezése.

IV. Lengyelország felosztása. A lengyel nemesség önbünei által ad arra alkalmat. Orosz és Poroszország ravasz politikája Lengyelország meggyöngítésére. III Ágost halála után Oroszország tényleg beavatkozik a lengyel ügyekbe; a bárri szövetségeseket megveri s II Fridrikkel osztálytervet készít. Mária Terézia azt ellenzi. Az orosz Törökországgal is háborúba keveredik s annak felosztását is indítványba teszi, mit Mária Terézia még inkább ellenez; de ha háborút kezdeni nem akar, végre még is kénytelen megegyezni Lengyelország felosztásában. Abból a szepesi városok és Galiczia jutnak neki osztályrészül. De midőn erre megegyeztet adja, kiköti Törökország épségét; Bukovinát megszállja, utóbb azt Kis-Oláhországért cserében nyeri és Splényi kormányára bízta. — A bajor örökösödési háború. Magyarország készsége királyneját segíyezni: de erre most nincs szükség, Mária Terézia békét köt. Intézkedései élete végső évében. Halála. Magán jelleme.

HUSZADIK KÖNYV.

A nemzetiséget s alkotmányt veszélyeztető önkén yes újítók korszaka.

II József kormánya. 1780—1790.

I. A vérkeverés hatása az uralkodó házra. József eleitől fogva nagy reményeket s aggodalmakat ébreszt kormánya iránt, minek részint a korban, részint saját jellemében fekszik oka. A kor szelleme. Szabadelvűség; emberiséges, jótékonyági irány. E szellemet József korán magába szívja. Egyéni tulajdonságai, neveltetése, a külpéldák reformatori vágyakat keltenek benne. Anyja életében ezt magába fojtani kénytelen, utazásokban keres szórakozást; s midőn valahára a kormányra jut, annál nagyobb mohósággal kezdi meg újításait. Célja: egységes, centralisalt, gépiesen szervezett, gazdag, erős birodalom. A nagy célra hiányosak előkészületei. Szükségkép számos akadályokba kell ütköznie; ő azokat kényszerítéssel akarja legyőzni, mi ellenhatást szül s művét végre is megbuktatja.

II. Koronáztatását mellőzi; de a nemesség jogait fentartani igéri. Reformjait saját udvarában takarékosággal s a hivatalnokok díjainak és az évdíjakkal rendezésével kezdi. Elvei a hivatalnokok alkalmazásában; viseleti jegyzékek. A sajtó felszabadítása. Egyházi reformok. Ez iránti elvei. A kir. tetszvény. A szerzetesek összeköttetéseit Rómával megtiltja. Az *In Coena Domini* és *Unigenitus* bullák. A püspökök esküje. A püspökök ellenhatása. A türelmi rendelet a katolikusokat felingerli, a protestansokat ki nem elégíti. Az egyházi búcsújáratokat s társulatokat eltiltja. A rendszertelen újítási módor ébreszt leginkább elégületlenséget s ellenzést. A pápa útazása Bécsbe sikertelen. Többféle szerzet eltöröltetése; vallási pénztár. A császár a vallási közönyösség vádjá ellen védi magát. Ő nem csak nem vallástalan, de nem is szabadelvű. Leghasznosabb intézkedése a lelkipásztorság körüli reform. Egyházi bizottmány. Ennek hatásköre. Az egyházi jövedelmek körüli reform. A plébániák szaporításán felül arra is van gondja, hogy egy felvilágosodott papságot képeztesen. Papneveldek. Népiskolák. Az összes tanulmányi ügy és rendszer reformja; tandíjak.

III. Politikai reformok. Két czélra törekszik: hogy az országot az egységes osztrák birodalomnak jog és igazgatás tekintetében egyenlő tartományává tegye; és némely nemesi kiváltságokat megszüntetvén, alattvalóit egyenlő államterhek alá vesse, s a közjólétet felvirágoztassa. Az egyik cél, mely szerint az alkotmányt megsemmisíteni törekedik, az alaptörvényekkel s különösen a *pragmatica sanctio*val ellenkezővén, minden tekintetben gáncsolandó; a másikért magasztalást érdemelne, ha azt nem önkényesen, hanem alkotmányos úton ügyekezett volna létesíteni. Neki sem a régiebb erőszak, sem Mária T. kiméletes, de lassú egyesítési modora nem tetszvény, nyíltan lép fel terveivel. Eleinte oktató, felvilágosító leiratokat bocsát ki. Reformjait a kormányzóknél kezdi. Az udvari kamarát eltörli, s az általa kezelt ügyeket részben a kancellária, részben a helytartótanácshoz kapcsolja. A magyar és erdélyi kancelláriákat egyesíti. A helytartótanácsot Budára helyezi át s újból szervezi. Híres intő levele a hivatalnokokhoz. Ezekben találja reformjai titkos, de leghatékonyabb ellenségeit. De nem csak ezekben, már a nemességben is mind hevesebben kezd mutatkozni az újítások ellenzése.

IV. Minden eddigi rendeleteinél nagyobb ellenzést ébreszt ama két rendeletete, melyek által a koronát Bécsbe vitetni, s hivatalos nyelvvül a németet elfogadni parancsolja. Köz szomorúság s ingerültség a korona elvitele miatt. A várnegyek heves feliratai sikertelenek. A német nyelvet illető rendelet körül némi ravaszághoz is nyúl, színre kérdést intézvén a kormányzókhöz, alkalmas-e a magyar nyelv az ügyvitelre. Midőn a kormányzókhöz a latin meghagyása mellett nyilatkoznak, kijelenti, hogy a holt nyelvet nem tűri s helyébe a németet kívánja hivatalos nyelvvé tétetni. Kétségtelen azonban, hogy eleitől fogva elhatározott szándéka volt, a magyart mellőzve, a

németet tolni fel a nemzetre. Rendeletében még felette méltánytalanul sérti is a nemzetet. A rendelet szabályai. A vármegyék feljajdulása s heves feliratai eredménytelenek maradván, a nemzet ebben méltó büntetését tekinti nemzeti nyelve elhanyagolásának, s gyűlölettel fordulván el a némettől, a magyar nyelv művelését buzgón megkezdi.

V. Még talán hevesebb ellenzést kelt, — mert a nemesi kiváltságokat sérti, a népösszeírás és házmegszámolás iránt kiadott rendelet, mit a katonaság hozzájárultával parancsol végrehajtani. A nemesség ezt szabadsága meggyalázásának, és katonai összeírásnak tekinti. A megyék hevesen írnak fel s kijelentik, hogy készebbek mindenöket feláldozni, mint ezt tűrni. József hadi szemle és gyakorlatok örve alatt nagy számi katonaságot küld az országba; maga is Pestre jó, többekkel értekezik; de rendeletétől nem áll el, s a hivatalnokokat, lelkészeket és földesurakat felelősekké teszi a közesendért. A megyék újra is felírnak; némelyek az előkészületeket is meggátolják. Józsefferre kijelenti, hogy a nemesi kiváltságot e rendelettel nem szándékozik sérteni, de azt, ha kell kényszerítő eszközökkel is végrehajtja. Erre több megye kijelenti, hogy engedelmeskedni fog, de csak kényszerűségből; más megyék ellenszegülnek. József ezekben katonaságot küld s erőhatalommal hajtja végre rendeletét. Forgách Nyitrában, Batthyány Vasban főispáni hivatalaiktól is megfosztatnak.

VI. Az összeírást illető rendelet az erdélyi oláhoknál lázadásra szolgál indokul. E lázadás sajtóképeni oka az oláhok elnyomatásában fekszik, az összeírás csak alkalmul szolgál a kitörésre. A zavargás kezdete, Szalisz izgatásai; a katonatisztek könnyelműsége. Hóra a lázongók élére áll; Kloskát és Krizsánt alvezérekévé nevezi s megkezdi dülásait a földesurakközt. Bruckenthal kormányzó s Preuss főhadi parancsnok hanyagsága terjedni engedi a lázadást. Hóra a Hunyadmegyei hegységbe vonul, magát főispánnak, majd dák királynak kiáltja ki, s a nemesség jószágait társai közt felosztja. A nemesség látván, hogy a katonaságtól nem védetik, fegyverre kel. Végre megjő a császár parancsa; Fábri új főhadi kormányzó a lázadást elfojtja. Hóra s alvezérei kivégeztetnek. A nemesség gyanúja, hogy a lázadást szándékosan hagyták kitörni a nemesség megfélemlítése végett. Józsefnek e lázadás okul szolgál az úrbéri viszonyok szabályozására; az örökváltságot a jobbágyság szegénysége még nem engedi általánossá tételni; de József azt is elősegíti. A ezigányok rendezése.

VII. József látván, hogy reformjaiban az eddigi kormányorganumokkal nem boldogul, a megyei igazgatást is átalakítja. Az országot tíz kerületre osztja; mindenikbe egy biztost rendel; kiknek külön utasítást ad, kerületeik összes anyagi, erkölcsi és szellemi érdekeinek miként vezetésére. Az eddigi főispánokat, hivatalaiból elmozdítván, a megyei igazgatást az alispán kezébe teszi le, kit ő maga nevez ki, s felelőssé tesz a megye összes polgári igazgatá-

sára nézve Ezért a megyei gyűléseket végkép eltörli. Ezek iránti rendeletei. Az igazságügyet a polgáritól egészen elválasztván, külön rendezi. Ennek élére állítja a hétszemélyes táblát, mint törlesztő székot, mely az egész igazságügyet igazgassa; a kir. táblát, mint főlebbviteli székot; a kerületi táblákat, melyek a birtokperekben stb. ítéljenek; és a 38 altörvényszékot, mely minden polgári s bűnvádi pörökben, mint az első folyamodási szék ítéljen. Az úriszékek eltöröltetnek; az úrbéri ügyek az alispán intézése alá rendeltetnek. A kamaralis ügyek igazgatását tiz kamarai helytartó kezébe adja. A centralizáció tökélyesbítésére József még a magyar kancelláriát és a hétszemélyes táblát is beolvasztani szándékozik az illető bécsi középponti kormány és törvényszékbe; de más elfoglaltságai erre már nem engednek időt.

VIII. A physiokratiai adórendszer. Ez iránti előleges leirata a kancellárokhöz. Részletes kidolgozására 1784-ben egy uávari bizottmányt alapít. Fő elve erre nézve, hogy minden föld terjedelme, termékenysége s jövedelme szerint egyformán rovassék meg; továbbá, hogy a kereskedelem felszabadíttassék s minden közbeeső vámok eltöröltessenek. E vámok eltörlésére azonban csak oly feltétel alatt hajlandó, ha a magyar nemesség is arányosan osztozik az adóban. Erre őket hajlandóvá teendő, a közbenső vámokat ideiglen még terhesebbekké teszi; s egy levélben a kancellárhoz 1785-ben akként fejt ki tervét, hogy ha a nemesség arányosan akar adózni a nemnemeseekkel, akkor ő a fegyverrekelési terhet és fiskalitást eltörli; ha pedig az ország aztán a többi örökös tartományokkal is egyenlő adót kész elfogadni, úgy ő meg a közbenső vámokat fogja eltörölni s az országot anyagilag a monarchia többi részeivel egyenlőleg kegyelni. Ha Magyarország ezen új adó-rendszert el nem fogadja, azt még inkább gyarmattá teendi, mint eddig volt. Hogy ezen adó-viszonyokat tisztán érteni s rendezni lehessen, mindenekelőtt katasztrális felmérést rendel; kijelentvén egyelőre is, hogy utóbb, a nemesség megkérdezése végett, akarja-e az új adót elfogadni, országgyűlést hirdetend. 1786 tavaszán, midőn a földfelmérés megkezdett, maga is megint beutazta az országot. A földfelmérés, elegendő mérnökök hiánya miatt roppant nehézségekkel, de 1787 vépén még is elkészül. József ezután egy bizottmányt nevez, mely az adórendszer elveit a kataszter táblákra alkalmazná.

IX. József az anyagi érdekek tekintetében egyenlőleg kívánja ugyan kegyelni Magyarországot a német örökös tartományokkal; de az általa elfogadott központosítási rendszer logikája megghiúsítja jó szándokait. E rendszer-nél fogva Magyarország érdekeit egészen alárendeli a többi örökös tartományok érdekeinek. A közbenső vámokat, melyeket ideiglen még súlyosabbá tesz az országokra nézve, ő el akarja ugyan törölni, ha Magyarország is egyenlő adót akar fizetni a többi tartományokkal; de ha azokat eltörölte volna, sem ápolhatja Magyarország anyagi érdekeit úgy, mint a többi tartományokét, míg rendszerét meg nem változtatja; mert tulajdonkép a monarchia szá-

mára a külföld felé fölállított védvámrendszer az, mi Magyarország iparának s kereskedelmének ártalmas. Az osztrák ipart gyorsan emelendő, minden külföldi gyártmányt eltilt, vagy felette magas váموkkal terhel, miket Ausztria kiállíthat. Hogy ez a gyári kellékeket olcsón beszerezhesse Magyarország külkereskedését is megkorlátozza, s azon szerepet juttatja az országnak, hogy a többi tartományok gyárkellékeinek szállítója, gyártmányainak fogyasztója legyen. A külföld visszatörlesztésekkel él, mi csak Magyarországot sújtja. Végül az osztrák ipart még a magyar ellen is védi, mi gyárainkat tönkre teszi. Az elszigetelési rendszer ekkép bizonyos fokig gyorsan emeli Ausztriát; de megrottja Magyarországot, József minden jó szándokai daczára.

X. Török háború. József feszult viszonyai a portával azon akadályok miatt, melyekkel a törökök a magyar-osztrák alattvalók kereskedelmét megnehezítették. József elégtételt surget megkárosult alattvalóinak s Katalin orosz czárnéval, kivel Chersonban személyesen találkozik, szövetséget köt a török ellen. A porosz közbenjárást nem fogadja el, és a háborút 1788-ban megizeni. De Lasey védő terve miatt a harez laukadtan foly. Seregünket járványkór tizedeli; maga József is, ki egész nyáron át a táborban vala, betegen tér vissza fővárosába. E közben a nemzet, melytől újonczokat s gabonában segélyt kér, gyűlések tartására alkalmat nyervén, elégtelenségét megint élénken fejezi ki, az újításokat eltöröltetni s az országgyűlést egybehivatni kívánja. Az erőszakolt gabonagyűjtés a kedélyeket még inkább felingerli. József tervei 1789-re. A közvélemény nyilatkozata a háború felett. A háború elébb Hadik, azután Loudon fővezérlete alatt szerencsésen foly. A török több ízben megveretvén, Belgrádot is átadja. Servia s Oláhország nagyrésze elfogaltatik.

XI. De e győzedelmek nem vidíthatják fel a beteg József kedélyét melyet a tartományaiban mindenfelé növekedő bonyodalmak és zavargások keserítenek. Ő mindemellett is menten halad újításaiban; telekkönyvi hivatalt állíttat; a hiteles helyeket megszünteti s az ott őrzött okmányokat egy országos levéltárban egyesíttetni parancsolja. Ezen újítás, melyet a birtokosok, a birtokaik alapján szolgáló okmányokra nézve veszélyesnek tartanak, nagy elégtelenséget ébreszt az országban. Nemcsak a vármegyék, hanem maga a hétéyszemélyes főtörvényszék is visszavonatni kívánják a magánjogokat sértő rendeletet és országgyűlést sürgetnek. József e feliratokkal mit sem gondolva, a következő 1790-ki hadjáratra is újonczokat s gabonaadót vet az országra. De a vármegyék többsége kijelenti, hogy országgyűlésen kívül sem újonczot sem gabonasegélyt nem adhatnak. Több megye az országbirót is felszólítja, hogy ha a fejedelem nem akarja, törvényes joga szerint ő hívja egybe az országgyűlést. József erre kijelenti, hogy mihelyt a háborúnak vége szakad, ki fogja hirdetni a gyűlést; addig is adják meg a megyék mi az ellenség előtt lévő hadak élelmére szükséges, különben azt erőszakkal is beszedei, mit aztán

némely megyében teljesített is. De az erőszak most a nemzetet is daczra keményíti. Látván, hogy kérelmeik, felirataik sükertelenek, több megye az országbirót az országgyűlés kihirdetésére hívja fel. József leirata: királyi szavát adja, hogy a béke helyreállván, országgyűlést fog hirdetni; a hadi-segélyt azonban mindjárt megadatni kívánja. De a kedélyek mind inkább elkeserednek: rögtön országgyűlést kívánnak; több megye az újításokat tényleg eltörli, s ezt Józsefnek is feljeleníti. Nyitra, Bihar, Pest, Pozsony feliratai. E dacz okai részben a külviszonyokban s a porosz izgatásban keresendők, valamint abban is, hogy József a fellázadt belgáknak kívánatát megadja: a magyarok is lázongani kezdenek tehát, hogy mit kéréssel ki nem eszközölhettek, daczczal csikarják ki.

XII. József ez alatt mind közelebb ér sírjához. Sulyos belső harcz után, magát meggyőzve, újításait eltörli. A január 28-kán (1790.) kelt leirat. A koronát visszaküldi. Ez a nemzettől nagy ünnepélylyel fogadtatik. De sem a korona visszaküldése, sem a leirat nem képes már lecsillapítani a forrongást. József e közben meghal. Végnapjai. Észrevételek kormánytörténelmére.

Vége a hetedik kötetnek.

TÁRGYMUTATÓ.

TIZENKILENCZEDIK KÖNYV.

A nemzeti kibékülés s meggyöngülés korszaka. 1711 – 1740.

ELSŐ FEJEZET.

III Károly országglata a pragmatika sanctióig.

Lap.

I. Visszatekintés	3
A szatmári béke megerősítése	6
Károly hazajötte Spanyolországból	8
A koronázó országgyűlés	10
A leányági örökösödés kérdése	12
A szatmári béke becikkelyezése	20
A vallás ügye	23
A gyűlés elnapolása	25
A pragmatica sanctió megállapítása	26
A rastadti békekötés	32
Az országgyűlés folytatása	32
A megalkotott törvények	36
II. Török háború	47
Temesvár ostroma	54
Mégvétele	55
A magyar menekültek mozgalmi	57
A török békeajánlata sikertelen	60
Az ez évi hadjárat	67
Nándorfehérvár ostroma	67
Ütközet a nagyvezérrel	70
Nándorfehérvár capitulál	72
A tatárok betörése	73

	Lap
A harc Horvátországban szerencsétlen	75
Az Aldunánál sikeres	76
Külviszonyok	76
Rákóczy nézetei	77
Rákóczy Törökországba megy	82
Békealku a törökkel	83
A béke megkötése	84
Rákóczy élete Rodosztóban	85

MÁSODIK FEJEZET.

A pragmática sanctió elfogadása.

III. Az országos bizottságok működései	95
A vallásügyi bizottság	100
A papság megadóztatásának kérdése	101
A trónörökösödési kérdés	105
A női örökösödés elfogadása Erdélyben	108
A női örökösödés Magyarországon	109
Az új alaptörvény	124
A sérelmek és kívánatok	131
Az adó	139
A többi reformmunkálatok	140
Az országgyűlés vége	143
Az új törvények	144
IV. Belsőszervezkedés	147
Vallási ügyek	150
Az ország állapota	151
V. Országgyűlés	160
Viták az adóalap felett	161
Vallásügyi viták	163
Vallásügyi rendelet	166
Althán bíbornok bűnhesztése	168
A kormány önkénye	173
VI. Rákóczy életének végszaka	176
Rákóczy halála	186
A szerb telepek története	188
A szerbek lázadása	189
VII. Mária Terézia menyeközje	192
Török háború	194
Rákóczy József és a magyar bűndösök részvéte	197

HUSZADIK KÖNYV.

A nemzet s a királyi ház közti bizodalom helyreálltának
korszaka.

ELSŐ FEJEZET.

Mária Terézia országlatának első fele.

	Lap
I. Trónra lépte	209
Ellenségei	210
Az örökösödési háború	213
A magyar országgyűlés	214
A koronázási levél feletti viták	216
A királyné megjelenése Pozsonyban	219
Pálffy János nádorrá választatik	219
A királyné biztosító leirata	221
Koronázat	221
A nemzeti kívánatok, a kormány függetlenítése iránt	222
A helytartótanács reformja iránt	225
A hadügyek iránt	226
A kamarai ügyek iránt	226
A királyné férjét kormánytársá kívánja	227
Értekezése Eszterházy Józseffel	228
Királyi válasz a sérelmek és kívánatokra	231
A királyné szorult helyzete	237
A királyné felfedezi szorult helyzetét	239
Vitam et sangvinem	241
A fölkelés és hadi segély	243
A „kormánytárs“ kérdése	244
A királyné bemutatja a kis Józsefet	245
Második leirat a kívánatokra	247
Harmadik felirat a kívánatok iránt	248
A haderő kiállítása	250
Az országgyűlés vége	251
Az új törvények	251
II. A fegyverkezés	253
A porosz békekötés	256
A francziák veresége	258
Erdélyi országgyűlés	260
A vallási sérelmek elintézése	261
A háború újabb fordulata	266

	Lap
A porosz a háborút megújítja	267
Újabb fegyverkezés Magyarországon	268
Az aacheni békekötés	278
III. A királyné hálynyilatkozatai	278
A két ellentétes elv a monarchiában	284
A központosítási irány	286
Mária Terézia kormánymodora	289
Magatartása a nemesség iránt	290
A nemzetiség gyöngültének kezdete	297
IV. Külpolitikája	298
Országgyűlés	300
Az országgyűlés vége	309
V. A királyi hatalom terjesztése	310
A kényuralom növekedése	315
Hadügyek	318
A határőrök zajlongása	321
Törő Pál s társai zavargása	322
Más zavargások	324
A hadi kormányshékek	327
A német kamara befolyása ügyeinkre	328
VI. Külviszonyok	330
Szövetség Franciaországgal	333
A hét éves háború a poroszszal	333

MÁSODIK FEJEZET.

Mária Terézia reformtörekvései.

I. Országgyűlés	352
II. Ferencz császár halála	374
Az idegen befolyás növekedése. A kényuralom erősödése	376
A nemesség reform-iszonya	377
Albrecht hg. kir. helytartóvá neveztetése	379
Az úrbérek szabályozása	379
Az úrbéri szabályzat	383
Reformok az igazságszolgáltatás körül	387
Reformok az egyház körében	388
A protestans vallásfelekezetek	401
Közoktatási reformok	408
Reformok az anyagi téren	421
III. A királyné kormánybuzgalma s modora	437
A temesi tartomány visszakeblezése	443

	Lap
IV. Lengyelország felosztása	449
A bajor örökösödési háború	457
A nagy királyné életvége	459

HUSZONEGYEDIK KÖNYV.

A nemzetiséget s alkotmányt veszélyeztető önkényes újítások korszaka.

II József kormánya 1780—1790.

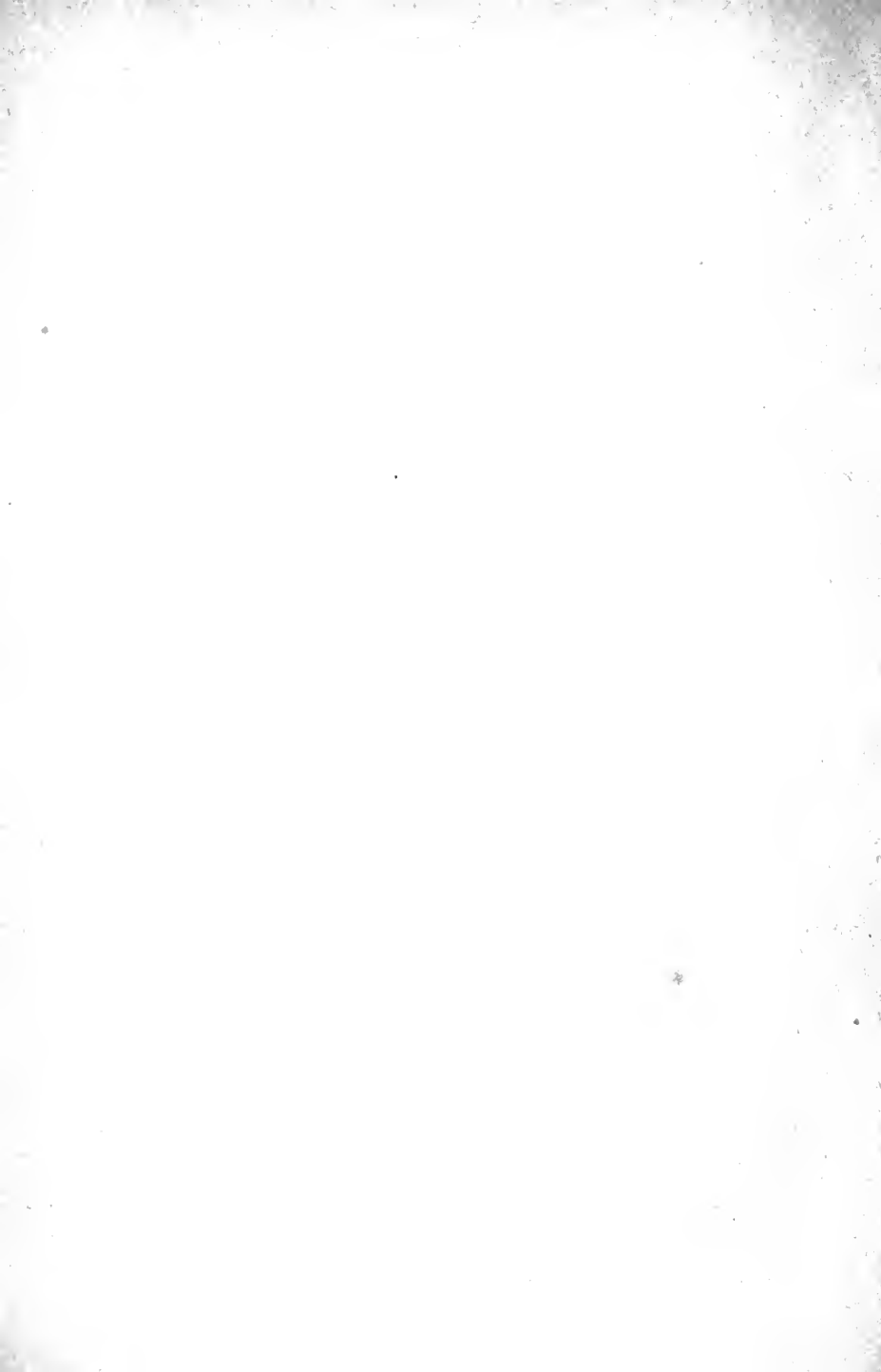
I. A korszellem trónraléptekor	465
József lelki iránya	467
Kormányának célja	475
II. Kormányra lépte	477
Takarékossága	478
A nyugdíjak rendezése	479
Az új sajtórendelet	482
Elvei az egyházat illetőleg	484
Az egyházi viszonyokat szabályozó rendeletei	485
A türelmi rendelet	487
Oppositió a vallási rendeletek ellen	491
A pápa látogatása	492
Egyéb vallási tárgyú rendeletei	494
Gondoskodása a népnevelésről	497
Vallási bizottság	498
A papok nevelésének rendezése	504
A népnevelés közoktatás rendezése	505
III. Politikai reformok	507
A beligazgatás átalakítása	512
A magyar és erdélyi kancellária egyesítése	513
A helytartótanács szervezése	514
Utazásai az országban és Rómába	515
Körlevele a hivatalnokokhoz	516
Az ellenzék	525
IV. A korona Bécsbe szállítása	527
Hivatalos nyelvvé a németet teszi	531
A buzgalom ébredése a nemzeti nyelv iránt	541
A megyék levelezéseinek eltiltása	543
V. A népösszeírás	543
VI. Az oláhság lázadása Erdélyben	554

	Lap
Az úri és jobbágyi viszonyok rendezése	577
VII. A közigazgatás átalakítása	581
A tíz kir. biztos hivatala	583
A megyék új szervezete	592
A megyei igazgatás	598
A városi igazgatás	601
A kamarai ügyek igazgatása	602
Az igazságszolgáltatás átalakítása	602
Az igazgatás öszpontosítása	606
VIII. Adóreform	609
IX. Államgazdasági politikája	627
A védvámrendszer	631
A külföld visszatartása	635
A kereskedelmi utak korlátozása	637
X. XI. Viszonyok a törökkel	641
József találkozása a cázával Krimben	643
A háború kezdete	645
A hadi szükségletek megszerzése végett tartott gyűlések	647
Újonczsedési és gabnaszállítási parancs	648
A megyék országgyűlést sürgetnek	648
A kényszerű gabnaszállítás az ingerültséget neveli	650
A háború folyama	655

TIZENKILENCZEDIK KÖNYV.

A NEMZETI KIBÉKÜLÉS
S MEGGYÖNGÜLÉS KORSZAKA.

1711—1740.

ELSŐ FEJEZET.

III Károly országglata a pragmatika sanctióig.

I.

A szatmári békekötéssel szakad vége azon fölkeléseknek melyek, rövid szünetekkel minduntalan megújulva, egy egész század folytában egy nagy táborhelylyé változtatták az országot, s harzi zajjal és a háború minden rémségeivel s nyomoraival tölték vala be annak határait. I Ferdinándot s nemzetségét, mint tudjuk, leginkább azért hívta meg a magyar nemzet megürült trónjára, mivel reménylé, s ígérétét is bírá, hogy általa a Németbirodalom fejedelmei s más keresztény hatalmak is egyesítettvén, Magyarország, a kereszténységnek ezen, százados harczaiban már meggyöngült, roskadozó védőfala, biztosabban meg fog védeni a hódoltató izlam árja ellen. De a nemzet reményei nem teljesedtek; sőt mit üdvére válandónak hitt, veszedelmének lön forrásává.

Egy részről a Habsburg fejedelmi ház világalomra s a lelkiösmeret szabadságának elnyomására irányzott törekvése fölébreszté a francziák s más népek féltékenységét s ellenséges visszahatását; miszerint aztán ezek nemesak segédelmére nem siettek többé a Habsburg dynastia birtokába jutott Magyarországnak, hanem, e dynastia gyöngítése végett, még maguk is ösztönzik vala támadásainak megújítására a különben is hódoltatni vágyó törököt, vagy legalább közönyösen nézék azóta ennek foglalásait; mert vallássza-

1711.

Visszateki-
tés.

1711.

badságukban magok is háborgattatván, nem érzének kedvet harcolni a török ellen. A magyarok ezt nehéz szívvel ugyan, de még is eltűrék, legfőlebb panaszaiik kiöntésében keresve könnyebbülést szorongó kebleiknek.

De másrészről, míg az eléggé nem védett hazának mind nagyobb s nagyobb részét szállta, hódoltatta meg a török: a külföldön székelő, német s cseh miniszterektől környezett királyok kormánya az országnak épségben maradt felét is mindinkább megfosztani törekedett nemzeti függetlenségétől, ősi törvényeitől s alkotmányától, hogy igazgatására nézve azt egyenlővé tegye a fejedelmi ház német-cseh tartományaiival; mindinkább elfojtani törekedett nálunk is a lelkiösmeret szabadságát, hogy az általa megindított ellenreformációnak itt is diadalt szerezzen, mint szerzett. Csehországban s a német örökös tartományokban. De ezt már nem tűrte békével a magyar nemzet.

Bár elébbi széles terjedelméből csak némi foszlányok maradtak még épségben: így megfogyva, meggyöngülve is, az arany bulla záradékából folyó jogosság czíme alatt, több ízben fegyvert ragadt királyai ellen, nemzeti függetlenségének, alkotmányos törvényeinek s vallásszabadságának védelmére. Míg a török Budán uralkodék, elfojtá magában a gyűlöletet is, melylyel e zsarnok hódoltató ellen viseltetett, és szövetséget kötött vele, hogy segedelmével saját királyai ellen támadjon s azoknak kormányát a maga megsértett nemzeti függetlenségének, törvényeinek és vallási szabadságának helyreállítására, tiszteletére kényszerítse. Miután pedig az egyesült keresztény hadak a törököt az országból valahára kiűzték, s a bécsi kormány ebből magának jogot képzé, a megszabadult országot új szerzemény, fegyverrel meghódított tartomány gyanánt tekinthetni s nemzeti függetlenségétől, alkotmányától ismét megfoszthatni: nemzetünk egymagára maradvá is újabban fölkelte szabadsága, törvényei védelmére.

Nagynak. lelkében minden egyéb fölött uralkodónak

kollett lenni a nemzet szabadságszeretetének s ragaszkodásának ősi törvényeihez s alkotmányához, hogy egyaránt magába fojtsa a gyűlöletet ellensége iránt, kivel három százados élethalál harezot vív vala, s a hálaérzelmeket fejedelme iránt, kinek szabadulását köszönheté a török járom alól!

A megtörhetlen hűséget nemzeti intézményeihez és szabadságához, melyekért vérét, javait, jólétét feláldozni nem habozott, végre is süker jutalmazta. A nemzeti függetlenség, az ősi alkotmány, bár vértől ázva, meg lön mentve; a szabadság életfája, bár lombjaiban a vihartól megkuszálva, gyökerében szilárdan maradt ép azon korszakban, midőn az egy Angolországot, Hollandot és Svájcot kivéve, a kényuralom özöne a nemzetek alkotmányos szabadságát mindennütt elborította. S e fölött az imádott szabadság, melyért minden felekezet annyit áldozott, már a harez alatt is hinteni kezdé áldásait: a vallási érdekek miatt egymás közt meghasonlott hazafiak szorosabban fűződtek egymáshoz, s feledve élébbi villongásaikat, testvéries türelemre szoktak egymás irányában, azontúl csak a hazafias áldozatkészségben vetélkedendők egymással ¹⁾). Sajnálandó azonban, hogy a kor még nem volt annyira felvilágosodva, miszerint a szabadságharez a külön néposztályokat is közelebb hozta volna egymáshoz; sajnálandó, hogy a nemesség még önzőbb féltékenységgel ragaszkodék kiváltságaihoz, mintsemhogy állampolgári jogait megosztani hajlandó volt volna az alsóbb néposztálylyal, mely mégis, kivált vallási érdekektől ösztönözötve, szövetségesévé lett s vele közösen harezolt az áldásait reá ki nem terjesztő alkotmányért.

A nemzet e százados felkeléseinek történelméből az uralkodó ház is üdvös tanulságot meríthetett végre jövendő

¹⁾ Rákóczy felkeléséből egy emlékpénz maradt reánk, melyen három áldozár látható: egy katolikus, egy reformatus és egy evangélikus; mindenik fát hoz a közös oltár áldozatának meggyújtására. Kőrirta: „Concurrunt, ut alant“, eléggé értelmezi az ábrázolatot.

1711. kormánypolitikája tekintetében. Meggyőződhetett, hogy függetlenségét, szabadságát e nemzet semmi előnyért nem adja cserében; hogy ha ideiglen kénytelen is talán meghajolni a hatalom előtt, legelső alkalommal ismét fegyverhez nyúl a maga bálványaiért, kész azok visszaszerzéséért mindent kockáztatni; hogy annak hűségét s áldozatkészségét csak úgy biztosíthatja magának állandólag, ha viszont a nemzet jogait, törvényeit, alkotmányát tiszteletben tartja s az országot alkotmányos módon igazgatja.

A szatmári béke megerősítése.

E tanulság látszék indítani Eleonora anyacsászárnét, kit a haldokló József a Spanyolországban lévő testvére s örököse megerkezéseig birodalma kormányzójává rendelt. Ő ezt a nádornak s a primásnak azonnal tudtára adván, több főpapokat s urakat gyűjtött a maga körébe ¹⁾, s már május 26-kán megerősítette és Károly fia által is, mihelyt megerkezik, megerősíttetni s megtartatni ígérte a szatmári békekötést ²⁾. Javaslák ezt most nemcsak Eugen szavójai herceg, hanem Trautson, Wratislaw, Schönborn és Seilern miniszterek is; mert miután Angolország el volt határozva, a békét a francziával külön is megkötni, s az alkudozások eziránt már jóformán előrehaladtak, Ausztria helyzete ismét megnehezült a spanyol örökösödési háborúban.

Az ellenzés — ki hitte volna! — most magyaroktól, azon néhány magyar úrtól származott, kik a háború kezdetekor Bécsbe vonulván, javaik élvezetétől megfosztattak, azokban nagy károkat vallottak volt. A szatmári szerződés azon pontjai ellen, melyekben az ország jogai fentartásáról s a sérelmeknek a jövő országgyűlésen megszüntetéséről biztosítatik, természetesen ezeknek sem volt, nem lehetett semmi kifogásuk; — hiszen azokat nemrég önmaguk is sür-

¹⁾ Eleonora levele a Cancell. levéltárában. Wagner Histor. Josephi 408.

²⁾ Szilágyi Istv. Történ. Tár: VII, 213. Hazánk: II, 262.

gették volt a meghalt királynál; de annál makacsabbul ellenzik vala az amnestiát a felkeltek személyeire s még inkább azok jószágaira nézve. Ők, valamint elébb azt kívánták, hogy fegyvererővel nyomassék el a lázadás: úgy most oda törekvének, hogy részeseinek elkobzandó s köztök felosztandó javaiból kárpótlást nyerjenek szenvedett káraikért, jutalmat állandó hűségökért.

Ezek, daczára Eleonora császárné megerősítésének, nem nem is tartják vala tiszteletben a kötött szerződést, hanem, bűnös önzésük s boszújuk által elragadtatva, azonnal megkezdték az engedelmességre tértek s megkegyelmezettek üldözését: ezt törvény elejébe idéztették, ítélőmesterek s más országos bírák által személyeik s jószágaikban elmarasztaltatták és börtönbe vették; amazt törvényen kívül erőszakkal bántalmazták személyeik s javaikban. Mitssem gondolának avval, hogy a békeszerződést sértvén, egyszersmind hazájoknak általa biztosított jogai ellen is bűnös merényletet követnek el, s az egyeseknek bántatlanságát biztosító pontok megsértése által a kormánynak veszedelmes példát nyujtanak azon pontok megszegésére is, melyek a nemzet jogait biztosítják. Károlyi Sándor, kinek leginkább fekiüdt mind érdekében, mind becsületében a szerződés pontos megtartása s végrehajtása, ezt nemesak Bécsbe küldött s fentebb említett követei, Csajági János és Pongrácz György által, hanem Károly koronaörökshöz, a Londonba utazott Eugen herceghez, Trautson és a többi miniszterekhez intézett leveleiben sem szűnt meg az egész nyáron és őszen át sürgetni. De bár Eugen herceg kedvezőleg válaszolt s a kötmény lelkiösmeretes megtartását ígérte, s az ügyet figyelemmel kísérő angolok s hollandiak tekintetéből is, a többi miniszterek szintazon módon nyilatkoztak: a magyar uraknak — kik közül, úgylátszik, maga a nádor, Eszterházy Pál herceg, Erdődy György országbíró, Illésházy Miklós cancellár leginkább vádolhatók, — ellenzésén megtört minden ügyekeztek; s a szatmári béke kihirdetése s végrehajtása a kormány

1712.

részéről mind addig nem is ment végbe, míg azt Károly trónörökös maga nem rendelte¹⁾.

Károly hazajött Spanyolországból.

Károly, Erzsébet nejét Cataloniában hagyván, szeptember végén indult meg Barcellonából; s miután Frankfurtban császárrá választatott s december 22-én megkoronáztatott, 1712 elején érkezett meg Bécsbe. Károlyi Sándor, ki reá már a székvárosban várakozik vala, az elsők közt nyervén kihallgattatást, buzgón könyörgött előtte a békeokmány megerősítéseért. De bár a fejedelem azt egész készséggel megígérte, „s a felséges udvar és az egész miniszterium tapasztalhatóképen kívánta a szatmári pacificatio állandóságát“, a magyar cancellarián az még is sokáig fenakadt. Mert „a magunk részéről való magyar úri s főrendek — úgymond Károlyi Sándor — kivált a kik a felséges császár hűségében megmaradtak volt, és sok károkat vallottak, nagyon sajnálották a generalis amnestiát, a minthogy némelyek már el is kezdették volt Dunán túl és innen való földön, mind törvénnyel mind törvénytelenül, via facti, az üldözést.“ Károlyi attól tartván, hogy ezen urak az országgyűlés megnyitáig akarják elhalasztani az ügyet, hogy aztán csak korlátolt amnestiát igtathassanak a törvénykönyvbe, kéz alatt Keresztély Ágost szász herczeg s esztergami érsekprimás és Trautson herczeg s miniszter által szorgalmaztatá az okmány kiadatását. Ezek közbenjárásával aztán kinyomoztatván, hol rekedt volt meg a megerősítés, — „min a fölség nem kicsinyné indula meg,“ — Illésházy cancellárnak nyomban meghagyatott, hogy azt haladék nélkül adja ki, mi aztán marc. 30-kán meg is történt.

A szatmári szerződvény készültekor különösen két pont iránt maradt fenn nehézség, melyeket Pálffy János, meghatalmazás híjában, nem vélt elfogadhatni: hogy t. i. azok is mind személyeik mind javaikra nézve hasonló amnestiában részesüljenek, kik, a szövetséges rendektől már elébb

¹⁾ Károlyi Sándor önéletírása. Cserey Mihály. Hist. 457.

elszakadván, egyenkint s csak személyeikre nyert kegyelem következtében tértek vissza az engedelmességre; és hogy azoknak javai, kik a háború folytában egyenes örökös nélkül haltak el, ne a fiskusra, hanem az osztályos atyafiakra szálljanak. E pontokat, Károlyi Sándor kérelmeire már Eleonora császárné az illetők javára döntötte el a kötményt helybenhagyó okmányában. Ebben továbbá még azokra nézve is világosabb s határozottabb rendelkezés tétetik, kik az országon kívül s attól távol lévén, az amnestia határnapjáig meg nem érkezhettek. És végre az amnestiáltak még aziránt is bővebben biztosítatnak, hogy a multakért semmiféle nyomozástól s keresettől tartaniok nem kell, mi a királyi kegyelemen s közhitelen nem csekély csorbát ejtene: „a fejedelem atyai kegyessége s igazsága teljesen eltörül minden előbbi vétket s azt újból feszegettetni nem engedi,“ — mondja okmányában a császárné.

Anyjának ezen kegyelemterjesztéseit Károly is jóváhagyta, s a maga megerősítő levelébe szóról szóra beigtatá Eleonora okmányát, „megtartani s királyi hatalmunk teljességéből — úgymond — megerősíteni akarván mind azt is, miket bővebb kegyelmesség jeléül, s az özvegyek, árvák, törvényes örökösök s minden más, hűségünkre visszatértek javára s vigasztalására, ő felsége, kedves anyánk, általunk is helybenhagyandóknak nyilvános hittal ígért s fogadott“¹⁾. Ennek következtében a megerősítő levél mind Magyarországon mind Erdélyben minden vármegyék s városokhoz megküldetvén s kihirdetvén, mind azoknak, „kik már üldözés alatt voltak s tömlöczre is vettettek, ítélőmester által convincáltattanak, és exequaltattanak, szabadulásukat felséges urunk kegyelmesen resolválta; sőt azon felül az imperialis cancellariától a magyar cancellariára s úgy onnat a mélt. herczeg s palatinus és az országbiró cancellariá-

¹⁾ A „Hazánk“ czimű folyóirat második évfolyamának 257. s kövv. II. Szilágyi Istv. Történ. Tár VII, 233.

1712. jára kemény parancsok mentenek, hogy ezentúl legkisebb processust vagy parancsolatot a szatmári békekötés ellen ki ne adjanak, sőt a mi eddig esett volna, megsemmisítsék vagy jóvátegyék¹⁾).

Károlyi Sándornak a béke helyreállításában szerzett érdemeiért még József biztosított volt 50 ezer ftot. Az udvari kamara azonban a szerződés megkötése után nehézségeket emelt a jutalom megadása ellen, mígnem Eugen herceg ama nyomatékos intésére, hogy miután az ígélet megtétetett, az adott szót megszegni többé nem lehet, e pénz fejében az erdődi, huszti, hód-mező-vásárhelyi és tarzali javak irattak be neki. Az adományt aztán Károly király is megerősítette, sőt még altábornagyi rangjában, melyet a felkeltek soraiban nyert volt, s a szatmármegyei főispánságban is meghagyta őt. Károlyi a király felszólítására egy emlékiratot is nyújtott be neki, azon elvek s módok iránt, melyek szerint Magyarország kormányzandó lenne, hogy a belbéke megszilárduljon.

A koronázó
országgyűlés.

Károly a koronázó országgyűlést mindjárt néhány nappal Bécsbe érkezte után kihirdette april 3-kára, a husvét utáni első vasárnapra. Az összehívó levélben, mely febr. 2-kán kelt, kijelenti a király, hogy eleget akar tenni az 1687-ki 2-dik törv. czikkely rendeletének, mely míg a fejedelmi nemzetség fiágának örökösödését megalapítja, egyszemind azt is kiköti, hogy a mindenkori trónörökös, megkoronázatása előtt, az ország régi szokása szerint hitlevelet adjon ki s megesküdjék az ország jogainak s törvényeinek fentartására s védelmére. S hogy ezt eddig elmulasztotta, csakis a spanyolországi bonyodalmak miatti távolléte s az út hosszasága okozta.

Bár az országban, kivéve néhány egyházi s világi urat, nagy meglegedést szült, hogy Károly, a szatmári békekötést marc. 30-kán megerősítette; a rendek mindazáltal az útak nagy rosszasága miatt csak lassan gyülekeztek össze.

¹⁾ Károlyi Sándor önéletírása.

A Bihar megyei követeknek, például, három hétig tartott az utazás Pozsonyba. S így lón aztán, hogy a rendek első ülésöket csak május 2-kán tarthatták meg teljesebb számmal.

Ezt megelőzőleg addig is, míg a rendek valamennyien összegyülnének, a jelenlévők egy bizottságot neveztek ki, mely a hosszán tartott belháború alatt nagy zavarba sülyedt országos ügyek jó karba állításáról valamely tervet készítené. E terv pár nap alatt elkészült s a következő pontokból állott:

1. Szükség, hogy miután a százados török háborúk s hódítások által szétszaggatott ország valahára nagyobb részben helyreállított, a visszafoglalt részek abba ismét bekebeleztesse. E részek következők: Erdély, Pozsega, Verőce, Valkó, Szerém, Bács, Csongrád, Csanád, Arad, Torontál, Bodrog, Zaránd, Békés vármegyék, a kis és nagy kunsági s a jászági kerületek; továbbá az arany s ezüst bányák, a bányakamarákkal; a varasdi generalatus által elfoglalt terület; a Zrínyi és Frangepán-féle tengervidék, Lika, Corbavia, s a Mokricza uradalomhoz tartozó, de Krajna tartomány által elfoglalt Száva-vidéki terület.

2. Multhatatlanul szükséges továbbá az adók mérséklése. E sokat szenvedett ország, a hosszú kül és belháborúk s a gyakori dögmirigy pusztításai következtében emberekben s barmokban annyira megfogyatkozott, hogy legalább két-három annyit is elbirna tartani. A művelés hiánya miatt a veszélyes, mérges legyek, egerek s patkányok, melyek a barmokat s vetéseket rontják, igen elszaporodtak; a soha sem gondozott folyamok kiáradásaikkal egész kerületeket elöntenek s pusztítanak mocsáraikkal. Pénz az országban hihetetlenül kevés létezik. A lakosoktól tehát az adót inkább természetnyekben mint pénzben kellene beszedni.

3. Az ország erejének gyarapítása végett az elpusztult, lakatlan vidékeket mennél gyorsabban be kellene népesíteni.

4. Ugyanezen okból szükséges a kereskedelem emelése, a kivitelnek felszabadítása.

1712.

5. De nem kevesebbé valamely tudományos főiskola, egyetem vagy legalább akademia felállítása.

6. S végre sürgetőleg szükséges a had, az igazságszolgáltatás, a közigazgatás és nemzeti gazdaság ügyeinek czél-szerű rendezése. Különösen a hadügyre nézve szükséges egy, felében honiakból, felében külföldiekből szerkesztett állandó sereg alkotása és bentartása, melyet a kassai, pesti, aradi és eszéki generalatusokra lehetne osztani. Béke idején e sereget, nehogy a népet zsarolja, a határszéleken építendő lak-tanyákban s a várakban kellene elszállásolni. Tartására az élelmi szereket Magyarország, a zsoldot a többi örökös tarto-mányok szolgáltatnák. A katonai kihágások meggátlása s büntetése, az élelmezési s elszállásolási ügy rendben tartása végett ő Felsége egy országos biztost nevezzen ki s egy hadi tanácsot alkosson, mely egy elnökből, két tanácsosból áll-hatna a szükséges segédszeméllyezettel, mely azonban magya-rokból legyen választva ¹⁾).

Míg ezek felett folynak vala az értekezletek, az ország rendei is mind számosabban gyütlöngének össze. April 16-kán a korona is nagy ünnepélyességgel hozatott le Pálffy Miklós és Kollonics Ádám örök által Bécsből, hova az a lefolyt bel-háború kezdetén vitetett föl. De váratlanul egy más tárgy is merült fel, mely bár a rendek üléseiben nem került is szó-nyegre, mind az udvart, mind az urak néhányait igen élén-ken foglalkoltatá.

A leányági örökösödés kérdése.

Midőn Pálffy János bán Horvátországban a magyar országgyűlésre küldendő követek megválasztása végett márcz. 9-re tartományi gyűlést hívott össze: Eszterházy Imre, zágrábi püspök azon meglepő indítványt tette a rendek előtt, miszerint a horvát nemzet, mely az osztrák házból eredt királyai iránt mindenha oly példás hűséggel viselte-tett, ezek férfiága kihaltának esetére, ismerné el a leányág örökösödését is az országban. „Ez, úgymond, már a magya-

¹⁾ A magy. Cancellaria levéltárából.

roknak és cseheknek is szándokában lévén (?), utóbb a horvátok által is teljesítendő leszen: ne hagynák tehát elüttetni magukat az elsőség dicsőségétől. — A horvátok minden nehézség nélkül elfogadták az indítványt, meglehetősen győződve, hogy azzal kedves dolgot cselekszenek az udvarnak, melynek most municipalis jogaik megerősítése s ha lehet, kiterjesztése végett minden módon kedvébe kívántak járni. Az indítvány tehát végzéseképen kimondatott, csak az köttetvén ki a női ág örökösödésének feltételül, — hihetőleg a régóta osztrák igazgatás alatt lévő horvát örvidék, s a töröktől való félelem tekintetéből, — hogy országukban mindig ugyanazon személyt illesse az örökösödés, ki Ausztriának, Stiriának és Karantanföldnek leendő fejedelme.

A fejedelmi házban Leopoldig nem volt szabatosan meghatározva az örökösödés rende. Ő tehát, midőn magát a spanyol ágnak 1700-ban történt magvaszakadta után arra határozta, hogy nemzetségének reászállott egész örökségét két fia közt felosztsza, 1703-ki sept. 12-kén ezekkel két szerződést iratott alá. Ezek egyike szerint határozottatott, hogy a spanyol korona Károlyé s annak férfi maradékaié legyen: Magyar- és Csehország pedig, a többi osztrák tartományokkal együtt Józsefet és fiörököszeit illesse. A másik szerződés arról szólott, hogy, ha a két testvér valamelyike fiutól nélkül halna meg, annak birtokait a másik fiú maradékai örököljék. Azon esetben pedig, ha mind a kettejük fiágának magvaszakadna, az örökösödés az elsőszülöttség rende szerint a nőágra szálljon.

E szerződés azonban, mely a női örökösödére vonatkozik, eddigelé több okoknál fogva mély titokban őrizteték az udvar által. Annál meglepőbb lehetett most Károlyra nézve a horvát tartományi gyűlésnek a női ág örökösödésére vonatkozó határozata. Mert hogy arra neki nem volt semmi befolyása, kétségbe vonni alig lehet. Neki eddigelé nem csak fiú, de leánygyermekke sem lévén: semmiféle érdek által nem érezheté magát arra ösztönözve, hogy a leányági örökösö-

1712.

dést, s pedig épen a horvát tartományi gyűlésen hozassa szóba. Sőt Károly maga is talán csak a szász-seizi herczeg, esztergami cardinál-érsek leveléből értesült először a horvát gyűlés ilyféle határozatáról. Midőn ugyanis a horvát követek: Eszterházy Imre püspök, gr. Draskovich János, Delisimonovich Kristóf és Plenich György Pozsonyba érkeztek, s általok ez ügy az urak némely köreiben elhírült, s némely urak azt látszának restelni, hogy az udvar e tárgyat a horvát tartományi gyűlésen hozatta szóba legelőbb: a cardinal érsek april 10-kén azt írta a császárnak: miképen ő azt mondta legyen a magyar uraknak, hogy ő bizonyosan tudja, hogy a horvát végzés ő Felsége tudta nélkül alkottatott; mert ha a női ág örökösödésének megállapítását kívánta volna ő Felsége, bizonyosan nem a horvát tartományi, hanem a magyar országgyűlésen nyilvánította volna kívánását¹⁾.

A császár erre, már april 13-kán következőleg válaszolt:²⁾ „A horvát pont iránt jól gyanítá Kedveltséged, hogy arról én eleve semmit sem tudtam. Én azonban abból csak azt következtetem, hogy azon ország ezen ügy tárgyalása esetére régi ragaszkodása mellett azt is önkénytesen akarta legyen nyilvánítani, mennyire elismeri s méltányolja e dolog illőségét s közhasznúságát. Erről egyébiránt lemenetelemkor (Pozsonyba) majd bővebben szólandok Kedveltséggeddel“.

Károly e levele nyilván tanúsítja, hogy bár meglepő, még is igen kedves volt legyen neki a horvátok ezen cselekménye. És miután a horvát rendek követei azt neki april második felében mind a rendek feliratában átnyújtották, mind élő szóval is előadták: nem is akarta azt többé hallgatással mellőzni. Minthogy azonban a tárgy eddigelé egyáltalában nem volt előkészítve: mindenek előtt minisztereinek véleményét kívánta az iránt meghallgatni. E végett april

¹⁾ A bécsi csász. titk. levéltárból.

²⁾ A császár levele n. o.

27-kén b. Seilern elnöklote alatt titkos udvari értekezletet tartatott, melynek e kérdéseket tűzte ki tanácskozása tárgyául: „mit kellend e tárgyban tenni? Hallgatással mellőzze-e most a horvátok e végzését, vagy a magyarok által is követendő példa gyanánt adassa azt elő a pozsonyi országgyűlésen?”

Az udv. értekezlet akként vélekedék, hogy miután a horvátok végzése a pozsonyi urak köreiben már elhírült: hallgatással nem tanácsos azt mellőzni. Elő kell tehát azt adatni s pedig oly módon, hogy nyilvánítsa ő Felsőge, miképen e dolgról eleve ugyan semmit sem tudott; de miután egyszer szóba hozatott, oly hasznosnak tartja azt a közügyre nézve, hogy előadását nem mellőzheti. Mindenek előtt külön külön kellene ez iránt beszélni Pálffy Jánossal, Eszterházy nádorral, Károlyi Sándorral, a primással s a kalocsai érsekkel. Illésházy cancellár oly módon készíthetné elő ezen urakat, hogy ők maguk pendítenék meg az országgyűlésen e tárgyat, mint a horvátok által adott oly példát, „melyet a rendeknek nem annyira követniök, mint megelőzniök kellene“. Úgy hiszi az értekezlet, hogy a magyarok ebben nem merészlendenek ellentmondani a horvátoknak; valamint az is feltehető, hogy az említett urak örömet megteendik az önkéntes előadást, hogy annak érdeme reájok háramolják¹⁾.

Károly, miniszterei e véleményét teljesen elfogadta, s pár nap mulva irt is aztán ez értelemben a primásnak. A cancellár pedig hihetőleg a többi urakat is kellőleg előkészítette. De bár kételkedni nem lehet, hogy ezen urak örömet megfelelték volna a miniszteri véleményben irántok kifejezett bizodalomnak: erre most nem volt többé idő.

A rendek april végén már teljes számban össze lévén gyülekezve, május 2-kán megtartották az első ülést. A tanácskozások mindjárt a koronázás előkészítésével kezdettek

¹⁾ Az udv. Confer. pár szóval oda vetett jegyzőkönyvének fogalmazata. Csász. titkos levél. Az egész felterjesztést közli Salamon Fer. A pragm. sanct. tört. 88. kövv.

1712.

meg. Sokan azt kívánták, hogy az ország sérelmei néhány pontba összevonva szinte igtattassanak be a hitlevélbe, s azok orvoslata a koronázás feltételül tüzessék ki. A horvát követek viszont municipális jogaik teljes helyreállítását és esorbíttatlan megtartását sürgették. Több napi vitatkozás után május 11-kén végre a következő öt pontban állapított meg a koronázási hitlevél. 1. Hogy a király az ország valamennyi jogait, szabadságait s kiváltságait, törvényeit és szokásait megerősíti s mind maga megtartja, mind mások által megtartatja; az esküt erre az I Ferdinándé szerint, csak az 1687-ki kihagyással fogja letenni. 2. A koronát az országban őrizteti. 3. Az országnak már visszafoglalt vagy ezután visszanyerendő részeit, a törvények szerint, az országba visszakeblezi. 4. „Azon esetben (a mit isten messze távoztasson), ha ő felsége férfi ivadékanak magva szakadna a nevezett KK. és RR. királyválasztási és koronázási joga viszsanyeri hajdani hatályát és állapotát, s érintetlenül marad fenn ezen Magyarországnál és nevezett részeinél a régi szokás szerint“. 5. Valahányszor a király utódai megkoronázandók, e hitlevelet kiadni s annak megtartását esküvel fogadni kötelesek.

Némely udvari párton lévő urak illőbbnek vitatták, hogy Károly, mint örökös király, az eddigi szokás ellenére, csak a koronázat után adja ki a hitlevelet: mi azonban a többségnél nem talált viszhagra.

A koronázási hitlevélnek s ebben azon ezikkelynek, mely szerint a fejedelmi ház férfi ivadékanak magvaszakadása esetében a királyválasztási jog a nemzetre visszazállíttatik, szerkezete már meglévén állapítva, mielőtt az udvar a fentebb említett miniszteri értekezleten ajánlott mód szerint csak meg is kezdhetette volna a működést a női ág örökösödése mellett: Károly maga is annál korszerűtlenebbnek láthatá ennek most szőnyegre hozatalát s tán nagyobb zajjal¹⁾ is

¹⁾ Hogy zaj e nélkül is volt az országgyűlés kezdetén, bizonyítja Károlynak, kevéssel Pozsonyba érkezte előtt kelt levele, melyben meg-

történhető tárgyalását, mivel a nőági örökösödésnek Magyarországon még egyik szövetségese, Angolország, is ellene nyilatkozott az általános békét tárgyaló utrechti congressuson¹⁾. Ő tehát aztán a női ágat az örökösödésből kizáró 4-ik pont daczára is elfogadta s megerősítette a hitlevelet, mely azután valóban is ezen szerkezettel igttattatott be a törvénykönyvbe, midőn ez 1715-ben szentesítettett.

A horvát követek az országgyűlésen, úgy látszik, említést sem tettek tartományi gyűlésöknek a női ág örökösödésére vonatkozó végzéséről. Ezzel nekik csak is az volt céljuk, hogy biztosítsák maguknak az udvar pártfogását municipalis jogaik megerősítésére s kiterjesztésére nézve; ezt pedig, jól tudhaták, már maga a végzés felterjesztése által is elérték. Előttök e municipalis jogok csorbítatlan fentartása s ha lehet bővítése, volt a cél, s erre aztán valóban mindjárt is igénybe vették az udvar pártfogását.

Eszterházy Imre, zágrábi püsgök, ez iránt épen az napon, melyen a koronázási feltételek szerkezete megállapított, máj. 11-én írt Illésházy cancellárnak egy igen erélyes levelet, melyen meglátszik, hogy a horvát nemzet biztosnak érzi magát a fejedelmi kegy birtoka iránt. „Az indokokat — úgymond egyebek közt —, melyekből az ellenpárti rendek iránti bizalmatlanságunk s ama hő kivánságunk ered, mely szerint municipalis jogainkat az ő hozzájárulásuk nélkül tárgyalni és meghatároztatni óhajtjuk, a mellékletben²⁾ kapcsolom levelemhez. Ők sem a koronázásnak, sem a női örökösödésnek nem akarnak akadályt vetni: csak azt kívánják, hogy a koronázatnak sem előtte, sem utána ne végez-

hagyja a nádornak, hogy, mivel mint hitelesen értesült a diéta igen zajos, a követek egymást ki sem hallgatják, sőt fenyegető szavakal is illetik: intse meg őket, ne szítsák a villongások tüzét, hanem egyetértőleg munkálják az ország javát. Cancellári levéltár.

¹⁾ Fiedler: Actenstücke zur Gesch. Fr. Rákóczy's I, 352.

²⁾ Sajnáljuk, hogy ezen indokokat tartalmazó esatolmányt a levél mellett nem találtuk.

1712.

tessék valami az ellenféli urakkal, a horvát rendek sérelmére, s ne tétessék a szerződésbe oly záradék, mely ezeket a magyarországi rendeknek alárendeli. Ezen alárendeltséget mi el nem ismerhetjük, ha csak önmagunk nem akarjuk magunkat megfosztani országunk kiváltságaitól, melyek egyenlők Magyarország kiváltságaival. Ebből az következik, hogy az egyenlő semmi hatalmat nem birhat az egyenlők felett. Mi csak természetes urunknak vagyunk alárendeltjei oly módon, hogy, ha a férfi-ág kihaltával fenáll a választási szabadság, ezt mi az osztrák ház nőágára szorítjuk; ha pedig ekként korlátolva van, a korlátolt szabadságot önként elismerjük, de a nélkül, hogy egyszersmind bárki másnak hatalmát fölöttünk elismernők.“

Azon municipalis jogokat azután, melyekről fentebb szól, így sorolja el: 1. Az adó ügye, hogy meghallgattassunk, mire és mennyit adózzunk. 2. Határszéleink ügye. 3. A varasdi generalatus, vagy inkább annak mostani területének ügye. 4. A nemesség ügye, hogy t. i. az albáni, a zágrábi és körösi főispánsági hivatal mindig annak kebléből töltesék be. 5. Az igazságszolgáltatás ügye; hogy t. i. a főlebbvitelnél a báni tábla ne mellőztessék. 6. A tartományi szokások és magán statutumok ügye, a mennyiben azt kívánják, hogy azok ne magyar urak, sem ezek ajánlottai, hanem inkább udvari bizottság által vizsgáltaassanak s erősítessenek meg¹⁾.

Valamint e levélből nyilván kitűnik, mi volt a horvátok fő czéja az örökösödési végzésökkel: úgy viszont Károlynak máj. 16-kán a horvátok felterjesztésére adott válasza világosan tanúskodik arról, hogy midőn ő a női örökösödés kérdésének, mint most időszerűtlennek mellőzésében meggyezett, azt csak elhalasztotta; elvetni azonban koránt sem volt szándokában. „Előadandják nektek ugyanazon követ urak — így szól a leirat egy pontja — mit láttunk ezen oly

¹⁾ A csász. titk. levéltárból.

üdvös dolog végrehajtására és szilárd megalapítására szükségesnek; s nem is kételkedünk, hogy annak előmozdításában, midőn szükség leend, velünk együtt ti is buzgók lesztek“¹⁾).

A nőági örökösödés eképen alkalmasb időre halasztva, a koronázási hitlevél pedig elfogadva lévén, Károly május 18-kán Pozsonyba jött. A királyi előadások más nap, május 19-kén olvastattak fel a rendek előtt. Ezekben a már az 1708-ki esonkán maradt országgyűlésen megkezdett ügyek bevégezésén kívül a közigazgatás és igazságszolgáltatás javítása, s az ország határszéleinek kellő biztosítása, a közterhek arányosabb felosztása s a szatmári békekötésnek beczikelyezése egész általánosságban tüzetett ki a tanácskozások tárgyaiul. Inté egyszermind Károly a rendeket, hogy a sérelmek s kívánatok tekintetében, a mikre már elődétől megnyugtató választ nyertek s ennek nyomán az illető törvénycikkelyek is elkészültek, azokat újra ne feszegessék, neki sem lévén szándoka megmásítani előde határozatait, a rendek méltányosságával sem férhetvén meg, hogy a miben egyszer már megnyugodtak, attól ismét eltérjenek. — Más nap, május 21-kén hitlevelét is, mely a Józsefé nyomán készült, s csak öt pontra²⁾ szorítottatott, szokott formában kiadván, Károly magát a következő napon, máj. 22-kén ünnepeyesen megkoronáztatta.

Hogy gondjait egészen a Hollandban folyó békealkudozásokra fordíthassa, miként már a kir. előadásokban is

¹⁾ A esász. titk. levéltárból.

²⁾ E pontok következők: 1. Hogy az ország valamennyi jogait, szabadságait, kiváltságait, törvényeit és szokásait megerősíti, s mind maga megtartja, mind mások által megtartatja. 2. Hogy a koronát az országban őrizteti. 3. Hogy az országnak már visszafoglalt vagy ezután visszafoglalandó részeit a törvények szerint ahhoz visszakapcsolja. 4. Hogy férfágának kihalta esetében a királyválasztás joga a nemzetre visszaszáll. 5. Hogy valahányszor férfágának örökösei megkoronáztatnak, e hitlevelet kiadni s annak megtartását esküvel fogadni kötelesek.

1712.

kijelentette volt, Károly mennél előbb befejezni óhajtá az országgyűlést; s ennél fogva ott kívánta felfogni a tanácskozásokat, hol azok előde alatt megszakadtak. Ezek menetét a maga részéről lehetőleg siettetendő, a rendeknek még József életében, az 1710-ki ápril 18-kán benyújtott sérelmi feliratára már május 23-án leküldé egynémiben kedvező válaszát. Véleménykülönbség a király s a rendek közt kivált két tárgyra, a felségsértési bűnökre s azok büntetésének módjára és az új szerzeményi bizottmányra nézva létezett.

Ellenben megegyezett Károly a RR. ama kívánatában, miszerint törv. czikkekből akarták biztosítani, hogy „ő felsége az országot nem más módon, mint annak országgyűlésileg alkotott vagy ezután alkotandó saját törvényei szerint fogja kormányozni; e kijelentéssel pedig az iránt is biztosítja ő felsége a rendeket, hogy a hitlevél ama záradéka: miként a törvények értelme fölött a király s a rendek országgyűlésileg közös megegyezéssel fognak intézkedni, — sem valamely országrész elszakasztására, sem a más tartományok kormánymodorának behozására nem értetik.“ A rendek erre nézve azonnal el is készítették a törvényczikkelyt, mely azonban a többiekkel együtt csak 1715-ben nyert szentesítést.

A szatmári béke beczikkelyezése.

E tárgyak bevégeztetvén, Károly máj. 26-kán oly értelmű levelet intézett Eszterházy nádorhoz, hogy ő a békeüggyel felette el lévén foglalva, a jövő szombaton kénytelen lesz elhagyni Pozsonyt. Ha tehát lehet, végezzék be addig az országgyűlést, különben két kir. biztost hagy ott maga helyett ¹⁾. De a diéta ily korai bevégzésére gondolni sem lehetett, miután az elébbi tárgynál még nagyobb hévvel folyt, mert magánérdekekbe vágott, a szatmári béke beczikkelyezésének kérdése. Nehogy e szerződvény a jövőben is hasonló sérelmeket szenvedjen, minőket fentebb említettünk, Károlyi Sándor s mind azok, kik abban üldözések ellen tá-

¹⁾ A csász. titkos levéltárból.

maszt kerestek, oly módon kívánák azt beigtatni a törvénykönyvbe, mint egykor a bécsi békekötéssel történt vala. De nem így azon urak, kik a nemzeti mozgalomban részt nem vettek volt, s annak részeseivel most örömet éreztették volna boszúságokat, vagy javaikból kívántak volna maguknak kárpótlást szerezni szenvedett káraikért. Ezek látván, hogy a békeokmányt a király megerősítése után megváltoztatniok többé nem lehet, annak legalább is a törvénykönyvbe felvételét akarták megakadályozni, hogy ahhoz utóbb, ha csak a volt felkelők s a fejedelem közt létrejött szerződés gyanánt, mintegy magán jogtény marad, akár törvényhozási, akár folyamodási úton még hozzáférhessenek, s azt részletenként foszthassák meg érvényétől. E tekintetben annál kevesebb tartózkodásra vélték magukat kötelezetteknek, minthogy a közjogokról a békeokmányban különben is csak általánosan tétetik szó; attól tehát e jogokra nézve nagyobb biztosítást nem is vártak, mint a már létező törvények vagy hitlevelektől. De valamint az engedelmességre visszatértek, jövődő biztonságuk tekintetében, mulhatatlanul szükségesnek vélik vala a békeszerződvényt törvény által is szentesíteni; úgy jelenleg az udvar is érdekében fekvőnek látá a szatmári egyezés érvényben tartása iránt a kedélyeket itt-hon teljesen megnyugtadni, hogy aztán az utrechti congressuson, az ország megelegetésére tökéletesen befejezett tény gyanánt mutathassa fel azt.

Fentebb láttuk, hogy a szatmári szerződés Rákóczyt épen nem tartóztatá attól, hogy a kül udvaroknál s az említett congressuson buzgóan működjék, miszerint a maga erdélyi fejedelemsége s Magyarország jogai a közbéke által is biztosittassanak. Az emlékirat, melyet Klement Mihály, Rákóczy ügynöke, ezek iránt nyomtatva is kiadott, a fejedelem és hazája előnyére nagy zajt ütött az Utrechtben időző diplomatiái körökben¹⁾, melyekben az sem maradt titok,

¹⁾ Fiedler: Actenstücke zur Gesch. Fr. Rákóczy's II, 348.

1712.

hogyan Polignac cardinal s francia békebiztos, határozott parancsot vett királyától, mely szerint kötelességévé tétetett, Rákóczy ügyét a congressuson támogatni ¹⁾. E körülmény, szintúgy mint az angol és porosz kabinetnek Rákóczy s a magyar ügy iránt még akkoron tanúsított jó akarata birta arra Eugen herezeget is, ki ekkor künn a békével foglalkodék, hogy a bécsi udvarnak javasolja, ne mulasztana el semmit, mi Magyarország megnyugtatóására szolgálhat. Az udvar ennél fogva hajlandó is lőn támogatni Károlyi Sándor és Pálffy János sürgetéseit a szatmári békeszerződés föl vételében. S így történt aztán, hogy azon urak is, kik elébb oly zajosan kívánták a szerződésnek ha nem is teljes elvetését, — mi a királyi megerősítés után már lehetetlen volt, legalább kihagyását a törvénykönyvből, kénytelenek lőnek meg egyezni, hogy az a törvényhozás által még is tárgyalassék.

De ha ebben végre is engedni kénytelenítették ezen urak, mindazáltal még nem mondtak le szándékukról, a szerződvényt lehetőleg meggyöngíteni. A módot erre most a formában keresték, mely alatt az a törvénykönyvben kir. szentesítés alá terjesztessék. Mellőzvény ugyanis azon módot, mely a bécsi békekötésnél követtetett, — hogy a szerződvényt akár annak eredeti, akár a király által a megerősítésnél elfogadott szövegében, egyszerűen átírva, igtatnák törvényczikkelybe: a szerződvény egyes pontjait vették majd egy majd más alkalommal s tekintetből tanácskozás alá, s külön alkotak rólok oly törvényczikkelyeket, melyek aztán a felkelés volt részeseinek több tekintetben hátrányára váltak. Így történt például a jószágok ügyében, mi egyébiránt ezen uraknak leginkább is feködött szívékön ²⁾. A szatmári egyez-

¹⁾ Hedler: Actenstücke zur Gesch. Fr. Rákóczy's II, 272 373.

²⁾ Valószínűleg ezek állták útját a királyi kegyelemnek a Rákóczyval külföldre menekült azon urak s nemesek előtt is, kik a nyomortól kényszerítve hazatérni kívántak, de józágaik visszanyerése tekintetében tagadó választ nyertek. Rákóczynak még szolgálái sem kaphattak haza útlevelet, midőn őket mind nagyobb pénzhíányban szenvedő urak

mény második cikkében, mely mind a személyekre mind a javakra nézve biztosít amnestiát, ez iránt következő pont áll: „ide értetik pedig azon javak visszaadása is, melyek egy vagy más czímnél fogva másoknak adományoztattak, eladattak vagy elzálogosítottak s már tényleg mások által biratnak; ezek is . . . minden halogatás nélkül visszavétessenek“. A rendek azonban az országgyűlésnek már ezen első szakában oly törvényczikkelyt alkottak, melyben kimondatik, hogy „az eddigelé történt jószágelkobzások a jelen állapotban maradjanak,“ — felmaradván azok számára, kik magukat ez által igazságtalanul sujtva érzik, a külön kereset joga. „Hogy pedig — úgymond tovább a törvényczikk — a felségsértés bűnétől az apák még a gyermekeikre háramlandó büntetés által is elrettentessenek, . . . s a közbéke állandó maradjon, végeztetett: miszerint a felségsértést elkövető atyának . . . valamennyi ingó s ingatlan, bármi ősi és teljes joggal birt jószágai, . . . minden bármi korú gyermekeinek s rokonainak kizárásával, a fiskus által koboztassanak el, csak a hűségben állhatatosak jogai s követelései maradván épségben“, az apa bűnétől ment gyermekek sorsa pedig merő kegyelemre hagyatván.

Hasonló volt az eset a vallásszabadság tárgyában is. A vallás ügye. A protestans felekezet, valamint elébb a protestans udvaroknál, úgy most az utrechti congressuson külön követ (Körtvélyesi) által is sürgetteti vala vallása szabadságának biztosítását, s azt megnyernie ekkoron még nem is hiányzék a remény. Sinzendorf, a congressuson lévő osztrák biztos, maga is azt igére a hollandiaknak, kiket Magyarország tekintetében csak a vallás ügye érdekel vala, hogy a császár teljesen

elbocsátani szándékozzék. Némelyek pedig a megkegyelmezettek közül is folyton érezték egy s más ürügy alatt ezen urak bosszúját. Így Géczy Zsigmond csak Lengyelországba szökés által menekülhetett meg a fogságtól, melybe őt a Rákóczyval folytatott levelezés ürügye alatt vetni akarták; holott Rákóczy maga tanúsítja, hogy mióta a hazát elhagyta, senkinek egy betűt sem írt. U. o. II, 403.

1712.

kielégítendi a magyar protestansokat, ha ők, a hollandiak és angolok, viszont Rákóczy ügyét ejtik el ; miben aztán Heinsius, nagy pensionarius, teljesen meg is nyugodott¹⁾. És bár mennyire rajta volt is Klement, Rákóczy ügynöke, hogy a vallás ügye urától külön ne választassék, még sem lőn képes azt megakadályozni. Az angol, porosz és hollandi békebiztosok már aprilban (1712) elvégezték, hogy a magyar protestansok ügyét, miután azt a congressuson tárgyalni nem lehet, külön fogják ajánlani a császárnak, különösen azt követelendők tőle, hogy az 1647-ki állapotba helyezze vissza a vallási viszonyokat²⁾. Ezen körülmény s befolyások indíták az udvart, hogy a szatmári szerződvénynek általa kiadott szövegében biztosítsa a protestansokat, „miképen a vallás ügyében az ország elfogadott végzései fentartatnak, a vallás gyakorlata mind Magyarországbán mind Erdélyben, ugyanazon végzések s törvények szerint, az őket jogosan illető javadalmakkal együtt, megengedtetik, senkinek sem záratván el az út, sérelmei tárgyában a királyi felségnél, vagy az országgyűlés előtt lépéseket tenni.“

A protestansok tehát, a kül pártolásokra is támaszkodva, mindjárt a koronázat után folyamodtak a királyhoz, panaszosan adván elő miképen a kath. rend a bevett vallások szabadságát nyilván ellenzi, midőn nemcsak az elébbi törvényeket, békekötéseket s királyi okleveleket, hanem még a sopronyi czikkelyeket is, bár azokat a protestansok ellenzése daczára, önmaga alkotta, felforgatni s ekképen új zavarokra okot szolgáltatni ügyekezik. A szatmári békekötés bevetteknek nevezi az ágostai és helvecziai vallástételeket s e nevezettől ők nem állhatnak el. Nem akarják a vallásuk miatt szenvedett üldözéseket elszámolni, s csak azért könyörögnek, hogy az 1681-ki sopronyi törvénykönyv 26-dik czikkelye, melynek értelme különféleképp elcsavartatik, az elébbi törvények, békekötések s kir. oklevelek szellemében módosít-

¹⁾ Fiedler : Actenstüke zur Gesch. Rákóczy's II, 2. 9.

²⁾ U. o. II, 355. V. ö. Rákóczy levelét Klementhez márcz. 12-ről.

tassék. Ők semmi újat, az elébbi törvényekkel s a szatmári szerződénnyel ellenkezőt nem kívánnak; de jogos kívánataik csak úgy lesznek kielégítve, ha bevett vallásuk szabad gyakorlata, egyezőleg a törvényekkel és békekötésekkel, az országban mindenütt megengedtetik, a földesurak jogai méltányos korlátok közé szoríttatnak, a vallásügyben kiküldött biztosok visszaélései megszünttetnek ¹⁾.

A kathol. főpapság s a vele tartó urak azonban, mivel e tárgyra nézve az udvar is így vélekedék, semmi újabb kedvezésben nem akarták részeltetni a protestansokat; minek következtében a jul. 11-kén kelt leiratában Károly is csak arról biztosítá őket, hogy a vallásukat illető sopronyi és pozsonyi törnyezikkelyek pontosan meg fognak tartatni, s a mennyiben azok megsértve volnának, a kiküldendő biztosok által helyre fognak állíttatni. De a protestansokat, kik épen a sopronyi t. czikket kívánták módosíttatni, e leirat nem elégíté ki, s a viták még tovább is folytak a gyűlésen.

E tárgyakon kívül még a felségsértés, hűtlenség s az új szerzeményi bizottmány iránt alkotandó törvények foglalkodtatták leginkább a rendeket, midőn őket augusztusban a mind sürűbben feltűnedező mirígyhalál szétoszlatni, s a tárgyalásokat mind ezen, mind egyéb ügyekre nézve határozatlan időre felfüggeszteni kényszerítette. Október végén azonban Károly a nádorhoz írt levelében deczember 1-re megint összehívatni kívánta a rendeket, hogy az akkor aztán leküldendő resolútiókból a törvényezikkelyeket megalkotván, az országgyűlést véglegesen be lehessen fejezni. De két hét múlva, értesülvén, hogy Pozsonyban ismét dul a mirígyhalál, nem csak a notalán már felérkezett követeket, hanem azon bizottságot is haza küldetni rendelte, mely ott eddigelé az adófelosztás kidolgozásával foglalkodék ²⁾.

Károly idejét s figyelmét azonban a külügyek most sokkal inkább igénybe vevék a magyar ügyeknél. Minthogy a bécsi

¹⁾ Ribinyi: Memorab. August. Confess. II, 532.

²⁾ A csász. titk. levéltárból.

1712. udvar az utrechti congressuson nagyobb követelésekkel lépett fel, mintsem a békét vele megkötni lehetett volna, Angolország, mely az európai egyensúlylal meg nem férhetőnek tekinté, hogy Károly a császári s magyar királyi koronák mellett a spanyolt is megtartsa: nemcsak külön békét kötött Franciaországgal, s példája által aztán Hollandot is elvonta az osztrák szövetségtől; hanem maga is a francziához csatlakozván, el vala határozva fegyverrel is kényszeríteni Károlyt Spanyolország feláldozására s a közönséges béke megkötésére. A tiz éves háború által kimerült bécsi udvar tehát végre is kénytelen lón hajolni a nyugati hatalmak akarására, s az 1713-ki marc. 14-kén megkötötte a Spanyolország kiürítésére vonatkozó szerződvényt; minek következtében Erzsébet császárné is odahagyta Spanyolországot. Az utrechti békét azonban, mely egyrészről Franciaország, másrészről Ausztria elébbi szövetségesei, az angol, hollandi, porosz, portugál és szárd hatalmak közt ugyanazon évi april 11-kén alakult meg, Károlyi még sem fogadta el, s a háborút Franciaországgal szövetségesekek nélkül is folytatni határozta.

1713.

A *pragmatica*
sanctió meg-
állapítása.

Az utrechti békealku folyama, s még inkább az általános európai politikai viszonyok azon lényeges változása, mely szerint az osztrák fejedelmi ház eddigi szövetségesei, Anglia és Hollandia, tőle elpártolván, Franciaországhoz csatlakoztak, Károlyt mind hatályosabban figyelmezteté arra, hogy nemzetsége érdekeinek biztosítása végett szükséges az örökösödési rendet, melyről eddig csak egy titokban őrzött családi szerződés létezett, országai s tartományai megegyeztetével is tisztába hozni s megállapítani. A horvát tartományi gyűlés kezdeményezése, mely ha nyilvánosan nem tárgyalatott is a pozsonyi rendek által, de köztudomásra jutott, már ennél fogva is igen alkalmas kiindulási pontul szolgálhatott ez ügynek ohajtott elintézésére. Az útát s módot erre elég ügyesen kijelölte már az 1712-diki april 27-kén tartott udvari értekezlet, s Károly ennek véleményét teljesen elfogadta.

E vélemény szerint az ország legbefolyásosabb férfiai kell vala a cancellárnak előkészíteni. Miután ez megtörtént, a király felszólítá herceg Eszterházy Pál nádort, tartana a magyar tanácsosokkal értekezletet, melyből azon kérdésre adnának neki véleményt: kire szálljon a trón örökségül, ha ő fiu maradék nélkül találna kimúlni?

A nádor, a szász herceg s cardinal-primással, Erdődy György országbiróval, Pálffy János bánnal, Pálffy Miklós koronaőrrel és Csáky Imre kalocsai érsekkel július 7-kén (1712-ben) tartotta meg a tanácskozást, s annak eredményéről más nap lényegében a következő felterjesztést intézte a királyhoz:

„Felséged akarata szerint a nevezett uraknak előadtam, miképen Felséged azon esetre, ha fiörököse, kit azonban nyerni még reméll, nem lenne, már eleve gondoskodni kíván Magyarországról, nehogy az interregnum veszélyeiben, melyeket már a maga kárára több ízben tapasztalt, veszendőbe menjen. Véleményünk ím a következő:

Azon esetre, ha Felséged fiörökös nélkül halna el, az interregnum ama veszélyeit úgy lehetne elhárítani, ha nem csak Felséged kir. tanácsosai, hanem az országnak a jelen diétára összegyűlt valamennyi rendei a felséges ausztriai ház leányági örökösei közül egyet törvényes, örökös királyunkul választanának, és ezen országnak jövő igazgatása iránt még e diétán egyezkedés történnén, a KK. és RR-nek elégséges, semmi változásnak ki nem tett diploma vagy kir. biztosítás adatnék ki, ezen feltételek alatt:

1. A felséges ház nőágának tagjai egymás közt örök szerződést kötnének, mely szerint magok és utódaik nevében lemondának a felséges ház minden örökös országaira s tartományaira való jogokról, s azt közakarattal a nőág egyetlen utódára ruháznák át, úgy hogy a mit most felséged bir és kormányoz, azt is feloszthatlanul s elválaszthatlanul birtokolja s kormányozza. Továbbá, hogy ezen feloszthatlanság s elválaszthatlanság jogát, még a jelen diéta folyama

1713.

alatt valamennyi örökös országok s tartományok statusai szintén külön szerződés által ismernék el, s magokat köteleznék, hogy a nőágnak csak egyetlen s ugyanazon utóda által akarnak kormányoztatni. E szerződés kötésekör azt is meg kellene határozni, hogy a többi örökös tartományok miként s mennyivel járulnának a magyarországi végvidék, mint a török elleni közös védfal fentartásához.

2. Ezen szerződések közöltetnének a magyar országgyűléssel.

3. Ilyetén nőnembeli utód nevében Magyarországnak s kapcsolt részeinek már most mindenkorra változhatlan hitlevél adatnék ki, hogy az ország szokásait s törvényeit megtartja, és ezen országot nem más örökös tartományok módjára, hanem magának az országnak már létező vagy a jövőben országgyűlésileg alkotandó törvényei szerint fogja kormányozni; s mind azon területet, mely egykor a magyar koronához tartozott s vagy már visszafoglaltatott, vagy a jövőben visszafoglaltatik, Magyarországhoz visszakapcsolandja, és semmi szín alatt el nem idegeníti. Mihez képest

4. Az ily nőági örökös kiskorúsága esetében az ország külföldiek által ne kormányoztassék; hanem a kormányt a törvények értelmében a nádor tartsa.

5. Ha e nőnembeli utód még hajadon, az Magyarország s a többi örökös tartományok véleménye szerint adassék férjhez.

6. Ezen nőági örökösödésből eredhető háborúk elhárítása végett Magyarországon erősebb s egy részben magyarokból is álló sereg tartassék; s a végvárak is jó karba állittassanak.

7. Minthogy az elválaszthatlanság Csehországra is kiterjed, határoztassék meg, miként fog a római birodalom electoratusában megállhatni a nőnembeli utód házassága előtt s után. Férje pedig, ki királyi méltóságot nyerend, csak kath. vallású lehessen.

8. Ezen férj is köteles lenne Magyarországon magát megkoronáztatni, s előlegesen a hitlevelet kiadni.

9. Minthogy e tárgy a kir. előadásokban nincsen megérintve, szükséges, hogy azt a nádor az országgyűlés elébe terjeszsze s felette a KK. és RR. szabadon tanácskozzanak s végezzenek.

10. Minthogy Magyarország a női örökösödés által nagy engedményt tesz: ő felsége is nyilvánítsa, mily engedményekre számíthat viszonzásul az ország a török elleni védelem felett? A jelenlevő tanácsosok ezeket véleményezik: a titkosabb tanácsban magyarok is alkalmaztassanak; a kereskedés szabad legyen valamennyi örökös tartományokban. Mintán Magyarország a többi örökös tartományokkal szorosabb kapcsolatba jőne; ezek pedig a római birodalomhoz tartoznak: határozassék meg az is, minő viszonyt s összeköttetést akar ő felsége megállapítani Magyarországot s a többi örökös tartományok között; hogyan lesznek elintézendők a közös ügyek? Az országban a törvényes rendet helyre kell állítani s aztán szigorúan megtartani. A király személyesen legyen jelen az országgyűléseken.

11. Hogy a KK. és rendek hajlandókká váljanak a nőnem megválasztására, s abban mind magok mind küldöik megnyugodjanak: szükséges leendő az országgyűlést némely főbb sérelmek megszüntetésével megvígasztalni, nevezetesen: hogy a magyar ügyek magyarok által kezeltessenek; hogy a törökkel s másokkal való béke nem fog az ő hozzájárulások nélkül megkötetni; hogy a királyi jószágok nem fognak elidegeníttetni; az egyháziak s világiaknak szabadságukban álljon, minden királyi megogyezés nélkül, szerzett józágaikról végintézetileg rendelkezni; a köznéptől csak az országgyűlésen meghatározott adók fognak szedetni; a nemesektől midőn saját természetményeiket kiviszik, vagy házi szükségüket külárúkkal látják el, vám, harminczad ne vételessék; az országban maradó katonaság minden kicsapongásoktól eltiltassék, a kicsapongást elkövetők szigorúan bün-

1713. hesztessenek s elégtételre szorítottassanak; az ország egyházi s világi tisztségei csak benszülötteknek adományoztassanak¹⁾).

Károlynak, kinek ekkoron még leánygyermekke sem volt, semmikép nem tetszhetett e vélemény első pontja, mely szerint nem csak már most megnevezendő volna a női utód, hanem a többiek mindnyájan, tehát az ő netalán még születendő leánygyermekkei is kizárandók lennének az örökösödésből. Ő tehát július 18-kán (1712) b. Seilern főcancellárt a kamaraelnök s Illésházy magyar cancellár kíséretében a fentebb nevezett magy. kir. tanácsosok gyűlésébe küldvén, előttök a következő választ olvastatta fel beadott véleményökre:

„Ő felsége egyedül a közjó tekintetéből kívánja megállapíttatni a nőági örökösödést; várakozására ellen történt tehát, hogy a főméltóságú herczeg nádor által minap benyújtott iratból az ő s a nemzeti főrendü urak véleményét teljesen át nem érthette; annyit mindazáltal kivett belőle, hogy az ügy nálok nincs annyira előkészítve, hogy azt ő felsége rövid idő alatt s gyorsan nem a maga, hanem az ország és közjó tekintetéből kívánatos jó végre vezethesse; az ügyet tehát alkalmasabb időre szükség halasztani, s az országok és emberek viszontagságait rendező fatumra kell hagyni, melyben teljesen bízik ő felsége²⁾).

E szerint, miként már fentebb mondottuk, Károly elhalasztotta ugyan, de koránt sem bírta a fatumra a nőági örökösödés ügyét. 1713-ban marc. 14-kén megkötötte a Spanyolország kiürítésére vonatkozó szerződvényt. Salighogy az utrechti békének april 11-kén történt megkötéséről értesült, a női örökösödés megállapítására april 19-kén már is egy nagy udvari tanácsot hívott egybe, melyben huszonnégy belső titkos tanácsos, köztök a magyar országbiró s cancellár

¹⁾ A csász. titkos levéltárban lévő eredetiről. Szó szerinti fordításának szövegét egy másolatról közölte már Szalay is: Budapesti Szemle XIX, 267 l. kövv.

²⁾ A csász. titk. levéltár másolatáról.

is megjelentek. Ezek előtt felolvastatta mindenek előtt elődei-
nek örökösödési szabályait, különösen azon, már fentebb
említett szerződéseket, melyeket Spanyolországba távozta
előtt 1703-ki szept. 12-én ő maga kötött volt boldogult aty-
jával, I Leopolddal és bátyjával I Józseffel, s mely ez alkalam-
mal jutott először nyilvánosságra. Ezek fellévén olvasva,
Károly kijelenté nekik, hogy ő e szerződések értelmében oly
módon szabályozza az örökösödési rendet, miszerint, ha isten
őt fimagzattal megáldaná, az s annak maradékai elsőszülött-
ségi sorban örököljék a maga halála után nemzetsége birto-
kait, hozzátévén, hogy azok felosztatlanul együtt maradja-
nak. Ha fia nem lenne, vagy annak fiágon magvaszakadna,
akkor a maga leányaira s azok maradékaira szálljon az örö-
kösödés. Ezek hijában, testvére, az elhunyt I József leány-
gyermekaire s azok magzataira kerüljön a sor. Ha végre
mind az ő, mind József ágai kihalnának, akkoron a maga
nővéreit, I Leopold leányait s következőleg a fejedelmi ház
minden egyéb nőágait illesse az örökösödés, feltéve mindig
az egész birtok feloszthatlanságát s az elsőszülöttségi rendet.
E nyilatkozatát aztán Károly jegyzőkönyvbe iratván, fel-
szólítá tanácsosait, hogy ezen rendelkezését érvényesíteni ők
is minden módon ügyekezzenek ¹⁾). Ezen örökösödési szabá-
lyozatnak, mely aztán *sanctio pragmatica* nevezettel
jelöltetett, mind birodalma egyes országaiban, mind a kül-
hatalmagnál elismertetése s érvényesítése lőn utóbb egyike
Károly legbuzgóbb törekvéseinek egész hátralévő életében.

A Franciaországgal megújult háborút azonban nem
pártolta a szerencse. A tiz év óta tartó nagyszerű harez any-
nyira kimerítette már Ausztria erejét, hogy az ezen évi raj-
nai hadjáratot Eugen herceg lángesze s hadi szerencséje sem
volt képes előnyössé tenni. Károly tehát, miután a szintén
kifáradt Németbirodalomtól sem nyerhetett többé teteme-

¹⁾ A tanács szószerinti jegyzőkönyvét közli Salamon Ferenc: A
pragmatika Sanctio története 103. kövv. 1.

1713. sebb segélyt, végre elfogadta a francziától megújított béke-
 A rastadti bé- ajánlatot. Az alkudozások Rastadtban, a két fél fővezérei,
 kekötés. Eugen herczeg és Villars tábornagy közt folytak, s a béke
 1714-ben marc. 6-kán valahára megkötetett. Értekezlet
 közben Villars tábornagy, udvarának utasítása szerint, Rákóczy ügyéről is tett ugyan némi említést; de mivel azt Eugen, ki a fejedelem iránt mindenha ellenszenvvel viselték; egyszerűen mellőztetni kívánta, a franczia felhatalmazott is megszűnt azt tovább szorgalmazni. Utóbb Rákóczy még a német udvarok által tőn némi kísérletet; de általok még csak azt sem nyerhette meg, hogy két fia szabadon hozzá eresztessék. Az ifjakról, kiknek nevelése végkép elhanyagoltatott, alább leendő még emlékezet.

Az országgyű- A rastadti békekötés által gondjai legsúlyosbikától sza-
 lés folytatása. badulván meg Károly, a dögmirigy miatt két év előtt megszakadt országgyűlést kívánta mindenekelőtt folytatatni és bevégeztetni. E végett már jul. elején véleményt kért a magy. kir. cancelláriától: mikorra lenne az kihirdetendő, s a félbeszakasztottak befejezése mellett mily újabb tárgyakat kellene ott felvenni? A cancellaria jul. 9-én tartott tanácsüléséből válaszolt a király kérdéseire. A kihirdetés idejét szept. 8-ára véleményezi. Az újabb tárgyakat illetőleg, tanácsolja a nádorválasztást s a királyné megkoronázását. A nádorválasztásra nézve véleményezi, hogy miután most a protestans mágnások közt a nádori méltóságra alkalmas egyén nem találtatik: csak a kath. főrendűek közül kellene hármat kijelölni. A király a határidőre nézve elfogadta a tanácsot; mihez képest az országgyűlés szept. 8-kára haladéktalanul ki is hirdettetett. A nádorjelöltekre nézve azonban kijelenté, hogy a törvényhez és szokáshoz fogja magát tartani¹⁾.

A KK. és RR. csak szeptember vége felé gyűltek össze teljes számmal, Károly pedig októb. 13-kán érkezett meg Pozsonyba. A nádorválasztás mindjárt a következő napon

¹⁾ A magy. kir. cancellaria levéltárából.

ment végbe, a király által. Ezeknek tárgyai idő közben kettővel szaporodtak meg: Eszterházy Pál hercegnek még a mult évi marceziusban történt halála új nádor választását tette szükségessé; a király pedig nejét is megkoronáztatni kívánta. A nádorválasztás októb. 14-kén ment végbe, a király által kijelöltek közül Pálffy Miklós, országbíró, egy értelemmel választatván meg a magas méltóságra. Helyét az országbiróságban Koháry István töltötte be. Erzsébet királyné fejére októb. 18-dikán a szokott ünnepélyességgel tétetett a korona. Károly ezután nemsokára visszatért Bécsbe, Traun grófot hagyván Pozsonyban biztosául az országgyűlésen. Onnan adta ki deczemb. 9-kén azon oklevelét, mely által az esztergami érseket a római birodalom hercegi címével ékesítette fel.

1714.
Az országgyűlés folytatása.

Az ország rendei közt ugyanazon törekvéseket, ugyanazon ellenzéket találjuk, melyeket már az 1712-diki gyűlés rendeiről fentebb jelölénk meg. Azon urakban, kik Rákóczy felkelésében részt nem vettek, az önérdek még most is ébren tartá az ellenszenvet a szatmári békekötés iránt; másokban pedig személyeik és javaik biztonságának, vallásuk szabadságának s a közhitel fentartásának érdeke s hasonló indokok jelenleg sem engedék megernyedni az erélyt, küzdeniök azért, mire jogot tartanak vala. A szatmári béke s a protestansok vallási szabadsága, a mennyiben azok 1712-ben nem nyerhettek kielégítő megoldást, most is a leghevesebb vitáknak szolgáltak tárgyaiul. A mozgalmakban részt nem vett urak, előbbi ellenzésüket folytatva, nemesak hogy egész terjedelmében beczikkelyezni nem akarták a szatmári békeokmányt, hanem, mint Károlyi Sándor magát önéletírásában kifejezi, még „a generalis amnestiát is megakarták herélni“. Pálffy János ötször, Károlyi háromszor volt e miatt kihallgattatáson a császárnál, míg végre Eugen herceg is közbelépván, ama szűkkeblű urak „egy héti nagy kiáltozás és ellenkezés után decretaliter hallgatásra bíráttak“. Az okmány mindazáltal ekkor sem czikkelyezettett be egész terjedelm-

1714. ben, hanem csak egy, lényegére nézve következő törvény-cikk (a 49-dik) alkottatott: „bár Rákóczy, Bercsényi s valamennyi követők a szatmári egyezkedés előtt már országgyűlésileg elítéltettek; mivel azonban ő felsége ezen ítéletet az említett egyezkedésben kitűzött határideig megtérőkre nézve kegyelemmel mérsékelte: mind azok, kik ama határideig engedelmességre tértek s a hűségesküt letették, azon ítélettől felmentetnek, s a királyi kegyelemben a szerződvény szerint részesíttetnek; hozzáadván mindazáltal, hogy a mozgalmak alatt eltulajdonított s még meglévő ingóságaikat elébbi birtokosaik törvényes úton visszavehessék; azokat pedig, kik jószágot, jövedelmeket kezeltek, számadásra kényszeríthessék. Kik a királyi kegyelmet a szabott ideig elfogadni elmulasztották, újabban is mint felségsértők és „szabadságfelforgatók“ ítéltetnek el, miszerint ha kézre kerülnek, meg is lakoltassanak, minden ingó s ingatlan javaiktól megfosztassanak. A közlekedés ezekkel felségsértés bűne alatt tilos.“

A protestansoknak, mint fentebb említők, a szatmári szerződvény csak általános szavakban biztosította a törvények által megszabott vallásgyakorlati szabadságot, sérelmeikkel őket az udvarhoz vagy az országgyűléshez utasítván. Említők azt is, miként az illető felekezetek 1712-ben aziránt folyamodtak, hogy az 1681-ki törvény, mely ama helyeket számlálja el, hol templomokat, iskolákat építhetnek, a régiebb törvények és békekötések értelmében módosíttassék, de kérelmöknek az 1712-ki gyűlés folytában sikerét nem láthatták. Az angolok és hollandiak biztató pártolása az utrechti congressuson akkor még reményt nyújthatott a protestans feleknek, hogy jogos követeléseikben végre még is ezélt érendenek; de csalatkoztak. Most pedig minden reményeket előlte a királynak a múlt ápril 28-kán kibocsátott rendelete. A primás és a többi püspökök panaszszal járultak volt Károly elébe, hogy a protestansok oly helyeken is gyakorolják vallásukat, tartanak iskolákat, tanítókat, melyek az

említett 1681-ki törvényben nem foglaltatnak; hogy a protestans nemesek majdnem mindenütt tartatnak udvaraikban isteni szolgálatot, melyre a szomszéd helységek lakosságát is csoportosan beeresztik; hogy papjaik a megengedett helyeken is számosabbak, mint lenniök kellene, kik aztán ál-öltözetben a szomszéd falukat is bejárják, azokban tisztök szerint működnek, s ezáltal a kath. lelkészek jövedelmeit megcsorbítják; hogy iskoláikat még a bölcészeti és hittani osztályokban is szaporítják; a kath. egyházak alapítványait erőszakosan lefoglalják; a decretalis ünnepeket meg nem tartják, menyekzőket nagybőjti időben intéznek stb. A király e panaszok következtében, melyeknek türelmetlen szellemén nem lehet eléggé nem esodálkozni, az említett napon kibocsátott rendeletében meghagyja a protestansoknak, hogy ezen s hasonló „kihágásoktól“ ezentúl óvakodjanak, a sopronyi és pozsonyi törvényeket pontosan teljesítsék, különben „példás és önkényes büntetéssel“ fognának sujtatni; a kinek mi követelendője van, várja meg az e végett országgyűlésileg kiküldendő bizottmányt¹⁾.

De a protestansokat sem a rendelet, sem az országgyűlési rendek kath. nagy többsége nem rettenté el jogaik további követelésétől. A vitákat Okolicsányi Pál, Szirmay Miklós, Ráday Pál, Vay László vezérszónoklata mellett mind újabban s hevesebben kezdik vala meg. Mind a két fél több ízben s még akkor is intézett feliratot a királyhoz, midőn az illető czikkelyek már a királyi sanctió alá valának felterjesztve. Az eredmény, mint eleve is várható vala, most sem kedvezett a lelkiismeret szabadságának. A 30-ik törv. czikk a sopronyi és pozsonyi törvényeket újítja meg; s mi több, annak szövegébe még oly szót is sikerült becsúsztatni, a kathol. pártnak, mely a protestansokra újabb bajokat hozhatott volna a jövőben, ha, szerencséjükre, maga a haladó kor s növekedő felvilágosodás nem veszi vala pártfogása alá a

¹⁾ A magy. kir. Kancellaria levéltárában, Ribinyi II. 542.

1714.

lelkiismeret szabadságának sérthetetlen jogait: „Ő cs. kir. felsége — így szól az új czikkely — kegyelméből s kegyelmességéből az idézett 1681-ki és 1687-ki czikkelyeket eddig kifejtett igazi értelmökben még fentartandóknak s ennélfogva megújítottakul, megerősítettékul tekintendőeknek ítélte“. Egyébiránt a vallási ügyek megvizsgálása végett egy országos bizottmány rendeltetvén, egyszersmind végezteték, hogy ha valaki magát annak eljárása által sértve érezné, az ellen csak külön, a maga, nem pedig közösen, a felekezet nevében, intézhet folyamodást. A 31-dik czikkely a lefolyt mozgalmak alatt tartott rózsahegyzi zsinat végzéseit törülte el.

1715.

A megalkotott
törvények.

Az országgyűlés egészen az 1715-ki jun. 15-kéig nyúlt ki,¹⁾ mikor aztán Károly összesen 136 törvényczikkelyt szentesített, melyek nevezetesebbjei az említettekén kívül következők: a királyválasztás jogának, a fejedelmi ház férfi ága kihalásának esetében, a nemzetre visszaszállásáról még 1712. készült czikkely, az 1713-ki családi tanácsvégezés által megállapított *pragmatica sanctio* ellenére is fentartatott, világos bizonyítványául, hogy a korona-örökösödés felett Magyarországon csak a nemzet megegyeztével lehet intézkedni; a czikkelyt szentesítvén, e jogot nyilván elismerte a király. Ugyanezen czikkelyben biztosítja Károly a nemzetet, hogy azt a maga saját törvényei szerint fogja kormányozni, s hogy a hitlevél ama záradéka: „miként a törvények értelme felett az országgyűlés végezend“ — soha sem fog arra esavartatni, hogy az ország eldaraboltassék, vagy a német örökös tartományok módja szerint kormányoztassék.

A felségsértési bünt illető törvény megalkotásában nemcsak alkotmányunk szellemének, hanem az igazságnak

¹⁾ Károly már májusban sürgeté a nádort s a primást, fejezzék be valahára az országgyűlést, mely mind a magok ügyeinek elhanyaglásával, mind a szegény nép terheltetésével oly hosszúra nyújtatik. Kancell. levéltár.

megsértésére is engedte magát ragadtatni a felkeléseket — bár azoknak köszönhették alkotmányuk megmentését — már megúnt s az udvarhoz mindinkább símuló urak s az általok indított rendek többsége. A törvényezikket eziránt már az 1712-ki ülések szakában megalkották volt a rendek, mely azonban egynémiben különbözik a törvénykönyvbe beigtattott szövegtől. Az elébbi szerkezetben a felségsértés eseteit a hűtlenségtől megkülönböztetvén, a következőkben határozták meg: „részes a felségsértésben mind az, a ki a fejedelem személyét szentségtelen kézzel illeti, fegyverrel vagy méreggel élete ellen tör, vagy a hajlékot, melyben létezik, hatalmasan megtámadja; a ki a király s haza más ellenségével nyilván vagy titokban egyezkedik, a végett követségben jár; a törököt, tatárt az ország s más keresztény tartományok ellen izgatja, behívja, s ekkép a törvényes király s az ország ellen fellázad; végre, a ki a király vagy a korona ellen nyilván felkel, a törökkel, vagy a király s ország veszedelmére összeesküszik, vagy ily merényben tudva meg-egyez, vagy azt, bár ismeri s bebizonyítani is tudja, fel nem jelenti“. Most azonban maguk is érzék a rendek, hogy túlságosan tág s a jövőben maguk vagy utódaiknak is könnyen vesztére válható a felségsértésnek ezen értelmezése; miért is azt a czikkelyből egészen kihagyván, csak a kereset módját határozták meg „a közbéke fentartása s a jó, békés polgárok védelme“ végett, rendelvén, hogy a felségsértés eseteiben, „melyeket Sz. István II-dik törvénykönyvének 51-dik fejezete s más hazai törvények kijelölnek, a megidézés formaságából támadható veszélyek elkerülése végett, ezentúl semmi idézés nem kívántatik“, minden más felségsértési és hűtlenségi esetekben fenmaradván az előleges megidézés törvényes szokása. A javak azonban elmarasztalás előtt el ne koboztassanak. Az ügy megítélése egyedül a királyi felséget illetvén, ha abban személyesen eljárni akar, azt mind az országban mind azon kívül teheti, de magyar tanácsosaival s a hazai törvények szerint; ha pedig személyesen bírászkodni

1715

nem akar, maga helyett tetszése szerint nevezhet bírát, de csak magyart, ki aztán csak az országban s a hazai törvények értelmében mondhat ítéletet, azontúl köteles lévén eljárását a király elejébe terjeszteni. A felségsértésben elmarasztaltak minden javaikat elvesztik, merőben a király kegyelmére hagyatván, hogy ártatlan gyermekeiket mennyiben vegye tekintetbe.

Az ország biztosságáról való gondoskodást s a közterhek arányos felosztását Károly már az 1712-ki előadásokban is főtárgyaiul tűzte ki a tanácskozásoknak. A honvédelem tekintetében a király lényeges átalakítását előzta az eddigi rendszernek. Ennek törvényes elemei eddigelé, mint tudjuk, a személyesen fölkelés és saját költségein táborozó nemesség hadából, a király, a zászlós urak, s az egyházi és világi főrendek banderiumaiból s a jobbágyok bizonyos kules szerint kiemelt telekkatonaságából álltak vala. Ezekhez járultak még a végvárok zsoldos őrségei, s a török hódoltatás óta szokásba jött részint végházi, részint mezei állandó lovasok, kiknek számát az országgyűlések időnkint a fölmerült szükség szerint határozták meg. A lefolyt század alatt a honvédelem e törvényes elemei jelentékeny változást szenvedtek. Mióta a török az ország nagy részét elfoglalta, úgy az ország zászlósainak tiszti, — mint az egyházi s világi urak magán banderiumaira nézve mind nagyobb zavar álla be; sőt, bár a régi törvények e tekintetben változatlanul maradtak fen, gyakorlatban e banderiumok mindinkább megszűntek, mert alapjuk, az úri javak s egyházi tizedek, nagy részben a török birtokába jutottak. Más viszonyok hoztak zavart a nemesi fölkelés intézményébe. Egyes megyék vagy országrészek nemességének részletes fölkelését, a particularis insurrectiót, a minduntalan betört török-tatár csapatok visszaűzésére, ezen egész korszak alatt gyakorlatban találjuk ugyan; de annál ritkábban akadunk az egész nemesség személyes fölkelésére, a generalis insurrectióra. Tudjuk a régi törvényekből, hogy az összes nemesség csak akkor köteleztetett a

személyes fölkelésre, midőn maga a király, vagy legalább a nádor által vezetették. De a mohácsi ütközet óta egyszer sem történt, hogy a király maga állott volna a nemzeti had élére; sőt nádora is ritkán volt a nemzetnek. A nemesség ennél fogva, melyet a gyakori részletes fölkelések különben is kifárasztottak vala, közönséges fölkelését jobbára némi adóval váltotta meg. De maga a kormány sem volt barátja a nemzet közönséges fegyverre kelésének. Igazgatása ellen folytonosan szolgáltatván okot a panaszra, elégtelenségre, ovakodék alkalmat nyújtani, melyben a fölkelte nemesség a maga fegyverét ellene fordíthatná: a fölkelést tehát maga is minden [módon gátolni ügyekezék; sőt a gyakorlat végett mulhatatlanul szükséges évenkénti szemlét is megtiltotta. Természetes következménye lett a kormány e féltékenységének, hogy a mely mértékben fejlett s tökéletesedett, kivált a harmincz éves vallási háború óta, a hadi mesterség, ugyanazon mértékben csökkent a gyakorlatlan felkelő sereg értéke, használhatósága, — mint ezt a Rákóczy Ferencz felkelése alatt vívott harezok történelme eléggé bizonyítja.

Azonban, ha e bajon időnkinti rendes gyakorlat által lehetett volna is segíteni, a nemesi felkelés, — még attól is eltekintve, hogy a bécsi kormány nem örömet látá a jogaira, szabadságaira oly féltékeny nemesség kezében a fegyvert, — nem elégíthette ki többé az udvarnak a hadügyi reformok körüli kívánatait. A létező viszonyok szerint e tekintetben az udvar leginkább a támadó külháborúkat tartá szemé előtt. A nemesi felkelést pedig mind természete, mind a törvények szerint, csak a határokon belül, egyedül védő háborúban lehetett használni. A banderialis hadrendszer továbbá, melylyel királyaink hajdan külháborúikat viselték, már egészen felbomlott vala, s azt helyreállítani sem a belállapotok lehetőségessé, sem a külviszonyok, kivált a megváltozott hadakozási módszer mellett, nem teheték többé kívánatossá. Mióta XIV Lajos francia király példája s a kényuralmi kormányrendszer folyton növekedő uralma, a többi európai hatalma-

1715

kat is állandó zsoldos hadak szervezésére kényszerítette: egy, mindig fegyverben álló, jól fegyelmezett s begyakorlott sereg, mind a külbiztosság, mind a fejedelmi autocratia tekintetében mellőzhetetlen szükségnek tartatott. A német-cseh örökös tartományokban azt már I Leopold felállította volt; s annak Magyarországon is életbeléptetését Károly annál inkább óhajtja vala, mivel ezáltal egyszersmind a nemesi fölkelést is szükségtelenné tehetni s a fegyvert a nemesség kezéből kivehetni reménylé. Ezt ezélozta Károly azon indítvány által, melyet a honvédelem tárgyában az 1712-ki kir. előadásokban az országgyűlés elejébe terjesztett.

A király ezélzatai a rendeknél nem találtak ellenzésre. A nemzeti fölkelést illető régi törvényeket megváltoztatni, egyelőre nem kívánta az udvar: a nemesi jogok s kiváltságok ennélfogva illetetlenül hagyattak. Az udvar ezélja csak az volt, hogy a jobbágyosztályból, annak régi telekkatonasága helyett, szerkesztessék egy állandó had s ennek tartására vettessék ki adó, mely, minthogy a nemesség saját költségén való felkelési kötelezettsége fentartatott, természetesen szintén csak a nem-nemes osztályra vala háramlandó. A rendek tehát osztályérdeköket az állandó hadsereg által nem láták fenyegetve; sőt egy ily magyar zsoldos hadból az országra nézve még azon hasznót is várhaták, hogy a német zsoldos katonaság, melyet a kormány eddigelé nem kevesbbé a nemesség megfékezése, mint az ellenség elleni védelem végett tart vala az országban, s mely önkényes hatalmaskodása s ellennél is kiméletlenebb zsurlásai és fosztogatásai miatt méltán gyűlöltté vált, a honi zsoldos had felállítása következtében, nélkülözhetővé válván, az országból ki fog vezetetni. A rendek tehát minden nehézség nélkül megszavazták a VIII-dik törvényczikkelyt, mely a nemesi fölkelés és az illető banderiumok fentartása mellett az állandó katonaságot s az annak ellátására szükséges adót megalapította.

A törvény azonban mind a két pontra nézve felette határozatlanul alkottatott. A nemzet nem vállalt magára kö-

telezettséget, hogy bizonyos időszakokban bizonyos számú újonczokat állít a zászlók alá; hanem csak az állandó hadsereg szükségének elvét mondván ki, az újonczok kiállítását, mind a számra mind a módra nézve, megfoghatatlan gondatlansággal, egészen a kormány önkényére hagyta. A kormány aztán a toborzást hozta divatba, mely nem ritkán valóságos fogdosássá fajult el; a szolgálatidőt pedig kénye szerint minden egyes katonára nézve annak korától, szolgálati képességétől föltételezte. Az adóra nézve mindazáltal kikötötte a törvény, hogy az mindig országgyűlésileg, az ország rendei-
nek megegyeztével határozassék meg; s csak rendkívüli esetekben, ellenséges betörések idején, midőn a segély oly gyorsan szükséges, hogy veszély nélkül az országgyűlés megtartásáig nem halasztathatik, hatalmazta fel a királyt, hogy az adóösszeg kivetésére az ország főtisztviselőiből s más urakból és a közelebb fekvő megyék követeiből hívhas-
son össze rendkívüli gyűlést, — úgynevezett „regnicolaris concursust“, — mely azonban kizárólag csak e hadi adó meghatározásával foglalkodjék. Az összeg kivetésében mind-
azáltal oly féltékenyek voltak az ország rendei, hogy azt számszerint ki sem fejezték a törvényben, nehogy az a jövőre is szabályul vétessék.

A honvédelem, mi eddigelé a nemességnek volt fő s rendes kötelessége, e törvény által a nem-nemes jobbágyosztály vállaira tétetett; mert bár sem a nemesség személyes fölkelésének, sem a banderiumok kivzetésének kötelessége nem törültetett is el, sőt mind a kettő továbbra is fentartott; de mivel ezeknek csak az ország megtámadtatásának ritkább eseteiben lehetett helye: az ország állandó rendes védelme, mind a személyes szolgálatot, mind a zsoldos had díjazására szükséges adót tekintve, egészen a nem-nemes osztályra háramlott, a nélkül, hogy e néposztály az új teher viseléséért némi alkotmányos és polgári jogokban részesített volna. Ősi alkotmányunk egyik sarkelve volt, hogy az országos terhek, s kivált a személyes honvédelmi szolgálat

1715.

kötelessége, az országhatalomból kiáradó jogokkal s kedvezésekkel mindig igazságos arányban álltak, azaz: mindenki azon arányban viselte a terhet, a honvédelem tekintetében, a mely arányban részesült az alkotmány jótéteményeiben, a haza javaiban. Alkotmányunk e sarkelvét az új törvény egészen megsemmisítette; mert, a személyes honvédelmi tehernek az osztályok közt megalapított aránytalanságán felül, e törvénynek lón eredménye az is, hogy a nemesség, mely elébb, valahányszor a személyes fölkelési köteleléstől fölmentetett, szolgálatát pénzzel, adóval tartozott megváltani, ezentúl a színleg fenmaradt személyes fölkelés ürügye alatt egészen kibújt az adó terhe alól. S innen vette eredetét a nem-adózásnak, a köz jólétre később oly károossá vált, dicsőtelen kiváltsága.

Az állandó sereggel kapcsolatban egyike volt a leghasznosabb intézkedéseknek a katonatartási s élelmezési terhek szabályozása. Minthogy az 1712-ben elnapolt országgyűlés a dögmirigy miatt sokáig nem gyűlhetett ismét össze, Károly 1713-ban legalább e tárgyat, mely annyi panaszra szolgált okul, kívánta mennél elébb elintéztetni. E végett október folytában az ország négy kerületéből negyven egyént, kik arra, hogy a katonatartás terheinek s a „porciók“ méltányos és helyes felosztásának kérdéseit tárgyalni illetékesek volnának, rendelt novemb. 12-re Nagyszombatba összehivatni, s a primás elnöklete alatt s Thierhaimb fő hadi biztos jelenlétében tanácskozni.

A bizottság körülbelül egy hónapig vitatkozott az elébe adott kérdések felett, s deczemb. 14-kén terjesztette fel tanácskozásainak eredményét, egyebek közt a kívánt 110 ezer portió helyett csak 70 ezret véleményezvén szedetni az az ország népétől. Károly azonban deczemb. 22-kén (1713) kelt válaszában kijelenté, hogy bár mennyire törekszik is könnyíteni a nép terhetit, e kívánatban nem egyezhet meg; mert már a 110 ezer portióban kevesebbet kívánt tíz ezerrel, mint a mennyit az udv. hadi tanács előirányzott. Igéré mind-

azáltal, hogy a tűzi fa a katonaság számára a kincstár részéről készpénzben fog vétetni, s különben a fegyelmet is szigorúan fentartatja a hadseregben ¹⁾).

E tárgyat azután az 1714-ben összegyűlt országgyűlés által is újra tanácskozás alá vétette a király. Tapasztalván, hogy a megyéknek e tárgyban kelt sűrű panaszai nem annyira a portiók elviselhetlen mennyiségéből, mint azoknak aránytalan felosztásából erednek, szeptember folytában „*Idea regni*“ cím alatt egy munkálatot küldött le az ország rendeleinek, felszólítván őket, hogy nevezzenek ki minden megyéből két-két adószedőt, kik, ha a rendek ezen „*Idea regni*“ munkálatot jónak találják, a szerint, — ha pedig hiányosnak, az általok majdan megjavítandó munkálat szerint írják össze a maguk vármegyéjét, illetőleg az országot ²⁾).

E tárgyban, melyet az évek óta e célra működött pozsonyi deputatio mind eddig nem tudott jó végre vezetni, egy ideig tanácskoztak is aztán, s némi határozatokat is alkottak a rendek; melyek azonban, minthogy a provincialis érdekeket egymással igazságosan kiegyenlíteni most sem sikerült, közmegnyugvással most sem fogadtattak. A panasz ezek ellen is oly sűrűn érkezett fel Bécsbe a megyék részéről, hogy Károly az 1717-ki év derekán kénytelennek látá magát e tárgyban ismét egy körlevelet intézni a megyékhez, melyben kijelentvén, hogy miután az adó-összeírás, mely az utolsó országgyűlés rendelkezéséhez képest ez évet illetőleg befejezve van, rossz, hibás és ezélszerűtlen, rendeli: hogy minden egyes kerületbeli megyék küldjenek képviselőket egy-egy középpontba, kik az általa kinevezendő elnök alatt tanácskozzanak a felett: mily úton-módon lehetne a porták-s ezek alapján a teherviselés arányosságát megalapítani. Megállapodásaikat kerületenként küldjék be az ország nádorához ³⁾). Hogy azonban a közigazgatás e valóságos gordiusi

¹⁾ Mind a három okirat a Kancell. levéltárában.

²⁾ Kancellariai levéltár.

³⁾ U. o.

1715.

csomóját ekkor sem sikerült megfejteni, a felette még számtalanszor megújult tanácskozások eléggé bizonyítják.

Az említettekén kívül még körülbelül a következő jelentékenyebb törvények alkottattak a gyűlés folytában: Országgyűlés, „mint a sérelmek orvoslatának üdvös eszköze“, minden három évben, a közjó pedig úgy kívánván, elébb is tartassék. A korona mindig Pozsonyban őriztessék. A béke és más közügyek, a törvények szerint, mindig a magyar kir. tanácsosal tárgyalandók s végezendők; különösen a törökkel való szerződések mindig alkalmas magyar egyének hozzájárultával kötendők. A magyar kancellaria minden más udvari kormányzóktól független s ezekkel a közös ügyekben mint egyenjogú közlekedik. A magyar kir. kamara sem függ a császári udvari kamarától; az ügykezelés könnyítése végett mindazáltal emevvel összeköttetésben álljon, általa tegye felterjesztéseit a királyhoz, általa vegye a király rendeleteit s utasításait (!). A szepesi kamara, valamint a budai, eszéki, aradi, szegedi és más efféle tisztartóságok is közvetlen a magyar kir. kamara alatt állanak. A jászok és kúnok a német rendtől, melynek elzalogosítottak, kiváltassanak, az 500 ezer ft. zálogbér felét a kamara, másik felét a rendek tartozván lefizetni; a váltság három év alatt hajtandó végre, s ez megtörténvén, a jászok és kúnok régi szabadalmaik s kiváltságaikba helyeztessenek vissza, azontúl a nádor törvényes bírósága alatt állandók.

Meghatározottak továbbá az esetek s módok, melyek szerint a magvaszakadtak javai a fiskusra szálljanak. A töröktől visszafoglalt alföldi jószágok igaz birtokosainak kinyomozása, az igazságszolgáltatásra vonatkozó törvények s törvényszékek, — úgy a politikai, hadi, vallási és az államgazdászati ügyek körül szükséges javítások, reformok rendszeres kidolgozása végett országos bizottságok választottak, munkálataikat a jövő országgyűlésnek benyújtandók. Szeged, Debreczen, Szatmár-Németi szabad kir. városokká emeltettek, illetőleg e jogaikba visszahelyeztettek, a tör-

vényhozásban való részvét is biztosítottván számukra. Kivánták a rendek, hogy Pozsega, Verőcze, Szerém, Valkó, Csongrád, Csanád, Arad, Békés, Zaránd, Torontál és Szörény úgy szinte az Erdélyhez szakadt Máramaros, Kraszna, Kővár és Közép-Szolnok megyék az ország testébe visszakebeleztesenek, s a törvényes megyei igazgatás azokban helyreállíttassék. A király elismeri ugyan e kívánat jogosságát; többféle politikai s hadi tekintetknél fogva mindazáltal, valamint azért is, mivel e megyék határai, újonnan kitűzve még nem lévén, bizonytalanok, az e végett kiküldendő bizottság előterjesztéséig az ügyet elhalasztandónak ítélte. A premontrei kanonokok és jezsuiták szerzete, az általok birt apátságok s prépostságok cziménél fogva, az országgyűlésen ülést és szavazatot nyernek; a kegyes iskolák (piáristák) derék és hasznos szerzete pedig törvényesen bevettnek nyilváníttatik. Horvát- és Tótország helyhatósági statutumai, intézményei, melyek királyi megerősítést nyertek, vagy a jövőben nyerendek, kétségbevonhatlan érvényűeknek nyilváníttatnak, stb. stb. Végül a haza vagy a kir. ház iránt hasznos szolgálato-
kat tett számos külföldiek, köztök a méltó magasztalással kiemelt Eugen szavójai herezeg s tábornagy, honosíttatnak s a magyar nemesség jogaiban részesíttetnek.

Mi egyébíránt ezen országgyűlés általános jellemét illeti, épületesnek azt, fájdalom, épen nem mondhatni. Az udvari párt, mely Rákóczy felkelése alatt Bécsben keresett volt menedéket, a kormány tekintélyére támaszkodva, zsarnoki elbizakodottsággal foglalta el a tért s toltta fel a maga reactionarius szellemét, a még ugyan többségben lévő, de a felkelés szerencsétlen vége által megfélénkített nemzeti pártra. A szabad szó egészen elnémíttatott a gyűlések tere-
mében, s azt csak amaz urak vették igénybe, majd pártezel-
jaik, önzésök s boszújuk érvényesítésére, majd az udvar
kényuralmi céljainak támogatására. Szinte a nemtelen kár-
öröm hangja szól azon általok keresztülvitt törvényekben,
melyek által a felkelésnek kibujdosott fejeit s tagjait szemé-

1715.

lyeik s javaikben sujtották; az elfojtott felkelést, melynek még is a legbecsesebb nemzeti jogok megmentését köszönhetik vala, méltatlanul bélyegezték; a felkelők gyűléseinek s azok minden rendeleteinek s intézkedéseinek, voltak légyen azok bár jók és hasznosak, még nyomát is kitörülni ügyekeztek a nemzeti életből.

E szűkkeblűség mellett azonban, mely kivált a főrendek részén mutatkozott, s melynek a lefolyt háború alatt sokfélekép megsértett magán érdek volt forrása, némi tekintetben még is egy új korszak szelleme kezd vala már nyilatkozni ezen országgyűlés folyamában, mely részint a király személyiségében, részint a haladó kor növekedő felvilágosodásában találja megfejtését. Károly, a spanyol örökösödési háborúban fiatal kora daczára is oly életiskolán esett át, mely őt nemcsak kigyógyítá atyjának a csupán erőszakra támaszkodó merev absolutismusi rögeszméiből, hanem sok oldalú csalódásai s üdves tapasztalatai által élesebb államférfiúi szellemet is ébresztett fel s képezett ki benne, mely népeinek nem egyedül szolgálai engedelmességét, hanem fejlődését, jólétének tényleges gyarapodását is czélozá. Ő mind a jogtudományban, mind az államgazdaságban szép ismeretekkel birván, míg egy részről atyjánál sokkal inkább tiszteletben tartá a népek jogait, ellenében az egyedül isteni eredetűnek hirdetett fejedelmi jogokkal; más részről az államháztartás szükségleteit nem népeinek nagyobb megterhelése, hanem inkább adózási képességök kifejtése által ügyekezett előteremteni; s e végett mindjárt kormánya kezdetétől fogva többféle üdves reformokra kezdett útat törni. Mind ennek számos nyomai vannak azon leiratokban, melyeket az országgyűlés által tárgyalt kérdések ügyében az ország rendeihez intézett.

Károly ezen egyéni tulajdonai, melyekhez nagy igazságszeretet, s a nép érdekei iránt általában jó akarat csatlakozék, elcitol fogva őszinte becsülést és bizodalmat kezdének iránta ébreszteni a nemzet keblében; mi ismét kapcsolatban

az értelmiség fejlődésével, a reformok kívánatát is élénkebbé tette, azok egynémelyikét pedig tényleg életbe is léptette. Az állandó hadsereg megalapítása s azon országos bizottságok kinevezése, melyek a reformok kidolgozásával s előkészítésével bizattak meg ezen országgyűlést egyikévé teszik legnevezeteseb országgyűléseinknek.

1715.

II.

Még együtt ülnek vala Pozsonyban a magyar országgyűlés tagjai, midőn az 1715. májusban egy török követ, Ibrahim muteferrika, jelent meg Bécsben. Küldetésének czélja volt: kijelenteni a fényes kapu barátságos indulatát, s egyszersmind kieszközteni, hogy Károly közönyös maradjon a háborúban, melyet a szultán Velenceze ellen kezdeni szándékozik. Ūrügyet erre a portának néhány török kalóz hajó elfogása nyújtott; de az ellenséges szándok valódi oka abban rejlék, hogy a törökök most, midőn a nem rég bevégzett hosszú háború által a császárt s egész Európát kimerülve lenni hívék, alkalmasnak látják vala az időt Morea visszafoglalására, melyet a karlóczaai békekötéskor Velenceze birtokában hagyni kénytelenítették. De bár a válasz, melylyel a követet Eugen herczeg a császár nevében elbocsátotta, abból állott, hogy a fényes porta bizná a viszály kiegyenlítését a császár közbenjárására, ki, ha a portán sérelem történt, nem fog késni kellő elégtételt szolgáltatni: II Ahmed szultán a harcziás nagyvezér, Damad Ali basa, által háborúra ösztönöztetvén, arra mitsem hajtott; s hadait Moreába küldvén, Aeginát, Modont, Napoli di Romaniát, Malvasiát több várral együtt rövid idő alatt elfoglalta.

Török
háború.

Károly már a török követnek Bécsben jártakor igen valószínűnek, mióta pedig a törökök Velenczét megtámadták, elkerülhetetlennek látván a háborút, arra az előkészületeket is mindjárt megkezdette. Első gondja volt a pénz és élelmi szerek előteremtése. E végett már októberben (1715) figyel-

1715. meztetvé a nádort, hogy az ottoman porta készülődései igen gyanúsak; minél fogva tehát gondoskodni kell a katonaság felszereléséről, s a könnyen kitörhető háború viselésére szükséges élelmi szerek beszerzéséről. Nehogy azonban e teher egészen a szegény nép vállaira essék: szükségesnek látta a főrendűek és nemesek közül a Pozsonyhoz közelebb lakókat egy országos concursusban összegyűjteni; kik aztán a köztök szintén megjelenendő gr. Thierhaimb fő hadi biztossal közösen tanácskoznának a kivetendő, de nem egyedül a föld népe, hanem az armalisták s egytelkes nemesek által is viselendő s a megyék közt a porták számarányában beosztandó szállítványok felett. A poreziók számát az udvar majdnem három millió forint értékben állapította meg, melyet a concursus végre is kénytelen lón elfogadni ¹⁾.

Körülbelül ugyanazon időben Károly, Rómában lévő követe, gr. Tallas Venezel által a pápánál is lépéseket tette a papság megadóztatásának engedélyéért. XI Kelemen pápa nov. 30-kán kelt levelében tudatá vele, hogy az engedélyt a kereszténység ellenségei ellen viselendő háborúra, melyre őt még hatályos szavakkal is ösztönzé, örömet megadja s erről szóló Brevejét rövid napok múlva megküldi. Az utóbb megérkezett Brevében a papság tizedjövödelme tüzetett ki hadi segélyül, úgy mindazáltal, hogy e segély csak a háború végéig tartson, s a bécsi nuncius által szedessék az egész papságtól, kivéve mindazáltal az esztergomi és kalocsai eardinál érsekek és a máltai vitézrend tizedeit, melyek ezen adózás alól kivételnek. Károly azonban ezen engedménnyel nem volt megelégedve, s római követének meghagyta, hogy ha a cardinálok s a máltai rend tizedei iránt tett kivételt nem sikerülne megszüntetnie, legalább azt eszközölje ki, hogy a hadi segély szedése a múlt évi julius elejétől fogva engedessék meg.

Az sem tetszék neki, hogy a beszedendő tizedeknek a

¹⁾ A magy. Kancellaria levéltárából.

nuncius kezén kellett volna keresztül menniök. Ennek mel-
lőzése végett a brevét az esztergomi érsekkel közölvén,
1716-ki május közepén felszólítja őt, gyűjtené össze június
közepére Nagyszombatba a főpapságot s a szerzetek főnökeit
s tanácskoznék velök azon összeg kiállításáról, melyet a kü-
szöbön lévő háború viselésére a papságtól igényel. A pápai
breve szerint a dézsma-pénzeket ugyan a nuncius által kel-
lene szedetnie: ő mindazáltal úgy vélekedik, hogy sokkal
célszerűbb s a papságra nézve is kellemesebb leszen, ha a
főpapok nagyszombati gyűlése a három évi tizedek fejében
bizonyos összeget szavazna meg, mely ezen évek folytában
egyenesen a kincstárba lenne fizetendő. A főpapi gyűlés
august. elején jött létre, s bár végzéseiről nincs tudomásunk:
az utóbbi évek eseményeiből azt lehet következtetni, hogy
főpapjaink a király kívánata szerint alkották végzésöket¹⁾.

E közben a törökök által tényleg megtámadott velen-
cei köztársaság is, mihelyt birtokaiban a török által meg-
támadtatott, a bécsi udvart, mint a karlóczi békekötés-
ben szerződő társát, követe, Grimani Péter által újabban
is felhívta szövetségesévé az elbizakodott török ellen. Károly
némi nehezteléssel viseltetett ugyan Velence irányában a
spanyol örökösödési háború alatt tanúsított ingatag viselete
miatt; de mivel nem kételkedék, hogy a török, Velenczét
legyőzván, a Magyarországon elvesztett birtok visszafogla-
lására is kiterjesztendi vágyait: a szövetséget Velenczével
1716-ki april 13-kán megkötötte. Pár hét múlva, Eugen
herceg, mint a főhadi tanács elnöke, a nagyvezérhez írt
levelében a karlóczi béke megtartását még egyszer erélyesen
kivánván, Velence számára elégtételt követelt. De a porta
kevélyen utasítja vissza a kívánatot: a császár, mondá, nem
köteles, a karlóczi béke szerint, segíteni Velenczét; s ha

¹⁾ A pápa levele Károlyhoz. Károlyé a primáshoz, s N.-Szombat
városához, melyben a városnak meghagyja, hogy a főpapság számára
szállásokról gondoskodjék. Az udv. Kancellaria átírta a magy. Kan-
cellariához. A magy. Kancellaria levéltárából.

1716.

még is teszi, mint békeszegő, ellenséget látand a szultánban. És kevés napok mulva már útban voltak Magyarország felé a roppant hadak; Ali nagyvezér júliusban kétszáz ezernél több fegyverest vezetett át a Száván, s Karlócza magaslatain megerősített táborba szálla.

Eugen herczeg, mióta békére intő első levelét a nagyvezérhez a mult évi szept. 9-én megírta, eleve is sejté, hogy a viszály háborúval fog végződni, s az egész télen át nagy munkásságot fejt vala ki, hogy a nagyszerű harezra a nyár kezdetével készen legyen. A hadak szervezésén s a végvárak jó karba állításán kívül egy hajóhadat is készítettett a Dúnán. Midőn a török sereg a Száván átkelt, Eugen herczeg már egypár hét óta Futaknál táborozék mintegy 70 ezernyi seregével. Alatta a lovasságot Pálfy János tábornagy, a gyalogságot Heister Siegbert tábornagy, az egyes osztályokat Sándor württembergi herczeg, Mercy Kolos, a magának vakmerő portyázásai által nagy hírnevet szerzett Ebergényi, továbbá Nádasdy, Löffelholtz, Stahremberg Miksa s több más tábornokok vezényelték.

Legelőbb is Pálfynak jutott a szerencse, régi babéraihoz egy újabbat tűzni homlokára. Eugen, értesülvén a török tábornak Karlóczára érkezéről, fekvésének kikémlelése végett egy erőszakolt szemlét kívánt ellene intéztetni. A vállalatra maga Pálfy ajánlkozék s indula meg aug. 2-kán mintegy három ezernyi lovasból s ötszáz gyalogból álló dandárral, oly utasítást vivén magával a fővezértől, hogy komolyabb harezba ne ereszkedjék. De az utasításhoz lehetetlen volt betű szerint ragaszkodnia; mert alig haladta meg Péterváradot, már is egy husz ezernyi török lovashad által támadtatott meg kised dandára. A helyzet felette veszélyes volt: a harezot kikerülni lehetlenné tette az őt körülzönlött ellenség heves támadása: a harez pedig csaknem bizonyos vereséget látszék eredményezni az ellenséges hadak számának oly nagy tulsúlya miatt. Pálfy mind e mellett is a dicsőbb harezot választá; s rettenthetetlen bátorsága s

ügyessége, mely dandárának kitartó vitézségében hűséges támogatásra lelt, nemcsak megmenté őt, hanem új dicsőséggel is koszorúzta nevét. Négy egész óráig foly vala az aránytalan harc, a nélkül, hogy az ellenség — mint Eugen másnap maga írta a császárnak — csak egy tenyérnyi tért is nyert, vagy bármi más előnyt vívott volna ki; Pálffy két lovat veszte maga alatt; többen a főbb tisztek közül megsebesedtek vagy elestek, Breuner Szigfrid altábornagy a legbátrabbak egyike, midőn ellőtt lovát mással készülvé felcsérelni, fogságba esett. Az ötödik órában Pálffy végre idejét látja, visszavonulni dandárával, „melynek mind tisztjei mind közlegényei leirhatatlan hősiességet tanúsítva, a többszörösen számosabb ellenséggel folyvást ernyodetlenül harcolának.“ A visszavonulás, kivéve némi, de hamar ismét helyrehozott zavart, mely egy szoros útnál támadt, folytonos harc közt, a legjobb rendben hajtattott végre. A dicső hadi tetteben, mely mindössze csak mintegy 400 sebesültbe s halottba került, vezérek és közvitéztek előfutóját üdvözelték a nem-sokára kivívandó teljes diadalnak.

Mintthogy a török előhad, melylyel Pálffy viaskodék, őt mindenütt nyomban követve, Pétervárad közelében megállapodott s ott azonnal táborát jártat vala, Eugen nem lehetett többé kétségben, hogy az ellenség e várat szándékozik ostromolni. Ő tehát a Szegednél hagyott hadosztályt is magához rendelvén, gyalogságával haladék nélkül átkelt a Dúnán, melyen két hidat veretett volt, s azon sánczokban foglalt állomást, melyeket Caprara huszonkét évvel előbb oly hosszan védelmezett vala, — lovasságát ideiglen még a Duna bal partján hagyván. Majd midőn az említett hadosztály aug. 4-kén megérkezett, az egész hadat a sánczokban egyesítvén, a következő napra tűzte ki az ütközetet; mert idő közben az összes török sereg is a sánczok körül szálla meg, s Eugen nem látá tanácsosnak, időt engednie, hogy különben is előnyösen fekvő táborát, min nagy buzgalommal dolgozik vala, erősebben körülsánczolja.

1716.

A sánczok, melyekben Eugen serege létezett, két, majdnem párhuzamos vonalból álltak, jobb végökkel a Dunára, a ballal a vár erődítéseire támaszkodva. A csatarend aug. 4-én oly módon adatott ki, hogy a württembergi herceg és Regal tábornoszernagy a külső vonalon kívül hat gyalogezreddel, Bevern herceg, Harrach és Löffelholtz tábornagyok a többi gyalogsággal a két sánczvonalt foglalták meg, úgy, hogy a belső sánczokban csak öt gyalogzászlóalj maradjon; a lovasság nagyobb része Pálffy alatt a balszárnyat, négy lovas ezred pedig Ebergényi által vezérelve, a szűkebb terjedelmű jobb szárnyat képezze.

Az ütközetet a württembergi herceg reggeli hét órakor kezdé meg a maga osztályával; s oly erélylyel támadá meg közép bal oldalán az ellenséget, hogy ez, tiz ágyúját neki martalékul hagyva, futásnak eredt. Ugyanazon időben Pálffy is visszanyomta a szipahik tömegeit, úgyhogy balszárnyunkon mármár kivíva lón a diadal. De a közép jobb oldalán eleinte nem szolgált a szerencse. Midőn itt a gyalogság a sánczok közől ütközetre vezettedék, a hely szűke miatt némi rendetlenség támadt a sorokban, mit a törökök észrevén, nagy számmal s hevesen rohannak a mieinkre, s őket visszaűzvé, már a sánczokat is megmászni kezdik; hevöktől azonban annyira elragadtatnak, hogy oldalaikat egészen fedezetlenül hagyják. Alig pillantja meg ezt Eugen, a kedvező pillanatot azonnal megragadva, parancsot küld Pálffyhoz, hogy lovasságával a jancsárokat oldalt üsse meg. Pálffy négy vasas ezredet haladék nélkül az ellenség fedetlen oldala ellen indít; és míg ezek ellentállhatatlan erővel nyomulnak előre, a württembergi herceg, majd Löffelholtz is, a sánczok felé törekedő ellenségre rohannak, s őket mind addig visszatartják, míg végre a megzavart osztályok ismét rendbe hozatnak. És most ezek is tűzbe vezettedék, az egész vonalon közönségessé válik a viadal. A jancsárok azonban, kiket a Pálffy által már elébb megszalasztott lovasság nem támogat, a mieinknek, mindenfelől megnyitott tűzét nem

birják sokáig kiállani s hátrálni kezdenek; majd rendetlen futásba erednek. Ali nagyvezér, ki eddig táborkarával egy magaslatról intézé az ütközetet, kivont karddal rohan a futamlók elébe, hogy őket megállapodásra s újabb harcra bírja; de hasztalan, vagdalkozásai szintoly sükeretlenek, mint szitkai: a futamlókat semmi sem képes többé megfordítani. Ő tehát, midőn látja, hogy lovasságunk mármár a szekérvárba is benyomul, egy csapat tiszt élén a micinkre rohan, s rövid harc után halva bukik le lováról. A vezér eleste után azok is, kik eddig a szekérvárba vonultak, a többi futamlók után erednek, vágatva, öletve az üldözésekre küldött huszárok által. És mielőtt a nap délpontját elérte, az egész török tábor minden hadi szerrel és poggyászszal együtt, a győzők birtokába jutott. A tömérdek zsákmány közt 160 ágyú, ugyanannyi zászló s öt lófark számláltatott. — Eugen kivált a lovasság kitünő vitézségének tulajdonítá a dicső győzedelmet. „Felséged lovassága — mondja egyebek közt a diadalról írt tudósításában, melylyel gr. Khevenhüller ezredet azonnal Bécsbe indítá, — Felséged lovassága, bár elegendő tere sem volt sorainak kifejtésére, s csak ezredenkint, sőt századonkint támadhatott, nagy becsületet és dicsőséget szerzett magának; mert bizonyára mindent megtőn, mit egy lovasságtól csak kívánni lehet.“ S e dicsőség fő része kétségkívül annak vezéreit, Pálftyt, Ebergényit, Nádasdyt, Meryt, Martignyt, Falkensteint és Battét illeté. A török veszteségét mintegy hat ezerre, a micinkét fél annyira számítják. Halottjaink közt valának, a szekérvárban bilincseiben leölt Breuneren kívül Wellenstein és Lanken altábornagyok, Honsbruck tábornok, öt ezredes, és Pálfy Ker. János, tábornoki segéd¹⁾.

¹⁾ Arneth. Prinz Eugen von Savoyen 380—400. Okmányok u. o. 519. kövv. Dumont. Histoire Milit. du Prince Eugène I. 105. kövv. Ferrari. De rebus gestis Eugenii. Lib. XI. 73 kövv. Schmitt. Imperat. Ottoman. II. 422. kövv. Hammer Gesch. der Osman. IV. 145. kövv.

1716.

A fényes győzelemnek gyümölese is nagy fontosságú lett, mert ez tette lehetővé a hős vezér határozatát, hogy daczára az előrehaladt időnynek, a siker reményével fordulhasson Temesvár, a török uralomnak ezen utolsó bástyája ellen Magyarorszáiban. Pálffy János tábornagyot Eugen mindjárt a győzelem után e vár alá indítá egy lovas hadosztálylyal, hogy azt minden újabb segélytől elzárja; maga aug. 14-kén eredt utána a sereg többi részeivel s 26-kán a Tiszán Zentánál átkelvén, a hó végével érkezett meg a város alá.

Temesvár
ostroma.

Temesvár akkoron nemcsak erődítéseinél, hanem mocsáros fekvésénél fogva is jelentékeny fegyverhely vala. Művei tulajdonképen négy részből álltak. A város mint hajdan, midőn még nem jutott volt török járom alá, a Béga folyam jobb partján álla, mély árkokkal, szilárd falakkal, köröndökkel s tornyokkal jól megerősítve. Vele szemközt, a túlsó parton, melyet a várossal hid kapcsolt össze, létezett a kastély vagy fellegvár. Mind a két fő erődnek egyegy palánkja volt: a kastélytól délfelé, az úgynevezett sziget, azaz, a mocsároktól védett kisebb palánk nyúlt el; míg a nagy palánk ellenkező oldalon, éjszak felől, a belső várost környezé s a Béga vizéből táplált árokkal és magas sánczokkal volt ellátva. A két palánk a külvárosokat képezte. Mind ezen erődöket számos ágyú s mintegy 18 ezer fegyveres őr védelmezé, kik eleségben s védszerekben semmi hiányt nem szenvedtek s több hónapi ostromra fel voltak készülve.

Vizenyős évben, midőn a megdagadt Béga az egész vidéket mocsárrá változtatta, csak egy oldalon, a nagy palánk felől lehetett a városhoz férni. Jelenleg az uralkodó szárazság egyébűtt is megközelíteni engedte ugyan az erődöket; de a viárkok s párhuzamok könnyebb s biztosabb készíthetése végett a különben is késő évszakban, Eugen szintén ama partosabb oldalon, a nagypalánk felől, kezdette meg szeptemb. 1-jén az ostrommunkákat; míg Pálffy a lovassággal a kis palánk déli oldalán, honnan, mint várni lehete, a török-

kök e főfészkök védelmére segílyt hozhatának, száll vala táborba. Midőn a víművek a hónap 17-kén a nagypalánk árkaig elkészültek, a herczeg feladásra szólíttatá fel a várbelieket; de Mehemed basa, a vár parancsnoka, tagadólag válaszolt. Most tehát az öreg lőszer kezdé meg játékát a palánk ellen. Míg azonban ez működék, Babocsay ezredes, kit Pálffy egy csapat huszárral dél felé portyázni küldött volt, hírvül hozza, hogy a Duna felől egy jelentékeny török sereg közeledik a vár megsegítésére. Eugen tehát mintegy 10—12 zászlóaljjal s néhány üteg ágyúval haladék nélkül átmegy a folyamon s Pálffyhoz csatlakozik. A hír megvalósult: szept. 23-kán mintegy 20—25 ezernyi török had támadta meg Pálffy táborát; de többször ismételt heves rohamai mindannyiszor visszaveretvén, még az nap hátra-, majd a Dunán is átvonult.

A következő napokban az ostromhoz mindennel elkészülvén, Eugen azt októb. 1-jére tűzte ki. Sándor württembergi herczeg 30 zászlóaljjal s ugyanannyi granátos századdal nyeri azt feladatul; s bár a mult éjen szakadt eső a sikert nem kevésbé megnehezítette, több órai véres harc után, mely alatt maga a herczeg is több főtisztel s mintegy 1500 közlegénynyel együtt megsebesedett, ötszázan pedig halva maradtak, a palánkot végre hatalmunkba ejté. A szintén nagy veszteséget szenvedett törökök sietve vonulának vissza a belvárosba; de mintegy ötödfél százan még is fogságba jutottak. Eugen ezután ütegeit a palánkba vitetvén, a következő napokon oly hevesen lődözteté a belvárost, hogy a törökök annak megtarthatását nem remélvén, okt. 12-dikén az átadás iránt alkuba ereszkedtek. A másnap megkötött szerződés szerint, az örség s a lakosok közül is, kiknek tetszék, vagyonukkal, poggyászukkal együtt, minek átszállítására ezer szekér állíttatott ki számukra, szabadon elköltözhetnek Belgrádba. Fedezetül Eugen 500 lovast rendelt melléjük; míg azonban ezek s a szekerek visszatérnének, néhány előkelő törököt tuszul tartóztatott le magánál. Az átadás 16-án

Megvétele.

1716.

ment végbe; s ékként Temesvár s vele együtt az egész tartomány a töröknek 164 évig tartott uralma alól valahára szintén megszabadúlt.

A hős Eugen ezen újabb dicső győzelmei után novemb. közepe felé Bécsbe ment, hogy ott személyesen fogadja hálás uralkodójának oly fényesen kiérdemlett köszönetét. Űt közben, Győrött vette át, ünnepélyes egyházi szertartás közben, a drága kövekkel s gyöngyökkel kirakott kalapot s kardot, mikkel XI Kelemen pápa kívánta tanúsítani elismerését s foldiszíteni a kereszténység dicső hősét¹⁾.

A Temesvárral együtt visszavett tartomány kormányát Eugen herczeg, távozta előtt, gróf Mercy Kolosra bizta. Ha már az alkotmányos igazgatás helyre nem állittatott s nem magyar ruháztatott fel a temesi gróf hajdani czímével s hatalmával, jobbat Mercynél alig lehetett volna választani ezen állomásra, melynek a fölött, hogy az elnéptelenedett, moesáros vadonná vált tartományt szintén újból kell vala teremteni, még az is különös fontosságot kölesönözött, hogy nagy részben innen kellett előkészíteni a háború folytatására a jövő évben szükségessé válandó eszközöket. A szintoly értelmes mint jóakarató s fáradhatlan tábornok, ki e tartománynak utóbb is számos éven át folytatott s kivált anyagi tekintetben jótékony, áldásos igazgatásúért az ország hálájára tette magát érdemessé, jelenleg vett utasításai szerint is, mindenekelőtt azon erődök megvéételére indult, melyek a Duna balpartján még török kézen maradtak. Ilyen még három vala, melyeket a törökök Temesvár eleste után önként nem ürítettek ki: Pancsova, Újpalánka és Orsova. A két első minden ellontállás nélkül feladta magát; de Orsova erélyes védelemre készüle; miért is a tábornok a beállott rosz időben erejét reá vesztegetni —, vagy ha megvenné is, távol-

¹⁾ Schmitt: Imper. Ottom. II, 425. kövv. Ferrari e. h. 103. kövv. Dumont, e. h. 110. V. ö. Arneth: Prinz Eugen II, 403. kövv. Hammer: IV, 149.

sága miatt a török alatt sivataggá lett földön megsegéllésben utóbb, ha megtámadtának, könnyen nem részesíthetvén, újabb esélynek kitenni nem akarta s alóla hamar elszálla. Nehogy mindazáltal az ország e szöglete az ellenségnek védetlenül maradjon kitéve, Mehádiát erősítetté meg s látá el őrséggel¹⁾.

Az osztrák-török háború Rákóczyt sem engedé teljes tétlenségben maradni, bár ő, mint fentebb elbeszéltük, ez időben a francia udvarnál időzván, XIV Lajos király halála óta a gros-boisi camalduliak remeteségébe visszavonúlva, egyedül ajtatossági gyakorlatainak látszék élni. Már 1715-ben előre látván, — úgymond önéletírásában — a török háborút, a Lengyelországban tartózkodó Pápai Jánost oda utasítottam, hogy élelemkereset ürügye alatt Oláhországba menvén, saját nevében figyelmeztetné reám az oláh fejedelmet, fejtegetvén neki, hogy a törökök fegyelmezett, rendes hadsereg nélkül soha sem fognak a németeknek ellentállhatni; rendes seregre pedig csak oly keresztény fejedelem közbenjártával tehetnének szert, ki más fejedelmekkel is barátságban lévén, azokat, kikre nézve az osztrák hatalom félelmes, képes lenne a törökkel szövetségre birni. Ilyetén szerepre, saját érdekénél fogva is az erdélyi fejedelem lenne a legalkalmasabb. Ügyekeznek tehát az oláh fejedelem magának a Portánál az által érdemet szerezni, hogy őt, Rákóczyt, Konstantinápolyban az említett célra javaslatba hozza. Ha e terv tetszenék az oláh fejedelemnek, birja őt reá, hogy általa a Portához e végett követül küldessék. Ha pedig az ügy ennyire haladt, tudósítaná őt Pápai, hogy aztán ő, Rákóczy, a francia udvar közbenjártával tényleges szerződés megkötésére indíthassa a törököt.⁴

Pápai elment ugyan. vett utasítása szerint, Bukarestbe, de, miként Rákóczy, életírásában maga tudósít, egy egész

A magyar menekültek mozgalmái.

¹⁾ Schmitt: II, 427. Arneth 410.

1716.

év alatt semmi lépést sem tett az oláh fejedelemnél, kit a némethez szítónak, Rákóczy ellen pedig ellenséges indulatúnak tapasztalt. „De, úgymond Rákóczy, e fejedelem 1716 vége felé elüzetvén, s Maurocordati Miklós, az egykori portai tolmács fia által, ki sok nyelveket értő, tudományos ember volt, helyettesítettvén, Pápai az új fejedelmet, nem ugyan, utasításom szerint saját nevében, hanem szörnyű negélylyel, koholt megbízó levél mellett, mint az én követem fogadtatta magát a fejedelem által. Ez, a portai ügyekbe jól beavatva lévén, megtisztelve érzé magát a tudtom nélkül s akaratom ellen az én nevében tett előadás által s haladék nélkül közlé azt a vezérrel, ki, a Porta szokása szerint, a szomszéd hotini basához utasítá a fejedelmet s meghagyá ennek, hogy a Lengyelországban lévő tábornokaimat hívná magához, az én közelebbi megjelenésemet is kilátásba helyezvén. Pápai tehát Horváth Ferenczezel, egykori portai követemmel Hotinba menvén, ott is nem csak az én nevében, bár utasításom nélkül, folytatá működését, hanem Beresényinek is azt írá, hogy általam küldetett a Portára követül, s ügyeimet mint ilyen jól végezvén, tanácsolja Beresényinek, hogy a többi tábornokokkal együtt szintén menjen oda, magam is nem sokára ott leendvén. A Porta csakugyan íratott is levelet az oláh fejedelem által Beresényinek, minek következtében ez Ebeczky Istvánt küldé Jassziba. Pápay e miatt gyanússá lett, mintha Beresényi saját kezére akarna működni, Ebeczkyt tehát Hotinba magával vitte. A basa itt megmutatta neki a szultánnak hozzám intézett levelét, melyet azonban Ebeczky oly gögösnek s minden biztosítás nélkülinek talált, hogy nem hihette, miképen én arra Törökországba menjek.

„Nem sokára megjelentek ott Beresényi, Forgách és Csáky tábornokok is; Eszterházy már elébb ott volt, nagy reményekkel kecsegtetve magát. Beresényi azonban zavarosnak látá az állapotot s ellenkezésbe jött Pápaival, kia szultán levelével minden ovatosság nélkül hozzám akart utazni, mit

mégis szükségesnek lát vala, miután a francia most békében volt a császárral.

„Míg ezek Hotinban történnek vala, Ali basa nagyvezér, a Száván átkelvén, Belgrádot kezdé ostromolni, hol azonban maga is elesett. Utódja, Chalil basa, lelkes, de a háborút nem kedvelő, mérsékelt, udvarias, jó tanácsot inkább venni, mint adni alkalmas férfiú, a hotini basától nyert tudósítások után Pápaít és Horváth Ferenczet, ki törökül jól tudott, Belgrád melletti táborába magához hivatván, velök a hozzám intézendő meghívó levélről tanácskozott, melyel aztán, miután az Adrinápolyban elkészült, Pápai hozzám útra eresztetett. Távozta után Beresényi is meghívatott a Portára, s miután tanácsai egy hadsereg alkotása s a jövő évi háborúviselés iránt helyeseltettek, nem csekély pénzösszeg is tétetett rendelkezése alá. Mindezek az én tudtom nélkül az én nevémben s oly módon intéztettek, hogy azokat én helyben nem hagyhattam. A többi tábornokok sem voltak egy értelemben, mert mindenik a maga módja szerint akart sereget gyűjteni s háborúskodni. S ekként burjánzott köztök a gyanúskodás, viszály s kölcsönös vádaskodás, mi bizonyára szomorú véget ért volna, ha isten engem akaratom ellenére nem vezet Törökországba.“

A magyar tábornokok közt azonban 1716 végén nagy lehangoltságot okozott Steinville tábornagy s erdélyi fő kormányzónak az oláh fejedelem ellen végrehajtott merénye. Károly császárnak a törökön nyert két nagy győzedelme a dunai török tartományok keresztény lakosaiban is élénk reményeket költött a török járom alóli szabadulhatásuk iránt, melyeket az elébbi oláh fejedelem is nagy mértékben szíto-gatott. E miatt azonban fejedelmi székéből elüzetvén, mint említők, Maurocordati Miklós, Sándornak a karlóczai békeszerződéskor portai tolmácsnak fia tétetett oláh fejedelemmé. Az új hoszpodár, mióta észrevette, hogy a bojárok s a nép a császári fegyverek győzedelmét örömmel üdvezlik, oly kegyetlenséggel ügyekezett elnyomni a nép szabadulási vá-

1716.

gyait, hogy Eugen herezeg nem kételkedék róla azt mondani, miképen ő bizonyára rosszabb a töröknél. Ő mindazon bojárokat s papokat, kiket a császár felé hajólni gyanított, Bukarestben szoros őrizet alá tétette, többeket közölök ki is végeztetett. Néhánynak azonban sikerült Erdélybe menekülnie, kik aztán könyörögve reménkedének Steinville előtt, szabadítaná meg hazájokat a zsarnoktól. A tábornagy, ki különben is utasításul vette volt Eugen herezegtől, hogy a töröknek Havasalföldön s Moldvában, mennyire lehet, ártani törekedjék, nem maradt süket a bojárok kérelmére. Dettin határszéli kapitányt egy csapat német gyaloggal, magyar és szerb lovassal útnak indítá, hogy magát Bukarestbe lopván, a hoszpodárt foglyul hozza Erdélybe. A csíny teljesen sikerült: az utált zsarnok mellett senki sem fogott fegyvert, s Dettin őt székvárosában meglepven, bár váltig szabadkozzék, s tetemes váltságdíjat ígére magáért, foglyul hozá Szebenbe. A megszabadult bojárok s mások közül is sokan önként vándorlának ki Erdélybe. A fogoly testvére s utóda jó viszonyba ügykezett lépni Steinville tábornagygyal, s tetemes serezzel ígérkezett megváltani a császáriak betörését a tartományba.

1717.

Nem kedvezett ily jól a hadi szerenese egy más portyázó csapatnak, mely 1717 elején Moldvába tört; mert bár a jászvásári erődöt ez is hatalmába ejtette, de utóbb, a reáütött tatároktól majdnem egészen leváगतott. — Az ősön s télen át Horvátországban is történt némi szerenesés csatározás. Draskovics tábornok Novit, Diller ezredes pedig Sabáczt siker nélkül támadta meg ugyan; de a hős Petrás testvérek egyike, Miksa, bródi kormányzó, tetemes kárt okozott az ellenségnek, azt néhány váraiból kiugrasztván, s ezeket szétrontván ¹⁾.

A török békeajánlata sikertelen.

A lefolyt diadal- s diésőségteljes hadjárat a következő évre nézve még nagyobb reményeket ébresztett a bécsi ud-

¹⁾ Schmitt e. h. Arneth: II, 411. Ferrari e. h. Lib. II, 105.

varban; miért ez sem a Konstantinápolyba utazó angol követnek Wortley Montagunak ¹⁾ az angol kormány részéről ajánlott közbenjárását, sem a fényes kapunak az általa letartóztatott osztrák követ, Fleischmann, útján tett egyenes

1717.

¹⁾ Nem lesz érdektelen, egynémit ide igtatnunk Lady Marie Wortley Montagu, Countess of Mar, a követ neje, Magyarországra vonatkozó úti jegyzeteiből. Megemlítvén, mennyire valótlanak valának azon rémképek, melyekkel őt a Magyarországon át teendő téli utazástól Bécsben ijesztgették, elbeszéli, miként érkeztek meg január 17-kén, 1717-ben, Győrött s mondja egyebek közt: „A temesvári püspök (ki még mindig Győrött lakik vala) eljött látogatásunkra, nagy udvariasággal és igen kér vala bennünket, hogy másnap nála ebédeljünk, mit, mivel el valánk tökéltre, útunkat folytatni, el nem fogadhatánk; ő tehát több kosár gyümölcsöt, sokféle magyar bort, és egy épen lelőtt fiatal őzet küldött nekünk. Ő nagy hatalmú főpap ez országban, a régi Nádasdy családból való . . . Igen udvarias, kellemes, jó kedvű öreg, magyar öltözetet visel, s tiszteletet gerjesztő ősz szakála egészen övéig ér le“ . . . Győrtől Budáig tetszék neki a szép rónaság, „mely azonban, úgymond, legnagyobb részben parlag és néptelen, el lévén pusztítva a hosszú török és belháborúk által . . . Valóban semmi sem lehet szomorúbb, mint, Magyarországon keresztül utazván, s visszagondolván az ország egykori virágzó állapotára, látni a föld oly szép darabját majdnem egészen elnéptelenítve . . . Buda egykoron székhelye volt a magyar királyoknak, a kiknek palotája a kor leggyönyörűbb épületei közé tartozott; de most egészen el van rombolva, a város egy része sem lévén az utolsó ostrom óta helyreállítva, kivéven a bástyákat s a kastélyt, melyben Ragul, a hadi kormányzó lakik“. Leirván ezután Buda fekvését s történetét, folytatja, hogy 23-dikán indultak tovább Adonyon s Földváron keresztül. „Mind a kettő nevezetes város volt a törökök kezében; de most egészen romban fekszenek . . . Az ország ezen része nagyon erdős és kevésbé látogatatik. Alig hihető, mily tömérdek számát láttuk a szárnyas vadnak . . . 25-kén Mohácsra érkezünk, s megnéztük a mellette lévő mezőt, hol Lajos, az ország fiatal királya seregét, s életét elvesztette . . . Nem akarom megnevezni mind azon kis falukat, melyekről semmi érdekést sem mondhatnék; de mindenütt meleg kályhát találtam s nagy bőségét főkép a vadkan s más vad húsnak, kivált a szárnyasokénak. Azon kevés számú nép, mely Magyarországot lakja, elég könnyen él: pénze nincs; de az erdők és mezők bőségben nyújtanak neki élelmet. Meg volt nekik parancsolva, hogy minden szükséglettel, sőt lóval is, a

1717.

békeajánlatait nem fogadta el. Egyébiránt is a diván békeajánlata még korán sem oly hangú vala, hogy azt Bécsben, a nyert diadalok után s az Eugen lángeszébe és szerenéséjébe vetett bizodalom s a jövőre is ápolt remények mellett figyelembe vehették volna. Válaszul tehát azt nyerte a porta, hogy ha ajánlatai őszinték s elégtételre hajlandó, mindenekelőtt szükség, hogy a császári követet szabadságba helyezze s Bécsbe ereszsze, hogy ott a szultán szándokait szóval adhassa elő; mert már a követ letartóztatása is nagy sérelmére van a császárnak. A porta ezután csakugyan szabadon ereszté a követet; de általa, valamint utóbb az angol követ Wortley Montagu által is, még mindig Temesvár visszaadását kívánta elfogadtatni a béke feltételül. „Az ügyek, istennek hála, nincsenek oly rosz állapotban, hogy ilyféle feltételt el

hányat csak kívánunk, ingyen lássanak el bennünket; de Wortley úr nem akarta e parancs igénybevételével nyomni a szegény falusi népet s mindig kifizette nekik teljes árát mindennek, a mire szükségünk volt. E váratlan nagylelkűség, mihez vajmi keveset vannak szokva, annyira meglepte őket, hogy távozásunkkor mindig erővel toltak reánk vagy egy tuczat kövér fázánt, vagy más oly neműt, ajándokul. Öltözetük nagyon primitív, állván csupán egyszerű juhbőrből és hasonló anyagból készült süvegéből és csizmákból“ . . . Leirván utóbb Eszéket, mely, úgy mond, a török alatt gazdag s népes vala és kiterjedt kereskedést űzött, most azonban romokban fekszik, — 28-kán átmegey Bokorvára (így nevezi Vukovárt). „Ez egy terjedelmes rácz város . . . Ott N. ezredes fogadott bennünket, a ki sehogy sem engedte, hogy máshova szálljunk, mint az ő lakásába, hol nejét, egy igen kellemes magyar asszonyságot, leányát és unokaleányát, két gyönyörű fiatal hölgyet, találtam . . . A magyar asszonyok sokkal szebbek, mint az osztrákok; valamennyi bécsi szépség ezen országból való. Közönségesen igen fehérek és szép természetek; . . . öltözetük igen jól illik rájuk. Az ezredesné nyusztal bélelt és prémezett vörös bársony felső öltönyt viselt, mely feszesen álla testéhez s egészen lábáig nyult le; az újjak szinte szorosan simulnak karjaira. Mellénye, elől két sor kicsiny aranyból, gyöngyből vagy gyémántból készült gombokkal van begombolva. Fővegök nyuszt vagy más finom szőrméből van, melyről arany bojt lóg le az egyik oldalon. Szépen megvendégeltek; társalgásukat udvariasnak és kellemesnek találtam. Egy darabig még el is kísérték bennünket“ . stb.

kellene fogadni“ írta Eugen herczeg a császárnak, midőn az a követ sürgönyét Bécsbe felküldötte ¹⁾).

Eugen e levelet Panesovárol, jun. 15-kén írta Károlynak: midőn hadai épen átkelőben valának a Dunán; mert ez évben Nándorfehértvárnak, a szent harc előházának megvétele lőn kitűzve a hadjárat czéljául. A tél és tavasz folytában mindeneket a legnagyobb erélylyel készített elő a gondos fővezér, hogy a nagy czélt elérhesse. A határszélek közelében több helyt nagy élelmi s táborszeri raktárakat, a Dunán az eddiginél erősebb hajóhadat készített; a Magyarországon telelt hadakat, még számos ezredekkel, melyek részben a német fejedelmektől fogadtattak zsoldba, szaporította meg. Nehogy gedig Beresényi, Csáky, Forgách vagy Eszterházy Antal, kik, mint hirlék, a kibujdosottakkal Lengyelországból betörni szándékoznak, az országban zavart támaszthassanak: egyrésztől Vermont altábornagyhoz a Lengyelországban lévő osztrák követhoz, utasítás küldött, követne el mindent, hogy a zavargók ott segedelemre ne találjanak; másrésztől Károlyi Sándor altábornagy parancsot vett, hogy a tiszai megyékben Nógrádtól Erdélyig ügyeljen fel a belbékerc, s e végett minden megye által egy-egy fegyveres csapatot állíttasson lábra; Bagosy László tábornokot néhány száz gyaloggal s a megyék hadi népével a Lengyelországból bevezető szorosokba rendelje, az utakat ott éltorlaszoltassa; szóval, minden betörést lehetetlenné tegyen.

Ezen ovatosság a császáriak részéről nem is volt felesleges azon hírek után, melyek Magyarország hangulatáról s a menekült bujdosókról Bécsbe hatottak. E hírek szerint a felvidéki protestans lakosság gyanús gyülekezetekeket tartott volna ²⁾); Rákóczyt pedig a hollandi hirlapok már Törökország felé utaztatták ³⁾. Bár azonban e hírek alaptalanok

¹⁾ Arneth: II, 415. kövv. 423. köv.

²⁾ A Kancell. levéltárában lévő több okmány.

³⁾ „Quoique la Gazette de Hollande, pendent tout l'hiver me

1717. voltak, mindazáltal a menekült magyarok sem maradtak tétlenségben.

Említők, miképen Beresényi s a többi magyar tábornokok, az oláh fejedelemtől meghivatván, már a dunai tartományokban időzének; Pápai pedig a szultántól meghívó levelet is eszközölte ki Rákóczy számára s azzal a mult év végén valóban meg is indult Marseillebe, ezt levél által is tudatván megindulta előtt a fejedelemmel. Rákóczy, e levelet vévén, mivel Pápainak a törökökkel kötött előleges egyezkedését nem helyezte, azonnal válaszolá neki, hogy eljárását helyben nem hagyhatja; s őt Horváth Ferenczezel együtt oly szerződés megkötésére utasítá s hatalmazta fel, mely szerint a török magát kötelezné, hogy neki, Rákóczy-nak, bizonyos összeget biztosít, melyen a sereget ő maga fogadhatná s a háborút a török seregtől függetlenül viselhetné a németek ellen; hogy továbbá a háború alatt elfoglalható magyar jogú várakra s vidékekre a török semmi igényt nem tartand, Erdély s Magyarország jogait pedig semmi módon nem csorbítandja. Ily szerződés nélkül, úgymond, egy lépést sem tesz Franciaországból. Írt, sőt a francia udvar által is íratott a Konstantinápolyban lévő francia követnek is, gátolná meg a török követnek, ki Pápai tudósítása szerint érette küldetni határozatott, megindítását, mielőtt ama szerződés megkötetnék.

Pápai azonban nem vette kezébe a fejedelem levelét s 1717 tavaszán Párisba érkezett. „Csodálkoztam inkább mint örültem — mondja önéletírásában Rákóczy — midőn a szultánnak ezüst tokba rejtett arany pecsétes s aranyos betűkkel írt levelét előmutatta, minőt ama fejedelem csak a hatalma-

faisait voyager et vaguer les meeres, je n'ay jamais joui d'une vie plus douce et plus tranquille, que depuis je tache de faire ma cour au Roy des Rois dans cette solitude, dont les charmes ont faite evanuir la vaine curiosité de scavoir ce qui se passe dans le monde“. Irja maga Rákóczy Grosboisból 1716-ki aug. 18-kán Gualterio bíbornokhoz. *Magy. Történelmi Emlékek. Okmányok V, 287. köv.*

sabb királyoknak szokott írni, s minővel az én elődeim közül egyet sem tisztelt meg Pápai, mondja tovább, kivel a remeteség melletti erdőben többször találkoztam — elmondá a kajmakámnak, ki a szultán veje s első minisztere, nagy ígéreteit, melyeket a szultán nevében tett: miképen ez hajlandó Magyarország minden jogait és szabadságait helyreállítani, a lugosi, karansebesi és temesi bánságokat, sőt Havasalföldet is az országhoz visszakapcsolni; a háború viselésére két millió ötszázezer tallért rendelkezésünkre bocsátani, melylyel egy rendes hadat alkothassak; miképen továbbá, a háború főleg az én tanácsaim szerint fog intéztetni, a béke pedig meg nem kötöttek, mielőtt Erdély nekem visszaadtnék, Magyarország szabadságai pedig helyreállítatnának. Mind ez általános szavakban meg volt írva a szultán levelében is, melyhez latin fordítás is volt kapcsolva . . . Itt tehát az idő, mondá Pápai, gyorsan felhasználni az alkalmat a haza javára. Az egész miniszterium egy értelemmel kívánja megérkeztemet, s az egész török nemzet, maga a szultán is reményt helyeznek személyemben; szükség, hogy e bizodalmat gyors megjelenésem által még növeljem s felhasználjam az időt, mely, akár legyőzetik, akár diadalmaskodik a jövő nyáron a török, minden esetre nagy változásnak lesz alája vetve, ha késedelmeskedem. A török ily ígéreteket még nem tett soha keresztény fejedelemnek; s ha ajánlatait megvetem, haragjában vagy elpusztíthatja tatárjai által Magyarországot, vagy tábornokaim valamelyikét helyezheti az ügyek élére s az erdélyi fejedelemségbe.

Rákóczy e hírekkel nagyszombat napján kereste fel az Orleansi herceget, XV Lajos kiskorúsága alatt az ország regensét. „Ez hasznosnak állítá ugyan Franciaországra nézve a háború folytatását; de még sem tanácslá, hogy személyemet annyi veszélynek tegyem ki, kivált mintán még az ígéretetek is bizonytalanok. Figyelmeztetett a svéd király sorsára, s tudni állítá, hogy a török bekét sürget a császárnál; várnám meg tehát a közelgő nyár végét. De én, úgymond,

1717.

azt válaszolám, hogy esküdt kötelességem, fejedelemségemet s híveimet saját életem veszedelmével is védenem. Maga a gondviselés nyújtja az alkalmat, hogy Magyarországot a törökök pusztításaitól megóvjam. Személyemet a veszélyektől megvédeni a gondviselés dolga“.

„Őn philozof, mondá a herezeg, esodálom elhatározását.“ Barátsága tehát nem akar sem abban megerősíteni, sem arról lebeszélni, s csak arról biztosít, hogy őszintén segíteni fog, a miben javamra lehet. — Néhány nap múlva Bercsényi gróf levelét vettem, melyben tudósíta, hogy Pápai távozta után a Portára hivatván, a francia követtel együtt rosszalá a Porta elhamarkodását, s jobban sikerülendőnek állítá az ügyet, ha a szerződés megjelenésem előtt formá szerint megkötetik. De a vezér és a kajmakám meghagyta neki, hogy azon ígéretek, melyek a szultán nevében Pápainak tétettek, ő is ismétlje s megérkezésemet sürgesse“.

Rákóczy e levél által elhatározásában megerősítve, Pápai által ezt a Portának is megizente, tudtára adván egyzersmind, hogy mielőtt útnak indulna, hasznosnak látja, némely fejedelmek barátságát is biztosítani ez ügyekre nézve. Értesülvén ugyanis az Orleansi herczeg által, hogy Péter czár Hágába utazott s Franciaországot is meglátogatni szándékozik, eltökélte magát, hogy annak megérkezését bevéárja. „A királyi paloták látogatása alkalmával, mond Rákóczy — vele aztán gyakran találkozván, szándékomat, melyet vele közlék, ő is veszélyesnek látta s arról irántam való jó akarata szerint lebeszélni ügyekezett; egyébiránt mindazáltal megigérte, hogy a török béke megszerzésében a közbenjárást, ha arra megkéretik elvállalja.“

Midőn a czár junius elején Párist oda hagyta, már a török követ is, ki Rákóczyért küldetett volt, megérkezett Toulonban. Az orleansi herczeg s regens, ki Ausztriával ekkor békében élt, ennek semmiféle gyanúra nem akarván okot szolgáltatni, nem szívesen látta volna a török követnek Párisba jöttét. Rákóczy tehát Pápai által megizené neki,

hogy ott Toulonban várakozzék reá, míg útra kelhet. Épen ekkor kezd vala híre szárnyalni, hogy Spanyolország Nápolyt visszafoglalni szándékozván, szinte háborút akar izenni a császárnak. E hír valóságát megtudni felette érdeklé Rákóczyt, mert annak nagy befolyása lehetett a török háborúra. Jobbára ezen ügy tehát egész augusztus közepéig viszatartá őt Párisban, midőn aztán a hír csakugyan megvalósulván, párisi barátjaitól végbucsut vett s Marseillebe utazott.

A háború ekkoron már javában folyt Magyarország határain. A sereg, melyet Eugen junius közepén Pancsovánál a Dunán átszállított, 61 gyalog zászlóaljból és 176 lovas századból áll vala; emezek ismét Pálffy János, amazok Heister tábornagyok vezérlete alá lévén helyezve. Ezeket utóbb még több, mind gyalog mind lovas hadak követték a főtáborba. Az egyes osztályok s dandárok vezérei ugyanazok voltak, kik a múlt évben Pétervárad és Temesvár alatt munkáltak közre a győzelmek kivívásában: Sándor würtembergi herczeg, Stahremberg Miksa, Bevern herczeg, Mercy, Regal, Harrach, Ebergényi, Nádasdy, Montecuccoli, Martigny, stb. tábornokok. De ezekhez most több ifjú kül fejedelmek s urak is csatlakoztak, kiket a hírvágy hozott a világhírű vezér hadi iskolájába; köztök volt a lengyel Szobieszky, Bécs egykori megsegítőjének unokája, Emanuel, V. János portugali király öcscse, Károly-Albert és Ferdinánd bajor és számos más német és franczia fejedelmek és herczegek.

Az ez évi
hadjárat.

Junius 18-dikán Nándorfehérvár fekvését s a vidéket szemlére vévén, Eugen maga tűzte ki a táborhelyet, s azonnal nagy erélylyel kezd vala munkáltatni a sánczokon, melyekkel táborát nemcsak a vár felől, hanem s még inkább háta mögött megerősíttetni akarta, nem kételkedvén, hogy a török egész fegyverhatalmát síkra állítandja ezen első rangú

Nándorfehérvár ostroma.

1) Károlyi Sándor önéletírása.

1717.

várának megsegítésére. A tábor egyik szárnyával a Dunára, másikkal a Szávára támaszkodék, s mind a két folyamon keresztül hidak által tétetett kapcsolatba a magyar földdel. A hajóhad, melyben a kisebb sajkák mellett kilencz nagyobb 46 ágyús hajó létezett, a dunai hid két oldalán állítottatott fel, hogy azt mind a Belgrád mellett lévő török naszádok, mind az alulról a várbeliek segélyére jöhető ellenséges hajók ellen megvédjék. És ekként a vár mind a száraz, mind a vízi oldalról teljesen el lőn zárva; mert mi alatt a vár körül a tábor sánczai ásatnak vala, a törököt Eugen Zimonyból is kiűzette, s a hidfőknél, mind a Duna mind a Száva balpartján, egy-egy erődöt készíttete, s azokba is elég katonát helyezte az onnan megkísérthető támadás visszaverésére. Szóval, mindenket oly gondosan intéz vala, hogy a győzedelemben senki sem kételkedék, bár a várat a vitéz Musztafa basa alatt mintegy 30 ezer ór s 600 ágyú védelmezé, Chalil nagyvezér pedig egy rémséges tábort vont össze Nisszánál, hogy avval a vár segedelmére jöjön.

Még nem készültek el a tábor sánczai s az ágyútelepek, midőn jul. 13-dikán egy iszonyú vihar mind a dunai mind a szávai hidat elszakasztá s több hajót elsüllyeszte. A törökök e szerencsétlenség hatására számítván, azonnal egy erős dandárt szállítának át a Száván, hogy annak hidmaradványait végkép elrontsák; de a hidfő sánczaiban lévő őrségtől, mely a táborból is megsegítettett, vitézül visszaűzettek. A törököknek azon kitörésöknél sem volt több szerencsájök, melyet jul. 17-kén kísérlének meg a dunai hid körül lévő, még bevégezetlen sánczmunkák ellen. Az ott fekvő esászáriak, eleinte megzavarodván, visszahúzódtak ugyan; de a rögtön segedelmekre érkezett lovasságtól gyámolítva, csakhamar ismét rendbe sorakoztak, s a támadókat jelentékeny veszteséggel visszakergették.

Néhány nap mulva ezután nemcsak a megszakgatott hidak helyreállítva, hanem a földmunkák s az ágyútelepek is teljesen bevégezve lévén, Eugen minden oldalról oly

rémítő ágyúzást kezdetett a vár ellen, hogy annak, kivált a vizre néző gyöagébb oldalán rövid idő alatt nagy rések nyíltak, házai, utczái romba dültek vagy elégtek. Az őrség az első napokban élénken viszonzá a tüzet; ágyútelepei azonban a mieink jól irányzott tüzétől mindinkább elnémítottak. De ekkoron már a segély is közelge számukra. Chalil nagyvezér 200 ezernyi seregével julius végső napjaiban megérkezett s Eugen sánczai mögött egy ágyúlövésnyire szállott táborba. A török, mihelyt megtelepedett s táborát szinte megerősítette, hevesen kezdé lövetni a császári tábor, úgy-hogy az ostromlók mintegy ostromlottakká váltak.

Még komolyabb veszély fenyegeté a mieinket azon esetben, ha a nagyvezérnek valamely módon sikerülne a várbeliekkel szót váltania, s ellenök mind a két oldalról egyszerre intézni támadását. Hogy ezt Chalil basa mindenkép ügyekezeni fog megkísérteni, kétsége nem lehetett Eugennek, ha meggondolá, hogy az ellenség ily roppant táborát már az eleségszerzés nehézsége miatt sem hagyat sokáig tétlenül, egyedül zárlatra szorítkozva: ő tehát elhatározá mennél előbb megelőzni a török támadását. A számítás helyesége nemsokára kiderült. Midőn Temesvár a múlt évben kapuit a győzőnek megnyitotta, a kivonuló török őrség azon kuruczoknak is szabad elköltözést kötött volt ki, kik a szatmári békekötés után, hódolni bármi okból nem akarván, Temesvárra vonáltak s török szolgálatba álltak. Ezek egyike, Vékony János — miként Károlyi Sándor tudósít — biztosítá Pálffy Jánost, „hogy most elmegyén ugyan a törökkel, de a jövő esztendőbeli hadjáratkor miesoda készüllettel és erővel fog a vezér megindulni, ő herezgségének szolgálatjára, jó tudósítással fog megjelenni“. És épen Vékony János volt az, kit a nagyvezér most levéllel küldé a várba, hírül vinni Musztafa basának a maga szándokait. Vékony, múlt évi ígérete szerint, a levelet egyenesen Pálffyhoz vitte, és szóval is hasznos tudósítást hozott a török tábor ügyeiről. Eugen e körülményekről értesítettvén, a kuruczot a levéllel

1717. együtt menni engedé, a hova küldetett, meghagyatván neki hogy a várbeliek válaszával térjen vissza; mit aztán Vékony nem is mulasztta el teljesíteni ¹⁾).

Ütközet a nagyvezérrel.

A török szándokairól Eugen ekkép értesülve lévén, aug. 15-kén tábornokai főbjeit hadi tanácsba gyűjté, hol a török tábor megtámadása más napra elhatároztatván, az ütközetre minden intézkedések megtétettek. Browne altábornagy nyolcz gyalog zászlóaljjal, Viárd altábornagy hét lovas ezreddel a viárkokhoz rendeltetett, hogy azokat a várbeliek netalán megkísérlendő kitörése ellen védelmezzék. Négy zászlóalj a sánczok őrizetére hagyatott. A többi összes haderő parancsot vön, éjjél tájban csöndesen kivonúlni a táborból s a meghatározott csatarendbe helyezkedni. A gyalogság a közepén Sándor württembergi herczeg, a lovasság a két szárnyon Pálffy parancsai alatt álla; az egyes osztályokat Sándor herczeg alatt, Stahremberg, Harrach és Bevern herczeg —, Pálffy alatt a jobb szárnyon Ebergényi, Battée és Mercy, a balon Montecuccoli, Nádasdy és Martigny vezényelték. Seckendorf altábornagy 15 zászlóaljjal a harczendek mögött tartalékul maradt. Camus, a tüzérség parancsnoka, rendeletet vön, hogy a város ellen szünet nélkül a leghevesebb tüzelést folytassa.

Midőn a sereg pár órával hajnal előtt az ellenség táborra felé megindult, sűrű köd száll vala a vidékre, mely a mieink mozdulatait elfödte ugyan az ellenség szemei elől, de egyszersmind a mozdulat rendszerességét is gátolta. Pálffy tábornagy, ki a jobb szárnyon első harcvonalaival közelíté meg legelőbb az ellenséget, a sűrű ködben váratlanul egy sánczra bukkant, melyet a Száva felé azon éjjel hánytak fel a törökök. Az ott állomásozó jancsárok a mieinket észrevé-
vén, az egész táborot fellármázták, minék következtében az

¹⁾ Vékony aztán a török elleni harcban is résztvett és meg is sebesült. Szolgálatai jutalmául utóbb kapitányi rangra emeltetvén, Károlyi Sándor mellé küldetett. — Károlyi önéletírása.

szinte fegyvert ragadt. Ez alatt Pálffy az árkokon áthatolván, kemény harcztot kezd a mind sűrűbb tömegekben összecsdülő ellenséggel; majd a második harcsvonal által is megsegítettvén, a törököt e szárnyon, egy véres viadal után, futásra kényszeríti. Ugyanazon időben Stahremberg a közép jobbján lévő gyalogságot is az ellenség sánczainak ostromára vezeti, s azokat makacs ellentállás után megveszi, az ágyúkat elfoglalja, védőit levágja vagy megszalasztja. Kissé beljebb azonban újabb ellentállásra sorakozának a törökök; de homlokban gyalogságunk, oldalt lovasságunk által vágatva, nyomatva, most sem bírják kiállani a harcztot, s túlnyomó számuk daczára futásban keresnek menekülést.

E közben balszárnyunkon is megkezdődék a harc. Gyalogságunk, a tábor árkaig nyomulván, azt hevesen vinni kezdi s egy öldöklő viadal után hatalmába ejti. Csak a középpontunkkal szemközt álló török csapatok maradtak még megtámadatlanul; mert a sűrű ködben, mely tíz lépésnyire sem engedte látni, harcsvonalunk itt megszakadt, s mivel jobb szárnyunk nagyon a Száva felé fordult, a középpontban nagy hézag támadt. A törökök itt ellentállásra nem találván, sánczaikból mind nagyobb tömegekben s mind előbbre nyomulának a hézagba, a nélkül, hogy a nagy előnyt, melybe a véletlen által jutottak, a sűrű köd miatt észrevették s felhasználták volna.

Nyolcz óra volt, midőn a keletkező szellő a ködöt elszéleszté, s Eugénnek, ki a balszárnyon egy magaslatról lesé az ütközet fejleményét, végre látni engedé a rémitő veszélyt, mely onnan credt, hogy a középponton támadt hézagba az ellenség nagy tömegei ékelték be magukat, s előnyös helyzetöket most, a köd oszoltával, ők is erélyesen felhasználni kezdék. Ő tehát azonnal a balszárny gyalogságának második harcstorához vágat s avval saját vezénylete alatt rohan az ellenségre. Majd a württembergi herczeg is a veszélyes pont felé fordul. De a törökök sem hajlandók egy könnyen feladni előnyüket s a császáriak ismételt rohanásait vitézül felfogva,

1717

eredménytelenné teszik. A harc itt mind a két részről nagy megátalkodottsággal hosszasan foly vala, mígnem Eugen a sánczok őrizetére hagyott Viard lovasságát is előparancsolja, s az ellenséget általa oldalba fogatja. Ez végre engedni kénytelen, sánczai közé vonúl vissza, s ágyútelepei mögött sorakozik végső ellentállásra. De most már itt sem képes visszatartóztatni győzedelmes vitézeinket, kik szurony-szogezeve rohannak a köztök egész barázdákat nyitó ütegekre, azokat hatalmokban ejtik, s az ellenséget ezen utolsó állásából is kivetik. Egy órával a köd eloszlása után, kilencz óra tájban, az ellenség az egész harczvonal hosszában legyőzve, nagy sietséggel hagyá el táborát; azontúl pedig rendetlen futásban keresett menekvést. De az utána eredt huszárság, s a minden oldalról feltámadt szerb népség, a futamlóknak közül is sokakat levágott.

Eugen a dícső győzelem után a török tábor előtti magaslatoakra állítá fel hadait, s nehogy a tábor felprédálása alatt támadható rendetlenségben a bár megfutott, de nagy száma miatt meg nem vethető ellenség ösztönt nyerjen a visszatérésre, minden zászlóaljából csak bizonyos számú vitézt szabadíta fel, hogy a maguk és társaik számára zsákmányt hozzanak az ellenség táborából. A zsákmány tömérdek vala. Egyebek közt mintegy 200 ágyú, 50 zászló, 9 lófark, 3000 mindenfélével terhelt szekér s a marhának oly nagy sokasága találtatott a táborban, hogy egy forinton három tevét is lehetett venni. Az ütközet s üldözés alatt elesett törökök számát 20—22 ezerre teszik. A mi veszteségünk, tekintve a harczoló tömegek s a győzelem nagyságát, aránylag csekély, 1500 halottból s 3500 sebesültből állott. Amazok közt ismét egy Pálffy, a tábornagy legidősb fia, esett áldozatul.

Nándor-
fehérvár ca-
pitulái.

A várbeliek a sűrű köd s az ellenök intézett rendkívüli heves tüzelés miatt csak ennek szüntével láták a szomorú valóságot, mely őket a megsegélés minden reményétől megfosztotta. A roppant tábor veresége annyira lehangolta őket, hogy már a következő napon kitűzték a fehér zászlót, s két

tisztet küldtek táborunkba a feladási szerződvény megkötésére. E szerint az őrség s lakosság minden vagyonával szabadon kiköltözhetett; a hadi szerek azonban s a hajók a győztesek birtokában maradtak. Aug. 22-én Nándorfehérvárban nem létezett többé török. A tudósításban, melyet Eugen aug. 25-kén a császárhoz küldött, egész seregének vitézségét magasztalván, különösen Pálffy János tábornagyot, Sándor württembergi herceget, Veterani altábornagyot, s az utóbb még nagyobb hírre jutott Khevenhüller ezredet ajánlá a császár kegyelmeibe¹⁾.

1717.

Míg az Al-Dunánál ezek történnek vala, Károlyi Sándor, kire az ország belbékéjének fentartása bízott, kémei által már julius vége óta több ízben hírét vette, hogy a tatárok betörni készülnek. Ő erről mind Eugen herezeget, mind a főhadi tanácsot azonnal értesíté, kérvén őket, engednék meg, hogy a megyékben külön-külön felállított katonaságot egy hadtestbe egyesíthesse. De az engedelem erre megtagadtatott, hihetőleg, mivel híre futott, hogy Eszterházy Antal s más bujdosók is a tatárokkal jönnek, s Bécsben attól félnek vala, netalán az egyesítendő nemzeti sereg is hozzájuk csatlakozzék. De valamint a bujdosók betöréséről szárnyaló hír meg nem valósult, úgy attól, ha megtörtént volna, sem lehetett alaposan tartani, hogy az országban maguknak nagyobb pártot szerezzenek. Károlyi ekként jelentékenyebb erővel nem rendelkezhetvén, gondját csak arra fordítá, hogy a határszéli szorosokat eltorlaszoltassa s a betörést, mennyire lehet, megnehezítse.

A tatárok
betörése.

A tatárok, mintegy 25 ezren, csakugyan betörték Besztercze felől Erdélybe, s a borgói sánczokban lévő német századot levágván, dúlva, rabolva haladtak Szamosújvárig. Innen egy részök a rabbá tett néppel és zsákmánynyal, hogy azt Moldvába szállítsa, visszavonúlt Besztercze felé; más

¹⁾ Schmitt: Imper. Ottom. 438. Ferrari: De bello Pannon. 117, kövv. Arneth: II. 424. kövv.

1717.

részők pedig, a khán fiának vezérlete alatt, Deés felé Belső-Szolnok és Kővár megyéken keresztül Nagy-Bányának fordula, hova épen akkor érkeznek vala meg, Szent-Bertalan napján, midőn Károlyi Sándor Nagy-Károlyban a nándorfehérvári győzedelmet örömlövésekkel üdvözlé s „Te Deumot“ tarta. Ereje az ellentállásra nem lévén, a Tiszához sietett, hogy a hajdúkat s jászokat fegyverre szólítsa. Ez alatt a tatárok Szatmár mellett elhaladván, a Szamosközt, utóbb Ugocsa megyét rabolták, hol felette sok kárt tőnek.

Eugen a betörésről értesülvén, Viárdot két ezreddel haladék nélkül Erdélybe, Martignyt pedig négy ezreddel, Pancsován, Aradon keresztül a Felső-Tiszához indítá. De mielőtt ezek megérkeztek, Bagosy László egy éjen, alig száz emberrel táborukra ütvén, három ezer rabnál többet megszabadított, s oly zavart okozott a támadó hadat nagyobb-nak vélt tatárookban, hogy azok rögtön nyakrafőre Mármaros felé fordulának. Majd Károlyi is utánok eredt az összegyűjtött tiszavidéki nemességgel s a jászokkal. De az alatt az összecsoportosult nagy-bányai, felső-bányai s mármarosi nép, a megeredt esőtől elázott tatárokat egy szoros völgyben megtámadván, megverte, sok keresztény rabot megszabadított s mintegy 9000 lovat nyert el tőlök. Károlynak megérkezett előhada őket ezután Mármarosból is szerencsésen kikergette¹⁾.

Salzer altábornagy s nagyváradi parancsnok, és Kuckländer ezredes, huszti várnagy, amaz aug. 30-dikán, emez sept. 3-dikán Eugenhez írt leveleikben élesen vádolják vala Károlyi Sándort, hogy bár reábízott a felvidék védelme, ő e helyett csak a maga biztosságáról gondoskodik, s tétlenül nézi, miként égeti, dülja, rombolja az ellenség a mezővárosokat, falvakat, templomokat, miként hurezolja rabságra a nép ezreit. De e vád alaptalansága eléggé kiderül abból,

¹⁾ Károlyi Sándor önéletírása, és ugyanannak „Relatiója“. Századok: I, 57. kövv.

hogy Károlyi minden sürgetései daczára sem nyerhetett engedelmet arra, hogy az egyes megyékben felállított csapatokat összevonhassa; a körülötte lévő, alig száz főnyi huszár csapattal pedig csak nem állíthatta meg a több ezernyi ellenséget. A német parancsnokok, kik ellene ama vádak emeltek, vagy e körülményről nem valának értesülve; vagy az irigység s gyűlölség szóla belőlök az altábornagyi rangját nem a császári seregben, hanem még a kuruczok élén nyert s még is elejökbe tett hazafi ellen. Hogy Károlyi e nehéz körülmények közt nem saját személyének, hanem hazájának megmentésében fáradott, s tett annyit, mennyit csak lehetett, nyilván kitűnik Eugennek, kit e tekintetben részrehajlás vádjára bizonyára nem érhet, septemb. 16-dikán Zimonyból kelt leveleiből, melyekben őt az ellenség visszaűzésére tett intézkedéseiért, a veszélyes körülmények közt tanúsított hűségeért s buzgalmaért a leghizelgőbb dicséretekkel halmozza el; s a szót tettel is követvén, neki, eddigelő csak a ezímet viselőnek, ezóta altábornagyi díját is kijáratta¹⁾.

Mennél fényesebb volt a nándorfehérvári győzelem, annál inkább boszonthatá a dicső vezért az, hogy Horvátországban a császári fegyverek némi csorbát szenvedtek. Petrás Miksa tábornok s bródi parancsnok, a főtáborból némi segílyt nyervén, Zwornik ostromát kísérle meg; mi azonban a derék tábornok megsebesültének következtében sikertelen maradt. Szerencsétlenebbek voltak még Draskovich János és Königsegg tábornokok Novinál. A helyett, hogy e várat megvették volna, alóla visszanyomattak, s hazatértökben még egyszer megtámadtatván, majdnem egész dandárukat elvesztették; Draskovich maga is bajosan menekült meg Kosztainicza falai mögé. A vereség miatt Eugen nemcsak a két vezénylő tábornokot, hanem a határszélek főparancsno-

A harez Horvátországban a szerencsétlen.

¹⁾ Károlyi Sándor önéletírása. Schmitt: Imper. Ottom. II. 444. Arneht: II, 439. kövv. ki azonban szokása szerint itt is, mint minden más alkalommal, elárulja gyűlöletét a magyar ellen.

1717.

kát Heister Hannibal altábornagyot is okolta, kit is aztán alkalmasabb egyéniséggel kívánt pótoltatni¹⁾).

Az Aldunánál
sikeres.

Szerencsésebbek valának az Al-Dunánál Eszterházy József és Splényi tábornokok. Amaz feladatul nyerte Eugentől, hogy Újpalánkát, melyet a törökök megszállani szándékoztak, védje meg; egyszersmind pedig kémlelje ki, mi szándéka van amaz ellenséges hadtestnek, mely a nándorféhevári ütközet után a futamlókból a tájon összegyűjtetett. Eszterházy hat század válogatott huszárral s egy század szerbvel indult meg. Az ellenséget megközelítvén, bár azt a maga csapatánál többszörösen számosabbnak látá, bátran megtámadta, s megfutamítván, tiz ágyúját s minden poggyászatát elnyerte. Hasonló győzedelmet vívott ki Splényi egy más török hadon, mely Orsova felől tört be a temesi bánóságba; miután pedig azt kiűzte, csak 1500-ra menő dandárával Orsovát is megszállotta. Az őrség, mely a múlt évben oly erélyesen állt vala ellent Mercynek, most a belgrádi vereség benyomása alatt, alig pillantá meg a magyar hadat, azonnal hajókra rakodott s a várat ellentállás nélkül engedte át Splényinek²⁾).

Külviszo-
nyok.

Az örömet, melyet a nándorféhevári fényes diadal ébresztett, a külviszonyok tekintetében némi aggályok zavarták a bécsi udvarnál. Franciaország ugyan, Ausztriának ezen örökös ellensége, mióta XIV Lajos halálával az orleansi herczeg, mint regens, kezeibe jutott a kormány, hagyományos politikáját megváltoztatva, mindinkább közeledék a császárhoz; de annál ellenségesebb érzelmeket táplál vala magában ellene V Fülep spanyol király. Midőn a felek, melyek a spanyol örökösödési háborúban egymás ellenében álltak vala, egymással részint az utrechti, részint a radstadti s badeni békekötésekben kibékültek, az ellenséges viszony-

¹⁾ Arneth e. h. 411.

²⁾ Schmitt e. h. Kolinovics: Posthuma memoria C. Jos. Eszterházy 151.

nak a fő vetélytársak, Károly és Fülep közt még koránt sem szakadt vége. Károly még nem mondott le végkép igényeiről Spanyolországra; Fülep pedig visszaszerezni óhajtá Spanyolországnak azon olasz és németalföldi birtokait, melyek a háború végével Károly kezén maradtak; s erre most, ennek elfoglaltsága alatt a törökkel, a legjobb alkalmat látá ajánlkozni. Hajóhadait tehát felkészítvén, a nyár vége felé elébb Szardinia szigetét, majd Sziciliát is hatalmába ejtette.

De még más oldalról is ügyekezett a spanyol király s minisztere, Alberoni cardinál bonyodalmakat készíteni Károlynak; mert bár, miként fentebb láttuk, maga Rákóczy sem maradt tétlen, kétséget mindazáltal nem szenved, hogy elhatározására, miszerint a törökkel szövetkezni készült, a spanyol udvarnak is nem csekély befolyása volt.

Rákóczy, midőn aug. közepén Párist elhagyta, nem kecségtetvé ugyan magát felette nagy reményekkel: ilyenekre sem az európai viszonyokban, sem Magyarország belállapotában nem talált elegendő alapot. Mióta látá, hogy Franciaország, hagyományos politikája ellenére, a bécsi udvar barátságát keresi, s ez, az egy Spanyolországot kivéve valamennyi többi hatalmakkal is jó viszonyban áll: abban keveset bízhatta, hogy a török huzamosabban képes legyen folytatni a háborút a császárral, kivált miután ez oly hadvezért állíthat seregei élére, mint Eugen herceg¹⁾. Syanyolország hadi hatalma ekkoron már sokkal csekélyebb volt, mintsem hogy az a császárt, oly távol fekvő harcstéren, mint Olaszország, — hova ez a szárazon küldheté hadait, míg Spanyolországnak csak a tenger áll vala nyitva, — tetemesen gátolhatta volna abban, hogy a háborút Károly egész hatalmával folytassa a török ellen. Bár tehát a spanyol 1717 elejétől fogva nagy buzgalommal készül vala a császárt

Rákóczy
újzetei.

¹⁾ Rákóczy levele Gualterio bibornokhoz. Magy. Történ. Eml. Okmánytár V, 292.

1717.

Olaszországban megtámadni; Rákócynak alig lehetett kétsége, hogy a császár ezen évben is képes leend egész hadi hatalmát a török ellen fordítani; minélfogva a jelen évi hadjárata sem leend kevesbbé szerencsés a múlt évinél. Azt pedig eleve is tudható, hogy a török, ha ismét megveretik, békét keresend, mit a császár sem fog megtagadni; mert nem vala titok előtte, hogy egyrészlől Francia- és Angolország is minden módon ügyekeznek a békét helyroállítani; más részlől pedig ez fő kívánsága Károlynak magának is, mind hogy annál erélyesebben léphessen fel régi vetélytársa, Fülöp ellen, mind hogy a nőági örökösödést megalapíthassa a maga nemzetségében.

De a magyarországi viszonyok sem oly színben mutatkoztak Rákóczy előtt, hogy e tekintetben felette vérmes reményeknek engedhette volna oda magát. Tőle magától tudjuk, hogy valamint a közönséges európai viszonyokat, úgy hazája ügyét is folyton élénk figyelemmel kísérte. Tudható, s tudá is ennélfogva, hogy itt ugyan nem szüntetett meg minden oka az elégületlenségnek: — hogy, egyebek közt, a protestansok, kiknek kívánatait az 1715-diki 30 és 31-dik t. cikk ki nem elégítette, még folyton visszasovárognak a lelkiösmereti szabadság azon élvezetére, melyet a szécsényi gyűlésen ő alapított vala meg; hogy, továbbá, mind a nemesség, mind a nép felette zúgolódik a kimerült ország erejét meghaladó „porziózás“ ellen, mely, mióta a török háború megkezdődött, évenkint rendkívüli gyűléseken, az úgynevezett országos concursusokon, szokott kivettetni¹⁾); hogy a vármegyék e porziók súlya alatt mármár roskadoznak, s a nép, e porziózáson felül alig győzi az erődítések körül parancsolt ingyen munkát, a hadsereg ellátására kívánt ingyen fuvarozást, a bentelölő roppant hadak szállásolásával pedig annyira terheltek, hogy némely vidékeken csoportosan megszökik, s kibujdosás által ügyekeznek mene-

¹⁾ Károlyi Sándor önéletírása.

külni az elviselhetetlen zaklatástól stb.¹⁾. — Tudhatná — mondám — Rákóczy, hogy ezen s hasonló okok miatt az alsó és közép osztályokban sok a panasz országszerte; oly közönséges felkelésre mindazáltal, mint 1703-ban történt, nem számíthat.

Ha az urak már akkor is nagyobb részben elvonták magukat a nemzettől s Bécsbe menekültek: sejtethé, hogy most ezekből még kevesebben fognak hozzá csatlakozni. Jól tudta ő, hogy az udvar, kivált a nőági örökösödést illető terveinek sikerítése végett, azóta sokban megváltoztatta politikáját Magyarország irányában. Hadait, bár a háború óta nagyobb számban teletti is az országban, mintsem ennek ereje győzné, de azokat általában jobb fegyelemben tartja²⁾; s legalább az uraknak nem ad okot ellenök panaszkodni. A püspökségeket s más jövedelmes egyházi javadalmakat nagy úri nemzetségek fiainak osztogatja; az urakat szívesebben látja az udvarnál, számosakat közölök kitüntetésekben részesít; kiktől azért nem is várható egyéb, mint, hogy minden módon ügyekezni fognak fentartani az osztrák házat³⁾. Tapasztalásból tudta pedig mennyire csökkentheti a felkelés sikerét az úri osztály különválása a nemzettől. A közép és alsó osztályokban, a nemességben és a népben még most is rendületlen volt ugyan bizodalma, hogy kedvező körülmények közt nagy számmal gyűlendene zászlai alá; de, a mult felkelés alatt szerzett tapasztalatai után, csupán ezektől nem várhatott sükert; sőt jól tudá, hogy még a nemesség is csak azon esetben fogna számosabban hozzácsatlakozni, ha őt nagyobb külsegélylyel látná megjelenni az országban, mintsem elébb történt vala.

¹⁾ Ld. az 1717-ben Pozsonyban tartott regnicolaris concursusból kelt feliratot. Katonánál: Hist. Crit. XXXVIII, 336. kövv.

²⁾ Az átvonuló vagy beszállásolt katonaság azonban a szigorú tilalmak ellenére még sok zsarlást üzött. L. Halas város történetét. 19. k.

³⁾ Rákóczy lev. 1722. febr. 24-ről az orleansi hgehez. Fiedler: Actenstücke II. 501. kövv.

Azonban, ha mulhatatlannak látta is Rákóczy a tete-
mesebb külsegélyt valamely újabb felkelési kísérlet sikerére:
ily segélyül ő egyáltalában nem török hadakat kívánt maga
mellé. A török hadak iránt most még kevesebb bizodalom-
mal viseltetett, mint felkelése idejében, midőn, mint tudjuk,
nemcsak nem kereste, hanem elfogadni sem akarta a török ha-
dak segedelmét. Tudta ugyanis, hogy a muzulmanok nem
örömet szolgálnak keresztény tisztek alatt; ezek nélkül pe-
dig a török hadak, mint az utolsó évek eseményei eléggé
tanúsíták, a keresztények kifejtettebb hadi tudományának
ellentállni nem képesek. Nagy hátrányt látott a török ha-
dakra nézve abban is, hogy azok télen nem szolgálnak; mi-
nélfogva, ha nyáron át nyerne is velök némi előnyt, télen
mind azt ismét elvesztené; s így csak pusztításoknak tenné
ki hazáját. Végre, még aziránt sem tudta magát megnyug-
tatni, vajjon a töröknek, ha győzne, nem támadna-e kedve,
Magyarországot megint saját uralma alá vetni. Tudta
ugyan, miképen a porta maga is belátja, hogy ez a jelen
körülmények közt nem volna érdekében; de vajjon nem fog-
ná-e a netalán győzedelmes katonaság azt a szultán és mi-
niszterei ellenére is kívánni?

Mind ezt éretten megfontolta volt Rákóczy, (midőn a
török őt grosboisi magányában ajánlataival fölkereste; s
minthogy ezen ajánlatok csak általánosak s határozatlanok
voltak, nem nagy kedvet érte magában elhagynia megked-
velt remeteségét. Válaszul tehát azt adá a portának: hogy ő
csak azon esetben lenne hajlandó egy felkelést megkísérteni
Magyarországon, ha a török őt biztosítaná, hogy elegendő
költséggel kész őt ellátni a végre, hogy keresztény alattva-
lóiából szedhessen magának annyi sereget, mennyit a vállalat
sikerére szükségesnek látand. A török, mint fentebb
elbeszéltek, jelen szorongatott állapotában, bár csak Pápai
szóbeli izenete által ezt is egész készséggel megígérte; s Rá-
kóczy Marseilleben september első felében a hosszú útra min-
denkép felkészülve, szolgálait, podgyászát sept. 15-kén az őt

váro hajóra szállíttatván, más nap maga is beszálla. Nagy boszúságára, az ajándékokat, melyeket Párisban a szultán s basák számára megrendelt, még mind nem találta a hajón. De volt ennél nagyobb baj is. „A kapucsi basa — úgymond életírásában a fejedelem, — az indulást sürgette; de sürgeték ezt a Párisból vett hírek is. Pár nappal elébb, mintsem a karthausi remeteséget (szept. 6-kán) meglátogattam, több barátomtól leveleket vettem Párisból, melyekben tudósítának, hogy a török Belgrádnál megveretett, s a vezér iszonyú veszteségével az erőd is megvétetett, a spanyol hajóhad pedig Szardiniát elfoglalván, a császárnak háborút izent Barátaim sürgetének, ne folytatnám útamat, s térnék vissza; de miután istenhez fordulva, szívemet minden veszélyek ellen megerősítve éreztem, sem a török veresége sem a vár elveszte nem tett reám benyomást; egyedül a békekötés aggasztott; ezt pedig meggátolni vagy elhalasztani csak utazásom által remélhetém. Úgy hittem, soha sem felehetek meg jobban a törökök bennem helyezett bizodalmanak, mint ha most, súlyos körülményeik közt sietek támogatásukra. De mind ennél inkább indított az, hogy isten akaratát teljesítem; mert te látod uram, hogy sem a fejedelemségre nem vágytam, sem a háborút s boszúállást nem kívántam, sem a veszélyektől nem irtóztam. Közönyös volt reám nézve, mely úton járok, csak azon járjak, melyet te tűztél ki nekem“.

Miután tehát D'Abzac gróf által a spanyol királyt elindulásáról értesítette s arra kérte, hogy küldene hozzá Törökországba oly utasítással ellátott követet, kinek közbenjártaival a közös ellenség ellen a török szövetséget is eszközölhesse; szept. 16-kán a Hyeri szigetekhez hajózott, s onnan a török követet Pápaival előre küldvén, maga csak az elkésett ajándék-tárgyak megérkezte után, sept. 21-kén folytatta útját mintegy 40 személyből álló kíséretével Törökországba, hol októb. 10-kén kötött ki Gallipoliban¹⁾.

¹⁾ Rákóczy önéletírása (Confessiones). Szint az ő levele az orle-

1717.

Rákóczy
Törökországba
megy.

A töröknek ekkoron már, az angolok, francziák s hollandiak tanácsai szerint is, minden törekvése oda volt irányozva, hogy békét kössön Károly császárral. Musztafa basa a volt nándorfehérvári parancsnok, már szept. 5-kén békeajánlatot tett volt kormányja nevében Eugen herczegnek, kitől aztán oly választ vett, miszerint a császár sem ellenzi, hogy a béke tárgyalása végett a két fél meghatalmazottjai valahol találkozzanak. Találkozási helyül utóbb Passzarovicz, egy szerb kis város, lőn kitűzve. És ekként, mielőtt Rákóczy a török földön kikötött, már mindenek a békére néznek vala; mert maga a bécsi udvar is világos jeleit adta békevágyainak.

1718

A török Rákóczyt, ki mindenütt nagy kitüntetéssel fogadtatott, s a táborból visszatért Chalil nagyvezérrel dec. 12-kén, magával a szultánnal pedig 1718-ki január 4-kén Drinápolyban hosszabban értekezett, nem szűnt meg ígéretekkel kecsegtetni, s e közben Magyarországbau vagy Erdélyben némi tüntetések végrehajtására ösztönözni. De miután a porta, elébbi ígérete szerint, megengedni vonakodott, hogy a fejedelem a keresztény alattvalókból szedjen hadat, Rákóczy hamar meggyőződött a biztatások hiúsága felől, kivált miután még a francia követet is mindenben maga ellen működni tapasztalta. Arra tehát, hogy, mint a török kívánta, hazájába felszólításokat intézzen, a népet fegyverfogásra izgassa, semmi módon sem vala rábirható, bár személye e miatt eleinte nem csekély veszélyben forog vala a török részéről¹⁾. Ha daczára azon áztatásoknak, melyekkel a törökök szándokaikat a béke tekintetében előtte minden módon elfedni ügyekezének, nem volt volna is eddigelé meggyőződve, hogy fő törekvésük a béke megkötése: május 9-ke óta eziránt semmi kétsége sem lehetett többé. E napon bukott meg

ansi herczeghez 1722-ki máj. 24-ról. Fiedlernél II, 513. Mikes Kelemen. Toldy kiadása I, 3. 39. l. l.

¹⁾ Fiedler e. h. Rákóczy önéletírása

ugyanis Chalil basa s pótoltatott a fővezérségben Ibrahim kajmakám, a szultán veje s a békepárt főnöke által. E kinevezés után a béke megalakultán senki sem kételkedett többé. S bár az új nagyvezér június 6-kán nagy pompával indult meg némi hadakkal Szofia felé, mindenki tudta miképen ez nem más okból történik, mint hogy a passzaroviczi békealkudozásoknak kedvezőbb irányt adjon¹⁾.

Rákóczy látván a török békülési szándokait, tanáeslá a portának, hogy ne csak az angol és hollandi hatalmak, hanem egyszersmind Francia-, Lengyel-, Porosz- és Muszkaország közbenjárását is vegye igénybe a béke megkötésére. Ő ugyanis két congressus megtartását tette indítványba, melyek nemesak a töröknek, hanem Ausztriának is határokat szabnának. A porta készséggel fogadta a tervet, s tett is aziránt lépéseket a francziánál. De a franczia kabinet, melyet ekkoron a spanyol iránti féltékenysége mind közelebb vitt Ausztriához, késedezők a válasszal; minek következtében a török, nem halaszthatván tovább a béke megkötését, biztosait végre elküldötte Passzaroviczba²⁾.

A békealkut itt Károly részéről gróf Virmont tábornagyszernagy, s Talmann és Fleischmann hadi tanácsosok intézék; Magyarország részéről b. Sándor Gáspár, Horvátországról Antolics János adattak a biztosok mellé segédekül, de ezeknek alig volt valamely befolyásuk³⁾. Velenczét, mint a császár szövetségesét Ruzini Carlo képviselte. A török Ibrahim szilihdárt, Mahomed effendit, a tüzérség felügyelőjét és Maurocordato oláh vajdát küldé oda biztosokul. Jelen voltak még Anglia és Holland, mint közbenjáró hatalmak, részéről sir Robert Sutton és Coliers Jakab.

Már a felek felhatalmazó leveleiben a jelen birtokállá-

¹⁾ Mikes level. Hammer IV, 159.

²⁾ Rákóczy lev. 1724-ki mart. 8-ról gr. Morville francia miniszterhez Fiedlernél II, 532. kövv.

³⁾ A két biztossegéd 1718-ki májusban hívatott fel Bécsbe, hogy a hadi tanácstól átvegyék utasításukat. Kancell. levélt.

Békealku
a törökkel.

1718.

pot tüzetett ki az alkudozások alapjául. Az első találkozás június 5-kén ment végbe Passzaroviez és Kosztelicza között, mely helységek az alkudozó biztosok táborhelyeiül szolgáltak. A császári biztosok mindjárt ezen első találkozás alkalmával azt követelék, hogy Rákóczy s vele lévő bujdosó társai: Beresényi, Forgách Simon, Csáky és Vay kiadassanak; mire a törökök azt válaszolták, hogy e követelést tudtára adják kormányuknak. A szultán azonban azonnal kijelenté, hogy inkább elveszti fővárosát, mintsem magát a vendégszeretet megsértése által eképen meggyalázza. Az utóbbi öszszjövetelekben a császáriak még azt is kívánták, nagy csodálkozására a török biztosoknak, hogy a jelen birtokállapot egész Szerb- és Oláhországra, mint Belgrád és Temesvár járulékaire is kiterjedtnek tekintessék: a hadi költségek pedig megtéríttessenek. Azonban annak híre, hogy a spanyol hajóhad, mind több foglalásokat tesz Olaszországban, utóbb mind a császáriakat, mind a velenceieket, kik szintén többféle követelésekkel álltak volt elő, nemsokára mérsékeltebbé tette. Eugen herczeg, ki az olasz háború tekintetéből mennélelébb befejezve óhajtá látni a békealkudozást, a maga részéről is meginté Virmontot, tartózkodnék olyféle követelésektől, melyek csak a sikert késleltetik. Így történt aztán, hogy a békealku július közepe táján minden nagyobb nehézség nélkül befejeztetett, s e mellett még egy külön kereskedelmi szerződés is kötöttet a felek alattvalóinak anyagi javára. Július 21-kén valahára Velenczével is megtötént az egyesség, s mind a két szerződvény még ugyanaz nap ünnepelesen aláíratott s kieseréltetett.

A béke
megkötése.

A békeokmány főbb pontjai következőkben állapítottak meg: a két birodalom határait az Olt, a Duna, a Timok, a Kis-Morava, a Drina, a Száva és az Unna folyamok képezik; minélfogva Oláhország öt kerülete, Szerb- és Bosnyákország északi részével a császár birtokaihoz kapcsolatnak; a határszélek bátorsága, a keresztény vallásnak az ozmán birodalomban való szabad gyakorlata, a foglyok kölesönös

kiadása, újabban is oly módon biztosítatik, miként az már a karlóczai békepontok által meg volt határozva. A magyar bujdosókra nézve kiköttetik, hogy a határszélektől távolabb belebbeztesse. A béke tartama 25 évre határozatik. — A kereskedelmi szerződés szerint a két fél alattvalóinak kölcsönösen szabad közlekedés biztosítatik, mi végett a szerződő felek egymásnak konszulságok és ügynökségek felállítását is kikötik mind azon helyeken, hol azokat a közlekedés előnyei szükséglik ¹⁾.

A bujdosók, kiknek a szultán vendégszeretőleg rendelkezte ki élölmökre a szükséges költséget, egyideig Konstantinápoly körül — Rákóczy Jenikőben, Bercsényi Perában, mások másutt laknak vala. 1720-ki tavaszon érkezett Konstantinápolyba Virmont tábornok nagyköveti minőségben s egyebek közt nagy erélylyel és szívóssággal követelte a magyarok kiadatását. De a nagyvezér hasonló erélylyel válaszolta: hogy Rákóczy s a többi magyarok a törököknek meghívott vendégei, kiket ellenségeik kezébe kiszolgáltattani, sem a becsület, sem a korán nem engedi. „Te sugallád, istenem, ezen erélyt a török miniszterbe, a milyent a keresztény fejedelmek közt nem találtam — sóhajt fel önéletírásában Rákóczy. Ezek, hasonló esetekben, azt szokták mondani, hogy államok nem engedik a változott körülmények közt megtartani ígéreteiket. A törökök ekként a világi barátságnál többre tartják a törvényt, míg a keresztény fejedelmek a törvényt a barátság miatt reám nézve megsértették“. E sóhajt kivált Franciaország regense az orleansi herceg fakasztá Rákóczy kebléből, kinek, midőn kivánságát franciaországi remeteségébe visszatérhetni tudtára adta, a regens, ki most Ausztriával jó barátságban volt, a toulousi herceg által neki azt iratá, hogy a visszatérést államok miatt neki meg nem engedheti.

1718.

1720—1722.

Rákóczy
élete Rodosz-
tóban.

¹⁾ Damont VIII. 1, 520. Katona i. h. 371. Hammer IV. 162. Arnoeth: II. 448. 529.

1720—1727.

Rákóczy azt hitte, hogy a török őt most csak azért védi, ily erélyesen az osztrák ellen, mivel általa szövetséget remél köthetni a császár ellen a muszkával, kinek szinte e végett most követe is járt Konstantinápolyban. „Védenék a törökök úgymond — a bécsi udvar üldözései ellen, önhasznuk reményéből, melyet az osztrák-orsz háborúból várnak, mert azt hiszik, hogy e háborúban általam Erdélyt s Magyarországot is elszakaszthatni a császár hatalmától, mely most súlyosan nehezedik rájok. Félnem kell tehát, hogy, ha e hasznossági tekintet megszűnik, s a czár elveszti a kedvét a császár ellen viselendő háborútól, a törökök félelme is nőni fog, s a császár követe könnyen megnyerheti tőlök, hogy én messze vidékre száműzessem“.

A mitől tartott, legalább részben meg is történt. „Nem tudom, mond életírásában, merre forduljak azon utak közül, melyeket állapotom élembe tüntet: a remeteség után, melyet a te paranesodra elhagytam, ó uram, sóvárgok, itt, a pogányok közt maradni félek, a czárhoz s udvarába menni borzadok, a háborút s emberi vér ontását utálok; fejedelemségemet azonban a szolgaságból kiszabadítani kötelességemnek tartom, de a földi élet s következőleg lelkem üdvének veszélyei miatt még sem kívánom. Mutasd meg uram te az utat, melyen járnom kelljen, mert mind ezek, melyeket említék, telvék veszélyekkel. Béketűrésben várom a mit parancsolni fogsz; de attól is félek, nehogy elhanyagoljam azt, mi hívátásom, ha semmit sem téve, röstté válnék.“ De e kételyekből nem sokára kiragadták a körülmények. Angolország most békét kívánt Európában s nem csak a czárt arra kényszeríté, hogy minden háborúskodás tervéről mondjon le a császár ellen, hanem Spanyolországot is mind hajlandóbbá tette a békére. A czár ennek következtében vissza is hívta követét Konstantinápolyból; a császári követ pedig újabban is megkezdé fondorlatait a magyar bujdosók ellen, minek végre is az lett eredménye, hogy Rákóczy bujdosó társaival együtt Rodosztóba, a Marmora tenger partjaira belebbez-

tetett¹⁾. Rákóczy ezután még inkább sóvárga visszatérhetni grosboisi remeteségébe, vagy, ha a francia udvarnak a bécsiivel mind barátságosabbá vált viszonya ezt nem engedné, Spanyolországba. Írt is e végett több ízben mind az orleansi herczegnek, mind Dubois cardinal s külügyminiszternek; de választ soha egyiktől sem nyert. A török ugyan folyton nagy becsületben tartá őt, s több ízben tanácsát is kikérte az európai viszonyok tekintetében; szükségleteit pedig elég bőségesen ellátta, naponkint 70 tallért adván udvara számára: de Rákóczy mind e mellett sem szűnt meg visszasóvárogni nyugati Európába. Az általános politika menetét folyton figyelemmel kísérvén, lesve lesé az alkalmat, mely neki is rést nyitna, szabadulnia Törökországból, melyet megszeretni soha sem tudott, — s valamit lendíthetnie hazája ügyén is, melynek sorsa, alakulása maradt számüzöttségének is legfőbb gondja.

Hazájával ő, előttünk ismeretlen útakon, aztán is folytatta összeköttetéseit s többször vett hírt az ott alakuló viszonyokról. Ezekből tudja vala, hogy bár az úri osztály, melynek ragaszkodását a bécsi udvar magának azontúl is biztosítani ügyekezék, mind szorosabban csatlakozik Bécshez; a közép nemesség azonban, kivált pedig a protestansok, kiknek panaszai nem szüntettek meg, Károly halála esetében örömet elszakadnának a többi osztrák tartományoktól, a nemzet feléledő joga szerint külön királyt ohajtók választani az országnak. Még maguk a Magyarorszáiban lakó szerbek is, kiket a felkelés alatt minden ügyekezete daczára sem birt volt elszakasztani a bécsi udvartól, most ettől magukat megcsalatra panaszolván, több ízben megkínálták őt szolgálataikkal azon esetre, ha újabb felkelést intézni szándékoznék.

E viszonyok birták reá Rákóczyt, hogy az európai bizonyalmak alakulásai szerint ő is mind újabb s újabb terve-

¹⁾ Rákóczy: Confessiones — önéletírása

1719–1727

ket készítsen hazája érdekében. Miután Károly császár viszállyait Spanyolországgal nagyából valahára békésen intézte el, s a még fenmaradt vitapontok s általában az európai politikai ügyek szabályozása végett a cambrai congressus megtartásában megegyezett: Rákóczy észrevévén, miképen a császártól nem rég alkotott s váratlan fejlődésnek indúlt ostendei kereskedelmi társaság gyarapulta miatt, a bécsi udvar iránt mind Anglia, mind Franciaország újabban féltékenységgel kezd viseltetni: ő is megint oly terveken töri vala fejét, melyek által az osztrák hatalom meggyöngítése, Magyarországnak s Erdélynek attól végkép elszakasztása lehetővé válnék. 1722 elején egy emlékiratot terjesztett Dubois cardinal s francia külügyminiszter elébe, melyben egy, Ausztria ellen intézendő, újabb szövetség tervét fejtegeté.

Írt utóbb magának az orleansi hercegnek is, s figyelmébe ajánlá a miniszterrel közlött tervet, mely röviden a következőkből áll: Francia- és Angolország kötne titkos szövetséget a muszka czárral, s bírnák reá ezt, hogy vele, Rákóczyval, mint Erdély fejedelmével, s a törökkel nyilvánosan szövetkezzék egy, Magyarországnak kezdendő háborúra. A czár, kivel eziránt ő már 1716-ban bővebben értekezett volt Fontainebleauban, s kit nem rég sikerült a törökkel egészen kibékítenie, a tervre könnyen meg volna nyerhető. A töröknek a háborúban csak annyiban kellene részt vennie, hogy pénzt adjon s a tavasszal tűzze ki a lófarkat Magyarországnak felé a nélkül, hogy tényleg támadna. A háborút csak a czár és ő fogná kezdeni. Francia- és Angolországnak az első évi hadjárat alatt egyedül a néző szerepet kellene viselniök s legfőlebb azt gátolniok, hogy a császár nagyobb segélyhadakat ne nyerjen Németországból. Meg van győződve, hogy hacsak tíz ezer muszkával menne is be Magyarországnak, a nemesség, a nép, maguk a szerbek is csoportosan követnék zászlait. Az első hadjárat után Francia- és Angolországnak közbenjárókul kellene föllépniök, s Ausztriát, ha a békét nem akarná, fegyverrel is kényszeríteniök annak

elfogadására. A congressus, mi ezt követné, kénye szerint 1719—1127. fogná szabályozhatni az osztrák örökösödés kérdését ¹⁾. Ausztriának, mely több tekintetben hatalmas, Magyarország és Erdély a gyöngye oldala; mivel azonban ezen ország a többi örökös tartományoktól s a török birtokaitól környeztetik, kívülről kell megsegíttetnie, hogy a monarchia többi részeivel kiköthessen. Jól tudták ezt a francia királyok már I Ferencz óta, s azért keresték Magyarország szövetségét. Kétséget nem szenved, hogy most is mind azon tervek közt, melyek szerint a francia kabinet Siciliát a Sz. György lovagjainak adni, Mantuát elvenni stb. szóval, Ausztriát meggyöngíteni törekszik, legnagyobb haszna abból lenne, ha őt, Rákóczyt, Erdélyben helyreállítaná, s vele és a czárral, kinek a háború nagyon inyére lenne, daczszövetséget kötne. Erdély kétségtelenül maga után vonná Magyarország elszakadását is; és csak ennek megtörténtével gyöngülne meg Ausztria annyira, hogy Franciaország egyéb terveit is sikeríthesse. Mi őt magát illeti, ő ugyan megtanulta már a megnyugvást a gondviselés végzeteiben; nem titkolhatja mindazáltal, hogy mondhatatlan öröme válnék, még egyszer síkra kelnie Ausztriával ²⁾.

A terv azonban Párisban nem nyert elfogadást. Sőt Dubois miniszter még oly ígéretet is tett Ausztriának, hogy minden módon meggátolja Rákóczy visszatérhetését Franciaországba. Rákóczy tehát ezentúl oda működék, hogy engedjék meg neki legalább Spanyolországba mennie, honnan a cambrayi congressuson, ha nem is magáért, legalább fiaíért s a bujdosó magyarokért kíván vala lépéseket tétetni, miszerint amazok hozzá eresztessenek, emezek javaik birtokába visszahelyeztessenek. De Dubois cardinal s utóda gróf Morville miniszterek ebben is akadályokat vetettek elébe; s ő mindinkább tünező reménnyel tölté napjait Rodosztó-

¹⁾ Rákóczy lev. Fiedlernél e. h. II. 501. kovv.

²⁾ U. o. 513.

1719—1727. ban. Elhanyagoltatása a francziától, kinek egykoron oly nagy hasznára vált felkelése által, annál inkább fájt neki, mint-hogy a miatt a török előtt is mindinkább esökkenni látá a maga tekintélyét. Kétségtelen jele volt ennek egyebek közt az is, hogy díját megkisebbitették, naponkint hatvan tallért rendelvén udvartartására¹⁾.

De mind e meghíúsult tervek, a számüzöttség mind ezen gyötrelmei sem valának képesek megzavarni Rákóczy lelki vidámságát, s azon, valóban nagy lélekhez illő, példás keresztényi megnyugvást, melylyel a sors csapásait tűrni egy perczig sem szünt meg számüzöttségében. Vigasztalást ennek unalmai közt élénk vallásos érzetben, folytonos munkásságban, s azon szigorú rendtartásban keres vala, mely udvarát majdnem kolostorrá változtatta. „Egy klastromban nincs nagyobb rendtartás, mint a fejedelem házábanál, — mond főkamarása, Mikes Kelemen. Reggel hatodfél órakor a dobot megütik, s akkor a eselédeknek fel kell kelniök . . . Hat órakor . . . a fejedelem felöltözik; aztán a kápolnába megyen s misét hallgat. Mise után az ebédházba megyen; ott kávét iszunk és dohányozunk. A mikor az óra háromfertály nyolczra, akkor elsőt dobolnak misére; nyolcz órakor másodikat, s egy kis idő múlva harmadikat, — akkor a fejedelem misére megyen; mise után a maga házába; és kiki oda megyen, a hova tetszik. Tizenegyedfél (11^{1/2}) órakor megütik a dobot ebédre, és 12 órakor az asztalhoz ülünk és törvényt teszünk a tyukokra. Harmadfél órakor a fejedelem, csak magánosan, a kápolnába megyen és ott vagyon három óráig. Mikor az óra háromfertály ötre, akkor elsőt dobolnak estvéli imádságra, öt órakor másodikat, és egy kevés idő múlva harmadikat; akkor a fejedelem a kápolnába megyen és azután kiki eloszlik. Vacsorára hetedfél órakor dobolnak. A vacsora nem tartván sokáig, nyolcz órakor a fejedelem

¹⁾ Mikes levelei I, 67. Rákóczy lev. gr. Morvillehez Fiedlernél e. h. 532. kövv.

levetkezik; de leggyakrabban le nem fekszik még akkor; és reggel, ha szinte hat órakor öltözik is fel, de éjjeli két órakor felkél . . . Ha szinte a fejedelem beteg volna is, akkor is mind egyaránt foly a rend. . . A mi pedig a mulatságot és az időtöltést illeti: . . . a fejedelem minden héten lóra ül kétszer, és estig oda vadászunk . . . Mikor pedig vadászni nem megyen, akkor csak a sok írásban tölti az időt¹⁾. — Hogy minden úgy töltse az időt, mint a mi urunk, — mondja másutt Mikes²⁾, — arra az isten ajándéka kívántatik; mert ebédig az olvasásban és az írásban tölti az időt; ebéd után pedig, a ki látná, azt mondhatná, hogy valamely mesterember: vagy fur vagy farag, vagy az esztergályban dolgozik. És az ő gyönyörű szakála sokszor tele forgácschal, hogy maga is neveti magát; és úgy izzad, mintha munkája után kellene enni kenyerét. Őt minden csodálja; ő pedig neveti az olyat, a ki azon panaszkodik, hogy elunja magát,“ stb.

Ily egyszerűségben folyának a bujdosók napjai: s azokba legfőbb csak egyik vagy másik társuk halála hoz valami változást. Az 1723-dik és következő év ebben különösen bővelkedék. Mindenek előtt meghalt Eszterházy Antal; néhány hónapra követte őt Horváth Ferencz; majd Beresényi grófnét vitték az örök nyugalomra. Ugyanez időben érkezett híre Rákóczyné halálának is Párisból. Két évvel később, 1725-ben, nov. 6-kán végezte be bujdosását Beresényi Miklós.

Rákóczyt magát e halálozások közt leginkább azon szomorú sors busitá, melyben gyermekeit és száműzöttsége társait volna hagyandó, ha a keleten gyakrabban uralkodó mirigyhalál az ő bujdosásának is véget találta vetni. E miatti aggodalmai közt néha azon módokról is kezdett már gondolkodni, melyek által valamikép megbékülhetne a bécsi udvarral; mert, úgymond: „gyermekei s a vele lévő magya-

¹⁾ Mikes levelei I, 75.

²⁾ U. o. 222.

1719—1727. rok sorsa kétségbe ejti őt. E végett 1726-ban egy barátja, D'O marquis, által újabban is működni kezd vala Fleury cardinálnál, hogy engedtessek meg lakását vagy Francia-, vagy Spanyolországba áttennie ¹⁾. De mind hasztalan; lépései most is sikeretlenek maradtak, s csak újabb bizonyítványokban gazdagodott Franciaország hálátlanságáról, mely — mondá egykor keserűségében, — talán már azt is közönyösen fogadná, ha önmaga adná ki magát Ausztriának. E keserű érzelmei közt némi örömet hozott atyai szívének az, hogy ifjabb fia, György, Bécsből elosonván, 1727-diki juniusban Franciaországon keresztül Rodosztóba érkezett. A viszontlátás örömeit mindazáltal nem kevésbé megkeserítette az, hogy az egyébiránt „szép, eszes és értelmes“ ifjú neveltetését végkép elhanyagolva találta. „A mi hercegünknek — mond Mikes — semmi neveltetése nem volt, és azon igyekeztek, hogy semmit ne tanuljon; azt véghez is vitték; — és azt csodálom, hogy írni tud, ha rosszul is. — — Legnagyobb fogyatkozást azt találom benne, hogy magyarul nem tud. De az nem az ő vétke. Németek nevelték, a kik csak a Miatyánkot sem engedték volna, hogy magyarul megtanulja. — — Az atya . . . keservesen tapasztalja mind ezeket; de mit tehet róla?“ Nem is tehetett egyebet, mint hogy, bár nehezen vált meg tőle, néhány hónap mulva őt, neveltetése hiányainak némi helyre pótlása végett, Franciaországba küldje ²⁾.

¹⁾ Rákóczy lev 1726-ki nov. 29-ről D'O marquishoz. Fiedlernél II, 548

²⁾ Mikes levelei I, 206. 222. Ennyi mindössze is, mit eddig Rákóczy Ferencz gyermekeinek neveltetéséről s azon sorsról tudtunk, melyben őket a bécsi udvar részesítette. Legújában mindazáltal Thaly Kálmán egy érdekes oklevelet fedezett fel a vörösvári Rákóczy-féle levéltárban, mely Rákóczy Györgyről szól. Az íróhártján 24 nagy nyolczadrétű alakban kiállított eredeti okmány ezen keltet viseli: Datum Pragae 3-o mensis July ao nat. dni 1723. Imperii nri Romane 12-o Regnorum autem nostrorum Castellae, Aragonum 19-o Hungariae vero

et Boh. 13-o. Aláírva: Yo el Re mp. Dnus Rex mandavit mihi Andreae de Molina — több más aláírással. Az okmány szerint VI Károly, mint a két Sicilia királya Rákóczy György, „kedvelt hívének, kit születésének kitünő fénye s jeles lelki tulajdonságai felette ajánlanak, s kit már gyermek korától fogva felséges házának gyámságába s pártfogásába vett“, s ki hűséges magaviselete, engedelmessége s jóakarata által kegyelmes indulatát magára vonta, — két hűbért, melyek egyikét Del Contrasto, másikát Giunchi völgynek nevezik, s ezenfelül 2500 scudi évdíjat adományoz; a Giunchi völgy birtokot egyszersmind grófságra, s az adományost siciliai gróffá emeli, az ilyféle grófok minden jogaival. Az adományhoz, mely Rákóczy Györgyre s törvényes fintó-daira szól, azon feltétel köttetik, hogy mind ő, mind utódai folyton Siciliában lakjanak, s a 2500 scudi évdíját soha el ne idegeníthessék, sőt az alkirály engedelme nélkül zálogba még rövid időre se vethessék.

Ha — min az aláírások kételkedni nem engednek, e birtoknak és évdíjnak valóban birtokába lépett György úrfi, onnan, Siciliából kellett megszöknie, midőn 1727-ben Franciaországon keresztül atyját Rodosztóban meglátogatta. Mi történt vele utóbb, midőn őt atya hiányos nevelésének pótlása végett Franciaországba visszaküldte, bizonyosan nem tudjuk. Hihetőleg a Dangeaux család gondviselésére bízta őt, melylyel neje, Amalia hercegasszony után rokonságban állott, s mely családnak Franciaországban léte alatt maga is sok jótéteményeivel élt, keblében valóságos rokoni szeretettel fogadtatván. Legújabbán mindazáltal b. Nyáry Albertnek olaszországi kézirat-gyűjteményéből Rákóczy Györgyről is kaptunk egy új adatot, melyből kitűnik, hogy a fejedelemfi 1742-ben még élt s a török követtel Párisban titkos terven törte a fejét. De a bécsi udvar is éber figyelemmel kísérelte őt, s tán éppen ez lón okozója rejtélyes végének. Az új adat, a bécsi udvarnak 1742-diki május 24-dikén a pápához küldött titkos jegyzék egykori másolata, mely a turini levéltárban létezik „Memoria per S. Santita“ cím alatt, s így szól: Mondják, hogy Rákóczy Párisban a török nagykövettel titkon gyakran találkozik, s erre kedvező alkalmat szolgálnak nekik egymáshoz közel fekvő lakásaik, melyek kert által vannak összekapcsolva. Éjjli látogatásokról is beszélnek, melyeket Rákóczy a török követ hintaján Villeneuve marquis volt konstantinápolyi francia követnél szokott tenni. Ezt az egész világ tudja már. Sőt Rákóczy, mintán ágyasa fivérét Konstantinápolyba előre küldte volna, értékesebb holmuit a porta miniszterének gondjaira bízván, a mult hó 23-kán maga is elindult“. Ezóta végkép nyoma veszett Rákóczy Györgynek. Ld. Századok II, 586.

1719—1727.

Egyébiránt Óváry Lipót, kit jelenleg az Akademia történelmi bizottsága levéltári munkálatok végett Olaszországban utaztat, legújabb jelentései egyikében tudósít, hogy több becses adalékhoz jutott II Rákóczy Ferencz fiainak dél-olaszországi birtoklásaira vonatkozólag. E tudósításból csak annyit veszünk ki, hogy a Giunchi grófság, miután azt György Siciliából távozása után elvesztette, testvérének Józsefnek adományoztatott.

MÁSODIK FEJEZET.

A pragmatica sanctió elfogadása.

I.

A szatmári békekötés után valahára beállott esőndesebb időben az ország rendei szintügy, mint a kormányon ülők oly élénken kezdik vala érezni az ország minden közügyeiben felmerülő hiányokat, s rendetlenségeket és ezekkel együtt a közigazgatás javításának szükségét, hogy az 1715-diki országgyűlés több országos bizottmányokat küldött ki, melyek a még fenmaradt vallásügyi sérelmeket, panaszokat intéznék el, az adó, igazságszolgáltatás s a közigazgatás egyéb ügyeiben szükségessé vált reformokat dolgoznák ki s terjesztenék a jövő országgyűlés elejébe.

1721.

Az országos
bizottságok
működései.

E bizottmányok a bekövetkezett török háború miatt többévig nem működhettek; minek csak az lett következménye, hogy a közügyek hiányai s vizsátságai még érezhetőbbekké, a javítások utáni vágyak még élénkebbekké lőnek. Egy 1717-ki emlékirat ¹⁾ e hiányok és ferdeségek közül többeket magának a fejedelemnek is tudomására vitt. A királyi táblát tűrhető állapotban tünteti ugyan elő; de annál több kifogása van a hétszemélyes tábla, a királyi helytartótanács és a vármegyék ellen. A hétszemélyes táblánál, úgymond, sok a vizsály, mely kivált onnan ered, hogy a belső titkos

¹⁾ A régi magy. Kancellaria levéltárában.

1721.

tanácsosi rangban lévők az ország zászlósaik előtt akarnak ülni. Az emlékirat azt javasolja, hogy az országos jellegnek adassék elsőbbség. A kerületi tábláknál, az emlékirat szerint, nincs elég ügyvéd, s e miatt a perek igen lassan folynak le. A királyi helytartóságnál a sok szünetelés és kevesek megjelenése miatt igen roszul megy a közigazgatás. Az alispáni hivatal mind a kir. táblánál, mind a helytartóságnál sokakat visszatartóztat a megjelenéstől. E hivatalokat egymással megférhetlenneknek kellene nyilvánítani. A helytartóságnál az ügyvitel bajait az is szaporítja, hogy nincs háza s illő helyisége. A vármegyék mibe sem veszik a helytartóság rendeleteit; különösen a számadásokat nem küldik be, stb.

Még súlyosabban érzé, kivált a török háború alatt mind az udvar, mind az ország az adóviszonyok körüli bajokat: az udvar, mert a költségekhez mérve az adó mindig kevés volt; az ország pedig azt, csekélysege mellett is¹⁾, a múlt idők viszontagságai következtében kimerült nép által elviselhetetlennek állítá. A katonaság tartására kivetett, úgynevezett porciók értéke mintegy három millió frtot tön. Ezeknek arányos felosztása végett már 1717-ben tartatott vala Pó-zsonyban gr. Thierhaimb Sebestyén, császári biztos jelenlétében egy országos concursus. Ennek tagjai akkoron hasztalan folyamodtak a magában nem nagynak látszó, de a kimerült, elnéptelenedett ország által elviselhetetlen nagy teher alábbszállítása végett: válaszul nyerték, hogy a török há-

¹⁾ Egy 1718-ki irat szerint, mely a Kancellaria levéltárában létezik az egész monarchia adózása így állott: Csehország fizetett két milliót; Morva 900,000 frtot; Slezia 1.800,000 ft; Alsó-Ausztria 870,060 ft; Felső-Ausztria 450,000 ft; Stíria 430,000 ft; Krajna 70,000 ft; Karinthia 150,000 ft; Tyrol 170,000 ft; Elő-Ausztria (Vorder-Österreich) 120,000 ft; Magyarország két millió 832,000 ft; Erdély 900,000 ft; — összesen 11.392,000 frtot. Ebből az örökös tartományok belügyeire felment 2.708,054 ft; az adóssági pénztárba 1.000,000 ft; hadi előlegekre 816,000 ft; a bankbiztosításra 1.536,120 ft fordított: a hadseregre tehát 5.271,224 ft maradt.

ború fölös költségei kérelmököt teljesíteni nem engedik, s a kormány akként van meggyőződve, hogy ezen adóteher nem lesz elviselhetetlen a népre nézve, ha az a megyék közt igazságosan, a nép számának s vagyonosságának arányában osztatik fel, s e végett a nádori kapuk pontosabban iratnak össze, a vármegyékben ¹⁾. A tanácskozmányok akkoron kevés, vagy semmi eredményre sem vezettek; s a megyék e miatt azután is több ízben megújították panaszukat a kormánynál.

E panaszoktól indítatva, Károly nem sokára a török béke megkötése után foglalkodtatá kormánya közegeit ezen fontos tárggyal. Maga az udvari államtanács is több értekezleten elővette azt. 1719-ki június 23-kán Eugen herczeg elnöklete alatt Sinzendorf, Stahremberg miniszterek, Pálffy nádor, Illésházy kancellár, Koháry országbiró, Eszterházy zágrábi, és Erdödy nyitrai püspökök behatóbban tanácskoztak a porták összeírása és kiigazítása felett. E tanácskozmány jegyzőkönyvéből ²⁾ látjuk, hogy az 1715-ki országgyűlésből kirendelt összeíró bizottmányok a portákat a törvényhozás által megállapított rendszer szerint újra megszámlálták [ugyan; de ezen munkálatba is számos, részben szándékos hiba csúszott be. A középponti kormány ezeknek tudomására jutván, meghagyta az összeíróknak, hogy e részletben is kijelölt hibákat magokban az illető vármegyékben, helyszinén igazítsák ki. Ezen új összeírás aztán több hely meg is kezdetett ugyan; de némely hatalmasok befolyása következtében, kik érdekeiket fenyegetve láták, maga az udvar által ismét betiltatott. A nádor aztán az elébbi összeírás hibáit kimutatva egy újabb rendszert indítványozott az udvarnál, melyet utóbb a király Csáky cardinállal is közöltetett véleményadás végett. A cardinál egyáltaljában nem helyeslé a nádor által készített tervet, s oda nyilatkozott,

¹⁾ Ld. e tanácskozmány feliratát 1717. októb. 16-ról, s a kir. biztos válaszát nov. 10-ről Kaotna i. k. 336. 352.

²⁾ A csász. államlevéltárból.

1721.

hogyan az első összeírási terv szerint készült első munka tartassék fenn s csak ennek hibái igazítottassanak ki. De a nádor ezt semmiképp sem akarta elfogadni, s megezőfolván a cardinál érveit, a maga terve szerint új összeírást követelt. Mind ezek után az udvari értekezletben határozattá lön, hogy a megkezdett összeírás folytattassék, úgy mindazáltal, hogy az a főispánok által az adó arányosítása iránt beküldött vélemény szerint kiigazítottassék. Ha azonban ezt a tél előtt végrehajtani nem lehetne, az országgyűlés rendjeinek kívánata szerint is, a reform keresztülvitelég az 1702-ben megállapított módozat vétessék irányadónak.

Ezen előzmények után 1720-ban, gróf Csáky Imre cardinál elnökle alatt, Pozsonyban ismét összegyűlt az országos bizottság. Tagjai, az ország kerületei szerint négy külön tanácsban értekezének az országos összírókkal. Egybevetették s újonnan megvitatták a megyéknek és kir. városoknak két rendbeli országos és dietalis összeírását, mely szerint jelenleg 5494 porta számláltatott az országban. De bár egynémi hibát, hiányt s aránytalanságot megjavítottak is, a fáradalmas munkának most sem lett oly sükere, mely az ország külön vidékeit megnyugtatta s kielégítette volna ¹⁾. „Mind ezen országos bizottmány nagy munkájának is semmi gyümölcse nem tapasztaltatott, — mond gr. Károlyi Sándor, a bizottmánynak maga is tagja, többször említett önéletírásában. A hazában bizonyos magyarnak álma szerint meggyökerezett és rögzött . . . aránytalanság semmiképen nem engedvén visszaállítani az istenes proportiót“.

Semmivel sem mutathatott fel több eredményt a valási ügyben működött országos bizottság. A lévai s más községbeli protestansok sűrű panaszai következtében, jóval a bizottság összeülése előtt, az udvari államtanács is foglalkodott a kérdéssel. Az 1719-ki decemb. 5-kén Eugen herceg elnökle alatt, Trautsohn herceg, Sinzendorf, Stahremberg

¹⁾ A bizottság felírata októb. 24-ről a Kancell. levéltárban.

miniszterek, Illésházy kancellár, Öttl és Hunyady tanácsosok által tartott értekezlet a lévai s más protestansok panaszait behatóbb tanácskozás alá fogta. Illésházy kancellár, kit a kor szabadelvűbb szelleme még nem hatott át, úgy a lévaiak, mint a többiek panaszait is alaptalanoknak, meghallgatásra nem méltóknak nyilvánítá. E panaszok, úgymond, már az országgyűlés törvényezikvei által szintűgy mint a régibb s újabb királyi határozatok által elítéltettek. E törvények s határozatok kitűztek minden vármegyében két községet, hol a protestansok vallásukat nyilvánosan gyakorolhatják. A jobbágyokat a vallásnak csak magán gyakorlata illeti meg, a nyilvános nem. A lévai küldöttek tehát, kik hitsorsosaik panaszait felhozták, ily válaszzsal volnának hazautasítandók.

Az értekezlet többi tagjai azonban nem osztoznak a magyar kancellár véleményében. A lévai küldötteket ugyan, a kancellár iránti tekintetből, ők is a vallásügyi bizottsághoz határozták utasíttatni, ennek végzéséig az ügyet jelen állapotában akarván fentartatni: kijelenté mindazáltal az értekezlet, hogy a protestansokkal szelíden s méltányosan kell elbánni. A katolikusok ama panaszai ellenében, hogy vallásuk, egyházuk nem gyarapodik, azon észrevétel talált visszhangra a tagok többségénél, hogy e gyarapodást ne is a protestansok üldözéséből, vallásgyakorlatuk korlátozásából várja a katholika egyház. Ha ez eléggé nem gyarapodik, annak csak az az oka, hogy a kath. papság keblében nagy a tudatlanság s hanyagság. Ezt kell tehát megszüntetni s a végett a püspököket meginteni. Ám a protestansoknak nem csak számra elég, de tudományra nézve is kitűnő papjaik vannak. Erre kell tehát a kathol. püspököknek is törekedniök¹⁾.

Egyébiránt végezte az értekezlet, hogy a panaszok megszüntetése végett az 1715-ki 30-dik t. cz. által megren-

¹⁾ A bécsi csász. államlevéltárból.

1721.

delt országos bizottság mennél előbb üljön össze, s a kinevezett biztosokhoz, magok mihez tartása iránt a kancellaria egy rendeletet készítsen, mely azonban, kibocsátása előtt egy újabb miniszteri értekezletben átnézzessék. Ez meg is történt ugyan a jul. 12-kén tartott értekezleten, hol aztán leginkább az hangsúlyoztatott, hogy a nov. 1-jén Budán összeülő bizottság különösen az 1681: 25. 26. és az 1687: 21. s végre az 1715: 30. törv. czikkek igazi értelmét ügyekezzen megállapítani: de egyszersmind az is végeztetett, hogy Koháry országbíró, a bizottság elnöke más előbbkelő tagokkal együtt Bécsbe hivassanak, ő felségétől munkálataik miként intézése iránt még bővebb utasítást is veendő¹⁾.

A vallásügyi
bizottság.

Az országos bizottság, melyhez a panaszos protestansok utasítottak, csak tizennégy hónap múlva, 1721-ki marcius közepén, a kathol. vallás iránti nagy buzgalmáról ismeretes gr. Koháry István országbíró elnöklete alatt Pesten kezdte meg tanácskozmányait. A protestansok, kik vallásuk gyakorlatában már Károly országlata alatt is több helyt különféle korlátozásokat szenvednek vala, april 17-kén egy folyamodványt nyújtottak be az országos bizottmányhoz, követelvén abban, hogy vallásuknak, a bécsi és linczi békekötések értelmében, az országban mindenütt s minden rendű s osztályú lakosra nézve teljes szabadság engedtessek; vallásának megváltoztatására, vagy az avval ellenkező cselekvényekre, eskütételekre stb. senki, semmiféle ürügy alatt és semmi módon ne kényszeríttessék; a vegyes házasságokból születendő gyermekek vallásának meghatározása egyedül a szülőket illesse; a protest. egyházi könyvek behozatala, a prot. ifjaknak külsországi egyetemekbe járása semmi módon ne gátoltassék stb. Öt hónapig mindinkább növekedő hévvel s elkeseredéssel vitatkoznak egymással a bizottmány külön vallásfelekezeti tagjai ezen s egyéb viszályos pontok,

¹⁾ A bécsi csász. államlevélt. A jegyzőkönyvbe Károly saját kezével eszavakat írta: „Placet in totum. Carolus.“

valamint általában is a bécsi és linzi békekötések érvényesége fölött, midőn végre a biztosok, maguk is meggyőződven fáradozásaik eredménytelenségéről, a bizottmány feloszlátását kívánták. Károly ezt aug. 10-kén 1721-ben kelt leiratában oly meghagyással teljesítette, hogy a vallási viszonyok minden tekintetben ugyanazon állapotban maradjanak, melyben a bizottmány egybeülése előtt léteztek ¹⁾.

Hasonló országos bizottmányok működtek még, az 1715-ki 24-dik és 59-dik t. cikkek értelmében, az igazságszolgáltatás, és az összes politikai, hadi és közigazgatási rendszer javításában, mind a kettő gróf Csáky Imre cardinál elnöklete alatt; kit aztán, mivel elnyavalyásodott, a törvénykezési bizottmánynál gr. Eszterházy Imre veszprémi püspök pótolta az elnöki székben. Ezen bizottmánynak egy, még 1719-ki május 16-kán Eugen herczeg elnöklete alatt tartott, és Trautsohn, Sinzendorf és Stahremberg miniszterekből s Buol tanácsosból állott udvari értekezlet határozata szabta meg az irányt, mely szerint az állandó törvényszékeket hozta javaslatba. Az említett értekezletnek az volt ugyanis a király által is megerősített végzése, hogy Magyarországon a legközelebbi országgyűlés alkalmával a következő törvényszékek állíttassanak fel: a nádori, vagy is a hétszemélyes tábla; a királyi tábla; az új négy kerületi tábla; a püspökök egyházi törvényszékei, a megyei és az úri törvényszékek ²⁾.

Ezen országos bizottságok munkálatai mellett ezen évek folytában a kathol. papság is többféle ügyek rendezése végett tartott értekezleteket a maga keblében. Ily értekezlet volt, például, az, melyet a bíbornok-prímás 1716-ki septemb. havában püspöktársaival s néhány világi úrral a kegyes alapítványok hátralékos kamatainak lefizetése iránt tartott. Ezen értekezlet abban állapodott meg: hogy mind azon

A papság megadóztatásának kérdése.

¹⁾ Lampe: Hist. Eccl. Reform. 540. kövv. Ribinyi: Memorab. Aug. Confess. II, 183. kövv. gr. Károlyi Sándor önéletírása.

²⁾ Az udv. értekezlet jegyzőkönyve a bécsi csász. levéltárban.

1721.

adósok, kik 1702 óta, midőn t. i. a Rákóczy-féle mozgalom kezdődött, a kegyes alapítványokból kölcsönpénzt birtak, és sem a tőkét vissza-, sem kamatait meg nem fizették, ha 1710-ig a királyi ház iránti hűséget meg nem szegték, a nyolcz évig felszaporodott kamatoknak csak felét kötelesek lefizetni; a kik pedig Rákóczyhoz pártoltak, nemcsak a tőke s kamatok, hanem még emezek kamatjainak lefizetésére is reászoríttassanak¹⁾.

Nagyobb horderejűek valának ennél azon értekezletek, melyek 1719-ben a papság által a várak fentartására fizetendő évi segély tárgyában, magának a királynak ez évi október 9-kén kelt rendelete szerint kezdődtek meg. Említők fentebb, hogy Károly 1716-ban, midőn a török háború már a küszöbön állott, hadi segélyül a pápa által is engedélyezett tizedek tizedei helyett egy átlagos összeget kívánt a papságtól. Ő e segélyt most a határszéli várak jó karban tartására állandósítani s rendszeresíttetni kívánta. E tárggyal szoros kapcsolatban állott a papság végrendelkezési joga is, mely miatt a királyi kincstár régóta pörlekedett a papsággal; és Károly most mind a két tárgyat ugyanazon főpapi gyűlés által kívánta elintéztetni, melyet az 1719-ki október 9-kén kibocsátott rendelete szerint, mielőbb Pozsonyban gr. Csáky Imre, kalocsai bíbornok elnöklete alatt megtartatni akart.

A főpapságnak azonban semmi kedve sem volt állandósítani a várak fentartására követelt évi adót, s a gyűlés megtartása előtt az iránt Rómában is kérdést tőn, nem kételkedvén, hogy az onnan érkezendő válasz a papság részére leend kedvező. Ebben nem is csalatkozott főpapságunk; mert még azon évi december 2-kán mind az esztergami bíbornok érsekhez, mind a nunciushoz azt iratta a pápa, hogy a király, ha lelkiismeretét terhelni nem akarja, a papság tizedeiből ilyféle állandó adót nem kívánhat; ám folyamod-

¹⁾ A volt magy. kancellaria levéltárából.

jék, mikor a segélyre szüksége van a szent székhez, s ez mi-ként eddig, úgy ezután sem fogja azt tőle megtagadni, hogy a tizedek tizedét bizonyos időre kincstára számára sze-dethesse.

A főpapság e késlekedését tapasztalván, 1720-ki január 4-kén újabban is sürgeté Csáky cardinált a gyűlés megtar-tására, melytől választ vár ama kívánatára, hogy a papság, „valamely jelentékenyebb évi segélyt adjon a várak tatáro-zására és fentartására“. Meghagyja egyszersmind az érsek-nek, hogy miután az 1715-ki 16-dik törv. cikk értelme sze-rint, ideje volna már a papság végrendelkezésének kérdését is elintézni, terjeszse azt is elő a gyűlésben; „nehogy, úgy-mond, a kir. fiscus, mint a magtalanul elhalók törvényes örököse és utóda, az eddig gyakorlatban volt módozatot¹⁾ ezentúl is folytatni kényteleníttessék“ . . . „Reméltük volna ugyan, mond tovább, hogy a clerus az említett törvényes határozat szerint, vagy az említett bizottságnak, mely a pap-ság végrendelkezési jogának szabályozása végett küldetett ki, folytatása végett, vagy a Kollonics-féle szerződés megerő-sítése végett, hozzánk alázatos folyamodást fog benyújtani: a clerus mindazáltal, a helyett, hogy a törvényes intézkedés valamelyik pontjának létesítésén munkálkodott volna, ezen ügyet, bár mind reá magára, mind kir. fiscusunkra nézve nem csekély fontosságú, úgy látszik, szándékosan feledé-kenységbe merítette.“

A papi gyűlés ezután 1720-ban csakugyan megtarta-tott; végzései azonban semmi tekintetben nem elégíthették ki a kormányt. Feliratukban több érvet fejtenek ki a főpa-pok, mint a melyek a papság megadóztatása ellen harcolnak. Tiltják ezt, mondák, nem csak a zsinatok és pápák határo-zatai, hanem magok a honi törvények is, melyek szerint a papságnak, mint az első országos rendnek, nem áll hatalmá-ban külön, s országgyűlésen kívül, bármily közügy felett is

¹⁾ E szerint a hagyaték egy harmada volt a fiscusé

1721.

mondani határozatot. A végrendekezési jogra vonatkozólag pedig kijelentik: hogy azt ő felsége kívánata szerint tárgyalásba fogták ugyan; de miután a kamarai biztosok nem voltak eléggé felhatalmazva velök alkudozni s valamiben véglegesen megállapodni, kérik a királyt, hogy nevezzen ki s hatalmazzon fel biztosokat; a magok részéről gr. Csáky bíbornok-érseket, Erdődy nyitrai, Nádasdy nagyváradi, Volkra Otto veszprémi, Spatay, Okolicsányi és Mednyánszky választott püspököket nevezvén ki felhatalmazott biztosokká ¹⁾).

A kormány e felirat következtében Majthéni kir. ügyigazgatót s b. Viechter kamarai tanácsost nevezte ki biztosaivá, kik a főpapság megbizottaival értekeznének. Emezek mindenek előtt azon kérdést intézték a kir. biztosokhoz, van-e nekik, különösen b. Viechternek teljhatalma a tárgyalásra, mert a papság ezuttal véglegesen kívánna határozni? A kir. biztosok azt válaszolák, hogy nekik csak azon hatalmuk van, mely a megbízó levélben áll. De nincs is szükség teljhatalomra mindaddig, míg a főpapság határozottan nem nyilatkozik, hogy mit akar: ragaszkodik-e a Kollonics-féle conventióhoz, vagy újat kíván alkotni? Különben is a végelhatározás ő felségét illeti. A főpapság azonban e válaszzsal nem volt megelégedve, s május havában újabban is kéré a kormányt, adjon biztosainak teljhatalmat a kérdés végleges elintézésére. Junius 8-kán kelt feliratukban a kir. biztosok is kérdést intéztek az udvari kamarához, mit kelljen továbbá tenniök? A válasznak azonban nyomára nem találtam; s úgy látszik az udvarnak figyelmét most sokkal inkább elfoglalta a mindjárt elbeszélendő fontos ügy, s ennek jó bevégezése végett a papság jóakarátát is sokkal inkább érdekében állott megtartani, mintsem hogy ezen minden esetre kényes kérdést ez úttal tovább feszegetni akarta volna. Annyi

¹⁾ Mind ezen okmányok a cancellaria levéltárban.

bizonyos, hogy az ügy csak Mária Theresia kormánya alatt nyert vég elintézést ¹⁾).

1721.

Mialatt e bizottmányok s értekezletek részint Pesten, részint Pozsonyban működve, a jövő országgyűlésen fölveendő tárgyakat előkészítették, az udvar maga egy más főfontosságú kérdés megoldására irányozta törekvését. Említők, mikép Károly 1713-ban, a rastadi béke megkötése előtt, ápril 19-kén egy új örökösödési rendet alapított meg s hirdetett ki nemzetsége számára, mely szerint, ha ennek fiága kihalna, az örökösödést a nőágon előbb a maga, aztán bátyja, I József, s végre atyja, I Leopold, leányaira s azok maradékaira, az elsőszülöttségi rendben osztatlanul kívánta kiterjeszteni. Károly akkor még csak 28 éves férfiú volt, kinek, bár házassága első évei meddők maradtak is, még nem tűnt el reménye fiörökösökre; s ennél fogva 1715-ben nem is vonakodott a nemzet kívánata szerint megerősíteni ama még 1712-ben alkotott törvényt, hogy az uralkodó ház fiágának kihaltával a királyválasztás joga a nemzetre visszazálljon. 1716 tavaszán Erzsébet császárné őt valóban egy fimagzattal ajándékozta meg, ki azonban még ugyanazon őszön meghalt. Károlynak e feletti bánatát mérséklé némileg a következő évi május 13-kán leányának, Mária Teréziának születése, kit utóbb még több leánygyermek is követett.

A trónörökösödési kérdés.

Károlynak ezóta mind haláláig legbuzgóbb ügyekezete lön, az új örökösödési rendszert mind egyes országai s tartományaiban, mind a külhatalmak által elfogadtatni s illetőleg törvénynyé emeltetni. A német-cseh örökös tartományokban, hol a fejedelem akarata s rendelete szolgált törvény gyanánt, e tekintetben semmi nehézség sem merülhetett fel, s a dolog csak arra szorítkozott, hogy Károly az új örökösödési szabályzatot a rendek gyülekezetében kihirdettesse s törvénykönyveikbe irassa. Ez 1720-ban s a következő esz-

¹⁾ Az ide vonatkozó okmányok részint a császári udvari, részint a kancellariai levéltárban léteznek.

1721.

tendőben mind Csehországban mind Ausztriában s a többi német örökös tartományokban megtörténvén, az örökösödési rend, mi aztán *pragmatica sanctio* nak neveztetett, ezen országok s tartományokban alaptörvénynyé lett.

Másként állt a dolog Magyarországra nézve, hol mind a királyságnak örökössé lételekor, 1687-ben, mind legújában is 1712-ben, semmi kétség alá nem eshető, világos törvényekben rendeltetett, hogy a királyi nemzetség fiágának kihalta után a királyválasztás joga a nemzetre visszazáll; s hol, mint alkotmányos országban, csak a nemzet megegyeztetével lehetett a régibb törvényeket módosítani vagy eltörölni, s új törvényt alkotni. A nemzet megegyeztetének kieszközlése s egy új örökösödési törvény alkotása tehát múlhatatlanul szükségessé vált, hogy az 1713-ban családilag megalapított új örökösödési rend, az avval ellenkező régibb törvények megmásításával, Magyarországon s a magyar koronához tartozó más országok s tartományokban is érvényessé, alaptörvénynyé legyen. Egy illetén új törvény alkotását pedig annál szükségesebbnek látta maga Károly is, mivel a cseh-német örökös tartományokban már alaptörvénynyé lett 1713-ki családi rendelkezés szerint, minden országait s tartományait, tehát a magyar korona birodalmát is osztatlanul átszállítani kívánta nemzetsége női ágára.

Horvátország rendei, mint említők, 1712-ki marceziusban lefolyt tartományi gyűlésökön gr. Eszterházy Imre, zágrábi püspök indítványára, még a következő évben alkotott családi határozatot is megelőzve, önszántukból végzéssé mondták volt ki, hogy országuk birtokát mindenkor az örökölje, ki egyszermind Ausztriának, Stiriának és Karinthiának is fejedelme leend. De a felett, hogy e végzés nem foglalta magában teljesen az új örökösödési határozatot, különösen annak a monarchia feloszthatlanságára vonatkozó részletét, — ezen egyszerű végzésnek érvényét egészen megsemmisítette ama 1712-ben magának Horvátországnak is hozzájárultával alkotott törvény (IV. t. ez.), melyet Károly

a következő szavakban szentesített: „Az esetben, — melyet 1721.
isten elfordítani méltóztassék, ha a fiágon magvunk szakadna, a nevezett Karok és Rendek királyválasztási és koronázási előjoga régi érvényében feléled, s az elébbi állapotban reájok visszazálland, s ezen Magyarországunkban és annak említett részeiben, régi szokása szerint csorbittatlanul fenmarad.“ Az 1712-ki horvát tartományi gyűlés végzése tehát, e törvény után, magára Horvátországra nézve sem maradt kötelező, s úgy az ő, mint a magyar korona többi országai s tartományai tekintetében is új törvényt kellett alkotni, hogy az új örökösödési rend érvényessé legyen a magyar birodalom területén. Azon egy hasznát azonban e végzésnek még is látta az udvar, hogy abból eleve is meggyőződhetett, miképen Horvátország részéről nemcsak nehézséget nem, sőt inkább támogatást várhat, midőn az örökösödés kérdését majd a törvényhozás előtt szőnyegre hozandja.

Azon kísérlet után, melyet az udvar az 1712-diki országgyűlés megnyiltakor e tárgyban, mint említém, bár csak kéz alatt tétetett, nem hitte az udvar, hogy e fontos kérdést könnyen megoldhassa. Még csak az imént csillapított le a felkelés, melynek célja teljes elszakadás vala az osztrák fejedelmi háztól; melynek cselekvő személyei még jobbára éltek a hazában; melynek fejei még jelenleg is ugyanazon célra működének a külföldön. S mellékesen megjegyezve, épen azért távolítottá el Konstantinápoly közeléből is a bécsi udvar, 1720-ban, a portára küldött követe, Virmont altábornagy által, Rákóczyt s bujdosó társait, hogy e működésöket megnehezítse. Benn a tíz évi törvényesebb, alkotmányszerűbb kormány, az úri családok iránt tanúsított különféle kedvezések, a nemesi előjogok s kiváltságok legyezése, stb. számos, elébb ellenséges kedélyt lefegyverzett, sok új barátot, pártolót szerzett ugyan már az udvarnak; de nem lehetett titok, hogy a nemesség nagy része még folyton ragaszkodik, az uralkodó ház férfi ágának kihalta esetében,

1722.

a nemzet királyválasztási jogához: Károly tehát nagy óvatossággal kívánta e kérdést szőnyegre hozatni.

A női örökösödés elfogadása Erdélyben.

Meghallgatni kívánta ez iránt mindenekelőtt bizalmasabb német minisztereit, különösen Trautsohn herezeget, Sinzendorf és Stahremberg grófokat, kikkel e végett Eugen herczeg elnöktele alatt 1720-ki jul. 15-kén az utóbbinál értekezletet tartatott.

Az értekezlet tagjai abban állapotok meg, hogy a női örökösödés kérdése mind Magyarországon, mind Erdélyben valahára komolyan állíttassék fel. Mielőtt azonban e végett az országgyűlés kihirdettetnék az 1715-ki törvények által megrendelt országos bizottságok által multhatatlanul be kell végeztetni az organicus reformmunkálatokat, kiváltképen azokat, melyek a politikai igazgatásra, a hadi és közigazdasági ügyekre vonatkoznak. E bizottságok tehát hivassanak össze mennél előbb, s mihelyt munkálataikat bevégezzendik, azonnal tétessenek meg az előkészületek az országgyűlésre is ¹⁾.

Miként fentebb elbeszéljük, e bizottságok 1720-ban meg is kezdték aztán működésüket, de jobbára Csáky cardinálnak, e bizottságok elnökének betegeskedése miatt, azok sem ezen, sem a következő 1721-dik évben nem végezték be teljesen munkálataikat. Károly, kinek annyira szívében foküdt a női örökösödés ügye, e vontatás miatt szinte türelmetlenné lévén, 1722 elején a kérdést végre komolyabban tanácskozással vétette, kijelentvén, hogy az országgyűlést mind Erdélyben, mind Magyarországon mennél előbb megtartatni kívánja.

Erdélyre nézve semmi nehézség sem forogván fen, az országgyűlés febr. 19-kére Szebenbe ki is hirdettetett, s Vermont Demjén tábornagy, az 1720-ki szeptemberben meghalt Steinvillenek a hadi főkormányzóságban utóda, neveztetett ki királyi biztossá.

¹⁾ A Confer. jegyzőkönyve a csász. államlevéltárban.

A kormányzék s a tartomány három nemzete s többi karai és rendei, a királyi biztos előadása következtében, az 1713-ki családi szabályozat szerint, minden nehézség nélkül elfogadták a nőági örökösödést, leginkább azt emelvén ki a marc. 30-kán eziránt kelt végzésök indokául, hogy ezen, a török járom alól sok költséggel s vérrel megszabadított „örökös fejedelemség a hozzá kapcsolt részekkel, mint a keresztény név esküdt ellensége dühének a többiek felett kitéve, saját erejéből önmagát megóalmazni épen nem képes, s az ő felsége örökös országai s tartományaival leendő ezen tartós egyesülésből s az elsőszülöttségi rendnek mind a két nem megerősítéséből, mind a köz-ügyre dísz és biztosság, mind a haza egyes polgáraitra haszon fog háramlania“¹⁾).

Erdélyben ekként célját érven, annál kevésbbé kételkedék Károly végre Magyarországon is szőnyegre hozatni a kérdést, mivel tudósításai az iránt innen is mind kedvezőbben szólnak vala. Az 1720. óta Pozsonyban és Pesten tartott különféle országos bizottmányok, melyekben mind az úri mind a nemesi rendből a rendes tagokon kívül is nagy számú előkelő hazafiak vettek részt, legjobb alkalmúl szolgáltak az udvarnak e tárgyban kipuhatolni a közvéleményt, s egyenkint mind többeket megnyerni szándékainak támogatására. Az örökösödési kérdés volt főoka annak is, hogy Károly a vallásügyi bizottmányt ideiglen feloszlatta: a protestansok kívánatait teljesíteni hajlandó nem lévén, legalább a reménytől nem akarta őket megfosztani a maga céljának elérése előtt.

A női örökösödés Magyarországon.

Ugyanakkor, midőn az udvar a női örökösödésnek Erdély általi elfogadtatását tényleg megindította, Magyarországra nézve is elhatározó lépések tétettek az udvarnál. A márczius első napjaiban tartott udv. értekezleteken, Illésházy kancellár javaslata szerint, végzéssé lett, hogy az 1715-diki törvények által megrendelt, s különösen a politikai, állam-

¹⁾ Approb. et Compil. Constitut. III. 14.

1722.

gazdasági s hadügyi reformmunkálatok elkészítésére kiküldött bizottságok az országgyűlés kihirdetése előtt mulhatatlanul bevégezzék munkájokat; mert, miként a márcz. 10-én magának Károlynak elnöklete alatt tartott értekezleten Csáky cardinál mondá, maga ezen munkálat képes lesz a magyarok kedélyét akként hangolni, hogy ne csak elfogadják, de önmagok ajánlják fel a női örökösödést.

Ezen udv. értekezletek tagjainak, kik közt Eugen és Trautsohn herczegok, Sinzendorf és Stahremberg miniszterek mellett rendesen ott találjuk még Pálffy nádort, Illésházy kancellárt, Eszterházy zágrábi és Erdődy nyitrai püspököket — közvéleménye szerint, ezen országos bizottság két, legfőlebb három hónap alatt teljesen bevégezhetvén a maga munkálatait: a marczius 10-kei értekezleten oly végzés alkotott, hogy a bizottság husvét utáni vasárnap üljön össze s kezdje meg működését; az országgyűlés pedig junius vége felé határozottatott összehivatni. Végzéssé lett az is, hogy már a királyi meghívó levelekben említettessék meg az örökösödés kérdése, úgy mindazáltal, hogy azzal nem annyira a maga házának, mint inkább az ország javának, biztosságának s belbékéjének érdekeit kívánja előmozdítani ő felsége. Kimondatott végre, a kancellár indítványára az is, hogy a püspökök, főispánok s káptalanok magán levelekben is intessenek meg, ügyekezzenek oda munkálkodni, hogy az országgyűlési rendek, meg sem várva a kir. előadásokat, magok ajánlják fel a női örökösödést. E végett hagyassék meg különösen a főispánoknak, hogy azon megyei gyűléseken, melyek a követek utasításait készítendik, személyesen megjelenjenek¹⁾.

Az országos bizottság ezután april 13-kán Csáky Imre cardinál elnöklete alatt meg is kezdte a maga üléseit. Tagjai

¹⁾ Tobb, e tárgygyal foglalkodott udv. conferentia jegyzőkönyve a csász. államlevéltárban, s a kancellár felterjesztései a kancell. levéltárában.

voltak: Koháry István országbíró, Károlyi Sándor, Eszterházy Gáspár, Kiss János anzari püspök, Paluska György, Szirmay Endre, Ráday Pál, Skaricza Gábor, Nagy István alnádor, Szluha Fer. nádori ítélőmester, s a betegségek miatt távollévő b. Ebergényi László és Dobner Ferd. sopronyi polgármester. A bizottság még az nap, a politikai, hadi és országgazdasági ügyek szerint három albizottságra oszlott, s azontúl oly szorgalommal dolgozott, hogy eleve is biztos lehetett remélni, miképen munkálataival pár hónap alatt teljesen elkészülend¹⁾.

Részt vett ezen országos bizottságokban Managetta udvari tanácsos is, kit az udvar nem csak azért küldött le Pozsonyba, hogy a bizottságokban felvilágosításokat adjon azon nézetekről, melyek az udvari értekezleteken egy s más szőnyegre kerülő tárgy iránt irányadóknak tekintettek, hanem azért is, hogy kéz alatt mennél többeket nyerjen meg a női örökösödésnek. Managetta e titkos működéseinek sikeréről, aztán nem csak levelek által értesíté az udvart, hanem több ízben személyesen is felrándult Bécsbe számot adni az ügy állásáról.

Jelen volt ő az ápril 30-kán Eugen herczegnél s ennek elnöklete alatt tartott udvari értekezleten is; s tudósítá ennek tagjait, hogy a magnások jobbára hajlandók ugyan elfogadni a női örökösödést, de terhes feltételeket tűznek ki. Csáky cardinál, mondá egyebek közt, bár nem hiszi, hogy a magyarok magok indítványozzák a női örökösödést, úgy véli mindazáltal, hogy lesznek többen, kik által az indítványt meg lehetne tétetni. Ilyen volna, például, Koháry országbíró, ilyen Erdődy püspök, Károlyi Sándor, ilyen Prileszky ügyvéd, ki bár lutheránus, de az ügyre alkalmas; ilyen Nádasdy Tamás, Eszterházy Gáspár, s báró Sándor Gáspár, ki nem csak igen tehetséges, de kitünőleg jó indu-

¹⁾ A csász. államlevéltárból.

1722.

latú. Leginkább ellenzik pedig azt az ítélőmesterek, különösen Szluha nádori és Nagy primási ítélőmester; Ráday, Rákóczynak egykori titkára, szintén csak színleg jó ¹⁾).

Az udvari körökben egyébiránt már az év elejétől kezdve oly határozott alakot öltött a női örökösödés ügye, hogy azok előtt, kik e körökben megfordultak, a kérdés már nem is annyira az volt: elfogadja-e az ország a női örökösödést, mint inkább az: hogy mit kívánjon viszont engedményül?

Hogy a dolog valóban így állott, semmi kétséget nem enged helyt azon levelezés, mely e tárgyban Pálffy Miklós nádor és Szluha Ferenc nádori ítélőmester közt már 1722 elején folyt. A nádor ugyanis épen azon napokban, midőn e tárgy végett az erdélyi országgyűlés kihirdettetett, február 21-kén, e levelkét intézé Szluhához: „Vajjon mit lehetne minekünk a successióért kérnünk felséges Urunktól, ne terheltessék Kegyelmed kevéssé papirosra feltenni, és énnekem sub manu kezemhez küldeni.“ Szluha, Rákóczynak egykori híve, ki még az 1712-ki országgyűlésen választatott meg ítélő mesternek, ekkor még egyáltalában nem volt barátja a női örökösödésnek, s már febr. 23-kán kelt válaszában kitérőleg felelt. „E kérdésről, úgymond, mely a publicumot illeti, privatus embernek, (az ki publica conjunctarákat és az felséges udvarnak intentióját nem tudja) csak gondolkodni is nehéz . . . Kettő mindazáltal proprimis occurral: kívánja-e a felséges udvar proponálni a successiót, vagy mink offeráljuk? . . . És most-e, vagy a jövőben? Ha most: felséges Urunknak friss, jó, számos esztendőkre Isten kegyelméből országolható reménysége látszatik nekem ellentállni; kinek eleven példája vagyon nagy emlékezetű s boldogult Leopold császáron. Ha a jövőre: nem lévén semmi állandó az ég alatt, jövődöbéli dolgok elintézése is terhes“. E nehézségek mellett a számtalan orvoslandó sérelmekre nézve, úgymond,

¹⁾ Az udv. értekezlet jegyzőkönyve. Császári levélt.

eszébe sem juthat, mit lehetne az udvartól kérni, mi a nő örökösödéssel egyenértékű lenne.

A nádor erre két nap mulva azt felelé: „Kegyelmed bölcsen discourál, mindazonáltal nem fog ártani, ha mostanság Pozsonyban lévő, országunk értelmes tagjaival titkon beszél azon esetre, hahogy a jövő dietán a felséges udvartól az örökösödés proponáltatni fog — mit, úgymond, bizonyosnak tud, — az ország is eleve gondolkozzék, mit kérjen viszontengedményül.“ -- „Valakivel ez iránt beszéltem, válaszóla marcz. 2-kán Szluha igen vonogatva szólak; mert nem tudván a statusok véleményét, senki sem mer ily közjogi kérdésben nyilatkozni! A sérelmek orvoslatát azonban mindenki emlegeti, különösen a következőket: hogy Erdély, a részek, a temesi főispánság, Szerémség, Szervia, a határőri helyek az országhoz vissza nem kapcsolattak; Ausztria, Stiria s más szomszédság felé a határok ki nem igazittattak; a nálunk jószágokat biró osztrákok a többiekkel semmit sem adóznak. Ezekhez járul a nagy adó; a katonai szállásolásból eredő nagy kárvallások; a hazának elszegényítése; a hazafiak mellözése a hivatalokban; a só nagy drágasága; az egyházi javadalmaknak idegenekkel való betöltése; a magyaroknak a hadseregből való kizáratása; s a magyar ezredek számának leszállítása; a nyolczados törvényszékek nem tartása, s több ilyenmü sérelem. A fő ok azonban, a miért nyilatkozni vonakodnak, úgymond, az, hogy ha egyes magán embernek, a törvény szerint adót nem szabad megszavazni, még kevesbbé szólhat ily fontos dologban.

Ez azonban, mond tovább, mások véleménye; mi őt illeti: ő ismét csak azt mondja, szükségtelen még ő felségének gondolkodni leányörökösről, holott még elég fiatal (ekkoron Károly 35 éves volt) arra, hogy fiörököst is remélhessen. Az országra nézve jobb is lesz későbbre halasztani e tárgy eldöntését. Nem titkolhatja, hogy őt aggasztja az, hogy a női örökösödés esetében idegen lenne ezen örökös férje, kiről eleve nem tudni, mily indulattal viseltetnék az

1722.

ország iránt. Az is bizonytalan, mily viszonyba jutand Ausztria, s vele együtt Magyarország is ily női örökösödés esetében a Németbirodalomhoz. De aggasztja őt az is, hogy a pragmatica sanctió szorosabban kapcsolná Magyarországot Ausztriához. Hogyan lehetne pedig a független Magyarországot összekötni Németország egyik tagjával? Sem a politikával, sem a szent korona méltóságával nem egyeztethető meg, hogy a nagyobb legyen a kisebbnek járuléka, s egy királyság alája vettessék egy hercegségnek . . . Egyébiránt nem is érti, miért kellene idő előtt jobban örökösíteni az országot, holott ennek biztosságáról szükség esetében választás által is lehetend gondoskodni.“

Mind ezen ellenvetéseket azon reményben tette volt Szluha Ferencz, hogy az udvar maga nem fogja a jövő országgyűlésen kezdeményezni a női örökösödést, s a nemzetnek szabadságában álland azt tárgyalni vagy mellőzni. A nádornak marc. 7-kén hozzá intézett levele azonban ez iránt minden kételyeit eloszlatta. „Tudósítom, úgymond, titokban kegyelmedet, hogy az örökösödést egyáltalában kívánni fogják, s arra való nézve kívántam kegyelmed által az ott lévő némely tekintetes nemes statusoknak véleményét venni: ha csak elfogadnunk kellene a successiót, helyesen és méltányosan mit lehetne kérnünk a felséges háztól, mert muszkát vagy más külső hatalmasságot választanunk nem lehetne. . . Ezen tárgyban tehát az ott lévő urakkal tovább is beszélgetvén, engem mindenképen tudósítani ne terheltelessék; mert általlátom, hogy a successiót akarják inducálni, tudhasunk azért mi is felelni“¹⁾.

Pálffy nádornak e vég szavaiból nyilván kitűnik, hogy az udvar mindenképen el volt határozva a női örökösödést, miképen az az 1713-ban megalkotott családi intézvényben — melynek kihirdetésénél Pálffy is jelen volt — megállapít-

¹⁾ A nádor és Szluha Ferencz közti levelezést közli a Budapesti Szemle XIX. kót. 273. kövv. lapokon.

tatott, a jövő országgyűlésen Magyarországon is alaptörvénynyé emelni; s a nemzet szabadsága e tekintetben csak azon korlátok közé maradt szorítva, hogy az uralkodó háznak adandó fontos engedményért viszont engedményeket kérhessen a maga számára. Az országgyűlés történetéből azonban eléggé kiderül, hogy a nemzet oly ügyesen készítetett elő e fontos határozat megalkotására, hogy a karok és rendek azt nemcsak nem ellenztették, hanem önmagok ajánlák fel a pragmatica sanctiót.

Ezen előzmények után az országgyűlés, melyen e nagyfontosságú törvény megalkottatnék, s egyszersmind az országos bizottmányok által kidolgozott reformok is életbe léptetnének, a május 1-jén 1722-ben kelt kir. meghívó-levelekben jun. 20-ára Pozsonyba hirdettetett ki. „Miután az 1715-ki országgyűlésen alkotott 14-ik t. cz. által rendeltetett, hogy minden harmadik évben országgyűlés tartassék, — így szól a k. meghívó-levél, — eddigelé is kivántunk volna ugyan e törvényes végzésnek eleget tenni . . . , ha abban a keletről s nyugatról támadt háborúk nem akadályoznak vala. Most azonban békésebb s alkalmasabb idő tűnván fel, ezen örökös országunk a nekünk kiváltképen kedves Magyarország s a közügy iránti atyai gondoskodásunknál fogva, — nehogy, tudniillik, ezen a török iga alatt hosszan nyögött s az alól mind a magunk, mind a boldog emlékezetű elődeinknek isten segélyétől támogatott dicsőséges fegyvere által szerencsésen megszabadított, sőt határaiban is szélesebbre terjesztett országunk a jövő időkben bármi zavarokba s veszélybe essék; hanem inkább maguknak a hű Karok és Rendeknek a mi legkegyelmesebb szándékainkban való megegyezése s azok támogatása által, minden akár kül erő, akár bel mozgalmak ellen üdves orvoslát találtassék s rendeltessék, és országgyűlésileg is oly intézkedések tétessenek, hogy az istentől nekünk s felséges házunknak alávetett többi örökös országaink s tartományainkkal való szomszédi s barátságos egyetértés és egyesség által, a köznyugalom és állanló, zavaratlan béke minden

1722.

esetekre tartósan megalapíttassék; s e szerint az országlakosok megmaradásáról, fentartásáról, pártolásáról és védelméről a lehető legjobb módon gondoskodva legyen: említett Magyarországunk és kapcsolt részei valamennyi Karainak és Rendinek a folyó évi jun. 20-kára sz. kir. Pozsony városunkba közönséges gyűlést vagy is diétát hirdetni és azon isten segélyével személyesen is jelen lenni határoztuk¹⁾.

A kir. meghívó-levél annyiban méltó figyelemre, a *pragmatica sanctio* törvényének történelmében, hogy azon egyesülést emeli ki különösebben, melyet az udvar a nőági örökösödés s a monarchia feloszthatlanságának megalapítása által a magyar birodalom s a német-cseh örökös tartományok közt létrehozni óhajt vala. Mit értett Károly ezen egyesülés alatt, s mily fokig valósult óhajtása, a törvény megalkotásának körülményei s maga a törvény helyes értelmezése minden kétségen felül helyezik.

Még mielőtt megnyílt az országgyűlés, az udvar s a kormány élén álló államférfiak semmit sem mulasztának el, hogy egy részről a kérdés ezen oldala is mennél jobban felvilágosíttassék a rendek köreiből, más részről ezek a király azon óhajtásának teljesítésére reábirassanak, hogy az ország maga kérje a nőági örökösödést. „Ezen . . . országos commissióknak méltóságos elnökei, condelegatus és condeputatus méltóságos úri és nemesi főrendjei majd a színéből a nemes országnak — mondja azoknak egyike, gróf Károlyi Sándor — . . . Még minekelőtte a diéta megindult volna, kezdett együtt is másutt is hintegettetni a felséges ausztriai háznak magvaszakadtával következő leányág successiója; mely iránt is kinek-kinek mi legyen véleménye, a folséges udvar előre alkalmasint beszédte²⁾).

E véleménygyűjtők s egyszersmind rábeszélők egyike volt, mint említők, az országos bizottsághoz leküldött Managetta udvari tanácsos. Ő egyebek közt junius 4-kén kelt

¹⁾ Kovachich : Supplem. ad Vestigia Comit. III. 432.

²⁾ Károlyi S. önéletrása.

levelében azt írta a német kancellárnak, hogy legközelebb beszélt legyen b. Sándorral azon urakról s megyékről, a kik a női örökösödés tárgyában hajlandók megfelelni ő felsége várakozásának. A beszélgetés eredménye ím a következő: a nádor s pozsonyi főispán jó szándéka ismeretes; ugyanaz áll Pest megyéről, annak szintén a nádor lévén főispánja; valamint Győrről is, hol a főispáni méltóságot, a szász cardinál bírja. Nyitra megye főispánja, Erdődy Ádám püspök első rendben fogja az ügyet vezetni. A barsi főispán, Erdődy György kamaraelnök, erősen támogatandja püspök-testvérét. Erdődy Gábor püspök s hevesi főispán, testvéreivel hiven közre fog működni. Erdődy Sándor vasi főispánról szintén fel lehet tenni, hogy rokonait követendi. Veszprémnek nincs főispánja. Sopronban Erdődy György a főispáni helyettes. Hontban, Koháry főispánról nem lehet kétség. Mosonyban Zichy Károly megnyerhető a nádor és b. Sándor által. Zalában Althan főispán bizonyos. Hasonlót mondhatni a váci püspökről és Szathmárban Károlyi Sándorról. Sárosban Szirmay Tamás megnyerhető b. Sándor által. Ezek jutottak, úgymond, beszélgetésünk alatt b. Sándor eszébe; majd gondolkodik másokról is, s mihelyt megérkeznek, beszélni fog a megyei követekkel is. B. Sándort kellene megbízni avval is, hogy teljesen biztosítsa az ügynek Csáky cardinált, ki még kétesnek, s csak azon esetre látszik hajlandónak, ha előbb az ország kívánatai teljesíttetnek. Ennél fogva, úgymond, eddigelé nem is vehettem ki belőle, hogy hajlandó lesz-e az önkéntes felajánlásra, vallván ő azon elvet: *quod medela praesentium fuerit optima persuasio futurorum* — hogy a létező sérelmek orvoslata lesz a jövő ügyek legjobb ajánlása. De majd fog még hatni reá, mind maga, mind mások által, s meg fogja vele értetni, hogy az örökösödés készséges felajánlása adhat legtöbb reményt a magyarok igazságos, méltányos és mérsékelt kívánatainak teljesítésére¹⁾.

¹⁾ A csász. államlevéltárból.

Egy más levelében junius 19-ről Managetta udv. tanácsos írja ugyanának, hogy a nádor és az Erdődy grófok, most már nem külön, hanem együttesen munkálkodnak Ő cs. kir. felsége szándékainak előmozdításában; és minthogy Csáky cardinál ezekkel igen jó viszonyban áll, ő is ígerte, hogy mind maga hathatósan támogatandja, mind övéi által támogattatni fogja az ügyet.

A pozsonyi megyegyűlés, mondja tovább igen kedveszöleg folyt le. A bán ugyan kitüntette magát; a primás Paluska által működött, Csáky cardinál s a nyitrai püspök úgy nyilatkoztak a gyűlés után, hogy ezen jó példát az egész clerus követendi.

A felvidéki megyék már megadták követeiknek az utasítást, mely általában az örökösödés elfogadása, sőt felajánlása mellett is szól. Ez kivált Károlyi műve. Ezen férfiú valóban sokat tesz, s megérdemli, hogy különös kegyelemmel vétessék figyelembe.

Oly jól megy az ügy, végzi Managetta, hogy a nádor, a cardinál s a nyitrai püspök nem látják szükségét a külön királyi kéziratoknak ¹⁾.

Két nappal később (jun. 21.) gr. Erdődy László püspök is azt frá Trautsohn hercegnék, hogy nem kételkedik az örökösödés önkéntes felajánlásáról. Dicséri ez ügyben szerzett érdemeiért Károlyit, s ajánlja őt az ürességben lévő országos báróságok valamelyikére kineveztetni. A levélből egyébiránt az is kitűnik, hogy buzgalmaért maga a levélíró is dicséretet aratott legfelsőbb helyről ²⁾.

Mihelyt az ország rendei jun. utolsó tizedében nagy számmal ³⁾ összegyűltek, az említett urak s az udvarnak e végre megbízott ügynökei mind magán úton, mind az előle-

¹⁾ A csász államlevéltárból.

²⁾ U. onnan.

³⁾ Jelen volt a főrendeknél: 33 főpap, 8 zászlós úr, 2 koronaőr, 16 főispán, 38 gróf, és 59 báró; a rendek tábláján: a kir. tábla 15 tagja, köztök két horvátországi, 43 káptalani, 70 városi, 89 vármegyei követ,

ges gyülekezetekben, még az országgyűlés formaszerinti megnyitása előtt, hatványozott buzgalommal megkezdték az izgatást a végre, hogy a nemzet önszántából, még a kir. előadások meghallgatása előtt fogadja el a nőági örökösödést s az ahhoz kapcsolt pontokat. Csáky Imre cardinal s érsek egyenkint látogatá meg mind azon felsőmagyarországi befolyásosabb urakat s követeket¹⁾, kiket az országos bizottmányok alkalmával, — mivel azokban részt nem vettek volt, megnyerni alkalmá hiányzott. „De azon számos urak mellett, kik ily értelemben működnek, rosz szándékúak sem hiányoznak“, írta Managetta udv. tanácsos, junius 29-kén kelt levelében. Ezek, úgymond, pár nap előtt egy iratot terjesztének, melyet velem gr. Károlyi közölt. Mondatik ebben egyebek közt: „hogy daczára az egyesülésnek, melybe az örökösödés elfogadása által Magyarország a monarchia többi részeivel lépend, az indigenákat nem kell egyesíteni; hogy ezen egyesülés az ország felforgatására vezet, mert az országot a birodalomnak alávetett tartományná süllyeszti, úgy hogy csak árnyéka fog maradni az országnak, és Sion leányától elvéteik az ő ékességök; hogy, végre ma kelt fel a szabadság utolsó napja stb.

„Károlyi azonnal a kerületi ülésekbe fog menni, hogy az ilyféle gondolatokat a követek elméjéből kibeszélje. Magam pedig megyek a nádorhoz, javasolni, hogy estvére megint hívja magához a követeket, és beszéljen előttök megvetőleg s roszalólag ezen iratról, miképen az egy gonosz akaratú, tudatlan ember műve.“²⁾

s a távol lévő mágnások 64 képviselője, kiknek azonban sem ülésök sem szavazatuk nem volt a rendek közt.

¹⁾ „Quo esset (Csáky) in Austriacam domum studio et fidelitate, luculente docuit, quando pro foeminea Caroli caesaris progenie, in Hungariae trono locanda, nonmodo commune cum proceribus suffragium tulit; sed superae Hungariae proceres ac nobiles obiit, atque ut in eo locandam velint permovit.“ Timon: Purpura Pannon. 344.

²⁾ A csász. államlevéltárból.

1722.

Magok a követek közt, a kérdés lényegét illetőleg, úgy látszik, nem igen, vagy csak nagyon kevesek részéről támadt ellenzés. Ha mi ellenvetés emelkedett is némelyek részéről, az csak arra vonatkozott, hogy az udvar kívánatának teljesítése előtt minden sérelmek orvosoltassanak s az alkotmány a nőági örökösödés mellett is biztosítva maradjon; a szorosabb egyesülés pedig, mely a monarchiának törvényesen kimondatni kívánt feloszthatlansága mellett Magyarország s a többi örökös tartományok közt czéloztatik, arra ne értelmeztessek, hogy az osztrák örökös tartományokban divatozó kényuralom azon törvény által Magyarországra is kiterjesztetik; sőt inkább ez a nőági örökösödés és a monarchia feloszthatlansága mellett is megtartsa a maga külön, alkotmányos kormányformáját; szóval, hogy a kívánt szorosabb egyesülés a monarchia többi örökös tartományaival, Magyarország jogaiban semmi csorbulást ne okozzon; s egyáltalában ne a közigazgatás közösségére, hanem egyedül a fejedelem személyének ugyanazonosságára vonatkozzék s értelmeztessek. És ennél fogva a koronázás eddigi formája, az új fejedelem által, koronáztatása alkalmával kiadatni szokott hitlevél s a kir. eskü, az ország alkotmányának és szabadságainak fentartására, ezentúl is a törvényes mód szerint életben s érvényben maradjon. Magában is értetik, hogy az ilyféle ellenvetéseket s aggodalmakat maguk azon urak is mindenkép eloszlatni ügyekeztek, kik az udvar érdekében az új örökösödési törvény mellett izgatának; mert bár törekednek vala is életbe léptetni e törvényt, de az alkotmányt s külön alkotmányos igazgatást azáltal megcsorbítani, meggyöngíteni, maguknak sem volt, nem lehetett szándokában; sőt inkább magok is oda törekedtek, hogy az udvar ezen engedményért némely viszont engedményeket adjon a nemzetnek.

A rendek eképen előkészítve, megnyugtatta s megnyerve lévén, mivel a kir. személynök gyöngékedése miatt meg nem jelenhetett, Nagy István alnádor, junius 30-kán, rövid magyar üdvözlő beszéddel s azon indítvánnyal nyi-

totta meg az első nyilvános ülést, hogy miután a magnások is együtt vannak, illendő volna őket egy küldöttség által üdvözölni. Egy 12 tagú küldöttség ezután meg is vitte hozzájuk a rendek üdvözlését; mit aztán a magnások nyomban vizsnozván, küldöttségek által egyszersmind felszólíták a rendeket, hogy miután „tudva van előttök, mi végre méltóztatott ő felsége összehívni ezen országgyűlést: szükséges, hogy a rendek annak tárgyában véleményöket tudassák a magnásokkal.“

Ekként most is szintúgy mint 1687-ben, a rendekre lévén bízva a kezdeményezés, az alnádor, a főrendi küldöttség távozta után, magyar nyelven előadá: miképen „igen jól tudják a rendek, hogy az országgyűlés főleg a végre hívatott egybe, hogy az ország jövődö békéjéről s nyugalmaról gondoskodjék. Mert tekintetbe vévén a körülményeket s megfontolván, minö ellenség az ország szomszédja, külsö segedelem nélkül, ezen annyi szerencsétlenség által meggyöngült ország, ha ismét virágzatra jutna, sem lenne már képes magát oly nagy hatalom ellenében fentartani. Ha pedig interregnum támadna, mindenki tudja, mily zavarnak szokott az lenni forrása. Szükséges tehát azon esetre, hamitöl isten mentsen, ő felsége fiörökös nélkül találna kimúlni, az ország már eleve gondoskodjék utódáról. Ennek hasznos voltát Szluha Ferencz úr bővebben ki fogja fejteni.

Szluhában, ez egykori tüzes kuruezban, ki egy ideig még a szatmári békekötés után is Rákóczy mellett volt Lengyelországban, nem tudjuk, mi okból, felette nagy változás ment végbe azóta is, midön a nádor felszólítására vele négy hónap előtt e tárgyban oly óvatos leveleket váltott. Ö most egy nem annyira erős érvelésű, mint a kor szokása szerint czikornyás latin beszédben, elébbi leveleivel ellenkezőleg, fejtegeté a nőági örökösödés megállapításának szükségét s hasznait különösen az oly hatalmas ellenségtöl fenyegetett Magyarországra nézve.

A hangos éljenekkel fogadott beszéd után ugyan csak

1722.

Szluha az éljenzést határozatnak véve, indítványozá, menne azonnal a rendektől egy küldöttség a magnásokhoz, megvinni nekik e határozatot. Míg aztán a királyi tábla a küldöttséggel s izennel foglalkodék, mind a felső magyarországi, mind a dunántúli s inneni követek külön külön is kinyilatkoztatták, hogy a szóban forgó örökösödést önként s jó szántukból, minden kényszerítés nélkül fogadták el. Miután pedig a küldöttség a magnásoktól, kik az izenetet szinte éljenekkel fogadták, visszatért: Szluha ismét azt indítványozá, hogy magához ő felségéhez is menne fel Bécsbe mindjárt egy országos küldöttség, mely neki e határozatot tudtára vinné, — mi szinte azonnal megizentetett a főrendeknek. Majd ezek küldöttsége hozta meg a választ a kettős izenetre. A főrendek e válasza annyiban érdemel külön említést, hogy ők a női örökösödést azon záradékkal fogadták el, hogy „a magyar szent korona más országai és tartományai is olyanoknak tekintessenek, mint a melyek a női örökösödést velök együtt elfogadták.“ E záradék által az ország integritásának megóvására czéloztak a főrendek, mintegy kijelenteni akarván, hogy mind Horvátországra nézve, mely az országgyűlésen szinte képviselve van, mind Erdélyre nézve, csak a most illetékesen kijelentett női örökösödés tekinthető érvényesnek. A rendek ezután a magnások termébe mentek, s azokkal ott egyesülten, a nádor és a kalocsai érsek beszédei után, újra is kimondták a női örökösödésre vonatkozó határozatot, mely ekként minden vita nélkül egyértelműleg fogadtatott el az ország által.

Az országos küldöttség ezután, melyben a felső tábla részéről 40, a rendekéről 22 tag neveztetett ki, részint még az, részint más napon megindult Bécsbe, s ott július 3-kán nagy fényvel, jobbára hatos fogatú hintókban hajtattott be, a bécsi lakosság kíváncsi tömegei közt, a „Favorita“ palotába, mely Károlynak akkor rendes lakául szolgált vala, utóbb pedig a Theresianum lovag-akademiát fogadta falai közé. Az udvar főtisztviselőitől, minisztereitől s tábornokai-

tól környezett császár-királytól fogadtatván, Csáky Imre bíbornok, mint a küldöttség szónoka, egyebek közt a következő szavakban adta elő a törvényhozó-testület végzéseit: „Az ország valamennyi karai s rendei, minden erkölcsi kényszerítés vagy rábeszélés nélkül, egyező szavazattal, egy szívvvel és szájjal, önként, szabadon, megfontolva s jóakarattal abban egyeztek meg, hogy alázatosan megkérjék Felségedet, miszerint a férfira nézve már örökös Magyarországot, mind azon már visszafoglalt s isten segélyével még visszafoglalendő országokkal s tartományokkal együtt, melyek szent koronájához tartoznak, a férfiak magvaszakadtának esetére, — mit isten kegyelmesen elfordítani méltóztassék, — mostan, akkorra s mindenkorra a nőik számára is elfogadni méltóztassék, megtartván mindig a nemzedékek szerint az elsőszülöttség jogát és rendét.“ Elmondván aztán az indokokat, melyek az országot e lépés megtételére vezették; s ezek közt megemlítvén a hálát, melylyel a nemzet az uralkodó ház iránt a török járom alóli megszabadításáért viseltetik, a trónváltozási zavarok s veszélyek megelőzésének kívánságát, az ország külső s belső biztosságát, a hitet és reményt az uralkodó ház kegyességében s igazságszeretetében: a mondottakhoz még a következő érveket kapcsolja, melyek az országos határozat horderejére nézve nagy fontosságúak: „Ebből erősen hiszi s reméli Magyarország, mind maga, mind a többi, Felségednek s mind a két nemű utódainak alája vettettek s ezekkel való üdvösen ezéltott egyességét. Hiszi, mondom, s kétségtelenül reméli, hogy nemcsak ősi szabadságának s előjogainak fennmaradása s fentartása erősebb támaszt s megállapodást nyerend, hanem Felséged s mind két nemű utódainak atyai kegyelmei s adományai reá még dúsabban s bőségesebben fognak áradozni.“

„Hallá — ez volt a király rövid válasza — a karok és rendek szándékát; helyesli, hogy a női örökösödést megajánlák. Ennél fogva ő is azokra, a mik általán és részletesen a Karok és Rendek megmaradására szolgálóknak fognak

1722.

látszani, gondot fordítand, különben biztosítja kegyelméről a Karokat és Rendeket.“

Pár nap múlva Károly személyesen megjelent Pozsonyban, s jul. 8-kán az országgyűlést forma szerint megnyitván, a királyi előadásokban ajánlá a rendeknek, hogy az örökösödési határozatot törvényformába szerkesztve terjeszszék elébe, s az országos bizottmányok munkálatait haladék nélkül vegyék tanácskozásba. Mielőtt pedig a rendek e munkába fognának, készségöket szándokai teljesítésében maga is hasonló királyi jóakarattal viszonzandó, „minden egyebek előtt, s a nélkül, hogy ez iránt a rendektől előleg megkéretett volna, egyedül irántok érzett atyai indulatából, Magyarország s a hozzákapcsolt részek, országok s tartományok Karait s Rendeit minden jogaikban, kiváltságaikban, szokásaikban, előjogaikban és törvényeikben, melyek eddigelé alkottattak, vagy a jelen s jövőendő országgyűléseken alkottatni fognak, fentartani ajánlkozott, s azokat kegyelmesen megerősítette ¹⁾.

E biztosító királyi leirat a némelyekben netalán még fonmaradt aggodalmakat is végkép eloszlatta aziránt, hogy azon új kapcsolatból, mely szerint a magyar korona országai s tartományainak birtoklása a többi cseh-német örökös tartományok birtoklásával együttelválaszthatlanúl s feloszthatlanúl a fejedelmi ház nőágára is átszállittatik, Magyarország alkotmányos törvényeire s igazgatására nézve semmi csorbulás sem fog háramlani.

A rendek tehát néhány nap mulva az örökösödés új szabályzatáról szóló törvényczikk szerkesztéséhez fogtak. A két törvényczikket, mely erről szól, s azok bevezetését, mely a női örökösödés elfogadásának indokait tartalmazza, Szluha Ferenez, nádori ítélőmester fogalmazta. E törvényjavaslatok a király elébe terjesztetvén, Károly azok megvizsgálása végett jul. 13-kán Eugon herczeg elnöklete alatt, Sinzendorf és Stahremberg miniszterek, Öttl és Managetta udvari taná-

¹⁾ Az alkotott törvények 1-ső cikkében.

csosok által Pozsonyban conferentiát tartatott, mely mind a törvényczikkelyeket, mind azok bevezetését minden változtatás nélkül elfogadta¹⁾. A törvényjavaslat ezután a rendek táblájához visszakerülvén, általa július 16-kán véglegesen elfogadtatott. A rendek utóbb, Nagy István alnádor indítványára, elhatározták, hogy miután az örökösödés egyező rendének, elfogadása által a többi örökös tartományokkal való elválhatlan egyesülés is törvénynyé leend, ezen országok s tartományokkal is szerződést kellend kötni. E szerződés azért feküdt a rendek szívéen, mert miként 1608-ban, úgy most is, e szerződés által a többi tartományok segélyét akarták az országnak biztosítani a török ellen. A király azonban a megváltozott körülmények közt, midőn a cseh-német örökös tartományok régi rendi alkotmányukat s ezzel együtt önrendelkezési jogukat már elvesztették s merő patrimonialis birtokokká lottek, szükségtelennek látván ilyféle szerződést, azt válaszolá, hogy a király maga gondoskodni fog az ország bizton létééről²⁾. Az országgyűlés e válasz helyességét maga is belátván, ily szerződésről többé szó sem tétetett.

Az ekként a király által is elfogadott cikkelyek elsejében egyebek közt megköszönik a királynak, hogy az ország jogait, szabadságait, törvényeit újabban is megerősítette, megtartani s megtartatni ígérte; megköszönik aztán, hogy a nőágnak általok Magyarországra nézve is önként kikiáltott örökösödését illető ajánlatukat elfogadta, és e szerint „ezen örökösödést, szintazon módon, miként az az elsőszülöttségi rend fentartásával s tekintettel arra is, hogy ugyanazon ág egyenlő fokaiban a férfiaknak elsősege legyen, ő felsége által egyéb, mind Németországban mind azon kívül fekvő országai s tartományaiban már megrendeltetett, megalapított, kihirdettet s elfogadtatott, Magyarországon s hozzákapcsolt részei, országai s tartományaiban is elválaszthatlanul megalapí-

¹⁾ A csász. államlevéltárból.

²⁾ A m. muzeumban lévő országgyűlési diarium.

1722.

tani s fentartani akarja oly módon, hogy azon férfi- vagy nő-örököse, ki a felséges osztrák ház fentebb említett orszárait s tartományait az elsőszülöttségnek ugyanazon felséges házban megalapított rende szerint öröklendi, minden jövendő trónváltozások esetében ugyanazon öröklési joggal Magyarországon s a hozzákapcsolt országok s tartományokban is, melyek szintén feloszthatlanok, kétségtelenül királynak tartassék s koronáztassék.“ E czikkelyben, mint látni való, főleg azon új kapocs határoztatik meg törvényesen, melyet az ország rendei a magyar szent korona birodalma s a többi örökös tartományok közt megalapítani kívántak; s mely e szerint csak abból áll: hogy valamint Magyarország s hozzákapcsolt részei, országai s tartományai magukban véve egymástól elválaszthatlanok és feloszthatlanok: úgy a többi örökös tartományokkal is elválaszthatlanul s feloszthatlanul együtt maradjanak, s Magyarországnak és kapcsolt részeinek is mindenkor az legyen királya, ki a megállapított öröklési rend szerint a többi örökös tartományoknak leszen fejedelme. E kapcsolat tehát egyedül a fejedelem személyének ugyanazonosságára, vagy — mint rövidség okáért kifejezni szokták — personal-unióra szorítottatott.

A második czikkelyben főleg maga az örökösödési új rend határoztatik meg, s egyszersmind azon indokok fejtetnek ki, melyek miatt, és azon feltételek szabotnak meg, melyek alatt az ország, a férfiág kihaltával különben törvényesen föléledő szabad királyválasztási jogáról lemondván, a nőági örökösödés új rendét elfogadja. „Bár az ország s kapcsolt részeinek hű Karai s Rendei, — így szól lényegében a t. czikk, — tekintvén ő felsége virágzó korát, bizton remélik, hogy az isten őt még számos fimaradékkal ajándékozza meg; meggondolván mégis a fejedelmeknek más emberekkel közös halandóságát; megemlékezővén egyszersmind ő felsége elődeinek s magának ő felségének az ország iránt szerzett érdemeiről, s kivált azon dicső tetteikről, melyek által ezen országot az ozmánok igája alól győzedelmes fegyvereikkel

megszabadították s a polgárok békéjét s biztosságát helyreállították: hogy a jövőben is mind a kül megtámadások, mind a bel zavarok s veszélyek ellen biztosíttassanak; egyszersmind ő felsége iránt hálájokat is tanúsítani kívánván, kijelentik: hogy ő felsége fiágának kihaltával az örökösödési jogot Magyarországbán s annak koronájához tartozó országok s tartományokban, melyek isten segítségével már visszaszereztek vagy ezentúl visszafoglaltatnak, a felséges osztrák ház nőágára is kiterjesztik s elfogadják oly módon: hogy elsőben ő felségének, a most uralkodó III Károlynak leánymaradékaira —, ezek kihaltával a boldogult I József leányivadékaira —, s ha ezek is kihalnának, végül az első Leopoldtól származott leánymaradékokra s ezeknek mind a két nembeli katolikus ivadékaira szálljon a korona, és pedig mindenkor az ő felsége által a többi örökös tartományokban már megállapított első szülöttségi rend szerint olyképen, hogy azok mind Magyarországot s kapcsolt részeit, mind a többi örökös tartományokat feloszthatlanul s elválaszthatlanul együttesen birtokolják. És midőn a felséges osztrákház nőágának örökösödését ekképen elfogadják s megalapítják, kikötik egyszersmind azt is: hogy a felséges osztrák háznak a mondott rend szerint következő trónörökösei, az országnak s kapcsolt részeinek legújában ő felsége által is megerősített jogait és szabadságait, az 1687-dik 2-dik és 3-dik, úgy az 1715-ki szintén 2-dik és 3-dik törvénycikkelyek értelmében, koronáztatásuk alkalmával mindenkor s örök időkre megerősítsék. Kijelentik végül, hogy az ország rendének ősi s régtől divatozott szabad királyválasztási jogát és szokását csak az elszámált nőágak maradékainak teljes kihalta után kívánják ismét feléleszteni, életbeléptetni s fentartani.“

Az idézett 1687-ki s 1715-ki 2-ik és 3-ik törvénycikkelyek, melyeket a rendek a nőági örökösödés és a fejedelem személyének ugyanazonsága mellett is mindenkorra érvényben tartatni kikötnek, az ország törvényes függetlenségére, önállóságára s külön alkotmányos kormányzatára vonatkoznak,

1722.

rendelvén: hogy a trónörökös a rendeket; a királyi hitlevél kiadása és a kir. eskü letétele által koronáztatása alkalmával mindenkor biztosítsa az iránt, hogy az ország jogait és szabadságait fentartandja, s az országot „nem akarja más módon igazgatni s kormányozni, mint az eddig alkotott s ezután országgyűlésileg alkotandó saját törvényeinek megtartásával.“

Midőn aztán Károly az országgyűlés végén e törvény-cikkelyeket a többiekkel együtt szentesítette, az idézett két törvénycikkelyhez még több más cikkelyek is kapcsolattak, melyekben a király az ország jogait és szabadságait, kiváltságait és törvényeit nemcsak általánosan, hanem, — mint alább említendjük — némely főbbeket még egyenkint is, ünnepélyesen megerősíti s megtartani igéri, kötelezvéen egyszersemind utódait is, Magyarország törvényesen megkoronázandó királyait, azoknak sértetlen megtartására.

És mind ezt kellő figyelembe véve, kétségtelennek állíthatjuk, hogy a magyar korona, mind 1687 után, midőn az elsőszülöttségi örökösödés a férfágban megállapított, mind 1723 után is, midőn ezen elsőszülöttségi örökösödés III Károly, I József és I Leopold leányivadékaira kiterjesztett, ezen örökösödési rend mellett is tulajdonképen és szorosan véve választási korona maradt. Mert valamint elébb, 1527-től kezdve 1687-ig, midőn a nemzet az elsőszülöttségi örökösödés szabálya nélkül is több nemzedéken keresztül mindig e ház fejét választotta meg királyává, a választás formája nem volt egyéb, mint a független kormányzás és alkotmányos önállóság jelképe: úgy 1687 és 1723 után az elsőszülöttségi örökösödés nem vált föltétlenné, mint a cseh-német örökös tartományokban, hanem ezen örökösödés mellett is mindig feltételekhez maradt kötve a koronázás. És azért, a fejedelem közössége mellett is mindig nagy különbség létezett Magyarország s a többi örökös tartományok között. Míg ezekben a fejedelem halálával a trónörökös tényleg fejedelemmé lett, Magyarországon az országgyűlésileg

egyesült nemzet csak hitlevél s előleges feltételek mellett, mikre a trónörökös megesküdni tartozott, tette annak fejére a koronát s üdvözölte őt törvényes királyának. Az ily módon történni kellő koronázás elmulasztása pedig csorbát üt az örökösödési jogon, melyet csak e feltétel alatt fogadott el a nemzet. De ezenkívül, a fejedelem ugyanazonosságából származó kapcsolat mellett, még azon különbség is létezik e tekintetben Magyarország és a cseh-német örökös tartományok között, hogy amaz csak III Károly, I József és I Leopold leánymaradékaira szorította az örökösödést, kiknek kihaltával a király szabad választásának joga ismét feléled a nemzet számára; a többi örökös tartományokban pedig az 1713-ki april 19-kén megállapított örökösödési szabályzat szerint az osztrák ház nőágának egyéb maradékait is illeti az örökösödés.

Miután Károly az örökösödről s annak föltételeiről szóló két cikkelyt julius első felében előlegesen is elfogadta, s ekként az ország új alaptörvényéül szolgáló, két oldalú viszonylagos szerződés a nemzet s fejedelmi háza közt a trónöröklés tekintetében megkötött: az ország rendei az országos sérelmekre, a kir. előadások szerint is, az országgyűlés másik fő tárgyára, az országos bizottmányok reformmunkálataira mentek által. Tekintvén e tárgyak nagy fontosságát, a megoldandó reformkérdések nagy terjedelmét s nehézségeit, mindjárt előleg kétség támadt, valjon be fogják-e már ezen gyűlés alatt végezhetni mind azon tárgyakat, melyek e bizottmányok munkálataiban foglaltatnak? Abban egyeztek meg tehát a két tábla rendei, hogy a bizottmányok politikai, hadi és közigazdászati rendszeres munkálataiból némely főbb fontosságú pontokat kiszedvén, azokat előlegesen tárgyalják s terjeszszék a király elejébe. E végett még julius első felében feliratot intéztek hozzá, könyörögvén, engedné meg, hogy mielőtt e munkálatokat egész terjedelmében elejébe adnák, a belőlök kiszedett, számszerint tizenhárom pontot vehessék tanácskozássba, s tudatná is velők azokra nézve a

1722.

maga akaratát, valjon hajlandó-e és miként elfogadni a bizottmányoknak e pontokra vonatkozó munkálatát?¹⁾

¹⁾ E feliratot mindjárt tanácskozásba vette a jul. 15-én Pozsonyban tartott udvari conferentia, melyben Eugen herczeg elnöklete alatt az esztergami és kalocsai cardinálók, Trautsohn hg., Sinzendorf és Stahremberg miniszterek, Pálffy nádor, Pálffy János bán, Illésházy kancellár, Koháry orsz. bíró, Eszterházy zágrábi, Erdődy nyitrai püspökök; gr. Dietrichstein, Öttl, Sauber, Hunyady és Managetta udv. tanácsosok vettek részt.

Nem lévén idő a kérelmek minden pontjait tárgyalni, Illésházy néhány könnyebb pontot ad elő, s ezek közt a két évi adó elengedését pártolja. Utána Trautsohn úgy nyilatkozik, hogy számos pont bővebb megfontolást kíván, ezek tehát az illető hivatalokhoz volnának átküldendők rendes tárgyalás végett. A primás két részre osztja a pontokat: azokra, melyek bővebb tárgyalást igényelnek, s azokra, melyek iránt a felség azonnal adhat resolútiót. Ez utóbbiak közt említi a felállítandó Helytartótanácsot, a két évi adómentességet és a kaszárnnyák felállítása iránti kívánatot. Sinzendorf elismeri, hogy némelyekre kell mindjárt adni kedvező leiratot, s ilyen pont: a Helytartótanács, a harminczadok, a Fiscus jogainak módosítása a mellék rokonágak örökösödése és a bányák iránt. A többit bővebben meg kell vizsgálni. Stahremberg véleménye ugyanaz, szintűgy a nádoré is; de a kaszárnnyák felállítását már most engedélyezni kívánja. Pálffy bán, a Consilium hivatalnokainak fizetését az ország által véli kiállítandóknak. Az adóra nézve véleményezi, hogy csak fél hadi adó s természetményekben fizetessék. Pártolja a kaszárnnyákat: de azok felépíthetésén kételkedik. A só árát leszállíttatni javasolja. A többi pontokat ő is rendes tárgyalásra véli hagyandóknak. Illésházy a következőkben számlálja elő a pontokat, melyekre nézve mindjárt adandó volna kedvező leirat: 1. Erectio Consilii. 2. Sublatio notarum municipalium. 3. Super fisco regio posse Cameram audiri. 4. Libertatem a tricesimis super rebus ad proprium usum destinatis. 5. Moderandum pretium Salis. A többiek iránt, úgymond, csak jó szavakat kellend adni.

Legfontosabb s leghazafiasb Csáky cardinál véleménye: A kérelmi pontok, úgymond, nem oly nehezek, mint első tekintetre látszik; mind e pontok jól át vannak gondolva s könnyebbeknek fognak látszani, mihelyt a rendszeres bizottsági munkálat ismeretes leend. A rendek semmi feltételt sem kötöttek a női örökösödéshez, hanem azt önként ajánlották fel; most pedig e viszontengedményekért könyörögnek. A

A király már jul. 16-kán az örökösödési törvény elfogadásával együtt kiadta válaszát, kijelentvén abban, hogy bár mennyire óhajt is különben megfelelni a rendek kívánatainak, mind ezen pontokra nézve lehetetlen még határozottan kifejeznie a maga nézeteit, tekintvén, hogy e tárgyak egynémelyike bővebb meghányást igényel, egynémelyikét pedig nem is lehet az illető rendszeres dolgozattól kiszakasztva, magában tárgyalni. Hogy mindazáltal atyái indulatának a rendek iránt ebben is tanúságát adja, ama pontok iránt következőleg válaszol: Egy magyar királyi Holytartótanács felállítását elvben helyesli, s annak 23 tagra tervezett személyzetét is ki fogja nevezni; a pénzalapot mindazáltal, melyből e tisztviselők díjaztassanak, a rendeknek kellend kimutatniok. Azon kérelmek tekintetében: hogy a szegény adózó nép kész pénzben való adózástól két év alatt fölmentessék; hogy a főkapitányságok (generalatus), melyek a török kiűzetése következtében az ország közepére esnek, a határszélekre tétessenek át, a szükségtelen várak kiürítes-

1722.

A sérelmek és kívánatok.

királyi helytartótanács szükséges; az országnak az elmúlt háborúk s a felhordott többi okok miatt valóban szüksége van a két évi adóelengedésre. A minisztereknek meghagyandó lenne, fejtsék meg azon módot, mely szerint mind az alattvalókon könnyebbítve legyen, mind a katonaság elláttassék. — A mi Erdély bekebelezését illeti: Nem kéri a rendek, hogy Erdély alávetessék Magyarországnak, hanem hogy ehhez, saját törvényei fentartásával visszakapcsoltsassék; s ezt is csak három pontra nézve kéri: 1. hogy az országgyűlésekre az erdélyiek is megjelenjenek; 2. hogy háború esetén fegyveres erejük a magyarokéval egyesíttessék; 3. hogy a felebbezés a magyar dicasteriumokhoz történjék. A municipalis notákat sem eltörültetni, hanem csak módosíthatni kívánják. A sóra nézve, a császár semmit sem fog veszteni árának mérséklése által. Egyébiránt az ország elégelni fogja, ha a könnyebb pontok iránt adandó resolutio mellett, a többiekre nézve jó reményben hagyatik.

Ezen értekezletnek eredménye lett aztán a szövegben közlött s 16-kán a rendekhez leküldött resolutio.

Az értekezlet jegyzőkönyve a csász. államlevéltárban.

1722.

senek, a lovas katonaság laktanyákba szállásoltassék, s e végett kaszárnyák építtessenek, s a benlévő katonaság élelmezésének ellátása végett magyar hadi biztosságok alapíttassanak; hogy az újonnan visszaszerzett vármegyék s kerületek az országba visszakebleztessenek: mind e tárgyakat oly fontosaknak, a közigazgatásba oly mélyen bevágóknak látja ő felsége, hogy azok iránt csak érettebb megfontolás után határozhat, s jelenleg csak arról biztosítja a rendeket, hogy a fenálló hadi szabályzatot, míg újjal nem pótoltatik, pontosan megtartatni, a fegyelmet szigorúan kezeltetni fogja, miszerint minden kihágásoknak s visszaéléseknek, melyek például a katonaság számára kiszolgáltató előfogatok, az ezredek által bitorlott hús- és bormérések, vámszedések stb. körül bepanaszoltattak, eleje vétessék, a megtörténtek pedig méltó büntetéssel toroltassanak meg. E végett, s a netalán felmerülendő károk megtérítése végett az országos hadi biztosságok felállítását ő is czélszerűnek látja. Az új szerzemények visszakeblezését, miután a meghallgatandókat meghallgatta, fontolóra veendi. A többi elejébe terjesztett pontokat illetőleg, melyekben könyörögnek: hogy a magszakadásoknál az örökség a rokon ágakra szálljon; hogy a hatósági „nota-percek“, a felségsértések esetein kívül végkép eltörültsessenek; hogy a só ára leszállíttassék; hogy az országlakosok, midőn saját természetményeiket viszik ki, a félharminczad alól fölmentessenek; a királyi belvámok és harminczadok a nem-nemesekre nézve is megszüntettessenek, — bővebb meghányás szükségeltetvén: valamint az elébbiekre nézve az udvari főhadi tanács, úgy ezekre nézve a királyi kamarák és fiskus véleményének meghallgatása után, oly értelemben adandja ki válaszáat, hogy a rendek abban atyai indulatának az ország iránt újabb tanúságát láthassák. Adig is ajánlja a rendeknek, hogy a rendszeres munkálatok felett buzgóan folytassák tanácskozásait.

Károly ezután nemsokára visszatért Bécsbe, gr. Stahremberg Gundakert és Kinszky Ferencz tanácsosait rendel-

vén teljhatalmú biztosaiul az országgyűlésen. A rendek itt mindenek előtt az országos bizottság által készített politikai, államgazdasági és hadi reformmunkálatot fogták tárgyalásba, s annak átvizsgálására a bán elnöklete alatt egy 70 tagú bizottságot küldöttek ki keblökből, mely aztán nyomban meg is kezdte működését. „A polikumban sok lesz a nehézség“ — írta Managetta udv. tanácsos Sinzendorf állameancelárnak, jul. 29-kén, midőn a kiküldött bizottság e munkálatot átnézte volt. „A magyarok a felállítandó helytartótanácsot „Regium Palatinale Locumtenentiale Consiliumnak“ akarják nevezni; kívánják azt is, hogy abba az egész királyi tábla felvétessék. Ezt, mond tovább, nem lehet megengedni, mert mód felett emelné a nádori tekintélyt; más részről pedig a helytartótanács így, a királyi tábla belevonásával, egy állandó diéta fogna lenni s pedig a király távollétében, mely egy örökös királyságban, hallatlan s rossz eredményű dolog lenne. Csáky cardinál maga sem volt evvel egy értelembe, s azért úgy intézte a dolgot, hogy az országos bizottságból s az országgyűlési választmányból hat-hat tagú albizottság üljön össze a bán elnöklete alatt, mely módot találna ezen ügyet valamikép elintézni. Ezen albizottság jul. 27-kén ült össze, s némileg módosította ugyan a rendek kívánatát; de az ügy még nem intéztetett el az udvar elvei szerint. Az országgyűlés holnap veendi tárgyalásba a választmány véleményét; s időközben gr. Kinszky csász. biztos a nádort, a zágrábi püspököt, gr. Károlyit —, én pedig Csáky cardinált, s a nemesek közül a hatásosabb tagokat, különösen Nagy Istvánt, Szluhát, Prileszkyt, Jeszenákot arra ügyekezünk reávenni, eszközölnék, hogy valamint az örökösödés ügyében, úgy ebben is Ő Felsége akarata teljesedjék“.

A helytartótanács ügye, de soha sem elkülönözten, hanem együttesen a többi reformpontokkal, mind az udv. conferenciákon, mind az országgyűlésen még hosszabb tanácskozásoknak szolgált tárggyául. Az aug. 3-kán tartott országos ülésben, valamint már elébb a 70-es bizottságban is éles vita

1722.

támadt különösen a felállítandó kerületi táblák felett. Ezeket az ítélőmesterek, mivel az ő hatáskörüket korlátozandók voltak, különösen ellenezték. A zágrábi püspök, ki rendesen az udv. konferenciákon is részt vőn, határozottan oda nyilatkozott, hogy ő felségének szándéka ugyan felállítani a kerületi táblákat; de meg akarja még is hallgatni elébb a rendek véleményét. Az ítélőmesterek ebből azt a következtetést vonták le, hogy ő felsége a rendek véleményétől függesztette fel, vagy felállítani e dicasterialis táblákat, vagy az eddigi alsóbb törvényszékeket tartani fen némi reformokkal.

A zágrábi püspök ez ellen némi érzékenységgel kelt ki az aug. 4-kén tartott ülésben. Panaszkodék, hogy szavainak más értelem adatott, mint a milyennel ő azokat mondta s a maga igazolása végett a naplót is felolvastatni kívánta. E felett aztán a nádor is szóváltásra kelt a püspökkel, úgy hogy a nádormég az ülést is el akarta hagyni. A kölesönös magyarázatokkal a két úr közt a béke ugyan helyreállított: de az alsó tábla, az ítélőmesterek által megnyerve, a kerületi törvényszéket makaesul ellenzé, s csak a megyei törvényszékek hatósági körének szélesbítését s az ítélőmesteri hivatal ezélszerűbb berendezését kívánta. — A felső táblánál 30 tag fogadta el a rendek véleményét; 39-en pedig az új törvényszék felállítását, az ítélőmesteri hivatal korlátozását, a megyei törvényszéknek pedig jobb berendezését sürgette¹⁾.

A rendek kívánatai közül legtöbb nehézségre a két évi adómentesség talált az udvarnál. A szept. 6-kán Eugen herezegnél tartott udvari konferencián a Kamara az adó fejében, búzát, zabot, húst s egyéb természetményeket is elfogadhatónak vélt, de Erdély, Tótország, a temesi és belgrádi bánáság kivételével. A poreziók számát azonban 85 ezernél vagy pénzben 2.040,000 ftnál nem vélte alább szállíthatni.

¹⁾ A csász. államlevéltárból.

A főhadi tanács evvel is eléggé könnyítve vélt az országon, miután 1716-ban 116,000, 1718-ban a békekötés idején 104,000, 1719-ben 90,000 volt a porceziók száma; most tehát a 85,000 porcezió annál könnyebben lesz viselhető, minthogy megszűntek a katonai járatok, fuvarozások s más hasonló terhek. Maga a nép is nem ezen adó, hanem a belső rosz igazgatás és a teher aránytalan felosztása miatt panaszkodik; e kettőt kell tehát mindenek előtt javítani¹⁾.

Managetta udv. tanácsos szept. 14-kén kelt levelében az országgyűlés vontatása miatt panaszkodik. „A politikai igazgatás reformja, úgymond, miként biztosan értesültem, csak azért halogattatik, mivel a rendek közül sokan a helytartótanácsot, mely véleményök szerint a nádori hatóságot felette korlátozza, végkép elhagyni kívánják. Ez azonban, úgymond, csak ürügy: a consilium mellőzésére vonatkozó kívánatnak valódi oka abban fekszik, mivel attól tartanak, hogy az által a régi visszaélések majd eltörültnének s jobb és szigorúbb rend hozatik be²⁾).

Károly ennél fogva, az októb. 9-kén a „Favoritában“ saját elnöklete alatt tartott udv. conferencián véglegesen elhatározta, hogy a helytartótanács, melyet magok a rendek is kértek, az alkotott szabályzat szerint felállíttassék, s Illés-házy kancellár ajánlatot tegyen a tanácsosokká kinevezendő egyénekre nézve. Az adó tekintetében pedig oly végzést mondott ki, hogy a kir. biztosok ügyekezzenek reá birni a rendeket, hogy 85 ezer porceziót, vagy pénzül 2.040,000 frot ajánljanak meg, mit a császár kész elfogadni, feltéve, hogy az ország a katonáknak kenyeret, a lovasoknak szállást ad. Az adózás könnyebbítése végett az új helytartótanács szüntessen meg minden visszaélést, a megyéket pedig szorítsa szigorú számadásra³⁾).

A rendek e közben a vallás ügyet vették tanácskozásba.

¹⁾ A csász. államlevéltárból.

²⁾ U. o. — ³⁾ U. o.

A protestans hitfelekezetek sérelmei a 27-dik pont alá voltak igtatva az ebben működött bizottmány által. Midőn azonban a tárgyalás alkalmával szept. 24-dikén a rendek országos ülésében a sor e pontra került, a katolikusokból álló többség azt egyszerűleg kihagyatni határozta. E lépés annál sérelmesebbnek tűnt fel a protestansok előtt, minthogy ugyanazon többség a következő 28-dik pontban, mely tulajdonkép arról szól vala, hogy a püspökök s más egyházi személyek javadalmaikban székeljenek, még az 1550-ki 12-dik t. czikkre is hivatkozott, melyben a kath. egyházzal ellenkező minden tan s eretnekség kiirtása, mint az ország egyessége tekintében hasznos törekvés, tüzetik ki célul. A protestans rendek mindenek előtt magánál a törvényhozó testületnél kerestek orvoslatot; de mivel folyamodásukat a kathol. többség felolvastatni sem engedte, a királyhoz folyamodtak, s a történeteket bepanaszolván, kérték őt, ne engedje az 1606-diki bécsi békekötést ilyképen megsértetni, s védje őket a kath. vallású többség zsarnoksága ellen.

Károly, a maga egyházának egyébiránt buzgó híve, nem örömet látta volna jelenleg Magyarországon is hevesebb kitörésben a vallási viszályokat, miket többféle ok s körülmények mindenkép meggátolni javaslának. Tudjuk, hogy a vallási viszályok Németországban a 30 éves vallási háború után sem szűntek meg soha teljesen; hanem hol egyik hol másik felekezet türelmetlensége által, gyakran politikai célekből is felszítva, időről időre hevesebben is ki-kitörték. Ez volt az eset épen jelenleg is néhány év óta. A császár egynémely esetben szigorral lépett fel a protestans fejedelmek ellen, kik a vallási egyenetlenséget más mellékcélok végett ápoliták: annál kevesebbé akarta ennél fogva magát ama vádnak kitenni, hogy saját protestans alattvalóit elnyomja, vagy elnyomatni engedi, mivel különben is több oldalról emeltetett ellene panasz, hogy a protestansok vallási sérelmei a birodalomban régóta orvoslatlanok. E vallási viszályokba nemcsak Poroszország s a kisebb német fejedel-

mek, hanem Holland, Svéd és Dánország, sőt még György angol király is, mint Hanover fejedelme, be voltak bonyolódva; kikkel pedig Károly jelenleg, a vallási ügyeknél még inkább szíven fekvő okok miatt, minden módon barátságos viszonyban óhajt vala lenni.

Angliával s Hollanddal a vallási kérdéseken kívül egy idő óta különben is igen feszültek valának Károly viszonyai azon mindinkább gyarapodó ostendei kereskedelmi társaság miatt, melyet belga alattvalói keletindiai kereskedelmének emelése végett nem rég alapított. E neheztelést ő most annál inkább megszüntetni kívánta, minthogy a cambrayi congressus a küszöbön volt, s Károly ennek egyik fő czéljául tűzte ki a maga birodalmában immár megállapított nőági örökösödésnek az európai hatalmak által is elismertetését.

Ezen indokok birták őt leginkább arra, hogy, a kül protestans államokkal mindig összeköttetésben lévő magyar protestans rendek folyamodása következtében, Pálffy Miklós nádornak nov. 1-jén (1722-ben) kelt leiratában meghagyja, miszerint ezek panaszai az országgyűlésen a többi sérelmekkel együtt tárgyalassanak. De a kath. többség ezután is minden módon mellőzni kívánta a vallásügy felvételét, kivált miután a főpapság óvást tett, melyben mind azon ellenmondásokat megújítottaknak tekintetni kívánja, melyekkel a papság eddigelé mindannyiszor közbelépett, valahányszor az ágostai és helvét vallásfelekezetek előnyére valamely törvény alkottatott. A vallásügy tárgyalásának mellőzésére a kir. leirat után nem láttak más módot, mint hogy a Pesten működött, de, mint említők, királyi parancs által felfüggesztett vallásügyi bizottmány munkálatait bevégeztessék s a bizottmány elnöke, Koháry országbíró által a király elejébe terjesztessék; nem kételkedvén, hogy Károly határozata e munkálatok nyomán inkább a katolikus, mint a protestans egyház érdekeit legyezendi. De a protestansok, kik e munkálatok iránt már elébb is kikeltek volt, újabban is folya-
modnak vala a királyhoz, kérvén őt, szünteté meg sérel-

1722.

meiket, melyeket, eddigi rendeletei daczára is, folyton szenvednek az által, hogy némely templomaik legújabbban is elvétettek, hogy papjaik s más hitsorsosaik vallási ügyekben kath. sz. székek elébe idéztetnek, vallásukkal ellenkező szertartásokra kényszerítettnek, a protest. jobbágyok kath. földesuraik által erőszakosan áttérítettnek, kik pedig áttérni így sem akarnak, földjeikről elűzetnek, javaikban megkárosíttatnak.

1723.

Midőn e folyamodás 1723 tavaszán Bécsbe küldetett, a vallási viszályok még inkább elmérgesedtek volt Németországban, úgyhogy már szinte komolyabb összeütközéstől lehetett tartani. Károly ennek az említett okoknál fogva mindenkép elejét akarta venni. Ezt tanácslá, sürgeté Eugén herczeg is, kinek befolyása, az ellene koholt némi ármányok meghiusúlta után, megint túlnyomóvá lett a minisztertanácsban, s kiről tudjuk, hogy a jezsuitákat nem szívelte, s a vallási türelmet minden alkalommal pártolta. Mind ezen okok egybefolyásából lehet csak származtatni Károlynak Luxemburgból, 1723-ki jun. 12-kén, tehát kevéssel az országgyűlés befejezése előtt, kelt s a vármegyékhez intézendő ama rendeletét, melyben kedvetlenségét fejezi ki a miatt, hogy daczára a hazai törvényeknek, s daczára saját rendeleteinek, melyekben meghagyta volt, hogy míg a vallási bizottmány munkálataira határozatát ki nem adja, a vallási viszonyokban minden a régi törvényes állapotban maradjon, némelyek még is a közbékét s nyugalmat a protestansok háborgatása által zavarni nem szűnnek. Szigorúan meghagyja tehát a vármegyéknek, hogy a megsértett protestansoknak a választmány munkálataira kiadandó határozatáig is elégtételt szolgáltatassanak, miszerint elvett templomaik visszaadassanak, az elűzött jobbágyok, kárjuk megtérítésével, javaikban helyreállíttassanak, vallásukkal ellenkező szertartásokra, úgy papjaik is vagy más hitsorsosaik a sz. székek előtt való megjelenésre ne kényszeríttessenek. Ki e rendelet ellen vét, bár mely felekezethez tartozzék, mint közbéke-háborító, s a ki-

rályi rendeletek megvetője, a törvényes büntetésben fog elmarasztaltatni. 1723.

A püspökök azonban, kiknek élén még mindig Keresztély Ágost szász herezeg s esztergami bíbornok-érsek áll vala, s kiket ebben a világi urak is támogatának, oda vitték a dolgot, hogy a király e rendelete a vármegyékhez el nem küldetett, ki nem hirdettetett. Sőt, a főpapok az országgyűlés befejezése után e viszonyok felett tanácskozáván, június 29-kén a nádori szék előtt óvást tettek, kijelentvén, hogy miként eddigelé, a nem-katholikus hitfelekezetek ez országban elterjedése és tűrése óta, a kathol. papság az e felekezetek előnyére alkotott minden törvénynek ellentmondott: úgy a mostani papság is, elődei nyomdokait követve, mind ezen óvásokat s ellenmondásokat, valamint már a lefolyt országgyűlés elején is tette volt, most, a gyűlés végével ismét megújítja, s azok érvényét a jövőre is fentartatni kívánja. A protestansoknak egyelőre nem volt mit tenniök, mint megvárni a bizottmány munkálataira megígért királyi határozatot, s addig is hasonló óvásban kijelenteniök, hogy a kath. papság ezen ellenmondásai az ország törvényei által már semmiseknek s érvényteleneknek nyilvánítottak, s e törvényekhez ők mind most mind a jövőben ragaszkodnak¹⁾.

De ideje, hogy e sajnos viszályokról visszatérjünk az országgyűlésre, hol a rendeket részint a sérelmek, részint az országos bizottmányi munkálatok foglalkodtaták. Ezek közül mint fentebb mondók, legtöbb időt vett igénybe az igazságszolgáltatás némely ágainak, az adó s katonatartás terhének szabályozása. Emezt illetőleg, melyre nézve a határozatok t. czikkelyekbe sem foglaltattak, említők már, hogy a rendek az adónak kész pénzben fizetését, a jobbágyosztály nagy kimerültsége s pénztelensége miatt, az országgyűlés elején, két évre felfüggesztetni kívánták; kérelmöknek azonban a

Az adó.

¹⁾ Károly rendeletei s az óvások Lampénál: Hist. Eccl. Reform. 546. kövv. Ribinyi: Memor. Aug. Confess. II, 558. kövv.

1723.

a kincstár szűk állapota miatt nem adatott hely, s hosszabb alkudozás után, mely kivált az adó alapja körül forgott, az évi adó két millió negyven ezer rajnai forintban határozta-tott meg, mely szokott módon a nem-nemes osztályok által legyen fizetendő. Ezen összeg azonban koránt sem fejezte ki a terhet, mely a jobbágyosztály vállain feküdt; ehhez még a katonatartás és szállásolás is hozzáadandó, hogy e teherről tiszta fogalmunk legyen. Az országban létező katonaság e tekintetben két részre osztható: arra, mely a várak őrségeit képezte; s arra, mely a falusi s mezővárosi népnél szállásolatott el. A várőrségek ellátásáról az illető megyék csak kenyérül szolgálendő buzát adtak, úgy mindazáltal, hogy annak bécsi mérője nekik csak fél forintba számíttatott be, a rájuk eső adóösszegeből levonandóba; midőn a buza méreje drágább volt, a félforintot meghaladó összeg — az úgynevezett deperditák — a házi pénztár terhére esett, mely pénztárba szintén csak a jobbágyok adóztak.

Sokkal nagyobb teher volt még a népre nézve a nála elszállásolt katonaság tartása; mert a kincstár a fenálló szabályozat szerint a katona öt krajczárnyi napi zsoldjából kenyérre, s általában élelmi szerekre csak két krajczárt számított kárpótlásul, a maradék három krajczár pénzül lévén kifizetendő a katonának. Fát, világítást a szállásoló ingyen tartozott szolgáltatni. Hasonlóképegy lótartási adag november és december hónapokban egy-egy hónapra csak három forintban, a többi három téli hónapon át pedig két forintban számíttatott be havonként a kincstár által. A megye az ekként kiszolgáltattott porziók árát a reácsott adóösszegeből lehajlíta ugyan; de a mennyiben e porziók kiszabott áruknál többre kerültek, az e végre szükséges adópótléket ismét csak a jobbágyoknak s más nem-nemeseknek kellett kiállítani, melyet aztán a megye a maga házi pénztárába szintén a „deperditák“ czíme alatt szedett be a néptől.

A többi reformmunkálatok.

Az adó s katonatartás tárgyában február közepén a kormány nyal megegyezvén, a politikai, igazságszolgáltatási

és közigazgatási munkálatokkal még egészen június közepéig (1723-ban) foglalkodnának az ország rendei. E tárgyakra nézve, különösen pedig a kerületi törvényszékek felállítása ellen 1722-ik év felé, s még inkább a következő év elején oly heves ellenzék fejlett ki a KK. és RR. mind két tábláján az udvari szándékok ellen, milyent Bécsben koránt sem vártak volna a diéta kezdetének oly csendes folyama, s a női örökösödésnek oly készséges elfogadása után. Ezen ellenzék leginkább onnan eredt, hogy Károly a RR. sérelmeire s kívánataira február végén leküldött resolútiójában sem a kerületi táblák felállításától nem akart elállni, sem az adót, mint kívántatott, két évre el nem engedte, s némely egyebekben sem hajólt a KK. és RR. kívánataira.

Midőn a király válasza a rendek tábláján felolvastatott, írja marc. 2-kán Managetta, mély s megdöbbentő csend támadt a rendek között; utóbb pedig azt susogta egyik a másiknak, hogy a királyi biztosokhoz egy küldöttséget kell intézni azon határozott kérelemmel, kiméltessék meg az ország e kerületi tábláktól. Szóltak aztán többen, hogy az ítélőmesteri törvényszéket, a már elfogadott módosításokkal minden áron fen kell tartani; mit aztán a felső táblának is azonnal megizentek. Itt azonban Csáky cardinál keményen kikelt a rendek határozata ellen, mely nem csak az igazságszolgáltatás érdekeit, hanem az ő felsége iránti tiszteletet is mélyen sérti. Ő felsége csak azért sürgeti e kerületi táblák felállítását, hogy a királyi tábla folyton ülésezhessen, mit eddig az ítélőmesteri székek miatt nem tehetett.

A nádor aztán szavazásra bocsátotta az alsó tábla üzenetét. Csáky cardinál boszúságára, még ekkor is nyolcz szótöbbség volt a mellett, hogy a rendek izenete értelmében a kir. biztoshoz küldöttség intéztessék, mely kijelentse, hogy a KK. és RR. a kerületi táblákat teljesen mellőztetni kívánják. Az ügy tehát ekként a kir. biztos elébe került. Nádasdy püspök, a küldöttség szónoka, a királyi biztos, Štahrenberg gr. előtt is erős szavakban kelt ki a dicasteriumok ellen,

1723.

melyek az ország jogait és szabadságait veszélyeztetnék. A királyi biztos azonban a protestatiót nem fogadta el, s rendes tárgyalásra utasította vissza a kérdést, melyet, mint Managetta mondá, csak Nagy István alnádor rossz akarata hamar kodott el¹⁾.

A királyi biztosok, a veszprémi püspök s Managetta tanácsos ezen eseményről szóló levelei Károlyt arra birták, hogy Eugen s Trautsohn hercegekkel, Sinzendorf főkancellárral s Buol tanácsossal, marc. 13-kán saját elnöklete alatt tartson értekezletet. Miután itt az említett tudósítók levelei felolvastattak: Eugen herceg emelt szót némi ingerültséggel ábrázolván a magyarok elbizakodott, zavargó szellemét, mely már annyiszor lázadásban tört ki a felséges ház annyi kárára s veszélyére. Most ugyan megegyeztek a női örökösödésben, de csak mivel a többi tartományok példája által ösztönöztek, s mintegy kényszerűségből a felséges ház nagy hatalma miatt, mely Magyarországot semmi esetben nem engedné át más örökösnek. Beszédét azon javaslattal végzé, hogy a mennyire lehet, kedvezni kell ugyan e nemzetnek, de egyszersmind óvatosnak is kell lenni irányában, (nationem quidem colendam, at etiam sibi cavendum).

Az országgyűlés folyamára nézve, roszalja, hogy gróf Stahremberg kir. biztos az országgyűlési tárgyak felett Kinsky gróffal nem tanácskozik. A mi a kerületi táblát illeti, úgy vélekedik, hogy a veszprémi püspök javaslata szerint, azt legalább ideiglen s próbaként a jövő országgyűlésig minden esetre fel kell állítani.

Trautsohn herceg is e törvényszékek felállítására szavaz. Javasolja, hogy Szluhát meg kellene nyerni Managetta által; egyébiránt a királyi személynökségre, ha az már most betöltetnék, minek hasznosságán azonban kételkedik, Hunyadyt ajánlja.

Sinzendorf cancellár is úgy vélekedik, hogy a magya-

¹⁾ A csász. államlevéltárból.

rokkal szelíden, de egyszersmind erélyesen (*svaviter et fortiter*) kell bánni. Ő is úgy látja, hogy a női örökösödést csak szükségből ajánlották fel; miért azonban a RR. a *fiscus* kárára, nagy engedményeket nyertek.

Ezen s hasonló nyilatkozatok után megiratni határozottatott a kir. biztosoknak, hogy ő felségének elhatározott szándéka felállítani a kerületi táblákat, hassanak tehát Managetta által oda, hogy a rendek azt elfogadják. Ezzel ő felsége csak a jobb és gyorsabb igazságszolgáltatást czélozza. — Levél küldetett a császár nevében Pálffy Miklós nádornak is, melyben szemrehányást kellett olvasnia a miatt, hogy a kerületi táblák ellenzésében ő is részt vett. Reményli azonban ő felsége, hogy a nádor ezentúl a rendekkel együtt jobban méltánylandja a királyi szándékot, melynek czélja csak a jobb igazságszolgáltatás. Hasonló levél ment Koháry országbiróhoz is, ki szintén ellenzé a dicasteriumokat; Pálffy János bán ellenben és a két cardinál megdicsértettek, hogy az udvar szándékait oly erélyesen támogatták¹⁾.

E leiratok ezután, s a kikhez, azok intézve voltak, nem sokára meg is változtatták a közvéleményt az országgyűlésen. Managetta már marc. 17-kén írja Sinzendorfnak, hogy hiszi, miképen a kerületi táblák a jövő tárgyalás alkalmával felkiáltással fognak elfogadtatni. Ez pár nap múlva, marc. 20-kán valóban meg is történt. A felső táblánál is irányadó lett a primás, kivált pedig Csáky cardinál felszólalása, ki nagy erélylyel beszélt²⁾.

A közigazdasági tárgyakkal azonban a rendek nem tudtak boldogulni, s azoknak kidolgozását az újdön felállított helytartótanácsra bízták. A többiekkel elkészülvén, junius folytában 129 törvényczikket terjesztettek a királyi szentesítés alá, mi e hónap 19-kén kiadatván, a nagy fontosságú országgyűlés épen egy évi tartama után befejeztetett. Az

Az országgyűlés vége.

¹⁾ A csász. államlevéltárból.

²⁾ U. o.

1723.

alkotott törvényczikkelyek közül némelyek oly fontosak, hogy hiba volna, azokat, ha csak röviden is, meg nem említenünk.

Az új
törvények.

Miután a fentebb előadott szorzódás, mely szerint egyrészt a nemzet a nőági örökösödést elfogadta, másrészt a király az ország jogait, törvényeit, külön alkotmányos kormányzatát megerősítette s mind maga megtartani, mind örökösei által megtartatni ígérte, a már bővebben kifejtett két első cikkben a törvénykönyv élére helyezett: a nemzeti jogok s törvényes igazgatás biztosítására ezekhez még több cikkelyek is függesztettek és szentesítettek a király által. Ezek egyike, szám szerint a 3-ik, így szól: „Ő cs. kir. felsége az ország s kapcsolt részei hű Karainak és Rendeinek minden ügy okleveles, mint más jogait s kiváltságait, szabadságait s előjogait, minden alkotott törvényeit és törvényes szokásait, a jelen diéta 1-ső s 2-dik s az 1715-ki három első törvényczikkelyei s az emezekbe foglalt esküforma értelmében, kegyelmesen megerősíti s megtartandja; s hasonló módon utódai, Magyarországnak és kapcsolt részeinek törvényesen megkoronázandó királyai az ország s kapcsolt részeinek rendeit ugyanazon előjogaikban, kiváltságaikban s törvényeikben sértetlenül fentartandják; melyeket ezen kívül ő felsége a maga bármely állapotú s rangú tanácsosai által is meg fog tartatni.“ A következő cikkelyek némely egyes jogokat még külön is biztosítanak. Egyik a nádor s egyszersmind királyi helytartó méltóságát s hatóságát erősíti meg; egy másik a főpapok, főrendek s nemesek azon kiváltságát biztosítja, miszerint őket törvényes megidézés és elmarasztalás előtt személyeik s javaikban megsérteni, károsítani még bűnvádi s hűtlenségi esetekben ¹⁾ sem szabad; egy harmadik a nemesi jogokkal bírókat a hadi adó, contributio,

¹⁾ A hűtlenségi esetek közt, melyeket a törvény fej- és jószágvesztéssel rendelt bűnhesztetni, a következők számláltatnak el: felségsértés; nyilvános lázadás; álokmányok készítése; hamis pénz verése s forgatása; a nyilvános béke felforgatására irányzó izgatások; kárhoz-

alól tovább is örök időkre fölmenti, s csak a törvényes honvédelemre és szükség esetében a király által kihirdetendő fölkelésre kötelezi; egy negyedik kötelezi a királyt, hogy országgyűlést minden harmad évben, s a szükség úgy kívánván, elébb is hirdessen; egy ötödikben Károly mind a maga, mind a jövőendő királyok nevében biztosítja a nemzetet, hogy, egy régibb törvény kötelezése szerint is, midőn csak súlyosabb európai gondjai engedik, az országban fog székelni.

Ezekkel kapcsolatban rendeltetett továbbá, hogy a magyar királyi kamara a bécsitől független legyen, s vele csak mint egyenlő egyenlővel közlekedjék. A közigazgatás rendszeresítése végett egy kir. helytartótanács alapítottatott huszonkét tanácsossal, kik az ország ügyeit a nádor elnöklete alatt intézzék. Ezen kormányzék, mond a törvény, semmi más udvari kormányzékától nem, hanem mint királyi tanács, egyedül ő felségétől fog függeni. Felterjesztendőit feliratokban adja a király elébe, kitől leiratban vagy rendeletben veendi a választ. A többi örökös országok s tartományokkal és azok kormányaival egyenesen nem fog érintkezni; hanem minden ilyenemű közügyet ő felsége elejébe terjesztend. A helytartótanács az ország törvényei ellen semmit sem határozhat hanem csak ezeket fogja az illetők által végrehajtatni. E kormányzék hivatása leend egyebek közt még a szükséges reformokat, kivált az államgazdászatra nézve kidolgozni s az országgyűlés elejébe terjeszteni; az ipar s kereskedelem gyarapítására szolgálható terveket készíteni; szóval a közigazgatás kifejtésére, a köz jólét emelésére törekedni. — A megyei igazgatás fejei mind a közügyekre, mind az igazságszolgáltatásra nézve a főispánok lévén, szükség, hogy megyéikben lakjanak, minden három évben tisztújító gyűlést

tatott eretnokségek nyilvános vallása; a végvárok elárulása s feladása: az ellenséggel való czimborálás s annak bármi segélyezése; az ezüstnek, aranynak alattomos, a királyi jövedelmek csökkentésére szolgáló kivitele.

1723.

tartsanak. Mit a megyék közgyűlései végeznek, azt a kis gyűléseknek, fő s alispánoknak megváltoztatni nem szabad.

Az ország épségének s törvényes igazgatásának érdekében újonnan is rendeltetett, hogy a töröktől visszaszerzett országrészek az országba visszakebleztessenek, a kamarai és hadi helyek törvényes megyei kormány alá vettessenek. A régi főkapitányságok, melyek a török kiűzése következtében az ország közepén fenmaradtak, minő a kassai, győri, komáromi, varasdi stb. az ország s kapcsolt részeinek határaitra tétessenek át.

Az igazságszolgáltatás tekintetében: a legfelsőbb, főlebbviteli törvényszék az úgynevezett hétszemélyes-tábla bíráinak száma tizenötre emeltetett; a királyi tábla újonnan szabályoztatott, s mind azon ügyek, melyek elébb a nádor és az országbíró előtt folytak, e törvényszék elébe utasítottak. Mivel ekként az új rendezés következtében szintezen törvényszékhez kapcsolt nádori s országbírói ítélőmesterek tisztii foglalkodásai tetemesen megszorodtak, nehogy e miatt az igazságszolgáltatás gyorsasága szenvedjen: azon ügyek megítélésére, melyek eddig az ítélőmesterek előtt folytak, az ország négy kerületében külön új törvényszékek — az úgynevezett kerületi táblák —, Horvát- s Tótország részére a báni tábla alkottattak. Mind ezen törvényszékek működése, némely meghatározott szünetekkel folytonossá tétetett. A káptalani levéltárak kezelése s a hiteles helyek eljárása szabályoztatott; s egy országos levéltár felállítása is megrendeltetett.

A béke nyugalmában érezni kezdék már az ország rendei, a százados harcok zaja s gondjai közt mennyire elhanyagoltatott a hon anyagi jóléte: a hiányokat tehát pótolni, a sebeket orvosolni, a jobblét forrásait felnyitni annál inkább ösztönöztetve érzék magokat, minthogy a haza általános ki-merültségében minden rendek s osztályokba nyomasztó szegénység lopódzott. A százados harcok, a török járom s a belforrongás a népet, kivált az alvidéken, felette meggyérítették,

úgyhogy a magyar korona alattvalóinak száma — Erdélyt ide nem értve, alig ment többre öt millió léleknél. Hogy tehát mindenek előtt a munkás kezek, az ipar s jólét ezen első, lényeges föltétele, megszereztesse, a bevándorlást, megtelepedést jutalmak által ügyekezett előmozdítani a törvényhozás, minden beköltöző földmivelőnek hat, műiparosnak pedig tizenöt évig adómentességet s más kedvezéseket ígérvén. Az ország lakosai, terheik arányosítása végett, összeirassanak, s mind illető földes uraik, mind az országban elszállásolt zsoldos katonaság zaklatásai ellen védessenek. A hitel, ipar, s kereskedelem gyarapítása végett rendeltetett, hogy a kereskedők rendes üzleti könyveket vezessenek, az adósságok betábláztassanak. Az új helytartótanács megbízott, nyomozná ki az akadályokat, melyek a külkereskedést nehezítik s a módokat, melyek szerint azok legcélszerűbben elháríthatók; a belkereskedés tekintetében készítsen csatorna- s útterveket, s gondoskodjék mind azon módokról, melyek által a közlekedés fő akadályán, a szállítás nehézségein könnyíteni lehessen ¹⁾.

1723.

IV.

Az országgyűlés bevégeztetvén, nagy munkát adott a kormánynak a királyi helytartótanács és a kerületi táblák szervezése s felállítása, az azok számára adandó utasítás elkészítése s a személyzet kinevezése. A kerületi táblák felállítása a királyi curia újbóli szervezését is múlhatatlanul maga után vonta; mert azon jogesetek, melyek eddigelé az ítélőmesteri székeknél nyertek elintézést, ezentúl jobbra a kerületi táblák elébe lévén utasítva, az ítélőmesteri hivatal hatásköre is jelentékeny módosításon ment keresztül.

Belsőszervezés.

Az új kormány- s fő-törvényshékekhez a tisztii személyzet mindjárt az országgyűlés után június 24-kén kinevezte-

¹⁾ Országgyűlési irományok. Corpus Juris Hung. II, 135. kövv.

1723.

tett. A kir. helytartótanácsnak Pálffy Miklós nádor elnöklete alatt a következők lettek tagjaivá: a papságból: az esztergami érsek-cardinál, Csáky Imre kalocsai érsek s cardinál, Eszterházy Imre veszprémi és Szörinyi vál. duleinai püspökök; a magnásokból: Koháry István országbíró, Pálffy János horvát bán, Czobor Márk, Csáky Zsigmond, Draskovics Ádám, Erdődy György, Eszterházy Ferencz, Károlyi Sándor, Eszterházy Gáspár grófok és Mesko báró; a nemesekből: Antolesics János, Fiáth János, Paluska György, Sándor Adalbert, Sigray Ferencz, Madarász Imre, Palásty Ferencz, Fekete György.

A szintén újjá szervezett hétszemélyes táblához, mely szintén a nádorelnöklete alatt állt, a magnásokból: az országbíró, Csáky cardinál, Csáky Zsigmond, Zichy Péter, Eszterházy József, Berényi Tamás és Batthyány Zsigmond grófok, Kiss, Berkes és Okolicsányi vál. püspökök; a nemesekből: Ugrinovics Kristóf, Melcer Mózes, Hrabovszky Gáspár, Baranyai Miklós nevezettek ki tagokká.

A királyi táblánál a megürült királyi személynöki hivatalra Nagy István alnádor, Szluha és Meskó ítélőmesterek és Sigray udvari tanácsos tartottak legtöbb igényt. A két első s a negyedik azonban, mivel az országgyűlés vége felé, kivált a kerületi táblák ügyében az udvar szándokait ellenzék, neheztelést vontak magokra. Meskót a most nagy befolyást nyert Eszterházy Imre veszprémi püspök pártolá ugyan; de egy ideig még is betöltetlen maradt a személynöki méltóság.

A helytartótanács mellé kerületi főbiztosokká a Dunán innen Inkey János, a Dunán túl Vajay István; a Tiszán innen Sinyei Merse Kristóf, Tiszán túl Ötves Miklós nevezettek ki.

A királyi helytartótanácsot 1724-ki marc. 21-kén gr. Sinzendorf Fülep a császári udvar főkancellára igtatta be ünnepélyesen hivatalába; ő vette át annak tagjaitól is az esküt, melyet az ügykezelés tekintetében kiadott utasítás

megtartására letettek. Beszédében, melyet az ünnepély alkalmával mondott, egyebek közt azon reményt fejezte ki, hogy e kormányzék teljesen megfelelően az azt törvényesen megalapított király s országrendek célzatainak. „Benno találndják, mondá többek közt, az egyháziak méltóságuknak, a főrendek kiváltságaiknak, a nemesek jogaiknak, a polgárok iparuk s kereskedelmöknek, a parasztok földmivelésöknek, az egész ország a maga jólétének legerősebb támaszát.“

Nagy hibát követtek el azonban az országgyűlés rendei, midőn az utasítást, mely szerint e kormányzék az ügyeket kezelje, maguk elkészíteni s törvénybe ígdatni elmulasztották, s annak megszabását a királyra bízták. Ez lön leginkább oka, hogy a bécsi kormány, mint alább alkalmunk lesz elbeszélni, daczára a törvény azon általános intézkedésének, mely e kormányzéknek teljes függetlenséget biztosít, már ekkor megvetette alapjait a maga döntő befolyásának e kormányzékre. Ellenkezett a törvénnyel, s érzékenyen sérté az ország függetlenségét s méltóságát különösen az is, hogy a király egy német tanácsost rendelt biztosul e kormányzék üléséibe, a tárgyalások ellenőrzésére.

A helytartótanács azonban, kivált mivel nagy részben másfelé is elfoglalt nagy urakból állott, felette bajosan tudott megindulni a kormányzat ellátásában. Még az 1725 júliusban is azon panasz érkezett fel Bécsbe, hogy az üléseket nagyon kevesen látogatják: a primás távol van, a veszprémi püspök, mint a királyné kancellára, annak udvarában időzik, gr. Csáky Zsigmond még az esküt sem tette le, Koháry országbíró, beteges öreg, a mennyire egészsége engedi, a hétszemélyes táblánál elnököl, Czobor Márk csak egyszer, a beigtatáskor volt jelen. Minek következtében a király aztán a főpapságból új tagokat rendelt választatni, a világiakhoz pedig intést küldetett, hogy hivatalaikat pontosabban teljesítsék ¹⁾).

¹⁾ Kancellariai levéltár okmányai. Ezekből olvassuk a hivatalno-

1723.

Vallási
ügyek.

A vallásügyet ama kölcsönös óvásokkal, melyek az országgyűlés bevégezése után a főpapság s a protestansok részéről tétettek, koránt sem lehetett befejezettnek tekinteni: a surlódások, panaszok nemcsak fenmaradtak, hanem még szaporodtak is az új év folytában. Károly tehát, ki a magyar országgyűlés után azonnal Prágába ment, hogy ott magát s hitvesét megkoronáztassa, októb. 19-kén onnan egy újabb rendeletet bocsátott az országba, mely szerint a vallás tárgyában ismételve megtiltott minden újítást, míg a vallási bizottmány mukálataira végelhatározását kiadandó léssen; az idő közben tett újításokat pedig addig is megsemmisíteni s mindeneket azon állapotba rendelt visszahelyezni, melyben a vallási bizottmány működésének kezdetéig léteztek ¹⁾. Pest megye protestans rendei ennél fogva 1724 elején folyamodást nyújtottak be a megye közgyűléséhez, követelvéen, hogy e királyi rendelet meghagyása szerint Sz.-Mártonkátán, Alsó-Némedin, Mogyoródon, Szadán, Veresegyházán s Üllőn helyeztessenek vissza nem rég elvett templomaik birtokába; Kis-Vácson, Kis-Újfalun, Sz. Miklóson és Har-

kok díjait s általában e kormánytestületek ellátásait s költségeit is, melyek a következő tételekből álltak:

A húsz helytartótanácsoknak egyenként 2000 frt.

A három titkárnak egyenként — 1200 „

Az összes helytartósági személyzetnek díja,

s egyéb költségei — — — — — 51,050 frt.

A hétszemélyes tábla alnökeinek 2000 frt.

Az összes személyzetnek — — — — — 22,000 „

A kir. személynöknek 4000 frt.

A táblai bíráknak 2000 „

A kir. tábla egész költsége — — — — — 38,000 frt.

A kerületi táblák elnökeinek 1500 frt.

A táblai ülnököknek 1000 „

A négy kerületi tábla összes költsége — — — — — 27,840 frt.

Így állnak a tételek a Kancellaria felterjesztésében; de a királyi resolútió a helytartótanácsosoknak és a hétszemélyes, úgy a kir. táblák alnökeinek is csak 1500 frtot engedélyezett.

¹⁾ Lampe: Hist. Eccl. Ref. 550.

tyánban pedig, honnan papjaik elűzettek, állíthatnák helyre 1724—1725.
vallásuk szabad gyakorlata. A megye azonban a kérelmezőket elutasította, okul adván, hogy a templomok 1715 óta ugyan, de még is az országos bizottmány összeülése előtt vétettek el a helvét hitvallásuaktól: s ennél fogva nem esnek a kir. rendelet intézkedése alá. A protestansok tehát újabban is a királynál sürgették sérelmeik orvoslatát; néhol pedig hol szerét tehetők, tényleg helyreállították vallásuk gyakorlatát. De e miatt meg, a felérkezett panaszok nyomán, a helytartótanács szólott az ügybe, 1725-ki aug. 7-kén meghagyván a megyéknek: hajtának szigorúbban végre az említett kir. rendeletet, „nehogy a panaszlóknak okuk legyen, minduntalan ő felségéhez folyamodniok s ilyféle súlyos panaszokkal császári füleinek, mint az eddigelé gyakran történt, alkalmatlankodniok.“ De mivel a királyi végelhatározás még ezután is sokáig késék, a surlódások is fennmaradtak s a következő országgyűlésen, mint látni fogjuk, ismét élénk vitákban törtek ki. — 1725-ben, aug. 23-kán halt meg Keresztély-Ágost herceg s esztergami cardinal-érsek. Károly még azon évi szept. 1-jén Eszterházy Imre veszprémi püspököt nevezte ki utódává a primási méltóságban.

Az új kormányzéseknek valóban széles mezeje nyílt, s azon korlátozások nélkül, melyekkel hatásköre mind a hatalom mind az eszközök tekintetében a bécsi kormány által összeszorítottatott, még szélesebb nyílt volna, — az országnak minden közügyeire nézve érvényesíteni jótékony hatását. De valamennyi közöl talán egy sem igényli vala annyira a kormány ápoló gondoskodását, mint az anyagi érdekek. Igaz ugyan, hogy az ipar, kereskedelem oly természetű, miszerint gyámkezek nélkül is önmagától gyarapodik, ha egyesek által el nem mozdítható, tényleges akadályok nem gátolják haladásában. Igaz nem különben az is, hogy azon akadályok egy része, melyek azt a török uralom korában csaknem egészen megsemmisítették, vagy szánandó pangásra, s az élet legnélkülözhetlenebb szükségleteire szorították, magokkal a török

Az ország
állapota.

1724.

uralommal s a belharczok zavargásaival együtt elhárított: megszűnt a török timárlik (hűbéresek) és szandzsákok minden szorgalmat előlő fosztogató önkénye; a harczy zajjal együtt megszűnt az azt nem ritkán önző céljaira kizsákmányló úri zsarnokság, melyet a törvény s büntető igazság most, a béke ölében könnyebben megfékezhetett; az iparos és földmivelő osztály nem volt többé kitéve a szabad hajdúk és kuruczok rabló zaklatásainak, a labanczok és más külföldi zsoldosok még iszonyúbb zsarlásai s dúlásainak, kiket a kormány most általában szigorúbb fegyelemben tartatott. De ezeken kívül még több olynemű akadály létezett a földmivelési, kézműi s kereskedelmi iparnak, melyeket egyesek szorgalma el nem háríthat, s melyek akkoron, midőn az egyesületek varázshatalmát még nem igen ismerte a világ, csak a kormány gondos intézkedéseitől várhatták megszüntetésüket. Ilyenek valának különösen: az iparos, kivált a földmivelő osztály polgári állapota, a népszám csekélyisége s munkás kezek hiánya; ilyenek a folyamok rendezetlensége s az utak rosszasága, szóval a közlekedési eszközök hiányossága; ilyen, hogy egyebeket mellőzzünk, a célszerűtlen vámrendszer.

Tudjuk, hogy az iparos osztály polgári állapotának minőségétől függ nagy részben maga az ipar gyarapodása vagy sülyedése is. A polgári műveltségnek mint minden, úgy ezen ága is csak szabadságban, csak szabadelvű törvények védelme alatt tenyészhetik; az önkény, a féktelenség vas karja, a szolgaság bilincse, mint téli fagy a növényt, előli a polgári szorgalmat, műveltséget. A földmivelő jobbágyosztálynak már a mult korban visszaadatott ugyan személyes szabadsága, a költözködési jog, de csak föltételen s kellő biztosítás nélkül. A zsarnok úr, ama zavargó időben, ellenszegülve a törvény emberiségesebb szavának, megvetve vagy elesavarva annak intézkedéseit, még sok esetben büntetlenül zaklathatá jobbágyait, korlátozhatá azok költözési szabadságát. Az 1715-ki és 1723-ki törvények, bár még felette hiányosan, de némileg még is jobban biztosították a jobbágy

költözési jogát, védték személyét, meghagyván a vármegyéknek, örködnének kebelökben a jobbágyok e különben is szűk jogának sértetlensége fölött s óvnák meg őket a netalán igazságtalan, vagy épen zsarnok földesuraik zaklatásaitól; s ne engednék, különösen, hogy a birtokosok jobbágyaikat, azok megegyezte nélkül, egy jószágukból a más megyékben fekvőkbe önkényesen telepítsék át. A felügyelettel e törvények pontos megtartása tekintetében az új kormányzók volt megbízva, mely e tisztét, mint némely esetek tanúsítják, nem is mulasztá el teljesíteni.

Az ország déliebb részei, melyek másfél századon át nyögtek vala a török pusztító járma alatt, még mindig néptelenek valának; s bár Szerbországból, a német birodalomból s magának az országnak északi népesebb vidékeiről is szállítottak mind némely magánosok, például gróf Károlyi Sándor, mind a kormány által is, ezen elpusztult részekre némely telepek: a népesség mindazáltal ott még felette gyér vala; mi a föld becsét munkás kéz hijában igen megcsökken-tette. Például, az udvari kamara igen jó alkut vélt kötni Harucker Jánossal, kinek a mult török háború alkalmával tett hadi szállítmányaiért 70 ezer forinttal adósa maradt, midőn neki ezen adósság fejében Békés vármegye felét átengedte. A számítani s jövőre építeni tudó hitelező teljosen megelégedett a kárpótlással s a megye másik feléért szintannyit ajánlott a kamarának; mi el is fogadtatván, 140000 frtért s a Budán lévő, ezóta úgynevezett császár-malomért, melyet a vételár pótlásául átengedett, egész Békés megye birtokába jutott. A mult országgyűlés, mint mondók, a földmívelőket hat, más iparosokat tizenöt évi adómentességgel határozta beédesgetni a német birodalomból; a helytartótanácsnak pedig tisztévé tette felügyelnie, hogy az új telepek az adómentes évek eltelte után szét ne oszoljanak, a kézművesek földmívelőkké ne váljanak. És mivel az adóteher aránytalan felosztása miatt is sok volt a panasz: e kormányzóknek kötelességévé tétetett, hogy a

1725.

megyék segélyével közönséges népösszeírást intézzen az országban.

A lefolyt két századon át a nemzet szünet nélkül a maga fennmaradásaért, lételéért küzdeni kénytelen, folyamainak szabályozására, utak készítésére csak gondolni sem érkezhén reá, amazokat is, emezeket is magukra hagyta, végkép elhanyagolta. Az eliszapolt folyamok medreikből kicsapván, a nép egészségének ártalmára, szaporodásának akadályára, a földművelés kárára egész vidékeket mocsárrá változtattak. A magukra hagyott utak rosszasága, az ipar s kereskedelem hátrányára, a közlekedést általában megnehezíté, sőt egyes vidékeken ideiglen egészen meggátolá. A mennyire akadályozák vala pedig ezen okok az ipart és belközlekedést, szintannyira gátolák a külkereskedés lendületét azon vámszabályok, melyek Magyarország s a német örökös tartományok közt fenálltak, s melyeknek nem annyira az volt céljuk, hogy a kereskedelem gyepölőjeül szolgáljanak, mint inkább, hogy a kincstárt töltsék. E vámrendszer 1720-ban még azáltal is nyomasztóbbá lett az országra, hogy Károly az országba vissza nem keblezett temesi bánóság és Tótország felől is hasonló vámvonalt állíttatott fel, minő az osztrák tartományok határain létezett.

Az ország rendei súlyosan érezvén a nagy pénzhiányt, mint említők, már az 1715-ki országgyűlésből rendeltek ki egy országos bizottmányt, mely az összes anyagi érdekek gyarapítására szolgálendő czélszerűbb államgazdászati rendszert dolgozná ki. A bizottmány foglalkodott is egy munkálattal, melyet utóbb az 1723-ki országgyűlésnek be is mutatott. De a rendek e tárgyban mitsem végeztek: az anyagi javításokra tetemes pénzerő lett volna szükséges; de mivel maguk, kiváltságaikba burkolózva, adózni nem akartak, a nem-nemes osztályt pedig, mely csekély keresete mellett terhei alatt már is roskadozék, még súlyosabban terhelniök nem lehetett: a tervezett országos pénztárt nem tudván mi-ből kiállítani, a szükséges pénzerőt előteremtteni sem voltak

képesek. Hogy még is az égető kérdésben valamit tenni látszassanak, az új helytartótanácsot bízták meg az anyagi érdekek emelésére szolgáló módok s eszközök tervének kidolgozásával, két pontban szabván elejébe az e körül kövendő irányt. Ezek egyike az, hogy a kereskedésben jártas emberekkel tanácskozáva, dolgozná ki egy kereskedelmi társaság felállításának s az e végre szükséges pénzalap előteremtésének módjait s mutatná ki az eszközöket, melyek a kereskedelem tényleges gyarapítására szolgálhatnak. A másik pont különösen a belközlekedés könnyítését és élénkítését célozza, midőn a folyamok szabályozásának, esaternák készítésének szüksége kimondatván, a kormányzék megbíztatik, hogy az ahhoz értékkel terveket készíttessen s ezeket a jövő országgyűlés elejébe terjeszsze.

Meg kell azonban vallani; sokkal célszerűbben intézkedett volna az országgyűlés, ha a kormányzék rendelkezésére mindjárt némi pénzalapot is ad vala, melyből az anyagi javításokat tényleg megkezdeni lehessen; mert mint előre is látható vala, s a tapasztalás utóbb bőségesen kimutatta, a szükséges pénzerő nélkül mind ama terveknek meddőknek kellett maradniok. Az urak s nemesek azonban e tapasztalatok után is, bár mind sürgetőbb szükségnek érzik vala hozzá fogniok a százados mulasztások helyreépítéséhez, fájdalom, még sokkal elfogultabbak valának nem-adózási kiváltságaik tekintetében, mint hogy a jövő felvirágzásra a magukéból valamit előlegezni akartak volna.

A kiváltságos rendek még a házi pénztárba, melyből a megyei igazgatás vala ellátandó, sem valának hajlandók adózni; bár ezen, elébb egyedül a birságok s más törvényszéki díjakból is kitelt költségek jelenleg már szinte oly mértékben megszorodtak, hogy az illető megyék, azoknak fedezhetése végett, nemcsak a jobbágyokat, hanem, az utolsó országgyűlés rendelete szerint, az egytelkes nemeseket is megadóztatni kénytelenítették. A jobbágyokra, kiket a hadi s házi adó, az ingyen közmunka, a katonatartás, az úri

1725

robot s kilenced és a papi tized különben is felette súlyosan terhel vala, az ország anyagi érdekeinek emelése végett még újabb adót is vetni nem lehetett. A kincstárt, melynek jövedelmei ezen korban az egész monarchiából, még a Németalföldet is beszámítva, alig haladják vala meg a 14—15 millió forintot¹⁾, az udvar fényüzése, a külviszályok s háborúk és a békében is fentartott állandó katonaság stb. nemcsak kimerítették, hanem tetemes adósságokkal is terhelték: ennek magyarországi jövedelmeiből tehát, melyek a hadi adóból, a kamarai javakból, az ércz- és sóbányákból, a vámok és harminczadokból stb. folytak be, valamit még a köz jólétre is fordítani, a kincstár örökös szorultsága mellett, senkinek sem jutott csak eszébe is. Még azt is bajosan lehetett a múlt országgyűlésen kieszközölni, hogy az újdön felállított helytartótanács tisztviselőinek díját a királyi kamara fizesse. Ily körülmények közt bármi buzgalmat s tárgyavatottságot fejtett volna is ki a helytartótanács az anyagi érdekek gyarapítására, különösen a közlekedés könnyítésére szolgáló terveiben, a szükséges költségek hiánya miatt azokat életvalósággra is érlelnie egyáltalában nem lehetett.

Károlytól egyébiránt, ha kincstára jobb állapotban létezik vala, e tekintetben sokat lehetett volna várni; mert az építkezés, a kereskedelem emelése, s általában az anyagi érdekekről való gondoskodás kedvencz foglalkodásai közé tartozott. Az elsőnek hazánkban is bizonyítványa a palotaszerű laktanya, melyet a rokkant katonák számára Pesten emeltetett; Horvátországban is tanúja a nagyszerű út, melyet Károlyvárostól a dinári alpokon keresztül tizenhét mérföld hosszában Fiuméig építtetett. Az osztrák házból származott királyaink közt ő volt az első, ki a kereskedelem virágzatának fontosságát kellőleg méltányolta és tett is egynémít e tekintetben.

A passzaroviczi békekötés után, melynek alkalmával

¹⁾ Arneth: Prinz Eugen von Savoyen III, 96.

mint említők, egy külön kereskedelmi szerződést is kötött a portával, élénken foglalkodtatá őt ama kérdés: melyik vonal emelhetné sükeresebben a kereskedelmet: a duna-fekete-tengeri-e, vagy az ádriai? Károly, részint a török barbárság s a Törökországban gyakran uralkodó mirígyhalál miatt, részint s főleg két siciliai és más olaszországi birtokainak tekintetéből, — anélkül mindazáltal, hogy a dunait egészen elhanyagolni akarná, az ádriai vonal gyarapítására hajlott. Ez volt célja az említett Károlyváros-fiumei útnak, ez annak is, hogy Fiumét 1725-ki novemb. 19-kén kelt okmányában szabad kikötőnek nyilvánítván, mind azon kiváltságokkal megajándékozta, melyekkel más országok szabad kikötői bírni szoktak. Fiume, mely a magyar koronától még a XV-dik század vége felé szakadt el, akkoron ugyan, mint külön osztrák tartomány feje, vámvonallal volt elválasztva a magyar korona területétől, s e miatt Károly ezen intézkedéseinek eredményei nem is annyira Magyar- s Horvátországra, mint a többi örökös tartományokra voltak számítva: a Károlyváros-fiumei műút mindazáltal a magyar korona alattvalóit is részesíté némi haszonban. Ezek azonban a Fiume felé fenálló vámvonallal miatt inkább látogatták Buccarit, melyen keresztül vette útját jobbára Velence felé azon marhakereskedés is, miből, miután annak szabadsága az 1715-diki 117-dik t. cz. biztosítása óta nem korlátoltatott, évenként körülbelől hatszázezer forint folyt be a magyar korona területére, azon mintegy 30 ezer frton felül, melyet a kincstár a harminczadból huzott ¹⁾).

Az anyagi érdekek tekintetében ezen évek alatt sehol sem történt annyi, mint a temesi bánóságban. E tartományt Eugen herczeg Temesvár megvétele után 1716-ki novemb. 1-jén kelt határozatánál fogva, mely aztán Károly által is megerősítettett, nemcsak hadi, hanem közigazgatási tekin-

¹⁾ Ld. ezt bővebben: Ipar és kereskedés történelme című munkámban II, 111. kövv.

1725.

tetben is a nagy tapasztalatú, önzéstelen, jó akaratú, gondos gróf Mercy Kolos tábornok kormányára bízta, oly utasítást adván neki, hogy az új szerzeményt mind a kincstárra, mind lakosaira nézve oly hasznossá, virágzóvá tegye, mint csak lehet. A császár, kinek a török háború végével, szintén Eugen herezeg javasolta volt, hogy e tartományt ne kebelelje vissza az országba, hanem legfőbb földesúri hatóságának fentartásával, Magyarországtól külön oly formán kormányoztassa, mint Erdélyt ¹⁾, utóbb az udvari kamara a főhadi tanács által bővebb utasítást is adatott a tartomány kormányát illetőleg Mercynek. De az ügyes, jó akaratú tábornok, ki szinte szenvedélylyel fogott e szép földterület igazgatásához, képes lón még is kieszközleni, hogy a jövedelmek egy része anyagi javításokra fordíttassék. Meg lévén pedig a pénzerő, valóban atyai gonddal s helyes tapintattal fektette is be azt a tartományba. Buzgalma, gondoskodása egyaránt kiterjedt a földművelési és kézműi iparra.

Mindenek előtt a munkaerőt növelendő, számos magyar, német és szerb telepeket szállíta be az elpusztult vidékekre. Majd a Béga folyam kiöntései által képezett mocsárokat szárítá ki, e folyam mentében, majdnem az egész tartományon keresztül csatornát ásatván. A selyemtenyésztés és gyártásnak kezdete is az ő érdemei közé számítandó. Ő mind a régi, mind az új lakosok által a helységekben eperfákat ültetett; s oly nagy buzgalommal fogta fel e kedvencz tárgyát, hogy midőn e fiatal ültetvényekben ittott néhány csemetét megsértve látott, még halálos büntetéssel sem kételkedett fenyegetni azokat, kik ilyenén kárt szándékosan tennének. És miután a fák megerősödtek, Olaszországból alkalmas egyéneket hozatott, kik a népet a selyemhernyók tenyésztésében oktatták. A buzgó törekvést nemsokára oly szép süker jutalmazá, hogy néhány év mulva már fonodát és gyárat is állíthatott Verseczen és Temesvárott, melynek egyik

¹⁾ Arneht: e. h. II, 529. az 59-dik jegyzet alatt.

új külvárosa is e selyemgyártól nyerte nevét. Hasonló gondot fordít vala Mercy a rizs-termesztésre s a bányamívelésre is. Ily buzgó ápolás alatt a temesi bánság néhány év mulva egyike lőn legvirágzóbb tartományainknak; hol elébb a dermesztő török járom alatt mocsár vagy sivatag terül vala el, és csak nyomorúlt gunyhók léteztek, ott most a derék tábornok varázskeze alatt vagyonos szép faluk emelkedének. A jogsérelem, mely az országon e tartomány be nem kebelezése által elkövetett, e szintoly jeles kormányzó, mint vitéz tábornok, buzgalma s gondoskodása következtében legalább anyagi felvirágzással kártalanított.

V.

A cambrayi congressus, melynek fő czélja volt, Károlynak a Fülöp spanyol királylyal fenmaradt s leginkább a Nápoly s más olasz tartományok birtoka körül forgó vitakérdéseit megoldani, miután a hatalmaktól oda küldött fölhatalmazott miniszterek a czímek és más formaságok felett két évnél tovább vitatkoztak, 1724-ki aprilban valahára valóban is összeült. De egyrésről Károly, másról a spanyol király s a parmai herczeg túlzó követelései miatt azután sem nyert sikeresebb folyamatot. A spanyol király, látván, hogy e tanácskozmányból semmi jó eredmény nem fog kikerülni, végre arra határozta magát, hogy mellőzve az inkább akadékoskodó, mint egyeztető közbenjárókat, Angol- és Franciaországot, egy titkos ügynöke által közvetlen egyezkedjék a császárral. Báró Ripperdának — ez vala az ügynök neve, — sikerült is aztán 1725-ki aprilban oly szerződéseket kötni Bécsben, melyek egyike szerint a felek nemcsak viszályaikat kiegyenlítették, Spanyolország pedig a *pragmatica sanctio*t elismerte; hanem két másika által még dacszövetséget is kötöttek, melynek czélja volt: egyrésről Angolországot reászorítani, hogy Gibraltárt a spanyol birtokába visszaeressze; másrésről az osztrák Németalföldnek Spa-

1725. nyolországban kedvezményeket, s az ostendei tengeri kereskedelmi társaságnak — Károly ezen kedvezenz teremtményének, — az angolok s hollandiak agyarkodásai ellen lételet biztosítani.

E szerződések azonban majdnem ismét egy súlyos nyugati háborúba bonyolítják vala Károlyt. I György angol király s Hanover választófejedelemé, azoknak tudomására jutván, Francia- s Poroszországgal, melyekhez utóbb több apró hatalom is csatlakozott, még ugyanazon (1725) évi szeptemberben Herrenhausenben, Hanover mellett, Károly ellen szövetséget kötött, az osztrák Németalföld elfoglalását s az ostendei kereskedelmi társaság megszüntetését tűzvéni ki annak céljául. A háború kitörését csak Holland késlelteté, mely a szövetségre mind a két féltől ösztönöztetvén, csak az 1726-ki nyár vége felé tudta magát elhatározni az angolok s francziák részére. A háború azóta elkerülhetetlennek látszik vala a jövő évre, s mind a két fél nagy mérvben készülé. A pápának mindazáltal 1727. tavaszán még is sikerült, hét évre fegyverszünetet eszközölni, melynek folytában az európai béke újabb egyezkedések által biztosíttatnék.

1728.

Országgyűlés.

E viszonyban rekedt leginkább oka, hogy Károly az országgyűlést, melynek törvényes ideje 1726. második felével megérkezett, a háborús kilátások miatt elhalasztotta; mihelyt azonban a békeértekezletek Soissonsban megkezdettek, 1728-ban az országgyűlés is kihirdettetett május 17-re. Ennek előkészületeivel a helytartótanács és a vármegyék a mult diéta óta letelt egész időközben foglalkodtak vala. Mióta az állandó katonaság az 1715-ki országgyűlésen megállapíttatott, fő törekvése lett az udvarnak, egy oly törvényt alkottatni, mely a katonaság tartására szükséges adónak alapját is mindenkorra kimutassa s meghatározza. Mint hogy a nemesség, felkelési kötelezettségének fentartása miatt, e hadi adóban részt nem vett, legcélszerűbbnek látá az udvar, hogy ezen adó alapjául a jobbágyok kezén lévő föld tüzesség

1728.

Viták az adó-
alap felett.

ki; de a nemesség ezt mind a két lefolyt országgyűlésen határozottan ellenezte. Tudjuk, hogy e földek tekintetében csak a haszonvétel volt a jobbágyé, a birtokjog folyton az úr maradván; s történt nem egyszer, például a jobbágyok elköltözése, magvaszakadta esetében, hogy e földek ténylegesen is az urak kezére szálltak; sőt néha az úr maga szándékosan vette el azt a jobbágytól és fogta saját művelése alá. Nehogy tehát, ha a jobbágyi föld tűzetnék ki az adó alapjául, ily esetekben az adót maga a földesúr tartozzék fizetni: a rendek nem a földet, hanem a jobbágy személyét kívánták tekintetni az adó alapjául. De ebben viszont a kormány nem akart megegyezni, miután a jobbágyok száma, mely nagy változékonyságnak van kitéve, biztos alapot nem nyújthat.

A vita tehát az 1723-ki országgyűlésen is eredménytelen maradt, s a király és a rendek abban egyeztek meg, hogy a vármegyék a helytartótanács vezetése alatt közönséges összeírást intézzenek, melyben a jobbágyok száma mellett, a kormánytól előadott terv szerint, azok földálladéka is ki legyen mutatva. Ugyanakkor a király kívánatára határozattá lett az is, hogy a vármegyék a polgári s büntető törvények korszerű javításának tervét is dolgozzák ki, s a jövő országgyűlés elejébe terjeszszék. E feladatok czélszerű megoldására Károly időközben ismételve is ösztönözte ugyan a megyéket; de ezek nemessége, aggodalmában úri jogai fölött, az összeírást a törvény daczára is határozottan ellenzé; miért az nem is készült el az országgyűlés megnyitáig.

A király tehát most újabban is e kérdést tűzte ki a tanácskozások fő tárgyául előadásaiban, melyeket, maga ekkoron az ádriai tengerpart vidékén utazván, a királyi biztosokul kinevezett Kinsky Ferencz és Nesselrode János grófok által küldött le Pozsonyba. „Ügyekezzenek a rendek — így szólnak egyebek közt a kir. előadások, — hogy ő felsége a hadsereget, melyet a jelen idők viszonyai szerint, az előbbinél sokkal nagyobb számban kell tartani, kényelmesebben elláthassa; és mivel e tekintetben az adó arányos fel-

1728.

osztása mulhatatlanul szükséges; ezt pedig csak az egyesek vagyonállapotának megvizsgálása teheti lehetővé: kell tehát, hogy az ország azon módon, melyet a király a rendeknek minapában előadott, megszámláltassék s összeírassék.“ Ezen kívül még az igazságszolgáltatás javítása, az ország határainak pontosabb kitűzése s az államgazdaság, különösen a kereskedelem gyarapítása tüzetett ki a tanácskozások tárgyaiúl.

Míg egyéb tárgyak felett folyt a vitatkozás, az országgyűlésnek csöndes volt a menete; de mihelyt az adóügy, s különösen az adó alapjának az udvar kívánata szerint kimutatása került szőnyegre, az önérdek s kiváltságok bálványozása azonnal felszította az indulatok viharát: az országgyűlés zajossá lön, minő már régóta nem volt. Egyebek közt egy gúnyirat terjesztetett szét az országgyűlés tagjai közt, melyben az udvar fő hívei, kik annak szándokait pártolák, erősen gáncsolatnak. Mihelyt ennek híre Bécsbe jutott, a király parancsot küldete a kir. biztosokhoz s a nádorhoz, hogy szigorú nyomozás intéztessék a gúnyirat szerzőjének fölfedezésére.

Míg azonban e nyomozás tartott, a királyi biztosok auguszt. 6-kán egy újabb röpiratról tőnek Bécsbe jelentést, mely amannál még sokkal veszélyesebb, maga az uralkodó ház ellen is bűnös, vakmerő izgatást foglal magában. Javasolják egyszersmind a biztosok, tüzetnék ki 300 darab arany a szerző felfedezőjének jutalmáúl; s ha még ez is eredménytelen maradna, azon példányokat, melyek összegyűjthetők a bitófa alatt kellene nyilvánosan megégetni, jeléül annak, hogy a szerző akasztófát érdemel művéért.

E jelentésnek felette nagy fontosságot tulajdonítottak az udvarnál. A kancellaria véleményadásra szólíttatván, mivel a nádor az országgyűlési ügyekkel van elfoglalva, gr. Eszterházy József, Meskó Ádám és Paluska Antal, helytartósági tanácsosok által javasolja intéztetni a nyomozást. A király maga még arra is elég fontosnak tartá az ügyet, hogy

Eugen herczeg elnöklete alatt udv. értekezletet tartasson; mely aztán egészben helyeslé a cancellaria véleményét¹⁾.

Mi különben az országgyűlés folyamát illeti: a rendek félelmökben, hogy a jobbágyoktól netalán elhagyandó vagy — mi a megszorodott szegényebb családoknál, kivált a felföldön, nem ritkán történt, — maguktól a földesuraktól elfoglalandó s majorsággá változtatandó földektől majd maguknak a földesuraknak is fizetniök kellend, körömszakadtáig védelmezék azon elvet, hogy az adó terhe nem a földön, hanem a jobbágy személyén fekszik. Kedvetlenségök és boszúságokban, melyet a kir. biztosok s néhány udvari pártiak sürgetései okozának, a főrendek közül többen még a gyűlést is odahagyták; mit az udvar nagy nehezteléssel vön s gróf Batthyány Lajos cancellár által kemény parancsot küldött le Pozsonyba, a gyűlés rendes folytatását illetőleg. Leghevesebben vívtak a fonák elvért gróf Eszterházy József, és a nádori ítélőmester Zichy Ádám, kik aztán a nemesi kiváltság védelme s az adóalapra vonatkozó királyi kívánat visszavonása végett szeptemberben a Grétzben időző királyhoz is felküldettek. Járásuk nem is maradt sikeretlen: miután általok a rendek készségeket nyilvánították, az adót harmadfél millió forintra emelni: az udvar is elállott az adóalap kimutatásának további sürgetésétől, s csak azt ajánlá a rendeknek, hogy az adóösszeg felosztásában igazságos arányt alapítsanak meg.

A rendek, ezt tenni önként is hajlandók, e végett egy bizottmányt neveztek ki kebelökből. De íme alighogy e vitatárgy ekként mellőztetett, a felekezeti szellem már ismét egy másikat hozott a szőnyegre, mely aztán a szenvedélyeket még hevesebben felizgatván, hosszú s ingerült vitákat okozott. Ezek miatt aztán egészen az 1729-ki novemberig kihúzódott az országgyűlés. A rendek ugyanis végzést alkottak, hogy az adó felosztása végett kinevezett országos bizottmány

Vallásügyi
viták.

¹⁾ A cancellaria levéltárából.

1729.

tagjai esküvel kötelezzék magukat, miszerint a reájok bízott tárgyban részrehajlás nélkül, lelkiösmeretesen fognak eljárni. Azonban Zsembery Samu Turócz, és Katona Pál Borsod megyei követek, e bizottmány tagjai, amaz ágostai, emez helvét hitvallású, vonakodtak letenni a szokott törvényes esküt, állítván, hogy vallásuk elveivel ellenkezik oly esküt mondani, melyben a szűz Máriára s a szentekre is tétetik hivatkozás.

A kath. többség erre hevesen kíváná, hogy Zsembery és Katona s mind azok ellen, kik a hitet a századok óta divatozó törvényes esküforma szerint letenni nem akarják, kereset indíttassék. A protestansok viszont válaszolák, hogy a vallásügy, melyhez tartozik az esküforma is, magának a kathol. többségnek végzése szerint, nem teheti tárgyát az országgyűlési vitáknak; ezt is a király elejébe kell tehát terjeszteni. A mind hevesebbé vált viták folytában mind a két fél a kir. biztosokhoz folyamodott. Ezek mind a két félnek aug. 8-kán küldték át válaszukat, ajánlván nekik, hagyának fel a szenvedélyt izgató kérdéssel s várnák annak eldöntését a király elhatározásától.

A protestansok ebben megnyugodtak; mert jelenleg kedvező választ reméltek az udvartól. Károly, hogy mennél több települőköt édesgessen be az országba, a múlt évben egy nyílt levél által biztosítá a Németbirodalom azon ágostai s helvét vallású lakosait, kik bevándorolni szándékoznak, vallásuk gyakorlatának szabadsága felől. Úgy hitték tehát a prot. rendek, hogy mi az új lakosoknak ígértetik, azt a régiéktől sem lehet, sem fogja az udvar megtagadni. De a katholikusok nem akartak engedni, s Erdődy Gábor, egri püspök heves beszéde következtében a kir. biztosok javaslatát félretévén, és Jeszenák Pál, Eugen herczeg követének ellenmondására sem hajtván, Zsemberyt és Katonát a helytartótanács ajtónállója által a gyűlésből kivezettették, s a keresetet ellenök nyomban elintézvén, a törvényes 64 forintnyi bírságban elmarasztalták; mit aztán rajtok börtönnel való fenyegetés által meg is vettek.

Ugyanekkor Veszprém, Közép-Szolnok és Kraszna megyék protestans követeit, kik az esküt e formában letenni szintén vonakodának, aug. 11-kére a rendek táblája elébe idézték. De az említett megyék követei e miatti panaszukkal, még ugyanaz napon felsiettek Bécsbe s oly leiratot eszközölnek ki Károlytól, mely szerint a kathol. rendek végzése az utóbb leérkezendő kir. rendeletig felfüggesztetett s mindnyájoknak meghagyatott, hogy az eskü kérdését félretévén, az adó felosztásával foglalkodjanak.

A szintoly meddő, mint kellemetlen vitának evvel valahára vége szakadt; a felek mindazáltal még egy feliratot intéztek a királyhoz. A kath. rendek ebben vádolák a protestansokat, hogy a boldogságos szüzre és a szentekre esküdni nem akarván, a hazai törvényeket sértik, s a király parancsa szerint tárgyalandó közügyek bevégzését ezáltal késleltetik. Mentik eljárásukat a turóci és borsodi követek irányában, állítván, hogy azt, mintha ezek a helytartótanács ajtónállója által vezetettek volna ki a gyűlésből, „világosan bebizonyítani nem lehet“; nem is az eskü megtagadása, hanem azért ítéltettek légyen el, mivel azt megtagadván, a közügyek tárgyalását gátolták. Ezen eskü, mondják tovább, nem pusztá szertartás, hanem törvény; s kéri is a királyt, tartsa fenn azt ezentúl is sértetlenül. Nagy ingerültséget fogna szülni, ha a boldogságos szüztől, ezen örökös ország kegyes asszonyától s királynéjától a kellő tisztelet megtagadtatnék. Kéri tehát ő felségét, vegye szívére a boldogságos szüznek s így magának a mindenható istennek ügyét s előzön meg minden botrányt. A protestansok ellenben azt állíták feliratukban, hogy ők a boldogságos szüz iránt a legnagyobb tisztelettel viseltetnek ugyan; de miután az eskü, valásuk elvei szerint, imádási tény, őt abban megnevezniök ez okból nem lehet¹⁾.

¹⁾ Országgyűlési irományok. — Kolinovics: *Posthuma Memor.* C. Jos. Eszterházy 71. Ribinyi II. 204 Kovács: *Magy. Kronika* 130.

1729.

Az országgyűlés ezután még egészen novemb. 30-ig kihuzódott, mely napon a király, ki e gyűlésre sem megnyitásánál, sem bezárásánál nem jelent meg személyesen, ötven új törvényt szentesített. Említésre méltóbbak ezek közül azok, melyekben a rendek úgy a töröktől visszafoglalt, mint az Erdélyhez kapcsolt részek visszakebelezését sürgetik; a helytartótanács, egy új vámrendszer kidolgozásával és a czéhek szabályozásával megbíztatik; a vadászat szabályoztatik: a jobbágyok ingyen közmunkái a várak körül 24 ezer frton megváltatnak; s más tekintetben is egynémi rendeltetik ezen néposztály javára s védelmére. A törvények nagyobb része egyébiránt az igazságszolgáltatásra vonatkozik; s a zálog és adóssági perek, a perrendtartás és a felebbvitel tekintetében egynémi üdvös intézkedést foglalnak magukban.

1730.

Vallásügyi
rendelet.

A vallási viszályoknak a hitfelekezetek közt végre is az ország kormányának függetlensége vallotta kárát. Ha már a vallás ügye, a régibb gyakorlat ellenére, az országgyűléstől elvonatván, egyenesen a király elhatározására bízott: ennek, az alkotmányos törvények szerint, magyar tanácsával kellett volna abban intézkednie. De mivel a kizárólag katolikusokból álló helytartótanács, mint több intézményei tanúsítják, e tárgyban csak pártfélnek vala tekinthető; s mivel ekként a hazafiak e tárgyban maguk közt meg egyezni épen nem tudtak: Károly, Eugen herczeg elnöklete alatt, német minisztereiből nevezett ki egy bizottmányt, mely a vallási viszonyokat, az 1723-ki országos bizottmány munkálatainak tekintetbe vételével szabályozná. Az említett elnökön kívül, a miniszteriális conferenzia tagjai voltak még: Sinzendorf, Stahremberg, Ditrichstein, Nesselrode és Kinsky, kik mellé a magyarok közül egyedül Batthyány Lajos kancellár neveztetett ki tagtársul.

1731.

Ezek értekezleteinek nyomán Károly végre az 1731-ki márczius 21-kén küldötte le a pozsonyi helytartótanácsához a maga elhatározását, mely a következő pontokat foglalja magában: I. Megújítja Leopold királynak 1691-ki april 2-kán

kelt ama leiratát, melyben az 1668-ki 25. s 26-dik, és az 1687-ki 21-dik törvényezikkek akként magyaráztatnak, hogy az ágostai s helvét hitvallásuaknak az egész országban engedett szabad vallásgyakorlat csak magán gyakorlatnak értendő; a nyilvános gyakorlat pedig csak azon helyeken szabad, melyek az 1681-ki 26. t. cikkben névszerint elszámláltak. II. E törvényes helyeken vallásuk nyilvános gyakorlata végett annyi lelkészt tarthatnak, a mennyi szükség; de e személyzet számának szüksége előleg kimutatandó, s kir. jóváhagyás alá terjesztendő. III. E törvényes helyeken kívül a lelkészi foglalkodások tekintetében a nem katolikus lakosok is a kathol. plébánostól függenek; ki azonban tőlök csak annyi díjakat szedend, mint saját híveitől. IV. A földesurak jogai az idézett törvények szerint ezután is fentartatnak, úgy mindazáltal, hogy ha a vallás dolgában valamit változtatni akarnának, azt előleg indokolva terjeszszék a király elébe. V. Superintendensek választása a két hitfelekezetnek megengedtetik; szükség azonban, hogy előbb a király elébe terjesztessék: hány ily előljárót s mely helyekre akarnak választani? Ezek tiszte leendő szigorúan felügyelni az alattok álló lelkészek erkölseire s a vétkeket lakoltatni. Egyébiránt a protestans lelkészek, világi ügyeikben, az illető világi hatóság alatt állandanak; hogy azonban tudassék: valjon e lelkészek annak módja szerint keresztelik-e a felekezetbelieket? s van-e erre elegendő tanulságok? — a kath. főesperesek vizsgálatának is alája lesznek vetve. A házassági pörök, miként a hazai törvények rendelik, a megyés püspökök törvényszéke elejébe tartoznak; de ezek azokat az ágostai és helvét vallástételek elvei szerint kötelesek megítélni; a fellebbezés az érsekhez veszi útját. VI. A mely katolikus hittagadóvá lesz, kivált ha előbb ágostai vagy helvét hitvallásról tért át a kath. egyházba, a világi hatóságok által azok belátása szerint súlyos büntetéssel lakoltatandó; de a végrehajtás előtt a király elébe kell az esetet terjeszteni. VII. A vegyes házasságok megengedtetnek, de csak kath. lelkész

1731. előtt köthetők. VIII. A kath. ünnepeket külsőleg a nem katolikusok is kötelesek megtartani; a műiparosak czéheikkel vesznek részt az egyházi menetekben. IX. Az ágostai és helvét hitvallásuk esküjét illetőleg: a birák, hivatalnokok, ügyvédek, a törvényes esküforma szerint, tehát a boldogságos szűz és a szentek megemlékezésével teendik le a hitet; a tanúk azonban, nehogy az igazságszolgáltatás e miatt akadályt szenvedjen, csak a közönséges forma szerint fognak megeskedtetni. Egyébiránt a vallásügyben eddigelé felmerült áthágások ezen ízben még kegyelmet nyernek; de ezután minden, a rendelet ellen vétkező, akár kath. akár nem katolikus legyen, a kir. ügyigazgató által teendő kereset következtében múlhatatlunul lakolni fog. Ha pedig valaki magát vállalása ügyében sértve érzeni, orvoslatért csak a maga, nem pedig felekezete nevében folyamodhatik a királyhoz.

Hogy a két protestans felekezet, e királyi határozattal meg nem elégedhetett, főlöleg volna bővebben fejtegetni: ők tehát még ezután is több ízben, de mindig sikeretlenül, folyamodtak méltányos szabályokért, kivált a törvényes esküforma alóli felmentetésökért, a királyhoz. De hogy a katolikusok közt is találkoztak, kik még ezen kir. határozat, mint a protestansok iránt felette engedékeny, ellen kifogásokat tettek, a kölcsönös vallási türelemnek és szeretetnek keresztényiebb szellemétől áthatott korunkban alig lehet eléggé csodálkozni.

Althán bíbornok bűnhesztése.

Nem csekély meglepetésünkre válhatik tehát, midőn olvassuk, hogy Althán Frigyes bíbornok s vácsi püspök, ki elébb egy ideig Nápoly kormányzója vala, a helytartóság által kihirdetett kir. rendelet ellen, Pest vármegye közönséges gyűlése előtt, még ugyanazon (1731) évi május 23-kán óvást tett s kijelentette, hogy „lelke keserűségével és borzadalmával olvasván a rendeletet, melynek tartalma a kathol. hittel, az isteni tisztelettel, a lelkek üdvével, az apostoli szék tekintélyével, a szabadságokkal, kiváltságokkal s jogokkal homlokegyenest ellenkezik,“ főpásztori kötelességének tartja,

ez ellen is megújítani mind azon ellenmondásokat, melyek a vallás ügyében a katolikusok részéről 1608. óta tétettek; és miként maga e rendeletet érvénytelennek tekinti, úgy ki nyilatkoztatja, hogy az egy megyéjebeli katolikust sem kötelez, egy által se tartassék meg. Végül felebbez a pápához, mint a vallásügyekben egyetlen bíróhoz.

Két egész hónapig szótlanul tűrte a hatalomteljességére különben oly féltékeny Károly a cardinál ezen tettét; s csak miután a protestánsok védelmére felszólalt angol, porosz, dán és svéd követek közbeléptek, aug. 3-kán kívánta a cardinál ellenmondását az eredeti beadványban felküldetni az udvarhoz. Az említett hatalmak felszólalása után Károly, ki velök a pragmatica sanctió elfogadása s a béke állandó megkötése felett jelenleg is alkudozásban áll vala, aényt sem a protestánsok, sem saját tekintélyének sérelme nélkül nem hagyhatta többé büntetlenül. A bíbornok Bécsbe idéztetett, s mivel kétszeri meghívásra sem jelent meg, a kérdéses okmány oly meghagyással küldetett vissza Pest megyéhez, hogy azt nyilvános gyűlésben szakgattassa szét, a püspök egyházi javait pedig vesse zárlat alá. A rendelet szeptember elején hajtatott végre; s a püspök csak egy év múlva, nagy könyörgések után s pápai közbenjárás következtében juthatott ismét javai birokába ¹⁾).

Az egyházi ügyekre nézve különben is üdvesek voltak Károlynak ez idő tájban tett intézkedései. Különösen szívén hordta azt, hogy a lefolyt török háborúk alatti pusztítások következtében megfogyott lelkeszségek szaporítassanak, a gyarapodni indult új telepek s községekben, hol hiányoznak, a nép oktatása végett új lelkeszségek alapíttassanak, a már fenlevők pedig, a mennyiben szegények volnának, jobban megadományoztassanak.

Ezen ügy tárgyalását Károly 1732 végén újabban is

¹⁾ Desericzky: Hist. Ep. Vaciens. 241. Ribinyi II, 266. Fleury: Cont. Hist. Eccl. LXXIII, 707. Katona. i. h. 696.

1731.

szívére kötötte a magy. udv. cancellariának. Minek következtében az 1733-ki febr. 9-kén az egyházi ügyekre nézve egy hosszabb előadást tett a királynak. Indítványozza, hogy a győri s egri felette nagy egyházmegyéből, a vallásügy jobb elláthatása végett új két megye szakasztassék ki; a pécsinek egy része pedig a zágrábi, más része a szerémi püspökségekhez kapcsoltsassék; továbbá, hogy a szentgothárdi és pécsváradi apátságok egészen, a nagyváradi püspökség jövedelmeinek maradványrésze pedig a lelkészségek szaporítására s jobb ellátására alapított pénztárhoz kapcsoltsassanak. Károly aztán, e felterjesztés alapján ki is adta rendeletét a lelkészségek rendezésére s kellőbb ellátására és e végett egy bizottságot alakítottatott Pozsonyban, melynek elnökévé a primás, tagjaivá az egri püspök, az országbiró, egy helytartósági s egy kamarai tanácsos neveztettek ki ¹⁾.

Kevéssel utóbb, marc. 7-kén Károly kir. kéziratot intézett Eszterházy Imre primáshoz, melyben elmondván, hogy bár Leopold király a töröktől visszafoglalt részekben a püspököknek visszaadta javaikat, a parohiák ott még is kevesek s a lelkészekben nagy a hiány: reményét fejezi ki, hogy e baj orvoslatára a többi püspököknek is jó példát fog adni. „Mert bizonyára ezen s nem más ezéلبől engedtek elődeim, a kegyes királyok a püspököknek más gazdag jövedelmek élvezete mellett még tizedeket is szedetni az alattvalóktól, hogy azokból a lelkipásztorkodás kellőleg s elégségesen elláttassék; s az alattvalók is joggal követelhetik ezt ezen áron.“ Felszólítja tehát őt, válaszoljon egy hónaplefolyta alatt; mennyivel akar jövedelmeiből járulni a Pozsonyban lévő lelkészségi pénztár gyarapításához; megyéjében hány s mely új lelkészségeket fog megalapítani vagy megújítani?

A primás e felszólításra azt válaszolá, hogy miután ezélra már eddig is sokat áldozott s még adósságai is vannak lerovandók, egy évig ezen adózástól magát felmenteni

¹⁾ Kancell levéltár.

kivánja; de azontúl évenként 6000 frttal járuland a lelkészségek pénztárának gyarapításához.

Hasonló kézirat küldetett az udvartól néhány más nagyobb s gazdagabb javadalmú püspökökhöz is, névszerint a nyitraihoz, váczizhoz, egrihez, zágrábihoz és pécsihez, a lelkészi pénztár gyarapítása és megyéik egy-egy részének, melyekből új püspökségek alakíttatnának, vagy a létező kisebbek nagyobbíttatnának, átengedése iránt¹⁾. Midőn azonban Károly tapasztalná, hogy a püspökök, ha nem ellenkeznek is nyiltan, de vonakodnak megfizetni a reájok e végett kivetett évi összegeket, s közölök egynémelyik több év óta semmivel sem járult a lelkészi pénztárba, utóbb erélyesebb rendszabályokhoz nyúlt. 1733-ban a kincstárból évenként fizetendő 19,000 frttal maga ment jó példával elő a közönséges lelkészi pénztár megalapítására, melyet aztán a primás elnöklete alatt egy bizottság vezetésére bizott. Ugyanazon évben Sinzendorf cardinál a győri püspökségből a boroszlóira tétetvén át, győri püspökké Szentgyörgyi Adolfot a piaristák volt főnökét azon feltétel alatt nevezte ki s praesentálta Rómába is, hogy a püspökség jövedelmeiből magának csak annyit tartson meg, a mennyi illő udvartartására szükséges, a többit pedig a lelkészi pénztárba legyen köteles beszolgáltatni. A pápa, midőn őt a püspökségben megerősítette, e határozatlan járulékot évi 6000 frtban szabta ki.

Ugyanannyit köteleztetett e pénztárba fizetni Althan Frigyes cardinalis, és utóda Althan Mihály, váczzi püspökök. Okolicsányi János nagyvárad püspök kineveztetéséhez pedig azon feltétel csatoltatott, hogy jövedelmeiből magának csak 17,000 frtot tartson meg, a többit a lelkészi pénztárba fizesse. 1736-ban Erdődy László nyitrai püspök meghalálózván, helyébe Harrach Ernő, auditor rotae, a következő évben szinte azon feltétel alatt neveztetett ki, hogy miként már előde, évenként 6000 frtot fizessen ugyanazon pénztárba. Ugyanazon évben a meghalt Okolicsányi helyébe nagyvárad

¹⁾ Több okmány a kancel. levéltárában.

1731.

püspökké lett gr. Csáky Miklós kinevezéséhez is szintazon feltétel köttetett, mely alatt előde bírta a javadalmat. Végre, Cienfuegos cardinalis halála után, a pécsi püspökségre kinevezett gróf Berényi Zsigmond is csak azon feltétel alatt nyerte e javadalmat, hogy az említett pénztárba évenként 5000 frttal adózzék ¹⁾).

A mi Károlynak a külön vallásfelekezetek egymás iránti viszonyaira vonatkozó határozatait illeti: a fentebb közlött vallási rendeletről nyilván látható, hogy azon vívmányok, melyeket a protestans felekezetek a lelkiösmeret szabadsága tekintetében maguknak a mult század közepéig, kivált a bécsi és linezi békekötések által, biztosítottak, és melyeket a közös szabadságért küzdő hazafiak a század elején, a szécsényi gyűlésen, kölcsönös, testvéries megegyezéssel helyreállítottak, megint elvesztek; s a törvényes szabadság helyét a változókirályi királyi kegyelemből származó, felette korlátolt türelem foglalta el.

A protestansok, miután a lefolyt bellarczok alatt számban megfogytak, s azon hatalmasabb nemzetségek, melyek tagjainak vezérlete alatt vívták volt ki elébb vallási szabadságukat, vagy kihaltak, vagy a kathol. egyházba tértek: a kath. nagy többség ellenében erőtlenné lettek ama békekötéseket s az azokon alapuló törvényeket érvényben tartani. Nehogy tehát e törvények országgyűlésileg eltörültesse, mint történelmünk folyamában láttuk, több ízben maguk folyamodtak a királyhoz, venné őket a katolikus többség ellen ótalma alá s rendezné országgyűlésen kívül vallási viszonyaikat. A királyok örömezt megragadták az alkalmat, mely hatalomkörük tágítására ajánlkozék.

A kathol. rendek pedig, hihetőleg lelkiösmeretük azon titkos szemrehányásaitól is indítatva, hogy a természeti törvény ellen, igazságtalanság mellett küzdenek, s tulajdon-

¹⁾ Mária Teréziának az 1742-ki nov. 9-kén a maga római követehez intézett levele. A csász. államlevéltárban.

kép, nemzeti alkotmányos szabadságuk alatt is vágják a fát, midőn, a papság ösztönzéseire hallgatva, a már törvényesen bevett vallások gyakorlatának szabadságát korlátozzák: nem birtak elég bátorsággal, a törvényhozás elejébe követelni vissza a tárgyat, mely felett alkotmányos országban csak törvény intézkedhetik érvényesen. Szabad tért engedtek a király önkényének, talán azon titkos indokból is, nehogy maguk kényteleníttessenek alkotni oly törvényt, melyot bár a pártérdekek javasoltak, lelkiösmeretök rejtekében lehetetlen volt önmaguknak is nem kárhoztatniok. És így történt, hogy, miként a politikai viszonyok közt legtöbb esetben, úgy ekkor is, az érdekek győztek az igazság és lelkiösmeret sugallata fölött; a győzelem gyümölcseit azonban egy harmadik, a hatalom, szedte.

Mert a szabadság ügyén elkövetett árulás, történjék az akár elfogultságból, akár felekezeti érdekekből soha sem maradt ekkor sem maradt büntetlen. A király, ki ekként a vallási kérdésekben maguktól a rendektől nyerte a felhatalmazást arra, hogy a létező világos törvények ellenére kénye kedve szerint intézkedjék: az őt, mint császárt s más örökös tartományai fejedelmét, környező cseh-német kormányférfiak ösztönzéseire, az alkotmány egyéb pontjainak tekintetében is annál hajlandóbb lett, önkényes akaratát csúsztatni a törvény helyébe, mennél kényelmetlenebbnek érzé az igazgatás némely ágaiban, melyek egyéb tartományaiban önkényétől függtek, a magyar törvények által kiszabott korlátokat. S így lőn, hogy Károly alatt is, daczára annak, hogy a magyar alkotmányos jogokat s törvényeket, a *pragmatica sanctio* megalapításakor újra biztosította, s a nemzettel kötött szerződés szerint mind maga megtartani, mind mások által megtartatni fogadta, mind több és több rés veretett a nemzeti kormány függetlenségén; az ezt biztosító törvények megsértésének szokása mind mélyebben meggyökerezett az udvarnál.

A kormány önkénye.

És ez most annál veszélyesebb volt közigazgatásunk

1731.

törvényességének tekintetében, mivel Károly nem nyult olyféle kedélyingerlő szabályokhoz, minők Leopold alatt divatoztak; nem tagadta a nemzeti jogokat, sőt a törvényeket s azok megtartásának szándokát minden alkalommal emlegette; s gondosan kerülni látszék, az igazgatási formák megsértése által, a nemzet elégtelenségének élénkebben felszítását.

Veszélyes volt e kormánypolitika kivált azért, mivel a százados belforrongás lecsillapodta után épen most szerveztettek újonnan az igazgatás közegei, most állíttatott fel a legfelsőbb kormányzék, a kir. helytartótanács, melyben ennél fogva az idegen befolyás annál könnyebben meghonosíthatta s gyökeresíthette a törvényekkel ellenkező visszaéléseket. A visszaélést az idő s gyakorlat a világos törvény ellenére nem szentesíthette ugyan; visszaélés maradt az kétségkívül mindig, olyannak tekintette azt folyton a nemzet törvényhozása; s ennek ítéletét kénytelen volt a kormány is mindannyiszor elismerni, valahányszor eziránt kérdőre vonatott; kénytelen volt, ha bár azt többnyire homályos kifejezésekbe burkolta is, elismerni a szokással ellenkező törvény érvényességét; de, miként a nemzetnek keserű tapasztalatai bizonyították, ilyesmi nem történhetett az alkotmányos igazgatás, a nemzeti függetlenség csorbulása nélkül oly országban, hol számos esetben a szokás is — természetesen csak a törvénnyel nem ellenkező, — törvényes erővel bír, s hol a királyt még akkor is, midőn időnkint néhány napra a nemzet kobelébe jő, idegen tanácsosok környezik.

És ennél fogva csak tisztében jár el a történelem, midőn szigorúan megróvja azon férfiakat, kik akkoron a nemzet igazgatásának élén álltak. A gáncs ezek közül kivált gróf Pálffy Miklós nádort s királyi helytartót, Koháry István országbirót, Pálffy János horvát bánt, Csáky Zsigmond tárnokmestert, Batthyány Lajos kancellárt, Eszterházy Imre primást, Csáky Imre kalocsai érseket s mind azon többi egyházi s világi urakat érheti, kik akkoron a nemzet ügyeit in-

tézték, — hogy az udvari kegyek befolyása alatt, e visszaéléseket, a nemzeti kormány függetlenségének csorbultával, lábra kapni s meggyökerezni engedvén, sőt hozzájárultokkal még segítvén is, nemzetöket az utókorban tengernyi bajokba bonyolították. Érdemesek a megrovásra különösen azért, hogy a királyi helytartótanácsot eleitől fogva úgy engedték rendeztetni s rendezték önmaguk is, hogy az még látszatát, színét sem bírta az önállóságnak.

Nehogy e kormányzék tanácsosai valaha csak egy perczre is elfeledjék, hogy idegen befolyás alatt állanak, s nem is egyebek, mint kihirdetői, végrehajtói a jobbára idegen érdek-sugalta, az alkotmány szellemével gyakran ellenkező rendszabályoknak; — és nehogy valaha csak kísértetbe is essenek érvényesíteni a kormányzékot megalapító törvény ama rendeletét: „hogy e tanács semmi más udvari kormányzékától nem, hanem, mint királyi tanács, egyedül ő felségétől függ,“ — ott ült minden tanácskozásaikban egy német tanácsos, mint biztosa a bécsi császári kormánynak, ellenőrködve e kormány czélzatainak, szándékainak pontos teljesítése fölött. És ekként, a törvény ellenére épen e kormányzék útján szenvedett aztán legtöbb sérülést az alkotmányos nemzeti igazgatás önállósága.

Az említett magyar főurak s hivatalnokok megelégedtek avval, hogy a császári miniszterek s kormányzékek, a törvény betűje szerint, az egyenes rendelkezéstől az országban tartózkodtak; de azt egyáltalában nem ellenzik, hogy e német miniszterek s kormányzékek a magy. kir. cancellaria közbejöttével s annak útján ne elegyedjenek ügyeinkbe. E törvénytelen, idegen befolyásnak még tágasabb tér nyíla 1732 óta, midőn a király Pálffy Miklós nádor halála után, Ferenc lotheringeni herceget, a maga örökösének, Mária Teréziának kitűzött jegyesét nevezte királyi helytartóvá. A kinevező levél szerint a hercegnak csak ideiglen, az országgyűlés egybehívásáig s új nádor választásáig kell vala maradnia a kormányzék élén; de országgyűlés Károly életében többé

1732.

nem tartatott, s a herczeg mindaddig megmaradt a helytartóságban, mignem a toscánai nagyherczegség reászállta. 1731-ben Koháry István országbíró is meghalálózván, a magas hivatalában Pálffy János, ennek pedig a bánságban Draskovich János lett utódává.

Az egyének e változása azonban egyáltalában nem lőn előnyére a magyar kormány törvényszabta függetlenségének. És a német kormányférfiak ez uton épen a legfontosabb nemzeti érdekek, a pénz, hadsereg, kereskedelem, külviszonyok ügyeiben törekedtek leginkább belopni a törvénytelen idegen befolyást, a mennyiben az országgyűlésileg megajánlott adó mire-fordítása, a hadsereg szervezése, a vámrendszer s külviszonyok intézése forgott kérdésben. És ez valóban sikerült is nekik oly mértékben, hogy aztán már az említett egyházi s világi uraknak elég okuk lett, midőn pályájok végén lefolyt nyilvános életökre visszatekintettek, keserűen megbánniok erélytelenségöket a nemzeti jogok megőrzésében, önzésöket, könnyelműségöket s hanyagságukat hazafiúi kötelességeik teljesítésében. De a bánat, ha felébredt is bennök, már későn jött: az idegen befolyás hamar nyakukra nőtt; s a nemzetnek utóbb súlyos küzdelmébe került, magáról azt némileg lerázni, s a megsértett törvények épségét helyreállítani, érvényességöket újonnan biztosítani, s a korona által világosan kimondatni a nemzeti kormány alkotmányos önállóságát s függetlenségét. A példa emlékezete azonban ekkor is fenmaradt, s annak ingere a legújabb időkig csábítólag hatott a bécsi kormányra, meg-megújítani törvénytelen avatkozásait hazánk ügyeibe.

VI.

Rákóczy életének végszaka. A hazai állapotoknak ekként alakulását, zárdaszerű életének daczára is jól ismerte ¹⁾ rodosztói számüzöttségé-

¹⁾ Tanúskodik erről azon emlékirat is, melyet 1722. febr. 21-kén

ben Rákóczy Ferencz, s annál inkább búsult felette, mivel nem vala módjában, hazafiúi érzelmei, kívánatai szerint rajta fordítani. A panaszhangok, kivált a közép nemesség kebeléből bujdosása helyére is elhatottak. Még az országban lakó szerbek is, kik felkelése alatt részint félreértések, részint a bécsi kormány izgatásai következtében, iránta s a magyarok iránt végiglen oly igen ellenséges indulatot tanúsítanak vala, jelenleg több ízben megkinálták őt szolgálataikkal a bécsi kormány ellen, mely a felkelés alatt tett igéreteit irányukban nem váltotta be¹⁾.

De mind hasztalan: a panaszhangok szintúgy nem bírták széttörni a lánczokat, melyekkel, Prometheoszként, Rodosztó szikláihoz lekötve létezett, mint nem azon saját kérelmei, melyekkel a cambrayi congressus alatt sürgette volt a francia és spanyol kormányokat, „vetnének véget valahára azon gyalázatnak, mely az ő személyében Franciaországot sujtja“²⁾. A cambrayi congressus mint tudjuk, megint csak azon, már többször is tett keserű tapasztalattal gazdagította őt, hogy a felhasznált s újabb szolgálatok reményével nem biztató egyéniségektől hamar elfordulnak a világ hatalmasai.

De, miként fentebb is említők, ő még azután sem szünt meg sürgetni ama kormányokat az engedelemért, Francia- vagy Spanyolországba mehetnie, hogy ott, ha már egyebet nem tehetne is, legalább gyermekeiről s bujdosó társairól gondoskodhassék. „Gyermekeinek szomorú sorsa, számüzött honfitársainak insége kétségbe ejti őt“ — írta D'O márquisnak 1726 végén³⁾. De e mellett a hazai állapotok is, bár azokat rég előre látta s leveleiben nem egyszer meg is jó-

azon kilátással írt Dubois francia miniszterhez, hogy ügyét a cambrayi congressuson a francia udvar elősegítendi. Fiedlernél e. h. II, 501. Kár, hogy Rákóczy ezenkori levelei még nem jöttek napvilágra.

¹⁾ Rákóczy lev. U. o. II, 513.

²⁾ U. o. II, 532.

³⁾ U. o. 543. kövv. Evvel végződik a Fiedler által közölt két

1732.

solta vala, mind sűrűbb búfátyolt borítának lelkére. A maga személyét illetőleg, teli lemondással s megnyugvással a gondviselés végzetében, ő ama hazafiúi kívánatot, hogy hazája ügyén valamikép segíthessen, — bár az európai viszonyok alakultának s haladó korának tekintetében mindinkább tünező reménnyel, — szakadatlanul élénken ápolta keblében. „Ő, — úgymond egyebek közt utóbb említett levelében, — erdélyi fejedelemségeért egy csepp vért sem kíván többé kiontani; de ha Európa viszonyai engednék, hogy hazája ügyén lendíthessen, örömmel feláldozná magát, követség Sz. László példáját.“

Midőn ő ezeket írta, Károly császárt a Spanyolországgal kötött szerződések miatt, mint fentebb érintettük, a herrenhauseni angol-francia-, porosz- és hollandi szövetség fenyegette. De nemsokára ismét elvonultak a bécsi udvar fölül a vészföllegek, melyek Rákóczyt némi reményekre ébreszthették: Károly a koalícióval már az 1727 májusban két évi fegyverszünetre lépett, mely alatt az állandó béke is megkötötték. Ez ugyan nem sikerült mindjárt a Soissonsban 1728 tavaszán összeült congressuson; sőt Károly nemsokára még előbbi szövetségesével, Spanyolországgal is viszályba keveredett, — melynek következtében a spanyol király 1729 második felében egy külön szerződést kötött Sevilában az angollal, francziával és hollandival a császár ellen. De Károly ekként magára maradván, s a Németbirodalomtól sem remélhetvén elégséges segédelmet, sietett megengesztelni Angolországot; mely aztán vele nemesak békét kötött, hanem, az ostendei kereskedelmi társaság feláldozásáért, a pragmatica sanetiót is elismerte. Angolországot ebben kevéssel utóbb a spanyol udvar s a hollandiak is követték; s Károly megint szerencsésen kiegyenlítve látá a legsúlyosabb nehézségeket. Franciaország ugyan még nem volt haj-

kotetes nagy becsű gyűjtemény. Vajha Rákóczy utóbbi leveleinek is akadna mennél előbb egy szorgalmas összegyűjtője!

landó, kezeit a pragmatica sanctió elismerése által a jövőre is megkötni; a békét azonban a versaillesi udvar is aláírta. Egyébiránt is, eddigi tapasztalatai után, eléggé meggyőződhetett már Rákóczy, hogy onnan sines többé mit remélnie.

És valóban, mióta a D'O marquis által Fleury cardinal s miniszternél tett utolsó kísérletét is megghiúsulva látta, más utak s módokról gondolkodék Rákóczy, hogy legalább száműzöttsége helyét cserélhesse fel kedvezőbbel. Fridrik Vilmos, porosz király, miként e század első tizedének történelmében látók, folyton jó indulattal viseltetett Rákóczy iránt. A porosz király ezen érzelmeiben osztozott II Ágost lengyel király és száz választó fejedelem is, daczára annak, hogy hasonnevű fia Mária Jozefával, az elhunyt József császár leányával, lépett házaságra. Rákóczy úgy felkelése alatt, mint a szatmári békekötés után, több oldalú érintkezésben áll vala Ágost királylyal, ki jó indulatát egyebek közt már az által is eléggé tanúsítá, hogy a magyar bujdosóknak, daczára a bécsi udvar őket kiutasítani követelő előterjesztéseinek, Lengyelországban menedéket engedett.

Most tehát e két király közbenjárásához folyamodott Rákóczy; de nem azon czélból, hogy a bécsi udvart újabb zavarokba bonyolítsa, — mitől a létező körülmények közt, ha az sikerülhetett volna, sem várhat vala hasznot hazájára nézve; hanem hogy ezen udvarral kibéküljön s oly szerződésre lépjen, miszerint a gyermekeinek, kiknek ifjabbika, György, mint tudjuk, nem rég látogatta meg őt Rodosztóban, és bujdosó társainak sorsát, mely agguló korával őt mind inkább busítja vala, még a maga életében jobbra változtassa s biztosítsa.

Egy Vigouroux nevű francia ügynököt 1729-ki szeptemberben levelekkel és szóbeli megbizással eresztett útnak a porosz és lengyel királyokhoz. Kérélmé a következőkből állott: eszközölnének ki ő felségeik közte s a bécsi udvar közt oly szerződést, mely szerint Törökországból távozhassék s Lengyelországban telepedhessék le; engedje meg neki

1732.

a bécsi udvar holtáiglan viselhetni az erdélyi fejedelem címét; idősb fiát, Józsefet adományozza meg a burgauai és nellenburgi grófságokkal, melyek körülbelől kétszáz ezer tallért jövedelmeznek; a vele kibújdosott magyarokat teljesen megkegyelmeztvén, helyezze vissza javaiknak birtokába. Ezen utolsó pont, úgy vélekedék, annál könnyebben létesíthető, mivel párthívei nagyobb részének javai különben is gyermekeik vagy rokonaik kezébe jutottak: az egy Forgách Simon tekintetében támadhatna nehézség; de ez immár halálos ágyán van. Magának a fejedelmi címen kívül, semmit sem kíván, nehogy a császár hűségesküt követeljen tőle. Ő Lengyelországban óhajtana megtelepedni s házasodni Ágost királynak hódolni fog; a császár iránt pedig kész lekötelezni magát, hogy ellene többé semmi ellenséges lépést nem teend; sőt, ha a lengyel király úgy kívánja, attól sem vonakodik, hogy a császárnak ezekről személyesen is írjon egy tiszteletteljes levelet. E kérelmei indokolására egyebek közt azt hozta fel Rákóczy, hogy különben halála után könnyen megtörténhetnék, miszerint számüzöttsége társai, támaszukat vesztvén, törökökké váljanak; minek következtében a portát könnyebben háborúra izgathatnák a császár ellen, mivel, mint Vigouroux szóval előadta, több császári tábornok s más főtiszt áll velök titkos összeköttetésben.

Rákóczy kérelmét mind a két király készséggel teljesítette. Fridrik Vilmos Seckendorf császári követnek már november első napjaiban (1729) kijelentette, miképen czélszerűnek látná teljesíteni Rákóczy kívánatait, hogy ekként a császári udvar egyszer mindenkorra bevágja útját az izgatóknak, melyek Magyarországon újabb zavarokra s török háborúra vezethetnének. Ágost király a császári udvarnál székelő követének Wackenbarth-Salmur grófnak hagyta meg, közlené Rákóczy kívánatait Eugen herczeggel, a császár fő miniszterével, s tudná meg tőle bizodalmasan, miként fogadná a császár az ő közbenjárását Rákóczy ügyében?

Eugen herczeg, kit a császári udvar, úgy az előbbi

uralkodók alatt, mint most, méltán annyira kegyelt, s ki az alattvalói hűséget maga is minden körülmények közt minden polgár első kötelességének tartá, eleitől fogva gyűlölettel, ellenséges indulattal viseltetett Rákóczy irányában. Kedvező választ ennél fogva most sem lehetett tőle várni. „Nem az indítja Rákóczyt e lépésre, — mondá Wackenbarthnak, mindjárt első válaszában, — mintha száműzött társainak a keresztény vallásban való megmaradása feküdnék szívéen: az udvar egész bizonyossággal tudja, hogy ő most is abban töri fejét, miként lázithassa fel újabban is Magyarországot. Ismerjük fondorlatait és színlelő ravaszságát; a lázadás szelleme még mindig mélyen gyökerezik az ő kedélyében. Egyáltalában nem várható tehát, hogy ő bákésebben viselje magát, mint eddigelé, ha neki a császár örökös tartományai közelében laknia megengedtetnék.“ Miután pedig a császárral értekezett, kijelnté a követnek, hogy a császár Ágost király közbenjárását e tárgyban el nem fogadhatja. A császár soha sem fog egy lázadóval alkuba ereszkedni, vagy annak bármely kérelmét figyelmére méltatni, hanem az önmaga közvetlen folyamodik hozzá. Rákóczytól azon esetben is mindenekelőtt az kívántatnék, hogy a multak felett őszinte bánatot tanúsítson örökös ura s fejedelme iránt, s feltétel nélkül könyörögjön kegyelméért.

Hasonló volt azon válasz is, mely Seckendorf által a porosz királynak adatott. „A császári udvar egyáltalában nem láthatja be — írta Eugen herceg deczemb. 7-kén (1729) a követnek, — mi biztosság eredhetne Rákóczy visszatéréséből akár a császár örökös tartományaira, akár az összes kereszténységre. Jól tudatik, hogy épen nem párthíveinek vallása, hanem az indítja őt e lépésre, hogy, hajlott kora daczára, Jablonovszka Konstantina hercegnével egybekel-hessen. Ha pedig ebben célját érné, sokkal inkább lehetne tőle tartani, mint eddigelé; mert mindenki tudja, hogy neki jelenleg is nem akarata, hanem csak ereje hiányzik, újabb zavart támasztani, mit ő, ha Törökországon kívül lankék, köny-

1732.

nyebben is végrehajthatna. Vigourouxnak azon állítására, hogy császári tábornokok s más főtisztek léteznek a bujdosókkal titkos levelezésben, megjegyzi Eugen, hogy csodálkozik, miként adhat hitelt Seckendorf, értelmes miniszter és tábornok létére, ilyféle mesének: ő jól ismeri a tábornoki kart; de érett megfontolás után sem vethet senkire gyanút. Vigouroux a bécsi udvar eleinte el akarta fogatni Slézián át veendő útjában; de az erre vonatkozó rendelet a lengyel udvar tekintetéből utóbb visszavétetett¹⁾.

A bécsi udvar, miként e válaszaiból látjuk, nem hitt Rákóczy békés érzelmeiben. Alapos volt-e, ezen időre nézve is az ellene ápolit gyanú, nem vagyunk képesek megítélni, mert Rákóczynak ezenkori működéseit nem ismerjük, sem az ezekre vonatkozó tudósítások, sem magának a fejedelemnek levelei nem lévén napvilágra hozva. Azonban, ha voltak is előbb, mi kétségtelen, ellenséges tervei a bécsi udvarra nézve: úgy hisszük, akkoron, midőn e lépést tette, azokról teljesen lemondott s az ajtatos elmélkedésekbe s gyakorlatokba merültnek egyedül gyermekei s bujdosó társai sorsának biztosítása forgott szemei előtt; mert általában szótartó, egyenes jellemével s a szerződések megtartásában mindenha tanúsított lelkiösmeretségével merőben ellenkezik, hogy a bécsi udvar irányában épen akkor is ellenséges terveken törte volna fejét, midőn annak a szerződés sikerülte esetére magát békés viselete tekintetében lekötelezni ajánlkozott. Miután azonban e meghíúsult kísérletből újabban is látá, hogy a bécsi kormány a kibékülés útjait előtte örökre elzárta: a békés gondolatok helyett ő is megint felkelési terveket forgatott elméjében azon esetre, ha Európa politikai körülményei e tekintetben kedvezőbbekké változnának.

Ily fordulatra jelenleg azon trónváltozás nyujthatott

¹⁾ Arneht: Prinz Eugen von Savoyen. III, 267. köv. és a jegyzetekben 570. Igen sajnáljuk, hogy a szerző egész terjedelmében nem közli Rákóczynak sept. 5-ről a lengyel királyhoz írt levelét.

kilátást, mely a már agg s mindinkább gyöngülő II Ágost halálával Lengyelországban való beállandó. Előre látható való, hogy Ágost hasonnevű fiának, a szász választó fejedelmeknek ellenében Lescsinszky Szaniszló annál inkább megfogja újítani igényeit elvesztett trónjára, mivel, mióta Mária leánya XV. Lajos hitvesévé lett, a francia udvar segédlemére bizton számíthata. De kételkedni a fölött sem lehet, hogy a bécsi udvar Lescsinszky e törekvéseit minden módon ellenzeni fogja, nem lehetvén inye szerint, hogy egy egészen francia befolyás alatt álló egyéniség üljön Lengyelország trónjára. S ennél fogva II Ágost halálát eleve is úgy tekinté a diplomacia, mint induló pontját egy újabb európai háborúnak.

És valóban, mihelyt a béke 1730-ban valamennyi hatalom közt s teljesen helyreállott, Bécsben és Párisban már is ezen eshetőségekre fordítják való figyelmöket. A császár, Lescsinszky trónraléptének meggátlása végett az orosz és porosz udvarokkal szorosabban összeszövetkezett, s a tengeri hatalmak barátságát is kereste. A párisi udvar viszont, mely Spanyolországra és Piemontra különben is számíthat való, a törököt kezdé alattomban izgatni, hogy ő is vegyüljön be a kitörendő háborúba. Ebben Lescsinszky ügynökei is, támogatva a francia követtől, buzgóan kezdének működni a portánál. Úgylátszik, Rákóczyt sőt még Bonnevalt, a jelenleg török szolgálatban lévő volt osztrák tábornagyot is ő vonta be a fondorlatokba. Mi része volt ezekben Rákóczyznak, nem tudjuk; mert életének s működéseinek utolsó tizedét illetőleg, fentebb elbeszélt folyamodásán kívül a lengyel és porosz királyhoz, még semmi adat sem került napvilágra. Kiknek a bécsi császári levéltár titkosabb kincseibe tekinteniök megengedettett, azt állítják, hogy ő nemcsak összeköttetésben állott Lescsinszkyvel; hanem terveit is egyenesen ennek újabb trónraléptéhez kötötte, azon időponttól várva reményei teljesedését, midőn majd Lescsinszky a trónt francia segélylyel elfoglalja, s a háború a

1733.

császár ellen egy részről Lengyel és Törökország --, más részről, a Rajna mellett és Olaszországban, Francia-, Spanyol- és Szárdország által egyszerre megkezdetik ¹⁾).

Az előrelátott esemény, legalább egy részben, II Ágostnak 1733-ban febr. 1-jén történt halálával valóban bekövetkezett. Trónkövetelőül, mint eleve is tudatott, Lescsinszky és a meghalt király fia, a szász Ágost lépett fel. A bécsi udvar harmadikul még Emanuel portugali infanst toltta fel, ki azonban látván, hogy törekvése nem sikerülhet, hamar visszalépett. Ama kettő közül a lengyelek közt Lescsinszky pártja volt az erősebb; s ő, miután néhányad magával Varsóban váratlanul megjelent, csaknem közös lelkesedéssel kiáltatott ki lengyel királyllyá. De a bécsi és sz. pétervári udvarok, bár eleve akként nyilatkoztak, hogy minden áron fenn akarják tartani a lengyelek választási szabadságát, változhatlanul eltökélték magukat, hogy nem tűrik e választást, s Ágost fejedelmet emelik a trónra, — ki sietett is a *pragmatica sanctio* elismerése által biztosítani magának a császár pártfogását. Kevéssel utóbb egy orosz hadsereg vonult be Lengyelországba; minek következtében Ágost párthívei, az országgyűlést odahagyván, egy külön gyűlést képeztek s őt királyukká választották. Szaniszló, az oroszoknak ellentárlani képtelen, Danczkába menekült, s a királyi széket III Ágost foglalta el.

A háborút ezen események folytában Francia-, Spanyol- és Szárdország már 1733-ban megkezdte a császár ellen, ki szövetségeseket minden erőködései daczára sem nyerhetvén, kevés szerencsével harczola. A Rajnánál Eugen herczegnek, vénsége és haderejének elégtelensége daczára is sikerült ugyan elhárítani, védelmi munkálat-rendszere által, minden nagyobb szerencsétlenséget; de Olaszországban a temesi bánásgból oda rendelt Mercy tábornagy halála után egyik csapás a másikat érte. Utóda Königseck, miután az

¹⁾ Arneth: Prinz Eugen von Sävoyen III, 358.

egyetlen, de szinte elzárt Mantuán kívül egész Lombardiát és Toscanát elvesztette, Tirol hegyei közé kénytelenített menekülni az egyesült francia-spanyol hadak elől; Don Carlos páрмаi herczeg pedig a két Siciliát ejtette hatalmába. A bécsi udvar, melyet a folytonos szerencsétlenség végkép kimerített, a háborút tovább folytatni képtelen, 1735-diki októberben Franciaországgal előleges egyességre lépett, melynek alapján a békét utóbb mind vele mind szövetségeseivel végkép megkötötte. Lescsinszky, ennek pontjai szerint, kiszorított ugyan a lengyel királyságból, melynek csak czímét tarthatá meg; a trón pedig III Ágost birtokában maradt. De ezen eredményt felette drágán vásárolta meg a bécsi udvar; mert Lothringen és Bar herczegségeket Lescsinszkynek, a Két-Siciliát Don Carlosnak, a nilanói herczegség egy részét a szárd királynak kénytelenített átengedni, mikért viszont csak Toscanát, Pármát és Piacenzát s azt nyerte kárpótlásul, hogy a pragmática sanctiót végre Francia- és Szárdország is elismerte.

Mióta e háború megkezdett, a francia udvar, Lescsinszky, s úglátszik, ezekkel együtt Rákóczy is, nem szüntek izgatni a portát, izenne háborút Károly császárnak. „Mi itt csak fülelünk és várunk, mely felől zavarják a vizet, hogy mi is foghatnánk valamit,“ — írta Mikes Kelemen, Rákóczy fő kamarása, már 1733-ki szeptemberben¹⁾. „A hadakozást nagyon várjuk“ — jegyzé meg az év végén egy más levelében²⁾. „Mi hasznunk lesz benne, isten tudja. Mi csak remélünk, csak remélünk mind addig, míg meg nem halunk.“ — „A szegény urunk, a mit a pennával tehet, el nem mulatja. Eleget ír mindenfelé; mert mi olyanok vagyunk, mint az evangeliombéli beteg, a ki harmincz esztendeig volt a tó mellett várván, hogy valaki vesse bele, a midőn az angyal felzavarta“³⁾. De bár a háború szerencsétlenül folyt a császárra

¹⁾ Törökországi levelei. Toldy Fer. kiadása II, 33.

²⁾ U. o. 40.

³⁾ U. o. 42.

1734.

nézve, minek következtében Rákóczynak is nyilhatott volna tét a cselekvésre, bujdosóink reményei nem teljesültek.

Rákóczy
halála.

Rákóczy, leveleivel czélt nem érvén, 1734-ki októberben Pápayt küldé be a portához, sürgetni az engedélyt, melynél fogva Fanciaországba mehessen. De a török, valamint az őt háborúra izgató sugallásokra nem hallgatott, úgy Rákóczy kérelmére sem hajólt. Pápay oly válaszzsal tért meg 1735-ki januárban Rodosztóba, hogy a porta jelenleg még nem javallja távozását ¹⁾. Rákóczy ennek következtében a tavasz nyiltával már maga is lemondani látszék reményeiről s ház-és kert-építéshez fogott. Ekkoron azonban ő már magában hordá a halál fullánkját; s bujdosása társait, kik őt atyjokként szerették, nemsokára nagyobb bú érte a szabadulás reményének enyésztnél. Bár nyavalyáját titkolni ügykezett, s mindenben a szokott rendhez tartá magát: környezői mind növekedő aggodalommal szemlélék ereje, egészsége hanyatlását. Marcius vége felé erős lázba esett, mely aztán april 8-kán, nagy pénteken (1735-ben) véget is vetett 59 éves viszontagságteljes életének. Szívét, végrendelete ²⁾ szerint,

1735.

¹⁾ U. o. Törökországi levelei Toldy Fer. kiadása II, 53. 57.

²⁾ Ld. ezt Hist. des Révol. de Hongrie VI, 65. kövv. A jaróslavi uradalmat, melyet XIV Lajos király még felkelése alatt vett volt számára de melyet utóbbi pénzzavariban Siniavszka Erzsébetnek zálogosított el, másodszülöttének, Györgynek, hagyományozta. Már elébb reászálította volt azon hat ezer franknyi évdíjat is, melyet, az említett király által a neki hátralékai fejében, még 1712-ben lekötelezett, de különféle okoknál fogva igen leolvadt hat száz ezer frankból megmenteni lehetett. Minthogy végrendelete még 1732 ben készült, midőn József, idősb fia, még őrizet alatt vala Bécsben, erről abban semmi említés sem tétetik. Bujdosó társai közöl Csákynek, Zaynak, Krucsaynak, Pápaynak, Sibrik Miklós udvarmesterének, Mikes Kelemen első kamarásának, Radálovics és Damofili udvari papjainak s más tisztjei és szolgálinak is jelentékeny özvegeket hagyományozott. De mivel halálakor hat-hét aranynál és 500 tallérnál több készlete nem maradt; s végrendeletében e hagyományokat különben is azon özvegekre utalványozta, melyeket XIV Lajos király kötelezvényei után a franczia kormányon joggal vélt követelhetni; ez pedig valamint Fleury minisztersége óta minden díja-

hívei Franciaországba a kamalduli szerzetesek grosboisi zárdájába küldték, ¹⁾ hová, mióta csak Rodosztóban lakik vala, soha sem szűnt meg visszasovárogni; tetemeit a porta engedelmével julius elején Konstantinápolyba, a jezsuiták (ma benzések) templomába szállították, s ott anyja, a nagy lelkű Zrínyi Ilona, porai mellé temették, kinek a sirásás közben megtalált koponyáját is fia koporsójába zárták be ²⁾.

A vele volt bujdosóknak a porta szabad választásukra hagyá: távozni akarnak-e Törökországból, vagy tovább is Rodosztóban maradni; mely utóbbik esetben tartásukra tiz tallér napdíjat rendelt s közéjükbe hozatni ígérte Rákóczy Józsefet, az elhunyt idősb fiát is, ki Bécsből még a mult

kat megtagadott, úgy azután sem akart hallani a fizetésről; hagyományaikhoz a bujdosók soha sem juthattak.

Hagyatékáról Mikes leveleiben (II, 72) a következő érdekes leveleket olvassuk: „A mi legdrágább a portékái között, az asztalhoz való ezüstmívek, — a nem sok. Mostani állapotjához elegendő volt, de másutt egy kalmárnak is több ezüstmíve vagyon. Ládabeli portékája igen kevés, köves portékája épen nem volt. Két gyémánt gyűrűje volt, annak is az egyikét nekem adta. Két lóra való szerszám. De házi eszköz elég; mert ő azt örökké csináltatta . . . Két zsebbe való órája maradt; egyiket a szegény Sibriknek hagyta, a másikat nekem . . . Ő szegény egy asztalt, vagy egy széket, a melyet ő maga talált ki, nem adta volna a köves portékáért. Olyan pedig sok volt; mert az olyanért a pénzt nem kimélte . . . Semmi házi eszköze olyan formában nem volt csinálva, mint másoknak szokott lenni. Azok mind más formájúak voltak. A székek, asztalok úgy elbomlottak egymástól, hogy ládában lehetett elrakni . . . Hat vagy hét aranyát találtam a kalamáris ládájában, és minden kincse, mikor megholt, ötszáz tallérból állott. Azt kérhetné ked, hogy hova tette penzit, mivel hol hetven, hol hatvan tallérja járt egy napra? két szóval csak azt felelem, hogy sok embert tartott, azoknak sok fizetést adott, és megannyit költött az építésre; a harmadik és a leghasznosabb költsége, az isteni szolgálatért és a kápolnájáért volt. De ő annak hasznát is vette szegény . . .“

¹⁾ Ld. ezt *Hist. de Revol. de Hongrie VI, 64.* Magyar történ. Emlékek. Okmánytár V, 296.

²⁾ Mikes levelei II, 66.

1735. őszön Velenczébe menekült. A bujdosók maradni kívántak, s a következő évben Rákóczy József is megjelent közöttök.

A szerb telepek története.

Már az örök nyugalomra hajtotta volt fejét Rákóczy Ferencz, midőn neve ismét fegyverzaj közt kezd vala hangzani Magyarorszáiban. Hogy a dolog történetét kellő világban láthassuk, tudnunk kell, mi történt azon szerb népséggel, mely I Leopold alatt, a török kiűzetése után, az ország déli vidékein telepítettetett meg. Említők, miképen Leopold a Serbiában, Moesiában, Albaniában, Macedoniában s Rácországban lakó szerb népnek, hogy azt a török ellen szintén fölkelésre bírja, 1690-ben oly ígéreteket tett, hogy őket, ha magukat neki önként alávetik, mind vajdaválasztási szabadságaik s minden más jogaikban fentartja, s mind azon terhektől, melyeket a török rakott rájuk, fölmenti, csak azt kívánván tőlök, hogy a török uralom előtt szokásban volt adót fizesék; háború esetében pedig a császári seregnek, a maguk védelme végett is, némi segedelmet nyujtsanak. A szerbek akkoron a magyarországi születésű Rác György vezérlete alatt, ki magát a Brankovicsok unokájának adta ki s kit e népség a maga vajdájának választott, Leopold pedig bárói, majd grófi czímmel is felruházott, valóban felkeltek; midőn pedig a következő évben ismét a töröknek szolgált a szerencse, hogy boszúja elől meneküljenek, Csernovics Arsen patriarchájokkal együtt a magyar korona birtokaiban telepedtek le. Brankovics ekkoron már nem volt közöttök; mert a bécsi kormány látván, hogy folyton növekedő népszerűsége következtében magát a nép fejedelmévé tenni törekedik, őt badeni Lajos herezeg, a császári hadak azon kori vezére által még 1690 őszen elfogatta és Csehország Éger várába záratta, hol aztán a szerencsétlen vajda egészen 1711-ben bekövetkezett haláláig államfogolyként tespedett. A megtelepedett népség jogait s igazgatását Leopold, aug. 20-án 1691-ben kelt okmányában akként szabályozá, hogy mind egyházi mind világi ügyekben patriarchájától függjön és saját tisztviselői-

nek igazgatása alatt maradjon. Ezek közt a patriarcha után, első legyen az alvajda, kinek kötelessége leendő a népet háborúban vezérleni. Biztosítottak arról is, hogy vallásukat szabadon gyakorolhatják; patriarchájok papokat, püspököket szentelhet, templomokat építhet stb. Alvajdává Monaszterli lőn megválasztva, kinek nevével Rákóczy Ferencz felkelése alatt több izben találkoztunk.

Alig telt el megtelepedésök után pár évtized, s a jövővények már is hangosan panaszkodnak vala, hogy az ígéretek, melyeket ezen oklevélben Leopoldtól vettek, nem teljesítettek, különösen, hogy Csernovics utódának, Diakovicsnak, a patriarcha czímet viselni a bécsi kormány nem engedi. Monaszterli halála után egy új alvajda választását is megtiltotta, és mint határőröket, német tábornokok igazgatása alá vetette s nagy adókkal terhelte; vallásuk szabad gyakorlatában pedig őket mindinkább háborgatja, s a római egyházzal való egyesülésre csábítgatja. Az elégületlenség ezek miatt hamar oly fokra hágott közöttök, hogy mint fentebb említők, Rákóczynak is több izben megizenték Rodosztóba, miképen, ha az országban új felkelést akar támasztani, ők is készek zászlai alá sorakozni.

Az elégületlenséget 1734-ben egészen a kitörésig fokozta fel a bécsi udvar térítő buzgalma. Egy bánsági ó-hitű szerb püspök nándorfehérvári érsekké választatván, Bécsbe hívatott s a patriarchai czímmel ruháztatott fel oly feltétel alatt, hogy egész nemzetét a római egyházzal való egyesülésre hajlítsa. Az új patriarcha a maga híveit azonnal nemzeti gyűlésbe hívta össze, s őket minden módon ösztönözni kezdi vala az unio elfogadására. A szándék azonban mind a papság, mind a bácskai s marosvidéki határőrző katonaság részéről oly nagy ellenzésre talált, hogy a patriarcha maga is kénytelen lőn török földön keresni menekülést. De a katonaság főtisztei, név szerint Szegedinecz Péter, népszerű nevén Peró, a marosmelléki gyalog és lovas határőri katonaság parancsnoka, Szevics alezredes, Sterba őrnagy, Tököli

A szerbek
lázadása.

1735.

Rankó százados, s többen mások, úgy a bácskasági két ezred főbb tisztjei is, kiknek élén Zákó ezredes és parancsnok áll vala, a patriarcha elűzésével meg nem elégedvén, felkelési terveken törték fejeiket.

A titkos terveknek annál biztosabban reménylik vala sikerültét, minthogy ekkoron mind a magyar, mind a német rendes katonaság Olaszországban s a Rajnánál táborozék, s még maguk az alföldi várak is jobbra a szerb határőrök védelmére voltak bízva. Peró a tél folytában a Maros és Körös melletti magyar parasztság közt is izgatni kezdett, és sikerült is neki Vértesi János sz. andrási bírót, Sebestyén Jánost, Matula Pált, Nyulak Mihályt s a parasztság több más kolomposait terveibe avatni s pártjára vonni. Ezek aztán Arad, Zaránd, Békés, Bihar és Heves vármegyékben toborzót indítván, rövid idő alatt mintegy 1300 parasztot gyűjtöttek össze Nagy-Szerinden, a Fekete-Körös mellett. Összeköttetésben álltak-e ezek s a szerbek Rákóczyval, nem tudjuk; de meggondolván, mily óvatossággal akarta ő 1718-ban intézni a felkelést, miszerint abba a török minden izgatásai daczára sem akart belefogni, míg legalább 8 — 10 ezernyi zsoldos hadat nem lát zászlai alatt; meggondolván továbbá azt is hogy már az év eleje óta halálos nyavalyában szenvedett: összeköttetése a lázadókkal nem látszik valószínűnek. De bár mi légyen is ebben a valóság, annyi bizonyos, hogy Vértesy, Sebestyén, és társaik, magukat Rákóczy kapitányainak, pártfeleiket kuruczoknak nevezték, a népet Rákóczy nevében gyűjték, avval hitegetvén, hogy a porzióktól szabadítják meg az országot, mi végre az egész ráczság is velök tartand.

A lázadók mindenek előtt néhány jelentékenyebb várat, név szerint Gyulát, Jenőt, Aradot szándékoztak hatalmukba ejteni. Gyula megvétele Vértesynek és Sebestyénnek, Aradé Perónak, s a két század szerbvel benne örökődő Tököli Ránkónak lön feladatává. Amazok, mintán april 27-kén Sz. Andráson a lázadás zászlaját nyilván kitűzték, s a Békés

megyei pusztákat haszonbérben tartó örményeket és a túri vásárra menő kereskedőket kifosztották, két nappal később pedig Tarcsánál az ellenök küldött szolnoki őrség egy csapatát megugrasztották, — május elején Gyulát meg is szállák. Sebestyén, Rékóczy fejedelem és kuruczai nevében kérte fel a várat, de siker nélkül. Klósz Mátyás alispán, el vala tökélvé, a megyei tisztviselőkkel s néhány hajdúval azt mind addig védelmezni, míg a helytartótanács, melyet a zavargásról már elébb tudósított, több erőt küldend segedelmére. Sebestyén, gyarló fegyverzetével a falaknak nem árthatván, mihielyt értesült, hogy báró Orczy, hevesi főispán, Beleznay János, Halász Péter ezredek és Podhradszky György jász-kún kapitány alatt feles nép van érkezőben, az erdőhegyi rengetegbe vonult vissza, ott várandó be, míg Peró is fegyvert fogat a határőri ezredekkel. A magyar népből, mint mondók, csak mintegy 1300-ra ment az elcsábítottak száma, mert a Tisza s Maros vidékiek, kik a szerb határőri katonaságtól gyakorlott rablások miatt károkat szenvedtek, Peró s társai izgatásaira nem hajóltak: az Erdőhegy vidékére vonult fölkelők tehát csak Peróban és szerb katonáiban helyezhették reményöket.

Az esztelen lázadás azonban ezek közt néhány nap mulva már csirájában elfojtatott. Sebestyénnek Peróhoz küldött együgyű hírnökei, eselbe kerülván, elfogattak. Vallomásaikból Aradvár parancsnoka, Peró bűnös voltának is nyomára jutott, s őt, ki Tökölivel a vár megvételeéről tanácskozándó, épen a várban időzék, több társával együtt elfogatta. Szevics, Sterba s a többiek, kik a katonasággal állomásaikon maradtak, Peró ezredes fogságáról értesülván, nemesak cserben hagyták, hanem, hogy ezredesöket s magukat minden gyanú alól fölmentsék, még arra is készekké lőnek, hogy maguk verjék szét az erdőhegyi lázadókat. Épen ekkor érkezett hozzájuk Klósz Mátyás, békési alispán megkeresése, ki részvételöket még nem sejtván, öket segélynyújtásra szólította. Tüstént megindultak tehát Erdőhegyre, s az ott tá-

1735.

borozó parasztokat, kik bennök társakat nyerni remélnek vala, meglepvn, s közlök több százat leölvén, vagy megsebesítvén, szétverték, s összeharácsolt zsákmányukat lefoglalták. De ezen árulásuk, büntársaik irányában, bár maguknak utóbb kegyelmet szerzett, Perót már nem menthette meg a büntetéstől. Ő hetven s néhány büntársaival Budára vitetett s a következő évi april 4-én Sebestyén Jánossal, Pásztor Andrással és Szilasi Istvánnal együtt kerékbe töretett; hulláik megnégelytetvén, Arad, Nagyvárad, Sarkad és Sz. András mellett akasztófára függesztettek. A többi 72 vádlott közül 12 bűnnösebb akként íteltett halálra, hogy a vesztő helyen koczkát vessenek, s közlök négyen, kik legkisebb számot vetnek, pallos által múljanak ki. E sors Matulai Pált, Barta Istvánt, Szabó Pétert és Szántó Mihályt érte. A többi 68 egy ideig várfogságban bűnhődött; utóbb pedig mindnyájan a magyar gyalog ezredekbe soroztattak. Vértésit többed magával bujdosásában a telegdiék verték agyon¹⁾.

VII.

1736.

A békekötésnek, melyvel Károly a francia-spanyol-szárd coalitio ellen viselt szerencsétlen háborúját bevégezte, egyik alapfeltétele volt, hogy e hatalmak is elismerjék a pragmatica sanctiót. És ekként már minden jelentékenyebb európai hatalommal szemközt biztosítva látá Karoly elsőszülött leányának, Mária Teréziának örökösödését fejedelmi háza minden országai s tartományaiiban. Most tehát azon sürgetéseknek is véget akara valahára vetni, melyekkel őt örököse kezéért a spanyol és bajor udvarok ostromlák. 1736-ki febr.

Mária Terézia
menyekzője.

¹⁾ E korbéli levelezések: Századok, IV, 32. kövv. Balla Gergely: Nagy-Körösi Krónika 99. kövv. Palugyai Imre: Magyarország legújabb leírása IV, 5. kövv. Mogyoróssy János: Gyula hajdan és most 240. 242. kövv. Az ítéletet közli Szilágyi Sándor. Új Magy. Múzeum 1859-ki foly. V. és VI, Füz 184.

12-kén a tizennyolcz éves, szép szellemdús Mária Teréziát Lothringeni Ferencz herczeggel, a hős Lothringeni Károly, Buda megszabadítója, és Eleonora főherczegnő, III. Ferdinánd leánya, unokájával egybeházasította.

A menyekzői vigalmakat nemsokára gyász váltotta fel a bécsi udvarnál: april 20-ka éjjelén megszűnt élni Eugen szavójai herczeg, ki oly rég óta áll vala élén a bécsi kormánynak. Ausztria e legnagyobb hőse iránt hazánk is hálás emlékezettel tartozik, mert világhírű győzedelmei által ő törte meg végkép a török hatalmát, ő szabadította meg annak igája alól hazánk déli részeit. Vajha e halhatatlan érdemeit ne csökkentette volna azáltal, hogy ő is egyik nagy hatású előmozdítója s munkása volt azon idegen befolyásnak, mely magát e korszak alatt, törvényeink, alkotmányunk ellenére, nemzetünk kormányában megfészkelte. A visszazertt Tótországot s bánásgot épen az ő tanácsai után indulva, nem akarta Károly visszakeblezni az országba.

Mily kincset vesztett e nagy hadvezérben Károly, mind ő maga mind Magyarország is nemsokára érzékenyen tapasztalta; mert a következő évben megint háború támadt a törökkel. Erre jelenleg egyáltalában nem a fényes kapu adott okot, Midőn Károly a mult években a francziák és spanyolok ellen ama szerencsétlen háborút viselte, melyben Nápoly és Sicilia elveszett, e szövetségesek, mint említők, nem szüntek izgatni a törököt, kezdene ő is háborút Károly ellen. De a török ekkoron, nem hajtván az izgatásokra, számos jeleit alta barátságos indulatának a bécsi udvar iránt. Egyébiránt is, bár Nándorfehérvár és Szerbország egy részének elvesztére még mindig fájdalmasan emlékezett a fényes kapu, ekkoron a perzsa háború vette igénybe minden erejét. Még folyt a perzsa háború, midőn az orosz udvar, melynek egyik fő czélja volt az ozmanok meggyöngítése, ezen alkalmat sem akarván használatlanul elmulasztani, 1736 tavaszán alapos ok s háborúzenés nélkül, szinte ellenségesen támadta meg a törököt s Aszovot elfoglalta. Károly, az oroszoknak tiz év óta

1736.

szövetséges, kitől az elmúlt francia-spanyol háborúban is kapott némi segédelmet, közbenjáróul lépett fel a felek között; minek következtében, mivel őket megbékéltetnie nem sikerült, maga is belé keveredett a háborúba, bár kincstárát már a francia háború is nemcsak kimerítette, hanem súlyos adósságokkal is terhelte.

Az alkudozásoknak sulyt adandó, Károly 1736 őszén, mintegy 30 ezrenyi hadat küldött Pétervárad és a Morava folyam vidékére. A porta a bécsi udvarral örömet fentartotta volna a békeséget, s nehogy annak megszegésére ürügyet szolgáltatson, Rákóczy Józsefet Rodosztóba küldé Konstantinápolyból, hova az decemberben érkezett meg; sőt biztosá által, ki Talmann császári követtel alkudozék, késznek nyilatkozott az oroszszal is megújítani a karlóczai békekötést, ha az igazságtalanul elfoglalt Aszovot visszadja. De az orosz erre nem állott rá. Königseck, a haditanács elnöke, kevéssel utóbb kijelentette, hogy a bécsi udvar is kénytelen lesz támogatni szövetségesét, ha annak követelései ki nem elégíttetnek, s utóbb fel is mondta a békességet. Károly minden kimerültsége daczára is azt reméli vala, hogy az oroszszal szövetségben szerencsés lesz fegyvere s az elvesztett Nápolyért és Siciliáért a Törökbirodalom némely elfoglalandó tartományaival szerezhethet magának kárpótlást: a háborút tehát megkezdette.

1737.

Török
háború.

Eugen fővezéri botját kétségkívül annak legjelesebb tanítványa, Pálffy János tábornagy, legméltóbb, legképesebb volt volna átvenni; de ő mellőztetvén, a császár veje, Ferencz herczeg, s mellé gróf Seckendorf neveztetett fővezérré. A bécsi udvar csak egy 30 ezrenyi segélyhaddal volt volna köteles támogatni orosz szövetségesét, de az említett foglalási vágy miatt minden hadait talpra állíttatta, s összesen 249 lovas századot, 90 gyalog zászlóaljot, összesen mintegy 120 ezer rendes és 50 ezer határszéli s más nem-rendes katonát küldte a határookra. E roppant erő, három hadtestre osztva, júliusban (1737.) kezdé meg működéseit: a fő sereg

Ferencz herczeg és Seckendorf alatt Szerviába nyomult, a Hildburghauseni herczeg és Eszterházy József, horvátbán, egy más haddal Boszniába tört, a harmadikkal Wallis Oláhországban működött.

A szerencse eleinte kedvezni látszék a császári fegyvereknek; de nemsokára annyi szerencsétlenség érte azokat, hogy Károly méltán kiálthatott fel ekként: „hát Eugennel végkép leáldozott-e hadaimbán a szerencse csillaga?” Seckendorf Nissza előtt megjelenvén, azt feladásra szólította, s célját érvén, Usicza vívására ment. De a törökök azalatt a csak négy ezernyi haddal Bodony alatt hagyott Khevenhüllert megnyomták, táborát felprédálták, majd a császáriak támogatására felkelt szerbek és klementinusok 20 ezernyi seregét is annyira szétverték vagy leölték, hogy ezereken alig menekültek meg közölök, kik aztán Száva-Sz.-Demeter vidékén a Szerémségbe telepítették át. Utóbb Nisszát is visszavették a törökök. A császári hadak, melyeknek vezéreij egymással megegyezni nem tudtak, s azon szarvas hibát követték el, hogy erejüket sok felé osztották, a hadjárat vége felé ez oldalon mindenütt szerencsétlenek valának.

Ezalatt pedig a két másik hadtest, egyik Boszniában, másik Oláhországban, sem működik vala nagyobb sikerrel. A Hildburghauseni herczeg hadteste egy részével amott Bányalukát kezdé vívni; de néhány nap mulva a város segítségére érkezett bosnyák felkeltektől megveretvén, táborzerei s hadi készlete nagy részének elvesztével kénytelenített visszavonulni; minek következtében a hadtest másik fele is felhagyott Czettin és Buzin vívásával.

Még szerencsétlenebb volt a keleti hadtesttel Wallis tábornok, ki részint Oláhországban, részint Moldvában tette mozgásba csapatait. Az Olt vizén átkelvén, s Krájovát megvívén, Bukurestig nyomult előre; de mihelyt a török hadak megérkeztek, oly ügyetlenül működék, hogy nemesak Krájovát elvesztette, hanem maga is alig menekülhetett vissza.

1737.

Erdélybe. Egy más hadosztályt, mely Moldvába tört, Ghika hoszpodár űzött ki a tartományból.

A törökök e győzedelemeik után a védelemről támadó munkálatokra léptek át. A Grabovácztáján felhányt sáncokat is megvették s a császári hadat Orsovaig űzték vissza, a támogatásokra jött Sz. Erzsébet és Sz. Károly hadi hajókat pedig elfogták s felégették; végre Fethiszlámot is megvették. Evvel aztán az 1737-diki hadjárat be is lön végezve.

A bécsi udvar haragja a háború szerencsétlen folyama miatt a tényleges fővezérre, Seckendorf tábornagra csapott le. A táborból visszahivatván, oly vád alatt, hogy ő, ki elébbi hadi szolgálataiban annyiszor tanúsította volt hadvezéri ügyességét, csak szándékos árulással hozhatott ennyi szerencsétlenséget a császári hadakra, hadi törvényszék elébe állítatott; s daczára annak, hogy ez rá szándékos hibát ki nem süthetett, Grétzbe fogságra vitetett, melyből ki sem szabadult Károly életében.

Midőn a békealkudozások, melyeket az osztrák és orosz követek a hadjárat tényleges megkezdése előtt a török biztossal folytattak volt, eredmény nélkül szakadtak meg, a tengeri hatalmak és Svéd- s Lengyelország követeinek sikerült a hadakozó feleknél kieszközölniök, hogy az ő közbenjárásuk mellett a hadakozás folytában is tartassék egy újabb békecongressus Niemirowban. E congressus négy ülést tart vala augusztus folytában; de a feleket az új közbenjárók sem tudták egymáshoz közelebb hozni. Mind az osztrák, mind az orosz biztosok oly nagy követelésekkel léptek volt fel, hogy azokat a törökök, fegyverszerencsájök mellett, egyáltalában nem találhatták elfogadhatóknak. Az osztrák kívánatait még maguk az oroszok is sokalták; s viszont ezek követeléseit amazok tekintették túlságosoknak. E congressus is eredménytelenül oszlott tehát szét, s a porta Franciaország közbenjárását kérte ki.

Az első hadjárat szerencséje azonban most viszont a

törököt tette elbízottá. Jegen basa, az új nagyvezér, Rákóczy Józsefet is Konstantinápolyba hívatta Rodosztóból, s vele, miután a szultántól ünnepélyesen fogadtatott, január 25-kén, 1738-ban, oly szerződést kötött, miszerint a fényes kapu őt Erdély fejedelmének ismeri, mi iránt az athnámét neki azonnal át is nyújtá; Rákóczy viszont köteles a szultánnak, védelméért, nem ugyan adó, hanem csak ajándok czíme alatt évenként 40 ezer piasztert fizetni. Két nappal később Rákóczy a rodosztói bujdosókkal egyetemben, a nagyvezér rendeletéből, úton vala Bodony felé, ott némi hadakat vendő vezérlete alá. Az elődétől kikért francia közbenjárásra sem sokat hajtott már az új nagyvezér: Villeneuve francia követnek, midőn ez vele febr. 10-kén a békéről első ízben értekezett, himezés nélkül kijelenté, hogy a porta nem teendí le elébb a fegyvert, míg a maga ügyeit a karlóczai békekötés állapotára nem viendi vissza; tehát, míg az oroszoktól Ocsakovot, Kilburnt és Aszovot, az osztráktól pedig Belgrádot és Temesvárt el nem veszi, s e fölött Rákóczyt Erdély birtokába nem helyezi. Utóbb a passzaroviczi békekötést is hajlandónak nyilatkozott ugyan egy új szerződés alapjául elfogadni, de csak úgy, hogy az a mostani birtokállapot szerint igazíttassék ki, Rákóczynak, kit a francia követ nem igen pártolt, elégtétel adassék, Aszov pedig lerontassék.

Az alkudozás alatt azonban a második hadjárat is megkezdett. A fővezérlettel jelenleg Pálffy Jánost kínálta meg Károly; de ő, úgylátszik, neheztelésből, a múlt évi mellőztetése miatt, nem akarta átvenni a különben is igen lehangolt seregek vezérletét, avval mentvén magát, hogy most egy évvel idősebb, mint tavál, midőn őt kora tekintetéből mellőzni jónak látták. Vezérré tehát Königseck, a hadi tanács elnöke, lón kinevezve. De a szerencsét ő sem bírta kiragadni a törökök kezéből. Ezek a múlt évben elfoglalt Usiczát visszavévén, a császáriakat a Szávaig visszanyomták. Más részről húsz ezernyi seregök a bánóságba tört; Mehádiát, melyben Piccolomini vezényelt, feladásra kényszerítette, s Új-

1738.

Rákóczy József és a magyar bujdosók részvéte

Orsovát szállotta meg. Amott, később némi előnyt vívott ugyan ki a császári had; de a győzelem oly drágán lón megvásárolva, hogy a törökök is diadalt ültek. Mehádia mindazáltal visszakerült a császáriak kezébe és Orsova is fölmentetett az ostrom alól. De nemsokára ott termett maga a nagyvezér is, ki időközben Vég-Szendrőt vette meg, és a várat ismét vívni kezdé; Mehádiát pedig másodszor is megvétette. Négy hét múlva Orsova is megnyitotta kapuit.

Ez alatt már Rákóczy József is rég megkezdte volt izgatását felkelésre szólító levelei által, melyeket Erdélyben és Magyarországon hintetett szét. A nagyvezér 30—40 ezer embert ígért volt alája adni; ígétét azonban, mivelhogy az izgató leveleknek semmi eredménye sem mutatkozott, ő sem teljesítette. „Csak úgy bánnak velünk — írja Mikes Kelemen — mint a gyermekekkel és vázt akarnak belőlünk csinálni; mert azt gondolja a porta, hogy mihelyt Viddinbe érkezünk, az egész Magyarország és Erdély lóra ül és hozzánk jő. Talán úgy lehetne, ha az öreg urunk élne. De most, hogy hozzánk jőjön valaki, isten ne adja.“ A mit óhajta, meglelt. Midőn a nagyvezér Orsova alá indula, Rákóczynak is meghagyá, hogy táborába menjen, remélvén, hogy majd sok magyar jön hozzá. „De, hála istennek, mond Mikes, egy valamire való nem jött. A kik jöttek, azok a fára való felmagasztaltatást kerülték el.“ És csapata még ezekkel sem ment többre másfél száznál. A nagyvezér ennélfogva megízené Rákóczynak, „hogy Erdélyről nem is kell gondolkodnia, hanem arról, hogy vele Viddin felé menjen vissza“. A szeles, indulatos, gyanakodó embert maguk a bujdosók sem tudták megszeretni. Alaptalan gyanakodása ezek ellen tetőpontjára hágott, midőn értesüle, hogy Károly april 29-kén kelt nyílt levelében őt felségsértőnek nyilvánította, s annak, ki őt élve adja a császári vezérek kezébe, tíz ezer forintot, a csak fejét előmutatónak pedig hat ezer frtot, s ha bujdosó, e felett még kegyelmet is ígért. Ezóta még Csákyt, Zayt, Ilosvayt, Mikest, Pápayt sem türte maga mellett s egyedül uta-

zott le a Dunán Csernavodára. De ekkoron már a nyavalya is mindinkább elsúlyosodott rajta, mely őt, mióta csak török földre lépett, lázba ejtette volt. Miután pedig orvosának tanácsa s akarata ellen magán még eret is vágatott, november 9-kén Csernavodán megszűnt élni. Végrendeletében atyja mellé kívánta magát eltemettetni; de mivel a porta nem engedte meg, hogy hullája Konstantinápolyba vitessék, a bujdósok azt Csernavodán egy görög templomban tették sírjába. „Az apa felől elmondhatom — írja Mikes — valamint egy régi nagy ember felől mondták volt: hogy, ha született, bár soha meg ne halt volna; a fia felől pedig: hogy ha a nyomorúlt világra nem jött volna, semmit sem vesztett volna rajta. Szegénynyel úgy bánt a vezér, valamint a gyermekkel; . . . csak a sok szép szót és ígéretet adták a külső dolgok iránt; mert a mi a belsőket illeti, nem lehetett panaszunk; . . . nyoleczvan tallér egy napra csak elegendő, hogy ha tudott volna megfelelni a méltóságnak. De semmiben sem tudott magán segíteni; a tanács pedig nem kellett. Sok dolgokra esze szép volt szegénynek, de neveltetése igen rossz. És nem szeretett semmit is tanulni . . . Minden magaviselete, szokása ellenkezett az itt való nemzettel . . . Ha pedig nemzetét nem szerette, azt nem kell csodálni, mert olyan helyt neveltetett, ahol gyűlölik a mi nemzetünket . . . Minden élete és dolga szegénynek ebben az országban csak olyan volt, mint a szalmatüz.“

Rákóczy József izgatásaival ezéjokat nem érvén, a törökök Orsova, Mehádia és Vég-Szendró elfoglalásával a harcztér e részén be is végezték ezen évi hadjáratukat. Horvátország felől, hol Eszterházy József bán áll vala a bosnyai basa és a tatár khán ellenében, kissé tovább húzódott ugyan ki a hadakozás; de jelentékenyebb ütközetre ott sem került a dolog. Az ellenség fegyvereinél a császári táborban nagyobb pusztítást tettek a nyavalyák, kivált a mirigyragály, mely aztán az országban is elterjedvén, számos ezer lakost ejtett áldozatává.

1738

Orsova megvétele után a hadakozó felek közt ismét történtek némi békealkudozások. Königseck tábornagy tudtára adta Jegen nagyvezérnek, hogy a bécsi udvar kész elfogadni a francia közbenjárást; de a nagyvezér válasza sem méltatá az izenetet. Majd Ferencz nagyherczeg értesíté őt, hogy személyesen kíván vele alkudozni. De bár ezt a nagyvezér elfogadta, a nagyherczeg szándokát utóbb megváltoztatván, betegség ürügye alatt a tábort odahagyta s Bécsbe ment, Königseckre bízván az értekezést. A büszke nagyvezér azonban a tábornagygyal már nem akart személyesen találkozni s biztosokat küldé maga helyett, kik a császáriakkal, francia közbenjárás mellett értekeznének. A kísérlet azonban meghiúsult a török biztosok túlszigázott követelései miatt. Ők már Belgrád és Temesvár visszavételét s a magyarok és erdélyiek szabadságainak helyreállítását is emlegetik vala, mint a kikhez őket szerződések kötik. Úgylátászik, a porta Rákóczy halála után sem akar felhagyni magyarországi s erdélyi izgatásaival; s e végett Csáky grófot a bújdosók fejévé nevezvén, őt Bodonyba, Zayt Kocsinba, Mikest Jászvásárra rendelte, hogy onnan honfitársaikkal összeköttetésbe lépjenek. Ezen izgatásokról azonban nincs bővebb tudomásunk; annyi bizonyos, hogy eredményök nem lett, s a bujdosók a békekötés után ismét visszatértek Rodosztóba.

1739.

De a békekötést 1739-ben még egy harmadik, Károlyra nézve az eddigioknél is szerencsétlenebb hadjárat előzte meg. Fővezérre a visszahívott Königseck helyébe Wallis tábornagy neveztetett, ki alatt, mint a mult években is, az egyes hadtesteket a Hildburghauseni herczeg, Neiperg, Socher, és Styrum tábornokok vezényelték. Wallis, értesülvén, hogy a török előhad, mintegy 12 ezer ember, Szerbiában Kroczka mellé érkezett, július 20-kán Pancsovánál átkelt a Dunán, s hadait harmad napon támadásra vezette. De az új nagyvezér, Mohammed basa, ekkoron már egész, mintegy száz ezernyi hadával Kroczkánál volt s harcrendben várta a támadókat.

Wallis gondatlansága oly nagy vala, hogy nemcsak erről nem szerzett magának eleve tudomást; hanem, bár Kroccka felé négy út vezetett, seregét még is ezeknek csak egyikén, egy mély uton indította meg. Mihelyt azonban néhány ezred a mély utból a síkra érkezett, a törökök azokat haladék nélkül megtámadták; minek az lón következménye, hogy Wallis, seregének negyed részét is alig lón képes harcrendbe állítani, s e hadosztály, bár ritka kitartással harcol vala, miután holtak és sebesekben tiz ezernél többet veszített, az ellenségnek végre hátat fordítani kénytelenítettett. Hogy a vereség még nagyobbá nem lett, csak a nagyvezér ügyetlenségének lehetett köszönni, ki a megvert császáriakat erélyesen nem üldözte.

A nagyvezér pár nap mulva Belgrád alá szálla s azt körül táborlá. A várban mintegy tizenöt ezernyi őrsereg létezett, mely szintúgy mint a vár, minden szükséglettel bőségesen el volt látva egy huzamos védelemre; csak parancsnoka hiányzott, ki tisztének kellőleg megfeleljen. Sukow tábornok, ki e tisztséget viselé, félénk, gyáva ember, e hivatásra egyáltalában nem termett. Ő ugyan a nagyvezérnek a várat szabad elvonulás föltétele alatt felkérő üzenetére eleinte ágyúszóval felelt; de miután a törökök a közeledési vonalok s viárkok felhányásához fogtak, bátorságát annyira elvesztette, hogy a falakon ott is rést láta hol az nem létezett; s egy tudósításában Wallis fővezérhez a várost e képzelt rés miatt merőben tarthatatlannak nyilvánítá.

De nemcsak a várparancsnok, hanem a fővezér választásában is szerencsétlen volt az udvar. Wallis tábornagy, ki már a krocckai ütközetnél is oly nagy hibát követett el, e tisztre alkalmatlan voltának most újabb bizonyítványait szolgáltatta. Sinzendorf, udvari kancellár, még a hadjárat előtt felhatalmazást küldött volt Villeneuve franczia követnek s közbenjáró biztosnak, hogy a nagyvezérrel alkuba cresszkedhetik a béke iránt s annak árú a császár birtokában lévő Olaszországot fokonkint ígérheti oda egészen az Olt folyáig,

1739.

úgy mindazáltal, hogy a török is visszaadja, ha bár lerontva is, Orsovát és Mehádiát. A török akkor e feltételekhez még azt kívánta hozzátoldatni, hogy az orosz is adja neki vissza, vagy legalább rombolja le Aszovot; s mivel az orosz, hadjárataiban szerencsésebb, erről hallani sem akart, az alku is megszakadt.

A nagyvezér azonban, mindjárt Belgrád megszállása után átízen Wallishoz, hogy, ha az alkura fel van hatalmazva, küldene hozzá előleges értekezlet végett egy császári tisztet. Wallis tehát Gross ezredest utasítá a török táborba, s mivel ez oly válaszzal tért meg, hogy a nagyvezér csak Belgrád átadásának alapján akar alkuba ereszkedni, Wallis eziránt az udvarhoz intézett kérdést s anélkül, hogy a dolog valóságáról magának bizonyos tudomást szerezne, Sukow várparancsnok állítása szerint tudatá egyszersmind azt is, hogy a város falán rés létezik, mely azt tarthatlanná teszi. Míg azonban az udvartól válasz érkezett, Gross ezredes, ki első küldetése óta több ízben is járt volt a török táborba, a nagyvezérnek egy ízben, kétségkívül Wallis megbiztából, azt is nyilvánítá, hogy Belgrád átadása sem fog megtagadtatni, feltéve, hogy erődítései lerontassanak. Nemsokára az udvartól is megérkezett a válasz Wallis kérdésére. E szerint Neiperg tábornok oly utasítással neveztetett ki békebiztosul, hogy a Villeneuvek adott felhatalmazás értelmében ő is fokonkint ügyekezze haladni az alkuban; ha azonban a békét különben lehetetlen volna megkötni, oda ígérheti Belgrádot is.

E feltételek meghatározására kétségkívül csak azon tudósítás birta az udvart, melyben Wallis, Sukow várparancsnok értesítése alapján állítá, hogy a vár, a falain létező rések miatt, tarthatatlan. Wallisnak e bűnös könnyelműségében osztozott az új békebiztos, Neiperg tábornok is, ki bár, midőn az alku végett a török táborba ment, Belgrádon utazott keresztül, a vár állapotát megvizsgálni még is elmulasztá, s ténynek vette a gyáva Sukow állítását; pedig Smet-

tau tábornok, ki néhány nappal utóbb a várparancsnokságban Sukow helyébe lépett, sem a rést, sem a tarthatatlanság bármi más nyomát nem látta az erődítéseken. A könnyelműségnél azonban még nagyobb bűn is vegyült mind Wallis mind Neiperg magaviseletébe e gyalázatos eljárásban. Amaz mellőztetése miatt az alkuban boszús és irigy Neipergre, még akkor sem adta át neki a békealkura vonatkozó iromanyokat, midőn a török táborba ment át. Emez pedig, a helyett, hogy megkísérelte volna, mint utasítása szól vala, főkonkint haladni az engedményekben, — mivel a franczia követ azt állítá, hogy a török másként alkudozni nem akar, mindjárt az első értekezletben megegyezett az erődítéseitől megfosztandó Belgrád átadásában.

Hasztalan lépett aztán közbe Smettau, Belgrád új parancsnoka, annak kimutatásával, hogy tévedés a mindenképen ép várat tarthatatlannak tekinteni; hasztalan fosztá meg a dolgok ferde menetéről értesült császár is Neiperget a felhatalmazástól: mire a császári rendelet a táborba érkezett, az elhamarkodott szerződés szept. 1-én már meg volt kötve. Szerinte a béke tartama huszonhét évre határoztatott; a két birodalom határaiul a Duna, Száva és az Unna tüzetett ki; a passzaroviczi béke óta a császár által birtokolt oláh- és szerbországi részek a töröknek Belgráddal együtt visszaadattak, úgy mindazáltal, hogy ennek új erődítései lerontassanak. Belgrád a töröknek azonnal át is adatván, az udvar kénytelen lón elfogadni a súlyos békét. Wallis és Neiperg ezért ugyan börtönnel lakoltak; de a hibát ez már nem hozta helyre, a gyalázatot nem törülte le. Az igazságtalanul, egyedül birtokszaporítási vágyból kezdett háború gyümölcse a gyalázatos béke s a mirígyhalál lett, mely számos ezer lakosától fosztotta meg a különben is néptelen országot¹⁾.

¹⁾ Schmettau: *Mémoires secretes de la guerre d'Hongrie pendant les campagnes de 1737, 1738, 1739.* Francfort. 1786. — Keralio:

1739

A beállott békében a közigazgatás fontosabb mozzanatai közé tartozott az údvari kancelláriának egy 1739-ki decz. 4-kén kelt felterjesztése Arad, Csanád és Zaránd megyék ügyében. Arad és Csanád megyék nagyobb része mindjárt a töröktől való visszafoglaltatásuk után katonai örvidékké lettek, mert Temesváron akkor még a török uralkodott. Ezen állapotban maradtak e megyék 1717 után is, midőn az egész temesi vidék egész az Aldunáig kiszabadult a török járom alól. Egy-egy részök azonban, s nevezetesen Csanádból négy község, mely tizenkét portát tón, s 5466 frtnyi adót fizetett, — Aradból pedig néhány község, melyek összesen tizenkilencz portát számláltak s 8654 frtot fizettek adó fejében, polgári természetű maradt; de egyiknek sem lévén tiszti kara, az igazságszolgáltatásban nagy hiányt szenvedett. Zarándban végre azon rendetlenség fordult elő, hogy bár politikailag Erdélyhez volt kapcsolva, az adót még is a magyar portákkal együtt fizette.

A kancellária tehát azon javaslatot terjeszté a király elébe: hogy Zaránd, ha csak a jövő országgyűlésig is szakasztassék ketté, s egyik fele Erdélynél hagyatván, a másik kapcsolassék minden tekintetben Magyarországhoz, és Arad s Csanád polgáriakká maradt részeivel egyesítettven, a három rész egy megyét tegyen s egy tiszti kar igazgatása alá helyeztessék. Károly eziránt még részletesebb jelentést kívánt ugyan a kancelláriától; esanádi főispánnak mindazáltal már ekkor kinevezte az e hivatalt igénylő esanádi püspököt ¹⁾.

Újabb lendületet nyert Károly uralkodásának végső évében a lelkészi pénztár ügye is. Fentebb beszéltük el, hogy Károly a megszüntetett török uralom után kivált az alvidéken hiányzó, vagy inséget szenvedő lelkészségek meg-

Hist. de guerre des Russes et des Imperiaux contre les Turcs. Paris 1780. Hammer: Gesch der Osman. IV, 320 kövv. Dumont: Suppl. III, II-dik rész 580. kövv. Fleury folytatója LXXVI, 130. kövv. Mikes: Törökországi levelei. II, 80. kövv.

¹⁾ Kancell. levéltár.

alapítására s felsegélésére, a nagyobb javadalmú egyháziak évi adózásából egy külön pénztárt alkotott. Ezen pénztár készlete, miként a deczemb. 15-kén tartott udvari conferenzia jegyzőkönyve tanúsítja 13,165 frtot, részint pedig kölcsönkép a kincstárnál s vármegyéknél, részint hátralékban az újabban öt évi adózásra kötelezett, de járandóságukat be nem fizetett főpapságnál összesen 213,605 frtot tón.

A következő 1740-ki év jul. 8-kán tartott conferenzia jegyzőkönyve szerint e pénztár évi bevétele — a 200,000 frtnyi alapot nem számítva, — 62,600 írtra ment, melyhez a kincstár, a II Ferdinánd alapítványa s I Leopold fogadalma fejében évenként tizenhat, a nagyváradi püspök tizenkét, a többi érsekek s püspökök részint hat, részint öt és két, a sz. gotthárdi apátság három, a pécsváradi apátság pedig két ezer forinttal járult ¹⁾.

A békekötést Károly október 2-kán írta alá. Károly, kit a káros török béke, s a mind kedvezőtlenebbé alakuló európai viszonyok mind mélyebb búa s aggályba ejtének, ekkoron már gyakrabban súlyosan szenvedett. Meghalt 1740-ki október 20-kán, életének 56-dik évében. Utolsó férfiivadéka a Habsburg fejedelmi háznak, országait s tartományait idős leányára, Mária Teréziára hagyta örökségül.

¹⁾ Kancell. levéltár.

HUSZADIK KÖNYV.

A NEMZET S A KIRÁLYI HÁZ
KÖZTI BIZODALOM HELYREÁLLTÁNAK KORSZAKA.

ELSŐ FEJEZET.

Mária Terézia országlatának első fele.

I.

Mária Terézia, Ferencz lothringeni herczegnek s toscanai fejedelemnek huszonhárom éves, ritka szépségű, élénk, erélyes, magasztos szellemű hitvese, októb. 22-kén az ország hatóságaihoz intézett levelekben tudatta az ország rendivel, miképen atyja, III Károly kimultával, az örökségképen reászállott ország kormányát az 1723-ki 1-ső és 2-dik törvényezikkek erejénél fogva tényleg átvette; és valamint megvárja tőlök, hogy neki, mint az ország törvényes királynának, hódoló hűségöket tanúsítsák: úgy viszont biztosítja őket, hogy Magyarországot s annak minden hű karait s rendeit jogaik, kiváltságaik és szabadságaikban sértetlenül fentartani és fentartatni fogja, és sem a rövid idő mulva kihirdetendő országgyűlésen, sem azon kívül semmit azokban el nem mulasztand, mik az ország jólétére, védelmére s nyugalomára vonatkoznak.

1740.
Trónra lépte.

Mindenki feszült várakozással nézett elébe a nőkirály kormányának, kiben a fejedelmi ház s a nemzet közt 1723-ban létrejött viszonylagos szerződés életbelépett, nemcsak mivel mindenki a legszebb reményekkel kecsegtette magát a magasztos lelkű királyné országglata iránt; hanem még inkább, mivel eleitől fogva vészború látszék tornyosodni trónja fölött. Európa majdnem valamennyi fejedelme elismerte és

1740.

szerződésileg biztosította volt ugyan a *pragmatica sanctio*ban megállapított nőági örökösödést; de e szerződésekben az idő s körülmények szerint nem lehetett sokat bízni. Már a hős szavojai Eugen herceg figyelmeztette a *pragmatica sanctio* elismertetése végett a küludvarokkal végnélküli alkudozásokba merült Károly császárt, hogy teli pénztár s 200 ezernyi jól szervezett sereg legjobb biztosítéka leendő leánya örökösödésének. De Károly mind a kettőt elmulasztotta megszerezni. Kincstárát a szerencsétlenül folyt francia-spanyol és török háborúk, nem kevesebbé, mint udvartartásának eddigelő példátlan fénye egészen kimerítette, sőt adósságokkal is terhelt; e miatt pedig a belgrádi békekötés után a hadsereg nagy része is elbocsáttatott, úgyhogy a 135 ezer emberből, mennyire a sereg elébb számíttatott, Károly halálakor 60 ezer alig maradt fegyver alatt. A kincstárt mindazáltal e hadcsökkentés daczára sem lehetett egyhamar jobb karba állítani: midőn Mária Terézia a trónra lépett, a kincstár készlete összesen nem ment többre 90 ezer tallérnál.

Ellenségei.

A bécsi udvar ezen kimerültsége nem volt titok a külhatalmak előtt; s nagy részben épen ez bátorítá közölök azokat ellenséges föllépésre, kik, daczára a *pragmatica sanctio* elismerésének, a Habsburg-ház örökségéből most egyegy osztályrészt követeltek a maguk számára. Mária Terézia rövid idő mulva fél Európát fegyverben látá maga ellen. Károly Albert, bajor fejedelem, az egyetlen valamennyi hatalmak közül, ki a *pragmatica sanctio* ellen óvást tett, mindjárt Károly császár halála után fellépett követeléseivel. Ő ugyan csak azon feltétel alatt nyerte volt hitvesül Mária Amáliát, I József császár leányát, hogy ennek lemondását az örökösödésről elismerje; de most mind e mellett is igényt emelt Ausztriára, Csehországra és Tyrolra, állítván, hogy I Ferdinánd császár végrendelete s egyik leányának az ő ösével kötött házassági szerződése szerint őt illeti az örökösödés.

Pár hét mulva még félelmesebb ellensége támadt a ki-

rállynának II Fridrik porosz királyban, ki deczember közepén jól felszerelt s begyakorlott hadaival rögtön Slézia határszélein termett, s követe által Bécsben kijelentette, hogy e tartományra, mint brandenburgi örökségre, neki van joga. Ha a bécsi udvar ezt elismeri, és Sléziának legalább is északnyugati részét, különösen Jägerndorf, Liegnitz, Brieg és Wohlau hercezségeket s Beuthen és Oderberg uradalmaikat neki jó szerével átengedi: nemcsak újabban kész biztosítani a *pragmatica sancti*ót; hanem annak védelmére hadseregét is a királyné rendelkezése alá helyezi; s ezen kívül a császárválasztásnál a maga szavazatát is Mária Terézia férjére, Ferencz nagyhercegre adandja; különben, el volna határozva, igényeit fegyverrel vívni ki: hadai akár az egyik, akár a másik esetre készen állnak Slézia határain.

De Mária Terézia, kinck keblét fejedelmi házának fényéért, nagyságáért élénk s magas érzelmek dagaszták, bosszúsággal vetette vissza az ajánlatot s oly válaszszal ereszté vissza a követet: hogy „míg a királynak csak egy embere lesz is Sléziában, alkuba vele mindaddig nem fog bocsátkozni“. Fridrik e nyilatkozatra azonnal megkezdé a háborút, s egy hónap alatt négy váron kívül az egész Sléziát meghódította.

A bajoron s poroszon kívül azonban még több más oldalról is mindinkább nyilatkozik a vágy, osztozni a Habsburgok örökségében. III Ágost, lengyel király és szász választó fejedelem, bár 1719-ben midőn Mária Jozefát, I József császár másik leányát nőül vette, ennek az örökösödésről való lemondását, nem különben mint a *pragmatica sancti*ót nyilván elismerte; s bár még a mult novemberben is a maga barátságos indulatáról biztosítá Mária Tereziát: most, hogy Fridrik fellépését látá, megfélekedve arról, hogy a lengyel trón birtokát is nagy részben a királyné atyjának köszönheti, szintén nem akart kimaradni az elkerülhetetlennek vélt osztályból: a *pragm. sancti*ót ő is érvénytelennek nyilatkoztatá, s Ausztriát és Stiriát követeli vala osztályrészül.

1740.

A spanyol udvar, egy nyilatkozványában hivatkozva II Ferdinánd császár s magyar király és VII Fülöp spanyol király egy szerződésére, Magyar- és Csehország birtokára emelt igényeket. Valódi célja azonban Toscana vagy Lombardia volt, melyet e jó alkalommal Don Fülöp infáns számára óhajta elfoglalni. — Szardínia szintén nem akará használatlanul nézni a kis államának gyarapítására kedvező körülményeket, s Lombardiát követelte. — De mind ezen ellenséges törekvéseknek, mind ezen osztályterveknek Páris vala tulajdonképeni középpontja. Lichtenstein herceg, ki a császár halálának hírére oda megvitte, még ugyan mind XV Lajos királytól, mind Fleury cardinál s főminisztertől biztosításokat hozott vissza a szerződések megtartása iránt; de a Belleisle testvérek által vezérlett háborúpárt csakhamar tulsúlyra jutott. „Franciaország — mondják vala a versaillesi udvarban — csak azon feltétel alatt biztosította a *pragmatica sanctiót*, ha általa egy harmadik joga meg nem csorbítottatik; s ime, hány a jogkövetelő! A bécsi udvar megcsalta a királyt, midőn őt a béke megkötésekor avval hitegette, hogy a *pragmatica sanctió* ellen senki sem fog szót emelni: most tehát a király sem köteles többé azt megtartani.”

1741.

Mária Terézia magát ennyi oldalról fenyegetve látván s tudván azt is, hogy a francia udvar mind ezen ellenségeket szövetségbe törekszik ellene egyesíteni, maga is szövetségesek után tekint vala körül. Reményeit ő eleitől fogva a tengeri hatalmakba s Oroszországba vetette volt; mert e hatalmak nemesak a szerződések szerint köteleztettek, hanem saját érdekeiknél fogva is felhíva érezhették magukat segédelmére sietni. De Anglia és Holland, bár az ígéretekkel nem fukarkodának, szemlátomást kerülni kívánták a háborút, s váltig tanácslák, hogy közbenjárásuk mellett az egyes követelők némi részben elégtessenek ki. Oroszország eleinte hajlandóbbnak látszék tényleges segélyt nyújtani; de a francia fondorlatok által felizgatott svéd-től utóbb maga is fenyegettetvén, saját bajaival mentette ki magát.

A bécsi udvar ekként egymagára hagyatva, mindenekelőtt a porosz Fridrikkel ügyekezett végezni. Hadait a tél folytában, a mennyire lehetett, összegyűjtván s felkészítvén, a fogságából kibocsátott Neiperg tábornagy vezérlete alatt Sléziába indítá. De Neiperg 1741-ki april 10-kén Molwitz mellett megveretett, s Fridrik még inkább urává lett Sléziának. A szerencsétlen ütközet az osztrák ház valamennyi ellenségeinek támadási jelül szolgált. A francia udvar a bajorral máj. 22-kén Nymphenburgban daczszövetséget kötött Ausztria ellen; mely szövetséghez nemsokára Spanyolország és Pfaltz, utóbb pedig a porosz és szász is hozzáállott. A francia kabinet egy tervet készített, mely szerint Slézia egy része a porosz királynak, más része Morvával a szász fejedelem s lengyel királynak, Lombardia a spanyolnak, Csehország Felső-Ausztriával, Tyrollal és Breisgauval a bajornak, az osztrák Németalföld magának a francziának jusszon osztályrészül; Mária Terézia csak Magyarországot s német örökös tartományaiból Alsó-Ausztriát, Stiriát, Karántföldet és Krajnát tartsa meg.

A háború e terv végrehajtására kevés idő mulva minden oldalról megkezdetett. A francia Belgiumot, a spanyol Lombardiát, a bajor, kinek szövetséges társai a császári koronát is biztosították, francia hadak által támogatva, Felső-Ausztriát támadta meg; Fridrik Sléziában állá. Mária Terézia, ki már a nymphenburgi szövetség előtt is oly veszélyesnek látá a maga állapotát, hogy egy levelében napához a lothringeni herczegnéhez, nem kételkedett azt írni, „hogy nem tud helyet, hol közeledő szülését nyugton bevárhassa,“ — napról napra még szorultabb helyzetbe jutott. Tanácsában, hol Sinzendorf, Stahremberg, Ulefeld, Königseck s a két Harrach foglalták el az első helyeket, nem volt egy sem, kiben e nehéz körülmények közt mentő egyéniséget lehetett volna látnia: midőn a nymphenburgi szövetség híret vették, mindnyájan szinte kétségbeestek a monarchia megmentésén, s nem tudtak egyebet javasolni, minthogy legalább a bajort

1741.

Az örökösödési háború.

1741.

és a szárd királyt engesztelje meg némi engedmények által a királyné. És ennek szüksége valóban is mind mellőzhetlenebbnek látszik vala: a nép még magában a fővárosban is elveszté bizodalját önmagában s fejedelmi házában; csaknem közönséges volt a vélemény, hogy a monarchia feloszlik, s Károly Albert ül be a Habsburgok örökségébe. Csehországban még az urak is közönyösen nézték a veszélyt, és sokan közölök már szinte elhatározták magukat, hódolniok a bajornak, mihelyt hazájokba jövend, — mi később aztán meg is történt. Még maga Ferencz nagyherceg, a királyné férje sem látott más módot a monarchia megmentésére, mint ha a bajor és porosz, valamikép kielégítettvén, békére indítatik. Ezt sürgette követe által Angolország is, a királyné egyetlen szövetségese, kitől segélyt várhatott volna; de a kinek egyáltalában nem volt kedve, a szerződések szerint fegyvert fogni a királyné védelmére, kivált miután a porosz Fridrik még a molwitzi győzelme után is megújította előbbi ajánlatát a királyné segélyezése iránt, ha ez neki legalább Felső-Szléziát átengedi.

E veszélyek közt Bécsben, a majdnem közönséges bátorlanság, elesüggedés, habozás közt, kitől, nemének gyöngegését tekintve, legkevesebbé volt volna várható, maga Mária Terézia tanúsított legférfiásabb határozottságot, legkitartóbb bátorságot. Környezetének tanácsai szerint nem ellenzé ugyan, hogy a bajornak és a porosznak némi ajánlatok tétessenek, melyek szerint amaz Elő-Ausztriával, Tyrol egy részével és Belgiummal, emez Geldern és Limburg tartományokkal s két millió tallérral kínáltsék meg a béke árául; de miután e fejedelmek ezen ajánlatot visszavetették, Mária Terézia is, „igaz jogára és isten segélyére támaszkodva“ — mint egy későbbi levelében maga írja, — szilárdon elhatározta magát, hogy többet nem enged, s fegyverrel védi meg az őseitől reámaradt örökségét.

A magyar
országgyűlés.

Így álltak a monarchia ügyei, midőn Mária Terézia, marc. 13-ka óta már egy fiúnak is, József főhercegnek

anyja, a magyar országgyűlésre, melyet május 14-re még januárban kihirdetett volt, tele bizodalommal a nemzet ragaszkodása és gyámolítása iránt, június 20-kán Pozsonyban megjelent.

Az ország rendei itt már egy hónap óta össze lévén gyűlve, több előleges ülést tartottak volt, melyekben fontos tárgyak felett folyt a tanácskozás. Károly kormánya, — ha arról nem vala is vádolható, hogy az alkotmányon olyféle erőszakot követett volna el, minő Leopold alatt több ízben felkelésre ingerelte a nemzetet, — a törvényeken s nemzeti jogokon mindazáltal felette érzékeny sebeket ejtett: az idegenek befolyása mindinkább befészkelte magát a nemzet ügyeinek intézésébe, míg ellenben a nádor s más főhivatalnokok tiszti hatásának mind több akadály vettetett elébe; a helytartótanács személyzetével, szintűgy mint ügykezelésével általános volt az elégületlenség; nem kevesebb aggodalmat ébresztett az, hogy a pénz- és hadügyek körül a német udvari kamara és a főhadi tanács, a törvények ellenére, magának csaknem korlátlan intézkedést igényel; sőt a töröktől visszavett országrészek bekebelezését is meggátolta; szóval a nemzeti kormány függetlenségét s önállóságát, a külformák s kormányorganumok megtartása mellett is, épen a legfőbb ügyekben, majdnem egészen megsemmisítette.

Ezen és egyéb hasonló sérelmeket jelenleg, az első nőági örökös király alatt, megorvosolva látni, annál általánosabb volt a kivánság a nemzetben, minthogy csak a nemzeti jogok s törvények teljes épségben tartásának feltétele alatt fogadtatott el a nőági örökösödés, mely szerint Mária Terézia most a trónra jutott. Kedvező volt erre most az alkalom is, mert mindenki eleve tudta, hogy a királyné tetemes áldozatokat igénylend a nemzettől fenyegetett trónjának megmentésére. Pálffy János, országbíró, már január 29-kén kelt körlevelében fégyverre szólította volt a magyarokat királynéjuk védelmére; minek következtében oly lelkesedés szállotta meg a nemzetet, hogy Baranyay János, Festetics Jó-

1741.

zsef, és báró Gillányi Jónos vezérlete alatt több ezernyi önkéntes lovashad csatlakozott a tavasz végén Neiperger táborához. A nemzet ennél sokkal tetemesebb segínyt is kész volt nyújtani az országgyűlésen királynéjának, nem kételkedvén, hogy ő is teljesítendi a jogos kívánatokat. A rendek ennélfogva jobbára oly utasításokat hoztak fel magukkal, hogy a kormány törvényességét mindenben ügyekezzenek helyreállítani. A közvárakozást e tekintetben maga a királyné is ápolta, midőn Pálffy János országbíró által mindjárt a május 18-kán tartott első ülésben biztossítottatta az ország rendeit, miképen „semmit sem tagadand meg azokból, miket a törvényok s igazság alapján tőle kívánni fognak: hogy ekként a mult időkben annyi viszontagság által hányatott nemes ország visszanyerje hajdani virágzatát“.

A koronázási
levél feletti
viták.

Ilyen lévén a közértelem, a rendek már június elején megkezdték a sérelmek összeszedését, hogy azok szerint kívánataikat a királyné elébe mindjárt a koronázáskor feltejeszthessék. Majdnem általános volt azon meggyőződés, hogy a koronázási hitlevél nagyobb biztosítást nyújt az egyszerű törvénytől: mert a tapasztalás bizonyítá, hogy a királyi hitlevélnek ama kifejezése: „megtartani s megtartatni fogjuk a törvényeket, a mint azok értelme fölött király és karok országgyűlésileg megállapodandanak“, — már számos esetben sérelmes elcsavarásoknak lőn kútféjvé. A rendek ennélfogva elhatározták, hogy a királyi hitlevél újonnan szerkesztessék, s benne mind azon főbb nemzeti jogok s törvények tüzetesen megemlíttessenek, melyek a mult kormányok alatt sérelmet szenvedtek.

De alig fogtak a rendek e végzés értelmében a sérelmek összegyűjtéséhez, midőn egy, a főrendeknél szőnyegre hozott kérdés következtében majdnem súlyos viszály támadt a két tábla között. Értesültek ugyanis a rendek, hogy a herczeg Eszterházy Imre primásnál összegyűlt főrendek közt szóba hozatott: vajjon nem volna-e üdves a hazára, ha az ország a királyné férjét, a német örökös tartományok példá-

jára, kormánytárssá emelné? A rendek általában nem viseltettek bizodalommal a nagyherceg iránt; mert úgy tapasztalták, hogy épen az elmúlt évek alatt, midőn ő, mint királyi helytartó, áll vala a helytartótanács élén, fészkolte be magát e kormányszéknél annyi visszaélés, s lettek sajgóbbakká a törvényeken ejtett sérelmek, miszerint most sokan legezélszerűbbnek vélték e kormányszéket egészen eltörölni. De ezen kívül nagyon nehezteltek a rendek még a miatt is, hogy a főrendek ily fontos kérdésben, a kezdeményezést maguknak tulajdonítva, az ő tudtok s hírók nélkül csak tanácskozni is kezdettek. Az e miatt már-már kitörő vihart azonban még is sikerült meggátolnia báró Grassalkovics Antal királyi személynök ügyességének. A főrendekhez mindazáltal tüstént átüzenték, miképen ,nemesak neheztelve, de botránkozva hallják, hogy a primási udvarban rólok nélkülök foly a tanácskozás, kik itt, megbízatásuknál fogva, az országot képviselik. Nem vonják ugyan kétségbe, hogy a főrendek szavazattal bíró törvényes tagjai a törvényhozásnak; azt mindazáltal maguk a főrendek is tudják, hogy az ő személyes szavazataik súlyokra nézve egyáltalában nem mérkőzhetnek az egész vármegyét képviselő követek szavazatával.' A főrendek ezen kívül a személynök által is megkérve, ez uttal csakugyan felhagytak a tárgy további vitatásával, s azontúl ők is a nemzeti sérelmek és kívánatok tárgyalására fordíták tanácskozmányaikat.

E tekintetben oda irányzik vala mind a két tábla törekvése, hogy, egy részről a nemesi kiváltságokat mik az alkotmányossal ekkoron még azonosoknak tartatának, más részről a nemzeti kormány önállóságát újabb biztosítékokkal bástyázzák körül a bécsi német kormány ellenében. Mária Terézia, hogy fejedelmi házáról az annyi felől fenyegető veszélyt elháríthassa, kincstárának jobb karba állítása végett erélyes szabályokhoz nyúlt a német-cseh örökös tartományokban; s egyebek közt az eddigelé ott szintén kiváltságos papságra, és nemességre is adót vetett. A magyar rendek

1741.

hajlandók voltak ugyan a királynét jelen szorult állapotában önkényt is kitelhetőleg gyámolítani; de azt csak a rendkívüli segély alakjában kívánják vala tenni. Nehogy tehát a jövőben ők is, mint az osztrák nemesség, rendes adózás alá vonassanak: magában a koronázási hitlevélben óhajtván maguknak szerezni biztosítást, abba világosan beigtatni határozták, hogy a papság s nemesség minden adózástól ment, s a közterheknek általában nem a telek, hanem a nem-nemes országlakosok személye szolgál alapjául.

Mi pedig a kormány önállóságát illeti: nemcsak általában kijelentetni kívánták, hogy az ország saját törvényei és szokásai szerint, nem pedig az örökös tartományok módjára kormányzandó; hanem még a következő pontokat is külön be akarják vala írni a királyi hitlevélbe: hogy az ország épsége helyreállíttassék, a töröktől visszanyert részek az országhoz kapcsoltsassanak s a többi megyékkel egyenlő igazgatás alá helyeztessenek; Erdély, mint a magyar korona tartománya, a magyar király jogzíme alatt kormányoztassék, s az országba szintén visszakebeleztesse; a nádori hivatal egy éven túl ürességben soha se hagyassék, s annak, valamint a primási, báni s minden egyéb méltóságok s tisztségeknek hajdani törvényes hatósága helyreállíttassék; a tisztségek s hivatalokra egyedül magyarok neveztesse, a magyar ügyek kizárólag magyarok által kezeltessenek; a királyi kincsletre szállt javak szintén csak magyaroknak adományoztassanak; a hadügyek igazgatása egy, magyarokból kinevezendő hadi tanácsra, magyar tábornokokra s élelmezési biztosokra utaltassék; az ország sérelmei az országgyűléseken mindig személyesen meghallgattassanak s orvosoltassanak. Végre még a királyi esküformát is azon adalékkal kívánták megtoldatni, hogy a király a maga hitlevelével egyezőleg fogja az ország jogait s törvényeit fentartani, visszaszerzendő részeit abba bekebelezni.

Ezen előleges munkálatok teljesen be voltak végezve, midőn a királyné június 20-kán a pozsonyi várba ünnepé-

lyesen bevonúlt. A férfias büszke nemzet képviselői, csak a férfias erő fogalmával tudván összekötni a hódolatot igénylő királyi méltóságot és hatalmat: egy előleges végzés szerint „vivat domina et rex noster! — éljen asszonyunk és királyunk!“ fölkiáltásokkal üdvözlék a szolgálati személyzetével együtt fényes magyar viseletbe öltözött királynét. Más napon az országos rendek a várba mentek fel, hogy meghallgassák a királyné trónbeszédét s átvegyék a királyi előadásokat. Ezekben a koronázás, a nádorválasztás, az állannó had szaporítása s az e végett szükséges adó feletti tanácskozás volt kitűzve a teendők tárgyaiul; miket a háborús viszonyok miatt két hónap lefolyása alatt kívánt bevégeztetni a királynő.

A koronázat június 25-kére lévén kitűzve, az ország rendei siettek a királynénak tudtára adni kívánataikat a hitlevél bővítése iránt; miért is az új szerkezetet egy felirat kíséretében mindjárt más napon elejébe terjesztették. Ezt nyomban a nádorválasztás követte; mert a királyné már ez napon leküldé a levelet az ország rendeihez, melyben Pálffy János országbirót, Eszterházy József horvát bánt, Révay Pált és Zay Imrét jelölte ki a magas méltóságra. A primás ama kérdésre: szavazattal-e vagy felkiáltással kívánja az ország a négy jelölt közül megválasztani nádorát? — maga a jelöltek másodika, Eszterházy József, bár tudhatá, hogy a vármegyék és városok többsége az ő megválasztását adta követelnek utasításul, ritka önzetlenséggel emel vala szót Pálffy érdemeinek magasztalására; kötelességének vallván, azok előtt szerényen visszavonulnia. Indítványára tehát az ország rendei egyező akarattal Pálffy Jánost emelték a magas méltóságra s vezették a királyné elébe, tisztí esküjének letétele végett. Megürült helyébe a királyné Eszterházy József bánt még az napon kinevezte országbiróvá. A rendek viszont Erdődy György kamaraelnököt és Eszterházy Jánost koronaörökké választották.

Fontosabb volt még e választásoknál a hitlevél új szer-

1741.

A királyné
megjelenése
Pozsonyban.

Pálffy János
nádorrá
választatik.

1741.

kezetének kérdése, melyre az ország rendei várva várták volt a királyi választ. De e tárgyban Mária Terézia nem akart hajolni kívánataikra. „A hitlevél alakját — úgymond leiratában — meghatározza az 1715-ki 2-dik törvényezikely; és minthogy ugyanezen hitlevelet rendeli minden új koronázáskor kiadatni az 1723-ki 2-dik t. cikk is, mely a nőági örökösödést megalapítja: ő ezen törvénytől nem térhet el. Hogy mindazáltal meggyőzze az ország rendeit, miképen a nemesség kiváltságait s különösen azon szabadítékát, mely szerint sem maga adózni nem köteles, sem az adóteher nem a telken fekszik, maga is úgy érti, hogy e kiváltság országgyűlési vitatkozás tárgya nem lehet; és minthogy az 1715-ki 3-dik törvény a rendeket különben is világosan biztosítja, hogy országuk nem fog a többi örökös tartományok módjára kormányoztatni: eleve is megegyezését adja, hogy eziránt egy új törvényezikely alkottassék. Egyébiránt a visszaszerzett részek bekebelezését illetőleg, annak módjairól hajlandó tanácskozni a rendekkel. Igéri azt is, hogy a nádori tisztet, megürülte esetében, egy éven túl betöltetlenül nem hagyja, s mind azt, mind a primási és báni méltóságokat törvényes hatóságukban fentartandja; az egyházi s világi méltóságokba csak érdemes magyarokat helyezend, a magyarországi ügyeket magyarok által kezeltetendi, a sérelmeket pedig orvosolni nem mulasztandja el.

A királyi válasz a főrendek nagy részét kielégítette; a rendek azonban, kik a hitlevélnek nagyobb biztosítási erőt tulajdonítanak vala, mint az egyszerű törvénynek, sajnosan vették kérelmök megtagadtatását, s jun. 24-dikén még egy feliratban könyörögtek, hogy ha már a hitlevélbe egyáltalában nem akarja ő felsége beigtatni a nemzet kívánatait, terjeszse ki legalább ama bizsositást, melyet leiratában a nemesi kiváltságokra nézve adott, ama többi pontokra is, melyeket e hitlevélbe óhajtottak volna beigtatni.

E kívánatot már nem lehetett megtagadni a nélkül, hogy az udvar ellenséges indulatot ne áruljon el a magyar

alkotmány ellen; mit pedig most, midőn szorult helyzetében a nemzet ragaszkodására oly nagy volt a szüksége, tennie nem állhatott érdekében. Mária Terézia tehát egész készséggel meghallgatta a rendek folyamodását, s egy leiratában még az napon kijelentette, miképen eleve is megegyezését adja, hogy még ezen országgyűlés folytában a következő pontok felett alkottassanak törvények: hogy Erdélyt mind ő felsége, mind utódai a magyar koronához tartozónak tekintik, s mint magyar királyok fogják kormányozni; a nádori s hozzákapcsolt helytartói, úgy a prímási és báni tiszteket is teljes törvényes tekintélyébe s hatásába helyezendő vissza; a javadalmakat, s mind az egyházi mind a világi méltóságokat s tisztségeket, a törvények rendelete szerint, csak érdemes magyarokra ruházandja; a kincsletre szállott javak adományozásánál az érdemes magyarokra szintén kellő tekintettel leendő; az országgyűlések alkalmával elejébe terjesztendő országos sérelmeket, mennyire lehet, saját személyes jelenlétében orvosolandja. Igéri végre, hogy a koronázat után nyilvánítandó egyéb kívánataik tekintetében is tapasztaladják királyi kegyelmét.

E méltányos leirattal Mária Terézia mindenkorra meghódította magának a magyarok szíveit s oly bizodalmat és szeretetet ébresztett maga iránt a nemzetben, minővel ennek részéről még egy őse sem dicsekedhetett. „Mit az osztrák ház harmadfél százados országlata alatt megnyerni nem lehetett, a kegyes királyné a legfontosabb életkérdéseket rövid hat óra alatt a nemzet megegyezésére oldotta meg!“ kiálta fel örömeiben Eszterházy József országbíró. Az országrendei szíveik őszinte hódolatát szünni nem akaró „éljenekkel“ tanúsítva, oszlottak szét a gyűlésből; más nap pedig, június 25-kén, a szokott ünnepélyességgel ugyan, de melynek egy nemzet szives ragaszkodása, érette élni s halni eltökélt áldozatkészsége most magasabb jelentőséget kölcsönzött, az öröm őszinte áradozásai közt koronázták meg kegyes királynejokat. A szokott koronázási ajándok, melyet most száz-

1741.

A királyné
biztosító
leirata.

Koronázat.

1741.

ezer forintra emeltek, ez alkalommal méltán a még tanúsítandó sokkal nagyobb áldozatkészség előleges foglalójául vala tekinthető az udvar részéről.

A nemzeti
kivánatok,
a kormány
függetlensége
iránt.

A szeretet és bizalom mindazáltal, mely az ország rendeinek szívében királynéjok iránt felsarjazott, egyáltalában nem gátolta, sőt inkább ösztönzi vala őket, hogy az alkotmánynak a múlt idők viszontagságaiban szenvedett sérelmeit, s az ezek orvoslatára néző nemzeti kivánatokat annál nagyobb nyíltsággal terjeszszék előjébe. Ez okból mindjárt a koronázási ünnepélyek után a sérelmek és kivánatok felett kezdének tanácskozni. Fő czéljuk ebben szemlátomást az vala, hogy mind azon alkotmányellenes visszaéléseket, melyeket az elmúlt idők hosszú során keresztül a kényuralomra törekvő német miniszterek törvénytelen befolyása a kormányzatba s igazgatásba becsusztatott, megszüntessék, a törvényes, alkotmányszerű igazgatást minden ágazataiban helyreállítsák s a jövőre is biztosítsák.

Sőt ennél már magasabb czélok is forogtak egynémely hazafi szeme előtt. A két százados tapasztalatok után meggyőződtek az ország rendei, hogy bár mennyire ügyekeztek is elődeik eddigelé minden idegen befolyástól megóvni az ország kormányát; mindazáltal az igazgatás egynémely ágaiban, — különösen a financiai s hadi, kereskedelmi s külképviseleti ügyek körül, daczára a számtalanszor megújított törvények óvásainak s tilalmainak, a német miniszterek mind mélyebben meggyökerezették az idegen alkotmányellenes befolyást. Láták azt is, hogy miután a királyi hatalom a kormányzat ezen ágaiban, természetüknél fogva, kevésbé korlátozható, sőt annak ezekben maguk a törvények is széles hatóságot engednek; a királyt pedig, ki egyszersmind császári méltóságot is szokott viselni, leginkább német miniszterek környezik: ezek beavatkozásának mindaddig nem fognak hatékony gátokat vethetni, míg a fejedelem jobbára e német miniszterek s tanácsosok befolyása alatt marad. Most tehát néhányan a nemzet élén álló urak közül

azon gondolatot forgatják vala elméjükben, vajjon nem lehetne-e a fejedelmet ezen, kényuralomra törekvő német-cseh befolyások alól kiragadni, s részben legalább alkotmányos szellemű magyar tanácsosokkal környezni? Nem lehetne-e őt arra bírni, hogy Magyarországot tegye monarchiája középpontjává, s a többi örökös tartományokat is innen kormányozza?

Az eszme nem volt új a magyar történelemben. Már Illésházy István s jelesebb, befolyásosabb kortársai, Homonnay Bálint, s a Thurzók stb. is színtozt tüzték volt ki céljukul a XVII-dik század elején, midőn Rudolfot jobbára magyar erővel megbuktatván, Mátyás főherceget emelték az ország trónjára. És tudjuk, hogy Mátyás akkoron, míg célta nem ért, kecsgettette is párthíveit e kívánat létesítésével. Megígérte, hogy jobbára Magyarországból fog lakni; magyar viselet és szokások szerint kezd vala élni. Utóbb azonban, kivált miután császárrá is lett, minden igéreteiről megfélekedezett, s minden ismét a szokott kerékvágásba tért vissza.

Most azonban különbözők, Magyarország tekintetében kedvezőbbek voltak a viszonyok. A császári koronát Károly Albert, bajor fejedelem, a francia és egyéb szövetségesei által segítettvén, már biztosítva láthatá a maga számára. Kétséges volt az is, vajjon a királyné, annyi ellenséggel szemközt, nem lesz-e kénytelen német-cseh örökös tartományai egy részét azoknak végre is átengedni, hogy a többit békében megtarthassa? Abban pedig kételkedni is alig lehetett, hogy a magyarok hűsége és buzgó gyámolítása a feltétel, melytől függ, hogy megtarthatja-e ősei trónját, mind szorultabb körülményei közt, a királyné? Mind ezek s mind a többi fenforgó viszonyok, melyek Mária Teréziát fejedelmi háza hagyományos politikájának megváltoztatására bírni elégséges okok valának, ha bár kellő óvatossággal s kimélettel is szóba kerültek az urak tanácskozásaiban. Julius 19-kén, a 21-dik ülésben, midőn a nemzeti kívánatok

1741.

tárgyalása közben a királynénak az országban lakása került szőnyegre, s Erdődy Antal egri püspök, II Mátyás példájára hivatkozva, e tekintetben kevés reményre látá magát feljogosítva, Eszterházy József országbiró nem kételkedett nyiltan kijelenti: „hogy egészen mások most a körülmények, mint Mátyás korában, ki a császári méltóságot is birván, talált okot igazolni, hogy Németországban, német befolyás alatt él; most azonban Magyarország, a fejedelmi ház birtokai közt legelőkelőbb lévén, koronájának elsőségi joga szerint, méltán igényelheti, hogy a királyné az országban lakjék.“

Ugyanez volt célja a nemzeti kívánatok azon pontjának is, hogy az ország primása, nádora s Horvátország bánja —, mivel pedig ezek havatalaik által felette elfoglalva vannak, rajtuk kívül még több más magyar urak is vétesse-nek fel a királyné titkosabb, birodalmi tanácsába, miszerint az egész monarchia ügyeiről bővebb ismeretet nyervén, annak kormányára is alkalmasabbakká váljanak. Eddigélé nem találunk nyomára történelmünkben, hogy a magyarok miniszteri polczokra vágyódtak volna; ők azokat önként átengedték a németeknek, cseheknek, kiket azokban a közös fejedelem császári méltósága mellett jogosan nem is pótolhattak. Most azonban, midőn hazájokat a többi örökös tartományokkal a *pragmatica santio* által megalapított feloszthatlanságnál fogva, habár csak a birtoklásra s közös védelemre nézve is, szorosabb kapcsolatban láták, s a császári méltóság sem szolgált többé akadályul: bizonyára nem helytelenül akként vélekedének, hogy ha már némely kormányügyek, a közös fejedelem személyében összefolyva, általa középpontilag intéztetnek, azokra inkább Magyarországnak, a monarchia legnagyobb, legtekintélyesebb, s e fölött egyedül alkotmányos tagjának legyen döntő befolyása, mint az önkényes hatalommal kormányzott bármely más örökös tartománynak.

És mivé fejlődhetett volna e monarchia, mily hatalmas

lendületet nyertek volna mind anyagi mind szellemi s erkölcsi tekintetben nemcsak Magyarország, hanem a német-szláv örökös tartományok is, ha akkoron a monarchia középpontjává, magkövévé az alkotmányos Magyarország válik! Mily más irányt vesz vala maga az európai világtörténelem, ha a monarchia közös fejedelme, Magyarországból lakva, az alkotmányos kormányelvekkel őszintén megbarátkozva, népeit a törvényhozásban és kormányban alkotmányos elvek szerint részesítve, intézi azoknak szellemi s anyagi fejlődését a helyett, hogy azokat a mind dermesztőbbé váló kényuralom bilincseivel lenyügözzé!

Mennyien osztoztak a magyar államférfiak közül Eszterházy József országbíró, s a vele tartó báró Gillányi György, Berényi Tamás, ifj. Eszterházy Imre és Ferencz grófok stb. ezen elvei s terveiben nem tudjuk; az mindazáltal bizonyos, hogy mivel ama tervek létesülése iránt vérmezebb reményeket ápolniok huzamosabban nem igen lehetett: mind az urak, mind a megyei képviselők nagy többségének elhatározott akarata volt, a jelen kedvező körülményeket akként használni fel, hogy legalább a nemzeti jogokon s függetlenségen a mult idők viszontagságai közt ejtett sebek orvosoltassanak; az elesavart, kijátszott törvények ténylegesen érvényesíttessenek; az önálló, alkotmányos kormányzat az igazgatás minden ágaiban helyreállíttassék.

E végett mind bizottmányilag, mind a két tábla ülésében sokat tanácskoznak az ország rendei, különösen a helytartótanácsról. E kormányzék, melyben a osztrák kormány szellemét már igen meggyökerezve láták, eleinte sokan, kivált az alsó táblánál végkép eltörülni óhajtották; utóbb mindazáltal megelégedtek azzal, hogy az a törvények szelleme szerint újjá szerveztessék, új ügykezelési renddel s utasítással láttassék el; üléseiből pedig a bécsi kormánynak amaz organuma, az ellenörködő német tanácsos, eltávolíttassék. Közöltetni kívánták e végett magukkal azon mindaddig titokban tartott utasítást, melyet az udvar e kormány-

A helytartótanács reformja iránt.

1741.

szék felállításakor annak önkényesen elejébe szabott. És nehogy ezentúl a magyar udvari kancellária utján csempészesség e kormányzésekbe az idegen befolyás: a kancelláriát is teljesen függetlennek tétetni kívánták a német udvari kormányzések s miniszterektől.

A hadügyek
iránt.

Nem kevesebb gondot fordítanak vala arra is, hogy a magyar hadügyek ezentúl ne legyenek a bécsi fő hadi tanács önkényére bízva. Grassalkovics királyi személynök, s néhányan a főrendek közül is, elégségesnek láták e tekintetben, hogy a fő hadi tanács a magyar kancellária tudtával intézkedjék a magyar hadsereg ügyeiben; de a többség azt kívánta hogy, ha ezeket, mi legkívánatosabb lenne, nem lehet végkép elszakasztani a többi örökös tartományok hadügyétől: a fő hadi tanácshoz legalább két magyar tanácsos neveztessek ki, a kik a magyar hadügyekre nézve egyenesen a királynéhoz intézzék előterjesztvényeiket, tőle vegyék a rendeleteket. A magyar ezredek, béke idején, a hazában hagyassanak; a várak az ő örökösökre bizassanak; elszállásolásuk, felszerelésök s egész ellátásuk ügyeiben ezentúl kizárólag egy, e végre felállítandó magyar fő hadi biztosság intézkedjék.

A kamarai
ügyek iránt.

Hasonlókép egész terjedelmében végrehajtatni kívánták azon törvényeket, melyek a magyar kincslet, só- és bányaügy, s általában az összes kamaralis igazgatás önállóságáról annyiszor megújítottak, de végrehajtást soha sem nyertek. Valamint pedig a közigazgatás tekintetében független, önálló kezelés alatt kívántak látni minden hazai ügyet: úgy az anyagi érdekek emelése, gyarapítása tekintetében, szabad kereskedelmet, minden egyedáruság megszüntetését, s a vámrendszernek a méltányos viszonyosság szerinti átalakítását sürgették.

Körülbelül ezek valának főbb pontjai ama nemzeti kívánatoknak, melyeket az ország rendei a közjogi, főhadi biztossági, kamarai s közigazdasági tárgyak szerint, négy szakaszra osztva, július 8-kán terjesztettek fel a királynéhoz.

Mária Terézia nagyon kedvetlenül hallotta volt az országgyűlés elején hogy, mi főbb óhajtaainak egyike volt, férjét, Ferencz nagyherczeget, kormánytársául elfogadni nem akarja az alsótábla rendeinek többsége. Most tehát a primást és a nádort, kik neki a feliratot átnyujtották, nem mulasztá el újabban is felszólítani: hatnának oda, hogy a rendek ebbeli óhajtasát teljesítsék, csak úgy várhatván tőle is kegyelmes választ a benyujtott sérelmek s kívánatokra. A nádor azonban, ki a rendekkel e tárgyban egy véleményen vala, úgy vélekedék: hogy a nagyherczegnek kormánytárssá emelése még engesztelhetlenebbé fogná tenni azon külhatalmat, melyek most rokonságuknál fogva követelnek osztályrészt a fejedelmi ház országai s tartományaiban; buzgóan kéré tehát a királynét, halasztaná e tárgyat alkalmasb időre. De Mária Terézia hajthatlan maradt, s nyíltan kijelenté neki, hogy ha az ország rendei vonakodásukban megmaradnak: ő, mint az ország örökös királynéja, legfelsőbb hatalmánál fogva nevezendi ki férjét kormánytárssá. A nádor tehát a királyné akaratának, meggyőződése ellenére is, engedvén, kerületenkint hívatá magához az ország képviselőit, hogy nekik a királyné akaratát előadja. Ugyanazon időben a királyné maga is, egyenesen kívánván hatni a rendekre, majd asztalához, majd estélyekre gyakran meghívatá a két tábla befolyásosabb tagjait. De a rendek többsége ekkoron még mind e mellett sem hajlék a királyné kívánatára; mert a nádor által előterjesztett okon kívül sokan attól tartának, hogy a nagyherczeg, ki már a mult években is, midőn mint kir. helytartó áll vala a főkormányzók élén, jobbára németeket, lothringenieket mozdított elő a bánya, vám, só s más kamarai hivatalokban, mint kormánytárs, még inkább elárasztandja német pártfogltojaival a hivatalokat.

A rendek ezen ellenzése élénk neheztelést ébresztett a királyné kedélyében, minek hatását aztán a nemzeti kívánatok tekintetében is érezték az ország rendei. Azt vélte Mária Terézia, hogy a bizalmatlanság, mely a nemzetben férje el-

1741.

A királyné férjét kormánytárssá kívánja.

1741.

len mutatkozik, ő reá is átvitetik; holott eddigelé fő törekvése volt, megnyerni e bizodalmat, melynek mind veszélyesbökké váló körülményei közt oly nagy szükségét érezé. A rendek e bizalmatlanságát vélte rejleni a felirat némely más pontjaiban is, melyekben a nemzeti kívánatok foglaltattak.

Értekezése
Eszterházy
Józseffel.

De női kedélye nem türheté sokáig e nyomasztó hangulatot; s annak valamikép véget vetendő, jul. 17-kén elébb a primást, majd kinek hatását a rendekre legnagyobbnak ismerte, Eszterházy József országbirót hívatá magához. „Az ő bölcsességét, hűséges tanácsát, ügyességét kívánja — így szóla hozzá — minden mások felett igénybe venni a nemzeti kívánatokra adandó válaszában, melyeket, hogy lelkiösmertesebben dönthessen el, magának németre is lefordíttatott. Felette fáj neki, hogy e felirat több helyei bizodalmatlanságot árulnak el irányában, ki még is, míg él, nem lesz képes megfelelkezni az ország jogainak, törvényeinek megtartására mondott esküjéről. Elismeri, sőt tapasztalja is, hogy német tanácsosai általában véve nem barátjai a magyaroknak; s azért maga is úgy kívánja, hogy a magyar ügyek, a közre nem különben, mint a magánosokra vonatkozó, a német miniszterek mellőztével, egyenesen ő neki terjesztessenek elő: tapasztalni fogják, mily anyai indulattal viseltetik ő a nemes nemzet iránt. Kéri tehát, forlítsa reá minden tehetségét, hogy e bizalmatlanság a nemzet részéről eloszoljék.“

— „Sőt a nemzet abban — válaszolá Eszterházy — mit Felsőged bizalmatlanságnak vél, bizalmának adta nyilvános tanúságát. A mikért most a rendek könyörögnek, egyátaljában nem újak. Ha a szerencsétlen II Lajos király halála óta kelt nyilvános irományokat átvizsgáljuk, úgy fogjuk találni hogy az osztrák ház két száz éves országlata folytában e kívánatok valamennyi országgyűléseken ismételtettek, a királyok esküvel pecsételt hitlevelei által ígértettek s biztosítottak, de végrehajtást eddigelé soha sem nyertek. Annál nagyobb bizodalommal folyamodnak tehát most Felsőgedhez az ország rendei, mennél nagyobb a reményök, hogy vala-

hára czéljokat érik legkegyelmesebb királynéjoknál.“ Az őszinte hazafiúi szózat annyira meghatá Mária Terézia szívét, hogy majdnem könyekre fakadva kezdé mentetetni az idők és körülmények mostohaságával ősei mulasztásait; s Eszterházyval tüstént hosszú értekezletbe merült a nemzeti kívánatok teljesítésének módjai iránt.

Batthyány kancellár ezek iránt jul. 13-kán következő értelemben tette meg előterjesztését a királynénak. „Felséged a koronázat előtti napon, a hitlevélben foglalt pontok felett megigérni méltóztatott az ország rendének: hogy a sarkalatos jogok, szabadságok és kiváltságok, különösen az adózástól való mentesség s azon elv, hogy a közterhek nem fekszenek a telken, fen fognak tartatni. Megigérte továbbá, hogy az elszakadt részek visszakeblezése iránt még ezen országgyűlésen tartatni fog a rendekkel tanácskozás s kidolgoztatni a visszakeblezés módja; hogy Erdélyt mint magyar király birtokolja; hogy a nádori, primási és báni méltóságokat jogköreikbe visszahelyezi s fentartja; a hivatalokat s méltóságokat csak érdemes magyaroknak adományozandja; a sérelmeket személyesen orvoslandja s az ország ügyeit csak magyarok által tárgyalatja, s végre, hogy mind ez törvény-czikkekbe fog betéttetni.

„Most a rendek e két utolsó pont iránt kívánnak királyi választ, különösen, hogy a monarchia közös ügyei a nádor, a primás és a bán hozzájárultával intéztessenek; a tisztán magyar ügyek igazgatására pedig egy titkosabb udvari magyar tanács alkottassék.

„A kancellária úgy vélekedik, hogy az államtanács minden ügyeit nem lehet a nádorral, primással és bánnal tárgyalni, mert ezek, hivatalaik által elfoglalva, távol laknak s nem is hívathatnak meg mindig saját teendőik elhanyagolása nélkül. Hogy azonban az államtanácsban magyarok is legyenek állandólag a felség oldalánál, s midőn a főbb s közös ügyek forognak fen, a tanácsban ezek is részt vegyenek, az nagyon üdves és szükséges volna, kivált miután

1741.

Magyarország ő felsége birodalmának nagyobb részét alkotja. Egy magyar udvari tanács felállításának szükségét azonban nem látja a kancellária, sőt az nem is fér össze a monarchia igazgatásával.

Az volna tehát válaszolandó az országgyűlésnek, hogy ő felsége a nádor, primás és más magyar tanácsosai tanácsát mindenkor kikérendi, midőn szükséges, s a magyar ügyeket csak magyarok által fogja tárgyaltatni.

A kancellária e véleményét az udvari conferentia jul. 22-kén vette tárgyalásba. Az értekezleten, mely a királyné s férje jelenlétében tartatott, a magyar primás, Sinzendorf és Stahremberg miniszterek, a nádor, az udv. kamara és hadi tanács elnökei, a kancellár, a fő hadi biztos, Koller kancelláriai tanácsos, Koch kamarás, Wöber és Doblhoff tanácsosok vettek részt.

Első tárgyalás vétetett fel a rendek f. hó 9-kén felküldött ama kérelme, hogy midőn a monarchia fontosabb ügyei forognak fen, a primás, nádor és a bán is meghívassék az udv. tanácsba, a tisztán magyar ügyekre pedig állíttassék fel egy magyar udv. tanács; továbbá, hogy közöltessék a rendekkel a helytartótanácsnak adott utasítás és a tanácsosoktól kívánt eskü formája. — A nádor röviden jelenté ki, hogy ő a rendek e kívánatait nem helyeselheti. — A primás szerint e kívánatok inkább csak türetek, mint megvitattak a rendek gyűlésén, kiknek nem is lehetett szándékukban, hogy a kormányzat alapja megváltoztattassék. Mind a ketten oda nyilatkoztak tehát, hogy nem szükséges a magyar dolgokra külön magyar udvari tanács, hanem, a monarchiai kapocs szükségénél fogva is, maradjon a dolog a mint van. A helytartótanács utasítása s esküformája egyedül ő felségét illetvén, a rendekkel nem közölhető. Midőn Magyarországot is illető fontos ügyek forognak fen, az eddigi szokást, hogy a nádor és a primás is meghívassék a tanácsba, ő felsége, bizton remélik, ezután is fentartani szándékozik: ily értelemben adandó tehát ki a válasz a rendek-

nek. E két úr véleménye szerint alkottatott meg a tanács 1741.
határozata.

A rendek azon kérelmét ellenben, mely szerint a hadi biztosságba és a hadi adó kezelésébe magoknak is befolyást kívántak, a nádor is támogató, javasolván, hogy a főhadi tanácsban és biztosságban néhányan a rendek közül is részt vegyenek. De mind e mellett is a primás ellenkező véleménye lön végzéssé.

Azon kérelemre végül, hogy a só- s bánya és más kamarális ügyek kizárólag a magyar kamara által kezeltessenek. A kancelláriának ez iránt az volt a véleménye, hogy mivel a só jobbára Erdélyből jó; ez pedig nincs Magyarország alatt, a sóügyet alig lehet elvenni a bécsi kamarától. A fiscalis javak, harminczadok úgy is a magyar kamara kezelése alatt vannak; oda fog ezután tartozni a szegedi tisztartóság is. Egyébiránt a kancellária is javasolja a magyar kamara függetlenítését annyiban, hogy felterjesztéseit egyenesen ő felségéhez küldje s ettől szinte egyenesen vegye a resolútiókat is; a német kamarával mindazáltal szükséges levelezési összeköttetésben maradnia. A kancellária e véleményét helyeselte ugyan a conferenzia; a nádor és a primás véleménye szerint mindazáltal a magyar kamara függetlenítésére s a rendek kielégítésére elegendőnek ítéltetett, ha az udvari közönséges kamarához magyarok is neveztetnek ki hivatalnokokká; mert az ügyek természete s a czélszerű kezelés azt igényli, hogy minden tartományi kamarák a közönséges udvari kamarában találják öszpontosításukat ¹⁾). Ezen értelemben küldetett le aztán jul. 28-kán a válasz az országgyűléshez.

A királynénak a nemzet iránt mutatott hajlama s lelkiösmeretessége a legszebb reményekbe ringatá az ország rendeit: mindenki majdnem lázas izgatottságban várja vala a királyné válaszát a sérelmek s kívánatokra. Julius 28-kán

Királyi válasz a sérelmek és kívánatokra.

¹⁾ A csász. államlevéltárból.

1741.

az végre leérkezett. De ki tudná ábrázolni a Karok és Rendek lelki állapotát, midőn reményeiket ismét meghiúsulva láták! A királyné a miatti neheztelése okozta-e, hogy férjét a rendek kormánytárssá fogadni folyton vonakodtak; vagy csak hadi esel volt-e, melylyel a királyné e hő kívánatának létesülését magának biztosítani kívánta; vagy végre megint azon német tanácsosok jutottak-e előtte túlsúlyra, kikről maga is elismerte, hogy nem barátjai a magyaroknak? Bár minnek tulajdonítá is a közvélemény az eredményt, a válaszeleirat egyáltalában nem felelt meg a rendek várakozásának. A bevezetésben ígéré ugyan a királyné, hogy hajlandó teljesíteni mind azon kívánatokat, melyek az ország alkotmányával megegyezők; de sietett hozzátenni, hogy miután e kívánatok számos pontjai királyi jogaiba ütköznek, tekintélyének esorbulása nélkül azokat meg nem adhatja.

A legtöbb pont tehát tagadólag hangzott; s mi megadatni látszik is, oly megszorításokkal s záradékokkal korlátoztatott, hogy az egész leiratban alig volt egy pont, mely teljesen kielégíthette volna a közkívánatot. Midőn azt Pécsy Zsigmond ítélőmester a vegyes ülésben felolvasta, több ízben tompa zúgás, gúnyos hahota szakasztá meg szavát. A rendek, midőn a felolvasás bevégeztével szétoszoltak, élénk kikelésekre fakadva, nyitottak utat boszúságoknak. „Kár volt e választ oly sokáig halasztani s oly hosszúra nyújtani, — mondák többen; elég lett volna e négy szóval felelni: így akarom, így parancsolom! mert e szavak s a leirat közt semmi különbség. Látjuk már, e gyűlés sem fogja megalapítani hazánk nyugalalmát.“ Azután csoportosan a királyi személynökhöz menvén, kijelenték neki, hogy ők a sikernek minden reményét elvesztvén, tovább hasztalan nem fáradsanak, s haza oszlani kívánnak; kéressék meg tehát a királyné, zárja be az országgyűlést. A főrendek is leverten hagyák el teremöket; csak az országbíró maradt ben, Gillányi György báróval hosszú tanácskozásba mélyedve.

A rendek más napon az alnádor elnöklete alatt gyűltek

össze; de a napi renden lévő munka helyett csak zajos kitörésekkel tölték be a teremtet, s hazabocsáttatásukat oly kitartással sürgeték, hogy az alnádor, velök semmire sem mehetvén, szükségesnek látá a hangulatról tüstént tudósítani a személynököt, ki a nádorral s az országbiróval a királynéhoz titkos tanácskozásba hívatott. A jelen körülmények közt felette veszélyes zavarok támadhatnak vala az országban, ha a rendek eredménytelenül oszlottak volna el a gyűlésből. A német miniszterek tehát semmit sem kiméltek, hogy Czompó Sándor Soprony —, és Schlossberg László Pozsony megyei alispánokat s követeket, a tábla vezérszónokait megnyerjék¹⁾. Julius 31-kén valóban csöndesebb is lett a rendek gyülekezete, s Okolicsányi János zemplényi alispán és követ indítványára elhatározta, hogy a kivánatok tárgyában a királynéhoz, ki eddigelé tanúsított kogyelmeségét ok nélkül csak nem vonhatja meg a nemzettől, újabb felirat intéztessék.

Míg ez aztán munka alá vétetett, s a többi munkálatok is megint folyamatba indultak, Eszterházy József országbiró a királynénál minden tehetségét ráfordítá, hogy őt a nemzeti kivánatok teljesítésére hajlítsa. Az értekezletekben, melyek a királyné jelenlétében tartattak, nem egyszer oly keserű igazságokat mondott hazafias hevében a német minisztereknek, hogy azok nem titkolhatták el neheztelésöket. Egy izben még a nádor is roszt néven vette az ország sérelmei tárgyában nyílt őszinteséggel kifejezett véleményét. De e kellemetlenségekért bőséges kárpótlást adott Eszterházy-nak honfitársai kegyeletes bizodalma s magasztalása.

Ő a főrendek augusztus 2-ka-i ülésében is újra tüzetesen vitatá, egyebek közt, múlhatatlan szükségét annak, hogy, mit a német miniszterek leginkább ellenzenek vala, a ki-

¹⁾ Czompo et Slossbergus his diebus germanicis purpuratorum (a minisztereket érti) irretiti laqueis, rectene an perperam, credebantur. Kolinovics.

1741.

rállyné titkosabb tanácsában magyarok is arányos számmal üljenek, a monarchia közös ügyeinek igazságosabb, az egészre nézve czélszerűbb s üdvösebb igazgatása végett. Melegen pártolták őt ebben két rokona, ifj. Eszterházy Imre, nyitrai püspök, ifj. Eszterházy Ferencz, főlovászmester, Gillányi György, Berényi Tamás és más olvrokonai, a német miniszterium érdekeit legyezgető Erdődy Gábor-Antal egri püspök és Erdődy György koronaőr, volt kamarai elnök ellenében. Miután a királyné elvileg már elfogadta, — válaszolá emennek egyebek közt a nyitrai püspök, — hogy a magyar ügyek magyarok által kezeltessenek, a legnyilvánosabb igazságtalanság nélkül nem lehet mellőzni az ország kívánatát; a királyné határozatát tehát minden belőle folyó következményeivel életbe kell léptetni.

Sőt túrhetetlen gyalázatára válnék Magyarországnak, — egészíté ki amaannak nyilatkozatát a főlovászmester — gyalázatává válnék Magyarországnak, ha mindamelllett is, hogy valamennyi örökös országok közt az első helyet foglalja el, a fejedelem tanácsában annyi joggal s befolyással még sem bírna, mint más csekélyebb tartományok. —

De miért is záratnának ki a fejedelem titkosabb tanácsából a magyarok? — kiálta fel utána gr. Berényi Tamás. A német miniszterek statutudományát s ügyességét nem lehet ugyan kétségbe vonni; de valjon nem lehetnének-e hozzájuk hasonlók, vagy őket még felül is múlók a magyarok, ha oda bebocsáttatván, az ügykezelésben maguknak kellő tapasztalást szerezhetnének? Vagy csak ökröket terem-e Magyarország, mint német szomszédaink szeretnek gúnyolódni? Sürgetnünk kell tehát, mi hazánkat szoros igazsággal megilleti.

Azon valószínű esetre, ha a nemzeti kívánatok az újabb felterjesztés által sem érnének czélt, mind ezen urak, mind az alsótábla rendi oda fordították törekvésöket, hogy a királyi helytartótanács hatóságát tegyék mennél függetlenebbé. E célból az illető pontban világosan kifejeztetni

kivánták, hogy a mik egyszer e kormányzék által felterjesztetnek, a királyné által közvetlen határozottassanak el a nélkül, hogy azokra bármely más kormány- vagy törvényzék befolyjon. Továbbá, hogy a fő hadi biztosság, s az adókinestár is e kormányzékhez kapcsoltsassék. A cancellaria hatósága ellenben, melyet az udvari befolyások alól mentesíthetni nem igen reménylének, egyedül az adományozásokra s más kegyelmi ügyekre szoríttassék.

A főhadi biztosság fölállítására, melynek élére egy magyar tábornok lenne kinevezendő, s a hadi adó kinestárának a helytartósághoz kapcsolása, egyike volt az országbiró és elvrokonai leghőbb kívánatainak; mert ez által némileg elejét remélték vehetni a bécsi fő hadi tanács befolyásának az ország hadi ügyeire. Tudván mindazáltal, hogy az udvar, ha ezekben végre megegyeznék is, az új hivatalok díjazását magára vállalni nem hajlandó: nehogy az országra nézve oly nagy fontosságú két tárgy e miatt szenvedjen hajótörést, egyszersmind egy országos kinestár felállítását is tervbe fogták, melyre ezen új hivatalok díjazásán kívül egyébiránt is sok más tekintetben szüksége volt az országnak. Az indítvány a rendek által is nagy tetszéssel fogadtatván, ezen országos pénztár megalapítására a só árát kivánták 15 krajczárral mázsájától fölemelni. És mind ez aztán az előleges, vagy, mint akkor nevezték a rendszeres kívánatok közt terjesztetett föl az udvarhoz.

A főhadi biztosság szervezése s úgy annak, mint az adó-kinestárnak a helytartótanácsához kapcsolása ellen azonban nagy nehézségeket emelt a királyi leirat; de az országos kinestár felállítását nem ellenzé, csak azt kötvén hozzá feltételül: hogy miután az indítványozott sóár-pótlék elég alapot nem teremne, más rendkívüli jövedelemforrást is mutassanak ki az ország rendei, mely azonban az adózó népet ne terhelje. Midőn az előleges kívánatok újabb tárgyalása folyamában ezen országos kinestár került ismét szőnyegre, némelyek az alap előteremtése végett azt hozták indítványba, hogy a só-

1741.

árpótlék mellett még a szarvasmarhára is vettessék némi vám a kivitelnél. A rendek többsége azonban, mint nemcsak birtokosok, de a vágó marha kivitelénél is érdekeltek, ezt elfogadni egyáltalában nem akarta. Sokan attól is tartani kezdének, hogy az ilyféle indirect adók meghonosítása a még Leopold korából oly igen gyűlöletes emlékü fogyasztási adókat is maga után vonhatná. Az országos kincstár felállításának tervétől tehát a rendek soraiban mind többen idogenkedni kezdenek; sőt augusztus vége felén látván, hogy azokon kívül, mik eddig szóba hozattak, egyéb jövedelemforrást, mely az adózókat ne terhelné, találniok alig sikerülend; saját erszényeinket pedig megnyitni hajlandók egyáltalában nem valának: a kincstár kérdését egészen elejtették, s a már megszavazott sóárpótléket is a hadi adóhoz kapcsolták, melyet a királyné különben is szaporíttatni kívánt előadásaiában.

De a főrendek táblája, melynél Eszterházy József országbíró hazafias nézetei már nagy többséget nyertek volt, a rendek e lépése által a főhadi biztosság felállításának s az adókincslet igazgatásának kérdéseit is veszélyeztetve látván, a rendekkel e miatt oly heves vitába bonyolódott, hogy a két ház közti meghasonlás már-már a többi üdvös reformokat is veszélylyel fenyegette; kivált miután mind ezek lelke, az országbíró, ellen, hitelének megrontása végett, mind az udvarnál a reá neheztelő német miniszterek, mind a követi karnál némely irigyei által alattomos fondorlatok tétettek mozgásba. Azonban, minthogy az országgyűlés tartamára a királyné által eleve kiszabott két hónap már eltelt, s az udvar elutazni szándékozik: nehogy az országgyűlés királyi biztosok jelenléte mellett kényteleníttossék folytatni a maga üléseit, utóbb még is sikerült reávenni az országos kincslet-től egyre vonakodó rendeket, hogy a mennyiben a sóárpótlékből ki nem telnék, a vármegyék házi adójából díjaztasanak a főhadi biztosság és adó-kincslet új hivatalnokai. S így aztán aug. 30-kán lehetségessé vált, hogy a kívánatok és

sérelmek tárgyában a második felirat is benyújtassék valahára az udvarnál.

A királyné ügyei e közben mind veszélyesebb állapotba jutottak. A porosz király Sleziát már rég elfoglalva tartá s az angol és hollandi követeknek, kik nála békés kiegyenlítés végett közbenjártak, kijelentette, hogy készebb elveszni, mint igényeiről lemondani. A bajor választó-fejedelem, július 31-kén Passaut elfoglalván, augusztus közepe felé egy francia sereggel egyesült s Linczet is megvette; az osztrákokat, cseheket hódolatra szólította; Eszterházy Imre primáshoz Pálfy nádorhoz leveleket intézett, melyekben a maga jogait az ország örökségére bizonyítgatván, Mária Terézia megkoronázása ellen éles kifejezésekben tiltakozott. Pálfy Károly tábornok, ki némi hadakkal Felső-Ausztriában örökődék, az ellenség folytonos előhaladásáról hírt tévén, kijelenté, hogy csekély erejével ellentállni képtelen, visszavonulni kénytelenítettik; mert a bajor ostromágyúkat rak hajókra a Dunán, s magát Bécszet látszik kitűzni támadása czéljául.

Mária Terézia a tavasz eleje óta nagy munkásságot fejtett ki ugyan seregei szaporításában és szervezésében; de mivel a spanyoloktól megtámadott olasz birtokai védelmére is tetemetes erőt kellett küldene: a porosznak s egyesült bajor-francia hadaknak ellentállni egyáltalában nem volt képes. Angolország a helyett, hogy szerződések szerint segílyt nyujtana, csak azt sürgeté, hogy a királyné némi tartományok átengedésével engesztelné meg ellenségeit, úgy vélekedvén, hogy majd nyílik még alkalom, azokat kedvezőbb körülmények közt visszavenni. II. György király, mint hanoveri választó-fejedelem, a francziával már-már megkötötte a pár hét mulva (szept. 27-kén) valóban létrejött szerződést, mely szerint kötelezte magát, hogy a királynét fegyverrel nem segíti, a császárválasztásnál pedig Károly-Albert érdekeit támogatandja. Holland Angolország nélkül tenni semmit sem akart s nem is tehetett. Az orosz, a fran-

1741.

A királyné
szorult
helyzete.

1741. czia által felizgatott svédttől augusztusban tényleg megtámadtatván, szintén nem nyujthatott segedelmet.

Az ellenségek előhaladásáról mind rémítőbb hírek érkezének, és szeptemb. 6-ka óta mindinkább beszélük vala Pozsonyban, hogy az országgyűlés kevés napok mulva bezáratik, miszerint a megürülendő szállásokon a Bécsből menekvőknek adassék hely. Budáról számos ágyú szállítottatott fel a Dunán Bécs védelmére. Az őrszolgálatok végett eddigelé Pozsonyban szállásolt Beureuth-féle gyalog ezred is oda indítottatott; mert, a vett hírek szerint, a bajor fejedelem valóban a fővárost szándékoznék munkálatai alapjává tenni, hogy onnan Csehországot, sőt, mint rebesgeték, még Magyarországot is, könnyebben meghódíthatassa.

A német-cseh örökös tartományok már-már veszendőben valának. Azok nemessége s népe kevés buzgalmat tanúsított a fejedelmi ház védelmében. Neiperger tábornagy, a hadsereg fővezére, egymagának a porosz királynak sem birt ellentállani: mit várhata tőle az udvar, ha az egyesült bajor-francia sereg, mely, szerencsére, eddigelé lassan működék, erélyesebben kezdend előnyomulni! Mária Terézia e szorult helyzetében szept. 7-kén nagy tanácsot tart vala, melybe a primás, a nádor, az országbíró s néhány más magyar urak is meghívtak. Ezek, a veszélyekről részletesebben értesülvén, tanácsolják: fedezné fel a királyné válságos helyzetét a nemzet előtt és szólítaná azt fegyverre; a magyar nemzet mindenkor nagylelkű s büszke volt királyai bizalmára, s most sem fogná tétlen nézni veszedelmét. De a német miniszterek ebben veszélyt láttak: azt hívnék, hogy a nemzet, melynek képviselői jelenleg oly élénken követelik önkormányzati jogaik teljes helyreállítását, s közügyeik igazgatásában minden idegen befolyás ellen oly heves ellenzést támasztanak, mihelyt a királyné veszélyes állapotát egész terjedelmében megérti, élve a kedvező alkalommal, szintoly könnyen félreteheti a különben sem nagy kedvvel kötött örökösödési szerződést, a *pragmatica sanctiót*, mint a külha-

talmak, s a királyné védelmére kezébe adandó fegyvert ellene fordíthatja. Egynémelyeket közölök kétségkívül az is indított, hogy saját hatalmukat féltették azon esetre, ha a királyné magát a magyarok karjaiba veti s általok mentetik meg. Minden módon ellenzék tehát a magyar urak tanácsának elfogadását. Sajnálatos, hogy e tanácskozmány folyamáról szóló irományok még nem kerültek napvilágra; úgy látzik azonban, hogy az értekezletnek minden eredmény s megállapodás nélkül szakadt vége.

De a királyné helyzete napról napra kétségbeejtőbb lett. Ő tehát, túlelmedve német miniszterei s tanácsosai kisszerű bizalmatlanságán, s ezeknél jobban méltányolva a magyar nemzet jellemét, szept. 10-kén, épen neve napján, — mely alkalomból a nádor az alsóház tagjait fényesen megvendégelé, — a kitünőbb főrendeket újabb értekezletre magához hívatta s bővebb meghányás után elhatározta, hogy más nap, a nemzet összes képviselőivel szemben leend, és személyesen fedozendi fel nekik a maga veszélyes állapotát, személyesen szólítandja őket segélynyújtásra.

A királyné
felfedezé
szoru t helyzetét.

Szeptember 11-kének eseményei a magyar történelem legfényesebb lapjainak egyikét képezik: a jogaiban, szabadságában, önálló nemzeti életében hosszú két század alatt sokszor és sokfélekép sértett és zaklatott nemzet a maga nagylelkűségének, szíve nemességének e napon páratlan tanúságát adta a világnak. Az országgyűlésnek minden Pozsonyban lévő egyházi s világi rendei meghívatva, a várba mentek, hol őket a királyné, gyászba öltözve, fekete szőnyeggel bevont trónon fogadá. A királyi kancellár, gróf Batthyány Lajos, előadá meghívásuk okát: a veszedelmeket, melyek a királyi trónt fenyegetik; a reményt, mely a magyar nemzet támogatásába helyeztetik s melynél fogva ő felsége magát és magas családját a hű magyarok védelmére bizza. „Oda jutottak az ügyek, — mondá egyebek közt, — hogy az egymással feloszthatlanul összekapcsolt örökös országok és tartományok annyi oldalról történt igazságtalan

1741.

megtámadtatása következtében, a századok óta virágzó monarchiát e pillanatban nagy veszély fenyegeti; maga ő felségének székvárosa is minden órán megtámadtatásnak van kitéve; a bajor választó fejedelem alaptalan igényei minden örökös tartományait, magát Magyarországot is háborgatják biztosságában . . . Ő felsége e veszélyek közt nem szándékozik elhagyni az országot; . . . sőt biztosítja a rendeket, hogy minden esendőségekben az ő hűségökre bízsa saját felséges személyét, udvarát, koronáját . . . Ő felsége tehát azon reményben hívatta maga elébe az ország rendeit, hogy ők a hűség és szeretet buzgalmával, egységes erővel s értelemmel oda irányzandják minden törekvéseiket: hogy az ellenségek igazságtalan czélzatainak gát vettessék, szentséges személyének, felséges udvarának s királyi koronájának, nem különben mint az országnak biztonságáról haladék nélkül gondoskodva legyen, s ekként a magyar nemzet ősi dicsősége a világ előtt újra feléledjen“.

A kancellár beszédére az érsek-prímás válaszolt, mondván az ország nevében, hogy a hű magyar nemzet kész a királyné személyét és jogait minden erejéből védelmezni. „Az ország a test, és Felséged annak lelke, mely amattól el nem válhatik, — mondá egyebek közt. Felségednek igazságtalanul megtámadt jogai isten és világ előtt oly kétségtelenek, hogy lehetetlen harag nélkül látni, miként merészlik irigyei e jogokat megtámadni. Azért ismétlem, hogy ezen ország rendei készek Felségednek minden erejüket és tehetségöket, tanácsukat s javaikat, véröket s életöket felajánlani.“

Végezván beszédét a primás, maga Mária Terézia, szomorú, de nyugodt arcczal, melynek szépségét a fájdalom s a gyászöltözöt elragadólag bájolóvá tette, sajátságos érzéshangján a következő értelmű latin beszédet mondá: „Ügyeinket minden felől veszély fenyegeti, melyet, mivel általa kedves Magyarországunk is érdekeltetik, nem akaránk tovább a nemes rendek előtt eltitkolni. Veszélyben forog ezen

ország koronája, veszélyben saját személyünk és kedves gyermekeink. Elhagyatva mindenektől, a magyaroknak annyi történeti emlékek által híres fegyveréhez, ősi vitézségéhez és hűségéhez folyamodunk: hűségökre bízunk magunkat és gyermekeinket, bennök helyezzük minden reményünket, erősen bízva, hogy ezen semmi késedelmet nem tűrő körülmények és veszélyekben tanácsukat s minden kitelhető segédelmeket tőlünk meg nem vonják.“ A királyné szemeit, midőn gyermekeit említette, könnyek boríták el, szava elfogódék, úgyhogy beszédét alig tudta bevégezni . . .

A szenvedő szépség varázsa, s a nemzet iránt kifejezett bizodalom villanszerű hatással ragadta meg a királynának bizodalomára mindig büszke nemzet képviselőinek szívét. Eltűnt lelkök elől a százados sérelmek és nemzeti megaláztatás gyakran oly sajnó emlékezete; és a királyi szózat alatt a harcziás tekintetű férfiak szemei elborulának, arczaikat könnyek nedvesíték; majd a lelkesedés lángja futotta át tagjaikat, gyulasztá fel kebleiket; és a fellobogó indulat a százak ajkán, egy hangon e szózatban tört ki: „Vitam et sangvinem! Életünket és vérünket felséges asszonyunkért, koronánkért és hazánkért!“

Vitam et
sangvinem.

A nagylelkűség, a lelkesedés ezen gerjedelmei közé a boszúság és harag indulata vegyült a német miniszterek és tanácsosok ellen, kik a magyar nemzet iránt ápolt alaptalan bizalmatlanság és gyűlöletből, a veszedelmet előttök mind eddig titkolgatják s ily nagygyá hagyják vala nőni a nélkül, hogy elhárításáról annak idején kellőleg gondoskodtak volna. A haragot még a trónteremben is majdnem kitérésig fokozta egy, a magyarok gyűlöletéről különösn ismeretes, magas állású hivatalnok ügyetlen magaviselete, kinek nevét azonban elhallgatja forrásunk. Ő, valamint leghevesebben ellenezte volt a királyné ezen bizalomnyilvánítását a magyar nemzet iránt: úgy most sem titkolható visszatetszését s elégtelenségét a királyné nyíltságával. A hevesebbek már-már kitörendők valának, midőn ő, ettől megszeppenve-e,

1741. vagy boszúságától vezetve? — a tereméből távozott; az emelkedő mozgást azonban, melyből némely átokszavak hallhatókká is lőnek, a bölcsőbbek mérséklete még idején lecsillapította.

De e kellemetlen jelenet nem volt képes lelohasztani bennök a szíves szeretet és minden áldozatra kész lelkesedés buzgalmát a királyné iránt, kit „a szenvedő ártatlanság arckifejezésével“ látának állani, hallának szólani maguk előtt. És bár még távoztukkor a lépcsőkön is szitkokkal illették azon „német tanácsosokat, kik a jó királynét a veszélybe ejtették, azt sugdosván neki, ne adna fegyvert a magyarok kezébe, holott a veszély még csak két hónap előtt is könnyebben elhárítható lett volna,“ — bár szitkokban tört is még ki belőlök a boszúság: haladék nélkül a főrendek házában gyűltek össze tanácskozni a teendőkről. Felolvasztatván itt a királynénak segélyt, közönséges fegyverrekelést kérő előadása, elébb a primás, majd a nádor emel szót. Fölfedezik a rendek előtt, miképen levelet vettek légyen a bajor fejedelemtől, melyben ez nemesak az örökös német tartományok, hanem Magyarország birtokára is igényt képez, s a királyné koronáztatása ellen tiltakozik. Csak két ezred áll készen rendelkezésünkre, mond a nádor, a határszélek védelmére, mi az egyesült bajor-francia hadak ellen elégtelen; szükség tehát, hogy a törvények értelmében az egész nemeség felüljön: ő a haza védelmében kész életét is feláldozni.

„És mely magyar vonakodnék ezért utolsó csepp vérért is kiontani! — kiált fel az országbiró, — kivált miután a királyné elhatározta, hogy örökre a magyarok közt óhajt lakni.“ Egy nyilatkozványt indítványoz ezután, melylyel a nemzet a bajor követeléseit czáfolná meg. Majd bizottmány neveztetik, mely a királyné segélyt kérő előadására azonnal választ készítsen, s azt még az napon benyújtsa az esti órákban ismét vegyesen összegyűlendő rendeknek. Teleki Miklós, a jelenlévő erdélyi, de Magyarországon is birtokos urak részéről, kéri a rendeket, neveztesse nek közölök is a bizottmányba, miszerint az, Erdélyt is képviselvén, e hű tarto-

mány nevében is intézkedjék. Esti öt órakor már ismét együtt ültek az ország rendei, hogy a királynénak adandó választ meghallgassák; mely is aztán helybenhagyatván, tüstént felküldetett a királynéhoz. A nemzet ebben minden erejével védeni ajánlkozik öt megtámadói ellen.

Más nap végzéssé lön, hogy a nemesi közönséges fölkelésen kívül harmincz ezrenyi gyalog had állíttassék ki, mely 13 ezredbe osztva a régiebb ezredekhez kapcsolassék. E mellett Horvát- s Tótországból és a katonai határörvidékből 14, Erdélyből 6 ezerre számíttatott a kiállítandó had, melyekhez a nemesség, a jászok, kunok s hajdúk fölkelő seregeit s a Tiszavidék és temesi bánság szerb katonaságát is hozzáadva, előlegesen mintegy százezerre számíttatott a királyné védelmére táborba szállandó nemzeti hadsereg. Ennek élmezésére Pozsonyban, Leopoldvárbán, Győrött, Komáromban és Kőszegen tárházak felállítása rendeltetett. A nádor az ország váraiba parancsot küldé, hogy a táraikban létező, minden nélkülözhető fegyver összegyűjtessék és kijavíttassék. A benlakandó királyné személyes biztonságára s őrszolgálatára egy nemesi testőrhad felállítása is végzéssé lett oly módon, hogy az e célra kiválasztandó 500 nemes ifjú mindenike egy-egy fegyveres szolgát is tartson maga mellett, s így a testőrhad ezer főből álljon. A bécsiek felszólították: gondoskodnának városukról akképen, hogy azt a magyar hadak felkészültéig megvédhessék; tűzzel, vassal fenyegetvén őket, ha azt akár hanyagságból, akár árulással az ellenség kezére juttatnák.

Míg ezután a nemesi fölkelés s a 30 ezrenyi rendes had kiállításának részleteiről folyt a tanácskozás, Szirmay Tamás, zempléni követ, szept. 15-kén a nemzeti kívánatok kérését is felmelegítette: a nemzeti fölfegyverkezés sikerére mulhatatlanul szükségesnek vitatván, hogy azok teljesítésével a királyné is vígasztalja meg a minden áldozatra kész nemzetet. Az alsóház ennek következtében végzést alkotott, hogy e végett küldöttség menjen a királynéhoz, mely egyszersmind

1741.

A fölkelés és hadi segély.

1741.

azt is eszközölje ki, hogy ő felsége haladék nélkül nevezzen ki belsőbb tanácsába néhány magyart; a hazai állapotokat pedig nem értő német minisztereket zárja ki a magyar ügyek intézéséből; végre kérje meg őt aziránt is, hogy a mennyire a hazában elégséges fegyver nem találtatnék, a többi örökös tartományokban lévő táraiból szolgáltatassa ki azt. A királyné mind ebben, megegyezett; s a két első tárgy iránt oly értelemben nyilatkozott némelyek előtt, hogy hiszi, miképen kevés napok múlva kiadandó leiratával teljesen meg fognak elégedni az ország rendei.

A „kormány-
társ“ kérdése.

Még egy kívánata volt Mária Teréziának, mely talán nem kevesebb fekszik vala szívéen, mint az országtól megajánlott áldozatok: férjének, kit az ifjú szív egész hevével szeretett, kormánytárssá neveztetése. A főrendek közt nem hiányoztak ugyan néhányan, kik ebben örömet teljesítették volna kívánságát; de a rendek általában folyton nagy ellenszenvvel viseltettek a nagyherczeg iránt. Most, midőn a háború már mindenfelől kitört, nem lehetett ugyan többé érvül felhozni, mi elébb is csak ürügynek vala tekinthető, hogy kormánytárssá kineveztetése még engesztelhetlenebbé teendi a monarchia felosztására vágyó rokonokat; mindazáltal a németek túlságos pártolása, s a királyi helytartósága idejéből fenmaradt más kellemetlen emlékek miatt, nem kevesebb mint elébb, ellenzik vala kineveztetését. A primás, a nádor, és az országbiró, a királyné meghagyásából, szept. 19-én mindamellet is újra szőnyegre hozták a főrendek tábláján a kormánytársaságot. „A veszélyes időkben — mondá a primás — midőn minden a női kezek által nem intézhető hadi mozgalmaktól függ, a királyné egyáltalában a maga oldala mellett kívánja férjét látni, s e végett hozzá a választási feltételeket s esküformát is leküldötte.“ — „Nem is lehet — adá hozzá a nádor, — mellőzni őt, — ki mint a trónörökös atya s tábornagy különben is mindenre intézőleg foly be, úgy hogy még csak a név hiányzik abból, hogy mindenki által kormánytárssnak tekintessék. A feltételek pedig,

melyeket az országgyűlés megállapítand, minden aggodalmat megszüntethetnek“. De báró Gillányi György szavát, melyben erős hitét fejezé ki, hogy a felsőházban senki sem találta ki, ki ebben nehézséget támasztana, még e házban is tömpa zúgás szakasztá félbe, úgy hogy bajos lőn meghatározni, mire hajlik a többség akarata; és ez csak is a primás azon nyilatkozata után kezd vala kedvezőbbben fejlődni a királyné kívánata felé, hogy a nádorral nyomban a királynéhoz megy szorgalmazni a nemzeti kívánatok teljesítését.

Még nagyobb óvatossággal pendítette meg a tárgyat az alsóházban Grassalkovics Antal kir. személynök, sőt némi fondorlathoz is nyult, hogy ez őt érjen. Hosszas, titkos tanácskozmány után a felsőház vezéreivel, híret terjeszti, hogy a királyné válasza mindenben kielégíti a nemzet kívánatait; s csak miután a kedélyeket ezáltal kedvezőbb hangulatba helyezte, lépett fel az indítványnyal a rendek előtt. Előadását azonban, melyben azt sem feledte el megemlíteni, hogy ha a rendek, mitől isten mentsen, most is ellenkeznének, a királynét hő kívánatának teljesítése által kielégíteni, ő hatalomteljességénél fogva is kiadhatná határozatát, — még jelenleg is kevesen pártolák; és midőn ezek végre felkiáltottak: „éljen a kormánytárs!“ a nagy többség, merev hallgatásában inkább csak tűrte, mint elfogadta a bajosan mellőzhető kinevezést.

Más nap, szept. 20-kán, a Karok és Rendek összesen a várba mentek, hogy átvegyék az új kormánytárs esküjét. De bár Ferencz nagyherezeg ennek letétele után szemlátomást arra törekedett, hogy jó indulatot ébreszsen maga iránt a gyülekezetben; s e végett ünnepélyes hangon életét és vérért ajánlá fel a királynéért s az országért, — lelkesebb éljenezésekre nem lőn képes felbuzdítani az ország rendeit. A királyné szíve azonban megtelt az örömmel. Előhozatá hat hónapos fiát, Józsefet, ki a megelőző napon, tán épen e végett szállítottatott le Bécsből a Dunán, — s őt anyai büszkeséggel mutatá be az ország rendeinek, mondván: „Egyebe

A királyné bemutatja a kis Józsefet.

1741.

nem lévén, e kincsét is örömmel ajánlja fel az ország rendjeinek.“

E családias jelenet után, melyet a rendek szíves éljenzésekkel üdvözlének, utóbb azokat jutalmazá meg a királyné, kik e hő kivánságának létesítésében legtöbb buzgalmat fejtettek ki. A nádor és az országbíró gyöngyökkel ékesített arczképét, az esztergomi s kalocsai érsekek s az egri püspök drága kereszteteket, mások más ajándékokat, címeket, hivatalokat, titkos tanácsosi rangot stb. nyertek tőle hálája zálogául. A titkos tanácsosok kinevezését, mint említők, maga a nemzet is kívánta volt a királynétól. E méltóságra a már elébb kinevezett primás, nádor s országbíró mellé még a következők emeltettek: herczeg Eszterházy Antal, gr. Eszterházy János, Berényi Tamás, Batthyány Ádám, Csáky Miklós nagyváradí püspök, gr. Szirmay Tamás, Erdődy László és Lajos, Barkóczy Ferencz, Balassa Pál, Zichy Imre és Serényi Farkas. Tábornagyokká: Eszterházy József országbíró, Károlyi Sándor és Csáky György: altábornagyokká: Koháry Antal, Gillányi János, Baranyay János és Festetics József; tábornokokká: Forgách Ferencz és b. Andrassy Péter neveztettek.

A rendek határozatait a hadsereg kiállítása iránt az udv. conferenzia, melyen a királyné s az új kormánytárs jelenlétében a német miniszterek mellett, a magyar urak közül a nádor, a primás, a kancellár, az országbíró, a magy. kamara elnöke és Koller tanácsos vőnek részt, szept. 21-kén vette tanácskozás alá. A rendek ajánlata abból állott, hogy tizenhárom gyalog ezred, számszerint 30,000 fegyveres állíttassék ki, a nemesség pedig személyesen keljen föl; a kik kor, betegség vagy hivatal által gátoltatnak, magok helyett egy lovas állítsanak; a nemesi személyes felkelés mellett az 5405 kapuszám után egy-egy lovas állíttassék, kiket szinte a nemesség fog tartani. A 30,000 gyalog egy évi tartására számított 2.429,759 ft a hadi adóból lesz kiállítandó.

A kancellár akként vélekedék, hogy ezen egész 30

ezernyi hadsereg rögtöni kiállítása az egész hadi adót kimeríténé, s nem lenne aztán miből fizetni a rendes katonaságot; de különben is e hadszám kiállítása és felszerelése huzamosb időt igényel, holott épen a segély gyorsaságára kell a fő súlyt fektetni: egyelőre csak az említett gyalog hadnak fele volna kiállítandó. Az országbiró azonban, mondván, hogy a vasat addig kell verni, míg tüzes, az egészet kiállíttatni javasolja, a rendes had tartására szükséges költséget máshonnan kívánván előteremteni.

E rövid vita után végzéssé lett, hogy ő felsége az egész 30 ezret elfogadja; de a mi tögtön kiállítható, mind gyalog, mind lovas, mindjárt az ellenség elébe vezetessék. E végett a lovasság a közelebb fekvő megyékből három hét alatt készen legyen. A vezéreket ő felsége fogja kinevezni.

Ezen értelemben küldetett le aztán a rendekhez a leirat is, melynek vége ekkép szól: „Ő felségében a rendek s a többi országlakosok ezután is legkegyelmesebb asszonyukat s királynéjokat fogják birni, ki őket az országgyűlés folytatában többször tett ígéretei szerint nem csak minden jogaik és szabadságaikban megtartandja, hanem irántok egyenként s együttvéve királyi kegyelmével s kegyességével őszintén hajlandó marad¹⁾).

Három nap mulva leérkezett s felolvastatott valahára az oly rég várt második kir. leirat is a nemzeti kívánatokra, mely azonban új, minden eddiginél hevesebb vihart támasztott az országgyűlésen. A nádor és a kir. személynök a felolvasás után mindenkép ügyekeztek meggyőzni az ország rendeit, hogy e leirat újabb bizonyítványa a királyné kegyelmének; de a rendek avval, azon híresztelések után, melyeket arról Grassalkovics és mások elébb oly értelemben terjesztettek vala, hogy a királyné általában mindent megadott, koránt sem voltak megelégedve. Miként történhetett, — kiáltozák többen közölök, — hogy miután a királyné néhá-

Második leirat a kívánatokra.

¹⁾ A csász. államlevéltárból.

1741.

nyak előtt akként nyilatkozott, hogy az ország rendei-
 minden kívánatait teljesítette, a leiratban alig talál-
 nami kedvezőt? Csoportosan a kancellárhoz, majd a személy-
 nökhöz menének tehát, s éles szavakban hányák vala sze-
 mökre, hogy e csalatkozásnak csak ők az okai. Okolicsányi
 János indítványára utóbb nagy zajjal végzést alkotának,
 hogy a királynéhoz egy harmadik felirat intéztessek; s míg
 a nemzet kívánatai nem teljesítettnek, a nemesi felkelésről
 addig tanácskozni sem fognak.

Még inkább felháborodának a kedélyek, midőn szept.
 29-kén a főrendek nagy része is hozzájuk csatlakozott s ifj.
 Eszterházy Imre, nyitrai püspök nyiltan kimondá, miképen
 néhány pontra nézve bizonyos tudomása van, hogy a királyné
 egészen mást határozott, mint a mi a leiratban foglaltatik:
 ennek szerkezeténél tehát csalásnak kellett történni. Ugyan-
 ezt ismétlik a rendeknél Balogh János, Pozsony —, Okoli-
 csányi Zemplén —, és Csúzy Gáspár, Veszprém megyék kö-
 vetei. És hasztalan meríti ki minden ékesszólását Grassal-
 kovics személynök, hogy a rendeket egy újabb feliratról
 lebeszélje; hasztalan jelenti ki félelmét a nádor is, hogy a
 királyné a rendek ezen eljárását felette rossz néven vehetné,
 miért ő a felirat benyújtását nem is vállalja magára; haszta-
 lan lép közbe maga a rendek által leginkább kedvelt ország-
 bíró is.

Harmadik
 felirat a kívá-
 natok iránt.

Végzésöknél a rendek állhatatosan megmaradván, a
 feliratot elkészítették s határozattá emelték, hogy azt, ha a
 nádor aláírni s átnyújtani nem akarja, ők maguk egész testü-
 letben viszik a királynéhoz, tudván, hogy ennek határozata
 a kancellárián megmásított. Sinzendorf miniszter Ba-
 loghot a szabad szóért magához is hívatá; s híre kezd vala
 járni, miképen a miniszterek úgy vélekednek, hogy a jelen
 körülmények közt nem lehetne jobbat tenni, mint ha, a töb-
 biek megfélemlítése végett, a három-négy szabadabb szájú
 követnek feje leüttetnék. De mind ez nem ijeszti meg, sőt
 még hevesebb ingerültségre gyulasztja a rendeket. Határo-

zatuk októb. 4-kén végre a felső tábla által elfogadtatván, a felirat a nádor által csakugyan benyújtatik. És kitartásuk ez úttal nem is maradt jutalmazatlan.

Az udvari conferenzia, mely ismét a királyné s férje előtt tartott, a magyar urak közül csak Batthyány kancellár és Koller tanácsos részvételével, mindjárt más nap tanácskozás tárgyául vette a feliratot. Minthogy a szept. 22-kén a sérelmek s kívánatokra kelt resolutio — úgymond a conferentia jegyzőkönyve — az ország rendeit nem elégítette ki, sőt köztök a mult napokban nagy izgatottság észleltetett: a jelen veszélyes időviszonyok tekintetéből tehát, tanácsos lévén, hogy a rendek teljesen megvigasztalva s mennél előbb térjenek haza s állítsák ki az insurrectiót, ő felsége még a következőket engedményezte.

A hadi biztosokat és pénztárnokokat ő felsége magyarokból is nevezendi ki. (Mihez a királyné saját kezével latinul még ezt írta a jegyzőkönyv szélére: „e végett tehát az alkalmas egyéniségek már jelentkezhetnek is“.)

A magyar kamara a maga egész törvényes hatáskörében fog működni, s mind az, mi a magy. kir. kincstárt illeti, tehát a só- és bányaugyek is alatta lesznek. A sóárból elengedett 15 kr. mázsánként a főtt sóra is kiterjesztetik. A sószállító fuvarosok a fuvarra katonai executióval nem fognak kényszerítettetni, hanem kellőleg fizettetni. A marhaszállítás Buccari kikötőn át, miként az 1715. 117. t. cz. rendeli, szabadon történik.

A nádori adományozások, ha azokat a nádor egy év alatt nem jelentené is fel, érvényesek maradnak. Ő felsége a maga kettős pecsétjét, a primásnak is átadja a kir. privilegiumok megpecsételésére; a primást tehát ebben is régi jogába helyezi vissza.

Kraszna, Közép-Szolnok és Kővár megyék egészen, Zaránd pedig a politikai igazgatásra s törvénykezésre nézve az országba mennél előbb vissza fog kebleztetni. A Tisza- s Maros-vidéki katonai helyek visszakeblezése együtt fog tár-

1741.

gyaltatni a határőrvidék szabályozásával az e végett kiküldendő bizottság által, melybe a rendek már e gyűlésben nevezhetnek tagokat. Ő felsége viszont e célra azon vidékek főispánjait bizandja meg.

Ezeken felül még több sérelmi pontokra is, minők, például: a kegyuraság, a királyi adományozás, az országos concursus, a neoacquisticai ügy, a báni hatáskör stb. kegyelmes resolútiókat adott a királyné¹⁾.

A haderő
kiállítása.

És most már örömmel láttak a rendek is a megajánlott rendes katonaság s a nemzeti felkelés szabályozásának kidolgozásához. Mivel az adóösszeg az előleg megajánlott 30 ezer katona tartására elégségesnek nem találtatott, az adó fel-emelését pedig az elmúlt török háború terhei és számos természeti csapások által kimerített nép insége nem engedte meg: e katonaság, a királyné megegyezésével, 21,622 főre szállítatott, s hat új ezredbe osztatott, melyekkel az ország rendes gyalogsága, a régiebb Pálfy-, Vetésy- és Gyulay-féle ezredeket odaszámítva, kilencz, három zászlóaljjas ezredre emelkednék. A had élelmezésére minden nádori kaputól 16 mérő buza s 30 mérő zab lőn megajánlva. Míg azonban ezek s a nemesi fölkelésre vonatkozó szabályok tárgyalattak, s közben-közben a királyi leiratok nyomán a törvényezikelyek is szerkesztetni kezdetének, a papi tizedek kérdése lett súlyos viszály támadt az egyházi s világi rendek között. A világiak azt kívánták, hogy miután a papság banderiumokat jelenleg már nem állít, a tizedek tizede, mi hajdan e célra vala fordítandó, a nemesi fölkelés költségeinek pótlására szolgáljon; mivel pedig a papság ebben megegyezni vonakodott, azt a törvények szerint banderiumok állítására kívánták szoríttatni. A papság ellenben a többi nemességgel egyenlő módon akart részesülni a felkelés terheiben, s a tizedek tizede miatt ostromoltatván, kijelenté, hogy azt inkább

¹⁾ A csász. államlevéltárból.

a különben is túlterhelt királyné rendelkezésére bocsátja. A vizályt végre is csak a bíról felkért királyné intézte el, mint előre látható vala, a papság azon nyilatkozata szerint mondván ki ítéletét, hogy a kérdés feletti törvényes végzés máskorra hagyatván, a tizedek tizede ez alkalommal a kincstárba folyjon.

Az országgyűlés ekként októb. 29-kén végre befejeztett. Az ország rendei ezen napon ismét valamennyien a várba mentek elbucszúzni a királynétól s átvenni a szentesített törvényeket. Miután a kancellár a királynénak a nemzet iránti anyai indulatáról, nemzeti nyelven, hosszabban szólott, maga a királyné latin beszéddel zárta be az országgyűlést s nyujtotta át a nádornak a szentesített törvényeket. A nemzet nevében, a beteg primás helyett, Erdődy Antal egri püspök egy meleg beszédben adott kifejezést a minden áldozatra kész szeretetnek s ragaszkodásnak királynéja iránt; minek végével az ország rendei, kivált a fiatalabbak, ismét a „Vitam et sanguinem — életünket és vérünket!“ felkiáltásokkal oszlottak szét, hogy a nagyszerű nemzeti fegyverkezésre siessenek.

Az országgyűlés vége.

De mielőtt e végett Pozsonyból távoznának, még egy vegyes ülésben gyűltek össze, hogy meghallgassák az új törvénycikkelyeket. Ezek közt találjuk ama nagy fontosságú pontokat, melyeket a királyné még a koronázat előtt megerősített s melyekben fogadja: hogy a nemesség sarkalatos jogait, szabadságait s kiváltságait sértetlenül fentartandja, a nádori hivatal botöltésére, valahányszor megürül, egy év lefolyta alatt, országgyűlést hirdetend; a nádori, báni s primási méltóságokat régi törvényes hatóságaik gyakorlatában meg nem rövidíti; mind ezen s mind a többi méltóságok s hivatalokra egyedül benszülötteket mozdítand elő; az ország ügyeit kizárólag magyarok által tárgyalatja, s azokban is, mik alkotmányilag legfőbb királyi rendelkezésére hagyvák, a primás, nádor, bán s más egyházi s világi urak tanácsával élend; a helytartótanácsot s a kir. udvari

Az új törvények.

1741.

kancelláriát törvényes hatóságukban fentartja s nem engedi, hogy azok más kormányzésekétől legkevesebb is függökké tétessenek; hasonló függetlenséget biztosít a m. udv. kamarának is oly módon, hogy a bánya-, só- s összes magyar kincstárügyben csak ezen kamara rendelkezék. Az ország épségét illetőleg: Kraszna, Közép-Szolnok, Kővár és Zaránd megyéket —, hasonlókép a bács-bodrogi, csongrádi, aradi, esanádi katonai helyeket, s nem különben a temesi, szerémségi s alsó-tótországi kerületeket, mihelyt békésebb idő álland be, az ország testébe visszakeblezendi s alkotmányos hatóságok alá helyezendi. De ezeken kívül is több figyelemre méltó czikkelyt foglal még magában a törvénykönyv. Ilyenek például: hogy a kir. kincslet birtokperei, az új szerzeményi területen is, a rendes törvényszékek útján láttassanak el; hogy ama rendkívüli intézkedés, mely szerint a király a legközelebb lakó urak s megyék hozzájárultával rendkívüli gyűlést, concursust, hirdethet, csak azon esetekre szorítkozzék, midőn az ország hirtelen megtámadtván, országgyűlés tartására nincsen idő. A névtelen feladásoknak hely nem adatik; hanem ha a kir. ügyigazgató valakit más vádjára perbe fog, az idézéskor a feladót is köteles a vádlottnak megnevezni. A várak parancsnokai a polgári személyek fölött semminemű hatóságot bitorolni, adót, vámot szedni, halálozások esetében a hagyatékot lefoglalni ne mérészkedjenek. a hadi adó, mely 1715 óta német hadi biztosok által szedetett, mihelyt a háború megszűnik, nemzeti kezelés alá adassék; addig is hadi biztosokká s adószedőkké magyarok neveztessenek, kik a zsoldosok fogadásával is megbízandók. A morva garasnak az országban teljes értékű folyama legyen; de magyar kis pénzt is elégséges mennyiségben veressen ő felsége. Megismervén az országnak magas háza iránt tett hűséges szolgálatait, fogadja ő felsége, hogy a sürgető szükség eseteit kivéve, az országot idegen zsoldosok szállásolásával nem fogja terhelni. A kiállított telek-katonaság a hadi adóból szereltesse fel

s díjaztassék; törzstiszteit ő felsége —, a többieket, a kapitányoktól lefelé, az illető vármegyék nevezzék ki stb. ¹⁾).

II.

Az országgyűlést nagyszerű fegyverkezés követte országszerte. Néhány hét alatt a három régivel együtt kilencz gyalog és tizenegy huszárezred teljesen felszerelve s lehetőleg begyakorolva is készen álla, amazok mindenike három ezer, emezeké ezer kétszáz főnyi állománynyal. Az új gyalogság ezredeseivé Bethlen Farkas és Forgách Ignác grófok, Andrássy, Újváry s Haller Samu bárók és Szirmay Tamás —, a lovasság tábornokaivá gr. Eszterházy Ferencz és herczeg Eszterházy Antal, ezredeseivé Eszterházy Miklós és ifj. József, Forgách Ferencz, Benyovszky Pál és Petrás Erneszt neveztettek ki. Egyes urak, mint Eszterházy Antal herczeg, Batthyány Károly, Patacics Gábor kalocsai érsek, Beleznay János, Kálnoky Antal stb. saját költségeiken állítottak fel szép lovas csapatokat. A nemesi fölkelést, melyből tizenhat ezer vitéz gyűlt a zászlók alá, a két dunai kerületben Eszterházy Ferencz és József, a két tisztaiban Károlyi Sándor és Csáky György grófok szervezték. Ezekhez járult Erdélyből hat, Horvát és Tótországból összesen tizenhárom ezer ember, úgyhogy a tavasszal, a magyar korona területéről összesen mintegy nyolczvanezer fegyveres állott a zászlók alatt, teli harczágygyal, a királyné jogainak, örökségének védelmére.

A fegyver-
kezés.

Mária Terézia, ígérete szerint, a gyűlés után is Pozsonyban maradván, a primási palotába költözött le a várból téli szállásra. De miután Bécs ostromától, mi az ország-

¹⁾ Kolinovich: *Nova Hungariae Periodus*. Budae 1790. Torkos: *Diarium Comitior*. 1741. Schwandtnernál: II, 533. kövv. Podhradszky: *Hungaror. de aug. domo Austriaca Benemerita* Budae 1859. És más országgyűlési irományok. Kovács: *Magyar Kronika* 148. köv. Corp. *Jur. Hung* II, 189.

1741.

gyülés végén majdnem bizonyosnak látszék, tartania többé nem kellett, deczemb. 11-kén visszament Bécsbe: Bár azonban fővárosa megmenekült is a veszélytől, ügyei még ekkoron nem fordultak jobbra. II. Fridrik, porosz király, ki Sléziát elfoglalva tartá, lord Hynford angol követ buzgó működései következtében, októb. 9-kén Kis-Schellendorfban kötött ugyan Neiperg tábornagygyal egy szerződést, mely szerint Slézia egy része, a többi ellenségek ellen nyujtandó segélyért, neki átengedendő volna; de e szerződést a királyné, bízva a nem sokára síkra szállandó magyar hadakban, megerősíteni vonakodék. Magának Fridriknek is csak azon esetben vala szándoka azt véglegesnek tekinteni, ha a királyné fegyvereit a bajorok, franeziák és szászok ellen szerencse kísérné; miért is ideiglen a cseh határszéleken állíta fel egy szemléelő hadtestet.

Nagyobb volt a veszély a bajor, francia és szász szövetségesek részéről. Károly-Albert, bajor fejedelem, miután Belleisle tábornagy 25 ezernyi francia seregétől támogatva, Linczet, mint említők, s a felső-ausztriai rendeket hódolatra kényszerítette, azok javait pedig, kik e végett előtte meg nem jelentek, lefoglalta; és miután, Alsó-Ausztriába is betörvén, a mölki és gottweihi monostorokat megsarczolta, Meuternt és St. Pöltent hadaival megrakta, s egyes csapatait majdnem Bécsig portyáztatta vala: november elején hirtelen Csehország felé fordula, s Prágát, melyet egy szövetséges szász had már októb. vége felé vívni kezdett, novemb. 26-án megvette. A cseh rendeket egyáltalában nem lelkesíté azon szellem, mely a magyar nemességet épen e napokban gyülekezteté a királyné zászlai alá. Négy száznál több egyházi s világi úr, köztök a korona több főhivatalnokai: Kinszky, Wrbna, Kolowrat, Gallas, Sternberg, Chotek s több másurak és egyéb rendek azonnal hódoltak Károly-Albertnek s őt királyukká kiáltották.

Ugyanazon időben egy spanyol had, mely Toscanát már elfoglalta, a nápolyiakkal egyesülve, Lombardia ellen indula.

Más részről egy francia hadtest szintén Lombardia felé tart vala; egyéb francia hadak pedig Németországba hatoltak, Hannovert s mind azon fejedelmeket fenyegetvén, kik Mária Teréziának segedelmet nyújtani akarnának. És mind ezek felett a német választó fejedelmek, Franciaországtól megnyeretve, Károly-Albertet január 24-kén (1742) Frankfurtban császárrá választották. Az osztrák fejedelmi ház hatalmas veszve látszék lenni: a francia és frankfurti lapok oly cikelyeket közlének, melyekben e háznak a német birodalombóli kirekesztése, monarchiájának felosztása tárgyaltaték.

De a veszedelem csak addig vala fenyegető, míg a magyarok, s az ezek példájára már szintén fellelkesült osztrákok, stajerek és karantánok hadaikat ki nem állították. Mire VII Károly febr. 12-kén császárrá koronáztatott, az állapotokban nagy fordulat álla be. Mihelyt a magyar hadak egy része felkészült s Pálffy Károly és Nádasdy Ferencz tábornokok alatt a Khevenhüller fővezérlete alatt lévő osztrák sereghez csatlakozott, ez azonnal megkezdé hadi munkálatait. A bajor-francia szövetséges hadak az Ens folyamon kevés napok alatt túlüzettek; Lincz, melyet tiz ezer francia tart vala megszállva, január 24-kén, s két nap mulva Passau is, feladásra kényszerítették; hadaink Bajorországba törnek, Ensburogot, Braunnaut, Burghaust, Landshutot, Wasserburgot megveszik; Mentzel, a horvát pandurokból álló portyázó haddal febr. 13-kán magát Bajorország fővárosát, Münchent is elfoglalja. VII Károly császár számüzötté lesz saját országából, melyet a győzők nagy sarczokkal terhelnek, Mentzel és Trenk pandúrjai dúlnak s fosztogatnak.

Míg azonban a magyar-osztrák hadak ily szerencsével lobogtatták Mária Terézia zászlait Bajorországban, a porosz Fridrik is megint fegyvert ragadt. Felette rosz néven vévén, hogy a királyné a schellendorfi egyezkedést megerősíteni késlekedik: öt szövetségesi előtt gyanúba ejtendő, a szerződést, kikötés ellenére, nyilvánossá tette, s Károly-Alberttel szövetségre lépett, mely szerint öt Csehország és Ausztria

1742.

birtokába segíteni ígérkezett, magának viszont Sléziát biztosította. Hadai 1742 elején Morvába törtek, Olmützet, Glatzot, Nikolsburgot, Gödinget elfoglalták, s míg egyes csapatai a magyar határszéleken portyáznak, a többiek, száz hadakkal egyesülve, Brünnt kezdék vívni.

E vész-hírokre a bécsi hadi tanács a Bajorországban lévő hadak nagyobb részét Csehországba utasítá; Lothringeni Károlyt pedig, a királyné sógorát, kivel aztán Lobkovitz hadteste s Nádasdy, Festetics, Gillányi és Baranyai tábornokok alatt több magyar ezred is egyesült, a poroszok ellen Morvába küldé. Fridrik király ennél fogva felhagyott Brünn ostromával s Csehországba, Czaslau mellé vonult. De bár útjában utóhadai a huszároktól tetemes kárt szenvedtek, Károly herceget mégis, ki egész hadával utána eredt, máj. 17-kén egy véres ütközetben megverte.

A porosz
békekötés.

Nem sokára azonban újabb forduló pontra jutottak Mária Terézia ügyei. Fridrik, részint mivel kincstára kimerült, lord Hynford angol követ pedig mellette szünet nélkül a békén működék; részint mivel tudomására jutott, hogy Fleury francia miniszter Bécsben titkos alkudozást kezdett, s a sz. pétervári udvarnál is ellene működik, — győzedelme daczára is békére hajolt. Követével lord Hynford, ki e végre a bécsi udvartól meghatalmazással vala ellátva, már jun. 11-kén megegyezett az előleges föltételekben; és miután ezekhez Szászország is hozzá csatlakozott, július 20-án Berlinben a béke véglegesen is megkötetett. Mária Terézia e szerint, bár nehéz szívvel, egész Sléziát és a glatzi grófságot átengedte a porosz királynak; egyedül a tescheni hercegséget, Troppau városát, az Oppán inneni kerületet s a heresdorfi uradalmat tartván meg a maga számára. Fridrik viszont kötelezte magát, hogy a királyné ellenségeitől minden segédelmet megvon; a kathol. vallást Sléziában jelen állapotában tartja fenn, s átveszi azon államadósságot is, melyet VI Károly császár 1735-ben e tartomány jövedelmeivel biztosított.

A bécsi udvar e legveszélyesebb ellenségétől megsza-
badulván, azonnal minden erejét a még Csehországban lévő
francia-bajor szövetségesek ellen fordította. E végett Esz-
terházy József országbíró már a poroszszal tartott békealku-
dozások végszakában, jul. 13-kán, válaszolva a királynénak,
hozzá intézett bizodalmas levelére azt tanácsolja, hogy miu-
tán igen kívánatos, miszerint az eddigelé már tűzhöz szokott
magyar insurrectio a jövőben is fegyver alatt maradjon,
ennek kieszközlése végett országgyűlés helyett, mire most
idő nincs, csak a több e végre meghívandó hazafiak által
szaporítandó helytartótanácsban tárgyalassa az ügyet. Meg-
hívati javasolja a kalocsai érseket, a personalist négy kir-
táblai ülnökkel, Berényi Tamás, Károlyi Sándor, Szirmay
Tamás grófokat és főispánokat, gr. Barkóczy vál. püspököt
és szepesi prépostot. Javasolja végül, hogy e tanácskozás
idején, ha csak vagy három napra, maga a királyné is lejöne
Pozsonyba ¹⁾.

A tanács annál inkább tetszék Mária Teréziának, mint-
hogy az insurrectio együtt tartására valóban nagy volt a
szükség. Ő tehát aug. 27-kén kelt levelében ez iránt fél is
szólította Pálffy nádort. A nádor e végett már harmad napon
tanácsba gyűjté a Pozsonyban jelen lévő primást, országbi-
rót, főlovász- és tárnok-mestereket, báró Grassalkovics An-
tal kamaraelnököt, Erdődy Györgyöt és Balassa Pált, s aug.
30-ról akként válaszolt a királynénak, hogy magok is átlát-
ják, miképen alig, sőt alig sem lehet veszély nélkül haza
bocsátani az insurrectiot s portai katonaságot; ezt azonban
csak az országgyűlés rendelhetné meg törvényesen. A ki-
rályné, miként írta, kész ugyan arra, hogy az insurrectionalis
had is a kincstárból díjaztassék az első év letelte után; de
ezen ígéret koránt sem lesz elégséges a megfáradt hadat még
egy évig a táborban együtt tartani.

Mínthogy az országgyűlést, mely erre nézve intézked-

¹⁾ A kancellaria levéltárából.

1742.

hetnék, most egybehívni lehetetlen, itt csak úgy lehet a dolgon segíteni, ha a királyné a megyékhez s egyes fő urakhoz leveleket irat, melyekben előadja, hogy ha az insurrectionalis katonaság most széteszlanék, könnyen megeshetik, hogy a még mindig számos és erős ellenség győzedelmeskedik, mikor aztán a jövő rosszabb lenne a multnál s még Magyarország is veszélynek tétetnék ki. Kérje tehát ő felsége a megyéket, hogy ezek legalább a helyettesítő s a porták után kiállított lovasságot még egy évig hagyják a kincstár költségén a táborban. Irasson ezen kívül ő felsége a kerületi főkapitányoknak is, hogy a sereget is táborban maradásra buzdítsák. E javaslatokat s tanácsokat, a szept. 2-kán tartott udvari tanács egészben elfogadván, a levelek azonnal szétküldettek¹⁾.

A francziák
veresége.

Ugyanazon időben, mialatt e tanácskozások folytak Károly herczeg Lobkovitz tábornagygyal egyesülve, s újabb magyar hadakkal erősödve, Belleisle marsalt hamar Prágába szorítá s ott ostromlani is kezdé. A szorongatottnak segedelmére Harcourt és Maillebois újabb francia hadakkal indultak meg a Rajna mellől; de a lothringeni herczeg az ostromot ekkor zárlattá változtatván, hadai nagyobb részével ellenökbe veté magát s minden ügyeket megghiusította. A Prágába zárt francziák azonban, minthogy minden kitörési kísérleteik visszaverettek, mind nagyobb éhséget kezdének szenvedni. Belleisle örömet kivonult volna már egész Csehországból; de ebbeli ajánlatainak a királyné vezerei csak oly súlyos feltételek alatt hajlának helyt adni, hogy azokat nem fogadhatta el. Éhségtől kényszerítve, végre egy sötét téli éjen, mintegy 15 ezerre olvadt seregével Prágát odahagyta; de éhség, hideg s az utána eredt magyar huszárság által megtizedelve érkezhett csak Égerbe, honnan aztán a Bajorországban lévő Broglie herczeg seregével még is összeköttetésbe tette magát.

¹⁾ A csász. államlevéltárból.

Csehország az ellenségtől nem sokára egészen megszabadult, s Mária Terézia május 12-kén, 1743-ban, magát Prágában ünnepélyesen megkoronáztatá, mely alkalommal az elébb elpártolt urak legtöbbjeit ismét kegyelmébe fogadta. Károly herceg s vele Khevenhüller, Nádasdy s több magyar tábornokok seregeikkel ekkoron már ismét bajor földön valának, melyet a mult évben Khevenhüller kivonulta után a császár mindjárt visszavett volt. Seregeink máj. 9-kén Braunau mellett egy bajor hadtestet megverték s majdnem egészen megsemmítették; minek következtében Broglie tábornok is kivonult a francia hadakkal. Landaut Daun —, Burghausent, Ottingent, Mühl Dorfot Nádasdy vette meg. VII Károly székvárosából másodszer is kivonulni kénytelen, Augsburgba, majd Frankfurtba menekült. München a mieinknek ismét megnyitá kapuit. Sockendorf, a császár tábornoka, ugyanaz, ki VI Károly császár alatt a törökök ellen oly szerencsétlenül vezérkedett, s börtönéből megszabadulván, bajor szolgálatba állott, — hogy a bajor sereg romjaival bántatlanul Svábsország széleire vonulhasson, június 27-kén egész Bajorországot szerződésileg átadta a királyné vezéreinek. Az ország rendei, a császár ellenmondása daczára, Mária Teréziának hűséget esküdtek; a kormány osztrákok kezébe adatott, utóbb Batthyány Károly, horvát bán neveztetett ki főkormányzóvá.

E közben a királyné szövetségesei, a tengeri hatalmak is kiállították valahára az úgynevezett pragmatikai sereget. György angol király, annak élére állván, a Noilles vezérlete alatt lévő francia hadat június 27-kén Dettingennél megverte s a Rajnán átkergette. A győzelem dicsőségében három magyar ezred is osztozott. Még többen voltak a magyarok közül Lothringeni Károly seregében, ki Elsasst fenyegeté; ezen évben mindazáltal ő, bár majdnem 80 ezer vitéz áll vala zászlai alatt, semmi jelentékenyebb hadmunkálattal nem vitt végbe, s korán téli szállásokra osztotta fel táborát. — Szerencsésen folyt ez évben a háború Olaszor-

1743.

szágban is, hol, miután az angol hajóhad a nápolyiakat közönyösségre kényszerítette; Viktor Amade szárd király pedig a febr. 1-jén kötött szerződés szerint az osztrákhöz csatlakozott: — Traun tábornagy több magyar ezreddel s egy piemonti hadtesttel erősödve, a spanyol sereget február 18-kán Campo Santo mellett megvervén, az egész osztrák birtokból s Toscanából kiszorította. Egy újabb szerződés, mely szept. 13-kán Wormsban jött létre, s mely szerint Mária Terézia lombardiai birtokainak egy részét a szárd királynak engedte át, ezt még szorosabban a királynéhoz kapcsolta. És e szerint a hét ellenségből, kik 1741-ben a *pragmatica sancti*ót megtámadták, 1743 végén még csak kettő áll vala fegyverben a királyné ellen: a francia és a bajor, s emez, mint említők, saját országából is száműzött, tehetetlenségre kárhoztatva.

Erdélyi
országgyűlés.

A királyné, ügyeinek e kedvező állapotában, időt nyert valahára Erdélyről is megemlékeznie, mely, bár eddig országgyűlést még nem tarthatott, szintén hűségesen vett részt a háború terheiben. A királyné tehát még 1743 vége felé közönséges országgyűlést hirdetett a tartomány három nemzetének. A tanácskozások eredménye kilencz törvényczikkben foglaltatik, melyek szerint a törvényekből mind az kitöröltetni s megsemmisítettetni rendeltetik, mi a töröktől való függésre s a fejedelem szabad választására vonatkozik. Ellenben a *pragmatica sancti*ó, melyet a rendek már 1722-ben elfogadtak volt, újra megerősítettik; a királyné férje, Ferencz nagyherczeg pedig kormánytársnak ismertetik. A királyné viszont megerősítette I Leopold 1690-ki okmányát s az ezen alapuló későbbi királyi határozatokat s a három törvényes nemzet minden jogait s kiváltságait, minden valláskülönbség nélkül; hozzá tévén, hogy az egyesült görög szertartásúak is a katolikusokhoz számítandók.

A rendek azonban oly szűkkeblűek valának, hogy e jogokat csak az ezen vallásfelekezetbeli papok és nemesekre kívánták kiterjesztetni, nehogy, mint mondják, e fejedelem-

ségnek a három törvényes nemzetiség rendszerén alapuló közjoga azáltal felforgattassék, ha az oláh nép negyedik egyenjogú nemzetül ismertetnék el. Egyébiránt a három nemzet egyessége továbbra is fentartatik, úgy mindazáltal, hogy mind az, mi a szövetség esküformájában és feltételeiben a felségi jogokba ütköző, megsemmisítettnek tekintesék. Hasonlókép eltöröltetik az is, mi a bevett négy vallás teljes jogegyenlőségével ellenkezett, minők például ama határozatok, melyek a róm. kath. püspök és káptalan helyreállítását, egy görög kathol. püspökség alapítását, a jezsuiták birtoklási jogát tilták. E határozat következtében a jezsuiták egykori birtokai: Bács, Jegenye, Bogártelke, Kajártó, Tiburez és Monostor a fiskalítások közül kittöröltetvén, a szerzet-törvényes birtokainak nyilvánítottak. Határoztatott végre, hogy a három nemzet végzése csak azután bírjanak törvény erejével, miután azokra az ünnepélyes királyi szentesítés leérkezett. A királyné e törvényeket 1744-k: auguszt. 7-kén erősítette meg.

De a háború zaja közt még egyebekre, különösen a protestans hitfelekezetek vallási sérelmeinek orvoslására is kiterjedtek Mária Terézia gondjai. A két prototans hitfelekezet nem sokára az országgyűlés után, 1742-ki júniusban egy küldöttséget intézett vala Bécsbe sérelmeik orvoslata végett. De ez a királyné elébe nem bocsáttatván, utóbb írásban folyamodott. „Teszik ezt, úgy mond az irat — közösen, bár tiltatik nekik ekként benyújtani kérelmeiket. De e tilalom nem alapul semmi törvényen, s csak azért hozatott divatba, hogy panaszaik kevesbedjenek. Hosszan magyarázzák a törvényeket, hogy ezekben semmi sincs, a mi őket a közös folyamodástól eltiltaná. Ha ők közösen nem mondhatják el ezernyi panaszaikat: ezeket orvosolni sem lehet. A földes uraktól való félelem az egyeseket nem engedi panaszaikkal a trón elébe járulni, bár mi igazságtalanság történik is velök. Inkább tűrnek bármi nyomort, mintsem hogy újabb üldözéseknek tegyék ki magokat.

A vallási sérelmek elintézése.

1743.

„A közös megváltó Krisztus kinszenvedéseire kéri tehát ő felségét, hallgassa meg ezernyi bajaik panaszát s engedje őket közösen jutni trónjához.

E reményben addig is előadják sérelmeiket. Elszámolván a törvényeket, melyek rólok intézkednek, s a jogokat, melyeket azok nekik biztosítanak, előadják, hogy azok ellenére vallásgyakorlatuknak nincs szabadsága; sok templomaik használatában gátoltatnak; lelkészeik egész kerületekből kizáratnak, így az Őrségben és Tótságban, így Szala megyében. Másutt a nép is eltiltatik a szomszéd községek templomaiba való járástól. A kik ezt még is koczkáztatják, ruháiktól megfosztatnak, sőt bebörtönöztetnek s megbírságotlatnak; ellenben erőszakkal is kényszeríttetnek látogatni a kath. templomokat, áttérni a kath. vallásra, vagy legalább gyakorolni ennek szertartásait. A ezéhekből kizáratnak s kathol. esküformákra kényszeríttetnek. Másutt a házasságtól tiltatnak el, ha vallásukat meg nem változtatják; másutt, mivel azt nem tették, a vallásos temetéstől fosztatnak meg, tetemeik megégettetnek, vagy gyalázatos helyekre dobatnak. Iskoláikban is nagy korlátozásokat szenvednek. Vallásos könyveik elvétetnek; lelkészeik a foglyok s betegek látogatásában gátoltatnak. A városokban a polgári jogoktól egyedül vallások miatt megfosztatnak; a hivatalokból kizáratnak. Mind ezt s több mást próbákkal bizonyíthatják, de félnek hosszúak lenni.

E bajok forrása az, hogy bár ügyöket a törvény ő felségének tartotta fen, midőn még is hozzá folyamodnak, onnan a helytartótanács-hoz, ettől a megyékhez, városokhoz vagy a földes urakhoz utasíttatnak, s így folyamodásuk legtöbb esetben magához sérelmök szerzőjéhez kerül. Tudják ők, hogy ő felsége nem érhet reá maga megvizsgálni minden egyes panaszaikat. Kérik mindazáltal, vegye őket pártfogása alá s rendelje a következőket.

1 Hogy a kormányzékekhez, a megyékben s városokban a katolikusokkal egyenlően bocsáttassanak a hivatalokba.

2. Vallásukkal ellenkező esküformára ne kényszeríttessenek.

3. A követ- és tisztválasztásoknál a megyékben s városokban szavazatuk egyenlően érvényes legyen a katolikusokéval.

4. Egyedül saját egyházi előljáróiktól függjenek, a kath. sz. székeknek ne legyen fölöttök semmi hatalma, ügyeik ezek elébe ne adassanak.

5. Birt. templaomaikat tartozni vagy újakat lelkészlakokkal és iskolákkal együtt építeni teljes szabadságuk legyen. Az evang. vallású urak jószágaikon mindenütt tartassanak imaházakat, s azokat mindenki látogathassa. Vallása gyakorlatában senki se gátoltassék.

6. Az evang. vallásra térők mint apostaták ne üldöztessenek.

7. Legalább az 1715: 30-dik t. cz. megalkotása előtt elvett templaomaik visszaadassanak.

8. Lelkészeik hivatalos eljárások miatt a városokból ki ne tiltassanak. Iskoláikban szabadon taníthassanak.

9. Az evang. vallású mesteremberek, ha idegenek is, a városokból ki ne zárassanak.

10. Végre szűnjék meg teljesen személyeik, templaomaik s iskoláik üldöztetése.

Ha ezek ellenére még is sérelmeket szenvednének, ő felsége, midőn ezek miatt hozzá folyamodnak, ne utasítsa őket a helytartótanácshoz, melytől soha semmi orvoslatot nem várnak, hanem tárgyalassa ügyeiket udvari tanácsa által; s ha valamiben vizsgálat szükségeltetnék, tétesse azt egyenlő számú kiküldöttek által mind a két felekezetből, kik aztán szintén az udvari tanácshoz tegyenek jelentést. Ez küldje a végrehajtandó végzéseket is egyenesen az illető község előljáróihoz. Csak így remélhetik a törvények megtartását s végrehajtását, mi iránt minden reményöket, csak ő felségébe helyezik.

A magyar kancellária e folyamodásra is azon véleményt

1743.

terjeszté föl, hogy mivel közösen történt, figyelembe se vé-
tessék s válasz nélkül hagyassék. Az udvari confereñtia
azonban a létező körülmények közt, midőn a protestansok is
egyenlő hűséggel ontják a trónért vérüket, nem tartá taná-
csosnak elfogadni a cancellaria véleményét. „Ő felsége,
mondá az udv. tanács, protestáns alattvalóinak is közös
anyja; hallgassa meg tehát őket s küldjön ügyökben egy
körlevelet az országba. S jelentse ki ebben, hogy a protes-
tansok alapos kérelmeit teljesíteni akarja, s egyes külön be-
nyújtandó sérelmeiket orvosolni fogja. E körlevelek, a
protestansok megnyugtatósa végett ő felsége aláírásával
egyenesen a megyékhez volnának küldendők.

Javasolja továbbá az udvari tanács, hogy a protestan-
sok panaszait ezentúl is ne az egy püspök elnöklété alatt
összeülő vallási bizottság intézze el; hanem a helytartótanács
világi tagjai bizassanak meg azok elintézésével. E tanácsnak
az is meghagyandó lészen, hogy a magán néven benyújtandó
panaszok orvoslátának ezentúl semmi gátot ne vessen, hanem
azokat véleményével együtt mindjárt küldje fel ő felségéhez.
Az eskü iránt úgy vélekedik az udv. tanács, hogy a bírák,
ügyvédek ezután is a törvényes esküforma szerint esküdjé-
nek; de a városokban a szűz Mária s a szentek említése ha-
gyassék el. Nehogy e miatt baj legyen a vármegyékben, mint
volt Szabolesban: a főispán vagy kir. biztos magán úton
intessék meg, hogy kivált a főbb hivatalokra csak katholi-
kusokat candidáljon. Ha azonban ezt tenni nem lehetséges s
protestáns is választatnék meg, ki Máriára esküdni nem
akar, azt dissimulálni, hallgatással mellőzni kellene.

Az apostasiák eseteiben már Károly király elállott a
törvényes keresettől. Megírandó lenne tehát a helytartótá-
nácsnak, hogy ebben ovatos legyen, 1731-en túl ne menjen,
ha csak külön esetben nem érdemelne büntetést az apostata.

A Bazin, Kőszeg, Ruszt, Brezova, Miava, Bodrog-Ke-
resztúr és Felső-Eőr protest. lakosainak tagadó választ ad-
hat a cancellária, mert kérelmök, melyben a nyilvános isten-

tiszteletet kívánják helyreállíttatni, nem bir alappal. A mi a kamarális biztosnak 1737-ben Szakolczán kiadott rendeletét illeti, mely szerint a házi gazda vagy a családbbeliek birság alatt köteleztettek a beteg protestanshoz meghívni a kathol. plébánost: ez visszaélés a hatalommal, melyet tűrni nem lehet. Súlyos a protestansok azon panasza is, hogy külföldről hozott negyvennyolcz könyvök, bár a censurán Bécsben átestek, Magyarországon mind eddig visszatartatnak, a nélkül, hogy annak oka adatnék¹⁾.

Valamint ezen vallásügyi intézkedésnek nem egyedül a királyné igazságérzetében, hanem, részint legalább, abban is keresendő indoka, hogy a királyné halálját is kívánta éreztetni a protestansokkal, kik ügyeért a katolikusokkal egyenlő buzgalmat tanúsítanak, egyszersmind pedig őket ezen igazságszolgáltatása által további áldozatok hozatalára is szándékozott lelkesíteni: úgy szinte ezen okok birták őt arra is, hogy a Slavonia és Szerémség visszakeblezése iránt az 1741-ki országgyűlésen tett ígéretnek beváltására már most is tegyen némi lépéseket.

A bizottság, mely e visszakeblezés ügyének kidolgozására kiküldetett volt, ez évi april 4-kén terjesztette fel munkáját. A királyné ez ügyben már jul. 16-kán tartatott, a magyar kanczellár részvétele mellett egy udvari tanácsot, melynek a dolog lényegére nézve az volt véleménye, hogy miután a visszakeblezés a mult országgyűlésen törvényezikelybe is igttattatott, azt végre is kell hajtani. Előbb mindazáltal pontosan meg kell határozni mi s mennyi terület szükséges a hadi kormánynak a határőri ezredek számára. Ha ez meg lesz határozva, akkor lehet aztán azon kérdést is megoldani: mily kárpoztást kapjanak a kincstártól azon birtokosok, kiknek földjei a katonai kerületekbe esnek?

Mária Teréziának azonban ez ügyben még egy mellék

¹⁾ Itt a hiányos okmány, mely a csász. államlevéltárban őriztetik, megszakad.

1743.

célja is volt, mely nem kevesebbé tanúskodik országanyai indulatáról. A jobbágyok túlterhelteése iránt, melyet földesuraiktól s azok tisztviselőitől szenvednek, e vidékről számtalan panasz érkezett az udvarhoz. Mária Terézia tehát, midőn a tanács jegyzőkönyvét „Placet“-jével ellátta, saját kezével e sort írta annak szélére: „mindenek előtt azonban sürgetni kell, hogy a jobbágyok panaszai a földes urak s kamara-hivatalnokok ellen gyorsan megszüntetessenek“. Ez iránt ő már febr. 16-kán is adott egy resolútiót, melyben sürgeti, „hogy a jobbágyok panaszai földes urak s tisztjeik vagy bárki más ellen, ideiglenesen is komolyan orvosoltassanak s igazság szolgáltatassék . . . Ha mind ezen mellék sérelemeken segítve lesz, a pótalapot sem lesz nehéz feltalálni“¹⁾).

A háború
újabb fordú-
lata.

Midőn ezen béke-ügyek az udvarnál tárgyaltak, kivált pedig, midőn a királyné az erdélyi törvényeket aug. 7-én szentesítette, az örökösödési háború már ismét egy újabb fordulaton ment vala keresztül. Az 1743-diki szept. 13-kán Wormsban, Ausztria, Anglia, Holland és Sardinia közt létrejött újabb szövetségre, melyhez pár hónap mulva Szászország is hozzácsatlakozott, s mely szerint Mária Teréziának a monarchia birtokállapota, a *pragmatica sanctio* szerint, újonnan is biztosított, — a francia udvar, mely eddigelé csak mint VII Károly szövetségese vett részt a háborúban, márcz. 13-kán, 1744-ben, a szövetségesnek formasierinti háborúüzenettel válaszolt. — „Az Isten Európa fentartására csodát mívelt, — mondá a királyné, midőn e hadüzenet tudtára esett, — megengedvén, hogy a francziák elbizakodott vakságukban háborút üzenjenek; én ezentúl nem állok egyedül, mint

¹⁾ „Dass aber vor allen gedrungen werde, geschwind die Beschwerden von denen Unterthanen gegen die Dominos terrestres, und ihre Beamte oder wenn immer es sonst wäre provisorie ernstlich abzuhelfen und Justiz zu leisten . . . Werden alle Neben-Beschwerden abgeholfen, solle der fundus suppletorius nicht schwär sein zu finden.“
Csász. államlevéltár.

főereszes, a harcztéren.“ A francziák Németalföldön kezdték meg a hadjáratot, néhány várost elfoglalván. Lothringeni Károly viszont ugyanazon időben a Rajnán kelt át, hol Nádasdy s a magyar hadak hervadhatlan babért arattak. A folyamnál egy erős francia sereg ellenzé az átkelést; de Nádasdy azt még is szerencsésen végrehajtotta; majd a meggyőzhetetlennek tartott Lauterburg roppant védsánczait is hatalmába ejtée, s a várat gazdag eleségtáiraival együtt elfoglalta, Mária Terézia, e győzedelem hírévén, a nádorhoz irt levelében, melyet a megyékkal is közöltetnie kívánt, érzékeny szavakban fejezte ki háláját a vitéz nemzet iránt, mely, úgymond, reményeit, benne helyezett bizodalvét naponkint újabb bizonyítványokkal igazolja. „Tudja ön, mondá tovább, mily nagy volt szeretetem s bizodalvám eleitől fogva ezen nekem drága nemzet iránt; . . . nines is semmi, mit én az ország iránt hálás szívvel tenni kész nem volnék“¹⁾.

Lothringeni Károly, Elzászt nagy részben elfoglalván, mármár azon reménnyel kecsegteti vala magát, hogy ősei birtokát, Lothringent is visszanyerendi a francziától. De ez másként vala megírva a végzet könyvében. II Fridrik, porosz király, attól tartván, nehogy a wormszi szövetség, Franciaország legyőzése után, ellene forduljon, s ő is kénytelen legyen visszaereszteni Sléziát, — máj. 22-kén a francziával és a bajorral megint szövetséget kötött, melyszerint egy titkos cikkely Csehország három hegyes kerületét, Sléziától az Elbáig, neki biztosítá. Fridrik ezután kijelentvén, hogy a császárnak, országából lett elűzetését, mint választó-fejedelem, tétlenül tovább nem nézheti s védelmére fegyvert fogni kénytelen, egy nagy sereggel rögtön Csehországban termett, Prágát s vele együtt a tartomány nagy részét elfoglalta, míg egy más hada, szám szerint mintegy 20 ezerből álló, Slézia szélein Magyarországot fenyegette. E hadból Frigyes király egyszersmind nyílt leveleket is szóratott szét Magyar-

A porosz a háborút megújítja.

¹⁾ Schmidt: Palatini Hungar. 214.

1743.

ország felső vidékein, melyekben azon hitegetéssel szándékozott buzgalmában királynéja iránt meglanyhítani a magyar nemességet, hogy ő Magyarország iránt semmi ellenséges szándokkal nem viseltetik. ¹⁾

A porosz király e békeszegése nem vala váratlan Mária Terézia előtt. Bár a szövetség a berlini s párisi udvarok közt egy ideig nagy titokban tartatott, annak némi híre még is hamar eljutott Bécsbe; s a királyné már marc. 30-dikán újabban fegyverfogásra inti vala a vármegyéket. „Mind azon szerenesét, mely ügyeinket eddigelé támogatta, — irá e körlevelében — a minden jók kútfejének istennek, az ő véghe-tetlen gondviselése után pedig leginkább az ősi magyar vi-tézségnek tulajdonítjuk; ezt mi, valamint már elébb szívünk hálás elismerésével kijelentettük, úgy most is szünet nélkül, soha el nem halványulandó emlékezetben tartjuk. Mert mi-ként csodálattal szemlélé Enrópa, hogyan bizonyítja a nem-zet életének s vérének készséges felajánlása s a hadseregek gyors kiállítása által szeretetét az anya, engedelmességét az úrné, hűségét a királyné iránt: úgy ezeknek emlékezetét nemesak a jelenkor magasztalja, hanem, a magyar név örök dicsőségére, az évkönyvek a késő maradékra is átszállítand-ják. Ámbár pedig bízunk . . . Istenben, hogy a magunk és szövetségeseink serogei igaz ügyünk ellenségeit ezután is sze-renesen visszanyomandják; mivel azonban . . . tartani lehet, nehogy örökös tartományainkat s Magyarországot is megint közelebről érje veszély: . . . ezt ismét fölfedezni akartuk előttetek, . . . hogy az ellenség visszaveréséről addig is, míg bővebb tudósításainkat veenditek, egymás közt tanácskozva, . . . a haza javáról idején gondoskodjatok“ ²⁾.

Újabb fegy-
verkezés Ma-
gyarországban.

A vármegyéktől ezután oly választ vévén, hogy teljes készséggel támogatják szándokait, jul. 5-kén a véderő ké-

¹⁾ M. Terézia levele szept. 16-ról a magyar urakhoz. A csász. államlevéltárból.

²⁾ Új magyar Muzem 1853-ki folyam IV. füz. 135. kövv.

szentartására inté öket, mert, úgymond, a veszély egyre növekedik. Mihelyt pedig híret vette, hogy a porosz király valóban betört Csehországba, aug. 16-kán Pozsonyba menvén, magyar titkos tanácsosait, a primást, nádort, kancellárt, Erdődy György kamaraelnököt, Erdődy Gábor egri püspököt, Eszterházy József országbirót, Eszterházy Ferencz, Nádasdy Lipót, Illésházy József és János grófokat, Eszterházy nyitrai püspököt, Károlyi Ferencz tábornokot, Grasalkovich personalist, Balassát és Koller tanácsost maga köré értekezletbe gyűjtötte. Ezen urak egy hangon kijelenték, hogy bár az ország rendeitől nincs megbízásuk, miután a veszély közelsége sem országgyűlést, sem concursust nem enged tartani, s a megyék már is kijelentették készségüket a királyné támogatására, semmi sem gátolja ő felségűt, hogy újra közönséges felkelést hirdessen. A felszerelést vállalja el a királyné, az élelmezést, szénát, zabot szolgáltatassák, adó fejében, a közelebb fekvő vármegyék.

A közönséges felkelés ekként elrendeltetvén, „most van megint ideje — írja Pálffy nádor aug. 23-kán a megyékhez intézett körlevelében, — hogy nemzetünkhöz oly különös szeretettel viseltető királynénkhoz, asszonyunkhoz és anyánkhöz véghetetlen hívségünket és viszont-szeretetünket bebizonyítsuk, a ki régi bizalmatlanság félretételével, első bizodalmtól fogvást, reménységet hazánkben, nemzetünkben vetvén, . . . boldogulását is, isten után, nemzetünknek tulajdonítja, . . . nemzetünk mostani nagy hírében, nevében, mint édes anyánk, különösen gyönyörködik . . . Fegyvert kiáltok tehát nagy dicsőségű édes hazámnak és nemzetemnek, úgy mint választott törvényes fővezére, főkapitánya, föláldozván előre ezen alkalmatossággal is véretem s életemet, ennek felséges királynénknak ótalmára.“ S mivel, úgymond tovább, részletes fölkelés a veszély nagysága szerint nem elegendő, közönséges nemesi fölkelést hirdet, intvén egyszersmind a vármegyéket, hogy ezen kívül mindenik, a maga erejéhez képest, mennél számosabb lovas és gyalog katonaságot is állít-

1744.

son. Maga lesz mind ezeknek törvényes vezére, ha pedig ezt agg kora, erőtlensége nem engedné, a fővezérlet Eszterházy József országbirót s altábornagyot fogja illetni, ki alatt Eszterházy Ferencz, Károlyi Ferencz, Splényi Gábor, és Beleznay tábornokok veszik át a vezényletet ¹⁾.

A meleg szózat megtette hatását. Az ország megint nagyszerű fegyverkezési zajjal telt meg. A nádor már szept. 6-kán írja, hogy egyedül Pozsony megye 900 embert állít ki, kik a hónap végén már mind táborban lesznek. Az országbiró pedig öt nappal elébb tudósít, hogy Vas megyében valamennyi úr és nemes fegyvert fogott. Szalában is egyhangúlag kikiáltatott a felkelés. Veszprémben ez iránt 3-kán, Sopronyan 9-kén lesz közgyűlés. Az eredmény valószínűleg mindenütt hasonló lesz, mint Vasban, Szalában. Emitt 1200, Vasban 3000 kerül ki; a többiből legalább is ezer mindenütt. Nem kisebb a lelkesedés az ország egyéb vidékein: Komárom, Nógrád, Bars, Gömör, Szatmár, Arad, Tolna, Baranya, Bács, Somogy stb. már az insurrectió kihirdetése előtt is, a királyné juliusi felszólítására állítottak ki kisebb nagyobb csapatokat ²⁾. Az insurrectió kihirdetése pedig mindenütt lelkesedéssel fogadtatott, s nem sokára számos ezernyi felkelt sereg áll vala a morva határokon. „Apám Pálffy — így írta ekkor az ügyes királyné saját kezével a nádornak, ki, agg kora daczára, annyi buzgalmat fejt vala ki a nemzeti had felállításában, — Apám Pálffy, e lovat küldöm önnek, melyet hű alattvalóim leghívebbike méltó csak megülni. Vegye ön egyszersmind e kardot is, melylyel engem ellenségeim ellen védjen; s fogadja e gyűrűt jó indulatom zálogául. Mária Terézia.“

Mihelyt pedig értesült, hogy a porosz király az insurrectió buzgalmának megcsökkentése végett nyílt leveleket

¹⁾ Csász. államlevéltár. Közli Új Magyar Múzeum is 185 $\frac{1}{2}$ folyam VII. füz. 259. kövv.

²⁾ A kancellária levéltárából.

szórat szét az országban, Marviczból kelt szeptemb. 16-kán Eszterházy primáshoz, a nyitrai püspökhöz, a nádorhoz s országbíróhoz, Grassalkovich personalishoz, Nádasdy, Károlyi, Illésházy s Erdődy grófokhoz egyező tartalmú leveleket intézett, melyekben figyelmezteti őket, hogy a porosz királynak Marviczból kelt nyílt levele csak arra van számítva, hogy az oly dicséretes buzgalommal kiállított insurrectionalis hadat babéraitól megfoszsza. E végett, miként ama nyílt levél mutatja, különféle fogásokhoz nyúl, mint már ő tenni szokta, a porosz király. E ravasz fogások meghiusítása végett tehát a mellékletben híven előadja a tényállást, melyet leveleiben az ellenség elferdített. Buzdítja egyszersmind az urakat; hassanak oda, hogy a nemzet is felbuzdúlva kitartással folytassa eddigi lelkes áldozatait ¹⁾).

És ebben nem is volt hiány. A felkelt hadak, a távolabb eső Zemplén, Szabolcs, Ung, Bereg, Abauj, Veszprém megyék s a Jászkunság és Hajdúság zászlóaljait kivéve, deczemberben, Eszterházy József országbíró vezérlete alatt már nem csak az ország határain álltak, hanem még azon hóban vezéroktól reábiratva Sléziába is behatolván, Troppau és Ratibor körül táborozának. Eszterházy József az insurrectionalis hadak mozgalmairól rendesen szokta volt a nádort s kancellárt tudósítani; de egyenesen is levelezett a királynéval. Egyebek közt deczemb. 19-kén írta neki, hogy 16-ka éjjelén, épen midőn ő felsége levelét vette s arra válaszolni készüle, érkezett hozzá tudósítás, hogy az ellenség Troppauból 3000 gyaloggal, két század lovassal és nyolcz ágyúval Ostran felé indult, az ott táborozó Khail tábornokot szándékozván megtámadni. Ő tehát Grassalkovich s a mellette lévő többi tábornokokkal nyomban tanácsot tartván, egész hadát Ostránba indítá Khail segedelmére. Az ellenség azonban erről hihetőleg értesülvén, visszatért Troppauba; minél fogva ő is csak ezer lovast küldött Pálfy Rudolf ezre-

¹⁾ A csász. államlevéltárból.

1744.

des alatt annak nyugtalanítására Benesov felé. Mondja egyébiránt, hogy a porosz barbár módon viseli a háborút. Egyebek közt mintegy husz gyujtogatót küldött szét azon helységek felgyújtására, hol a királyné hadai léteznek. Egy ezek közül már el is fogatott s megvallá szándékát.

Sajnálattal írja, hogy a nyitrai zászlóalj fizetetlen s élelemhiány miatt kedvét vesztvén, haza ment, mit meg sem is gátolhatott. Mert az ígért 25,000 frt. máiglan sem érkezett meg. A többi hadat is csak saját hitelére felvett 6000 frtból és saját erszényéből volt képes ideiglen kielégíteni; de ha a pénz még tovább késik, a had nem lesz sokáig együtt tartható.

Írja továbbá, hogy a megyék tudta nélkül, csak saját szakállára vezette ki a hazából, a különben egyedül ennek védelmére szánt insurrectiót. Kéri tehát a királynét, iratna mennél előbb a megyékhez, hogy bár a veszély ideiglen elhárult a haza határaitól; szükség mindazáltal az ellenséget tovább is üzni, Sléziát tőle egészen elvenni, Magyarország nagyobb biztosítására. Az insurrectionalis had ezt maga is átlátta s jó akarattal lépett át a határokon. Már egyedül ez elég volt arra, hogy az ellenséget hátrálásra indítsa. Reméli tehát, hogy miután e siker dicsőséget áraszt a nemzetre, a megyék is helyeselni fogják, hogy insurgenseik már a porosz Sléziába is behatoltak. Ehhez egy pár szép szó s köszönet adva, megteendi hatását a megyékre¹⁾.

Míg a magyar insurrectió ezen oldalról nyomta a poroszokat, más részről Batthyány Károly Csehországban aratott babérokat a porosz Frigyes fő serege ellen. Batthyáynak csak mintegy tizenkét ezernyi, jobbára újoncz és magyar serege volt, melyyel semmi elhatározó ütközetbe nem bocsátkozhatott a mintegy nyolezvan ezernyi porosz haddal; de oly mesterileg intézte portyázásait, hogy nem csak minden életmet elszedett az ellenség elől, hanem nagyszámú foglyot

¹⁾ A kancellaria levéltárából.

is ejtett. Azt ugyan nem gátolhatta meg, hogy Frigyes Prágát el ne foglalja, midőn azonban a porosz király Tábor felé indult, Batthyány, Beraun és Königssaal helységeket elfoglalván, s a poroszok összeköttetési vonalát keresztülvágván, a királyi sereget oly szorosán körülfogta, hogy egy időre sem élelmet, sem leveleket nem lehetett a táborba szállítani. A porosz király e fürge portyázókat végre a híres Ziethen, Európában legkitünőbbnek vélt lovasságával akarta ártalmatlanokká tenni; de Ziethen is mindannyiszor kudarcot vallott.

A porosz király ekként, hadának sokkal nagyobb száma mellett sem boldogulhatván, midőn még arról is értesült, hogy a Rajna mellett küzdött hadakkal Lothringeni Károly herceg is Csehországba hívatott vissza, s annak előhada Nádasdy alatt már Tábor is megrohanta, Budweis mellől, a meddig előrehatolt vala, egész táborával visszavonúlt, s végre Prágát is odahagyta. De hadai e visszavonulásában is sokat szenvedtek az őket folyton körülrajongó magyar portyázóktól. A porosz király csak mintegy tíz ezrenyi fogoly vesztével ért vissza a határszélekre, s emlékirataiban maga is megvallani kénytelenítettett, hogy „a hadjárat, melynek előkészületei a legnagyobb sikert ígérék, s a roppant hadkészület, melytől Csehország elnyelése s maga Ausztria elárasztása is várható vala, oly szomorú véget ért, hogy II Fülöp legyőzhetlen tengerhadának sorsára jutott“¹⁾.

Míg azonban ekként a magyar felkelt hadak s a hozzájuk csatlakozott rajnai osztrák hadsereg a poroszokat mind Csehországból, mind Felső-Sleziából s a glatzi grófságból visszanyomták, az ellenséget magok előtt többé nem látó francziák is megint átkeltek a Rajnán, s az év vége felé a császárt is visszasegítették székvárosa birtokába. De VII Károly már csak meghalni ment vissza Münchenbe, mert

¹⁾ Kápolnay Istv. „Századok“ a Magy. Történ. Társul. közlönye 1869-ki évfoly. 439. kövv.

1745. pár hónap mulva megszűnt élni. Utóda, Miksa József, egy ideig még a francziával tartott; de miután a tartományába harmadszor is betört Batthyány Károlytól Pfaffenhofen mellett franczia segélyhadaival együtt megveretett, Mária Teréziával 1745-ki aprilban békét kötött. A feltételek közt olvassuk, hogy a pragmatica sanctiót elismeri, igényeiről Ansztriára lemond, és szavazatát a császárválasztásnál Ferencz nagyherczegre adja; Mária Terézia viszont egész tartományát visszaereszti s még a hadjárati kárpótlásról is lemond, azontúl jó barátságban kívánván lenni Bajorországgal.

E béke még nem volt teljesen megkötve, midőn már is megint újabb veszélyek, melyeket mindjárt elbeszélendünk, fenyegették a királynét. Seregeinek lehető szaporítása volt tehát most is egyik legfőbb gondja. Ez indítá őt arra is, hogy a jász-kunoknak a törvény által már megrendelt váltóságát mennél előbb végrehajtsa. A királyné ugyanis már 1744 végén egy resolútiót adott a jász-kunok folyamodására, hogy az 1715-ki 34-dik törvény alapján magokat a rokkantak pesti házától, melynek jobbágysága alá jutottak, 500,000 frton megválthassák s a nádor hatósága alá visszahelyeztesenek. E leiratban kötelezte őket, hogy nádori díj fejében évenként 4000 aranyat fizessenek; most pedig, s máskor is, midőn köz fegyverrekelés hirdettetik, ezer sőt több lovas is állítsanak a hadseregbe; egyéb ügyeik rendezése az országgyűlésnek tartatván fen.

A kerületek örömmel fogadták a királyi határozatot, s csak a 4000 arany évdíj ellen tettek kifogást, azt egyszer mindenkorra lefizetendő 50,000 frttal óhajtván leróhatni, vagy, ha a királyné ebben meg nem egyeznék, a négy ezer aranyat három ezerre leszállíttatni. Kivánták továbbá, hogy az általak kiállítandó ezer lovas, midőn az országon kívül táborozik, ő felsége tartsa el; s végre, hogy a rokkantak házának földesúri jogai már az 1745-ki Sz. György napján megszűnjenek. Az 500,000 frtnyi váltásdíjból százczet

ugyan Sz. Györgykor, 200,000 frtot Sz. Iván napján, a többi a jövő évben ígériek lefizetni. Biztosíttatni kéri azonban magokat, hogy soha sem fognak többé eladatni, s megváltásuk után egy testben, a nádor és saját hatóságaik igazgatása alatt fognak maradni.

Ez ügy eldöntése végett a királyné 1745 febr. 10-kén és 15-kén udvari conferentiát tartatott, melyben a kamaraelnök, a kancellár, Brandau, Koller, Koch, Adelfy és Fekete tanácsosok vettek részt. Az értekezlet határozata nem volt kedvező a jász-kunoknak, mert jobbágyi függetlenségüket akkora akarta halasztatni, midőn az egész váltságdíj le lesz fizetve. Mária Terézia azonban, hogy a jász-kunokat a lovas ezrednek mennél nagyobb számmal és lehető gyorsasággal való kiállítására buzdítsa, nem csak a 4000 aranynak 3000-re leszállításában, hanem abban is megegyezett, hogy a jobbágyi köteléktől már a jövő Sz. Györgykor felszabadíttassanak, a váltságdíjból százezer frtot akkor, a többi Sz. Ivánkor fizetvén le. Azt mindazáltal multhatatlan feltételül szabta ki, hogy a lovas ezred áprilban már táborba szálljon. Megigérte azt is, hogy kiváltságaik, a mennyiben a törvényekkel nem ellenkeznek, fen fognak tartatni, s a nádor hatósága alá helyeztetnek. A nádor gondoskodjék jó igazságszolgáltatásról, s minden politikai s gazdasági ügyeik rendes kezeléséről, mikre nézve a helytartótanács hatósága alatt fognak állni ¹⁾.

Az 1755-ki év azonban a bajorokkal kötött béke dacára is szerencsétlenül folyt le Mária Terézia és szövetségesei részéről. A szász Móríc herceg, II Ágost lengyel király törvénytelen fia, kit jobbára csak Marechal de Saxe néven említenek az évkönyvek, az egyesült angol, hanoveri és hollandi sereget Fontenoy mellett egy elhatározó ütközetben megverte; s Belgium nagy részét elfoglalván, magát Hollandot is fenyegeti vala. Más részről a spanyol-francia hadak az egyesült osztrákok és piemontiak ellen nyertek Bos-

¹⁾ A kancell. levéltárából.

1745.

signano mellett ütközetet, s Alexandriát, Pármát, Piacenzát s végre Milanot is elfoglalván, az osztrákokat a Mincion átűzték.

Nem kisebb veszély fenyegette a porosz Fridrik részéről Mária Teréziát. Fridrik ez évben vívta ki legtöbb s legnagyobb győzedelmeit az osztrák-magyar hadak felett. Ehhez járult, hogy az angol király, kinek békére intő tanácsait a Sléziáról lemondani még nem akaró Mária Terézia nem fogadta el, mint hanoveri fejedelem aug. 26-kán külön békét kötött a poroszszal. Ezen elpártolás s még inkább az újabb győzedelmek, melyeket Fridrik Sorr, Hennesdorf és Kesseldorf mellett az egyesült osztrák-szász hadakon nyert, végre a királynét is hajlandóvá tették a kiegyezkedésre. A béke 1746 elején Dresdában kötött meg egy részről Fridrik, más észről Mária Terézia s a pfaltzi és szász választófejedelmek között. Fridrik e szerint megtartá Sléziát és császáruul ismerte I Ferenczet, Mária Terézia férjét, ki még a mult évi szeptemb. 13-kán lón azzá megválasztva.

I Ferenczben egy új osztrák ház jutván a császári trónra, Franciaország, mely kezdettől fogva leginkább ezt ügyekezett meggátolni, célját veszté, s ezentúl örömet véget vetett volna a háborúnak, melyet a dresdai béke óta, még csak a spanyoltól támogatva, egyedül viselt fél Európa ellen. Mária Terézia szintén készségesen nyújtotta volna kezét a békére, hogy Belgiumot és olasz birtokait visszanyerje. De Anglia még nem érte célját, s mindaddig folytatni kívánta a háborút, míg Francia- és Spanyolország tengeri hatalmát meg nem töri, a tengernek uralmát magának nem biztosítja. Általa izgatva, Mária Terézia is kénytelen volt tehát még két évig hadakozni Belgiumban és Olaszországban, miket különben a béke által is visszanyerhetett volna. A szerencse nagyon különböző volt a két harcztéren. Olaszországban Lichtenstein Wenczel, Nádasdy és Forgách magyar hadosztályaitól támogatva, a spanyol-francia sereget Lombardiából kiszorította s a Piacenza mellett (1746-

jun. 16.) nyert győzedelme után az ellenséggel czimboráló Genuát is megvette; utóbb pedig a visszavonuló francia hadak sarkában egészen Provencebe nyomult s ott mindaddig dúlt és sarcolt, mígnem Belleisle őt a Var folyamon keresztül ismét visszatérni kényszerítette. De Németalföldön a szász Móríc, francia tábornagy, fontenoy-i győzedelme után Bruxellest, Antwerpent és egész Belgiumot hatalmába ejté, Lothringeni Károlyt Raucoux mellett, utóbb Cumberland herceget Lawfeld mellett egy véres ütközetben megverte, és jól sejtván, hogy, mint mondani szokta, Maastrichtben van a béke, ezen várat is vívni kezdé.

E veszteségek következtében 1647 folytatában a királyi kincstár is nagy szükségét szenvedett. Koch cabineti titkárnak Grassalkovics grófhhoz deczemb. 20-kán intézett leveléből értesülünk, hogy a királyné e szorult állapotában is mind kedveltebbekké lett magyarjaihoz fordult, tőlök szándékozván legalább is egy milliónyi segílyt kérni. „Bár ő felsége, írja Koch tanácsos — meg van győződve a nemzet ragaszkodásáról, eleve még is vele, Grassalkovicsesal és Batthyáni volt kancellárral akarta közölni ezen ügyet, véleményüket kikérendő, hogy mi módon lehetne azt jó végre vezetni. Tanácsuk nélkül ebben semmit sem fog tenni. Mivel a segíly felette gyorsan szükségeltetett, a két urat Pozsonyba hívatá, s egy tanácsost küldé le hozzájuk véleményük meghallgatására. Egy milliónál kevesebb, mond Koch, nem segítene; ha több lenne eszközölhető, még jobb volna; de a gyorsaságban fekszik a fősúly ¹⁾). Miként intéztetett el ezen ügy, nem tudjuk.

Tudjuk azonban azt, hogy Mária Terézia e közben már az oroszokat is szövetségbe vontá, s egy orosz had be is vonult Németországba. De más részről a szövetségeselek a béke helyreállításán is mind komolyabban kezdenék valahára munkálkodni; minek következtében az alkudozások Aachen-

¹⁾ A bécsi államlevéltárból.

1748.
Az aacheni
békekötés.

ben meg is kezdetvén, a béke 1748-ki októb. 18-kán véglegesen megkötöttet. E szerint Mária Terézia a pármái és piacenzai herczegségeket a spanyol Fülöp infansnak engedte át; a szárd király a Lombardiából neki már elébb átengedett részek, a porosz király pedig Slézia birtokában újra is megerősítették. Franciaország ellenben Belgiumot visszaadta s a pragmatica sanctiót Spanyolországgal együtt elismerte.

III.

A királyné
hálanyilatko-
zatai.

Ily csekély áldozattal sikerült végre Mária Teréziának biztosítani nemzetsége számára az őseitől reámaradt örökséget, melyet nyolcz év előtt hét hatalmas ellenség támadott meg s fenyegetett felosztással. És hogy ellenségei czéljokat nem érték, s a monarchia még szilárdabb alapot nyert, Mária Terézia, saját erőteljes egyéniségén kívül, — mint maga is hálásan vallá, — leginkább a magyar nemzet lelkesedésének és vitézségének köszönhető. Az örökösödési háborúban egy nagyobb szerű esemény sem történt, egy fényesebb diadal sem vívatott vala ki, melyben a magyaroknak dicső részök ne volt volna. A Habsburg nemzetség többi örökös országgai, tartományai, melyek szabadságukat már rég elvesztették, s a közös kényuralom járma alatt nyögtek, — tán az egyetlen Tyrolt kivéve, eleinte mindnyájan közönyösen maradtak s egykedvűleg várták, kinek kedvezend a hadi szerencse. Salzburg és Felső-Ausztria, minden ellentállás nélkül, sőt örömrivalgva hódolt ideiglenes új urának, a bajor Károlynak, midőn a háború elején a tartományba hatolt. A csehek is kevés kivétellel, minden ellenmondás nélkül hódoltak s egész buzgalommal ügyekeztek szolgálni új királyuknak. Egyedül a magyar nemzet volt az, mely megelékezve kétszáz éves szenvedéseiről, melyeket királyainak s ezek német és cseh minisztereinek kényuralmi hajlama hozott reá, nagylelkűleg védelme alá fogadta azoknak hozzáfo-

lyamodott utolsó ivadékát. S csak a magyar nemzet e példája s első győzedelmei keltettek aztán lelkesedést a többi népekben is, fejedelmi házuk védelmére, s tették lehetővé, hogy ez a békét végre megkötve, oly csekély áldozattal biztosíthassa a maga örökségét.

A nemzet e hűséges ragaszkodása s lelkesedése valamint köz csodálkozást, bámulatot gerjesztett Európában: úgy Mária Terézia kedélyére is dús eredményű volt annak hatása, az ország belső állapota, s a nemzet és fejedelem közti viszonyok alakulásának tekintetében. A kölcsönös bizodalom a nemzet s fejedelme közt, mely a mult századok szomorú eseményei alatt végkép eltűnt volt, egészen helyreállott: a sokáig gyanúsított, félreismert nemzetet a maga valódi jellemében kezdé ismerni fejedelme, s a nemzet jogosítva érzé magát igényelhetni fejedelme hálás elismerését, országanyai gondoskodását.

És valamint a nemzetnek ezen önzetlen, nagylelkű ön-feláldozásáról, úgy később Mária Terézia hálájáról is sokat beszélt a világ. Maga a királyné is gyakran nagy magasztalással emlegette a magyar nemzettől vett jótéteményt s azért háláját is több ízben mind nyilván, mind magán úton kifejezte, s miként utóbb látandjuk, sirjáiglan hűségesen ápolta kebelében. Említök, mit írt 1744-ben Pálffy nádorhoz s általa a vármegyékhez: említök, mily érzékeny szavakban fejezte ki háláját a következő évben a vármegyékhez intézett körlevelében, melylyel az ismét fegyvert fogott porosz ellen új áldozatok tételére ösztönözte a nemzetet. E hálás érzelmek élénkségét tanúsítja egy magán levele is, melyet csak pár évvel írt halála előtt vejéhez, Albert herczeg, Magyarország királyi helytartójához, ki előtt e tekintetben semmi titka nem volt, semmi oka nem lehetett magát színlelnie: „Örülök mondá, hogy ezen ország boldogabb most, mint azelőtt; én jó magyarnő vagyok, szívem teljes hálával ezen nemzet iránt“¹⁾.

¹⁾ Wolf: Aus dem Hofleben Maria Teresia's, 353.

1747—1751.

És valóban nem is vádolhatni Mária Teréziát hálátlanságról, ha bár ezen negyven éves kormányélete alatt folyton tanúsított hálájának hatása, némi tekintetben, kivált a magas aristoeratiára nézve, hasonló volt is a mákonyéhoz, mely az idegeket kellemes lankadással elfogva, kéjmámorba szunyasztja az embert. A szép királyné, ki a magyar urakat s nemeseket könyei, veszedelmének ábrázolása, a Habsburg házi királyoknál eddigelé szokatlan bizodalma által önfeláldozásra lelkesíti vala, ezen egyes uraknak egyes nemesi családoknak valóságos édes anyjává lett. De hálája a nemzet iránt, bár azt szintén kétségtelen adatok, számos meg-orvosolt bajok, megszüntetett sérelmek, számos általa alapított intézetek s végrehajtott kormány szabályok tanúsítják, összes hatásában, akaratlanul is a sok jótétemény mellett egynémi hátrányára vált a magyar nemzetnek. Sietnünk kell mindazáltal megjegyezni, hogy e káros hatás azon magyar urak rovására irandó, kik a nemzet élén állva s mind annak, mind a királynének bizodalmaát birva, ha keblökben több nemzeti érzettel s kevesebb önzéssel, erejüket kötelességök szerint megfeszítették volna, képesekké lehetnek vala más, sokkal üdvösebb irányt adni a hálás érzelmű királyné politikájának.

A veszély napjaiban kivált az ország nagyjai lévén azok, kik lelkesedésekben mind maguk a legnagyobb áldozatokkal álltak ki a királyné védelmében a harcmezőre, mind a nemzet egyéb osztályait hasonlóra tüzelték fel példájokkal: Mária nem is mulasztá el, háláját e nagyok iránt minden alkalommal bebizonyítani. A legfőbb, legjövédelmesebb egyházi s világi tisztségeket s méltóságokat a védelmében legbuzgóbb nemzetségek tagjaira ruházta. A püspökségek s más gazdagabb egyházi javadalmak, kormánya alatt, kevés kivétellel, a főrendű családok tagjaival töltettek be. Már 1741-ben számosan, s utóbb még többen neveztettek ki belső titkos tanácsosokká, tábornagyokká s altábornagyokká, mely főtisztségekre hajdan vajmi ritkán juthatott egy-egy

magyar. Az Eszterházyak, Batthyániak, Pálfyak, Nádasdyak, Bánfyak, Bothlenek, stb. stb. rendszeren meghívott vendégei voltak a bécsi várlaki vagy a schönbrunni estélyeknek, s azoknál a leghizelgőbb kitüntetésekben részesültek. Még fiának, József főhercegnek nevelését is részben magyarokra, gr. Batthyáni Károly altábornagyra s a tudós Bajtay piarista szerzetesre bízta. Azon mindenféle kitüntetésekkel s jótéteményekkel, melyeket egyes urakra, nemesekre vagy nemzetségekre halmozott, egész köteteket lehetne megtölteni. Az öszszes történelem alig mutathat fel uralkodót, ki egyeseket s családokat annyi jótéteményekkel s kegyelmekkel árasztott el, mint Mária Terézia, ki e kegyelmeket szintúgy gyöngéd, hálás, jótékony szívből, mint kiszámított kormánytervből osztogatta.

És míg egyeseknek s családjaiknak ily jótékony, kegyes anyjak volt, a nemzettel is többféleképen érezte hálóját a királyné. Ezt mindenekelőtt több régi sérelem orvoslátában tapasztalta a nemzet. Tudván, hogy miként ő maga a kegyelet szent érzelmével ragaszkodik ősei örökségének megtartásához: úgy a magyar nemzet is aggodalmas féltékenységgel gondoskodik arról, hogy az országnak a leélt viszontagságok alatt elszakadt s még mindig idegen kormány alatt létező részei visszakapcsoltsanak, — mindezek előtt e tekintetben akará kielégíteni a nemzetnek az 1741-ki országgyűlésen is nyilvánult, törvényes kívánatait. S így lón, mint fentebb elbeszéltük, hogy a jász-kún kerületek magukat a pesti katonai aggastyánok intézetének uralása alól, melynek a német lovagrendtől még Károly életében átadattak volt, a boiratos fél millió frt lefizetése után már 1745-ben kiválthatták, s régi szabadalmaikat s kiváltságaikat visszanyervén, ismét törvényes grófjok, a nádorispán kormánya alá helyeztettek; mely alkalommal helyhatósági igazgatásuk körül is tétettek némi újabb intézkedések ¹⁾.

¹⁾ Ld. ezeket Katonánál XXXIX, 311.

1748—1751. Még nagyobb megelekedéssel fogadta a nemzet azon már rég óta sürgetett intézkedést, mely szerint a töröktől lett visszafoglaltatása óta eddigelé katonailag kormányzott Szerémség s Tótország és a Duna, Tisza s Maros vidékén, névszerint Bács-Bodrog, Csanád, Csongrád, Arad és Zaránd megyékben létező katonai helyek az 1745-ki s a következő évben az ország testébe visszakebleztettek; Tótország, jelenleg Szerém, Verőcze és Pozsega megyékre felosztva, alkotmányos megyei hatóságokkal láttatott el, s csak a török határszélek hosszában hagyatott fen három határőri ezred számára egy-egy kerület. E katonai kerületekben osztattak fel mind a mult század végén ott megtelepedett, mind azon szerbek, kik az említett Duna-, Tisza- s Maros-vidéki katonai helyekről oda vándorolni akartak; mert e vidékek szerb katonaságának szabad választás engedtetett, vagy oda áttelepedniök, — hol aztán földekkell ellátott határörökké lettek; vagy helyben maradniok s kamarai szerződés mellett földmivelő jobbágyokká válniok. Zombor és Újvidék királyi városokká emeltettek, a többi holységek pedig az illető megyei hatóságokba kebeleztettek ¹⁾.

Nem feledte el Mária Terézia azt sem, mily lelkesedést gerjesztett 1741-ben azon ígérete, hogy több ideig nem fog távozni az országból, s több is időnkint hosszabban kíván itt lakni. Mihelyt tehát az örökösödési háborút bevégezte, Grassalkovics Antalnak, kit hasznos szolgálatai jutalmául időközben grófi rangra s a magyar kir. kamara elnökségére emelt, engedélyt adott, hogy Budán, a Mátyás király hajdan fényes, de már romokban fekvő palotájának helyén egy új királyi lakot építsen. A nemzet iránti bizodalom ezen újabb nyilatkozata oly öröme gyulasztotta a magyarokat, hogy, Pálffy nádor felszólítása következtében, a megyék, városok, szintúgy mint egyesek vetélkedve hozzák vala adományaikat

¹⁾ Ld. erről bővebben: Szalay: A magyarországi szerb telepek stb. munkáját 49. kövv.

az építési költségekre. 1748-ki júliusban Koch udv. tanácsos s a királyné cabineti titkára tudósítá Grassalkovics kamaraelnököt, hogy ő felsége nagy örömmel értesült a buzgalomról, melyet ő s a nádor az e végre szükséges pénznek gyűjtésében kifejt a megyékben. Kívánja mindazáltal ő felsége, hogy ez az adózók terhelése nélkül történjék. S minthogy értesült, miképen a nádor azon igérettel is tüzeli adakozásra a közönséget, hogy József főherczeg Budán fog neveltetni: kívánja ő felsége, hogy ez a körlevelekből kihagyassék. Ezt ő nem ígérte s nem is tarthatja meg; de irígységet is ébresztene a többi tartományokban.

A palotára szükséges pénz nagy része a következő 1749 év elejéig összegyűlvén, a nádor s kamaraelnök az építkezésre is megtették az előkészületeket. A bécsi köröknek azonban semmikép sem tetszék, hogy Budán királyi palota építése terveztetik. S Koch tanácsos, ki folyton levelezésben álla Grassalkovicscsal, febr. 8-kán kelt levelében tudósítá őt, hogy az udvari körök közvéleményét hiszi kifejezni, midőn írja, hogy jobb lenne a kir. palota helyett Budán, mely a most ugyan békés, de ellenséggé válható s mozdulataiban oly gyors török megtámadásának annyira ki van téve, inkább a budai vár erősítésére fordítanak a költséget. Ezt ő felsége az erődítési alapból lassanként vissza fogná fizetni, s azon aztán később lehetne egy kir. palotát építeni¹⁾. A nádor s a kamara elnöke azonban úgy vélekedtek, hogy a palota építésére gyűjtött pénzt más célra fordítani nincsenek feljogosítva; s az 1749-ki május 13-dikán nagy ünnepélylyel le is tétették az alapkövet. A palota néhány év alatt elkészüle; de nem, mint a nemzet óhajta, maga a királyné, hanem elébb apácák, utóbb a Teresianum nevű nemesi nővelde s a Nagyszombatból áthelyezett tudományos egyetem lettek annak lakosaivá.

Hasonló jelenetekkel, hogy t. i. a királyné, hálaérzeté-

¹⁾ A kancellaria levéltárából.

1747—1751. től indítatva a nemzetnek kedvét keresni, óhajtásait teljesíteni kezdi vala, de német tanácsosainak s udvarának befolyása következtében, már az út felén megállapodott, a szándékolt tettet tökéletesen be nem fejezte, vagy a végrehajtott ténynek megint más, néha még oly irányt is adott, hogy mi a nemzet javára kezdetett, utóbb ellene fordítottatott, — mondom, hasonló jelenetekkel több ízben is találkozunk Mária Terézia kormányéletében. Mert ebben általán véve két elvet, két irányt, bár lassú, de folytonos harcban találunk egymással: egy részről a birodalmi központosítás és az evvel együtt járó kényuralom —, más részről a magyar alkotmányosság és nemzeti függetlenség —, a centralisatio és dualismus elveit.

Mária Teréziában a lelkiösmeretesség hitlevele s koronáztatási esküje iránt nem kevesebbé, mint a hála élénk érzete, melyet szívében a nemzet iránt mind holtáiglan őszintén ápol vala, nem engedte hogy, némely elődeinek példája szerint, a nemzeti függetlenséget, az alkotmányos kormányzatot egyenesen megtámadja. Ő tehát a törvényes igazgatási formákat, melyeket kormányra léptekor még épségben s divatban talált, tovább is mind végiglen fentartani —, sőt hol azokat ősei által a világos törvények ellenére megcsorbítva tapasztalta, lelkiösmeretesen helyre is állítani ügykezett. Így történt például a Szerémségnek s Alsó-Tótországnak, a bács-bodrogi, tiszai s marosi katonai helyeknek már említett s a temesi tartománynak még alább említendő visszakeblezésével s törvényes igazgatás alá helyezésével; így általában a hazai igazgatás törvényes organumainak sértetlen fentartásával s működtetésével. Ilyen vala azon intézkedése, mely szerint, a magyar kormány függetlenségének gúnyjára, a helytartótanács ülésoiben ellenörkődő német biztost onnan mindjárt az 1741-ki országgyűlés alatt elmozdította. És ennyiben győztes is lett alatta a nemzeti önállóság, s kormányzati függetlenség —, a monarchiai dualismus elve.

De más részről, az egész monarchiát tekintve, egy, a 1748—1751. magyar nemzet önállóságával s alkotmányos kormányzatával egyenes ellentétben álló elv, a monarchia kormányzati központosításának s az abszolút fejedelmi hatalomnak elve is szünet nélkül lelke előtt lebeg vala Mária Teréziának. Ez volt a cél, melyre, őseinek hagyományos politikája s a bécsi kormánytestületekben meggyökerezett elvek szerint, ő is szakadatlanul törekedett kormányéletében. Mióta XIV Lajos francia király mindent elnyelni fenyegető, túlhalomra vergődő politikája a nemzetek egymás elleni féltékenységét felébresztette, a fejedelmeket ellenhatásra ösztönözte: ezek multhatatlan szükségét kezdik vala érezni belső állami hatalmok növekedésének. Az államhatalomnak a múlt századokban a hűbériség, a rendek provinciális, testületi hatósága képezte alapját; e rendi testületek valának a közvetítő organumok a nép és a fejedelem között. De a rendek e testületi szerkezete rég sülyedésnek, zavarnak indult, s vele együtt hanyatlott az államhatalom is Európaszerte. A rendi testületek ziláltságuk miatt, már sem a belső népeletet kellőleg fejleszteni, sem az államhatalomnak elégséges szilárdságot s erőt kölcsönözni nem voltak többé képesek: a régi rendi igazgatás mind termékenytlenebbé lön ben az államban, mind erélytelenebbé a külre nézve; szóval, mind kevesebbé felelt meg a haladó kor szükségéinek. A fejedelmek tehát mindinkább menekülni ügyekeztek ezen önző, csak magán érdekeiktől vezetett rendi testületek béklyóitól, melyek a kor szellemétől igényelt minden javítást, fejlesztést, haladást gátolának. S így lön, hogy az államhatalmat mindinkább saját kezükben egyesítették.

Ezen összpontosítási törekvés Ausztriában I Leopold, de még inkább Károly alatt kezdte feltűnni észlelhetőbb módon. A tartományok különszerűsége, külön igazgatása még fenállott ugyan szintúgy, mint azelőtt; de az udvarnál már élt az egység eszméje, megkezdett a törekvés azt létrehozni; miként azt egyebek közt a *pragmatica sanctio*

1748—1751. megalapítása, a monarchiának benne kimondott feloszthatatlansága kétségtelenné teszi. De e törekvésnek még Károly alatt sem lett több eredménye, mint hogy az államhatalmat, melyet elébb a rendi testületek gyakoroltak, részben már a középponti kormányzások ragadták magukhoz, s ama testületeknek mindinkább csak gépies formái maradtak fenn. A tartományi elkülönöttség azonban még így is fenáll. Az abszolút kormányhatalom, a fejedelmi kényuralom, már nagy foglalásokat tett ugyan az egyes tartományokban; de az egységes osztrák birodalom, még a német-cseh örökös tartományokat tekintve sem létezett, midőn Mária Terézia a trónra lépett.

Ezen egység s általa egy központosított államhatalom szükségét a hosszú örökösödési háború, mely a népek részéről annyi áldozatot, a kormány részéről felfokozott erélyt igényel vala, nagy mértékben érezhetővé tette; mi aztán nem is téveszté el hatását Mária Terézia nagyratörő lelkére. Ezen egység megalapítása, az egyes külön tartományok összeforrasztása, s azok kormányának egyszerűsített központosítása szünetlen szemé előtt lebegett ezóta Mária Teréziának; ez volt a nagy cél, melyet magának már a háború folyta alatt kitűzött, melyre azontúl egész kormányéletén keresztül szünet s ernyedés nélkül törekedett. És meg kell vallani, mire elődei, jobbára erőszakkal, s azért hasztalan, törekedtek, azt ő, a nagy változáson keresztül ment korszellem segédelmével, s nem kevésbbé saját mint kormánysegédeinek ügyességével, nagy mértékben végre is hajtotta.

A központosítási irány.

Ezen átalakításon Mária Terézia nem rendszeres terv szerint vitte keresztül a német-cseh örökös tartományokat. Ő az igazgatás egy ágában sem codificált, nem alkotott oly szervező törvényeket, melyek a fenálló rendi alkotmányt alapjaiból kiforgatták, s helyébe rögtön és egyszerre egy új rendszert állítottak volna: nem új alkotmányt, hanem csak egyes igazgatási szabályokat alapított meg. Majdnem észrevétlenül, a felmerülő esetek és szükségégek szerint, hol egy,

hol más kormányzati ágban, szedte ki az elavult rendi szervezet alkotó köveit, s állított helyökbe újakat. És e módon az államhatalom gyakorlatát lassanként egészen udvari kormánysszékeinél központosította. Így lőn, hogy a politikai igazgatásban s a rendeknek jobbágyaik iránti viszonyaiban, szintugy mint az igazságszolgáltatásban, a hadi hatalom kezelésében nem kevesbbé mint az államgazdászatanban, s az adó- és vámügyekben, lassanként egy egészen új rend állabé, mely szerint a fejedelem, ki elébb a rendi testületek által mind ezekben korlátolva volt, oly annyira urává lett az összes államhatalomnak, hogy a rendek a még fentartott gyűléseiken ama kérdést: vajjon teljesítendők-e a fejedelmi rendeletek? többé tanácskozás tárgyává sem tehatték; hanem csak arra kellet szorítkozniok, hogy a végrehajtás módjai felett nyilvánítsák véleményeiket. És míg e szerint a fejedelem az egyes tartományokban korlátlan urává lett a statushatalomnak, az alatt e tartományok rendi alkotmányainak különszerűsége is mindinkább eltörültetett; míg végre az igazgatás a német-cseh örökös tartományokban, azok kancellariáinak egybeolvasztása által, egészen egyesítve lett. E kormányreform, ezen igazgatási központosítás művét 1760-ban fejezte be teljesen Mária Terézia, az államtanács (Staatsrath) felállítása által, melynek fő feladatává tűzetett: felügyelni az igazgatás külön ágait kezelő udvari kormánysszékekre (Hofstellen), s egységet eszközteni azok működéseiben.

Az igazgatás ezen átalakítását s egyesítését Magyarországra is kiterjeszteni, legalább oly mértékben, mint ez a német-cseh tartományok tekintetében történt, nem volt szándokában Mária Teréziának. Ő, mint mondók részint lelkiösmeretességből a koronázatakor mondott esküje s kiadott hitlevele —, részint hálából a trónját megmentett magyar rendek iránt, ezeknek nemesak külön alkotmányát nem szándékozott megcsorbítani, hanem az ország igazgatását is fentartani kívánta külön formáival, külön kormánysszékeivel s

1748—1751. hatóságai önállóságával. Egybeolvasztó, egyesítő hatását azonban mindemellett is nagy mértékben érezte Magyarországon a legfőbb államhatalom gyakorlásában.

A magyar alkotmány a magyar törvények, az igazgatás majdnem minden ágaiban, nagy széllességet engednek a királyi hatalomnak; egynémi intézkedéseket pedig, például a fő kormányzások ügykezelése, a királyi és statusjavak igazgatása, az adó- s más államjövendelmek miként s mire fordítása, a seregpótlás és szervezet stb. körül, egyenesen a királyi felségre ruháznak. Mária Terézia ezekben, s általában a szigorúan körül nem írt legfőbb statushatalom gyakorlásában elég tágas tért talált, a német-cseh örökös tartományok számára elfogadott vagy újonnan felállított igazgatási elveket és szabályokat Magyarországra is alkalmazni, s e szerint eltörölni egy némely különyszerűséget, egyenlősíteni egy némely ügykezelést.

E mellett pedig, a királynénak, mint egy személyben a német-cseh tartományok fejedelmének, még a társadalmi úton is tágas mező nyílt, egymáshoz közelebb hozni az egymástól erkölcsökre, szokásokra, uralkodó eszmékre s életmódra nézve oly annyira különböző magyar és német nemzetiségeket, terjeszteni a kényuralom, az abszolút kormányzat elveit. Mert bár az örökösödési háború alatt elég alkalma volt is meggyőződnie, hogy a veszély napjaiban egy erőteljes, szabad nemzet a trónnak is legerősebb támasza; bár alkalma volt tapasztalnia, hogy míg a többé kevésbé már kényuralom alá hajtott többi örökös tartományok eleinte közönyösen, majdnem tétlenül nézték a fejedelmi ház veszedelmét, az alatt az alkotmányát megőrzött, önkormányzattal bíró magyar nemzet, mint egy férfi álla ki védelmére s csak ennek példája volt képes amazokat is felbuzdítani: de Mária Terézia ezen tapasztalás daczára sem lett barátjává, apólójává az alkotmányos önkormányzatnak. Ő nemcsak kényelmesebbnek, hanem az örökösödési háború számos eseteiben hatékonyabbnak is találta a saját akaratától függő önkényes

kormányhatalmat; mi aztán nagy mértékben kifejté lelkében, jellemében a benne már természet szerint meglévő kényuralmi hajlamot. Ettől indítatva, hol csak lehetett, Magyarország kormányügyeire is törekedett ő kiterjeszteni a többi örökös tartományokban megalapított kényuralmat s az ebből folyó kormányzati egyenlőséget, vagy legalább mérsékelni, gyöngíteni az alkotmányos kormányzati önállóságot.

És sikerült is neki egyenlősítő elveit annyira beoltani, hosszú kormányélete folytában, a közügyek kormányába nem különben, mint a nemzeti erkölcsökbe, hogy ősei egy század folytában vérengző oroszaktól kísért törekvéseinek eredményét az általa szelíd módokkal, kegyelmek s jótétemények által eszközlöthöz hasonlítani sem lehet. Mária Terézia ritka uralkodói tehetségekkel volt felruházva a természettől; s még női gyöngéd jó szive is hatalmas kormányeszközzé vált törekvéseiben. Ennek szintűgy, mint eszélyes modorának s kitartó szívósságának tulajdonítandó az eredmény, hogy ő, az alkotmányos igazgatási formák fentartása mellett is, oly kényuralmat gyakorolt a nemzet fölött, oly átalakuláson vitte azt keresztül, minőt elődei minden erőszakkal is süker nélkül kísérlettek vala meg a mult század folytában.

Bár célja ezekéhez hasonló, sőt egynémiben egyenlő vala; de a multak történetéből okult eszélyessége, ügyes női tapintata, szívének természetes jósága, a módok s eszközök megválasztásában, melyekkel céljára törekedett, nagyon eltért elődeitől. Minden erőszakolástól idegen, a lassú csendes átalakulástól várt egyedül tartós sükert; s annak kivívására a fejedelmi és női kormányesterség egész fegyvertárát működésbe tette. Ezen átalakítást oly halkán, a nemzet hajlamaival oly egyező módok által, fejlődésével, felvilágosodásával oly annyira lépést tartva, gyöngéi iránt oly kimélettel hajtotta ő végre, hogy senkiben sem támad vala aggodalom, hova vezetnek ezen, az alkotmányos kormány szellemével, a nemzeti függetlenséggel ellenkező átalakí-

Mária Terézia
kormánymo-
dora.

1748–1751. tások? Mennél veszélyesebb volt valamely intézkedése az alkotmányos szabadságra s a nemzeti önállóságra nézve, annál több gondot fordít vala reá, hogy oly színben tűnjék fel az a nemzet előtt, mintha egyedül igazságszeretetből, országanyai gondoskodásból eredne, melylyel, szeretett hú Magyarországa becsületét, művelődését, javának gyarapodását hordaná szívéen mindenek-felett. És kételkedni nem is lehet, hogy erről sok esetben maga is így volt meggyőződve; és számos intézkedése csak is ezen indokokból származott.

És ekként történt aztán, hogy míg egy részről az ország területi espégét helyreállította, alkotmányának megtartását minden alkalommal fennen hirdette, s annak gépezetét, formáit lelkiösmeretes hűséggel meg is tartotta, sőt egyben másban annak még csorbáit is kiigazította; más részről több sarkalatos törvényeit büntetlenül megsérthette, szellemét sokban elferdíthette s a kényuralmi elveket az igazgatás egynemely ágaiba, minden hangosabb ellenzés nélkül, mintegy észrevétlenül beolthatta; a szabadságára, önállására oly büszke és féltékeny nemzet szellemét, erkölcséit pedig, legalább a főnemesség körében, annyira megváltoztatta, hogy 1780-ban, midőn életének vége szakadt, alig lehetett többé ráismerni azon, erkölcséiben talán kissé nyers, de szabadságot szerető, nemzetiségére s különyszerűségére büszke, a kényuralom fékét nem tűró erőteljes nemzetre, mely negyven évvel elébb a Habsburgok trónját fél Európa ellen megmentette.

Magatartása
a nemesség
iránt.

A nemzet ereje mind politikai mind erkölcsi tekintetben a nemességben létezett. Az alkotmány aristocratiai lévén, az egész államhatalom, a mennyiben az a nemzetet megilleté, a nemesség kezében feküdt. A nemzeti szokások, erkölcsök, uralkodó eszmék, az egész nemzeti szellem szintén a nemességtől vették irányukat: ez volt hordozója a nemzetiségnek és a hazai műveltségnek. A városok, nagyobb részben idegen ajkú lakosaikkal, annál csekélyebb tényezői valának a nemzeti életnek, minthogy iparuk, kereskedelmök még

nem emelkedett nagyobb jelentőségre, s a nemesség nem igen lakott kebelökben. Egyesítési, átalakítási törekvéseiben tehát Mária Terézia a nemességre fordítá figyelmét minde- nekfelett, nem kételkedvén, hogy célját csak úgy fogja megközelíthetni, ha a nemesség megnyerése s átalakítása sikerülend. E tekintetben nagy nyereség volt a királynéra nézve az, hogy a veszély, mely trónját fenyegette, s a nemzetben helyezett bizodalmanak első nyilatkozata a feszesebb és szigorúbb nemzeties kedélyeket is mindjárt eleinte feléje hajlítja; sokakban pedig szinte határtalan lelkesedést ébresztett iránta. Utóbb aztán maga azon nagy szolgálat is, melyet neki kormányja elején a nemzet tőn vala, folytonosan ébren tartá irányában a kedélyek jó indulatát: mert természeti tulajdonságai közé tartozik az emberi szívnek, rokonszenvvel, előszeretettel ragaszkodni ahhoz, mit egykor nagy áldozatokkal mentett meg.

Nagy nyereség volt ezen kívül reá nézve még az is, hogy az ország rendei, kik a bécsi udvarnak ezen egyesítési törekvéseiről már az elébbi kormányok alatt saját tapasztalataikból is eléggé meg valának győződve, látván egyszersmind hogy e törekvéseket a német miniszterektől környezett fejedelemtől egészen meggátolniok másként lehetetlen: mindjárt az 1741-ki országgyűlésen némileg maguk is elfogadták az eszmét. Miként fentebb látók, oda fordíták ügyekezeteiket, hogy miután az uralkodó ház a császári méltóság birtokától jelenleg elesett, s Mária Teréziának, ki német-cseh tartományai után, választófejedelmi rangra süllyedt, a magyar királyság adja meg tulajdonkép rangját, címét, hatalmát az európai nagyhatalmasságok között, — ezentúl Magyarország tekintessék a monarchia súlypontjának magkövének, mely körül a többi örökös tartományok csoportosuljanak, melyhez amazok viszonyai idomíttassanak, s a magyar kormányférfiaknak legyen a közös fejedelem összes monarchiája tanácsában is eldöntő szavok. A királyné, mint tudjuk, valóban nevezett is ki többeket a magyar urak

1748—1751. között belső titkos tanácsosaivá, mi azt látszék mutatni, hogy Mária Terézia, a nemzet iránti hálás érzelmeitől indítatva, csakugyan kész helyt adni a magyarok ebbeli kívánatainak. Ennélfogva aztán nem is ébresztett gyanút s ellenzéket egyenlősítési törekvése, bár annak elég jeleit adta a legfőbb államhatalom gyakorlatában. Csak később tűnt elő világos abban, hogy a királyné e központosítási mütételében korántsem Magyarországot választá súlypontul; sőt a meny nyire jó módjával lehet, erre is kiterjeszteni ügyekszik a német-cseh tartományok felsőbb kormányzatában megállapított kényuralmi elveket. De akkoron már aunyira körülhálózva volt általa a magyar főnemesség, hogy az többé nem támasztott ellenzéket s tanulékony alapnyvá, mondhatnók, hajlékony anyaggá vált vala a szép királyné ritka ügyességű kezeiben.

A magyar nemesség Mária Terézia kormányra léptéig, nagyon kevés kivétellel, szüzien megtartotta volt szokásaira, erkölcsaire, szellemére nézve a maga sajátságos, ősie jellemet; s e különszerű magán és társadalmi élete, mely, daczára a szomszédságnak s fejedelmi udvara egyazonságának, minden más örökös tartományok nemességétől különböző vala, politikai államéletére is nagy befolyást gyakorlott. Egyebek közt, sikeresen ápolá benne az ősi intézményekhez való ragaszkodást, alkotmányos szabadságának szinte a bálványozásig menő szeretet. A főnemesek, bár a hűbéries államok példája szerint viselték és szerették is a Habsburg házból eredt királyoktól nyert hercegi, grófi, bárói czimeket, még nem valának a királyok házi tisztjei, szolgálói, nem valának udvari nemesek; hanem, őseik példája szerint fegyvertárral, ágyúkkal fölszerelt, fegyverszolgálatra köteles szabados jobbágyaiktól őrzött váraik s kastélyaikban lakva, szabad, országos, uralkodó nemesek maradtak, közepette ezernyi jobbágyaiknak, kiknek java, élete inkább is függ vala tőlök, mint a távol külföldön lakó, soha nem látott királytól, s kik fölött hagyományos szokás és ősi törvények szerint egész terjedelmében gyakorolták patriarchalis hatóságukat.

Az ifjú birtokos nemes tanulmányait a hazai iskolákban, a protestansok közül többen a külföldi egyetemekben is végezvén, miután még pár évig valamely országos főhivatalnok, hétszemélyes vagy királyi táblai bíró oldala mellett „patvarizálva“, magának a közügyekben s honi jogviszonyok és törvénykezésben elégséges ismereteket szerzett, az ősi fészekben települt meg. Magyar hölgygyel lépett házasságra, s életét jószágai felügyelésének, jobbágyai igazgatásának s gyermekei nevelésének gondjai közt tölti vala. Szórakozást, multságot a vadászat, szomszédi látogatások s ezek alkalmával víg poharazás adának neki. Ezen egyszerű, mindennapi életbe csak a megyei és országgyűlések, a törvényszéki határnapok, vagy, ha hivatalt viselt, tisztii foglalkodásai vegyítének némi változatosságot. Ha tudott is a latinon kívül, — mit tudni multhatatlan szükség volt, ez lévén a törvény s birtokjogait biztosító okmányok nyelve, — más, idegen nyelveket; társalgása mindazáltal kizárólag az anyai nyelven folyt. Ez hangzott ekkoron még a megyei gyűlésteremekben is, mert a dcák nyelven folytatott tanácskozás, kivéve tán a felső, tótajkú megyéket, korántsem volt még oly divatos, mint mennyire lett épen Mária Terézia kormányideje alatt; sőt még az országgyűlési tanácskozás nyelve sem volt annyira latin, mint utóbb midőn a főrendek tábláján mind többen a konyhadiákság tudós palástja alá rejtették a hazai nyelv roszul vagy épen nem tudásának szégyenét. Valamint pedig nyelve, úgy öltözete, viselete is kizárólag nemzeti volt a nemes úrnak szintűgy mint magyar nejének, mind a házi mind a társadalmi s nyilvános életben: a francia vagy német divat, ha talált is néha, Károly idejének vég szakától kezdve, itt ottegy-egy utánzóra, még szokatlanak mondható s bár kinél is a hazafiatlanság jelének tartott, mint ezt némely külföldieskedő úr az 1741-ki országgyűlésen tapasztalta ¹⁾).

¹⁾ Ilyenek bélyegzi azt a horvát Kolinovics is „Nova Hung.

1748—1751.

Hamar meggyőződött a királyné, hogy míg a nemesség szokásai, erkölcei, nyelve, viselote tekintetében ily elkülönzött, nemzeties állapotban marad, mindaddig politikailag sem fog átalakulni, nem fog simúlni az ő céljaihoz; mindaddig a szabadságaira büszke, jogaira aggodalmasan féltékeny, hajthatatlan magyar nemesség álland vele szemközt. Ő pedig kényuralmi hajlamaiban semmi közép hatalmat, volt legyen az egyházi vagy világi, nem örömetst túrt trónja mellett. Szabadúlni kívánt tehát, mennyire lehet, az alkotmányos aristocratiától is, mely királyi hatalomteljességét korlátolá. Mivel azonban a múltak történelméből eléggé meggyőződhetett, hogy e nemességet alkotmányos jogaiban csorbítani annyi volna, mint azt maga ellen zudítani: ő tehát mindekelőtt annak társadalmi átalakítását tűzte ki céljául. Ezt pedig annál könnyebben s biztosabban remélheté sikeríteni, minthogy az eszközök egyedül a trónját megmentett nemzet iránti háláját látszának tanúsítani, s nemcsak gyanút nem ébresztettek, hanem inkább mind egyeseknek mind a nemzetnek kedvesek voltak, hiúságának hízelegtek.

Ő ugyanis nem kevesbbé hálából a nemzet iránt, mint kiszámított statuscélokból, nevezte ki az urakat és nejeiket udvari hivatalok és szolgálatokra, ékesítette fel címekkel és díszjelekkel, halmozta el udvarában kitüntetésekkel és kedvezésekkel. Nemcsak azok, kik ilyféle kegyekben részesültek, hanem maga a nemzet is csak azt hitték, hogy e kegyelemosztások oka és forrása egyedül a kedélyes, jó szívű királyné hálája. És tagadhatatlan, ennek is megvolt azokban a maga része. De a hálabizonyítvánnyal Mária Terézia egyszersmind azon célta is összekötötte, hogy a büszke urakat, nemesekeket váraikból, hol kis-királyokként uralkodtak, kicsalja, a Bécsben lakásra szoktassa, az udvari fényt, multságokat velök megkedveltesse; miszerint aztán

Periodus⁴ című munkája több helyein, az 1741-ki országgyűlés történelmében.

azoktól lelánczolva, állandólag az udvar körében telepedjenek le, s annak folytonos hatása alatt világnézetök, az élet javaira vonatkozó becsmértékök lassanként megváltozzék, nyelvök, viseletök, szokásaik erkölcsaik tekintetében a német nemzetiséghez mindinkább simúlva, észrevétlenül politikai elveiket is megváltoztassák, átalakuljanak. Mi alatt pedig a fő s más gazdagabb nemeseket ekként Bécsben lakniok szoktatta, volt gondja arra is, hogy e művét állandósítsa. E végett szinte pazar volt a czimek, kamarási hivatalok, érdemjelek, adományok s előmozdítások osztogatásában; fiaikat a seregben az egyházi s polgári hivatalokban előléptette, gazdag házasságokra segítette; leányaiknak hasonlókép fényes állásban lévő férjeket szerzett, vagy alapítványos és kegyelmi díjakat rendelt. A kiházásítás nem csekély szerepet játszik a királyné államterveiben. Ezen, egyébiránt jó szívből eredő, avatkozása a családi élet körébe különben is gyöngeségeihez tartozván, azt, mint a nemesség erkölcsi átalakítására egyik leghatalmasabb eszközt, nagy mértékben gyakorolta. A magyar ifjú uraknak német hitveseket szerzett; a magyar hölgyeket német urakhoz adta nőül, az ilyféle házasságok kötésében majd fejedelmi tekintélyét vetvén a mérlegbe, majd a női fondorlat fegyvereit tévén mozgásba. A magyar családokba beszerzett német nők aztán, tudtokon kívül is szövetségeseivé lettek államtervében, férjeiket Bécshez lánczolván s folyton németesítvén, gyermekeiket német szellemben neveltetvén.

Mária Teréziának ezen, az érdekeltek által anyai gondoskodásnak magasztalt eljárása nem szorítkozott egyedül a főnemesekre: egyaránt kiterjedt az egyéb előkelő nemes családokra is. A közép nemesség is számos jótéteményei s kitüntetéseivel dicsekedhetett a „kegyes királynénak“; ki azonban e jótéteményeinél, a nemesség iránti hálájának lerovása s a jótékonyságra hajló természeti ösztönének kielégítése mellett mindig szeméi előtt tartá a hagyományos államczélt, a magyar nemzetiség beolvasztását az osztrák biroda-

1748—1751. lomba. Azon fogásokat, melyekkel a főrendűeket Bécsbe édesgeti vala, alkalmilag felhasználta a nagyobb birtokú közép osztálybeli nemesek irányában is, hogy az év egy részét a főváros élvei közt töltsék, vagy oda legalább gyakrabban felránduljanak. Különösen e nemesség lebilincselésére volt, úgylátszik, számítva a királyi bizodalmas udvarnokok (aulae regiae familiares) rég elavult intézetének felélesztése is. A banderialis honvédelmi szerkezet virágzatának korában a királyi bizodalmas udvarnokok tiszte hadi tisztség vala: most azonban a királyné azt némi udvari szolgálattal kapcsolta össze; sőt, miként a kamarási méltóságot, úgy ezt is, pusztá czímül, kitüntetésül osztogatta.

De ennél, mi különben is kormányélete végszakára esik, sokkal nagyobb hatást gyakorolt Mária Terézia a nemesség erkölcesinek átalakítására az udvari testőrcsapat s a nevérol czímzett bécsi lovag-akademia, a Theresianum által. A testőrcsereg rendesen százhusz, de néha számosabb, — mint például nemsokára megalapítása után, József császárrá koronáztatásakor, midőn annak létszáma körülbelül ötszázra emelkedett, — jobbára a közép nemesség soraiból választott ifjaktól áll vala; kik miután öthat évet az udvari szolgálattban, Bécsben, töltöttek, vagy hadi tisztségbe, vagy polgári hivatalba léptek át, újaknak adandók helyet a testőrségben, — hogy így az elnémetesedés mennél többekre átterjedjen.

A Theresianum, melynek a királyné, 1746-ban atyja „Favorite“ nevű kedvencz palotáját engedte át, részint az ő, részint egyes urak alapítványaiából egy nagyszerű nevelő-intézetgé gyarapodott, melyben a nemes ifjak vegyesen valamennyi örökös országok s tartományokból, a királyné legfelsőbb felügyelése alatt neveltettek. Koch tanácsos, a királyné cabineti titkára mindjárt az akademia felállítása után 1746-ki octob. 28-kán azt írta Grassalkovich grófnak, hogy ő felsége azon reményt ápolja, hogy ezen intézetből számos polgári s katonai jelességek fognak kilépni. Ezért

nagyon kívánja, hogy abba a magyar nemesség is küldje be ^{1748-1751.} fiait. Ő felsége még segíyezni is hajlandó a szegényebbeket. Kedves dolgot tenne Grassalkovich ő felségének, ha ezt a nemesség keblében kieszközölné. Egy másik, nov. 5-kén kelt levelében pedig tudósítja őt, hogy Vay Ádám tizenhét éves fiát ő felsége saját költségére vétette fel a Terezianumba, mi végre évenként száz körmőczi aranyat határozott fordítatni ¹⁾. Utóbb, 1751-ben a kancellariának szept. 13-kán benyújtott véleménye szerint, a magyar ifjak nevelési alapjául Mária Terézia egyebek közt a Kolonich érsek halálával megürült bátaszéki apátság gazdag jövedelmeit tűzte ki. Ezen akademia, melyben aztán összesen kétszáznál több, s mintegy 50—60 magyar ifjú neveltetett, minden tekintet nélkül a külön nemzetiségekre, legtalálőbb kifejezése volt azon czélnak, melyet a királyné összes birodalmára nézve elérni törekedett. A magyar nemes ifjak, kik ott idegen tanítók által, idegen nyelven és szellemben neveltetének jobbra teljesen kivetkeztettek nemzetiségökből; többen még anyai nyelvöket is elfeledve kerültek ki az intézetből.

A nemzeti szellemnek ezen elköresülése, a nemzetiség ezen meggyöngülése a királyné országlatának már ugyan első évtizedében is kezd vala feltűnedezni a társadalmi életben; de mivel annak jelenségei csak később lettek szembe-tűnőbbekké, valaminthogy az e cél elérésére fordított eszközöket, felhasznált fogásokat a királyné maga is csak későbbi éveiben tette mozgásba, vagy gyakorolta nagyobb mérvben: alább még bővebb alkalmunk lesz ábrázolni a nagy nevű királyné kormányéletének s hatásának ezen részleteit. Most pedig térjünk vissza a politikai események időszerinti fejleményeire.

A nemzetiség
gyöngültének
kezdeté

¹⁾ Koch levelezése Grassalkovichcsal a kancellaria le véltárában.

IV.

1748—1871.

Külpolitikája.

Azon viszonyokban, melyek az örökösödési háború s az annak véget vető aacheni békekötés alatt a bécsi udvar s a külhatalmak közt kifejlettek, némileg már egy újabb háború magvai is el voltak hintve, melyek azonban csak több évek múlva érlelődtek tényekké. Mária Terézia nem feledhette el Slézia elvesztét, sem a minden joggal s méltányossággal ellenkező módot, melylyel annak átengedését II Fridrik király tőle kierőszakolta. Fridrik ellen ő ezóta legyőzhetetlen ellenszévvel viseltetett; s e tartománynak visszavétele, lön az aacheni békekötés után leghőbb óhajtása s külviszonyai tekintetében törekvéseinek legfőbb célja. Ennek elérése végett e viszonyokban ő egy egészen új, ősei hagyományos politikájától lényegesen eltérő irányt kezdett megalapítani.

Franciaország a burgundi örökösödés óta folyton elensége volt a Habsburg háznak, s ez mindig a tengeri hatalmakban, Angliában, Hollandban keresett amaz ellen szövetségeseket. Előre látható volt tehát, hogy egy új háborúban, melyet Mária Terézia Fridrik ellen e szövetségekkel lenne kezdendő, Franciaország ismét a porosz király pártjára fogna állani: az egyesült porosz és francia hatalom ellen pedig a diadalra nem igen lehetett kilátás. E fölött a régi szövetség Angliával, Hollanddal, ha bár háború esetére megújítható lenne is, már nem igen tetszék a királynénak. Angliának gőgje, melyre magát a bécsi udvar iránt a már több ízben nyújtott segedelem következtében mintegy feljogosítva lenni negélyezé, önzésteljes magaviselete nem kevésbbé a háború kezdetén, mint a turini, dresdai és aacheni békekötések alkalmával, melynél fogva épen Anglia kényszeríté a bécsi udvart arra, hogy Lombardia egy részét Szardiniának, Sléziát pedig Poroszországnak átengedje; s önérdékétől indítatva, szintúgy cserben hagyni készült egy külön békekötés által Franciaországgal Mária Teréziát,

mint 1712 ben az utrechti békével cserben hagyta volt 1748—1751.
Károly császárt; — mind ez érzékenyen sérté a királyné kedélyét s elidogeníté őt Angliától. Még több hidegséget sőt ingerültséget is hozott a két udvar közti viszonyokba ama surlódás, mely köztök a Schelde folyam zárata, az ugynevezett Barriére-szerződvény ügyében, épen az aacheni békekötés korában fejlett ki. Mind ez arra birta Mária Teréziát, hogy, Kaunitz Venczel miniszterének tanácsára hajólva, fejedelmi házának hagyományos politikájától eltérjen, s a jövőendő események tekintetében Angolország helyett Franciaországban szerezzen magának oly hatalmas szövetségest, kinek segédelmével Fridriktől Sziáziát elvehesse, Poroszországot hatalmának előbbi szűkebb korlátai közé szoríthassa. Az aacheni békekötés után e végett Kaunitz segédelmével, bár nagy titokban, de buzgóan s ügyes tapintattal kezdett is működni a francia udvarnál, hogy, megtörvén a régi ellenséges indulat kergét, azt barátjává, szövetségesévé változtassa. És míg ebben a szívós kitarással folytatott működés s a politikai ügyek további fejleményei ezélra vezetnék, a beállott békeidőt Poroszország irányában, nem is tartá másnak, mint fegyveres békének, mint készületnek, a kedvező alkalommal újra megkezdendő háborúra.

E viszonyok adják kezünkbe kulesát az országgyűlésnek is, melyet a királyné Magyarország rendleinek 1751 tavaszára Pozsonyba kihirdetni szándékozott. Az örökösödési háború végén az állandó zsoldos sereg 180 ezer fegyveresből áll vala; a fenforgó viszonyok s a jövőendőre vonatkozó tervek e jól begyakorlott s fegyelmezett hadak létszámát a béke folytában is nemesak fentartani, hanem még lehetőleg szaporítani, annak szervezetét tökéletesíteni, multhatatlanul szükségessé tették. E sereg évenkint tizenhat millió forintba, az összes monarchia bevételeinek mintegy harmad részébe került; a nyolcz éves háború pedig a kincstárt nemesak kiürítette, hanem tetemes adósságokkal is terhelte. Mária Terézia

1751. az adót ennél fogva Magyarorszáiban is fölemeltetni ohajtá. Ez volt tulajdonképeni indoka és czélja az országgyűlésnek.

Országgyűlés. Az országgyűlés előkészítése, határnapjának megszá-
bása, s a felveendő tárgyak meghatározása végett a királyné már 1750-ki novemb. 5-kén tartatott udvari értekezletet, melyen a kancelláron kívül gr. Kollonics, Klímó püspök, Nedeczky, Végh, Somsich, Koller és Szvetics tanácsosok vettek részt. Az országgyűlés megnyitásának napjaul az 1751-ki april 18-ka tüzetett ki. Tárgyaiul az értekezlet tagjai az adón kívül mind azon tárgyakat felvételni javasláék, melyeket a tíz év előtt tartott országgyűlésen időhiány miatt bevégezni nem lehetett. Szükségesnek látták továbbá felvenni a még 1723-ban megrendelt törvényjavítási munkálatot. S ha erre most netalán csak egy országos bizottság küldetnék ki, legalább is a büntető törvénynek, mint felette hiányosnak javítását elhalaszthatlannak vélték.

Figyelmeztette továbbá a tanács a királynét arra is, hogy miután a rendektől adóemelést szándékozik kérni, igen valószínű, hogy a rendek viszont sérelmekkel s kívánatokkal fognak fellépni, kivált a marhakereskedés, a katonai előfogatok s hasonló terhek tárgyában. Ez utóbbira nézve magok is hasonló megváltást javasolnak, mint a milyen az örökös tartományokban divatozik. A királyné azonban igen jellemzőleg válaszolt az udvari tanács e figyelmeztetésére. „Nem is volna diéta, úgymond, ha az ország a maga sérelmeit annak módja szerint nekem fel nem terjeszthetné, s azok orvoslatát tőlem nem kérhetné. És a mi a többi örökös tartományok kára nélkül megtörténhetik, annak megnyeréséről bizonyosak is lehetnek a magyarok. A kancellaria részletesen adja elő, a mit ők méltán sérelemnek tartanak, hogy eleve készülhesünk reá, és aztán mindent gyorsan elintézhessünk ¹⁾).

¹⁾ A királyné sajátkezű hátirata szóról-szóra ez: „Es wäre ja kein diet, wann nicht das Land ihre beschwärde mit Arth mir vorstellte und von mir die abhülffliche Hilf anbegerte. Was sein wird können ohne Schaden der Andern Erbländer, können die Hungern sich gesichert

A tanácskomány által ajánlott határidő a királyné által elfogadtatván, az országgyűlés a novemb. 27-kén kiadott meghívók által 1751-diki april 18-kára Pozsonyba kihirdetett. „Fő gondja — úgymond e meghívókban a királyné — az Istentől kormányára bízott országok s tartományokban az állandó békét, nyilvános nyugalmat és pontos igazságszolgáltatást megszilárdítani. Magyarország azon háborúk nyomoraitól, melyek többi tartományait érték, a nemzet buzgó s nagylelkű határozata által nem csak önmagát megőrizte, de az örökös tartományoknak is gyors és sikeres segílyt nyújtott, mi által magának királyi háza iránt nagy érdemet, önmagának halhatatlan dicsőséget szerzett. Mi is tehát anyai gyöngédségünknel fogva, mihelyt a béke helyreállt, elhatároztuk, az országba jöni s a rendekkel tanácskozni a közjó felett ¹⁾.“

Három héttel a gyűlés megnyitása előtt megszűnt élni a 88 éves Pálffy János, az ország nádora, kinek a nemzet a szatmári békekötést, Mária Terézia pedig trónja megmentésében a nemzet lelkesedését nagy részben köszönhette. Egy új nádor választása is szükségessé lévén tehát, evvel az országgyűlés tárgyai is megszorodtak. A királyné környezetében lévő urak, kivált a német miniszterek tetemesb öszveggel ohajták emeltetni Magyarország hadi adóját. Mária Terézia azonban eléglé az egy milliónyi adópótlékot, mit a magyar főhivatalnokok, egyebek közt Grassalkovich

halten, als von mir zu erhalten. Die Canzlei solle mir aber specifice geben, was selber künfte bekant sein, über was selbe sich billig beschwären, kunnten damit von Hof aus zu allen mich bereiten, damit nichts aufgehalten wird, und die als schleunig gehen.“ A cancellaria levéltárában.

¹⁾ A végszavak így áltak a királynénak benyujtottfogalmazatban: pro maternae nostrae sollicitudinis teneritudine — ehhez a királyné sajátkezüleg ezt írta: quam uberrimis et luculentissimis documentis ex quo tempore regni habenas suscepimus, toties iam comprobavimus et nunquam non comprobabimus. A cancellaria levéltárából.

1741.

kamaraelnök is kivihetőnek véleményezett. Koch cabineti titkár, ki sűrű levelezésben állott a magyar kamaraelnökkel, az országgyűlés határnapját megelőző napon azt írta Grassalkovichnak, hogy bár némelyek többet javaslának kérni, Ő felsége csak egy millióval kívánja szaporíttatni az adót, de el van határozva, ebből semmit sem engedni. A titkár ápril 17-kén közlé Grassalkovichcsal a kir. proporsitiók mását is a királyné meghagyásából s nagyon meg volt lepetve, Grassalkovich válasza által, melyben írta, hogy az egy milló, mire nézve elébb ő sem látott nehézséget, nem fogna megajánlatni¹⁾.

A királyi előadásokban, melyek máj. 10-kén nyujtattak át a rendeknek, Mária Terézia megemlítvén, mily anyai indulattal viseltetik a nemes ország iránt, s ügyekszik gyarapítani annak díszét és jólétét, nem mulasztá el magasztalni a nemzet hűségét és lelkesedését, melynél fogva vagyonát, vérét s életét vala kész áldozatul hozni a trón védelmére. De a béke megőrzésére, úgymond, melyet részben a magyarok hozzájárultával szerzett, a sereget jó karban kellend fentartani; mi az ország részéről is annál inkább igényli az adó szaporítását, mivel némely tartományok elveszte következtében a közjövédlem megcsökken s a kincstáron annyi teher fekszik, hogy a rendes kiadásoknak is képtelen megfelelni, bár a többi örökös tartományok e hiány pótlására minden erejüket megfeszítik. Kívánja tehát a rendektől, pótolnák a hadi adót, — mely 1719 óta pénzüil harmadfél millió forintot tőn, — egy millió kétszáz ezer forinttal, nem kételkedvén, hogy őt, ki nem annyira királynéjok, mint kegyeletes anyjok, e segélylyel támogatni, s annak készséges megajánlása által eddig is bőségesen tanúsított kegyelmeinek újabb s bővebb bizonyítványaira ösztönözni el nem mulasztandják. Kívánja egyébiránt, hogy annak felosztása körül méltányosan intézkedjenek; a tárgyalásokat pedig a törvényes két hónapi folyam alatt befejezzék.

¹⁾ A kancellária levéltárából.

A nádorválasztásról említés sines a kir. előadásokban; a királyné azonban, mivel tudtára esett, hogy az a nemzetnek közkívánata, még az napon leküldé a kijelöltek neveit rejtő zárt levelet. A nemzet bizodalma Batthyány Lajos eddigi főkancellárt emelte a magas méltóságra.

Ekként teljesítvén a közóhajtást, tulajdonkép a maga kívánatainak valósítását tartá szem előtt Mária Terézia. E tekintetben ő már előleg is mindenkép ügyekezett hatni a rendekre. Midőn az országgyűlési választmány, mely meghívása végott Bécsbe küldetett, feladatát nála elvégezvén, a királyi gyermekek üdvözetére ment, Károly főherczeg — minek példáját eddigelé nem adta még az uralkodó ház, — magyar beszéddel válaszolt a tisztelgő bizottmánynak. Magok a királyi előadások kegyes, hízeltgő kifejezései is szívnyeresre valának számítva. De a rendek, bár hálájokat fejezték is ki június 3-kán kelt válaszfeliratukban az irántuk annyiszor tanúsított s most újabban is nyilvánított anyai indulatáért, nem lőnek oly készségesek, mint ő óhajtja vala, az adó felemelésenek megajánlásában. Több napig fáradozának — mondák abban egyebek közt, — hogy az ország erejét, képeességét lelkiösmerotesen megvizsgálják s lássák, mennyire teljesíthetik a kegyes királyné kívánatát; de bár elismerik a sereg fentartásának szükségét, s bár szintoly készséggel óhajtának is újabb bizonyítványait adni ragaszkodásuknak szeretett királynéjok iránt, minővel trónraléptekor életöket és véröket ajánlák fel neki: úgy találták mindazáltal, hogy részint a múlt évek áldozatai, részint a török járom utófájdalmi, részint a több évi természeti csapások és szűk termés, részint végre a kereskedelem pangása, melyet az ország ártalmára újabban felállított osztrák vámrendszer, s a bécsi kereskedőknek erre alapított egyedárusága egészen lebilincsel, sokkal inkább kimerítették az országot s megcsökkentették keresetforrásait, mintsem hogy a királyné kívánatának megfelelhessenek. Sőt kérik őt, segítene országanyai indulata szerint e bajokon, melyeket sérel-

1751.

meik előadásában részletesen felterjesztendők lesznek. Mert a vagyonosság azok következtében oly annyira fogy, az elszegényedés oly aggasztó mértékben növekszik, hogy ha a nép keresetének bővebb források nem nyitattnak, félni lehet, hogy még az eddigi adók behajtása is lehetetlenné válandik.

A királyné, miután a nádornak élő szóval is kijelentette, hogy az országnak bizonyára nem esik oly nehezen a megajánlás és megadás, mint neki a kérés szüksége, válaszában a birodalom elutasíthatlan szükségletét említvén, az adó kivánt fölemelését tovább is sürgeté. Igére mindazáltal egyszerűsmind, hogy a mennyiben a többi örökös tartományok kára nélkül történhetik, kedvező választ adand az országnak az anyagi érdekek tekintetében előadott sérelmeire. A rendek tábláján e válasz jun. 11-kén s a következő napokon élénk vitákra szolgáltatott alkalmat. Fekete György, kir. személynök, a kir. tábla ülnökei s a káptalanok követei, hazai nyelven mondott beszédeikben, hévvel küzdének a királyi kívánat mellett. Azok egyike úgy vélekedék, hogy, ha a kivánt összeg súlyosan terhelné is az országot, legalább négyszázezer forintot a nép túlterhelése nélkül még is megajánlhatnak. A rendek nagy többsége azonban a sérelmet kívánta mindenkelőtt tárgyalni s felterjeszteni, mondván, mi haszna lenne a nagyobb adó megajánlásának, miután a nép, ha adózási képessége nem gyarapíttatik, az eddigi adót is bajosan fizetheti. A sérelmek egy része már elébb ki lévén dolgozva, június 17-kén fel is terjesztetett. Míg azonban a többiek felett folyt a tanácskozás, a nádor és a kir. személynök magán körökben is minden módon törekvének hatni a rendekre s őket június 21-kén reá is birták, hogy legalább háromszáz ezernyi adópótlékot fogadjanak el. De erre is csak oly feltétel alatt adták megegyezésöket, hogy a királyné is orvosolja a sérelmeket; a nép terhei pedig egynémiben kevesbíttessenek, különösen annak ingyen fuvarozása és szénadója törültsék el. Utóbb, a főrendek nem támogató sürgeté-

seire ezen ajánlatot 500 ezer forintra emelték. A királyné második leirata folytában pedig a megszüntetendő fuvarozás és szénaadó fejében még 200 ezer ftot ajánlottak. Az adóösszeg e szerint három millió kétszázezer forintra emelkedett.

Míg ezután az ország rendei az adónak a királyné által is szivökre kötött arányosabb felosztásában s kivetésében fáradoznak, a királyné a Rákos mezején összegyűjtött hadsereget vette szemle alá, s a budai királyi lak előhaladó építését tekinté meg¹⁾. Visszatérte után azonban váratlan in gerűlség fejlett ki a rendek tábláján. A felterjesztett országos sérelmekre adott királyi válasz egyáltalában nem elégítette ki várakozásukat. A többség abban semmit sem látott, mi csak törvénybe igtatást is érdemelne; miért azt teljesen mellőzni akará a törvényezikkeleyek szerkesztésénél. A királyné ezen elégületlenségről értesülvén, aug. 23-kán újabb, egynémiben kedvezőbb leirattal ügyekezett megnyugtanni a rendeket. Igére ebben egyebek közt, hogy a magyar természetnyek kivitelének könnyebbítése végett ügyekezni fog Bajorországgal és Velenczével kereskedelmi szerződéseket kötni; a német örökös tartományok részéről fenálló vám-

¹⁾ A királyné aug. 8-tól 13-ig időzék Pesten, hol a város őt oly nagy tisztelgessel fogadta, hogy ő, meglegedése jeléül a tanács valamennyi tagjait nemesi rangba emelte. Lakása az egri püspök, Barkóczy Fer. házában vala. Majdnem naponkint kikocsizott a Rákosra, látni a sereg gyakorlatait. Különösen kitüntette M. Terézia ez alkalommal a szegény, kolduló tót diákból grófságra s roppant gazdagságra emelkedett Grassalkovics Antalt, ez idő szerint kamaraelnököt, kinek gödöllői uradalmában, hol ő magának egy nagyszerű kastélyt épített volt, aug. 10. és 11-kén, a császárral együtt vendége volt. Grassalkovics oly fénynyel fogadta magas vendégeit, hogy az udv. urak maguk megvallák, hogy ahhoz hasonlót még nem láttak. A kastély, melybe 100 lovagtól kiérve, este vonult be a királyné, 70 ezer lámpától tündéri világításban uszott. Más nap a kastély s park megtekintése után a pazar fényű ebédben több ezren vettek részt; este táncvizigalom mulattatá a vendégeket. — A császár már elébb a bányavárosokba utazott, azokat szemügyre veendő.

1751.

s más kereskedelmi viszonyok javítása végett pedig értekezletet fog intéztetni a magyar kir. helytartótanács és ama tartományok kormányzékei között.

De alighogy a kedélyek e királyi ígéretek következtében némileg lecsöndesültek, már is újabb s még hevesebb ingerültséget támasztott a királyné azon kívánata, hogy Győr, Komárom, Zombor és Újvidék városok, melyeknek nem rég adattak volt szabad kir. városi kiváltságaik, oly módon czikkelyeztessenek be a törvénykönyvbe, hogy az országgyűléseken megjelenési és szavazási joggal is felruháztatván, az ország többi rendei közé fölvétessenek. A városok e felszabadítása, mint tudjuk, abban áll vala, hogy a jobbágyi viszonyok s a vármegyei hatóság alól kivétetvén, saját hatósággal ruháztattak fel, mely a polgárok által ugyan, de örökösen választott tanács kezébe tétetett le. E tanács aztán a város ügyeire nézve a polgáriakban a helytartótanáccsal, a gazdaságiakban a kir. kamarával lépett közvetlen érintkezésbe; valaminthogy önálló törvényszékétől is, a megyeinek mellőztével, egyenesen a királyi, vagy a pörtárgy természete szerint, a kerületi táblához, vagy a tárnoki székhez vitetett a felebbezés. A királyi kamara mindazáltal oly széles befolyást tartott fenn magának a városok ügyeire, hogy azok szabadsága tulajdonkép semmivel sem lett nagyobb, mint volt elébb a megyei hatóság alatt: csak alanya változott függésöknek. Testületi jogaik azonban tetemesen szaporodtak, egyebek közt avval, hogy az országos rendek soraiba léptek, követeik által azontúl a törvényhozó hatalomban is részesülendők. S leginkább is e volt oka annak, miérthogy királyaink e kiváltságot örömet osztogatták a városoknak. A követek ugyanis, kik azokból az országgyűlésre küldettek, nem, mint hajdan, a polgárok összesége által, teljes szabadsággal, hanem csak a városi tanács által, a kir. kamara befolyásával választatván s utasítatván, kivétel nélkül a kormány pártját erősítették. Mielőtt azonban az új királyi városok a törvényhozásban való részvételök jogának gyakor-

latába tényleg beléphettek, megkivántatott, hogy a királytól nyert kiváltságuk külön törvény által erősíttessék meg.

A királyné kívánata szerint most négy várost egyszerre kellvén országgyűlési ülés és szavazatjoggal felruházni, nagy aggodalom támadt a rendekben, nehogy a királyné oly terjedelemben éljen kiváltságosztási jogával, hogy a városi követek száma végre a megyékéit is meghaladja, s a kormánypárt, mely a főrendek házában már úgy is mindenható volt, az alsóházban szinte túlsúlyra emelkedjék. A megyék követei tehát törvényhozási befolyásuk arányát veszélyeztetve látván, hevesen kikelték az ellen, hogy a korona, az ország rendjeinek előleges megkérdezése nélkül, korlátlanul gyakorolja ebbeli jogait. A vármegyéknek — ily értelemben szóla a megyei követek többsége, — veszélyes gyöngítésére s méltatlan lealázására vezet, ha a városok, melyek az alkotmány szerint erkölcsileg csak egy-egy nemes személyt képeznek, annyi szavazattal bírnak, mint az összes nemességet s ezáltal a nemzetet képviselő megyék. Felhordtak azonban még más érveket is a királyi leirat ellenében. Mondák egyebek közt: hogy a városok kiváltsága következtében a megyék közt felosztandó adó alapja kisebbedik, s úgy az adók, mint az előfogatok s más közterhek a jobbágyokra még súlyosabban nehezednek. Kijelentik ezeknél fogva, hogy, miután a kir. szabadítéklevelek a kérdésben forgó városoknak a rendek tudta nélkül már kiadattak, nem ellenzik ugyan tovább azoknak bezikkelyezését, de a törvényhozásbani részvét joga nélkül s az előfogatok kiszolgáltatásának továbbra is a polgárság terhéül maradó köteleességével.

A királyné, ki ilyféle ellenzéshez nem szokott, s azt hitte, a nemességre halmozott kegyei s jótéteményei, annyiszor tanúsított anyai gondoskodása után tőle méltán több elnézést s engedékenységet igényelhet, aug. 24-kén a nádor által boszúsan leizené a rendekhez, hogy a következő napon az országgyűlést befejezni s elutazni szándékozik; miért is a törvényczikkelyek tüstént összeszerkesztendők. De az üzenet

1751.

még hevesebben felizgatta a rendek kedélyét. Hangos panaszok emelkedtek, hogy a tanácskozásra elegendő idő sem engedtetik, s e zaklatás által a törvényhozási szabadság elnyomatik; miért sokan minden törvény nélkül akartak szétoszlan. Mások követség által kívánták megkérni a királynét, halasztaná el utazását néhány napig; mit azonban a főrendek, mint illetlent, félrevetettek s átízenték a rendeknek, hogy csak lássanak a munkához: a nádor, ha szükséges, majd talál módot, a királynét pár napi maradásra birni. Tetőpontját érte el a rendek ingerültsége, midőn az elnöklő alnádor a városok beczikkelyezésének s Koch és Toussaint bárók a kormánytól indítványozott, de a rendek többségétől ellenzett honosításának kérdését szavazatra bocsátván, a királyi tábla tagjai, a városok s káptalanok követei által felkiáltással elfogadtatta. Az ügyek ezen erőszakolása miatt a megyék követei közül számosan annyira felháborodának, hogy a gyűlésteremet tüstént odahagyták. A királyné, Batthyány Lajos nádor kérelmére pár nappal meghosszabbította ugyan az országgyűlést; de a rendek az udvar kívánataira hajolni a következő napokon sem akarták. Hasztalan jelentette ki előttök a kir. kancellár, hogy miután ama városoknak a kiváltságlevél már megadatott, az adományt visszavenni a királyi tekintély csorbulása nélkül többé nem lehetvén, a beczikkelyezésnek mulhatatlanul meg kell történni. A megyei követek tovább is erélylyel vitatták, hogy az országgyűlési szavazatok számarányának megváltoztatása a törvényhozás elemeinek szaporítása a király kényétől nem függhet. Ha tehát a korona valamely várost a törvényhozásbani részvétellel felruházni akar, aziránt elébb az ország rendeit is meg kell kérdeznie. S e mellett még arról is biztosítást sürgettek, hogy az adó s más terhek alapjából királyi kiváltságok által ezentúl semmi sem fog elszakasztatni.

Mi alatt a vita a rendeknél ezek felett hosszasan foly vala, aug. 26-kán a nádorhoz levél érkezett a királynétól, melyben neheztelő szavakkal fejezte ki boszúságát a rendek

ellen, hogy a kérdéses városok kiváltságát megrontani törekedvén, királyi tekintélyét oly kiméletlenül támadják meg, s fájdalomt jelenté a felett, hogy irányában a rendek olyasmit cselekszenek, mi még egy királylyal sem történt. A főrendek, kikkel a nádor e levelet tüstént közölte, ezután újabban is engedékenységre sürgették az alsóházat. De ez, noha még esti tíz órakor is együtt ül vala, hajthatatlan maradt. Végre a nádor, a kancellár, a kir. személynök, a kir. tábla tagjai s a főpapok egymás után megújíták ostromukat a rendek ellen, kérvén őket, ne szomorítanak s ne tartóztatnak tovább ellenzésökkel az elutazásra immár felkészült királynét; mire aztán a rendek, belefáradva a hosszú küzdelembé, boszúsan kijelentették, hogy miután ekként zaklattatnak, s törvényhozói szabadságukban annyira korlátoztatnak, hogy ellenzésüket hasztalannak látják, ám tegyen az udvar a mit akar, készítse el a maga kénye szeriút a törvényezikkekelyeket.

A főrendek s egyéb udvari pártiak nem is késtek felhasználni a megyei követek ezen boszús apathiáját. A törvényezikkekelyek még azon éjjel megirattak, s más nap, aug. 27-kén, a királyné által is megerősítették. „A zavarral kezdett országgyűlésnek — mint egy napló írja — ekként zavarral szakadt vége.“ A királyné azonban, bár ezéllját érte, nem fojthatá magába boszúságát a rendek ezen megátalkodott ellenzése miatt, s midőn ezek bucsútisztelkedés és a szentesített törvények átvétele végett hozzá felmentek, őket egy ingerült hangon mondott trónbeszéddel bocsátotta el magától, melyben egyebek közt a következő szavak foglaltattak: „Nagyobb bizodalmat s készséget vártunk volna a szeretett s általunk mindig megkülönböztetett magyar nemzetől, melylyel anyai jóakaratumknak számosabb bizonyítványait éreztettük, mint a többiekkel. Ügyekezetek tehát országgyűlési határozatainkat s a reátok bizottakat végrehajtani s kiérdemleni, hogy elébbi kegyelmünk reátok ismét visszaszálljon.“

Az országgyűlés vége.

V.

1751.

A királyi ha-
talom terjesz-
tése.

E fullánkos beszéd, mely annyira különbözött a veszély idején 1741-ben elmondottól, nyilván bizonyítja, hogy Mária Terézia a nemzet irányában már urául tartotta volt magát a helyzetnek, s igen váratlanul lepte meg őt az iránta még áldozataiban is oly készséges nemességnek ily heves és makacs ellenzésben nyilatkozó alkotmányos érzelme. Miután ő eddigelé számos bizonyítványait adta annak, hogy az alkotmányt fentartani kívánja, s e mellett a nemességet még annyi kegyekkel s kitüntetésekkel is halmozta el, méltán megkivánhatni vélte ettől, hogy irányában ő se ragaszkodjék mindenben oly ridegen a maga jogaihoz, hanem, megelégedve az alkotmányos formák fentartásával, a vett kegyelmeket s kedvezéseket simulékonyossággal viszonzza. A kívánatai ellenében kifejtett erős ellenzék tehát kétszeresen sérté őt, ki jóindulata öntudatában ellenzékét túrni nem tudott, azt megérdemleni nem vélte. De bár e tekintetben nem lehet is kételkedni kedélyingerültsége őszinteségében, úgylátszik még is, boszúságának ezen éles nyilvánítása egyszersmind a fortélynak egy kiszámított új neme is akart lenni, melylyel a még érdes nemességet simulékonyabbá tenni szándékozott. Bizván a főrendeknek már minden alkalommal egészen a lelkesedésig tanúsított ragaszkodásában, a hajólni még nem tudó nemességet kegyvesztéssel fenyegette, mintegy tudtára akarván adni, hogy okvetetlen simulnia kell az ő akaratahoz, ha benne czentúl is az eddigi kegyelmes közanyát óhajtja birni, ki különben, ha akarja, s a körülmények úgy igénylik, tud szigorú is lenni.

A nemesség e rideg magaviseletének a lefolyt országgyűlésen a közéletre nézve jelentékenyek lőnek következményei. A kedélyingerültség nem lett ugyan tartós a királyné részéről: boszúságát hamar elfeledve, utóbb is csak úgy, mint az országgyűlés előtt, ügyekezett ő éreztetni háláját a

nehéz körülményei közt segedelmére oly lelkesedéssel sietett nemzettel; a nemességet pedig, az egyesekre, s egyes családokra halmozott kedvezései által Bécsbe édesgetve, kivételtetni különszerűségéből s ekképen monarchiájának erkölcsaire, szokásaira nézve egymástól annyira különböző két részét egymással lehetőleg egyenlősíteni. De, miután a mult országgyűlésen oly kellemetlenül tapasztalta, hogy a megyei nemességet a maga kedve szerint még nem hajthatja: az alkotmányos törvényhozástól még idegenebb lett, mint volt eddigelé, s azontúl egész tizenhárom évig nem hívta egybe az országgyűlést, bár azt a közéletben minden lépten nyomon mutatkozó hiány s hátramaradás, a nemzeti institutiók fejletlensége, a közigazgatás minden ágainak rendezetlensége, az erkölcsi s anyagi érdekeknek százados elhanyagoltság szülte pangása, nagyon is szükségessé tette volna.

Annál korlátlanabbul kezdett Mária Terézia ezen országgyűlés után egyedül királyi hatalmából intézkedni a kormányiszékek utján olyanokban is, miket az alkotmányos törvények szerint egyedül a nemzet hozzájárultával, országgyűlési tanácskozások s végzések által lehetett s kellett volna is elintézni, kifejtteni s átalakítani törvényesen. Jobbára ezen korszakba esik ama nagy reformok kezdete, melyekkel Mária Terézia a többi örökös tartományok kormányát lassanként egészen átalakította, s az igazgatást, melyet eddigelé azokban is túlnyomólag a rendi testületek gyakorlottak, az udvari kormányiszékeknél s ezek által a fejedelmi kezekben összpontosította.

Magyarországban a vármegyei intézet sokkal mélyebben gyökerezett a nemzet közéletében, mintsemhogy azt az igazgatásból kiszorítani, s kinevezett kerületi hivatalnokokkal pótolni remélhette volna a királyné; s ezért nem is nyult ő a megyei rendszerhez, nem akarta csorbítani a megyék önkormányzatát; a főispáni hivatalt azonban, hogy általa a központi kormánynak is több befolyást szerezzen a megyékben, még is újonnan kívánta szabályoztatni. E végett 1752 elején

1752—1759. a helytartótanács által egy új utasítást dolgoztatott ki a főispánok számára. Ezen utasítást a kancellária marc. 7-kén oly véleménynyel terjeszté fel a királynénak, hogy azt a maga részéről nem pártolhatja, mivel könnyen félremagyarázásokra nyujthat alkalmat. A megyék felette féltékenyek a magok jogaira, s ilyféle utasítást alkotmánysértő ujításnak tarthatnának. A főispán tisztét különben is eléggé meghatározza a törvény, s csak ennek pontos végrehajtására kell a hanyagabb főispánokat reászorítani.

„Nem látom okát — ezt írta a felterjesztésre a királyné — miért ne volna új utasítás adandó, miután csak is a törvényekkel egyező utasítást kívánok; a tapasztalás pedig bizonyítja, hogy a megyék közt a belső igazgatásra nézve nagy a különbség, a mi csak hanyagságból, vagy a törvények félremagyarázásából eredhet.“ Kívánja tehát, vizsgálja meg a kancellaria újabban is a helytartótanács javaslatát, s véleményével együtt terjessze fel azt.

Ez aztán meg is történt marc. 21-kén. Batthyány Lajos nádor a maga véleményében csak azt kívánta, hogy bár a törvény minden három évben rendel tisztújítást, azt mindazáltal nem kellene felette sürgetni. E korban is átlátták már, hogy a tisztviselők gyakori változása nem jótékony hatású az igazgatásra. A hivatalnokok, úgymond, a vizsgálatok, taksálások s más eljárásoknál sokszor összeütközésbe jönek a nemességgel, s félnek avval ellenkezni, nehogy a tisztújításnál kimaradjanak. Törvényt ugyan csak törvény által lehet megváltoztatni; de még is kívánná, hogy a tisztújítás néha s néhol a három éven túl is elhalasztassék.

Az új utasítás egyébiránt, mely aztán el is küldetett a főispánoknak, a következő:

1. A főispán a mennyire csak lehet, az 1723-ki 56-dik t. cz. szerint megyéjében lakjék. Ha ebben más hivatal vagy egyéb alapos ok által gátoltatik, legalább a katona-elszállásolás, adókiivetés és más fontosabb ügyek alkalmával évenként pár hónapig lakjék a megyében.

2. Tisztújítást az idézett törvény szerint, minden három évben, ha pedig a tisztikar nem alkalmas, előbb is tartsanak. 1752—1756.

3. Ügyeljenek, hogy az alispánok ne legyenek a földes urak lekötelezettjei.

4. Gondjok legyen reá, hogy a gyűlések az 1723-diki 50-dik t. cz. értelmében gyakran s rendesen és szabályosan tartassanak s minden zavargás nélkül folyjanak le; minden jegyzőkönyvbe irassék, s ez a gyűlés végén hitelesíttessék. A kis-gyűlések fel ne forgassák a közgyűlések végzéseit.

5. Ügyeljenek, hogy a bírák s más tisztviselők a törvénykezési irományokat az 1729-ki 25-dik t. cz. szerint az év végével mindig letegyék a levéltárba. A hivatalokból kilépők erre szigorúan reászoríttassanak. A levéltár jó rendben tartassék.

6. Az igazságszolgáltatás gyorsítása végett, törvényszéket évenként legalább négyszer tartsanak. Az elvégzett ügyek jegyzéke a helytartótanácsnak megküldessék.

7. Különös gondjok legyen, hogy a bűntények mennél előbb megvizsgáltassanak; a börtönök jó karban tartassanak.

8. Ügyeljenek, hogy az utak, hidak kellő időben tataroztassanak, a városokban a keskeny, szűk utcák szélesbítessenek.

9. Gondjuk legyen, hogy a törvények s kormányzások rendeletei pontosan végrehajtassanak s a közjó mindenkép előmozdíttassék.

10. Különös gondot fordítsanak az adózó népre s az adóra, hogy az adózásból senki ne maradjon, a ki arra köteles; hogy az adó aránylagosan s igazságosan vettessék ki; hogy az adózó nép ingyen közmunkái magán czélokra ne fordíttassanak, a házi adó fejében csak annyi adó szedessék, a mennyi mulhatatlanul szükséges, hogy a pénztárnokok a behajtott adót a hali pénztárakba pontosan beszolgáltassák,

1752—1756. s kézi pénztáraikban nagyobb összegeket fel ne halmozzanak, számadásaikat rendben tartásák ¹⁾.

Miként ezen utasítás tanúsítja, a királyné törekvése a vármegyékben egészen törvényszerű volt s egyedül a pontosabb s rendesebb igazgatást célozza, a nélkül, hogy bármiben is korlátozni s csorbítani szándékozott volna a megyei önkormányzatot. Kevesbbé volt azonban törvényszerű e törekvés a kormányzat magasabb rétegeiben. Ezekben fő czélul félreismerhetlenül az lebegett folyton szemei előtt, hogy a középponti kormányzások, a helytartóság, az udvari kancellaria és kamara törvényes önállóságát csökkentse s tegye azokat, legalább a kormányzat szellemére, elveire nézve, még nagyobb függésbe a miniszterekből álló ügynevezett conferenz-tanáctól és a status-tanáctól, melyet gróf Kaunitz Venczelnek, 1753 óta főminiszterének, terve szerint, 1760-ban épen a végre állított fel, hogy az egyes országok s tartományok udvari kormányzókat általa ellenőriztesse, s ezekben az összes monarchia kormányára nézve nagyobb egyenlőséget alapítson meg.

Az alkotmányt tehát s a törvényes kormányformákat, melyek iránt oly féltékeny ragaszkodást látott a nemzetben, nem sértette ugyan Mária Terézia, — azon egyen kívül, hogy a törvényhozás jogát számos esetben a nemzet részvéte nélkül, csupán a királyi hatalom számára vette igénybe; a nemzeti kormány törvényes függetlenségét azonban sokkal inkább meggyöngítette, mint bár melyik elődei közül. Nem mellőzte ugyan ő a nemzeti kormány törvényes organumait, mint például I Leopold, — ki ez által aztán annyiszor fel is lázította a nemzetet; ő rendesen, mindig a kancellaria és helytartótanács útján hirdette ki rendeleteit; de a magyar kormányügyek fontosabbjait is csak úgy a conferenz- és statustanács elejébe vitte ő, mint a monarchia többi részeiét.

¹⁾ A kancellaria levéltárából.

A magy. udv. kancellaria aztán e minisztertanács végzése 1752—1756. szerint vette az utasítást, rendeletet a királynétól. A magyar kir. helytartótanács, melynek az azt megalapító törvény szerint az ország független, fő kormányzékének kell vala lenni, önállását annyira elvesztette, hogy a szinte idegen befolyás alá jutott kancellariának a fontosabb ügyekben pusztá közlönnyévé alacsonyodott. Ha néha talán kikéretett is eleve értesítő véleménye: az csak akkor és annyiban birt súlylyal, a mikor és amennyiben a német minisztertanács véleményével nem ellenkezett; s nem egyszer történt, hogy a maga véleményével s a törvényekkel ellenkező felsőbb intézkedések végrehajtó eszközévé kellett válnia. És eképen e kormányzék, az élén álló s utasításait a bécsi középponti kormány szelleme s elvei szerint rendelkező királynétól vett főrendűek hatása alatt, soha nem nyerhette meg azon önállást s nemzeti szellemet, melyben azt az 1741-ki országgyűlés rendei látni óhajtották; a bécsi középponti kormányzék példája szerint, a burocracia rideg, lelketlen formaisága benne is meghonosult. Ugyanez történt, s még nagyobb mértékben a magy. kir. kamarával a bécsi udvari kamara irányában, mely amazt mindinkább csak a maga alárendelt közlönye gyanánt tekintette, kivált mióta több magyar tanácsos is nyert helyet kebelében.

Ezen, ily befolyás alá jutott kormányzék által pedig Magyarország, a külön alkotmány, külön igazgatás mellett is annál könnyebben átterjesztheté Mária Terézia azon kényuralmi igazgatás elveit, melyet a cseh-német örökös tartományok tekintetében megalapított, minthogy az ország nyilván s magán joga a nemzet százados harcviszontagságai alatt egészen parlagon maradt, s a török járom lerázása s a belbéke helyreállta után sem igen örvendhetett az élet szükségéhez mért fejleménynek. A közigazgatás főbb ágai, mint elbeszéltek, némileg rendezettek ugyan; de a törvényhozás korántsem terjesztette ki figyelmét minden jogviszonyok s az összes igazgatás sokáig elhanyagolt állapotának szabályo-

A kényuralom
növekedése.

1752—1756. zására. E mulasztás bünsúlya első rendben tagadhatatlanul az udvart terheli, mely kényuralomra törekvő hajlamában az alkotmányos szellemű rendezést meggátolta, vagy legalább, mivel a rendezetlen állapotok közt a felmerülő szükségek szerint kényuralmának tágasabb tért biztosíthatott, azt elő nem mozdította; de terheli a vád magát a nemzetet is az előrehaladt kor kívánalmainak megfelelő, gondosabb rendezés elmulasztása miatt. Vastag tudatlanság kérge borítá az értelmet, s a százados török háborúk s belharczok miatt műveltségében hátramaradt nemzet nagy tömege köz- és magán-jogi viszonyaiban vagy nem érezte a szabályozás szükségét, vagy annak módját nem értette. Azon kevesek pedig, a kik erre képesek lettek volna, önzőbbek valának, inkább az udvar kegyeit keresték s magán érdekeiket tarták szemek előtt, mintsem hogy a nemzet újjászületését előkészíteni, elavult állapotainak átalakítását megkezdeni hajlandók voltak volna.

De még a leélt zavarteli idők visszaidézésének félelme is gátolhatta a reformokat. Mert ha voltak is, kikben sem a szükséges szabályozás módjának belátása, sem a hazfiúi önzetlenség és buzgóság nem hiányzott, megküzdeni a bajokkal, tudván, hogy a szabadabb, függetlenebb kifejlést a bécsi kormány minden áron ellenzendi, gondosan kerülték az összeütközéseket, melyek újabb zavarokba dönthetnék a pihenni alig kezdő hazát. És így történt, hogy Verbőczynnek több mint kétszáz éves Hármaskönyve maradt még mindig egyedüli tárháza és zsinórmértéke minden magán- s közjogi viszonyoknak.

E körülményt Mária Terézia szokott ügyességével használta fel arra, hogy királyi teljhatalommal intézzen a rendezetlen állapotok között némi reformokat. A helyett, hogy gyakrabban országgyűlést tartott, s ezeken a nemzeti életben fölmerült szükségleteket törvényhozási végzés által az alkotmány szellemében pótolta volna, azokat nálunk is megnyire csak lehetett, a többi örökös tartományok számára

megalapított elvek szerint, nem ritkán az alkotmány szellemével s a nemzeti jogokkal ellenkezőleg intézte el a kormányshékek útján. Így támadtak aztán évről évre mind több királyi rendeletek, melyek a hiányzó vagy hiányos törvényeket pótolva, több s nagyobb rendet hoztak ugyan egynémely jogviszonyokba, a közigazgatás egynémely ágaiba; de azokba egyszersmind a kényuralmi elveket is átültették. És ha néha egyik s másik vármegye közönsége felszólalt is az alkotmány szellemével s a nemzeti jogokkal ellenkező ilyféle királyi rendeletek ellen, a kormányshékektől jobbára azon válaszsral utasított el, hogy a fenforgó esetre nézve semmiféle törvény nem léteztén, a királyi rendelet nem törvényellenes; és a hol törvény nincs, ott a király a maga hatalomteljességéből belátása szerint intézkehetik. De meg kell vallani, hogy a nemesség, ezen korban még szintoly tudatlan, mint önző, a legtöbb esetben gondatlan könnyelműséggel türe a királyi kényuralom terjeszkedését mindenben, mi őt magát, érdekeit s előjogait egyenesen nem illette, s csakhogy kiváltságait maga háboríttatlanul élvezhesse, egyebekre nézve nem igen korlátozó intézkedéseiben a királynét, kit maga iránt oly kegyes anyának tapasztala.

Az ekként kényuralmilag intézett reformok pedig, míg egyrészt a rendet öregbítették, a műveltséget, polgárisodást gyarapították, másrészt annál nagyobb esorbítására váltak a nemzeti jogoknak, függetlenségnek, minthogy ezen új alakítások szorosán összefűzettek a német örökös tartományokban szintezen időszak alatt keresztülvitt reformokkal. Az igazgatás egy némely ágai a monarchia két felében, az alkotmány s kormányforma különbsége daczára is, oly annyira összeforrtak, hogy ezen viszonyokon utóbb nálunk sem lehetett egy könnyen változtatni a nélkül, hogy egyszersmind a német örökös tartományok ügyeinek szervezete is meg ne rendüljön. Különösen ez volt az eset a közigazgatás épen legfontosabb ágaira, a hadi, pénzügyi s kereskedelmi ügyekre nézve, melyekben aztán idő folytával oly annyira

1752—1756. meg is gyökerezett az osztrák rendszer, hogy Magyarország kormányzati függetlensége, bármily világos szavakban biztosított is úgy a régiebb, mint az újabb törvények betűje által, csak papíron maradt, s tényleg árnyékká satnyult.

Hadügyek.

Mi a hadügyet illeti: a nemesi felkelés, mi az örökösödési háborúban kétszer rendeltetett volt ki, ezentúl is a nádornak, mint az ország főkapitányának, vezérlete alatt maradt ugyan; de e fölött, mint tudjuk, 1715 óta állandó zsoldos hada is volt az országnak, melynek tartására évenként hadi adót fizetett. E sereg igazgatására, vezérletére már sem a nádor, sem más nemzeti hatóság nem birt befolyással, s azt kizárólag a bécsi udvari haditanács ragadta magához; minélfogva azon eset áll be, melynek pártját hasztalan keresnénk az egyetemes történelemben, — hogy tudnillik egy, saját alkotmányával s külön kormányval bíró nemzet hadserege fölött a király nem magának a nemzetnek kormányhatóságai, hanem egy, az országra nézve egészen idegen, más tartományok számára létező, kormányszék által rendelkezik.

Meg kell azonban vallani, hogy ezen, minden alkotmányos fogalommal, minden méltányossággal ellenkező, fonák állapotnak maga a nemzet megfoghatatlan vaksága, vagy könnyelműsége s hanyagsága volt egyik fő oka. Midőn ugyanis a nemzet 1715-ben egy állandó hadsereg tartására évenkénti adót szavazott meg, az időnkénti hadpótlás terhét magára vállalni nem akarván, a sereg felállítását s utóbbi pótlását toborzó által szintúgy a király önkényére hagyta, mint annak szervezését s igazgatását; mi volt pedig aztán természetesb, mint hogy a király, egyszersmind az osztrák tartományok fejedelme, a magyar hadat is a német tartományok hadügyeit igazgató udvari kormányszék, a bécsi haditanács, alá helyezze. 1741-ben, midőn a nemzet oly lelkesedéssel kelt fel Mária Terézia védelmére, s az állandó hadsereget is újabb hat gyalog s néhány huszár ezreddel szaporította, ezen fonák állapoton tán még lehetett volna

segíteni; de a nemzet, bár szóba hozta, még is elmulasztá, 1752—1756.
erélyesen visszakövetelni a maga kétségbevonhatlan jogát
hadseregének igazgatására. S így lőn aztán, hogy e fonák
viszonyok 1748 óta, midőn Mária Terézia egy új hadrend-
szert kezd vala megalapítani, mind mélyebben meggyökerez-
tek: a magyar állandó had igazgatásából a nemzet, külön
alkotmánya daczára, végkép kizárva maradt; a magyar ezre-
dek, a bécsi haditanács intézkedései szerint, a német ezre-
dekkel együtt ugyanazon rendszabályok mellett, osztrák tá-
bornokok által, német nyelven vezényeltettek, s az osztrák
hadsereg kiegészítő részei gyanánt tekintettek. És csak az
újabb időkben jutott eszébe a nemzetnek a maga elévülhe-
tetlen jogait e tekintetben is visszakövetelnie. — A magyar
állandó hadsereget egyébiránt, ide nem számítva Erdélyt s
Horvátországot s a határőrvidéket, Mária Terézia idejében
kilencz ezred s egy zászlóalj gyalogság s tizenkét huszárez-
red képezte. A gyalog ezredek mindenike, a két-két graná-
tos századdal együtt 2408 emberből állott; a huszár ezredek
álladéka, a hét éves háborúig, öt században 809 lóra számít-
tatott, mi azonban kevésse a háború kezdete előtt négy
századra s 600 lóra szállított le ¹⁾.

Hasonló viszonyok forogtak fenn a határőrvidéki kato-
naságra nézve is, és pedig szintúgy a nemzet gondatlansága
miatt. A károlyvárosi örvidék, a nemzetnek még a mohácsi
ütközet előtt kimondott megegyeztével, régóta az osztrák
fejedelmek hatósága alá volt helyezve. Ezen örvidék Mária
Terézia alatt tetemesen megnagyobbított, s kevés kivé-
tellel azon szervezetet nyerte, melyben az máiglan fenállott.
Az ország rendei, mint említők, 1741-ben az ország testébe
visszakebleztetni kívánták mind azon katonai helyeket, me-
lyek a török kiűzése után Alsó-Tótországban, a Szerémség-
ben, a Duna, Tisza és Maros vidékén, azaz, Bács-Bodrog,

¹⁾ Kovács krónikája azonban (Folytatás 80. l.) a gyalog ezred
álladékát három ezerre, a huszár ezredét 1200-ra teszi.

1752—1756. Csongrád, Csanád, Arad, Zaránd megyékben és a temesi tartományban hadi kormány alá helyeztettek. A visszakebelezést, melyet az 1741-ki 18-dik törvénycikkely valóban meg is rendelt, Mária Terézia egy részben már az 1745-ki jul. 1-jén kelt rendeleténél fogva végrehajtotta, oly módon, hogy a nevezett megyék katonai kormány alól fölmentettek, s alkotmányos megyei hatóság alá helyeztettek, Zombor és Újvidék királyi városok jogaival ruháztattak fel, a határőri katonaság számára pedig a Száva mentében Szerém, Pozsega, Valkó és Verőcze megyékből s a Duna és Tisza összefolyásánál Bács-Bodrogból metszetett ki egy-egy kerület, három új határőri, névszerint a pétervárad, brodi és gradiskai gyalog s egy sajkás ezred lakhelyül.

A sajkás kerület szervezése iránt 1750-ki augusztusban adta ki Mária Terézia határozatát, Titelt, Lokot, Mosszorint, Gordinováczt és Kovilt rendelvén a két sajkás osztály lakhelyül. A rendelet végrehajtására Grassalkovics kamaraelnök, Károlyi és Tersztyánszky küldettek ki királyi biztosokul, kiknek meghagyatott, hogy „ha a nevezett községek a sajkások elhelyezésére elégségesek nem volnának, az esetben más szomszéd helyek is a kerületbe osztassanak; s viszont ha annyi térre szükségök nem lenne, Kovil a polgári hatóság alatt maradjon. Az említett biztosok adják tudtára a határszélieknek, hogy október hónapig nyilatkozzanak, kik akarnak, mint katonák ott maradni, vagy átmenni a polgári tartományba? Az átköltözésre pedig határidőül az 1751-ki april 1-je szabassék ki. E kivándorlókkal a kir. biztosság, miután kinyomozta, mennyit lehet reájok méltányos adóul kivetni, novemb. 1-jétől kezdve kössön három évre szerződést, megígérvén nekik, hogy közvetlen királyi alattvalók lesznek s más földes úrnak nem lesz fölöttök hatalma. A kamara tudja meg tőlök azt is, mit adnának a kinstárnak, ha a Szabadkáéhoz hasonló kiváltságot kapnának. Novemb. 1-jén Engelshoven tábornok a polgáriakul maradandó helyeket adja át a biztosoknak, kik aztán azokat az adóra nézve helyezték

a megyék alá. A Tisza-vidéki községek Bácshoz, Pécska és Szemlak Aradhoz, a többi marosi helyek Csanádhoz kapcsoltsanak. Adójakat maga a királyné fogja meghatározni; földesúri ügyekben pedig a kamara alatt fognak állni. A bánságba átmenni nem akaró tisztek ő felsége nevében s kegyelme jeléül biztosítottak, hogy a kik nem nemesek, taksa nélkül nemességet fognak nyerni, s részökre az általok választandó helyeken, curiák örök birtokjoggal kimetszetni. A többiek mindnyájan tíz évre egy jobbágytelket kapnak korlátolt építési joggal.¹⁾

A miként a Tisza s Maros vidéki katonai helyek megszüntetésével, Tót és Horvátországban a határőrvidék szerveztetett, ugyanaz történt utóbb az Al-Duna mentében Erdélyig, Erdélyben pedig a székely föld részével. A királyné e határőri vidéken, a bécsi fő haditanács igazgatása alatt, néhány generalatust állíttatott fel, melyek mindenike több határőri ezredet foglalt magában. A károlyvárosi végekhez számíttatott a likkai, ottocsáni, ogulini és szluini gyalog- és egy huszár ezred; a varasdi generalatushoz két gyalog s egy huszár ezred tartozott; Batthyány Károly tábornagy s horvátországi bán alatt ezekhez még a két gyalog és egy huszár ezred járult. 1762-ben állíttatott fel a két székely s ugyanannyi oláh gyalog ezred, melyekhez a székelyek részéről még egy huszár, az oláhokéról egy dragonyos ezred járult; végre 1767-ben a temesi bánságban egy német s egy illyr ezred alakíttatott; mi által a határőri katonaság 17 gyalog s hat huszár ezredre szaporodott. Béke idején az ezredeknek csak egy kisebb része volt tényleg fegyver alatt határőri szolgálatban; a többiek, családjaik körében földjeiket művelték; de községi viszonyaik is katonailag szabályoztattak s hadi tisztek által igazgattattak.

E határőrvidékek szervezése azonban nem folyt le minden zavar és zajlongás nélkül. Némi békétlenségek már

A határőrök
zajlongása.

¹⁾ A cancellaria levéltárából.

1752—1756. az 1751-ki nyáron kitörtök, melyeket Batthyány Ádám a maga nagybátyjához, Károly horvát bánhoz szept. 30-kán írt levelében a következő okokból származtatott: 1. Régi tisztjeik kik a felállított határőri ezredeknél újabb alkalmazást nem remélének, azt hivén, hogy ügyök némi zavargás után jobban meg fog vizsgáltatni s magok még kedvezőbb ellátatást nyerne, alattomban magok szitogatták a zavarokat. 2. Sokakat, kivált a szegényebbek közül az adózás tett türelmetlenekké; kik aztán a jobb módúak közül is többeket bevontak a zavargásba. 3. Ehhez járult tisztjeik távolléte. Mert a tisztok, rendes lakhelyeik mindjárt nem lévén, s midőn ezredeiknél időzének, csak nyomorult viskókban kénytelenítettvén meghuzódní, egyen kívül, ki a századnál maradt, az otllakástól felmentetvén, jobbára Zágábban, sőt Bécsben tölték idejüket. Távollétükben pedig az altisztok lettek urakká, kik a népet vezetni nem tudták, sőt fölötte zsarnokoskodtak. 4. Némelyeket a főbb zavargók közül azon Leopold-kori privilegiumok ingereltek lázadásra, melyeket alaposan nem értvén, a valónál többre becsültek, most pedig az új szervezés következtében elveszteni fájlaltak. Kiuk, a zavargók egyik főnöke, épen ez által szerzett magának legtöbb pártost. — E zavargást azonban a hely színére küldött rendes katonaság gyorsan elfojtotta¹⁾).

Törő Pál s
tár-ai zavargás.

E határőrvidéki zavargásokkal nem csak párhuzamosan, de azokkal némi kapcsolatban folytak le egy csoport mező-túri és hold-mező-vásárhelyi lakos pártos mozgalmi, melyekről azonban még kevesebb részlet került napvilágra, mintsem hogy rólok egész terjedelemben biztos tudomásunk lehetne. A zavargók felett Budán működött delegált kirtörvényszéknek, a mint látszik, 1754-ki marec. 30-kán, hozott ítéletéből csak annyit értünk, hogy Törő Pál túri lakos „volt ezen pártütésre czélzó gonosz igyekezetnek indítója“, ki a vásárhelyieket is izenetekkel s levelekkel támadásra

¹⁾ A kancellária levéltárából.

izgatta s köztök fegyvereket is osztogatott. A másik fő ezin-
kos Pető Ferencz, vásárhelyi lakos volt, ki „Törökország
szélire ez előtt három esztendővel (tehát 1751-ben) a végett
elmenendő öt társának, hogy a mint akkor a hír hozta, az
ottan lévő pártütőkkel tanácsot tartanának és e gonosz igye-
kezetekben végzést tennének, előljárójok és vezérek volt, s
az oltától folyvást mind ekkoráig ezen rossz szándéokra tár-
sakat hódítani meg nem szűnt“. Harmadiknak Bujdosó
Györgyöt nevezi az ítélet, ki „Törő Pálnak a vásárhelyiek-
hez követe, és hogy nekik levél irassék, tanácsadója volt,
de Vásárhelyen is Pető Ferencz házában a pártütés végére
mindegyik hitét letette, és több társaknak hódítására Deb-
reczen felé ment s ugyanazoknak összegyűjtésével is gonosz
szándékát betöltötte.“

Ezeken felül neveztetnek még a főbb bűnösök között
Becsei Mihály, Jenei István, Koesi Mózes, Debreczeni más
nevéen Sipos Mihály, Herpai Mihály, Erdődi István, ki már
az 1734-ki „Peró-támadásba is avatta magát“, és Magyar
György. Kisebb nagyobb részvétről ezeken kívül még mint-
egy kilenezvenen vádoltattak. A mozgalomközpontja a He-
ves megyei Túr és a Csongrád megyei Hód-Mező-Vásárhely
valának. A támadás „kurucz név alatt hirdettetett“. Céljok
mindenek előtt az volt, hogy „a háborgós támadókat a kik
Törökországban mondattak lenni, kihozzák“ s velök együtt
pártot üssenek. A zavarágás indokairól azonban semmi érte-
sítést nem meríthetünk az ítéletből. Csak azt tudjuk, hogy
a lázadás, mielőtt tényleg kitört elárultatván, elfojtatott, a
bűnösök elfogattak s kínos vallatás alá vettetvén, kisebb
nagyobb büntetésekre ítéltettek. Törő Pál Túron, Pető Fe-
rencz Vásárhelyen fejevével után megnégyeltettek, s hulláik
darabjai „a világnak négy részére kiállított akasztófákra
függesztettek“. Bujdosó Györgynek is feje vétetett, s mind
a hárman ingó s ingatlan javaik elvesztésében elmarasztal-
tattak. A többiek közül hatan, hat évi, mások öt s két évi
vár fogságra ítéltettek. Ötvennégyen, kik „ezen igyekezet-

1752—1756. ben hadakozó katonai indulatukat megmutatták, mindnyájan reguláris magyar gyalog regimentekben, a hol is életök fogytáig hites kötelességgel szolgálni tartozni fognak, büntetésül adattatnak“. Végre Túr és Vásárhely városok, hol „már egynéhányszor ilyen belső békességet háborgató zenebonák támadtak, bár megérdemlették volna, hogy több helységekre felosztassanak s elpusztíttassanak, most még is ő felsége kir. kegyelmességéből mostani állapotukban hagyatnak, úgy mindazáltal, hogy mindegyike kétszáz, vagy legalább is száz személyre lovas katonáknak való kaszármatámnél hamarább felépítsenek“¹⁾.

Más zavargások.

Azonban ezen magyar városok lázongóinak ily szigorú megbüntetése szintúgy nem fojtotta el, mint az 1751-ben elnyomott s megtorlott vérengzéseket, az elébbi tiszai s marosi szerb határvidékiek háborgásait. Sokan ezek közül, kik ama vidékek polgárosítása után adózó jobbágyokká lettek, az adózást nem tűrhették, Oroszországba költözének. A királyné értesülvén, hogy ezeket még többen is akarnák követni, nehogy e vidék elnépteleníttessék, 1754-ki áprilisban meghagyta Grassalkovics kamaraelnöknek, találjon módot ennek meggátlására. Grassalkovics készített is aztán némi tervet, melyet a királyné már máj. 1-jén elfogadott²⁾.

Az elégtelenség azonban még azután sem szűnt meg e népségben, sőt a következő 1755-diki tavaszon Horvátországban, a varasdi és kőrösi generalatusban, kivált a Stipics és Pejacsevics családok jószágain mind szélesebben elterjedt a lázadás. Az adózás és tisztjeik kegyetlensége miatt a dühösséig felingerült nép több tisztét legyilkolta. A résztvét gyanujába esett gr. Draskovics hadnagy is, ki aztán bár

¹⁾ Századok 1870-ki évfolyam 36. kövv. A szerkesztő Thaly Kálmán tudósítása szeriut Kazinczy Ferencz irataiban oly jegyzet található, mely szerint e zavargásban Rákóczy György, Ferencz fia is, mint részes elfogatott s Munkácsba záratott volna, hol aztán, midőn megszökni készült, egy őr által lelövetett. U. o. 38 a jegyzetben.

²⁾ Grassalkovics és Koch levelezése A kancellária levéltárában.

idején Velenczébe szökött, onnan kiadatván, a gréczi várban 1752—1756. záratott el ¹⁾).

A lázadók értelmesbjei azonban követoik által Bécsben folyamodványt nyujtottak be a királynéhoz, hogy vagy mint elébb, adómentesen katonáskodjanak, vagy a fegyverszolgálat alól fölmentve mívelhessék földjeiket. De mig az állapotaik megvizsgálására kiküldött bizotmány a hely színére érkezett, a földesuraik által zsarolt paraszt jobbágyok közül is több ezeren csatlakoztak a lázadókhöz s nem is szűntek meg dúlakodni, mígnem a fölkelte tartományi nemesség s a beküldött rendes katonaság a zavargókat rendre nem szorította.

A jobbágyok e lázadása arra bírta a kormányt, hogy a horvát és tótországi vármegyéket, melyekben még nagy rendetlenség és számos visszaélés uralkodik vala, 1756-ban egészen a magyar megyék módja szerint szabályozza. Az említett ezredekben is megszüntettek aztán a panaszok okai, s mindinkább a rendes katonaságnál divatozó fegyelem alapított meg kebelökben. Utóbb a hatátörök vezényletében is behozatott a német nyelv s a rendes katonaság gyakorlati szabályozata; ruházatuk pedig, mely eddig, mint a panduroké és szerezsánoké vörös köpenyből és ugyanazon színű fővegből s bocskorból áll vala, a magyar gyalog ezredek egyenruhájával cseréltetett fel. A szük szabású, feszes egyenruhával azonban sokáig nem tudtak megbárátkozni a hatátörök, s elégületlenségök több izben lázongó mozgalmakban tört ki, mígnem a megszokás és a szigorú fegyszabályok azokat is megszüntették.

Az egykori Zrínyi- és Frangepán-féle tengervideki jószágok területén is volt egynémi baj. E javak most a miniszterialis bankó- bizottság birtokában voltak, s e bizottság 1752-ben panaszt emelt, hogy az ő hozzájárulta nélkül

¹⁾ A kancellária levéltárában.

1752—1756. irattak össze a horvátországi rendek által, kik is felette igazságtalanul jártak el e munkában, egyre több, másra kevesebb terhet vetvén ki a kellőnél; különösen, hogy a tengerparti kerület mód felett megterhelte.

Batthyány Károly bán ez iránt megkérdeztetvén, január 11-kén kelt válaszában akként vélekedék, hogy az összeíró bizottságot nem lehet vádolni; az mindent megtett a mit tehetett s tennie kellett. Inkább sujtja, úgymond, a vád a tengerszéli birtokosokat, kik sem az összeíráshoz járulni sem felvilágosításokat adni nem akartak; hanem magokat Horvátországtól mintegy elkülönzött tartománynak tekintvén, államot képeznek az államban; kivonják magokat a horvát országgyűlésből s annak minden végzéseit alól; holott a kir. fiskusra szállt javak Magyarországon is mindenütt a tartományi hatóság alatt maradnak.

A bankó bizottság azon kívánatát, hogy a tengerpartra vetett adótöbbletet Horvátország maga viselje, Batthyány annál kevesebbé pártolhatja, mivel, midőn a határőrezredek felállítottak, Ő felsége azt rendelte, hogy a horvát rendek méltányos kívánsága szerint e tengerparti vidék is összeírassék; de a reá eső adómennyiséget ne a szegény jobbágyok, hanem a határőri pénztár más jövedelmei fedezzék. Kötelességének tartja a bán kiemelni, hogy a horvát báni ezredek a kincstár oly csekély áldozatával állítottak fel, hogy erre sehoh a világon nincs példa. Ha ezen ezredek csekély alapja megesorbíttatnék, azokat nem lehetne fentartani; és ha ezen intézet nem lenne állandó, annak oka csak abban volna keresendő, hogy alapja nagyon szűken szabattott meg.

A sérelem tulajdonkép abból eredt, hogy a tengerparti kerületben kétféle adó szedetett: a köz és a földesúri, vagy, mivel e vidék a kamarái volt, a kamarai adó. Emozt végkép eltöröltetni kívánták a lakosok. De a bán véleménye szerint ez oly csekélység volt, hogy szót sem érdemel, mivel annak fejében egy-egy gazda évenként legfőlebb egy ftot, mások csak néhány garast fizetnek, a mi igazságos. Ez sokkal ke-

vesebb, mintsem miatta az egész határőri intézményt kocz-^{1752—1756.}
káztatni lehetne.

Mínthogy a horvát rendek azt kívánták, hogy a bankó bizottság által bírt Zrínyi- és Frangepán-féle tengerparti javak területe a báni zászlóaljok tartására a tartomány hadi pénztárába évenként 5000 ftot fizessen, Mária Terézia határozat hozatal előtt az összeírást maga is látni kívánta, az ügyet addig is létező állapotában hagyván. ¹⁾

A magyar ezredekben s a határőrző katonaságon kívül még a többi örökös tartományok hadseregének egy része is rendszerint az országban feküdt; jelenleg ugyan már nem azért, mint hajdan, hogy a várakat s városokat elfoglalva tartván, az alkotmányos szabadságának sérelmei miatt felkelni törekedő nemzet mozgalmait meggátolja vagy elfojtsa: erre most, midőn az alkotmányt erőszakosan megtámadni nem akaró királynéja iránt a nemzet általában ragaszkodással, szeretettel viseltetett, szükség nem vala többé; hanem csak azért tartattak benn az idegen ezredek, hogy a természetényekkel bővelkedő országban élelmezésök kevesebbe kerüljön. Ezen idegen ezredek a magyarokkal egyenlően, a bécsi fő haditanácstól függvén, azoknak s az országbeli összes hadügynek közvetlen igazgatására Budán, s Erdély számára a nem rég Károly-Fehérvárnak keresztelt Gyulafehérvárott létező fő hadi kormányshékek is új szervezetet nyert Mária Terézia alatt. E kormányshékekre, melyek kizárólag a bécsi fő haditanácstól vették a paranesot, a magyar alkotmányos kormány organumainak nem volt semmi befolyása, s a bennszülöttek számára egyedül a helytartótanács-hoz kapcsolt fő tartományi biztosság tartatott fenn, mely aztán a fő hadi kormányshékekkel egyetértve intézte mind azt, mi az országban létező katonaság felosztására, beszállásolására, s élelmezésére vonatkozott. És ekként a nemzet a hadügyek feletti rendelkezésből a magyar korona

A hadi kormányshékek.

²⁾ A kancellária levéltárában.

1752—1756. egész területén ki lőn zárva; s az alkotmányos király korlátlan hatalommal, s idegen kormányzések által intézkedett a kényuralom fő eszköze, az állandó hadsereg fölött.

A német kamara befolyása ügyeinkre.

Miként történelmünk folyamában láttuk I Ferdinánd óta minduntalan sérelemképen terjesztik vala fel országgyűléseink, hogy a bécsi udvari kamara, a nemzeti kormány törvényes függetlenségével meg nem férhető befolyást igényel, s hol csak lehet, gyakorol is, a magyar királyság pénzügyeire; a bányák igazgatását pedig egészen magához ragadta. E sérelem nemcsak meg nem szűnt, de még öregbedett is Mária Terézia kormánya alatt. Ő, miként a kormány minden más ágaiban, úgy a finanszigazgatásban nagy reformokat intézett. Kormánya első felében az udvari kamara szervezetére nézve többféle kísérlet tétetett, míg az 1762-ben végre állandóbb alakot nyert. Ezen év óta az udvari kamarával, melynek feladata volt az összes közjöveldelmeket, s az udvarra, hadseregre s a közigazgatásra fordított kiadásokat kezelni, folytonos kapcsolatban áll vala az úgynevezett miniszteri bankválasztmány is, mely még a század elején (1703-ban) nyert lételt, s a bécsi bankon kívül a monarchia összes vámügyét is igazgatta. Ennek egy osztályát képezte az udvari kereskedelmi tanács (Hofcommerciénrath), melynek, mint neve mutatja, az ipar s kereskedelem kifejtése volt kitűzve feladatul. Ezen német udvari kamara mellett, de attól, számos régiebb s az 1741-ki törvények szerint is, függetlenül létezett a magy. kir. jövedelmek s kiadások kezelésére, a magyar királyi udvari kamara. De ennek függetlensége most még több s nagyobb csorbát szenvedett mint bármikor azelőtt. Nemcsak a bányaugyre gyakorolt már a császári német kamara egyenes befolyást; hanem, miként alább, az anyagi viszonyok áttekintésénél látandjuk, összes iparunk s kereskedelmünk is a Commerciénrath intézkedéseitől tétetett függővé. A törvénytelen befolyásnak, melyet a német kamara a magyar ügyekben magának eltulajdonított, már csak az is elég világos tanú-

sága, hogy ezen német kormányzéknél a tizenhárom udvari ^{1752—1756.} tanácsos közt 1762 óta magyarok is mindig alkalmaztattak; ilyenek valának, például, Pálffy, Fekete János, Festetics Pál grófok, felsőbükki Nagy István stb.

Egyébiránt Mária Terézia magában a magyar kir. udv. kamara igazgatásában is számos, jobbra czélszerű javításokat intézett; egyebek közt Budán, Szegeden, Aradon és a Szepességben külön kamarai hivatalokat alapított, s a selmeczi kamaragrófságban is, mely a bányaugyet közvetlen igazgatta, többféle javítás az ő kormányidejéből származik. Ezen javításoknak lett aztán részben eredménye, hogy a királyi jövedelmek is tetemesen szaporodtak. Mária Terézia kormányának végén ezek összesen mintegy 20 millio forintra számíttatnak, mely összeghez az egyenes adó, Horvátországot és a szepesi városokét is odaszámítva 4,395,250 fttal, a koronai és fiscalitási uradalmak 4—5 millióval, a só három, a bányák öt-, a harminczad egy-, Erdély másfél millió forintra járultak. A kiadások ellenben, a többi örökös tartományok kiadásával összehasonlítva, aránylag csekélyeknek mondhatók, miután a kormány a politikai igazgatásra, a cancellaria, helytartótanács, kir. kamara, és a főtörvényszékek ellátásán kívül nálunk semmit sem költött, a megyék igazgatása azok házi pénztárából kerülvén ki; Magyarország jövedelmeinek egy része ennél fogva évenként más czélokra fordítottatott.

De ezeken kívül a közigazgatás egyéb ágaiban is számos intézkedéseket tett a királyné ezen évek folytában, melyek által az országnak összes anyagi, erkölcsi és szellemi viszonyaira nagy hatást gyakorolt. Mivel azonban e reformok egynémelyike csak későbbi kormányidejére esik, s a jelenleg végrehajtott intézkedések hatása is jobbra kormányéletének végszakában tűnik elő észlelhetőbb módon: nagyobb összefüggés, világosabb áttekinthetőség végett ezeket is csak alább kellend elbeszelnünk.

Itt egyedül csak a hajdúvárosok külön hatósági szerve-

1752—1756. zetét s kiváltságaik megerősítését említjük meg. Szaboles vármegye kívánata szerint a mult országgyűlés rendei sürgették volt, hogy a hajdúvárosok, melyek eddig a személyes és bűnvádi ügyekben a hadi, a polgáriakban pedig a földesurat képviselő úriszék alatt álltak, különben pedig a hadi adón kívül senkinek semmit sem adóztak, egészen a megyébe kebleztessenek. Minthogy azonban e tárgyat az országgyűlésen időhiány miatt bevégezni nem lehetett, a királyné az 1752-ki aug. 8-kán kelt iratában azt rendelte, hogy miután a hat hajdú város a Szaboles megyére eső porták felénél többet visel, önálló kormányzatuk szervezése végett kiváltságlevelekkel képviselőket küldjenek fel a helytartótanácsához.

A kancellária októb. 23-kán benyújtott véleményében a helytartótanács kihallgatása után szinte kedvezőleg nyilatkozott a hajdúk kiváltságainak s külön törvényhatóságuknak fentartásáról. Helyeselte e véleményt az 1753-diki febr. 7-kén tartott udvari értekezlet tanács is, melyben a magyarok részéről Batthyány és Nádasdy grófok s Koller tanácsos vőnek részt. Elfogadta tehát azt a királyné is; végreszolutióját mindazáltal a kiváltságok megerősítése iránt, azon igazgatási szervezettől függesztette fel, melyet a hajdúvárosok részére készíteni a kancelláriának lett feladatává ¹⁾.

VI.

Külviszonyok.

Azon belső reformok mellett, melyeket az 1748 és 1756 közt lefolyt időszakban nemcsak Magyarországon, hanem még sokkal nagyobb terjedelemben a német örökös tartományokban végrehajtott, a külhatalmakkal létező viszonyok újjáalakítását sem veszté el szeme elől Mária Terézia. Említők már, hogy ő az aacheni békekötés után sem feledhette el soha Slézia elvesztét, soha sem mondott le ama kívánságról, hogy

¹⁾ Kancellariai levéltárból.

azt a gyűlölt porosz királytól az első kedvező alkalommal ^{1752—1756.} visszavegye. A surlódások, melyek a berlini udvarral időről időre megújultak, e vágyat benne folyton táplálták; minél fogva ő e békeidőszakot nem is tekinté másnak fegyveres békénél, mely alatt készülnie kell a megújítandó harezra. E czélból barátságos viszonyait a szász választófejedelemmel s az orosz czárnéval, ki II Frídríket szintén hevesen gyűlöli vala, gondosan ápolá; viszonyainak pedig a nyugoti hatalmakkal, miként említők, mindjárt az aacheni békekötés után, ősei hagyományos politikájától egészen eltérő új irányt ügyekezett adni. Mindinkább elidegenedett Angolországtól, mely a fölött, hogy már az örökösödési háborúban sem úgy viselte magát irányában, mint egy jóindulatú, őszinte szövetségeshez illik vala, önhitt gögijében azóta is többször érzékenyen sérté a császárnét, valahányszor a két udvar között a barrière-szerződés kérdése került szőnyegre. Mindinkább simult Franciaországhoz, melynek szövetségétől, mind a németalföldi kereskedelmet oly súlyosan nyomó Scheldeszárlat valahárai megszüntetését illetőleg, mind a Poroszországgal kitörhető háborúban sokkal több előnyt várhatott, mint a tengeri hatalmaktól. A barátságos viszonyt tehát a párisi udvarral, bár nagy titokban, mind szorosabbra fűzte össze.

De bár ebben Kaunitz miniszterének segélyével, ki maga volt e szövetség tervének mind szerzője, mind legbuzgóbb előmozdítója, már 1752-ig is, midőn e miniszter a párisi követségből Bécsbe visszautazván, itt a külügyek élére állott, nagy haladást tett a császárné; Angolországgal még is mind addig óvakodék szakasztani, míg egy részről nem sikerül a francia udvart Poroszországtól eltávolítani, más részről pedig tényleg ki nem üt a háború Francia és Angolország között, melyet a két hatalomnak mindinkább elmérgesedő viszonyai a közel jövőben kilátásba helyeztek. Ez ideig mngelégedett avval, hogy párisi új követe, gr. Stahremberg György által oly fokig ápolja és szilárdítsa a Kau-

1752—1756. nitztól összefűzött barátságos viszonyt, hogy az a háború kitörésekor tényleges szövetséggé érhessen. Mondják, hogy Mária Terézia, a francia udvar kedvét keresve, még Pompadour asszonyhoz is írt volna egy hizelgő levelet; de bár ezt akkor közönségesen hitte a világ, a hír úgy látszik, alaptalan; maga a császárné legalább, egy későbbi (1763. oct. 10.) levelében a szász hercegéhez, határozottan tagadja, hogy Pompadournak valaha írt s vele összeköttetésben volt volna; azt mindazáltal maga is vallja, hogy XV Lajos engedelmevel neki némi ajándokkal kedveskedett ¹⁾.

De bár miként légyen ez, annyi való igaz, hogy Mária Terézia semmi alkalmat sem mulasztta el felhasználni, mely neki módot nyújtott, biztosítani magának a francia udvar barátságát. E törekvésében pedig egy oly vonásra is találunk mely Magyarországot közelebbről illette. A lefolyt örökösödési háború a harcok mezéjén újabb babérokot szerzett a magyar hadaknak. A francziáknak ezt saját kárukkal elég alkalmuk volt tapasztalniok. A nagyhatalmi sulyt a bécsi udvarnak azóta, s még azután is hogy Mária Terézia férje római császárrá lett, nem annyira ezen méltóság, mint inkább az biztosította, hogy mióta a magyarokkal őszintén kibékült, e harcziás nemzetben legerősebb támaszát birta trónjának. Mária Terézia azt, hogy a magyar nemzet a jövő harcokban is erejének egész súlyával oldala mellett leend, most is némi tüntetéssel óhajtá tudatni a francia udvarral, hogy a maga szövetségét előtte annál kívánatosabbá tegye. Az új francia követ 1752-ki aprilban érkezett Bécsbe, s a királyné őt mennél ünnepélyesebben kívánta fogadni. Értésére esvén ez Nádasdy kancellárnak, kérdést intézett a királynéhoz megjelenjen-e ő is, és ha szólnia kell, mily nyelven szóljon april 14-kén, a francia követ ünnepélyes fogadtatása alkalmával. „Én magam fogok — válaszolá Mária Terézia — felcni a francia követnek s egyedül leszek

¹⁾ Adam Wolf: Aus dem Hofleben Maria Teresia's 343.***) alatt.

vele a tanácssteremben; de szívesen látnám, ha csak lehetséges, hogy mennél több magyar nép láttassa magát az előszobákban.“¹⁾

A háború Francia- és Angolország között már 1755-ben kitört az amerikai gyarmatokban. Angolország Hanover-t féltvén ellenétől, felszólítá Mária Teréziát, küldene a köztök létező régi szövetség értelmében ő is a maga részéről hadat annak védelmére; mivel pedig a császárné kitérőleg válaszolt, a londoni kabinet 1756 elején II Fridrikkal kötött szövetséget. Most végre Mária Terézia is megérkezettnek látá az időt, hogy a francia szövetség régóta ápoltt tervét megvalósítsa. A szövetség feltételei szerint, melyek május 1-jén irattak alá, a hatalmak kötelezék magukat, hogy 24 ezernyi sereggel segítendik egymást ellenségeik ellen. E szövetséghez nemsokára még Erzsébet orosz czárné és a szász választófejedelem is hozzájárultak, megegyezéseket jelentvén ki egyebek közt, hogy Mária Terézia Sléziát és Glatzot Fridriktől visszavehesse, mihelyt ez őket ellenségesen megtámadja.

Bármi titokban köttettek is e szövetségek, Fridrik azoknak hamar tudomására jutott, s határozott nyilatkozatot kívánt a császárnétól szándokai iránt; midőn pedig ettől kitérő válasznál egyebet nem nyerhetett, Szászországot azonnal fegyveresen támadta meg. Mária Terézia szívesen látta volna ugyan, ha kissé későbbre halad a háború kezdete, mert arra még nem vala teljesen felkészülve, de azon reményben, hogy Sléziát valahára visszaveendi, annál nagyobb készséggel vette fel az elejébe dobott keztyűt, mivel Fridrik volt a támadó fél.

Ezen, bár különben az európai viszonyok alakulására nézve nagy fontosságú, hét éves háború azonban, melyet

¹⁾ Wir antworten selbst, und seind ganz allein in der Rathstuden; ich sehete doch gern, dass so viel möglich wär's, viel hungersiche Volk sich sehen liessen in den Antikammern.“ A cancellaria levéltárából.

1756.

Szövetség
Franciaor-
szággal.

A hét éves
háború a
Poroszsal.

1759.

Mária Terézia, Magyarországot nem illető érdekek miatt, monarchiája összes erejével viselt, csak nagyobb körvonalaiban, s még így is csak annyiban igényelhet helyet Magyarország történelmében, a mennyire abban Magyarország is résztvett, hadakat állítván, pénzben és gabonában segílyt nyújtván a közös fejedelem támogatására. Batthyány nádor már szept. 16-kán javaslá a királynénak, hogy a veszélyes időben, midőn egy részről a porosz betörése fenyeget, másról a mirigyhalál dühöng haladéktalanul intézkednék a sereg szaporításáról. Ő maga mindent megtesz ugyan e végre a vármegyékben, de hogy az kellő mérvben történjék, egy rövid országgyűlés vagy legalább országos concursus lenne szükséges. A királyné erre sem hajlott ugyan, de már az 1756-ki októberben felszólította az országot, mire aztán a vármegyék minden nádori kaputól egy vitézt állítottak ki a magyar ezredek hézagainak pótlására. A jász és kún kerületek fő kapitányuknak, Batthyány Lajosnak ösztönzésére ekkor állították és szerelték fel minden szükséglettel a nádor-husár ezredet. A Batthyány, Eszterházy, Pálffy és más gazdagabb családok vetélkedve szereltek fel egyes lovas csapatokat; Ferencz császár, magyarországi jószágai-ból szintén egy husár ezredet vezetett a harcmezőre. Pénzben és gabonában mind a vármegyék s városok testületileg, mind a gazdagabb egyesek külön is bőséges segílyezéssel járultak a háború terheinek viseléséhez.

A porosz arról vádolá a bécsi cabinetet, hogy alig kötötte volt meg a dresdai békét, már is minden módon ügyekezett azt megszegni. Kétségtelen jele volt ennek, mondják a porosz kútfők, az hogy bár a drezdeai béke 8-dik pontja által a két hatalom alattvalóinak kereskedése egy újabb egyezményig azon állapotba helyeztetett, melyben 1739-ben, az örökösödési háború előtt volt; a bécsi udvar még is a porosz sléziai gyártmányok vámját 1753-ban 30 százalékra, sőt midőn a porosz király e miatt Bécsben felszólalt, 60%^ora emelte. Nem kevesebb élénken hangzott

Berlinben ama vád, hogy az új lothringen-osztrák dynasztia is azt tette törekvése céljává, mit II Ferdinánd akart létesíteni, ha a francia király s Gusztáv Adolf akkoron ellent nem állnak: a fő uralmat Európa felett. Erre néznek most is a bécsi udvarnak a német fejedelmek jogait s a protestans vallás szabadságát elnyomni célzó törekvései. Ezért akarta megrontani a barátságot a porosz és orosz közt; ezért kötött szövetséget az oroszszal a török ellen, ki betörései által Magyarországra meggátolhatta volna a bécsi udvar nagyra-vágyó céljait; ezért nem adott a francziák ellen segílyt az angoloknak, ha csak, titkos szövetségre nem lépnek a porosz ellen. Az angol bölesen cselekedett, midőn ennek következtében egy igazságos közönyösségi szerződést kötött a poroszszal.

E szerződés, mondja tovább a berlini okmány, nem tetszett Bécsnek, mert gátolta zsarnokságát a német birodalomban. Alig hogy tehát róla értesült, már is oda kezdett törekedni, hogy az orosz a porosz tartományok felosztására bírja. E végett a porosz sléziai határokra 80 ezernyi sereget küldött. Klinggräfen a berlini udvar követe ez iránt nyilatkozatot kért a bécsi udvartól, mely azonban csak határozatlan választ adott. Újabban is kérdés tétetett tehát Bécsben: békét akarnak-e vagy háborút? Ha békét, adjanak határozott nyilatkozatot, hogy az idén s a jövő évben nem támadják meg a porosz udvart; különben ez minden kétes választ hadizetnek fog venni. Erre azonban még elbizottabb választ adott a bécsi udvar mely ekként szól: „A porosz udvar egy idő óta háborúra készül s még is ő kért jul. 26-kán felvilágosítást, mielőtt Bécsben készülni kezdtek volna. Ezt egész Európa tudja. Azért csudálkozik a császárné, hogy a porosz követ e hó 20-kán ismét oly kihívó nyilatkozatot, illetőleg kérdést intézett a császári udvarhoz. Mind a mellett, a bécsi udvar egész őszintességgel válaszolá, hogy az oroszszal való szövetség, melyről a porosz által vádoltatik, nem létezik.“

A porosz tagadja, hogy elébb tett volna készülteket,

1756.

mert ő értesülvén az orosz készülleteiről, csak négy ezredet indított a maga védelme végett Pomerania széle re. A bécsi udvar azonban erre azzal válaszolt, hogy Morvába, Csehországba 80,000-nyi hadat küldött. Hiú a menség is, hogy nem létezik az orosz szövetség. Már júniusban 70,000-nyi had ment Lieflandba a porosz határokra. Ekkor kezdte a béssi udvar is seregeit összevonni Csehországban.

Azonban, bár mind a két fél a jövő évre ohajtá halasztani a háborút, a porosz még is már most világosan akarta tudni Bécs szándokát, vajjon akar-e háborút a jövő évben. És mivel a válasz erre sem volt kielégítő, tényleg megkezdte az ellenségeskedést.

1757.

II Fridrik szokott gyorsaságával önté be hadait Szászországba, s annak fővárosát elfoglalván, a pirnai táborba zárkózott 17 ezernyi szász hadat kezdé ostromolni, melyet aztán, miután Browne osztrák tábornagyot, ki annak segélyére jött, oktob. 1-jén Lobosicznál visszanyomta, foglyává is tett. A háború azonban csak a következő 1757-ki évben vált nagyobb szerűvé; ezen év volt az egész háború folytában leggazdagabb nagy ütközetekben: a prágai, kolini, roszbachi, leutheni véres harczok mind ez év alatt vívattak. A mult évben vereséget szenvedett Browne helyett Lothringeni Károly herczeg vette át a fővezérletet. De bár hadai, melyek négy táborra osztva, összesen mintegy százezer gyalogból s harmincz ezer lovasból állnak vala, vitézül harczoltak, május 1-jén Prága alatt még is egy elhatározó ütközetet vesztett a váratlanul ott termett Fridrik ellen. A megvert had egy része, mintegy 50 ezer ember, Prága falai mögé menekült, más részét, a megfútott 15 ezernyi jobb szárnyat, Daun tábornagy vette fel Prága felé közeledő seregébe, melylyel aztán Morvába vonult vissza.

A győzedelmes Fridrik Prágát azonnal keményen kezdé vívni. Az élelem és löszerekben egyaránt megfogya-

¹⁾ E balszerencsében az udvar nagy erőfeszítésre határozta el magát, hogy a győzedelmes porosz királynak ellentálljon. Mindenek

kozott város mármár az ellenség hatalmába vala kerülendő, midőn Daun junius közepén Kolinig előrenyomult ötven s néhány ezerre szaporodott seregével. Fridrik hadainak nagyobb részét nyomban ellene indítá; de a jun 18-kán vívott igen heves és véres ütközetben a császári hadé lőn a diadal, melynek emlékéért aztán Mária Terézia a maga nevével elkeresztelt katonai díszrenddel örökítette meg. A fényes győzelemnek gyümölcsei is nagyok lettek: Prága, az ostromlott sereggel együtt fölmentetett; Daun a hozzácsatlakozott Károly herczeggel Sléziába tört, s azt elfoglalta; Hadik magyar

előtt a már is kimerült kincstárról kell vala gondoskodni. Mária Terézia e végett máj. 30-kán egy udv. értekezletet tartatott, melyben Haugwitz csász. kancellár elnöklete alatt a magyarok közül Grassalkovics kamaraelnök, Nagy és Koller udv. tanácsosok vettek részt. Fő tárgya az értekezletnek az volt, hogy a szükségét szenvedő kincstár felsegélése végett a magyarországi alapítványos pénzek mind a kamarának adassanak át, s az évi kamatokat ez legyen köteles fizetni.

Koller tanácsos indítványára abban egyeztek meg az urak, hogy miután a magánosoknál kamaton lévő alapítványos tőkéket folyóvá tenni mindjárt nem lehet, s az alapítványok kezelői is nehézségeket tehetnének: ezekkel a helytartótanács és a kamara kössön szerződést, biztosítván őket ő felsége nevében mind a tőkék, mind az öt százalékos kamatok iránt; továbbá, hogy ezen alapítványos pénzeket a kamara felmondhatlanul magánál tarthassa, maga azonban bár mikor visszafizethesse; s végre, hogy ezen alapítványos pénzek, míg a magánosoktól befolyanak, kötéssenek le jelzálogul a külföldről hitelezendő összegekért. A kamatokat a magánosok addig is, míg a náluk lévő tőkéket lefizetik a kamarához fizessék. E kamatok a többi kamarális jövedelmekkel együttesen kezeltessenek oly módon, hogy ezekből, az udvartartási quota levonása után, mindenek előtt az alapítványos célok elégíttessenek ki. A külföldről felvett tőke szentezen forrásból 10—12 év alatt törlesztessék.

Mária Terézia a conferenzia jegyzőkönyvébe sajátkezűleg ezen resolútiót írta: Ich bleibe mehrers als niemalens darbei, dass in sechs Monat die Fundations-Gelder dem Camerale zu erlegen wären; weilien das leidige Exempl von Primas so gar mein Gewissen darzu verbindet. Mithin solle Koller alsogleich die Specification aller geistlichen Stiftungen, und wo sie liegen, übergeben. — Kancellariai levéltár.

1757.

tábornok egy hadtesttel egészen Berlinig portyázott s azt 375 ezer tallérral megsarczolta; Nádasdy Ferencz tábornaksereg, ki már a kolini diadalnak is egyik fő tényezője vala, Winterfeld porosz tábornokot Holtzbergnél megverte s megölte, utóbb pedig Schweidnitzet is elfoglalta. November végén Bresslau is kénytelen lőn megnyitni kapuit s átadni gazdag élelmi tárait az osztrákoknak.

De a kolini ütközet nem törte meg Fridrik erejét. Hadait némileg kiegészítvén, az ősz beálltával a francziák ellen indula, kik a maga szövetségeseinek, az angoloknak, hanoveriekből s más északi németekből álló hadát megverték volt, s rajtok novemb. 5-kén Rossbachnál fényes diadalt vívott ki. Pár hét múlva a nem rég elvesztett Sléziába nyomult s deczemb. 5-kén Leuthennél oly csapással sujtá Lothringeni Károly és Daun tábornokok számra nagyobb, de a würtembergiek árulása következtében megzavarodott seregét, hogy ezek a tartományból, mintegy 20 ezer embernyi veszteséggel, kivonulni kényszerültek. Bresslau is, bár őrsége 16 ezer főből álla, rövid vívatás után megadta magát, s vele együtt Slézia ismét egészen Fridrik hatalmába került vissza.

1758.

E vereség miatt a lothringeni herceg népszerűségét mind a közönség előtt, mind a táborban elvesztette, s a fővezéri bot 1758-ban Daun tábornagy kezébe került. Az új vezér az Olmüczet vívó porosz királynak egy eleségzállítványát Loudon és Siskovich tábornokok által elvétetvén, a fenyegetett vár alól magát Fridriket is elvonulni kényszerítette; az őszön pedig őt, midőn az oroszokon Zorndorfnál (aug. 25-kén) nyert véres győzedelme után ismét Sléziába nyomulni szándékozáék, Hochkirchen mellett egy nagy ütközetben megverte; Dresda alól azonban, melyet utóbb vívni kezdé, a király közeledte miatt viszont ő kényszerült elvonulni.

1759.

Még fényesebb lett az 1759-diki, negyed évi hadjárat eredménye. A francziák ugyan változó szerencsével harczol-

tak a porosz király és szövetségesei ellen Hessenben; de Sol-
tikow orosz tábornagy, miután Loudon 20 ezernyi hadtesté-
vel egyesült, magát a porosz királyt Kunnersdorfnál egy
véres ütközetben megverte, melyben ez 20 ezer embert, se-
regének épen felét s minden ágyúját elvesztette. Fridrik már
fővárosát is méltán feltheté; de az oroszok nem akarták vég-
kép tönkre tenni a porosz királyt s visszavonultak Lengyel-
országba. Daun azonban Dresdát megvette, s két porosz
sereget, melyeknek száma összesen 17 ezer embert tett, fog-
ságba ejtett. Bár azonban e veszteségek annyira kimerítették
Poroszországot, hogy Fridrik a következő években már
60—70 ezer embert is alig birt összeszedni s ellenébe vetni a
majdnem 300 ezerrel rendelkező szövetségeseeknek; bár
kinestára is annyira kiürült, hogy az evégre veretett rosz
pénzzel is alig birta előteremteni hadainak zsoldját; bár saját
tartományainak egy részéből is kiszorítottatott, s maga fővá-
rosa másod izben kénytelen volt kebelében látni egy ideig
az osztrák és orosz hadakat; és mind e veszélyek és szeren-
csétlenségek őt magát is egészen ama végletig vitték, hogy,
mint mondják, már folyton mérget hord vala magánál, el lé-
vén tökévelve, inkább véget vetni életének, mintsem dicsősége
sországa végbukását látni kényszerüljön: megtörhetlen erélye,
lángszelleme s hadi mestersége mindazáltal, miknél fogva meg-
gyöngült erejével még azután is nem egyszer érzékeny esapá-
sokat mért ellenségeire, megmentették őt a végbukástól.

A hosszú súlyos háború terheit a szövetéses hatalmak
is mind sajnosabban kezdék érezni, s bennök is ébredézék a
béke vágya. A háború e miatt 1761-ben már minden oldalról
ernyedtebb erővel folyt. Ezen ernyedésnek nagy részben a
kinestár kiürülte volt az oka, minek megszüntetése végett
még ez évben, miként alább elmondók leszünk, beható ta-
nácskozásokot is tartatott a királyné egy, azon időben tete-
mes kölsön megszerzésére.

És e gond a pénzszerzés tekintetében annál indokol-
tabb volt, minthogy 1762-ben újabb veszélyek látszának

1762.

fenyegetni Mária Terézia birodalmát. Egyrésről ugyanis Törökországból aggasztó hírek érkezének, melyek szerint az ozmánok határszéli váraikat, Bihácsot, Czettint, Novit, Belgrádot erősítik, eleséggel s őrséggel látják el; Travnikba már 18, Belgrádba 21, Zavalia mellé nyolcz ezer fegyverest vontak volna össze.

Még fenyegetőbb volt ama körülmény, hogy az év elején elhunyt Erzsébet czárné utóda, III Péter czár a porosz Frigyessel, kinek nagy csodálója volt, szövetségbe lépett Ausztria ellen. Junius elején Batthyány Lajos nádortól hírt vette az udvar, hogy egy porosz had a jablunkai sánczokig hatolt s Magyarországot invasio veszélye fenyegeti. A királyné e hír vételére a magy. kancellária, a főhadi tanács és kamara néhány fő hivatalnokaiból egy bizottságot alkotott, melynek feladatául szabta, hogy kellőleg gondoskodjék az ország védelméről. E bizottság rendeletéből aztán Trencsény és a szomszéd megyék népfelkelést szervezének, melynek támogatására némi rendes hadi erő is küldetett. A nádor e hadnak Gastheim tábornokot akarta vezérévé kineveztetni, mert ő ott már 1758-ban is működvén, ismeretes volt a helyviszonyokkal. A haditanács azonban, mivel Gastheim a 23,000-re menő porosz foglyok őrizetére rendeltetett s beteges is volt, őt csak főintézőnek nevezte ki, a hadparancsnokságot pedig Schüller kezébe adta.

E porosz invasio mellett még attól is lehetett tartani, hogy Frigyes új szövetségese, az orosz, más szorosokon tatár csordákkal tör be az országba. A félelem ettől oly nagy volt a lengyel s moldva határokon, hogy a nép már több helyt oda hagyta lakjait s belebb vonult; némely vármegye pedig mind a nemességet, mind a népet fegyverre szólította. E betörési híreket leginkább Kruspér marmarosi kamarális főtiszt terjeszté; bár különben még az sem tudatott, hogy a tatárok Magyar- vagy Lengyelországba akarnak-e betörni; miért is aztán megnyugtató körlevelek küldettek a határszéli megyékhez. A szorosok mindazáltal gondosan megerősítették s

végzéssé lön, hogy ha e betörési hírek megvalósulnának, országos concursus fog kihirdettetni.

A Szabolcs és Ung megyék főispánjaitól vett hírek e veszélyt csakugyan közeledni jelzék; minek következtében a fő hadi tanácsnak meg is hagyatott, hogy a határszéleket lehetőleg biztosítsa. Ennek módja iránt kérdés intéztetett a nádorhoz is, különben neki is szinte kötelességévé tétetett, erről minden hatalmában lévő eszközökkel gondoskodnia ¹⁾).

A török s orosz-tatár betörések e veszélyeinek elhárítása iránt a vegyes udvari bizottság október 22-kén terjesztette fel behatóbb javaslatait, mire aztán Mária Terézia a következőket rendelte: „A magyar várak állapotáról a múlt évben Harsch által készített kimutatás közöltessék a bizottsággal. A Bosznia felé fekvő erődök, Károlyváros, Glina, Zrin, Dubicza, Petrina, Kosztajnicza, Gradiska, Bród és Raeska, úgy a tótországi Szegedin, Magyarországbán pedig Nagy-Sziget gyorsan jó karban helyezendők. A királyné szolgálatában lévő francia mérnök-kapitány is alkalmaztassék az erődítési munkákhoz, melyeket egyébiránt a Brünnél tartalékban fekvő mérnöki kar tisztjei vezessenek. A fővezetés Nádasdy bánra bizassék. — A Lengyelország és Erdély felé eső részekben Munkács, Huszt, Sziget s a szorosok erődíttessenek. A pénz, lő- és élelmi szerek előállításáról még bővebb tanácskozás tartassék. A határőri ezredeknek tábori kisebb ágyúkkal ellátására, s a dunai és szávai flotillára is legyen gond. Véleményt vár végre Temesvár tökéletes védelmi állapotba helyezéséről ²⁾).

De még azután is az év végén s 1763 elején is több ízben beható tanácskozások folytak Magyarország védelméről az udvari vegyes bizottságokban. Még több gondot adott az e célra szükséges pénzerő előteremtése. A királyné tehát ez év folytatában az urakat fejedelmi kéziratok, a megyéket

¹⁾ Kancell. levéltár.

²⁾ U. o.

1762.

körlevelekkel ösztönzé az erődítésekre szükséges 1.300,000 frtnak akár ajándék, akár kölcsönök által előállítására. A felszólítások nem is maradtak eredménytelenek. Rövid idő alatt 263,000 frt gyűlt be pénzü, 13,200 mérő gabonában. A kancellár e felett még 500,000 ftot, Grassalkovics kamaraelnök a városoktól ugyanannyit remélt összegyűjthetni.

„Én azt reméltem — válaszolá amannak a királyné, hogy magyarországi királyságomból, kölcsönök és ajándékokban sokkal több s legalább is annyi fog begyűlni, hogy abból az erődítésekre szükséges 1.300,000 kiteljék, miszerint a tíz milliónyi kölcsönt egészen a többi államszükségletekre lehessen fordítani“. S ösztönzi a kancellárt, hogy csak gyűjtsön újabban is. A kancellár tehát újabb körleveleket küldözött szét a megyékbe hat százalékos kamatú kölcsönök bőségesebb beküldése végett, megjegyezvén, hogy azok kamatai mindjárt az adóból levonathatnak, a kölcsön tőke pedig a háború végével három év múlva fog lefizettetni. E gyűjtés eredménye mintegy 414,000 frtra ment, melynek fele ajándék, fele kölcsönkép iratott alá; tényleg azonban ajándéku csak 113,052, kölcsönkép pedig 165,700 frt folyt be¹⁾.

A nem sokára megváltozott körülmények közt e gyűjtést a királyné október havában teljesen megszüntette. Ugyanis nem csak a török háború veszélye megszűnt, hanem valahára a porosz háborúnak is vége szakadt. Mert II Katalin czárné, miután férjét, III Péter czárt, a porosz Frigyes új szövetségesét, megbuktatta, a további szövetségről lemondván, minden orosz hadakat visszahívott Frigyes mellől.

Oroszországgal egy időben a svéd is kilépett a porosz szövetségből. Majd a háborúba belefáradt Angol és Franciaországok is békét kötöttek 1763 elején; mi aztán Mária Terézia és Fridrik megbékülését is maga után vonta. A hubertsburgi béke, mely 1763-ki febr. 15-kén kötött meg véglegesen, a két állam birtokait egészen a háború előtti

¹⁾ Kancellariai levélt.

állapotba helyezte vissza. A hét évig dúlt véres háborúnak Ausztriára nézve egyedüli eredménye lett, hogy Fridrik a római király választásánál József főherczegre ígérte adni a maga szavazatát. Józsefnek e megválasztása néhány héttel utóbb (marcz. 27.) valóban végbe is ment, Mária Terézia mondhatatlan örömére, valamennyi választófejedelem egyező szavazatával.

De bár a béke helyreállott, gondja volt a királynénak arra, hogy a háború végszakában az ország biztosítása végett megkezdett erősítések azután is folytattassanak. A magyarországi várak jó karban fentartása végett ő különösen a főpapság gazdag jövedelmeit kívánta igénybe vétetni, mire annál inkább feljogosítva tartá magát, minthogy a főpapság egykori banderium-kiállítási kötelezettsége már rég kiesett a szokásból. Ennek pótlása végett tehát ő a főpapságot a várak erősítésére akarta megadóztatni. E végett ő ezen évi novemb. 27-kén a következő kéziratot intézte Eszterházy kancellárhoz: „Miután a magyarországi erősítésekre minden örökös tartományaim adóznak, a magyar papság annál kevesebbé vonhatja ki magát az alól, hogy jövedelmeiből hasonló segélyezést nyujtson. S az én akaratom oda irányul, hogy jövőben Magyarországon a javadalmak adományozásakor, azok jövedelmeinek egy része, miként eddig is számos esetben történt, és pedig minden különös pápai engedély kieszközlése nélkül, az engem megillető jognál fogva, az erősítésekre tartassék fen. Hogy ezen ügy kellőleg elintéztessék, gondoskodjék a kancellária, hogy ezen királyi jogról egy alapos értekezés készítettessék s tétessék közzé. Minden esetre akarom pedig, hogy a javadalmak adományozásánál ezen elhatározásom a jövőben mindig érvényesítettessék“ ¹⁾.

A hét éves háború újabb alkalmul szolgált arra, hogy a bizodalom és szeretet kötelékei a nemzet és királynéja között még szorosabban összefűzessenek. A háború folytában

¹⁾ Kancelláriai levéltár.

1763.

ötven ezernél több újonczot adott az ország a királyné érdekeinek támogatására, s e mellett pénzben és élelmi szerekben is több ízben nyújtott neki segédelmet¹⁾.

A királyné viszont ezért többféle, az országnak részint jólétére, részint díszére való kedvezményekkel tanúsítá hálás

¹⁾ Élelmi szereket, különösen gabonát, búzát, zabot, lisztet, majdnem minden évben nagy mennyiségben ingyen szolgáltatott az ország a sereg számára. Nem kevesebbé bőségesen folyt a pénzsegély is, részint ajándokul, részint kölcsönképen, részint előlegül. Az utolsó módon kivált a városokból bőségesen folyt be a pénz. Koch tanácsos Grassalkovichhoz 1761. marc. 22. Kancell. levélt. A jász és kún kerületek 1758-ban ezer körmöczi arany ajándok mellett 25 ezer forintot ajánlottak; 1759-ben újabban tíz ezer ftot ajándokul, 1761-ben megint 20 ezer ftot kölcsönül küldtek fel neki. Tooth: Kis-Kun-Halas története. 27. kövv.

A királyné 1761-ki tavaszon kéziratot intézett a kancellárhoz, melyben tudtára adá, hogy oly egyezmény jött létre, miszerint a seregtartásra havonként szükséges 1.600,000 ft. folyóvá tétessék. Ehhez Magyarország részéről előlegek kívántatnak, májusra és júniusra külön 300,000 ft. jul. és aug. hóra pedig két-két száz ezer ft. Ezen előleg a papságra, megyékre és városokra volna kivetendő. — A kancellár erre april 23-kán jelenti, hogy a mit a papság ajánlott s részben már befizetett, kölcsönben 213.300, ajándékokban 12,437 ftra megy. A megyék előlege 537,900 ftot tesz. Abaúj, Bács, Békés Borsod, Komárom, Marmaros, Szala, Ugocsa, Veszprém, Zólyom és Pozsega még nem tettek ajánlatot. A városokra 500,000 vettetett ki, miből már több befolyt 300,000 ftnál. A megyék és városok a természetnyszállítást is pénzzel fogják helyettesíteni. Ezen felül az évi 3.234,770 ft. hadi adóból a nyári hónapokra eső negyed 810,192 ftot teend. A hazai törvények másféle előlegezést nem engednek, s mást nem is merne ajánlani, tudván, hogy az országban nagy kedvetlenségre találna.

Mária Terézia 1761. sept. 16-kán újabban kéziratot intézett Pálffyhoz, melyben előadja, hogy a folyó hadi szükségekre nov. és decz. hóban 7.324,428 ft.multhatlanul kell; és ha az örökös tartományokból várt 2.236,139 ft. szeptember végén pontosan befoly is, még mindig 5.088,289 ftra lesz szükség e két hó alatt, mi máshonnan teremendő ki. A kincstár e nagy szükségében kénytelen Magyarországot is akkép igénybe venni, hogy tőle egy évnegyedi előleget vár, mely szerint nov. végével ennek fejében 804,528 ft. lenne Magyarország által befizetendő.

indulatát a nemzet iránt. A királyság díszének emelése végett 1758-ban, a pápa jóváhagyásával, megújítja az „apostoli“ király czímét, melyet hajdan Sz. István nyert vala II Sylveszter pápától, de utódjai nem használták. Két évvel később nagy örömet szerzett a nemzetnek az által, hogy

Ezen összegek egyedül országai, tehát Magyarország biztosítására is fordíttatván, reméli, ezt Magyarország sem fogja megtagadni. Felhívja tehát őt, tegyen meg minden lehető, hogy ez örökös Magyarországa részéről megajánltassék.

Ezen előlegekből és kölesönökből mintegy két, az ajándékokból mintegy fél millió gyűlt be Magyarorszáiban; bár itt oly kevés volt a kész pénz, hogy a megyék az előlegezett összegeket jobbára Bécsben vették kölesön.

1761 nyarán a cseh-osztrák rendek közhitel bizottsága papírpénzt is adott ki, és Mária Terézia ennek Magyarorszáiban is kívánt folyamat szerezni; miért is az említett bizottság nyílt leveleit itt is mennél több példányban kívánta kihirdettetni. Egyszersmind rézpénz is hozatott forgalomba, s midőn a kancellár aug. 28-kán kelt felterjesztésében e miatt aggodalmát fejezte ki, nehogy ez Magyarorszáiban panaszokra adjon okot, a királyné azt írta a felterjesztés hátára, hogy hasonló nyílt levelek máskor is hirdettek ki. s ebben most is annál kevesebb akadályt lát, minthogy az nem törvény vagy rendelet gyanánt kötelezőleg, hanem csak tudomásul hirdettetett ki a lakosok közt, hogy ezek annál kevesebbé vonakodjanak a papírpénzt elfogadni. mi különben is csak tetszésöktől függ. Panaszra ez annál kevesebbé adhat okot, mivel e pénzjegy az adófizetésnél is elfogadtatik a kamarai pénztáráktól. A rézpénzt pedig, úgymond, teljes joggal veretheti; ez királyi jog, melyben a rendek nem osztoznak. A törvények csak az idegen rézpénz forgalmát tiltják; Csehország pedig nem tekinthető idegen országnak.

Azonban a felszámlált előlegek mind nem lévén elégségesek a hadi szükségletek fedezésére, a királyné újabban is valamely segély gyűjtésére szólítá fel Pálffy Miklós kancellárt. Mire ez nov. 17-én (1761) kelt válaszában előadá, hogy a királyné eléggé tapasztalhatta, mennyire ügyekeznek az ország teljesíteni kívánatait, de oly nagy itta pénz szüke, hogy a megyék az eddigi előlegeket is jobbára Bécsben vették kölesön. Arra tehát semmi remény, hogy Magyarország, melynek kereskedése nincs, magából adhatna pénzsegélyt. Ő tehát egy új eszmét pendít meg. Magyarország, úgymond, mint állam, még soha sem csinált kölcsönt. Ezt lehetne tehát megkísérteni. Ez ugyan nem lesz könnyű dolog a pénzviszonyokkal ismeretlen és sok előítélettel elfogult országban,

udvarában magyar nemes ifjakkól, mint már említők, egy királyi testőrsereget alkotott, mely, fényesen felszerelve, nem kevésbbé nevelte az udvar fényét, mint hizolgett a nemzet hiúságának. Mily nagy öröme vált ezen intézet a fényűzést szerető nemzetnek, eléggé tanúsítja az, hogy felszerelésére s

de talán még sem lehetetlen. A megyék annyi szeretetet tanúsítottak ő felsége iránt az előlegeknél, hogy kijelentették, adnának többet is, ha valahol többet kaphatnának. Irasson tehát ő felsége egy dicső s hízgelgő körlevelet a megyékhez s egyszersmind vegye igénybe segélyezési készségeiket ilyképen:

1. A megyék adjanak ő felségének hitelt tíz millió forint kölcsönre.

2. Ő felsége bizza ezen művelet végrehajtását a nádorra.

3. A kölcsönlevelek egész országban a nádori ítélőmester által iratnának alá s a nádori pecséttel pecsételtetnének meg.

4. A nádor választaná meg az egyéneket pénzszerzésre, s ennek költségeit viselné az ország.

5. Az összegről adna ő felsége az országnak kötelezvényt, mely a törlesztésig az ország levéltárában tartatnék s minden megyéhez küldetnék meg annak hiteles mása.

6. Mind az évi öt vagy hat százalékos kamat, mind a törlesztés fejében a háború vége után hat évre évenkénti egy millióval megkezdendő visszafizetés biztosítására köttetnék le a magyar hadi adó, s ezen felül specialis hypotheka gyanánt a harminczad és sójövédék.

7. Hogy a kölcson az örökös tartományokban s a külföldön könnyebben megszerezethessék, meg kellene ígérni, hogy azon osztrák ki 50,000, — s azon külföldi, ki 100,000 frtot ír alá s kölcsönöz, magyar polgári jogot nyer ingyen, az indigenatus diplomájával, beczikkelvezésével s minden evvel járó jogokkal.

8. Ezeknek a királyné még némely fiscalis javakat is eladhatna.

9. A Magyarország rendeitől kiadandó kötelezvények mind azon kiváltságokkal birnának, melyekkel a bankó kötelezvények felruházták.

10. E tíz millió s annak évi kamatai szintűgy osztatnának fel a porták szerint, mint a hadi adó, s a nádor az illető összegeket tudná be a contributióba.

11. Mind ennek gyors keresztülvitelére a főispánokat s más befolyásos urakat körlevelekkel, kir. kéziratokkal kellene ösztönözni. E

megyék s városok mindjárt önkéntes adományokkal kedveskedtek a királynénak. De maga az udvar is annyira kedvtelánálta e párduczboros, délceleg magyar lovagsapat szemlélésében, hogy annak számát Józsefnek római királylyá koronáztatásakorm ajd nem ötszázra emelte. Szintén 1760-ban alapította a királyné a selmeczi bányászakademiát, s kezdette a temesi bánságban is műveltetni a bányákat. De talán mindenneknél inkább hizelkedik vala a nemzet hiúságának a Sz.

levelek a nádor által volnának szétosztandók, valamint azon egyének is kijelölendők, kik a pénzt a váltóházakban előteremtenék.

E kölcsön Magyarországnak is nagy hasznára lenne, mert útat törne többféle üdvös pénzműveletekre.

Mária Terézia e tervet nagy örömmel fogadta nyomasztó pénzszükségében, de csak öt millió kölcsönre akarta eleinte kiterjesztetni; utóbb azonban ő is megnyugodott a tíz millióban, s a levelek még 1761 végén elküldettek a megyékhez. Eleinte azonban a megyék többsége vonakodott elfogadni a tervet, mely által, mind azért, hogy ilyesmi tőlök országgyűlésen kívül kívántatik, mind azért, hogy az ország védelmére rendelt hadi adót ilyféle kölcsönbiztosításokra lekötni, s ez által ama törvényes elvet, hogy az adóteher nem a telken fekszik (onus non in horet fundo) kockáztatni nem lehet — az ország törvényeit s kiváltságait sértve látták. 1762-ki május 24-kén tehát mind ezen vonakodó megyékhez újabb magyarázó s felvilágosító leiratok küldettek, hogy megegyeztök által semmit sem kockáztatnak. De mintegy husz megye még ezután is nehézségeket emelt, melyekhez aztán auguszt. 23-kán újabb rábeszélő, sőt szemrehányó és szelíden dorgáló levelek irattak. Némelyeknek, például, Trencsénynek, röviden megiratott, hogy miután a nehézségek, melyek megegyeztöket késleltették a királyi leiratok által már elhárítottak, illetlen volna ezekhez tovább ragaszkodni, és miután a többi megyék már megegyezésüket nyilvánították: nekik sincs más teendőjük, mint a kir. kívánathoz való járulásukkal a közjót előmozdítani. Trencsény ezután szintén meghajolt és szeptemb. 20-kán kelt felirata szerint, bár az ország jogainak sértetlenségét kikötve, megegyezését adta; még, mint látszik, csak Gömör és Borsod állt ellen, de a pénzművelet végrehajtása már ezek nélkül is elhatározott. A kancellárnak nov. 17-kén kelt felterjesztése tanusítja, hogy a pénzművelet már minden részleteiben elő volt készítve.

1763.

István magyar király díszrendje, melyet Mária Terézia 1764-ben polgári érdemek jutalmául, 20 nagy, 30 közép s 50 kis keresztre alapított, nagymesteréül magát a magyar királyt, kancellárául pedig a magy. kir. udv. kancellárt tűzvén ki ¹⁾. Ezen évben adta a királyné Erdélynek is a „nagyfejedelem-ség“ czímét.

¹⁾ Egy, a Sz. István nevéről címzett nemes lovagi rend felállítását már az 1741-ki országgyűlés alatt indítványozta volt a dömölki apát. Terve szerint az országgyűlésnek az aranygyapjas rend mintája után törvény által kell vala azt megalapítani; de Eszterházy József országbíró, kivel a tervről értekezett, bár az eszmét javalta, a törvényes megalapítást nem látá szükségesnek. Ld. Gabr. Kolinovich. Nov. H. Period. 82. kövv. 106. stb. Az eszme azonban a beállott háborús idők alatt akkoron feledésbe merült.

MÁSODIK FEJEZET.

Mária Terézia reformtörekvései.

I.

Bár a nemzet, mint említők, a királyné felszólításaira önként és tetemes segélylyel járult a hét éves háború terheinek viseléséhez; Mária Terézia mindazáltal, e bőséges segedelem daczára is, sajnosan érzi vala a korlátokat, melyek neki Magyarorszáiban nem engedtek oly önkényes rendelkezést az adók és újonczok kivetése tekintetében, mint minőt a német örökös tartományokban gyakorol vala; tapasztalta, hogy egyesek önkéntes adományai, legyenek bár mily fényesek, koránt sem érnek fel a nép millióira vethető adóval. E tapasztalatot még érezhetőbb módon öregbítette az, hogy az államadósság a hét éves háború alatt 200 millió forintra szaporodott; a helyreállott békében pedig, midőn már az önkéntes adományok is megszűntek, új jövedelmi források nem nyíltak az adósság lerovására, vagy legalább kamatainak fizetésére. A hadsereget, melyben hatalmának s külbefolyásának legerősebb támaszát látja vala, tetemesen megcsökkenteni nem vélé tanácsosnak; udvarának, ha nem is az atyjáéhoz hasonló pazar, de még is költséges fényéről, s oly nagy terjedelemben gyakorlott jótékonyságáról, kegyosztásairól, számos hivatalnokai kétszeres díjazásáról stb. lemondania, természeti hajlama, megszokása nem engedé: multhatatlanul szükségesnek látszék tehát az állam-

1764.

jövedelmek szaporítása. E végett többször buzgóan tanácskozik minisztereivel a módok iránt, melyek által a közvetett adók, vámok, harminczadok stb. kellő szaporodását eszközölhetné; míg azonban az efféle tárgyokban tett, s a mennyire Magyarországot érdeklik, alább általunk is elbeszélendő intézkedései, akivánt gyümölcsöket megteremnék, a közvetlen adók fölemelésétől sem vélte megkimélhetni alattvalóit. És ez volt czélja az 1764-ki országgyűlésnek.

Már az 1763-ki június utolsó napjaiban azon kérdést intézte a királyné gr. Eszterházy Miklós kancellárhoz: „Vajjon hát Magyarország a rendes adózáson kívül semmivel sem fog-e hozzájárulni az adósságok terhének viseléséhez?“ A kancellár jul. 2-kán kelt válaszában arra emlékezteti őt, miképen trónfoglalásakor megígérte legyen, hogy az országot törvényei szerint fogja kormányozni. Fő törvénye pedig ennek az, hogy országgyűlésén kívül semmi fontosabb dologban nem bocsátható ki királyi rendelet, hanem országosan határozandó el minden, mi a rendeket közönségesen illeti. A háború folyama alatt ő felsége sokszor igénybe vette az ország segélyezését, s meg is nyerte azt országgyűlés nélkül is a papság, a főrendek és a nemesség ragaszkodásától. De midőn ő felsége segélyt kért, mindig hozzátette, hogy abból a jövőre semmi következtetés nem fog levonadni. Ebből pedig az következik, hogy országgyűlés nélkül semmit sem lehet remélni az országtól az adósságok fizetésére.

Ha ő felsége e végett országgyűlést akar hirdetni, azt tanácsolja, hogy a mit azon kérni akar, eleve senkivel se közölje; mert ha közhírré lesz, a követek oly utasításokkal fognak felküldetni, hogy ne csak adópótlékot ne szavazzanak meg, hanem inkább a terhek leszállítását sürgessék. A mit az országgyűlésen kérni lehet, az általán véve vagy a jobbagyadóból, vagy az úri jövedelmekből (dominále) vagy végre a közvetett adókból volna kiállítható. Hogy a jobbagyok túl vannak terhelve, ő felsége maga is tudja. Ezen forrásból tehát alig lehetne valamit más módon kisajtolni,

mint a porták kiigazítása, új felosztása által a megyékben. Az úri javakat illetőleg: a nemesség mostani gondolkodásmódja, érzülete egyáltalában nem engedi remélni, hogy a maga részéről valamely állandó adót megajánljon. A ki mást mond, csak azért mondja, hogy kedveset mondhasson; de a következés azt nem fogja igazolni. Végre a közvetett adók, minők a dohány-, fogyasztási stb. jövedék, mik az örökös tartományokban már fenállnak, nálunk a rendek kiváltságaiba ütköznek.

De minthogy a kincstár valamely módon leendő segélyezésének szüksége tagadhatatlanul létezik: a kancellár azt javasolja, adatná elő az országgyűlésen ő felsége, hogy az eddigi insurrectio a jövőben a honvédség (Landmiliz) egy neme által pótoltsék. E honvédséget századokba kellene osztani s háború idején a rendes ezredekhez kapcsolni; háború után pedig ismét hazabocsátani. Ekként egy begyakorlott huszárhad képződne, mely, a kincstár terhelése nélkül, biztosabb védelmi eszköz lenne az insurrectiónál.

Ha azonban ő felsége ilyféle honvédséget Magyarországon nem örömet látna keletkezni: úgy a jövő országgyűlésen nem lát mást kérhetőnek, mint fedezését azon adóssági kamatoknak, melyekről kéziratában szól ¹⁾. Úgy hallja ezen fedezetlen adósságok tizennégy millióra mennek, melyeknek kamatai évenként 700,000 frtot tesznek. Ezen összeget elő lehetne állítani a következőkből: 1) A porták új felosztásából s kiigazításából, mi adhatna vagy 200,000 frtot; 2) a sorsjáték felállításából; 3) A papság spoliumjának (a vagyon halál előtti elosztogatásának) megváltásából. 4) Az adakozásra felhivandó urak, nemesek és papok ado-

¹⁾ E kéziratban a királyné fentebb említett kérdése szóról szóra így áll: „Wird denn Hungarn gar nichts extra thun vor den Last deren Schulden, wenn sie kein Geldquantum darvor geben, wenigst ihre Schulden übernehmen zu zahlen, nicht aber Zupusz des Cameralis?“

1764. mányaiból²⁾. Ezek nem a kancellaria, hanem a kancellár személyes véleményei valának.

Országgyűlés. A kancellárnak e fontos felterjesztése meggyőzte a királynét, hogy ha segílyt akar nyerni az országtól, mulhatatlanul össze kell hívnia az országgyűlést, mely már tizenkét év óta nem tartatott. Végzéssé lett tehát, hogy az az 1764-ki jun. 17-re kihirdetessék.

Ezóta számos tanácskozás tartatott az országgyűlés tárgyainak előkészítése végett. Az 1751-ki országgyűlés alkalmával az lévén egyik főpanasz, hogy a dietát kellő előkészület nem előzte meg: a királyné most a közigazgatás minden ágában tartatott tanácskozmányokat az intézendő reformok iránt. Mind kitünőbb egyesektől, mind testületektől s kormányszékektől véleményt kívánt beadatni a politikai, igazságszolgáltatási, kereskedelmi, hadi stb. ügyekben szükséges javításokról. Az egyesek közül e tekintetben kívált Eszterházy kancellárt, Festetich kamaraelnököt, b. Koller udv. tanácsost tisztelte meg bizodalmával. Mind ezen véleményeket aztán ismét mások által vizsgáltatta felül s adatta maga elébe. Gr. Festetich maga nem csak véleményt, hanem kilencz ilyféle munkálat felett nyújtott be bírálatot. Azon roppant tömege a közigazgatás különféle ágaiban teendő reformok s javításoknak, jó és kalandos terveknek, melyek a kancellaria levéltárában léteznek, jobbára mind ezen időben szerkesztettek. Ezek egyikéről, a kor ismertetése végett, bővebben kell emlékeznünk.

A királyné 1764-ki január 11-én egyebek közt kérdést intéztetett a hétszemélyes táblához, hogy a jövő országgyűlésen mit és mi módon lehetne tenni az igazság szolgáltatására?

A válasz, mely erre érkezett szomorú tanuságául szolgál e főtörvényszék mély tudatlanságának, hanyagságának s reformiszonyának. 1715 előtt, válaszolá e főtörvényszék,

¹⁾ Kancellariai levéltár.

sok volt az igazságszolgáltatás ellen a panasz; miért az 1715-ki 24-dik törv. czikk rendelt is ki egy országos bizottságot, mely munkálatát az 1723-ki országgyűlésen be is adta, s a törvényhozás akkor meg is alkotta a szükséges reformokat. Az 1729-ki országgyűlésen csak némely tudatlanok sürgettek még azok felett némely javításokat. Hasonlókép az 1741-ki és 1751-ki országgyűlésen csak néhányan kívántak, magán hasznunk miatt, egynémely újításokat melyek azonban nem vétettek figyelembe. Most sinces ebben semmi lényeges javítani való! Ennyi elfogultság és lomhaság fészkelte volt be ekkor magát hazánk legfőbb törvényszékébe! Sajnosan észlelték ezt már akkor is egynémely jobbak s világosabban látók, a minthogy írt is erről egy névtelen egy éles levelet a nádornak.

Az udvar maga is bámulva olvasta a hétszemélyes tábla e feliratát, s nem is késett azt megküldeni a nádornak s a primásnak. Egynémelyek még sértőnek is találták a főtörvényszék e levelét. Egy magas állású egyéniség ugyanis az uraink közt akkor divatossá vált francia nyelven írt levelében, ily véleményt mondott e főtörvényszéki felirat felett a nádornak, ki aztán neki, kit „cher frere et fils“-nek czímez, válaszolván mondja, hogy az ugyan semmi sértőt nem, de annál-bámulatosabb korlátozottságot foglal magában. A primásnak arra adott nagy szavú válasza pedig, úgymond, nem más czélből iratott, mint hogy irányának ékességét fitogtassa s megtapsoltassa. De úgy látszik, mondja tovább a nádor, az udvarnál a helytartótanácsnak hasonló kérdésekre adott válaszát sem igen szeretik, mert ez viszont mindent reformálni akarna. Ő erre csak azon megjegyzést teszi, hogy neki kötelessége volt írni mindenről, a miről gondolható, hogy szóba fog kerülni az országgyűlésen. Tanácsolja egyébiránt, ajánlanák a királynénak, hogy minden véleményt tétessen át a kancelláriára s ez mind arról, a mit szükségesnek lát, kimerítő munkálatot készítsen, mely aztán az országgyűlés elébe terjesztessék. „Én ugyan megvallom

1764.

végzi, hogy szükségesnek látom az országgyűlést; de valahányszor reá gondolok, mindig szürkébbé leszek, mintsem előbb voltam. Ha még egy esztendőnk volna kihirdetéseig, talán jobban lehetett volna arra előkészülni; de már csak bele kell harapnunk a savanyú almába. ¹⁾

Mind ezen, részint jó s czélszerű, részint selejtes tervek s vélemények, a nádor tanácsa szerint is, utóbb csakugyan a kancellárhoz küldettek át felülvizsgálat végett, ki aztán Pálffy, Svetics, Török, Niczky és Farkas udv. tanácsosokkal összeülvén, az országgyűlésen felveendő tárgyakról ápril 16-kán tőn felterjesztést. Ő csak két pontot javasol felvételni a királyi előadásokba: 1) hogy az eddig fizetett 3,234,770 fnyi adó felemelése kéressék; s 2) hogy a költség és még is czélszerűtlen insurrectio a honvédség fentemlített szerkezetével pótolassék.

A királyné e felterjesztés folytán meghagyta a kancellárnak, hogy a nádort, primást, a horvát bánt, a kamaraelnököt, a tárnokot és personalist egy tanácsba összegyűjtvén, velök együtt állapítsa meg a kir. előadásokat. „Már úgymond mind a primásnak s nádornak, mind a kamaraelnöknek felfedeztem a szükségét, melytől szorongattatom, s mely minthogy valóban nagy, arányos segílyt is igényel. Én el vagyok határozva a következő két pontot venni fel a diéta fő tárgyaiul: tudniillik, az adó jelentékeny szaporítását; és az ország biztosságáról való gondoskodást az insurrectio czélszerű átalakítása által.“ E leiratához a királyné, a kancellár tanácsa szerint mindjárt hozzá kapcsolta a b. Barkóczy Ferencz primáshoz, a gr. Batthyány Lajos nádorhoz s a többi említett főhivatalnokokhoz a kancellárral való tanácskozás végett intézett kéziratokat is. ²⁾

Mielőtt e gyűlés történetének elbeszélésébe fognánk, egy körülményt kell megemlítenünk, mely kevéssel előbb

¹⁾ Dat. Rechnitz 1764. marc 21. Kancell. levélt.

²⁾ Mind ezen okmányok a kancellária levéltárában.

merülvén fel közéletünkben, nagy mértékben magára vonta a közfigyelmet s az országgyűlés folyamára is jelentékeny hatást gyakorolt. A királyné, a kényuralomra, — bár azt mindig jótékonyan gyakorlá, jelleménél fogva különben is hajlandó, a hétéves háború bevégezte után keményebben kezdi vala ostromoltatni a magyar rendi alkotmány azon pontjait, melyek neki az adó tárgyában korlátokat szabtak, s még inkább az alkotmány azon újabb kori kinövését, melynél fogva az egyházi s világi rendek, papság és nemeség, magukat a közterhek alól lassankint egészen kivonták, terjedelmes javaikat adómentesekké tették. Ő, miként már fentebb látók, eddig sem mulasztá el ugyan kegyelemosztásai, a nemességre halmozott kedvezései, a kormányiszékek rendezése stb. által a kényuralomnak, mennyire az alkotmányos formák engedék, utat nyitni a nemzet politikai s polgári életébe; hatása mindazáltal e tekintetben a hétéves háború kezdete óta tűnik elő világosabban. Ezóta az absolutismus tanai is mind sűrűbben merülnek fel a közéletben.

A kényuralom egynémely eszméivel már elébb is találkozunk ugyan: a kormányiszékek által kibocsátott rendeletekben, hol burkoltabb, hol világosabb módon, számos olyféle tanok s elvek foglaltatnak, melyek a nemzeti alkotmány s törvények szellemével ellentétben állanak. Az így elhintett eszmék s tanok lassú ugyan, de annál biztosabb hatásúak valának, mennél kevesebb követeléssel s mintegy mellékesen, rendszer nélkül hintettek el. Hol és midőn alkalmom nyílt, a királyné személyesen is terjeszté az ilyféle eszméket. Így például, ő a magyar országgyűlést (Reichstag) mindig tartományi gyűlésnek (Landtag) nevezte s kívánta maga előtt neveztetni; mi aztán közönségesen szokássá is vált a német beszédben. De ezen eszméket s tanokat, melyek a fejedelmi hatalomteljességet, a rendi alkotmánynak s az aristocratia jogainak s kiváltságainak rovására, védelmezik s magasztalják, az említett korszak óta már tudományos munkákban, rendszeresen is hirdetteti vala udvari publicis-

1764.

tái által. Ilyetén szolgálatban működék egyebek köz, Kollár Ádám udvari könyvtárnok tolla is. Ő már elébb írt volt hihetőleg a királynénak a m. évi nov. 27-kén Eszterházy kancellárhoz intézett, s a papságnak az erődítésekre kellő adózásáról szóló, fentebb közlött kézírata következtében egy munkát a királyok kegyúri jogának történelméről és hatósági köréről, mely némi figyelmet ébresztett. A hétéves háború után, 1764 elején, egy más munkát bocsáta ki a törvényhozó hatalom eredetéről s gyakorlatáról Magyarországon, mely udvari censura alatt, s hihetőleg szintén az udvar meghagyásából, legalább tudtával jelent meg. A szerző ebben merészen s leplezetlenül támadja meg a nemesség kiváltságait, melyeknél fogva magát a közterhek viselése alól kivonván, azokat kizárólag a szegény nép vállaira toltta. Az egyházi javakra nézve azon nálunk eddig nem hallott tant hirdeti, hogy a korona teljes tulajdoni joggal bír ama javak felett. Verbőczy Hármaskönyvét, a nyilván és magán jognak ezen százados használat által megszentelt, törvényes tekintélyben álló tárházat, szintén kimélet nélkül ostromolja, s nem is alap nélkül, hiányosnak, a kor kívánalmaihoz képest elavultnak, újjal pótoltatni szükségesnek állítja. A nemesség egyenes adózását multhatatlan reform gyanánt tűzi ki; bár azonban azt elvileg az örök igazság kívánalma gyanánt mutatja fel: első reformlépésül mindazáltal a honvédelmi tehernek, s különösen a nemesi felkelésnek igazságosabb szabályozását ajánlja. A könyvnek rendkívüli hatása lett a nemességre s a papságra: miként nemsokára nyilvánossá lön, alig volt a két osztálynak tagja, mely arra anathemat nem kiáltott volna.

Néhány héttel e munka megjelenése után tétetett közzé az országgyűlést kihirdető rendelet. A királyné, bár az országgyűléseket egyáltalában nem kedvelte, azt most nem látá mellőzhetőnek. Az állam szükségai, mint mondók, parancsolólag követelték az adó fölemelését. Ő pedig minden kényuralmi hajlamai mellett is folyton őszintébb háláérze-

lemmel viseltetett a nemzet iránt, s lelkiösmerete is gyöngédebb vala, mintsemhogy erőszakosan akarhatta volna megsérteni az alkotmányt s megszegni esküjét, melylyel a törvények megtartását fogadta volt. Midőn azonban magát az országgyűlés kihirdetésére elhatározta, bár a közügyek minden ágaiban számtalan volt a hiány, mit pótolni, az elavult, mit megújítani, átalakítani, szervezni kellett volna, még is csak két, közvetlenül a trón érdekére vonatkozó pontot, az adónak egy millió forinttal fölemelését, s a nemesi fölkelés szabályozását, kívánta a királyi előadásokban a rendek tanácskozmányainak tárgyául kitűzni.

Ha létezett is tán elébb a rendekben némi kétség az iránt, vajjon a bécsi kormány megbiztából, vagy legalább annak megegyeztetével, hirdette-e Kollár a nemesség kiváltságaival oly annyira ellenkező tanait: a kir. előadások e kétséget teljesen eloszlatták. S nem is megdöbbenés nélkül hallá most ezeket a nemesség. Ennek kiváltságait nem támadják ugyan meg a kir. előadások; de mik azokban a nemesi fölkelés szabályozásának szükségéről mondatnak, oly szoros kapcsolatban állanak a Kollár által szükségeseknek hirdetett reformokkal, hogy mindenki világosan láthatá: miképen e reformokat, melyek csak a nemesi kiváltságok megszorításával hajthatók végre, maga a kormány is óhajtja, s tán már ezen országgyűlésen szőnyegre hozandja. Mert bár a kir. előadások a nemesi fölkelésnek csak szabályozását emlegették; mivel azonban a kormány világosan kifejezte, hogy ezen elavult intézet, mindamellett is hogy költséges, rendeltetésének a hadviselés újabbkori rendszere mellett többé nem felelhet meg: ezen állításból természetesen azt kellé következtetni, hogy a kormánynak e kérdés megpendítésében nem más a célja, mint a célszerűtlennek bélyegzett nemesi fölkelést elébb-utóbb a nemesség egyenes adózásával pótoltatni; mit különben is az örök igazság kívánalmá gyanánt hirdettet Kollár munkájában.

E czélatok valának rejtett okai azon szellemnek, mely

1764.

a rendek közt mindjárt az országgyűlés elején észleltetett s melyről egy magas rangú, magyar katonai egyéniség a következő tudósítást küldé fel az udvarhoz: „A szerencsétlen ellenmondási szellem, a nélkül hogy tudná miért, a kir. előadások kihirdetése előtt a megyei és más követeket ezen utasítással küldötte fel: nem adunk, nem adhatunk semmit, sőt könnyebbitését kívánjuk az adótehernek. Ezzel egyszersmind a végzés is már eleve meg volt alkotva, semmit sem tenni a hazáért, sőt azt is megrontani a mi történt. Közönségesen el van terjedve a hit, hogy a magnások Bécsbe hívatlak, hogy megvesztegettessenek; meg akarják rontani a törvényeket, eltörölni a kiváltságokat, s a királyi kívánatok harminezkét, az országra nézve káros pontokat foglalnak magokban.“

Levelének további részében bizonyítja az író, hogy a királyné kívánatai s előadásai méltányosak; s élesen kikel az igazságszolgáltatás roszasága s az uralkodó reform iszony ellen. „Még szebb, úgymond egyebek közt, az égbekiáltó visszaélések védelme. „Jobbak a régi hiányok és visszaélések, mint az újítások — szokták mondani. És hogyan élhetnének a prokátorok és patvaristák, ha az eljárási mód megrövidítették és szabályoztatnék. S miként lehetne az ifjúságot alkalmazni, ha nem volna annyi per?“ —

A papságról sem írhat sok dicséretni valót: „A püspökök jobbára elhanyagolják tisztjüket, mert nincs kellő tudományuk. Legtöbben igen fiatalon jutnak magas állásukba; s aztán csak az gondjuk, hogy jó ebédeket, fényes bálakat adjanak, kitűnő zenekart tartsanak, drága palotákat építsenek, fényes butorokat és fogatokat szerezzenek; a mit az elődök építettek elbontatják s adósságot csinálnak; magokat függetleneknek tartják, s már eléggé lehetett tapasztalni mily messze megy egynémely mások rakonezátlansága. Én úgy hiszem ezt csak még sem lehet a „paupertas, obedientia és castitas votumának“ tartani. A klastromok, melyekben a tanulmányoknak kellene feküdni, sem jobbak,

kivéve a jezsuitákat, akik azonban szinte felesleges gazdagsággal bírnak. Az alattvalók a püspökök által még inkább nyomtatnak, mint a többi papok által; az alapítványok egészen másra fordíttatnak. Vajjon egy apostoli király nem volna-e feljogosítva mind ezt megváltoztatni?¹⁾

De, hogy az országgyűlésre visszatérjünk, mind azon czélatokat, melyeket Kollár irataiban s magokban a kir. előadásokban látni véltek, mindjárt eleinte kemény ellenzékkel szándékoztak meghíúsítani az ország rendei. Ez okból, bár Kollár munkája a kormány czélateiról a rátyolt leemelte; s viszont a kir. előadásokból világossá lett, hogy a nemesi kiváltságok s egyházi javak felett e munkában kifejtett elvek tulajdonkép a trón környezetéből származnak: igen óvakodtak a rendek elárulni, hogy ily közösséget látnak e munka elvei s a kormány czélatei között. Sőt a gyűlés kezdete óta el valának tökéelve, Kollár könyvét, mint a nemességre nézve sérelmest, a trón előtt egyenesen bevádolni, és szerzője ellen elégtételt követelni: eleve is jól tudván, hogy a harez könnyebb, a diadal biztosabb lesz egy magán ember, mint az udvar ellen oly ügyben, melynek támogatására számos törvényt s kir. hitlevelet idézhetnek ugyan; de melynek igazságtalanságát önmaguknak is lehetetlen vala nem érezniök szívök rejtekében. A diadalt Kollár ellen anuál biztosabban remélhetik vala, mivel félniök nem lehetett, hogy a kormány most, midőn tőlök tetemes adószaporítást kíván, ellenök egy magán embert, egy könyvet védelmébe vegyen. Azt pedig jól tudák, hogy ha egyszer Kollár könyve, a kormány hozzájárultával is, kárhoztatva leend, egyszersmind ennek czélatei is hosszabb időre háttérbe lesznek szorítva.

E nézetek, e remények indították a rendeket, hogy daczára a királyné ismételt intéseinek: szorítkoznának egye-

¹⁾ A kancellária azon iratai közt, melyek a királyi cabinetből II József alatt „Palfyana“ czím alatt tétettek át a kancellariához.

1764.

dül a kir. előadások tárgyalására, — Kollár könyvét mindjárt a gyűlés elején nagy bosszúsággal hozzák szőnyegre, s világiak és egyháziak egyaránt vetélkedő heveséggel keljenek ki a szegény író ellen. Sokan azt javasolák, kéretnék meg a kegyes királyné, hogy a szerzőt, ki magán ember létere az országot — azaz: a nemességet — kiváltságaiban az egész világ előtt megtámadni merészelt, példásan büntesse meg. Néhányan Kollár száműzetését emlegették; mindnyájan a leghevesebb kifakadásokban önték ki ellene mérgöket. Végre abban állapodának meg, hogy bizassék meg egy választmány, mely a könyvből a merészebb, a nemesség kiváltságait sértőbb tételeket kiszemelje, melyek aztán kivonatban kapcsoltsanak a szerző megfenyítését szorgalmazó felirathoz. A bizottmány gyorsan eljárta feladatában; s midőn véleményét a rendek elejébe terjesztette, ezek teremében ismét megújultak a vakmerő író ellen a keserű kifakadások. Taktikájával teljesen célját érte a nemesség. A királyné nagy kedvetlenséggel értesült ugyan a Kollár ellen folyó vitákról, melyek által egyszersmind a kormány reformcéljait is megtámadtatva látá; mivel azonban az adó felemelése mindenekfelett érdekében feküvék, s e végett a rendeket jó kedvökben megtartani szükséges vala: ama vitáknak röviden véget vetendő, s egyszersmind azt is megelőzendő, nehogy Kollárt a rendek sürgetése szerint megfenyíteni, vagy kívánatukat megtagadni kényteleníttessék, Kollár könyvét még a felirat felküldése előtt eltiltotta; az író pedig utóbb egy jószágodományyal vigasztalta meg. ¹⁾ A rendek ekként kívánatukat legalább egy részben megelőzve látván, a felirat további vitatásával maguk is felhagytak.

A királyné azt hitte, hogy a könyvet sujtó rendelet annál hajlandóbbakká teendi a rendeket az adó kívánt fel-

¹⁾ A papság Kollár másik könyve ellen is, melynek címe: De originibus et usu perpetuo potestatis legislativae circa sacra apostolicorum regum Hungariae, censurát eszközölt ki Rómában. XIII Kelemen azt ez évi aug. 13-kán a tiltott könyvek közé tétette.

emelésére, mivel még kérelmeket is megelőzte. De csalatkozott. Kollár azon tétéle, melyben kiáltó igazságtalanságnak mondja, hogy a kiváltságos gazdagok, magukat minden közterhek alól kivonván, azokat a szegény népre tolják, melynek árva lelkén s testén kívül semmi birtoka nincs, ügylátszik, a lelkek mélyébe hatott az ország rendeinél. Bár az író fölött diadalmaskodtak, szivökben mindazáltal nem tagadhatták állításának igazságát. Mivel azonban ezt bevallani, érdekek, önzések nem engedé, legalább azon vádat akarták magukról elhárítani, mintha, maguk az adóban nem részesülvén, a szegény nép adójának szaporítását igen könnyen megajánlanák. Ez okból mindjárt eleinte hevesen ellenzik vala az adó fölemelését. Mindenekelőtt a sérelmeket és kívánatokat határozották összeszedni, hogy lássák, úgymondák, megengedi-e az ország állapota az adó fölemelését.

Ezen eljárást, elvileg tekintve, lehetetlen ugyan nem helyeselni, — az államgazdászati egyik főszabályának lévén, hogy az adók kivetésénél neesak a kormány szükségletei, miket minden esetben megszorítani is lehet, hanem az adózók fizetési képessége is figyelembe vétessenek; de a gáncsot még is megérdemlik a rendek, őszinteség hiányuk miatt. A sérelmek és kívánatok tárgyalásából hamar kitűnt, hogy tulajdonkép nem is az adózók állapotának javítása, hanem egyedül az volt légyen czéljok, hogy a kormány kívánatának a nemzet kívánatait állítsák ellenébe, s amazt ezekkel paralizálván, a világgal elhitéssék: miképen, bár maguk az adóhoz nem járulnak, annak könnyelmű megajánlása miatt még sem vádolhatók.

Mi a sérelmeket s kívánatokat illeti, melyeket csaknem egy könyv nagyságú feliratban 250 pontra osztva terjesztettek fel: tagadni ugyan nem lehet, hogy azok nagyobb része helyes, hogy azok oly sebeket fedeznek fel a közéletben, melyek a kormánytól méltán igénylenek orvoslátot. Alább, az anyagi érdekek állapotának előadásából alkalmunk lesz bőségesen láthatni, miképen alapos különösen azon

1764.

panaszuk, melyben állítják, hogy a kormány az új vámrendszer által az országnak különben is csekély kereskedelmét annyira megcsökkentette, keresetforrásait annyira kiapasztotta, hogy míg e vámrendszer jobbal, méltányosabbal föl nem cseréltetik, addig szó sem lehet az adó fölemeléséről. De lehetetlen nem gáncsolni a rondeteket viszont abban, hogy az adózó nép sorsának könnyítésére csak a kormánytól vártak, követeltek engedményeket; maguk azonban, az urbéri viszonyok szabályozása által, mit a kormány kéz alatt maga is sürgetett vala, a nép állapotát javítani egyáltalában nem akarták. Emelkedett ugyan néhány szózat köztök is az urbéri terhek méltányosabb szabályozása iránt; de a többség arról hallani sem akart.

Még a primás maga is élesen kitört Illésy Ferencz sopronyi alispán s követ ellen, mivel ez azt merészelte mondani, hogy az ország két millióval is felebb emelheti az adót feltéve, hogy a felosztásban s kivetésben igazságos arány hozassék be. A primás több követet is ösztönzött, s azon értelemben adta ki utasításait is, hogy ne fogadják el a kir. előadásokat: az adót inkább leszállíttatni követeljék, az insurrectióra nézve pedig ragaszkodjanak az 1741-ki törvényekhez.

Hasonló véleményben voltak, legalább is titkon, miként egy Bécsbe küldött irat tanáskodik: gr. Nádasdy Ferencz bán és tábornagy, Batthyány Ádám, főtárnokmester, Batthyány Imre, Grassalkovics Antal kamaraelnök, Erdődy János helytartótanácsos és fivére, Kristóf püspök, Eszterházy Károly egri püspök, sőt maga Batthyány Lajos nádor is. Ha azonban ezek tartózkodtak is nyilván szólni a kir. előadások ellen: annál hevesebben kikeltek azok ellen gr. Pálffy Károly tábornok, Pálffy Miklós a volt kancellár, Pálffy János. a kir. testőrség alkapitánya, Forgách János esongrádi főispán, Prényi József, Cziráky László a primás huga fia, Berényi Ferencz, Stehenics püspök; a követek közül pedig a nógrádiak, Balogh és Darvas János, Grassalkovics vé-

denczei; Rakovszky Elek és Beniczky Samu zólyomi követek, Erdődy emberei; a hevesi Sághy Mihály és Hegyi Gábor, kiket Eszterházy Károly püspök kegyelt; az abaúji Tisza Pál; a borsodi Királyi György és Szatmáry, kik Pálffy János uszályhordói voltak ¹⁾).

Hosszú viták után a rendek végre is oly értelmű feliratot határoztak felküldeni válaszul a kir. előadásokra, hogy miután a szegény nép a fenforgó viszonyok közt több adót fizetni egyáltalában képtelen, sőt az eddigi adó súlya alatt is roskadozik: lelkiösmeretök szerint nemcsak nem szaporíthatják azt, mint a kormány kívánja; hanem még azon adópótlékot is eltöröltetni kérik, melyet az 1751-ki országgyűlésen, különben is csak három évre, a jövő országgyűlésig, ajánlottak volt meg. A kir. előadások másik tárgyára, a nemesi fölkelésre nézve pedig kijelentették, hogy az a törvények által eléggé szabályozva létezik, s ezeket megváltoztatni nemcsak szükségtelennek, de veszélyesnek is tartják.

E szűkkezűségüket csak avval indokolták ugyan a rendek, hogy a több évi szűk termés, a különféle természeti csapások, a nép által a lefolyt háborúban viselt rendkívüli terhek s a fonák vámrendszer miatt megesőkent jövedelmi források stb. a népre nagyobb terhet rakni nem engednek. De kétséget nem szenved, hogy az állandó sereg folytonos szaporítása s békeidőben is fentartása szintén aggodalommal tölté el a rendeket. Tudták ugyan, hogy az erőszakos rendszabályoktól idegen, a nemzet iránt jó indulatú királyné kormánya alatt nincs mit tartaniok attól, hogy a hadsereg a nemzeti jogok elnyomására alkalmaztassék. De a bizonytalan jövő tekintetében, kivált visszagondolva ama véres zsarnokságra, melyet a hadsereg az országon s nemzeten a mult korban elkövetett, lehetetlen volt némi aggodalommal nem tekinteniök a békeidőben is fegyverben tartott nagy számú zsoldos seregre. Óvakodtak tehát könnyelműen na-

¹⁾ Kancellariai levél.

1764.

gyobbítani a kényuralom eszközül válható hadak tartására szánt adókat, melyeknek csökkentését aztán soha többé nem remélhetnék.

A királyné e viták alatt is biztatva az udvarhoz ragaszkodással viseltető egyházi s világi urak által, eleitől fogva teljes bizodalommal várja vala kir. előadásainak-elfogadtatását a rendektől, kiket annyi kegyelmekkel halmozott. Hogy a rendek, intéseinek daczára, nem az előadásokat, hanem a sérelmeket s kívánatokat tették előbb tanácskozásaik tárgyaivá, némi kedvetlenséggel fogadta ugyan; de bizodalját a sikerben nem veszítette el: egy ideig az mondatott neki, hogy ez csak azért történik, mivel a rendek látni akarják, mily engedmények által lehetne, a nagyobb adózás fejében könnyíteni a jobbágyok állapotán. És míg e tanácskozások tartának, a pozsonyi várakban, melyet a királyné nem rég tetemes költséggel újjátatott meg s diszítettett fel, ünnepély érte az ünnepélyt. A magyar főnemesség vetélkedve nyilvánítá hódolatát s tiszteletét nem kevésbé urnéjának személye, mint benne a királyság iránt.

Viszont Mária Terézia is számtalan újabb tanúságait adja vala szeretetreméltóságának s gyöngéd hajlamának a magyar nemzet iránt. Az ország zászlósai s más főnemesek gyakran hivatalosak valának az udvari asztalhoz; az estélyeken a megyei követek egy-egy része is megjelent. Eszterházy Ferencz kancellár teljhatalmat nyert intézkedni e meghívások tekintetében. Vendégeinek mulattatására az udvar az olasz operát is lehozatta Bécsből, s váltva játszatá a német színészekkel. A vidéki főnemesség kastélyaiba gyakran kirándulások intéztettek. Legtöbbször vendége volt a királyné az Eszterházyaknak, Batthyány Lajosnak és a Pálfyaknak Pozsony körüli kastélyaikban, hol tiszteletére fényes ünnepélyek rendeztettek; gyakran ebédelt a primásnál is. A büszkeség és megelégedés érzelmeivel időzék, s látá maga körül virágzó fiait s leányait a királyné e városban, hol egykoron oly aggodalomteljes napokat élt vala... Leopold, Ferdinánd

és Miksa főherczegek egy izben ezredeik élén, mint azok vezénylői vonultak el a felségek előtt. József, Leopold s a szász Albert julius 19-kén a bányavárosokba utaztak. Néhány nappal utóbb a királyné Bécsbe, a császár Holicsba rándult.

De aug. 18-kán az egész udvar ismét összegyűlt Pozsonyban, hol két nappal utóbb, aug. 20-kán, a Sz. István rend ünnepe s a rendjelek kiosztása nagy fényvel tartatott meg. A magyar urak közül a primás, a nádor s a kancellár a nagykeresztet, Pálffy Leopold, gr. Fekete György a közép keresztet, Koller, Eszterházy, Forgách, Keglevich stb. a lovagi keresztet kapták szolgálataik jutalmául. Egy héttel utóbb Váczon Migazzi püspököt s cardinált látogató meg az udvar. A főpap, ki hugának nászát ünneplé egy Sztáray gróffal, a város végén máiglan fenálló diadalkapunál fogadta magas vendégeit. Az esküvön jelen volt a királyné is, ki aztán a vőlegénynek egy szép gyémánt gyűrűt, a menyasszonynak egy drága nyaklánczot adott nászajándokul. A násznép a királyi asztalhoz lön hivatalos. Ebéd után Albert herczeg hadijátékot intézett; estve általános kivilágítás és tüzmű mulattatá a magas vendégeket. Más nap Mária Terézia a nevét viselő új nevelő-intézetet s az épülőben lévő székesegyházat szemlélé meg; délután a Dunán halászat, estve vizi harcjáték szolgált mulatságnak. Aug. 31-kén a királyné férjével, a császárral együtt Budára rándult, megtekinteni a királyi palotát. A német udvari urak különösnek s igen fölöslegesnek találták a nagyszerű palota építését oly messze fekvő, éktelen városban, hol az udvar aligha fog valaha székelni. Visszatérőben, Váczon még egy napot tölte az udvar, s aztán a Duna jobb partján Győr felé tért vissza Pozsonyba 1).

De itt nagy kedvetlenség várta a királynét. A nádor

1) Wolf: Aus dem Hofleben M. T. 241. kövv.

1764.

és a primás szept. 14-kén nyujtá be neki az országgyűlés ketős feliratát, melyek egyike a sérelmeket s kívánatokat, másika a kir. előadásokra szóló tagadó választ foglalá magában. A királyné oly nagy boszúsággal fogadta e váratlan választ, hogy első pillanatban az országgyűlést azonnal bezárni s elutazni szándékozott. De a nádornak, kancellárnak s más egyházi s világi uraknak sikerült őt még is hajlandóvá tenniök, hogy ott maradását meghosszabbítsa, s egy komoly ugyan, de mérsékelt hangú leiratban válaszoljon az ország rendeinek. Kaunitz herczeg azonnal Pozsonyba hívatott, s a császár is, ki magyar kir. helytartói korából ismerte a rendek szellemét, oly értelemben ír vala Halicsból, hogy várássék meg a tanácskozások lefolyása.

Mária Terézia tehát, bár kedvetlenül, elfogadta a tanácsot s öt nap mulva a leirat is leküldetett a rendekhez. Elismeri ugyan, úgymond ebben, hogy nagy teher fekszik a szegény nép vállain; de mivel az adó fölemelését az állam szükséglete multhatatlanná teszi: az ország rendeknek más módokról kellend gondoskodniok, melyek által az adózók állapota javíttassék, fizetési képességek neveltessék. Ő felsege a maga részéről semmit sem mulasztand el megtenni, mi által az adózók sorsán könnyíthet; és ha a rendek a maguk részéről is ügyekeznek kellő módon eszközteni a nép javát, az új teher, kivált arányosabban felosztva, a helyreállott békeidőben nem lesz elviselhetetlen. Nem kevesebb erőlyesen sürgeté a nemesi fölkelés szabályozását is, mire, úgymond, a haza szeretete s kellő biztosítása is eléggé ösztönözheti a rendeket. A mód iránt, mely szerint a fölkelés, hogy czélszerűbbé legyen, szabályozandó volna, határozottabban most sem nyilatkozott ugyan a királyné; de általános kifejezéseiben is eléggé értésére adá a rendeknek, hogy a haza tőlök, az elsőszülöttektől, méltán megvárhatja, hogy a közterhekben bővebben vegyenek részt, mint a mennyi czekekből a jelenleg már ritkábban szükséges fölkelés által háramlik reájok; s a későbbi tanácskozmányokból csakugyan

kiderül, hogy a kormány, legalább részben a fölkelés pénzbeli megváltását tartá szemel előtt.

A kir. leirat kihirdetése után mind a két tárgy felett újra megindultak a tanácskozmányok. A nyilvános ülések előtt a nádor zárt értekezletre gyűjté össze a rendeket; kik azonban most is mind a két tárgyra nézve tagadó válaszszal oszlának szét. E makaesség megtörése végett, a nádor-e vagy más, nem tudom, azt tanácslá a királynénak: hivatná a nyilvános tárgyalás előtt magához a leghevesebb ellenzékieket, különösen Takács pozsonyi, Bacskády nyitrai, Darvas és Balogh nógrádi, Baranyi bihari, Bezeredy győri, Tiszta abaúji, Ráday pesti, Luby lipthai, Forintos és Jaksics zalai Szatmáry borsodi és Dobay szepesi követeket. És hogy ezen csupa ellenzékiek meghívása fel ne tünjék, hivatnának még meg az előadásokat elfogadni hajlandó Sághy és Hegyi hevesi, Csiba mosonyi és Illésy sopronyi követek; azok közül pedig kik nyiltan sem mellettök sem ellenök nem nyilatkoztak: Döry tolnai, Kojcsy baranyai, Fontay aradi, Ordódy komáromi követek; a kir. táblától Kassay alnádor, Bossányi al-országbiró, Pásztory és Ordódy ülnökök, ¹⁾

De ezen fogásnak sem lett eredménye. A rendek tábláján most is csak az elébb, már szinte unalomig ismételt, érvek, a nép szegénysége, fizetési képtelensége stb. újítottak meg. Többen még esküvel is erősítették, hogy ezeknél fogva lehetetlen az adót feljebb emelni. „És miután a rendek már hit alatt kijelentették, hogy az udvar kívánatát megadni nem lehet, Istenért! mi egyebet kívánnak még tőlünk?“ — kiálta fel egyebek közt Szüllő, Pozsony megye követe. Hasonló kitartás mutatkozott a rendeknél elébbi véleményökben a nemesi fölkelés szabályozását illetőleg is. És midőn a rendek véleményöket a felsőházhoz átküldötték, Bajzáth kanonok s az esztergami káptalan követe, mint a válaszmány szónoka, megbízatásán felül ily formán nyilatkozott a

¹⁾ Kancellariai levéltár.

1764.

főrendek előtt: „A tek. rendek nem ok nélkül félnek a felkelés szabályozásától; mert akár kész pénzzel váltassék meg a fölkelés, akár állandó katonaság tartassék helyette, mindenkép adózás háramlanék a nemességre, mit az el nem válalhat. Eleink minden módon ügyekeztek kivívni s ki is vívták ezen elvet, miszerint az adó alapja nem a telken fekszik. De ha a felkelés szabályoztatnék, a teher akkoron mind a személyre, mind a telekre nézve a nemességre fogna nehezedni.“ A rendeknek annyira megtetszett a nyílt előadás, hogy a szónoknak köszönetet szavaztak ¹⁾.

A főrendek azonban, kik elébb a föliratot a rendekkel együtt megszavazták volt, az udvarral tovább nem mervén ellenkezni, a rendektől most rögtön elváltak; s midőn e miatt szemrehányást kellett hallaniok, nyíltan megvallák: hogy a rendekkel elébb csak azon régi szokásnál fogva egyeztek meg, mely szerint a királyi kívánatok mindjárt az első feliratban nem szoktak megadatni. Ők most mindenekelőtt oda fordíták ügyekezetőket, hogy a rendeket rábírák, állanának el az 1751-ki adópótlék eltörlésének kívánatától; miután pedig ebben célzt értek, az adó felemelése tekintetében is fokoncint kezdik vala megingatni a rendek állhatatosságát, mindig magasabbra emelvén ajánlatukat. Ennek elfogadására a megyei követek egy része egyátaljában nem vala reábirható; s újabban is hallatszának az esküdözések, hogy a népet súlyosabban terhelni lehetetlen. De miután ezek a néhány megyeitől is támogatott káptalani s városi követektől legyőzettek; a rendek háza végre megegyezett, hogy az eddigi adóhoz 200 ezer forint ajánltassék pótlékul. Ezt azonban keveslék a főrendek; s ismét megújultak a kicsinyes, kellemetlen viták. A városi s káptalani követek most is elfogadták a főrendek véleményét, s miután néhány

¹⁾ Egy rögtönző pedig e párverssel tisztelte meg őt az ülésben:
Orator Patriae, mytram tibi Patria vovet:

Vox tua vox populi, vox sacra, voxque Dei est.

megyei követ is hozzájuk esatlakozott, fejenkinti szavazatot sürgettek; mit azonban a megyei követek többsége, mint a nemesség túlsúlyára nézve veszélyest, nagy hévvel félrevertett.

A királyné, ki eddigelé a fejedelmi és női hizelgések s kegyelmek egész tárházát hasztalan merítette ki a hajthatatlan rendekre, most szintén más eszközhöz nyult: a bosszúság fegyveréhez, melyet aztán szinte tüntetéssel villogtatott. Mindenekelőtt a magyar testőrséget, melyet négy év előtt nagy részben a nemesség kedvének keresése végett állított fel, s melynek díja eddig a köz hadiadóból fizettetett, most azonban külön százezer forinttal megalapíttatni kívántatott, szolgálatától elmozdította; szeptember végén pedig, a rendek csökönössége miatt egyre bosszúsabb, kijelentette, hogy az országgyűlést odahagyja s Bécsbe távozik; és midőn a rendek bucsútisztelkedésre mentek fel elébe, közölök minden szó nélkül, haragos arzkifejezéssel távozott.

A rábeszélések s hizelgések által meg nem hajtható rendek a „kegyes királyné“ haragja előtt végre némileg meghajoltak, s az adópótléket 310 ezer forintra emelték; de a nemesi fölkelés szabályozását most is határozottan ellenzették. A királyné azonban, mint előre látható vala, a megajánlott összeget, mely által az összes adó 3.500,000 s néhány ezer ftra emeltetett, igen keveselte, s nemcsak azt megtoldatni, hanem a testőrség díjazására is külön alapot kívánt kimutattatni.

E leiratával egy időben, oktob. 9-kén Mária Terézia titkos kabinet-i titkárát Neny urat is leküldé a nádorhoz, hogy neki a dietai tárgyakra vonatkozó szándékait bővebben kifejtsé. A kéziratban pedig melyet Neny magával levitt határozottan kijelenté a nádornak, „hogy feltett szándékától semmi módon nem fog elállani. Legyen tehát gondja a nádornak, nehogy, miként erősen el van határozva, oly eszközkhöz kényteleníttessék nyulni, melyeket ha az ellenkezés tart, legfőbb méltósága igényel.

A nádor október 13-kán azt válaszolá, hogy miként

1764.

Neny úr is tanúsíthatja, ő minden lehetőt megtett a királyné kívánatának sikerítésére; de mind hiába, a rendek azon okból, nehogy az adózókat mód felett terheljék, tágítani egyáltalában nem akarnak.

Ugyanekkor, úgy látszik, a nádor által felszólítva, a kalocsai érsek személyesen is felment Bécsbe, s ott előadta, hogy ha ő felsége a só árát annyira leszállítaná, mint a diéta előtt volt, úgy remélhető, hogy a rendek megadják még a 300,000 frtot, befoglalva ebbe a gárda költségeit is. Ha pedig nem hajlandó leszállítani a só árát, hanem az adót illető többi pontokban adna kedvező resolútiót, mit a cancellaria véleménye szerint is minden kár nélkül megtehetne, úgy a a testőrség költségeivel együtt még 200,000 frt pótlékot lehetne remélni. Ha végre ő felsége Pozsonyba leküldené a cancellárt s általa egyiknek s másiknak megígértetné, hogy a sérelmek több pontjaira kegyes választ adand, s még az insurrectio reformjától is eláll, úgy talán még öt—hat százezer frt adópótlékot is nyerhetne. Ha az insurrectio reformjáról lemondva, egyszersmind kijelentené, hogy szükség esetében a jövőre is bízik a nemzetben, ennek régi lelkesedése is fel fogna buzdulni. ¹⁾

Úgy látszik, e tanácsot követte aztán a királyné, midőn a nemesi fölkelés szabályozásától, mely ellen oly nagy volt az ellenszenv, csakugyan elállott. Az adó tárgyában tehát ismét megújultak a viták; míg végre, számos üzenetváltás után abban egyezett meg a két tábla, hogy az adóhoz még 200 ezer, a testőrsereg díjazására pedig külön száz ezer forint ajánltassék meg. Ezen utóbbi tekintetében lehetetlen meg nem róni a rendeket, hogy ezen ajánlatot a királynénak tudtára adó feliratukban nem szégyelték kijelenteni, miképen e testőr-csapatot is, mely kizárólag az ő fijaik számára állittatott fel, a jobbágyság közadójából kívánják tartatni s díjaztatni, mivel, úgymondák, erre más alapot nem találnak.

¹⁾ A cancellaria levéltárából.

Az adó ezen újabb ajánlattal 3,900,000 forintra emeltetvén, a királyné által végre elfogadtatott. Leiratában mindazáltal Mária Terézia a rendeknek szivökre kötötte, hogy az adózó nép állapotáról, melyet maguk is oly inségesnek ábrázolnak, akként gondoskodjanak, miszerint ez tényleg érezzen könnyebbülést, ő felsége pedig megnyugtathassa lelkiösmeretét.

E leirattal egy időben a királyné a kancellárhoz is intézett egy kéziratot, mely fontossága miatt érdemes, hogy egész terjedelmében közöltessék. „A mit én leirataimban az Ön előadására megváltoztattam, mondja a kézirat, látni fogja Ön a leküldött decretumból. Az most a fő dolog, hogy az országgyűlés, mely az adózók nagy terhére és az én nem kisebb alkalmatlanságomra annyi hónapon keresztül vontatott, valahára bezárassék.

„Az urbarium tárgyában egynémely záradékot észleltem, melyekhez semmikép sem járulhatok, mert azok által az engem e tárgyban megillető főfelügyeleti jog vonatnék el tőlem, mi még is oly annyira szívémen fekszik, hogy én, lelkiösmeretem megnyugtató végett, szükségesnek látom ezen czikhelyben egyáltaljában semmi változtatást sem engedni meg. Kellemetlen volna nékem, ha az országgyűlés ez ok miatt még hosszabbra nyúlna, miután magoknak a rendeknek is kívánatosabb lehetne, hogy én oly baj ellen, melyet az engem megillető jognál fogva különben is orvosolhatok s orvosolni köteles vagyok, egy az ő megegyeztőkkel alkotandó törv. czikkely által akarok gondoskodni.

„Én tehát az Ön ügyességébe és előttem ismeretes tisztí buzgalmába helyezem teljes bizodalمامat s nem kételkedem hogy Ön ezen ügyet oly módon fogja elintézni, hogy biztosan sikert érjen. Kedvetlenül venném, ha az, mi részemről az ország közönséges java végett adatott-elő, nehezségekre találna. Úgy hiszem, hogy én huszonhárom éves anyai kormányom által ily nagy bizalmatlanságra nem adtam okot.“¹⁾

¹⁾ A kancell. levéltárából.

1764.

Most lett volna tehát ideje szőnyegre hozni a földes urak s jobbágyaik közti viszonyokat, s miként a királyné óhajtá, és néhányan a rendek közül is már elébb kívánták volt, szabályozni az úrbéri viszonyokat, melyek körül, a régi törvények felette nagy hiányossága miatt, a földesúr nagy szélességben gyakorolható hatalmát, s következőleg önkény és számtalan visszaélés divatozott. De a nemesség, mely a kormány ellenében oly nagy erélyt fejtett ki, hogy jobbágyait nagyobb adótehertől megóvjá, a maga önkényének jobbágyai irányában nem akart törvényes korlátokat szabni. De nemesak a követek zajlongtak: miként az udvarhoz nov. 3-kán felküldött tudósítás tanúsítja, a juratusok és patvaristák is gyakran megzavarták az országgyűlés tárgyalásait. Ezek mellett pedig a gúnyiratokban sem volt hiány. Koller Ferencz kir. személynök ismételve sürgette a rendeket; de ezek a kapuk arányosabb felosztásán felül egyébre semmi készséget sem mutattak, hanem, mivel a tél beköszöntött, haza menni kívánoztak. A királyné azonban nem volt velök egyértelműben és sürgetteté őket hogy, ha már az úrbér szabályzását tárgyalni nem akarják, legalább az igazságszolgáltatás legégetőbb hibáit s hiányait javítsák meg s pótolják ki. Leginkább evvel foglalkodának aztán a rendek az 1765-ki marezius közepéig, midőn a megalkotott 47 törvényezikik szentesítettván, az országgyűlésnek vége szakadt.

Az országgyűlés vége felé jött napvilágra egy röpiremelynek ezíme: „Vexatio dat intellectum“. E könyv egyenat visszatörülésul iratott a nemesség valamely tagja által Kollárnak a nemesség kiváltságai ellen irott könyve ellenében, melyről, mint mondók azon meggyőződés volt elterjedve, hogy az egyenesen az udvar megrendelésére iratott.

A nagy üldözés tárgyául szolgált röpiratot, melyből aligha jutott példány az utódokra, ily módon jellemzi a kancellárhoz küldött feladó levél: „Ezen iratban megtámadtatnak a királyi felség jogai, a királyi tekintély lealáztatik, a felső rendeleteknek minden érvénye tagadtatik, ő felsége

titkos tanácsosai s miniszterei gyaláztatnak, elítéltetik maga a kormányzás alakja. A felségi jog a király és az ország közös jogának mondatik. A rendek ösztönöztetnek, hogy szabadságaikat s kiváltságaikat, a királyi tekintély korlátozására védelmezzék; s mind ez oly módon s azon indokból mondatik, mintha az ősi szabadságot végveszély fenyegetné s a fejedelem részéről a koronázási levél s eskü megszegésétől lehetne tartani. Ha ő felsége minapában eltiltotta Kollár könyvét, mely oly zajt támasztott a rendek közt, mennyivel inkább el kell tiltania ezen istentelen könyvet, mond a vádlevél. S valóban nyomozták is annak szerzőjét minden lehető módon. Maga a királyné is elég fontos ügynek tartá azt arra, hogy deczemb. 16-ról a kamaraelnöknök meghagyja: tetessen a kir. ügyek igazgatója által azonnal lépéseket a szerző ellen, valamint egy másik röpirat szerzője ellen is, melynek ez volt czíme: Reflexiones circa Tractatum et propositiones regias anni 1764. De szerzőjét egyiknek sem sikerült felfedezni. ¹⁾

Az ellenzék, melyet a királyné az országgyűlésen tapasztalt, annyira elkészerítette kedélyét, miképen semmi módon sem lön reábirható, hogy annak személyes bezárása végett Pozsonyba ránduljon; mit is aztán királyi biztos hajtott végre. E bal fordulatot Mária Terézia, női felfogása szerint, azon egyéniségeknek tulajdonítá, kik bár neki az országgyűlés megtartását javasolták, befolyásukkal azt jó végre vezetni ígérkezvén, titkon mint láttuk, még is a királyi kívánatok ellen küzdöttek. Neheztelése mindenekfelett Barkóczy Ferencz primást és Batthyány Lajos nádort érte, kikről talán saját biztosításaik után, azt hitte volt, hogy a rendek tábláját kényök szerint igazgathatják. Neheztelését mind a kettővel már a gyűlés folytában nyilván is éreztette Mária Terézia. Grassalkovich Antalnak kir. főlovászmesterré ki neveztetése s Eszterházy Miklósnak nem rég történt halála

¹⁾ Kancellaria levéltár.

1865.

következtében, mind a két koronaőr méltósága meg lévén ürülve, egyikre a nádor Ádám fiát óhajtja vala kijelöltetni az udvar által. De a királyné őt mellőzván, Pálffy Leopoldot és Keglevich Józsefet —, emez pedig rövidel utóbb szintén meghalálozván, Csáky Jánost jelölte ki, kik aztán a rendek által meg is választattak. A primásra, mint mondják, boszúságában az irás eme szavait alkalmazta a királyné: „bánom, hogy teremtettem az embert!“ A két úr, néhány másokkal együtt, több jeleit is tapasztalta a királyi neheztelésnek. „Ezen országgyűlés jól megismertette velem az embereket, — írta a királyné 1765 elején egy levelében Chotek Jánoshoz, — s ha több hasznom nem lenne is belőle, már ez is nagy nyereség“ ¹⁾, A primás és a nádor oly annyira szívére vette a királyné kegyvesztését, hogy azóta mind a ketten megbetegedvén, a primás már június közepén, a nádor pedig októberben megszűnt élni. Az elaggott Illésházy is még azon évben letette országbírói hivatalát, mely aztán Pálffy Miklósrá ruháztatott. Nyugalomba tétetett Koller kir. személynök is, ki viszont az ország részéről vesztette el hevessege miatt a bizodalmat. A királyné azonban, bár személye iránt épen nem viseltetett rokonszenvvvel, szolgálatait nyolcz ezer forint nyugdíjjal jutalmazta.

II.

Ferencz császár halála.

Még ugyanezen (1765-ki) évben nagy változás történt Mária Terézia magán életében, melynek a közügyekre is lón némi befolyása. A nyár közepén az udvar Innsbrukba utazott, Leopold főherczeg menyekzőjét megüledő Mária Luitzával, a spanyol király leányával. Ferencz császár Toscanából, melyet elvesztett ősi birtokáért, Lothringenért, a rastadti békekötés alkalmával kapott kárpótlásul, e fija számára egy másod szülöttségi független fejedelemséget alko-

¹⁾ Wolf: Aus dem Hofleben M. T. a függelékben 250.

tott, melyről ennél fogva az elsőszülött, József, római király, még az év első napjaiban ünnepélyesen lemondott volt. A menyekző augusztus elején ment végbe. De alig hangzék el az ünnepélyek zaja, s a vigalmakat már is nagy gyász váltá fel a császári családban: Ferencz császár, aug. 17-kén szélhűdés következtében, hirtelen meghalálozott. Mária Terézia ifjú kora óta a leghőbb szerelemmel csüggött férjén, s ennek váratlan halála annyira megrendíté, oly mély bánatba süllyeszté őt, hogy nemesak az élet örömeiről, hanem, mit eddig szinte a szenvedélylyel határos tevékenységgel folytattott, még a kormány gondjairól is lemondani látszék akarni. Fiát, II József császárt, nemsokára kormánytársá nevezte ki örökös tartományaiban, és egy ideig csakugyan végkép visszavonult a közügyektől.

E változás azonban nem sokáig tartott. A mint fájdalomának első heve szelidült, úgy ébredezett benne ismét a megszokott uralkodás vágya is. A régiebb s bizodalmasabb udvari tisztjei s miniszterei is, kik József önálló lelkétől s az udvarnál divatozó szellemmel sokban ellenkező elveitől nem ok nélkül félték, minden módon oda törekednek vala, hogy a császárné uralkodási ösztöneit, féltékenységét ismét felébresszék. Kivánságuk nemsokára teljesedett: Mária Terézia, bánatában szorongó szívének maga is mindinkább enyhülést, szórakozást kezdé keresni a közügyekre fordított tevékenységben; jótékony, nemes kedélye csakhamar megint ellentállhatatlan vágyat érce a hatalom kezelése iránt, mely neki alkalmat nyujta a könyörgöket meghallgatni, az ajánlottakat boldogítani, a valódi vagy színlett nyomor könyűit letörlni, kegyelmeket osztani, igazságot szolgáltatni. És ismét mind a két kézzel megragadta a kormány rudját, császári fiának csak a hadügyek intézésében engedvén szabad kezét. Sőt azontúl lassanként még inkább, mint azelőtt tette vala, a kormányzási foglalkodásokban keresett időtöltést, kivált 1767 óta, midőn arcát bájaitól a himlő megfosztotta, s ő mind ennél, mind a szeretett férjért hol-

1765.

tiglan viselt gyászánál fogva, az udvari ünnepélyek s mulat-
ságoktól, miket egyébiránt az ifjú császár is igen szűk kor-
látok közé szorított, mindinkább visszavonult. Korával együtt
látszék nőni szenvedélye is ama tevékenységben, melylyel
nemesak a közügyeket karolta át, hanem alattvalóinak magán
családi viszonyaiba is oly örömet avatkozék: egyenlité ki a
viszályokat, házasságokat szerzett, vallásváltoztatásokat, a
kathol. egyházba téréseket intézett stb. És valóban az 1765
és 1780 közti korszak mutathat fel legtöbb nyomot Mária
Terézia kormányműködéseiből.

Az idegen
befolyás
növekedése.
A kényuralom
erősödése.

A királyné, kiben különben is eleitől fogva erős hajlam
létezett, miként a német örökös tartományokban, úgy Ma-
gyarországban is fejedelmi hatalomteljességgel, jótévéleg
ugyan, de kényuralmilag intézni a közügyeket, — az elmult
országgyűlésen szerzett tapasztalatai után ilyféle meddő or-
szággyűlési tanácskozásoktól végkép elidegenedvén, kormá-
nya hátralévő szakában nem is hívta össze többé az ország-
gyűlést, hanem a kormányiszékek útján rendeletek által
ügyekezett pótolni a közéletben feltűnő hiányokat szervezni
a rendezetlen vagy elavult viszonyokat. És alig van a nem-
zet politikai s polgári életének ága, melyekben ő e korszak
alatt nem bocsátott volna ki ilyféle szabályozó rendeleteket.
Tagadni nem lehet ugyan, hogy ezen intézkedések jobbra
már igen is érezhető hiányokat pótoltak, szükségeket fe-
deztek; de az új rend egyszersmind az államélet független-
ségét is mindinkább gyöngítette s mind mélyebb és erősebb
alapokra fektette nálunk is a többi örökös tartományok kor-
mányában divatozó kényuralmat. Ekkor gyökerezett meg
nálunk is oly annyira a német miniszterek befolyása a kor-
mányiszékeknél, hogy ezek, az igazgatás főbb elveit tekintve,
úgy szólván csak végrehajtó eszközeivé sülyedtek a német
statustanácsban meghányt, meghatározott szabályoknak; ek-
kor fészkelte be magát kormányiszékeinknél ama bureaucra-
ticus szellem is, melylyel aztán oly súlyos harczt kellett az
újabb időkben vívnia a felébredt alkotmányos szellemnek;

ekkor fonódtak be oly erősen nemzeti s polgári életünk minden ágaiba, különösen a pénz, had, kereskedelem s köznevelés ügyeinek viszonyaiba a német örökös tartományokban megállapított rendszer elvei, hogy utóbb, midőn nálunk az alkotmányos reform vágya általánossá lett, a nemzet megfeszített törekvése sem érhetett teljesen célra a nélkül, hogy a monarchia másik felének igazgatási viszonyai is teljesen átne alakíttassanak; szóval, ezen korban forrasztattak a nemzet lábaira ama béklyók, melyek által aztán, önálló fejlődésében megakadályozva, haladási vágya s törekvése daczára is, dísztelen pangásban kénytelenítettetted tespedni, ha a német örökös tartományok kényuralmi kormányrendszeréhez simulni nem akart.

Mária Terézia, annak tudatában, hogy ezen, bár önkényes, de a szükségtől parancsolt intézkedései által az ország javát célozza, s azt ezek egynémelyike által valóban elő is mozdította, — teljesen igazolva érezhette magát a történelem bírószéke előtt. De annál méltóbban sújtja ennek ítélete az ország azon kori rendeit. Ezek vonakodása minden reformtól a kormány mentségévé lett a kényuralom rendszerének terjesztésében s megerősítésében. A nemesség, önző, féltékeny aggodalmában, nehogy kiváltságai valamikép összeszoríttassanak, érdekei, habár a közjó tekintetéből is, sérteessenek, önhaszna rövidséget szenvedjen, minden újítást veszélyesnek tart vala; s mély tudatlansággal s elfogultsággal párosult bizalmatlanságában a kormány iránt, csak tárgyalni sem akarta azokat, mik kiváltságaival s érdekeivel kapcsolatban álltak, s mik, — valamint más országokban, e korszak alatt kifejtetvén, a szellemi s anyagi jobblét dús forrásaivá lettek, — úgy nálunk is, ha alkotmányos úton alakíttatnak át, nemesak új életet hoznak vala a százados, kényszerű tespedés dermettségébe, hanem egyszersmind az önálló nemzeti élet s alkotmányos kormányzat új támaszaivá, erődeivé váltak volna. Ha érezte is egynémiben, aminthogy lehetetlen is volt nem éreznie, a javítás szükségét: tudatlanságában

A nemesség reform iszonya.

1865.

nem látta be annak igazi módjait; s nehogy valamikép önhasznára, kiváltsága sérüljön, inkább a régi tespedésbe burkolózva, sem maga semmit meg nem kísértett önzésében, sem azt, mit jobb belátás felülről megpendített, — mint például az úrbér s az igazságszolgáltatás szabályozását a mult országgyűlésen, nem fogadta el, nem tárgyalta féltékeny bizalmatlanságában.

A nemesség ezen megcsontosulása régi kiváltságainak féltésében annál bűnösebb vala, mennél érezhetőbb módon merültek fel már, a haladó kor terjedező világánál, az elavult állapotok hiányai s hibái a közéletben; mert a kormány annál nagyobb készséggel és sikerrel használta fel kényuralmának szilárdítására a szükség által is parancsolt újításokat, minthogy a rendek, újjáalakítani vonakodásuk által önmaguk szoríták le a kormányt az alkotmányos térről, önmaguk foszták meg erejétől a maguk alkotmányos ellenzését. Hasztalan követeltek alkotmányos eljárást a kormánytól a nemzet iránt: szavuk legtöbb esetben hatástalan maradt; mert önmaguk sem tudtak igazságosak lenni az alsóbb néposztályok iránt. Sőt nem ritkán oly esetek is merültek fel a közéletben, hogy a rendek felszólalni is alig mertek a kormány önkényes intézkedései ellen, melyekkel az elavult törvényeket, vagy a bevett szokást ugyan megsértette, de az elnyomott néposztályoknak a nemesség önzése s a közjó tekintetében káros kiváltságaik ellen igazságot szolgáltatott.

A tapasztalatok, melyeket a nemesség reformiszonyáról az elmúlt országgyűlésen szerzett, indíták részben Józsefet is utóbb a maga kormánymodorára; a nemesség ezenkori magaviselete az ő belpolitikájának indító okaihoz is kulcsul szolgál. Utazásaiban, melyeket mint egyéb, úgy magyar tartományaiban is, még anyja életében megkezdett, elég alkalma volt látni, mennyire igazak valának a rendek panasza az ország szegénysége, a jobbágyosztály sanyarú sorsa s minden állapotok szomorú pangása tekintetében; ezt látván

pedig, mindinkább meggyőződéssé ért nagyratörő lelkében a gondolat, hogy csak az eddigtől egészen eltérő módon, egyedül kényuralmi rendeletek által lehet segíteni a természettől különben gazdagon megáldott országnak süllyedt állapotán.

Mária Terézia a módot, mely szerint az ország ügyeit ozentül intézni szándékozik, már az 1765-ki év végén sejdítetni engedé az által, hogy az októb. 26-kán meghalálozott Batthyány Lajos nádor helyébe Albert szász-tescheni herceget, kedvencz leányának, Mária Krisztinának férjét, nevezte ki novemb. 11-kén királyi helytartóvá. A hercegezóta egészen a királyné haláláig fényes udvart tart vala a pozsonyi várban, hova aztán maga Mária Terézia is gyakran lerándult kedvencei látogatására. A királyné gyakori jelenléte, a herezegei pár udvarának fénye, multságai számos főrendi urat csaltak Pozsonyba s vidékére; a Bécsnek, úgyszólván, külvárosává lett s egészen elnémetesült Pozsony vált az ország fővárosává. Innen folytatta aztán a királyné részint személyesen, részint Albert hercege közbejöttével, a már fentebb említett németesítést a fő aristocratia körében; innen intézte a helytartónács által, melynek élén Albert hercege áll vala, azon reformokat, melyek alkalmilag, a fölmerült szükségek szerint végrehajtva, a nélkül hogy az alkotmány alapjait felforgatták volna, lassanként egy egészen új rendet alapítottak meg a nemzet úgy polgári, mint erkölcsi életében, szellemi s anyagi érdekeiben.

A lefolyt országgyűlés meggyőzte a királynét, hogy a minden reformoktól iszonyodó rendektől a törvényhozás útján nem várhatja a közügyek oly mérvű javítását, a minőt az előrehaladó kor a mindenben elmaradt országban igényel; e reformokat, javításokat tehát királyi rendeletek útján kívánta életbe léptetni. S gondoskodása e tekintetben átkarolta a nemzet közigazgatási s igazságszolgáltatási, egyházi s közoktatási, erkölcsi s anyagi életének minden viszonyait.

Gondja volt reá mindenekelőtt, hogy a kormány-

Albrecht hg. kir. helytartóvá nevezetése.

Az úrbérek szabályozása.

1765

székek, a kancellaria s helytartótanács, a közigazgatást hatáskörük korlátai közt kellőleg ellássák. Nevezetes e tekintetben egy már az 1762-ki jul. 16-án Eszterházy kancellárhoz intézett kézirata. „Nekem, úgymond, soha sem volt szándékom a magy. kancellariát más kormányzékthól függővé tenni, vagy azon jogától megfosztani, hogy előadásait egyenesen hozzám intézze. Azt mindazáltal kívánom, hogy rendeleteimet az ügyek tárgyalásában mindig a köteles engedelmességgel fogadja, s különösen, hogy a minisztercimmal és más kormányzésekkel tartandó közös tanácskozásában azon tárgyalási mód ellen, melyet én az ilyenkor elnöklő miniszternek elejébe szabok, kifogásokat tenni ne merészeljen, hanem kijelentett akaratomat pontosan teljesíteni törekedjék.“¹⁾

Legtöbb lévén a hiány és hanyagság a megyei igazgatás körében, ezt kivált a főispáni hivatal buzgóbb eljárása által ügyekezett jobb karba állítani; miért is az 1765-ki aug. 5-én a főispánokhoz lényegére nézve következő utasítást intézett:

1. Gondoskodjanak, hogy az ifjúság oly helyeken is nyerjen némi oktatást, hol lelkész és rendes tanító nem létezik. Ez iránt a főispán a püspökkel és a földes úrral egyetértőleg intézkedjék. Ezen tanítók fizetését egyedül a seregtartásra szánt adóból nem lehetvén előállítani: kivált a püspökök s kivált a földesurak, kiknek a nép mivelődése szinte hasznokra válandik, vétessenek e tekintetben igénybe. A mennyire így eléggé gondoskodva nem lenne, a tanítókat a lelkészi pénztárból kellend ellátni, miként az eddig is történt. Ezen ügynek valahára jobb karba állíthatása végett, a főispánok irassák össze, megyéikben hol van s hol hiányzik iskola s miként vannak ellátva a tanítók? A tudósítás erről a helytartótanácsához s onnan a királynéhoz küldendő.

¹⁾ A kancell. levéltárból.

2. A főispán (ellenére a kancellár ez iránti véleményének) intézzen évenként gondosan népösszeírást, kivéve mindazáltal abból a nemességet, nehogy az e miatt, mi eddigelé csak az adózás czéljából történt, azon gyanúból, mintha ez reá is kiterjesztetni szándékoltatnék, bár ezen új összeírás egészen más célokra fog szolgálni, nyugtalankodni kezdjen. Megjegyezésre méltó e pontnál, hogy a kancellár azért nem pártolta ezen összeírást, mivel, úgymond, sokan azt állítják, hogy a nem-katholikus vallásúak többen vannak a katolikusoknál, s az összeírás ezt nyilvánossá tenné. A királyné erre azt válaszolá, hogy a főispánok külön fogván felküldeni a táblázatokat, a főösszeget csak ő fogja tudni,

3. Hasson oda a főispán, hogy a megyei ügyészek 100, vagy 150 frtból álló fizetése megkétszereztessek, de ezentúl ne legyen szabad egyszersmind uraságoknál is szolgálniok. A jegyzők szintén szavazat által választassanak s a tisztujtások az 1723-ki 56-dik t. czikk szerint minden három évben rendszeren megtartassanak.

4. Köteleztetik a főispán, hogy mind a hadi, mind a házi adó részletes felosztásának kimutatását minden év elején felküldje. Évenként adjon tudósítást arról is, mily rendben tartatik a levéltár.

5. Rajta legyen, hogy a folyó perek, a mennyire lehet évenként befejeztessenek, s e végett a hol szükséges, többször is tartassék kisgyűlés és törvényszék. A büntető jogszolgáltatás gyorsítása s rendezése végett a rabokról is évenként adjanak kimutatást. Időnként a jegyzőkönyveket is küldjék fel.

6. Az utakat jó karban tartassák; de nehogy a jobbágyok azok ingyen készítése által túlterheltesse, a rájuk fordítandó napszámról a kormányhoz előleg jelentést tegyenek; s ügyeljenek arra is, hogy a közmunka pusztán egyes magánosok útainak készítésére ne fordítottassék.

7. Gondjuk legyen a megyei árvákra s azok vagyonára, miként azt az 1764-ki 26-dik t. cz. is rendel; gondos-

1765.

kodjanak, hogy a vagyontalanok is kellő nevelést s alkalmazást nyerjenek.

8. Ügyeljenek, hogy mindenütt egyenlő s hiteles mérlegek használtassanak; hogy a katonaság kellőleg ellátassék, a katonatiszti lakok jó karban tartassanak. — Az erdők pusztítását minden módon gátolják; azoknak mily karban létételéről s a bennök lévő fák nemeiről kimutatást küldjenek fel.

9. Az armalistákról pontos feljegyzést készíttessenek. A zsidoktól, miután a többi nem-nemesekkel egyenlően adóznak, türelmi adót szedetni ne engedjenek. Az adók tekintetében ne csak arra ügyeljenek, hogy a megyék lelki-ösmeretesen osszák fel a reájok eső összegeket, hanem arra is, hogy az illető községekben az egyesekre igazságosan történjék a kivetés, nehogy a szegények a gazdagabbak által elnyomassanak. E felosztás évenként újból intéztessék novemberben. Az 1752-ben kelt adórendeleteket pontosan teljesítsék. Nagy gondjuk legyen arra, miként bánnak a jobbágyokkal ott, hol az úrbéri szabályzat még nincs behozva. De e tárgyban óvatosak s hallgatagok legyenek, nehogy az új rendezés idő előtt nyilvánosságra jutván, a visszaélés zavart, nyugtalanúságot idézzen elő. — Kisebb vétésekné ne engedjék a jobbágyokat birsággal bünhesztetni, nehogy adóképességek csökkenjen; a birságot tehát inkább testi büntetés pótolja. — Ügyeljenek, hogy a jobbágyok, ne zsaroltassanak. A megyei tisztviselőknek pedig a városokban is más hivatalt viselni ne engedjenek. ¹⁾

Horvátország beligazgatása tárgyában már az országgyűlés folytában (1764 marc. 24) alakított Stahremberg statusminiszter elnöklete alatt egy udvari bizottság, melyben annak tagjai Blümegeen államminiszter, Eszterházy és Feketel kancellárok, Koller, Borie, Farkas, Stupan és Kottmann udv. tanácsosok, e tartomány igazgatásának rendezését nyerték feladatul. Koller egy a magyar helytartótanács

¹⁾ A cancell. levéltárából

hasonló kormányzók felállítását indítványozá, mely a bán elnöklete alatt két főúrú, egy papi s öt nemes tanácsosból állna. Az indítvány tetszett a bizottmány tagjainak; mint-hogy azonban a katonai örvidék határai kítűzve még nem voltak, e végett az udv. hadi tanács és a kamara is bevonattott a hosszan folytatott tanácskozásba. Ezekben aztán a varasdi és károlyvárosi tábornoki kerületek meghatározatván, 1767-ki febr. 19-kén a királyné is kiadta végresolútióját. Nem sokára pedig „Consilium regium guberniale“ ezim alatt a polgári kormányzók is életbe lépett ¹⁾.

A királyné, látván, hogy az országgyűlés rendei, kívánatának meg nem felelve, a jobbágyok viszonyainak tárgyalását egészen mellőzik, azonnal elhatározta magát, hogy királyi hatalmánál fogva rendezze a jobbágyok állapotát s vessen véget az eddigelé divatozó földesuri önkénynek. E végett Raab udvari tanácsost, ki a német örökös tartományok jobbágyi viszonyainak rendezésében e tárgy körül magának bőséges ismereteket szerzett vala, mindjárt az országgyűlés után megbízta, hogy Magyarország számára is dolgozzon ki egy úrbéri szabályzatot. A munka már a következő évben készen álla, s a királyné annak életbeléptetését haladéknélkül meg is kezdette. Julius 10-kén adta ki a cancellaria által hosszú tanácskozás után megállapított, de saját kezűleg is számos pontban megtoldott vagy módosított utasítást, mely az urbér tárgyában a megyékbe küldendő kir. biztosoknak irányadóul szolgálna. A sietést azon elégyületlenség indokolta, mely a jobbágyok közt számos helyen különféle mozgalmak s kihágásokban tört ki s mind komolyabb jellemet öltött. A biztosok mellé minden nagyobb mérvű zavargás meggátlása végett katonai karhatalom is rendeltett. A biztos főfeladata volt, a megyei törvényszékeknél az elnökletet elfoglalni s az urbéri pereket elintézni, s az új urbéri szabályzatot kihirdettetni s életbe léptetni. E

Az úrbéri
szabályzat.

¹⁾ A cancell. levéltárából

1765.

szabályzat, mely az országban divatos minden nyelveken készült nyílt levelekben is szétoztatott a nép között, a megyei tisztviselők által felolvastatván s megmagyaráztatván, a község vagy a bíró házánál is kifüggesztetett.

E szabályzat jelentékeny javítást hozott a jobbágyok állapotába. Mi különösen a jobbágy személyét illeti: szabad költözési joga, melyet a földesúr eddigelé különféle ürügy alatt korlátozhatott, akként lön meghatározva, hogy, ha egyébiránt tartozásainak eleget tett, fél évvel előbb bejelentett felmondása után bárhova költözhetik; gyermekeik tetszése szerint nevelheti s más életpályára adhatja, a nélkül hogy arra a földesúr megegyezése szükséges volna. Első folyamodási bírója ezentúl is az úri szék lesz ugyan; de midőn földesúrával van baja, a megyei ügyvéd köteles őt védelmezni; a főlebbvitel a megyei törvényszék elébe intéztetik.

A jobbágyi úrbéres állomány ekként határozottatott meg: minden egész telek után jár két pozs. mérős beltelek; hol ez ki nem telik, a hiány pótoltsassék a kültelekben; hol ellenben a belső telek a három mérőt meghaladja, a többlet tudassék be a kültelekbe. Továbbá, külsőségül egy egész telek után jár 18, vagy 20, vagy 22 hold szántóföld, a talaj osztályozása szerint. Kaszáló rét, ott, hol sarjú is szokott vágatni hat szekérnyi, hol pedig sarjú nem vágatik, nyolcz szekérnyi szénát termő föld darab. Oly helyeken, hol a kereskedés élénkebb, hol a keresetnek más módjai is vannak, hol a legelő s faizás elégséges, egy telek után a legjobb földből 16, a közészerüből 18 holdnyi szántóföld, a kaszálóból pedig hat, s hol sarjú is terem, négy szekérnyi szénát adó rét jár. Somogy megyében pedig egy telek 24 holdból és 12 szekér szénára való rétből áll. A legelő használata a fölkes árral közös, s ennek erdejében a jobbágy faizással is bír.

Az egész telek fél, negyed, nyolczad részre is osztható. A földesúr e telket jobbágyától el nem veheti, kivéve ha törvényes vizsgálat útján reásüti, hogy kötelezettségei-

nek megfelelni képtelen; de az elvett telket ezen esetben is köteles más jobbágnak átadni. A jobbágyközség Sz. Mihálytól Sz. Györgyig bormérési joggal bír.

Ezen előnyökért egy egész telek 52 szekeres vagy két annyi kézi robottal tartozik szolgálni a földes úrnak; ezen kívül minden négy egész telek egy hosszú fuvart köteles tenni, mely azonban két napot nem haladhat meg; s végre minden telek egy ül fát vág le s hord be az úr udvarába; hajtó vadászaton pedig három napot szolgál. Adóul a föld minden termékeiből kilencedet, apró marhájából, minő a juh, méh, ugyannyit, szárnyas marhájából egypárt, stb. fejadóul egy forintot ad urának. A szőlők nem esnek úrbér alá, hanem a bevett szokás szerint fizetik a hetedet vagy nyolczadot. A házas zsellér egy forintot fizet s 18 napot szolgál.

Hat esztendőbe és súlyos munkába került, míg ezen úrbéri rendet valahára az egész országban életbe lehetett léptetni. Az urak sok helyt számtalan akadályokat vetettek annak elébe; sőt néhol tudatlan jobbágyaikat is felizgatták ellene. Mind ezen akadályok dezára 1769 végén Pozsony, Győr, Komárom, Soprony, Vas, Szala, Veszprém, Somogy, Baranya, Tolna, Fehér, Esztergom megyékben már teljesen be volt fejezve, Pest és Nyitra megyékben pedig végéhez közeledett, az úrbéri rendezés. A többi megyékbe, különösen Trencsénybe, Turócza, Árvába Balogh János; Hontba, Liptóba, Barsba, Zólyomba Neuhold János; Nógrádba, Hevesbe, Borsodba Brunszvick-; Biharba, Aradba, Békésbe, Csongrádba, Csanádba és Bácsba Andrassy István volt kiküldve kir. biztosul az összeírás, földosztályozás és a kilencz pontban előszabott vizsgálat végrehajtására. A királyné deczemb. 18-kán kelt rendelete szerint még két biztos volt volna kinevezendő, hogy ekként a hat kir. biztos, (a Galiczia és Moldva határain lévő hat megyét Szepest, Sároست, Zemplént, Ungot, Bereget és Marmarost, kivéve) a többi huszonkét megyében, hol az úrbér szabályozva még nem volt, a jövő tavasszal mindenütt megkezdje a rendezést.

1766.

A kancellaria azonban e rendeletre azon észrevételt tette, hogy miután az orosz és török közt kitört háború miatt nem csak Galiczia és Moldva határain, hanem valószínűleg a temesi tartományban is, és így Árvától egész a Dunáig szükségessé válhatik a katonai őrvonal, s e tetemes számú had ellátása az ország erejét nagyon igénybe venni; sőt mivel a Törökországban kitört dögnirígy miatt is állítandó őrvonal, mire nagy részben maga a nép volna alkalmazandó, melyet akkor fegyverrel is el kellend látni: e körülmények közt az úrbéri rendezést nem látá tanácsosnak a jövő évben nagyobb terjedelemben eszközölni. Tanácsolja tehát, hogy egyelőre csak ott folytattatnék a munka, hol az már megkezdett; a hol pedig, mint Bars, Nógrád, Borsod, Arad, Bács és Csongrád megyékben az összeírás, földosztályozás és a kilencz pont szerinti vizsgálat már megrendeltetett, ott is megindíttassék a rendezés.

A királyné helyosnek találá a kancellaria véleményét, s azt megerősítvén csak azzal toldotta meg, hogy a királyi biztosok s a kancellaria az előmunkálatokat minden esetre készítsék el. A biztosok közül egyelőre csak Balogh és Neuhold hajtsák teljesen végre a rendezést, s még Andrássy is küldessék ki a maga megyéibe, mert ott még mi sem történt. Brunszvick akkor menjen ki, mikor alkalmasnak látandja. A többi megyében függesztessék fel a szabályozás.¹⁾

A körülmények utóbb kedvezőbbekre változván, mindenütt megkezdett az üdves munka. Lassauként a nép is általában meggyőződött annak hasznosságáról, s megszűnt annak elébe akadályokat gördíteni. A királyné aztán a felmerülő úrbéri kérdések elintézését a helytartótanácsnak tette feladatává, annak keblében egy külön úrbéri osztályt állítván fel. Ezen úrbéri szabályzat lön aztán alapja a jobbágyosztály viszonyainak egészen az 183²/₆-ki ország-

¹⁾ A kancellaria levéltárából.

gyűlésig, midőn azt az új törvény sokkal jobb rendszerrel cserélte fel. 1769.

A törvénylátásban még mind csak Verbőczynek harmadfél százados, a kor szükségeinek már meg nem felelő Hármaskönyve s a külön országgyűlések végzéseiben elszórt egyes törvények szolgáltak szabályul; rendszeres polgári s büntető törvénykönyve még nem volt az országnak. E hiányt az idők folytában többször ügyekezett ugyan e század alatt pótolni a törvényhozás; de mennyire tökéletlenek s hiányosak, a közélet megszaporodott szükségeit ki nem elégítők voltak ezen újabb törvények is, eléggé mutatja az, hogy a vármegyék törvényszékei a felmerülő szükség s belátásuk szerint különkülön szabályokat alkottak és szokásokat alapítottak meg a törvénykezésben. De ezen, egymástól sokban eltérő, sőt egymással néha ellenkező szabályok és szokások az egységet az igazságszolgáltatásban annyira megzavarták, hogy ugyanazon ügyben is nem ritkán egymással ellenkező lett a külön megyei törvényszékek ítélete. Ezen felül a birói önkénynek és zsarnokságnak is felette tágas volt a tere. Mária Terézia e viszonyokra is kiterjeszté jótékony gondoskodását. Minthogy az 1765-ki országgyűlés rendei, kiktől sürgetőleg kívánta volt a törvénykönyv megigazítását, óhajításainak e tárgyban sem feleltek meg kellőképen, utóbb erre nézve is királyi hatalommal intézkedett.

Mindjárt az országgyűlés bezárása után, a főispánok számára aug. 5-kén kiadott s fentebb említett utasításának 7-dik pontjában rendelte, hogy a főispánok a büntető igazságszolgáltatás gyorsítása s rendezése végett a rabokról is évenként adjanak kimutatást. A büntető törvény javítása a mult országgyűlésen a rendek kérelmére kibocsátott rendelete szerint a kir. kuriára bizassék. De gond legyen reá, hogy a hétszemélyes tábla ezen üdves intézkedést meg ne semmisítse, miként a mult évben, az országgyűlés előtt, a polgári perekre nézve történt. A kancellária ennek folytában feladatul nyerte, hogy egy készitendő döntvénytár ügyében

1769.

tüzetes előadást terjeszsen fel. Így lön aztán, hogy a királyné 1769-ben gr. Niezky Kristóf elnöklete alatt Vörös Antal s Kelez József ítélőmesterekből s három más törvén tudósból egy bizottmányt alkotott, mely, a királyi főtörvényszék ítélteit egybeszedvén, azok nyomán határozott szabályokat dolgozna ki, melyek ezentül a törvények által eléggé meg nem határozott, mind polgári mind bűnvádi pörökben minden törvényszéknél vezérfonálul szolgálának E szabályok, melyek, „Planum Tabulare“ czímet viselnek, bár magukban véve szinte gyarlók, mivel a törvénylátásban még is legalább némi egységet alapítottak meg, az önkénynek pedig gátot vetettek, nem maradtak haszon nélkül; bár egynémely megye rendei azokat, mint nem országgyűléstől származókat, vonakodott is elfogadni. Néhány évvel később (1775-ben) egy rendeletében a bűnök megtorlását gátoló menedékjogot, a középkornak ezen elavult maradványát is, eltörülte a királyné.

Reformok az
egyház köré-
ben.

A szellemi s erkölcsi viszonyok tekintetében még sokkal jelentékenyebb volt Mária Terézia hatása az országra. Mióta ő 1758-ban, XIII Kelemen pápa megegyeztével, az „apostoli“ király czimét felvette, fő kegyúri jogánál fogva mind több s nagyobb reformokat intéz vala az egyházi életben. Ő maga, fejedelmi házának hagyományai szerint, nagy buzgalommal viseltetett ugyan a kath. vallás iránt; de a kor eszméi, melyek az egyházi hatalom tekintetében általában ellenségesek, ennek túlságos terjeszkedéseit korlátolni, az egyház és az államhatalom közt fenálló viszonyokat, amannak rövidségével, újabb alapokra fektetni törekedtek, őt sem hagyták érintetlenül, kivált miután főbb tanácsosai, Kaunitz, Chotek, Haugwitz, Van Svieten stb. e század szabadabb eszméinek általában barátjai, reá ezen irányban hatni meg nem szűntek.

Ugyanazon törekvés, mely a politikai életet jellemzi, tünik elő Mária Terézia kormányában az egyházi viszonyokra nézve is: ezekben szintűgy mint amazokban legfőbb

kormányelvül szolgált: az államhatalomnak mennél nagyobb belterjet szerezni, azt a politikai, polgári s egyházi viszonyokban egyaránt mennél szélesebbre terjeszteni, s minden egyéb hatalmat a statushatalomban központosítani. Mária Terézia gyöngéd, vallásos kedélye sokáig vonakodott ugyan megszorítani a hierarchia hatalmát; de kormánytanácsosai, kiket fija, II József császár is támogatót, mind több újításokra birták őt az államhatalom érdekében.

A vég eredményre azonban csak halkán, léptenként haladt a királyné kormánya. Eleinte csak a megadóztatási engedély kérését mulasztá el; utóbb aztán nyíltan is tudtára adá a római curiának, hogy ezt tennie, teljesen feljogosítva érzi magát fő kegyurasága s királyi hatalomteljessége által. Így történt ez, például, már 1759-ben. A pápai udvar Torreginaei cardinál által ismételve kérdést intéztetett a kalocsai érsekhez s tőle kimutatást kívánt a, mint tudjuk, még 1733-ban Károly által alapított lelkészi pénztár állapotról, kezeléséről s eredményeiről. Az érsek az ügyet az udvarhoz jelentette fel, mely aztán az iránt szeptemb. 1-jén vegyes értekezletet tartatott. A királyné e tárgyra nézve három kérdést kívánt megoldatni a conferentia által: 1. Teljesíttessék-e általában a római udvar kívánata? 2) Ha igen, mily választ írjon oda a kalocsai érsek? 3) Mivel a pápai curiának ezen beavatkozását kétségkívül a magyar clerus tagjainak Rómával folytatott levelezése okozta, mily rendszabályhoz nyuljon a kormány a papság e levelezését illetőleg?

Pálffy gróf magyar kancellár úgy vélekedék, hogy a római udvarnak ilyféle avatkozása a magyar egyházi ügyek igazgatásába, sérelmére van a király főkegyúri jogának. Mint tudjuk, körülbelül egy századdal elébb ¹⁾ jött nap-

¹⁾ Inhoffér Menyhért jezsuitának Rómában 1644-ben „Annales ecclesiastici Regni Hungariae“ című munkájában. Ld. erről bővebben e munka I kötetének 193 s kövv. lapjait.

1769.

világra II Sylvester pápának Sz. István királyhoz intézett bullája, melyben őt a magyar egyház fő kegyúri jogával oly mérvben ruházta fel, minővel a német császárokon kívül egy fejedelem sem dicsekedhetett. S már néhány év óta folyamatban volt azon, kivált a fentebb nevezett államférfiak által megindított eszmeáramlat, mely az államhatalmat az egyházi ügyekben is mind szélesebbre akarta kiterjeszteni. Ezen irányt követte a magyar kancellár is. Ő tehát egyáltalában semmiféle kimutatást nem volt hajlandó adni a római curiának sem a lelkészi pénztárról, sem más egyházi jövedelmekről. Meghagyatni akarta tehát a kalocsai érseknek, hogy vagy teljes hallgatással mellőzze Torregiani cardinal kérdését; vagy csak azt felelje arra, hogy kívánatát kielégíteni nem áll hatalmában. — A harmadik pontra pedig, mely az értekezlet tárgyát képezte, előadá, hogy a magyar törvények javadalom elvesztése alatt tiltják a papságnak a levelezést s folyamodást a római curiához oly tárgyakban, melyek az államhatalom körébe tartoznak. Szükségtelen tehát más rendszabályokhoz nyulni, s elég lesz e törvényeket a papságnak emlékezetébe felidézni.

Kaunitz azonban, bár az egyházi hatalom avatkozása ellenében szint azon szabadabb eszméket vallá, diplomatiább lélekíránya szerint nem vélé alkalmasnak az időt oly éles ellentétbe jőni a római curiával. Ő azon szokást, mely szerint, valamint a lelkészi-pénztár felállításakor a pápai udvar engedélyével lett elhatározva, hogy a nagyobb javadalmakat bírók e pénztárba tíz évig adózzanak, úgy e végett azután is mindig kikérte a pápai udvar megegyezése, egyelőre még fentartandónak véleményezé, s arra szavazott, hogy a kalocsai érsek adja meg a curiának az általa kívánt tudósítást a lelkészi pénztárról. Jó alkalom lesz ez, mondá, tudatni a pápával, mily sok új lelkészség állítatott fel ezen pénztárból s általában megértetni vele, mennyire szívén fekszik az államkormányának a vallás ügye, miből aztán

maga is levonhatja azon következtetést, hogy semmi szükség sem forog fen a curia ilyféle beavatkozásának.

A tanácsosok többsége aztán csakugyan Kaunitz véleményét fogadta el, ellenére Pálfynak, ki többé azon javadalmasok megadóztatásának meghosszabbítását sem akarta Rómából kérni, kiknek adózása az engedélyezett tíz évet már meghaladta, hanem ezt egyszerűen a főpatronatusi jognál fogva kívánta elrendeltetni. De a clerusnak Rómával folytatott levelezésére nézve a kancellár véleménye szerint elhatározottat, hogy az erre vonatkozó magyar törvények ezután is érvényben tartassanak. Végzéssé lett egyébiránt, hogy a kalocsai érsek Torregiani cardinálnak oly választ adjon, hogy miután a primási szék üresedésben van, neki pedig ez ügyről nincs tudomása, azt az udvarhoz küldötte. Ennek részéről pedig a curiának a magyar kancellár adja meg a kívánt tudósítást, de oly módon, hogy éreztesse, miképen ezt koránt sem kötelelességből, hanem csak sziveségből teszi, mert örül tudathatni vele a lelkészi pénztár jó karban létét s nagy eredményeit. ¹⁾

De bár ily mérsékelt volt is ez alkalommal azon módzat, melylyel Kaunitz, s tanácsa szerint Mária Terézia

¹⁾ A kancell. levéltárból. A lelkészi pénztárnak egy 1765-ki aug. 5-ről kelt s kezünkknél lévő kimutatása szerint annak évi bevételei a következők voltak:

A pozsonyi kincstárból II és III Ferdinánd alapítványa s Lipót fogadalma czímén	16,000	frt.
Az esztergami érsek évi adója	8,000	„
A győri, váczy, nyitrai s egri püspökök évi 6000 ft. adója	24,000	„
A pécsi püspök	5,000	„
A veszprémi	4,000	„
A zágrábi	2,000	„
A pécsváradai apátság e végre szánt évi jövedelme	2,000	„
A földvári „ „ „ „ „ „	600	„
A kincstárnál lévő 260,000 ft. 5 ⁰ / ₁₀₀ -os tőke kamatai	13,000	„
A bécsi bankó-bizottságnál lévő 80,000 ft. tőke kam.	4,000	„

Összesen 78,000 frt.

1769.

korlátolni kívánta a római curia beavatkozását az államhatalom körébe: nem mulaszták el gondoskodni a jövőre arról, hogy az ilyféle tárgyak körül még nagyon elfogult közönségben is mindinkább elterjedjenek s meghonosúljanak azon szabadabb eszmék, melyek szerint az újkori államban a világi s egyházi hatalom egymás iránti viszonyai rendezendők, s az államhatalom lassanként emancipalandó azon gyámnokság alól, melyet az egyház századokig gyakorolt felette. Az ő eszközlésökből jelent meg azután 1762-ben Kollár Ádám esász. főkönyvtárnok e czimű munkája „Historiae diplomaticae juris patronatus apostolicorum Hungariae regum libri tres.“

Kiadások:

Esztergom megyei lelkészek s tanítóknak évenként	11,793	frt.
Kaloesai lelkészeknek	764	„
Csanádi „	1,535	„
Győri „	7,195	„
Váci „	4,000	„
Egri „	4,072	„
Nyitrai „	2,862	„
Görög kathol. eleriusokra Egerben	1,200	„
Pécsi lelkészek s missionariusoknak	4,000	„
Szegniai lelkészek s papnövédekre	3,742	„
A szegniai püspöknek segélyül	1,500	„
Veszprémi lelkészeknek	6,096	„
Szerémi tanítóknak	1,435	„
A klementinus missionarius atyáknak	238	„
A szerémi püspöknek segélyül	1,200	„
A munkácsi „ „	2,000	„
Munkácsi gör. kath. lelkészeknek	4,000	„
A szvidniezi püspöknek	1,500	„
A tallósi árvanevelő háznak	6,440	„

Összesen 69,670 frt.

Az e kimutatásban írt resolútiójában meghagyja a kancelláriának a királyné, gondoskodjék hol kell új parochiákat emelni s mennyi költség szükséges azokra? — mennyi fordítandó a protestansok közt lévő kath. lelkészek illő fizetésére? A jövőre minden évben kimutatást kíván a lelkészi pénztárról.

E munka nagy erélyvel visszaköveteli az államhatalom számára mind azon jogot az egyházi ügyek körül, melyek Magyarország apostoli királyát megilletik, s melyekkel azok már Sz. István személyében a magyar kereszténység megalapításakor felruháztattak II Sylvester pápa által, s melyek különben is nélkülözhetlenek az újkori államban. A munka azonban e fölött kiterjeszkedik még a nemesi privilegiumok egynémely kinövéseire is, és élesen megtámadja azon visszaéléseket, melyeket a kiváltságos osztály a többi néposztályok, nem különben mint a királyi hatalom rovására magának a századok folytában kivívott s az igazság ellenére törvények által is szentesített. Nem lehet tehát csodálnunk, hogy e munka szerzője egyiránt a papok és nemesek részéről oly heves vihart idézett fel maga ellen az 1764-ki országgyűlésen. A királyné, hogy az adónak kívánt felemelését megnyerhesse, mint fentebb láttuk, kénytelen volt azon engedményt tenni a papi és nemesi osztályok önzésének s elfogultságának, hogy a munka árultatását, legalább színre s egy időre eltiltsa. De az elvetett mag lassanként még is kiesirázott, a nyilvánosságra bocsátott eszmék mind szélesebb körben útat törték magoknak. Maga a megsértett derék szerző pedig, kinek az országgyűlésen száműzetését kívánták, pár év mulva megboszulta magát. Még az országgyűlés végszakában 1764-ben a következő című munkája jelent meg: „De origine et usu perpetuo potestatis legislativae circa sacra“, melyben még alaposabban s élesebben kifejti az önző elfogultság által megtámadott, de megczáfolhatlan tanait.

A kormányhatalom is, részben már a terjedő felvilágosodásra terjeszkedve, lassanként mind szilárdabban kitűzte az egyházi és államhatalom egymás iránti viszonyainak korlátait. A legfontosabb lépés volt e tekintetben a „királyi placetum“ behozatala, mely szerint a pápai bullákat s breveket csak a fejedelem megelőző engedelmével lehetett kihirdettetni. II József császár ezt 1767-ben csak a német

1769.

tartományokra nézve rendelte ugyan meg; de szokássá vált az utóbb Magyarországra nézve is. A káptalanokban megürrült székeket eddigelő a püspökök szokták volt betölteni; Mária Terézia a kegyúri jogot a kanonokok kinevezésére is kiterjeszté, a püspököknek csak a kijelölés jogát engedvén át. Az ünnepeket, a pápa megegyeztével, már 1754-ben szabályozta volt, többeket azok közül eltörölvén, a fentartott főbb ünnepeket azonban szigorúan megülni rendelvén. Elődeinek szokása szerint kormánya elején ő is pápai brevét eszközte ki, midőn a papságot megadóztatni kívánta. De utóbb nem folyamodott többé ily brevekért Rómába; s például, a hétéves háború alatt fejedelmi hatalomteljességgel vetett ilyféle adókat a püspökökre. Az 1768-ki júl. 31-kén kelt kéziratában meghagyta gr. Eszterházy kancellárnak, tanácskoznék a kamarával s nyolcz nap alatt adjon kimerítő véleményt a felett, hogy miként állíttassék vissza teljes hatályába a korona joga az összes papság által fizetendő tizedek tizedére. Ő ezen jogot I Lipótnak 1701-ki april 9-kén kelt azon leiratára kívánta alapíttatni, mely szerint a papságnak mind azon, egy idő óta a kamara birtokában lévő javait s dézsmáit, melyekre nézve hiteles okmányokkal bebizonyíttatik, hogy hajdan az egyházi voltak, visszaadatni rendeli, oly feltétel alatt mindazáltal, hogy a koronának ezentúl is joga legyen a tizedeket minden mások előtt haszonbérbe venni, a papság tizedéből pedig a tizedet beszedetni, ¹⁾ — mi aztán szintúgy a katonaság tartására s az erődítésekre léssen fordítandó, miként hajdan a banderiumok felállítására fordíttatott. Néhány hónappal utóbb, 1769-ki január 20-kán pedig rendeletet bocsáta a kancellariához, hogy a mult év elejétől számítva öt évre hosszabbíttassék meg, s pedig a római curia megkérdezése.

¹⁾ Ezen adományt Lipót tulajdonkép 1690-ben aug. 11-kén, a török háborúk alatt azok szerencsés lefolyásáért mondott fogadalma következtében tette. Kancelláriai levélt.

s engedélye nélkül a papság adózása az erődítések fen-
tartására. ²⁾ 1770.

Ő tette szokássá azt is, hogy a kir. kamara minden új püspököt s minden más nagyobb egyházi javadalomra ki-nevezett egyházit megadóztatott a lelkészi s várerődítési alapok javára.

Az egyházat illető rendeletekben legtermékenyebb volt kormányéletének utolsó tizede. 1770-ben egyre szaporodván a kolduló szerzetek elleni panaszok, azoknak zárdáit s a bennök élő szerzetesek számát egyházmegyénként össze-iratá. A magyar korona területén összesen 3570 kolduló szerzetes számláltatott. Ezeknek számát, mivel nagy részben a lelkészek segedelmére szolgáltak, nem kevesbíté ugyan, de szaporítani is megtiltotta a kormány, különös engedelme nélkül. Három évvel később a jezsuita szerzetet, hazánkban is annyi zavarok s beharczok indokát, a pápa megegyeztével, más államok példája szerint, minden tartományaiban feloszlatta.

Az eltörült szerzet vagyona ingatlanok s tőkékben roppant összeget képviselt. Az ingatlanokhoz tartozott: Törökbálint Pest megyében, Fehéregyház Pozsony megyében, Vál, Agárd, Bajom, Perkáta, Tape, Pákozd, Sz. Ágota Fehér megyében, Apátfalva, Szamarócz és Szalka Trencsény megyében, Göncsör és Poresén Baranyában, Tajzat pusztá Hevesben, Sövénháza, Szabadpuszta, Vereb, Vámos és több más javak Győr, Komárom, Veszprém, Fehér és Soprony megyékben. Az egész vagyon felette alacsony árban 7,095,937 frtra becsültetett. Ebből az egyházi javak 1,961,070 frt, a világi javak 1,546,360 frt, a városokban a polgári természetű ingatlanok 608,730 frt értéket képviseltek; az alapítványos tőkék 322,290 frtra, a másként szerzett tőkék 1,657,487 frtra emelkedtek. Kolowrath, a csász. kamara elnöke e javakkal igen pazarul kezdett gazdálkodni,

¹⁾ E segély összesen 79,599 ftot tón. Kancell. levélt.

1770.

azokat kedvenceinek olesón adogatván el. E miatt vád emeltetvén ellene, a királyné kérdést intézett Eszterházy kancellárhoz: való-e ezen vád, és vajjon a törvények szerint szabad-e ama javakat árverés útján eladni? A kancellár erre azt válaszolá, hogy a javakat nem ismervén, nem tudja mit érnek; azokat elárverezni nem szokás, sőt törvényeink szellemében nem is szabad; a kamara tehát őrizkedjék ama vádtól. Legtanácsosabb ugyan eladni e javakat, de nem nyilvános árverés útján, hanem kéz alatt, a legtöbbet ígérő érdemes egyéneknek. Az így begyűlendő pénz tanulmányi alapra, vagy más kegyes czélokra volna fordítandó.

A kancellár ezen s gr. Festetics kamarai alelnök hasonló előterjesztésére aztán Mária Terézia az 1775-ki szept. 25-kén oly értelmű rendeletet bocsátott a kamarához, hogy a volt jezsuiták azon jószágai, melyek egykor egyházi javadalmak voltak, e jellemöket ezentúl is megtartván, elidegeníthetlenségül tekintessenek; a többiek pedig, mint-hogy a koronára szállott valódi fiscalitásoknak tartandók, eladatván, értékök a volt jezsuiták minden egyéb vagyonával együtt, királyi kegyelménél fogva, Magyarország tanulmányi alapjává tétessék. Az elidegenítés módjára nézve elfogadja a kancellár véleményét, hogy t. i. azon javak, melyek eladása iránt szerződés még nem kötöttet, mind addig visszatartassanak, míg azok elnyerésére több folyamodók nem jelentkeznek; ekkor pedig aztán, nem ugyan árverés alakjában, de még is a többet ígérőknek adandók. ¹⁾ E folyamodók közt találjuk Majláth, Neuhold, Győry, Brunszvik és Ürményi udv. tanácsosokat, magát Festetics kamarai alelnököt, gr. Batthyány Györgyöt, Andrassy Istvánt, gr. Zichy Ferencz és Végh kamarai-, Skerlecz és Bachó helytartósági tanácsosokat, b. Siskovics tábornok szertármestert, Czinderyt, Gaszner s Bieliczky hivatalnokokat stb. kik aztán igen olesó áron jutottak szép birtokaik-

¹⁾ A kancellaria levéltárából.

hoz. Az eltöröltött szerzet tagjainak tartására évenként 199,248 frt fordítottatott, mi majdnem öt milliót nyelt el a tőkéből. A vallási s közoktatási alapok javára pedig mintegy harmadfél millió frt. maradt. ¹⁾

Apostoli király hatalmának s kegyúri jogainak legkitünőbb gyakorlatára azonban azon intézkedéseiben akadunk, melyek által új püspökségeket alkotott, s más, régi egyházmegyéket újonnan szabályozott. 1770-ben Csolnics Antal, bosnyai püspök, meghalálózván, a megürült püspökséget a szintén üres szerémi püspökséggel kapcsolta össze, s bőségesebben megalapítván, új püspökévé Kerticza Ferenczet nevezte ki. Barkóczy Ferencz primásnak 1765-ben történt halála után az esztergami szék tíz évig üresen maradt, s midőn a királyné 1776 elején Batthyány József kalocsai érseket primássá nevezte, egyszersmind a túlságos terjedelmű érsekségből három új püspöki megyét metszett ki: a szepesit, rozsnyait és beszterceit. A következő évben a veszprémi és győri szintén igen terjedelmes püspökségből is kiszakasztott egyegy részt, s azokból a régiek mellett a fehérvári és szombathelyi püspökségeket alkotta. Az új püspökségek mellé mindenütt káptalanokat is alapított, s ezeknek szintúgy mint amazoknak más egyházi javadalmokból, apátságok s prépostságokból rendelt illendő ellátatást.

Miként már atyjának úgy Mária Teréziának is nagy gondja volt arra, hogy a görög nem egyesült vallásúak közül mind többen egyesüljenek a kath. egyházzal. Ebben már Károly is mutathatott fel ugyan egynémi eredményt; de ezen görög egyesült egyház megszilárdulása tulajdonképen még is Mária Terézia műve volt.

Az ó-hit, vagy is a görög szertartású vallási felekezet hazánkban, mint tudjuk két ajkú népség a szerbek és oláhok közt volt elterjedve. E bár egy vallású, de külön származású

¹⁾ A kancellária levéltárából.

1770.

s nyelvű népfaj, valamint különben is egész jellemére nézve különbözik egymástól: úgy a trón közeléből sürgetett s eszközlött valláscsere nézve sem mutatott egyenlő hajlamot. A szerbek, rácok magokat már akkor is szabad nemzetnek hánytorgatván, a míg csak lehetett a földmivelést is, mint nem szabad nemzethez illőt kerülték, s azt leginkább csak a határszéleken s a kamarai javakon üzték, nagyobb részök pedig katonáskodásból s kereskedésből élt. Ezeket vallásuk megváltoztatására sem sikerült reábirni királyainknak; mert a rác nyelvű kathol. vallásúak a mennyiben szintén léteznek az országban, egyáltalában nem szerb, hanem bosnyák és dalmata eredetűek, s nem is a görög, hanem a római kath. egyház szertartásaihoz ragaszkodnak. Az oláh népségből ellenben, mely általában földmivelő volt, s a felülről jövő parancsoknak inkább szokott engedelmessé válni, sokan elhagyták a görög egyházat s egyesültek a katolikusokkal, csak a szertartást, annak formáit s nyelvét tartván fen régi vallásukból.

A Nagyváradi vidéki oláhság már Károly uralkodása alatt elszánta magát az unióra. mit azonban az Aradon székelő ó-hitű rác püspök sajnosan túrt, s canonica látogatás czíme alatt Nagyváradra tett utazásaiban minden módon megghiúsítani törekedett. Károly azonban e visitatiokat 1736-ban szigorúan megtiltotta. Azontúl számos éven át semmi vallási viszály nem támadt a két felekezet között. Nagy akadálya volt azonban az unitus felekezet terjedésének, min a kormány különben nagy buzgalommal dolgozott, a görög szertartású papok és tanítók hiánya. Gróf Forgách nagyváradi kath. püspök nagy erőfeszítéssel oda vitte az ügyet, hogy a negyvenes évek folytában tizenhárom unitus iskola állott fel. Ő néhány unitus papot is alkalmazott, Kovács Melitaeuszt pedig unitus püspökké helyezte be. Az új püspök 1748-ban canonica visitatiót tartott a Bihar megyei oláhságban, mely alkalommal az ó-hitűről igen sokan áttértek az unitus felekezetre. Ez azon-

ban szálla volt az aradi rác püspök szemében, s hogy Bihar megyei híveit az elszakadásban meggátolja, ő is visitatiót tartott Biharban, bár mint mondók, elődének azt Károly szigorúan megtiltotta. A kath. clerus meg is feszítette erejét, hogy a rác püspököt megakadályozza a visitatio végrehajtásában; de Epple, lutheranus vallásfelekezetű tábornok pártfogása alá vette a rác püspököt; s ennek látogatása oly nagy hatású lett az unióra, hogy a később ez ügyben kiküldött vizsgáló bizottság csak 225 család-apát talált az unitus felekezeten; a többi mind visszament a schizmára. Ezen elpártolást az uniótól kivált két paraszt, Gavriła György és Drombó Péter eszközölte, az unitus papot, többekkel együtt erőszakkal kergetvén el.

A királyné nagy óvatossággal akart az ügyben eljárni, s meghagyá a kiküldött kir. bizottságnak, hogy se a papokat, se a népet ne vallassa hitvallásuk iránt, hanem szorítkozzék egyedül arra, hogy előtte minden községben olvastassék fel azon négy pont, melyben a kathol. vallás a görög ó-hitű vallástól különbözik: hogy t. i. 1) a szent lélek az atya és fiú istentől származik; 2) a kovásztalan kenyér az ostyában a régi apostoli egyházból ered; 3) a purgatorium létezik; s 4) a római pápa elsőséggel bír minden más püspökök felett. Magyaráltassék meg aztán a népnek, hogy a ki e négy pontot elfogadja, az tényleg görög katolikus, mert az unió egyáltalában nem feltételezi, hogy más, lényegtelenebb dolgokban is elfogadtassék mind az mi a kath. egyházban szabály; az unitusok tehát megtarthatják továbbra is az isteni tiszteletben régi szertartásaikat, bójtjeiket s naptárukat. A királyné felszólítására b. Bartenstein udv. tanácsos 1753-ki szept. 29-kén még más szabályokat és javaslatot terjesztett fel az ó-hitűek uniojának könnyítésére. E javaslatok nyomán rendelte aztán a királyné, hogy ne „egyesült görög szertartásuaknak“, hanem „görög katolikusoknak“, papjaik ne „pópáknak“, hanem plébánosoknak, lelkészeknek neveztessenek; e plébánosokat

1770.

a római kath. püspökök s papok minden kitelhető módon gyámolítsák; a görög katolikus nemesek s papok fíjaira a hivatalok betöltésénél különös figyelem legyen; a görög katolikus iparosok felvétele a czéhekbe lehetőleg könnyítessék. Ezen részint vallási, részint állami okokból tett intézkedések sikerét nem kevésbé nevelte Nagyvárad vidékén az, hogy még szinte 1753-ban Synesius aradi püspök maga is megnyeretett az uniónak s Váradra tette át székhelyét.

Néhány év múlva azonban Sophronius erdélyi ó-hitű püspök izgatásai a magyarországi oláhságban is újabb nyugtalanságokat okoztak. Gr. Károlyi szatmári főispán 1761-ki april 10-kén tudósítá Pálffy Miklós kancellárt, hogy az erdélyi oláhok közt az unió miatt kitört mozgalom a magyar vármegyékbe s különösen Szatmárba is mind inkább áterjed; Sophronius izgató leveleinek következtében már nyolcz község készségét nyilvánítá visszatérni az ó-hitre; négy helységben pedig a felizgatott nép unitus papjait tényleg elűzte, s a templom kulcsait magához vette, daczára a megyei hivatalnokok fenyegető intéseinek. A mozgalom a vallásiakon kívül más dolgokban is növekedik; a nép már azt kezdi hinni, hogy az adótól s tizedektől is felmentetik; a köztök folyton működő izgatók már gyűlést is merészkedtek hirdetni. E felterjesztés következtében maga Károlyi bizatott meg a legfelsőbb helyről, hogy a mozgalmat minden módon, de a mennyire lehet zaj nélkül szüntesse meg, az erdélyi határokat folyton őrszemmél tartsa, s az izgatókat fogassa el.

E mozgalmakban az ó-hitű nép között, úgy látszik az orosz kormánynak is nem esekély volt a része, legalább Arad, Szeged s a határőrök vidékein, honnan, valószínűleg az ott gyakrabban megforduló orosz tisztek izgatásai következtében, a nép kisebb nagyobb tömegekben még kivándorlásra is elszánta magát. A királyné ennek tudomására jutván, 1762-ki nov. 19-kén kelt kéziratában meghagyta a kancell-

lárnak, ügyeltessen fel szigorúan, hogy orosz tiszték a fő hadi tanács útlevele nélkül ne tartózkodjanak az országban. — A görög katolikussá lett ó-hitű nép vallási mozgalmainak megszüntetésére azonban leghatékonyabb lón az, hogy a királyné Nagyváradon és Munkácson görög katolikus püspökségeket alapított. A munkácsi püspökség kanonizációja iránt a királyné, miként a gr. Feketéhez nov. 9-kén intézett egy kézírata tanúskodik, már 1770-ben leküldé rendeletét a kancellárhoz. De Eszterházy egri püspöknek Rómában üzött fondorlatai miatt csak három év múlva érkezett meg a pápai kanonizáció. ¹⁾

A királyné ezen s hasonló intézkedései, mint látjuk, általában előnyére váltak a magy. kath. egyháznak, vagy a papság javadalmait gyarapítván, vagy a hívek lelki ellátását, az egyházi szolgálatot rendezvén, szabályozván. Más jellemű volt azonban a királyné hatása a protestans vallásfelekezetekre. Elődei példája szerint, a vallási türelmet ő sem gyakorolta nagy mértékben; s bár az erőszakos üldözéstől tartózkodott is; de rendeletei által, lelkiösmeretének minden gyöngédsége mellett is, nem egyszer sérté meg az igazságot s méltányosságot a másként hívők irányában. A protestans vallásfelekezetek ugyanis nemcsak a miatt emelhettek panaszt, hogy a kath. egyház ünnepeinek megtartására ők is szigorúan köteleztetnek; hogy az ő házassági ügyeik is a kath. szentszékek hatósága alá vettetnek; hogy iskolai könyveiket kath. papok vizsgálata alá adják, gyűléseiket eltiltják; hogy míg a kormány a kath. templomokat, lelkészeket minden módon szaporítani törekszik, őket, hasonló gyámolítás helyett, új templomok építésében lehetőleg gátolja; nemcsak azt fájlalhatták, hogy a vallásukra való áttérés mindenkinek, még a zsidóknak is szigorúan tiltatik; hogy a kath. lelkészeknek ők is kötelesek megfizetni az úgynevezett stolákat; saját papjaik pedig hivatásuk teljesi-

A protestans
vallásfeleke-
zetek.

¹⁾ Mind ezen adatok a m. kancellaria levéltárából.

1770.

tésében a hatalom által sokféleképen korlátoztatnak, vagy gátoltatnak, kath. főesperesek vizsgálata alá vettetnek: hanem, méltán panaszkodhatának azért is hogy, miként például Győrött, Kis-Kéren és számos más helyeken történt, iskoláiktól, templomaiktól, néha még erőszakkal is, megfosztatnak, s igazságot, elégtételt ilyféle sérelmekért még a trón előtt sem mindig nyernek.

A zaklatott protestansok a hollandi, hanoveri s porosz követek közbenjárásában kerestek orvoslatot, kik aztán tettek is érettök némi előterjesztést az udvarnál. 1750-ben követeik által önmaguk is bepanaszolák sérelmeiket a királyné előtt. Mária Terézia a küldöttséget ekkor azon igérettel bocsátá el ugyan, hogy katolikusok s protestansok egyformán alattvalói lévén, ő mindenik vallásbelinek egyenlőkép szolgáltatja ki az igazságot; megkívánja mindazáltal a protestansoktól, hogy panaszait ezentúl egyedül neki s ne a kül fejedelmeknek adják elő. Azonban, mivel a vallási viszonyok tekintetében ő sem akart tovább menni azon szűkkeblű szabályoknál, melyek még I Leopold és III Károly korából származtak s a protestansokat, kik a bécsi és linczi békekötésekben nyert, de azóta sokfélekép korlátozt vallásszabadsági jogaikat követelék vissza, egyáltalában nem elégíthették ki: a zaklatást, üldözést, melyet a kath. papok vagy földesurak elkövettek, soha sem szüntette meg egészen. A protestansok tehát ismét a német birodalmi fejedelmeknél s különösen a porosz királynál kerestek védelmet. II Fridrik meg is izente a borszlói püspök által Biró Márton veszprémi, és Zichy Ferencz győri püspököknek, kik a protestansokat leghevesebben zaklatták, hogy majd ő is hasonló módon fog bánni a maga országában a katolikusokkal. Ugyanazon időben az angol és hollandi követek is erélyesen megújíták közbenjárásukat. E lépések nem kevesbbé, mint ama zavarok, melyeket a protestansok 1754-ben Heves és Csongrád megyékben támasztottak, — melyek azonban, mivel a nemesség részt bennök nem vett, néhány

lázadó kivégeztetése által könnyen elfojtattak, — arra birták valahára a királynét, hogy az említett két püspököt megintse, mérsékelnék buzgalmukat; s a veszprémi püspök által kibocsátott sérelmes iratot is elkoboztatta.

Ezóta ritkúlt ugyan a protestansok zaklatása; de teljes békének s vallásuk háboríttatlan gyakorlatának azután sem örvendhettek, s még 1773-ban is újabban egy küldöttség járt a két protestans felekezet részéről Bécsben, sérelmeik orvoslatát szorgalmazni. A küldöttség kegyelmes biztatásokkal tért haza; minek következtében a protestans alattvalók a lelkiösmereti szabadság érdekében b. Zay Péter és ifj. Ráday Gedeon által újabb feliratot ¹⁾ intéztek a királynéhoz. Ama követeknek ugyanis egyebek közt azt állítá válaszában a királyné, hogy azon szabadságot, melyet a protestans felekezetek, a bécsi és linzi békekötésekre hivatkozva, követelnek, azért nem adhatja meg, mert kezeit a későbbi törvények s az ezekre mondott kir. eskü kötve tartják. E folyamodásukban tehát most négy pontban ügyekeznek megmutatni a protestansok, hogy: 1) az alaptörvények, melyek vallási viszonyaikat szabályozzák, még soha meg nem másítottak; 2) a kath. és ev. status közti viszonyok oly ünnepélyes szerződések által szabályoztattak, hogy azokat, természetök szerint, egyoldalú törvény által megváltoztatni nem is lehet; 3) nem létezik törvény, mely a magyar királyt abban gátolná, hogy megesonkított jogaikat helyreállítsa: tehát a királyok ezt minden eskü és törvénysértés nélkül tehetik, s végre 4) hogy azon állapot, melyben vallásügyeik jelenleg léteznek, rendszernek nem is nevezhető. Kérelmök második részében 18 sérelmet hoznak fel, melyekkel felmutatni akarják a királynénak, hogyan bánik Magyarország lakosainak egyik része a másikkal, s mint sérül a közjó ilyféle üldözések által.

A királyné e folyamodást, mivel benne a történelmi

¹⁾ Ld. ezt Gross-Hoffingernél: *Leben u. Regier.-Geschichte Josephs des II.* IV, 18. kövv.

1770.

jogokra hivatkoznak, az ezekben nagy jártasságot tanúsított, tudós Kollár Ádámnak személyesen adta át, felhíván őt, mondaná meg arra véleményét. A felvilágosodott, tudós férfiú a következő véleményt nyújtá be:

„A kérdés a körül forog: vajjon a protestansok követhetik-e az 1606-ki bécsi és az 1645-ki linzi szerződések pontjainak érvényben tartását? A katolikusok, úgymond, erre nem-mel válaszolnak, mert a bécsi békekötésben ott áll ama záradék: „mindazáltal a kath. vallásnak sérelme nélkül“, melyet azonban a protestansok soha sem tartottak meg, mindig tovább törekedvén terjeszkedni. Ez az oka, mondják a katolikusok, hogy később annyi törvény alkottattott a kath. vallás támogatására, különösen, hogy az 1681-ki 25 és 26, és az 1687-ki 21-dik t. czikkek által ellenmondásuk daczára is korlátoltattak; 1691-ben pedig I Lipót ama vallási szerződéseket egy pragmatikai nyilatkozat által magyarázni szükségesnek látta; ez az oka, továbbá hogy III Károly koronázási okmányában említést sem tesz, mint addig történt, ama vallási szerződésekről, s az 1715-ki 20-dik t. cz. által a közönség nevében szóló folyamodásokat eltiltotta és végre 1731-ben a mostani rendszert megállapította, melyet 1742-ben ő felsége is megerősített.

„Pártatlanul, részrehajlás nélkül szólva, folytatja Kollár, mind a két rész téved. Mert ha el vannak törülve a bécsi és linzi szerződések, miért viselhetnek a protestansok még is közhivatalokat s még nádorságot is, mely jogot nekik csak ama szerződések adták? — De hibáznak a protestansok is midőn mondják, hogy a szerződéseket módosítani nem lehet; s nem is reclamálhatják azok minden pontjait; különben bűnös merénylet nélkül sem azt nem mondhatnák, hogy a magyar történet reájok s az általok felidézett zavarokra nézve teli van hazudságokkal; sem pedig azt, hogy a későbbi, reájok nézve kedvező törvények s rendeletek igazságosak és méltányosak.

„Azon kérdést: igazságosak és méltányosak-e ezen

későbbi törvények s rendeletek? — szeretném, úgymond, hallgatással mellőzni. De mivel Felséged tőlem véleményt kíván, bátorkodom azt mondani, hogy nincs s nem is volt kormány a földön, mely az egyszer alkotott törvényeit s rendeleteit örökre jóknak tarthatná. A változó körülmények ezekben is változást kívánnak. Már pedig a protestansokat illető törvények s rendeletek nagy része mai napság sem szükséges, sem hasznos többé. Mert ezek által az ország egyik fele, a monarchia kárára, úgy szólván szélhüdötté van téve; fele a legképesebb egyéneknek elzárva látja maga előtt az utat a közszolgálatra a törvényes esküforma által; s mert sokan közölök, hogy a zaklatásokat kikerüljék, inkább a zord éjszakra költöznek ki az országból, mert ott türelem uralkodik.

„E bajon alig lehetne segíteni, ha üdvezítő keresztény vallásunk első törvénye nem a felebaráti szeretet volna. Egy jeles egyházi férfiú e szeretetről Felséged előtt nem rég nagyon szép beszédet tartott az udvari kápolnában. Mondá egyebek közt: „mennyire gátoljuk vallásunk diadalát, midőn másokat megvetünk, elnyomunk, csak mivel más isteni tiszteletet követnek, csak mivel nem katolikusok“ stb.

„E türelem legyen minden keresztény fejedelem fő szabálya. Ezt tiszta lélekkel fogadhatja el statusai javára. E keresztényi szeretettől áthatott bölcs fejedelem azt teszi birodalmában, a mit a természet négy országában naponkint tapasztalunk: az egymással ellentétes elemekből hatalmának, bölcsességének legszebb remekjeit alkotja.

„Én tehát azt vélem, hogy 1) a protestansokat s görög nem egyesülteket egy külön kir. levélben védelem alá kellene venni azon feltétel alatt „míg a király és sz. korona iránt hívek maradnak“. 2) A megyei s kerületi hivatalokig bezárólag közszolgálatba kellene őket is bocsátani. 3) A Pozsonyban székelő vallási bizottságba a protestansok közül is kellene néhányat kinevezni, hogy az általok benyújtott sérelmek jelenlétökben intéztessenek el.

1770.

Kollár Ádám e böles tanácsai nem is maradtak egészen eredménytelenek a hit-buzgalma mellett is igazságos királyné előtt Ő, ki még egy, 1762-ki szept. 6-kán kelt rendeletében is azt hagyta volt meg a kancellár javaslatára, hogy, mivel eddig az országban jobbára protestans egyének foglalják el az ügyvédi állomásokat, ezentúl a városokban, hol üresedés támad, lehetőleg csak katolikus ügyvédek alkalmaztassanak, s a restauratióknál is, a mennyire csak óvatosan lehet, szinte olyanok választassanak meg; sőt a főispánok és püspökök is intessenek meg, hogy a földes urakat is kath. ügyvédek alkalmazására törekedjenek reábeszélni, — ő, mondám, Kollár böles tanácsa szerint ezentúl nem ellenzé többé egyes esetekben a protestansoknak is alkalmazását némely hivatalokra. Megengedte hasonlókép azt is, mi több éven át, kivált a háború folytában, egészen el vala tiltva, hogy a protestans tanulók külföldi egyetemeket is látogathassanak. Ezekről mindazáltal minden fél évben pontos kimutatást kívánt magához felterjesztetni ¹⁾.

De bár későbbi kormányéveiben némileg türelmesebbé lett is a királyné, s kivált olyféle nagyobb sérelmektől megőrizte is protestans alattvalóit, melyek miatt ezek a protestans kül udvaroknál zajt üthetnének: az egyes kathol. urak által elkövetett törvénytelen nyomást még is sokszor orvosolatlan hagyta; sőt maga is követett el térítési buzgalmaiban olyanokat, mik a protestansokat méltó panaszokra fakaszthaták. Ő a katholicismust, elődeinek hagyományai szerint, a fejedelmi kényuralom faltörője gyanánt tekintve, nemesak azt ápolta minden, hatalmában álló módok és eszközök által, hanem a hol csak lehetett, a többi hitfelekezeteket is ügyekezett gyöngíteni. És meg kell vallani, e törekvésében is nagy kormányzási ügyességet fejtett ki. Mind elődei történelméből, mind a saját kormánya első felében fölmerült esetekből meggyőződván, hogy a nyilt üldözés

¹⁾ Mind Kollár Ádám véleménye, mind a királyné említett rendelete a kancell. levéltárából.

ezélra nem vezet, s nemcsak nem gyöngíti, hanem még inkább erősíti a megtámadott felekezetet, buzgalmat, lelkesedést ébresztvén annak kebelében: azontúl a protestantismus gyöngítésére is inkább olyféle eszközökhöz folyamodott, miőket a nemesség erkölceinek átalakítására, szabadság-szelemének elfojtására annyi sikerrel tett volt mozgásba. A kegyelmek, czímek, hivatalok, adományok osztásánál a kathdikusok, kivált a más vallásból áttértek, mindig első-séget nyertek. A ki a kath. egyház kebelébe tért, bizonyos lehetet, hogy vagy jövedelmes hivattal, vagy évdíjjal vagy gazdag házassággal fog elláttatni. Az áttértekről a helytartótanác által magának évenkint pontos jegyzéket küldetett fel. A házasságok szerzésénél, mit egész szenvedélylyel üz vala, fő gondja volt arra, hogy gazdag protestans hölgyek kathol. fejeket kapjanak. Protestans férfi kathol. hölgygyel csak azonfeltétel alett kelhetett házasságra, hogy mind a két nembei gyermekeit kath. vallásban neveltesse. Történt nem egyszer, hogy a királyné e proselitismusa a családi jogokba is beatott: gazdag leányörökösök, kivált árvák, hol jó móddal, hl erőszakkal, ragadtattak ki a család köréből, hogy aztán lastromban katholikussá neveltetvén, katholikus férjhez acssanak. Ez volt az eset, például, egy Bánfy leánynyal, ki után gr. Eszterházy János nejévé lett. De mind e mellett protestans nemesség részéről sem mutatkozott oly ellenséges indulat Mária Terézia iránt, minőt hasonló törekvésekniatt elődei tapasztaltak. Az ügyes királyné egyesekre halmozott kegyelmei által ezek közt is jobbára elnémitá a panasz meggátoló az elégületlenség hangosabb kitöréseit; vagy aként intézte a lelkiösmeret szabadságával ellenkező rendeletei, hogy azok valamely királyi kegyelemmel egy időben, vag legalább a jó indulat leplébe burkolva jussanak tudomásukr. Így történt aztán, hogy vallási érdekeinek sérelmét még buzgóbb protestans is hajlandó lett megbocsátani a különb, oly kegyes királynénak: eltúrte a nap foltjait jótékony megéért.

1770.
Közüoktatási
reformok.

A tudomány s köznevelés tárgyában, miként az egész monarchiát, úgy különösen Magyarországot tekintve is, valóságos korszakot alkot Mária Terézia kormánya. A törvényhozás nálunk eddigelé úgyszólván semmi, a kormány pedig felette kevés figyelmet fordított az iskolákra. A tudomány s köznevelés ezen eszközei inkább az egyház, mirt az állam körébe tartozóknak tekintettek s általában szerzetesek kezelése s igazgatása alatt álltak. Mária Terézia kormánya ezen intézetekre is kiterjeszté a statushatalom gondoskodását, hogy azokat, a maga körébe vonván, a maga czéjainak eszközeivé tegye. A katolikus köznevelési intézetek úgy a nagyszombati egyetem, mint a gymnasiumok, jobbra a jezsuiták kezében voltak, kik összesen 18 úgynevezett collegiumot, 19 residentiát és 11 missioházat birtak a magyar korona területén; s a nagyszombati egyetemen kiül mindössze 30 gymnasiumot, 12 papnövelvét s kilenz ilági convictust láttak el tanárokkal. Mellettök még a nem rég meghonosúlt kegyes-iskolai szerzet tagjai (piaristák tanítottak néhány gymnasiumban. Ezen intézetek is általában hasonló pangásban tespedének, mint politikai közéletük.

A jezsuiták, midőn nálunk körülbelül eg század előtt meghonosultak, mind a tanulmányi rendszer, mind a tanítási módszer tekintetében jelentékeny javítást hozak be az iskolákba. De azóta, mint egyébütt, úgy nálak sem tettek semmi haladást; egy százados pangás pedi, ha valamiben, bizonyára a szellemi világban, hanyatlásna tekinthető: annak tartá azt már a század elején is mindefelvilágosultabb. II Rákóczy Ferencz, maga is a szerzetnövendéke, élesen megróttá tanulmányi rend- és módszerök azon hosszú leveleiben, melylyel 1706-ban a jezsuitákat ptoló hat vármegye folyamodására válaszolt. A többi örökötartományokban is, melyek a külfölddel sűrűbb érintkezésben lévén, mint mi, hátramaradásukat is élénkebben érezttek, e régiben maradás, e hanyatlás miatt mind hangosabak lőnek a panaszok. Az elégyületlenség tanítási rendszerökkel még maguk az

egyháziak részéről is nyilatkozott. Barkóczy Ferencz egri püspök, tanrendszeröket nyilván kárhoztatta, midőn megyéje papnöveldejét, mely eddig Kassán, jezsuiták vezetése alatt állt, Egerbe áttévén, világi papok igazgatása alá helyezte, s a tanárokat is ezekből választotta. Hasonlóképen Eszterházy Károly püspök 1770-ben megyéje számára Vácson papnöveldét állítván fel, nem a jezsuitákból, hanem domonkosi szerzetesekből választá meg annak tanárait.

E hanyatlás azonban magából tanulmányi rend- s módszerökből is eléggé kitünik. A nagyszombati egyetemen az akadémiai s bölcsészeti osztályokban a történelem, matematika, physika, ethika, dialektika, rethorika, költészet, syntaxis és grammatika tanított; de mindezekben sem a rendszer sem a módszer nem vala oly eleven s termékenyítő, hogy az ifjúságot öngondolkodásra ébresztette s ekként kellő gyümölcsöket teremhetett volna. A tanárok rendszerint tollba mondották száraz előadásait, miket aztán a tanoncoknak könyv nélkül kell vala betanulniok. A tudomány általában az emlékező tehetség lomtömegévé vált e módszer mellett, kivált miután a gépileg betanult kéziratok tartalma is felette gyarló vala. A theologia egy sovány casuistikánál, a bölcsészet egy haszontalan szörszálhasogatásnál nem birt feljebb emelkedni. A történelem a háborúk elbeszélésén kívül majdnem kizárólag a fejedelmek s udvaraik életével foglalkodott; s ha néha talán megemlíti is a népek életét, az csak azért történt, hogy a szabadságra törekvést, az alkotmányos nemzeti jogok védelmét utálatos lázadásnak, a nemzet legdicsőbb fiait, kik annak jogai mellett a kényuralom ellen küzdöttek, büntetésre méltó gonosztevőknek ábrázolják; a szellemi s erkölcsi mozgalmakról, az anyagi törekvésekről szó sem vala benne található. A jogtudomány, némi ismereteken kívül a természeti s római jogból, Verbőczy Hármaskönyvének rövid, száraz kivonatából áll. A természeti tudományok mindössze is csak egy, a természeti tünetmények leírásával foglalkodó physikára szorítkoztak; az

1770.

orvosi tudományok tanszékekkel sem bírtak az egyetlen nagyszombati egyetemenél. A reáltudományok, egy igen hézagos matematikát kivéve, egészen elhanyagoltattak. A tanulási szünetek oly hosszúk s gyakoriak valának, hogy szigorúan felszámítva, hatvan tannapnál több alig jutott egy évre, minél fogva egy-egy tanszak öt-hat éven is keresztül huzódott. A gymnasiumi osztályokban a latin nyelv volt a fő s majdnem egyetlen tanulmány s egyszersmind közlönye is a többi tantárgyaknak: a honi nyelvnek sem mint közegnek, sem mint tantárgynak nem volt helye az iskolában. Csoda-e aztán, ha a honi irodalom majdnem egészen parlagon hevert?

Midőn az örökösödési háború bevégezése után az egész államéletet egy új, haladásra törekvő, tevékeny szellem kezdi vala átlengeni, az lassanként a tan- és nevelőintézetekre is áthatott. Mária Terézia, néhány világos fejű tanácsosától vezetve, kik közt mindenek felett udvari orvosa s egy ideig a bécsi egyetem tanára, Van Swieten Gellért, érdemel magasztalást, ezen intézetekre is kiterjeszté jótékony gondoskodását. Javításait, reformjait, e tekintetben is, nem egyszerre, rendszeresen, hanem a felmerülő szükségek szerint, hol egy hol más szakban léptette életbe, míg lassanként az egész tanulmányi ügy, mind rend- mind módszerére nézve, megifjult életnek örvendhetett. E javítások elébb a bécsi egyetemen hajtottak végre, melynek tanszékei lassanként jeles, részben a külföldről behívott tanárokkal láttattak el, kik aztán a tudomány minden ágaiban jobb kézikönyveket készítettek, melyek jobbára nálunk is tankönyvekül szabattak elő. Minthogy azonban a nagyszombati egyetem még ezentúl is számos éveken át a jezsuiták kezében maradt, kik megszokott rendszerükön nem örömet váltottattak, a haladás ebben csak igen lassú volt; miért ifjaink közül is mind többen a bécsi egyetemet kezdik vala látogatni. Ennek növényékei voltak egyebek közt az utóbb híres férfiakká vált Ürményi József, Majlath József, Skerlecz Ádám, Lakies György és többen mások. 1760-ban a császárné egy udvari

tanulmányi bizottmányt állíta fel Bécsben, Migazzi bécsi érsek és Van Swieten vezérlete alatt, melynek indítványai szerint aztán, a helytartótanács kebelében, Magyarország számára is rendezett tanulmányi bizottmány útján, a magyar tanintézetekben is mind több reformok hajtattak végre.

A királyné eleinte a köznevelési s oktatási reformokat is a törvényhozás által kívánta volna végrehajtatni, remélvén, hogy a nemzet a költségek megszavazásában sem lesz szűkkezü. Az első kísérletet e tárgyban 1763-ban tette a királyné a tallói árvaház s nevelőintézet megalapításának kezdeményezésével. Ezen intézetet ő a piaristák gondozására bízván, egyelőre husz gyermek nevelésére évi 1400 frtot, a könyvtár s a legszükségesebb mechanikai és más tanszerekre egyszer mindenkorra 1500 frtot adományozott, megengedvén egyszersmind, hogy időnként az egyik vagy másik megüresedett apátság intercalaris jövedelmei is ezen intézet segélyére fordíttassanak. Egyébiránt az országtól magától várván annak szilárdabb megalapítását, meghagyta a kancellárnak, hogy a nemsokára megnyitandó országgyűlésen a rendeket ezen intézettel bővebben megismertesse s annak bővebb megalapítására hajlandókká tegye¹⁾.

Az 1764-ki országgyűlés azonban teljesen kiábrándítá a királynét azon reményeiből, hogy a rendek a közmívelődési czélokra az oly igen hátramaradt országban valamit még is hajlandók lesznek áldozni. Ezóta tehát ő, a mennyire a kincstár szűk volta engedé, vagy más közjövödelmek e czélra fordíthatókká lőnek, egyedül királyi hatalmából intézkedett a szellemi érdekek s különösen a közoktatás gyarapítására. Ő már néhány évvel elébb az elhunyt Eszterházy József primásra bízta volt a magyarországi tanügy rendezését. Ennek halála után pedig, az 1765-ki jul. 1-jén kelt rendeletében elhatározta, hogy az 1723-ki 70-dik t. cikk szerint ezen ügy a helytartótanácsához tétessék át, és az országbiró elnöklete alatt egy új tanrendszer készíttessék. A

¹⁾ A m. kancell. levéltárából.

1770—1780. helytartótanács az 1766-ki január 28-kán azt terjeszté fel Bécsbe, hogy a primás ügyvitele idejéből minden irományt magához vévén, azok közt nem talált e tárgyra nézve egyebet, mint az iskolaigazgatók által beküldött huszonnyolcz táblázatos tudósítást, melyek szinte igen hiányosak.

A kancellária ennek folytán febr. 5-kén a következő javaslatot terjeszté fel a királynéhoz: 1) szólíttassanak fel minden hatóságok, melyeknek elkülönzött portáik vannak, hogy adják be pontos jegyzékét a keblökben létező középiskoláknak; 2) hagyassék meg a szerzetek főnökeinek jelentések fel a helytartótanácsnak: hol és hány iskola van szerzetők gondjára bízva; mikor és ki alapította azokat; mily kötelezettséggel s feltételek alatt lett az alapítás; mik az intézetek jövedelmei egyenként; mily tanrendszer dívik bennök; hány s miféle a tanító; s melyek a tanszabályok? Értesíttessenek erről a püspökök is, hogy a kívánt tudósítások felküldését szorgalmazzák. Ha a kérdésekre a válaszok beérkeznek, a helytartótanács azonnal kezdjen a munkához, s a már az 1762-ki deczemb. 23-kán kelt rendelet szerint szabályozza mindenek előtt a nagyszombati egyetemet. A helytartótanács azon véleményben van ugyan, hogy ne csak a kath. hanem más vallásfelekezetek iskolái is hasonló módon rendeztessenek; a kancellária azonban nem helyesli ezen avatkozást a protestansok iskoláiba, nem csak mivel ez valószínűleg nagy elégtelenséget ébresztend e hitfelekezetben; hanem azért is, mivel ez által az eddig csak túrt vallások iskolái egyenlökké válnának a kath. iskolákkal, mi sérelmére lenne az uralkodó vallásnak szintűgy, mint az apostoli király intézkedési szabadságának.

A kancellariának ezen ovatosságában szintoly félénk, mint szűkkeblű javaslatát nem fogadta el a királyné; hanem a fentebbi előkészítő rendszabályokat helybenhagyván, egyszersmind határozta, hogy a rendezésbe a protestansok iskolái is bevonassanak, a nélkül mindazáltal, hogy tőlök azon alapítványok kimutatása is követeltetnék, melyekből a kül-

földi iskolákra küldött tanulók tartatnak. A kathol. iskolák minden alapítványairól, s ezek közt a Foglár-, Hrabovszky- és Szirmay-féle alapítványokról is pontos kimutatások kívántassanak be a püspököktől; s általában mind arról kellő tudomás szereztessék be, hogy mily állapotban vannak az iskolák, mire taníttatik az ifjúság s mit kell az 1723-ki 70-dik t. cikk értelmében reformálni s javítani? ¹⁾

Mi alatt aztán e rendelet végrehajtása folyamatban vala, a királyné 1768-ban a váczi úgynevezett Theresianumot is megalapította, 150,000 frtot tétetvén le a magy. kamaránál, melynek négy százalékos kamatai minden évnegyedben előre fizetendők lennének, husz ifjúnak az intézetben ingyen nevelésére. Az alapítványlevél 2-dik pontja kiemeli, hogy érdemes szülék talentumos gyermekei vétessenek fel az intézetbe, elsőség adatván a más vallásról a kath. vallásra áttértek s a kamarális tisztviselők gyermekeinek. A 3-dik pont az intézetet a piáristák vezetésére bizza s a bécsi Theresianum szabályaival látja el. A 4-dik pont a tanulmányokat körvonalozza, melyek szerint az intézetnek egy gymnasiumot, egy lyceumot és jogtanfolyamot kellett kelte fogadnia. Az ingyenes növendékek mellett másokat 130 frtért rendelt felvétetni az intézetbe. Az alapítványlevél egy külön pontja rendelte, hogy a növendékek évenként tizenkétszer gyónjanak ²⁾.

E közben a kormányzéseknel s az e végre kinevezett bizottságokban egyre folyt a tanácskozás az egyetemes közoktatás reformjáról. Az előhaladó munkáról időnként magához a királynéhoz is tettek felterjesztések, mind az egyetem, mind a közép iskolák új berendezéséről. 1768-ban a tervek már elkészültek, s ezek szerint, mivel bővebb pénzalapot kimutatni nem lehetett, egy ezen évi júliusban kibocsátott kéziratában már maga a királyné is megegyezett, hogy csak egy, a bölcsészeti, theologiai és jogi karokból álló

¹⁾ A kancell. levéltárából.

²⁾ U. o.

1770–1780.

csónka egyetem rendeztessék be újabban. De a derék b. Van Swieten e tervvel semmiképen sem tudott megbarátkozni, s az ő rábeszéléseinek sikerült végre reábirni a királynét, hogy még egy negyedik, az orvosi kar is felállíttassék. Meggyőzte a királynét, hogy, ha a jezsuiták évenként tíz ezer forinttal járulnának hozzá, mire őket nagy vagyonosságuk mellett annál kevesebbé lenne méltánytalanság reászorítani, minthogy az egyetem legtöbb tanári székét ők foglalnák el, az alap elégséges leend az intézetre; mert a királynétól e végre szánt földvári apátság jövedelmeivel, a többi régibb alapítványokon felül évenként 18,680 frt leend az intézet biztos jövedelme.

Azon udv. bizottság tehát, mely az egyetem reformját tárgyalta s a kancellár elnöklete alatt a alkancellárból b. Van Swietenből, Bajzáth püspök s tanácsosból és Skultety titkárból áll vala, 1769-ki aug. 30-án lényegére nézve a következő tervet terjesztette fel, melyet aztán néhány nap mulva a királyné is helybenhagyott s megerősített. Az egyetem, melyet némelyek Budán, a már jó karban lévő bécsinek mintájára is terveztek felállíttatni, egyelőre Nagy-Szombatban marad; az új rendszer 1770-ki nov. 1-jével kezdődik. A főfelügyelettel az esztergami nagyprépost helyett, egy helytartósági tanácsos lesz megbízva. Alapjául az eddigi alapítványokon kívül a földvári apátság jövedelmei fognak szolgálni, melyek a f. é. július 17-től kezdve az egyetemre szállanak. A tanügyet illetőleg: az ékesszólás, a bölesészet, a világi s egyházi történelem tanai s a theologia a további rendezésig egyelőre a jezsuita szerzet kezében maradnak. A tanmódszer mindazáltal az eddig szokásos szórszálhasogatás elhagyásával mind a bölesészetben, mind a theologiában a bécsi egyetemé szerint rendezendő. A jogi karnál a természetjogot a közjog tanára vegye át; a hűbéri és német közjogi tanulmányok egészen elhagyandók. Az intézmények és pandekták tanszéke egyesíttessék; a büntető jogot a magyar jog két tanárainak egyike tanítsa. A kancellár adjon mennél

előbb vélemény, miként lehetne a német örökös tartományokban elfogadott büntető perrendtartás tanát is alkalmazni a magyar körülményekhez. Siettesse a magyar jog már megkezdett javításának bevezetését is, mely szerint aztán az egész magyar jog tanítási módszere is átalakítandó léssen. A jogi karban hat tanár fog előadni.

A bölcsészeti kar nyolcz tanárból álland, kik a következő tanulmányokat adandják elő: a logikát, metaphysikát és ethikát, a kísérleti természettant, a mathesist, a történelmet, az államgazdaságot, vagyis az akkor úgynevezett politico-camerale studiumot, az ékesszólást, a zsidó és görög nyelveket. Legyenek ezeken kívül német és francia nyelv-, vivó és táncz-mesterek is. — A theologiai kart hét tanár fogja képezni. Az orvosi karban egyelőre csak az orvosi intézmények, a gyakorlat, az anatomia, a chirurgia, a fűvészet és vegyészeti tanárai fognak kineveztetni. Mind ezen tanszakok a bécsiek mintája szerint rendeztettek.

Anyagi ellátásukra nézve, az orvosi és jogi kar, továbbá, ha világiakból neveztetnének ki, az ékesszólási és történelmi tanok tanárai 1200 frt, a politico-camerale studium tanára pedig 800 ft díjat nyerenek; a többi bölcsészeti és theologiai tanárok szerzetesek lévén, a Pázmány-, Lippay- és Lósy-féle alapítványokból húzzák díjaikat.

Az egyetem ekként 1770-ben megnyitattván, gr. Fekete György országbíró neveztetett ki annak első igazgatójává. A tankönyvek valamennyi szakban a kormány által szabattak elő: névszerint, a világtörténelemben Gatterer, a birodalmiban Achenwall, a természeti és népjogban Martini, a politikai tanulmányokban Sonnenfels, az egyházi jogban Riegger, a dogmatikában Gazzaniga stb., általában ugyanazok, melyek Bécsben szolgáltak kézi könyvekkül s jobbára a bécsi egyetem tanárai által irattak. — Az ekként berendezett egyetem 1777-ben Budára, az üresen álló új királyi lakba szállásoltatott át.

Azon számos tervek közt, melyek ezen évek alatt a

1770—1780. közoktatás javítása s a tudományok terjesztése iránt a királynénak, ki ezekben nagy érdeket talált és szép buzgalmat fejtett ki, benyújtattak, s melyek aztán II József alatt a cabinetből a kancellaria levéltárába tétettek át, még kettő vonja magára különösebben figyelmünket: az egyik mely a közép iskolákra, s a másik, mely egy felállítandó tudományos társulatra vonatkozik s némileg tükre ezen korszaknak.

Az első a gymnasiumok reformjának tervét foglalja magában, mire nézve a következő két fő elvet tűzi ki irányadóul: hogy az ifjúság értelme, gondolkodás-módja és kedélye összhangzóan képeztessek s műveltessek ki; és e végett az eddig divatos tanulmányok mellett oly tudományok is vétessenek fel s taníttassanak a gymnasiumokban, melyek által az ifjúság egyszersmind az állam céljaira is teljesen kiképeztessek. A jezsuiták és piáristák által eddigelé kezelt iskolákban csak a hittan, a történetből és földiratból valami, mindenek felett pedig a latin nyelv taníttatott hat éven át. A latin szükséges nyelv ugyan, mondja a javaslat; de, ha más nyelveket egy pár év alatt meg lehet tanulni, miért kell a latinra hat egész évet pazarolni? A poezis és rethorika is ezen nyelven taníttatik; ez jól van, mert a latin irodalom sok remekirót mntathat fel; de a latint meg kellene előznie egy jó német iskolának, s csak ebből kellene az átmenetnek lenni a latinra. De a poezisnak sem kellene annyi időt szentelni: e helyett célszerűbb lenne a polgári életre szükséges tanokat előadni, a poezist pedig, mely az ötödik évet tölti be, jó német iskolával helyettesíteni. A hatodik évben pedig a kedély és gondolkodásmód kiképzésére egy oly könyvet kellene tanítani, mely az ember és a polgár kötelességeit, továbbá a fejedelem és állam iránti kötelességeket, s végre az ember, különösen az atya, a fiú, a testvér, a jó barát stb. részletes kötelességeit foglalná magában. Ki kellene végül terjeszkedni a gymnasiumi tanulmányoknak az eddig ott elő nem adott természettanra, a felsőbb számtanra és a geometriára is.

A másik okmány egy tudományos társulat terve, mely 1770—1780. Pozsonyban, a kir. akadémia keblében, ő felsége pártfogása alatt állíttatnék fel a magyar ifjúság sikeresebb kiművelésére, s mely négy osztályból állana. A társaság négyféle tagokból terveztetett felállíttatni: tiszteleti, díjas és rendkívüli tagokból és az akadémiai növendékekből. Az első rendű tagok tudós honiakból és idegenekből is lennének választandók; a második rendűek szinte a nemzetiség tekintetbe vétele nélkül neveztetnének ki a tudományok külön ágaiban, kik a nyerendő díjért kötelesek lennének tudományszakukban különféle munkákat kidolgozni; a harmadik rendűek az előbbiektől csak abban különböznének, hogy helyeik, mihelyt elég képzetek találtatnak, csak honiakból lennének betöltendőek; a negyedik rendűek végre kizárólag magyar honiakból állhatnának, mert éppen a magyar ifjúság képzése lenne a tudós társulat célja. Ezek általában az akadémiai növendékek közül vétetvén fel a 2-dik rendnek vezetése alatt munkálnák azon szakokat, melyekre magokban hajlalmot éreznek. — A felveendő tagok mind ő felségének megerősítése folytán nyernék helyeiket. Az így szervezett akadémia négy tudományos osztályból állana: az első a bölcsészeti —, a második a történelmi —, a harmadik a mezőgazdasági, a negyedik végre az egyetemes tudományokat művelné. A második és harmadik rendűek rendes díjaikon felül kitünőbb munkáikért még külön is jutalmaztatnának. — A terv azonban nem tudni miért, soha sem lépett életbe¹⁾.

Felette nevezetes esemény volt a tanügyben az, hogy a jezsuita szerzet, mint egyébűtt, úgy 1773-ban nálunk is eltöröltetvén, annak a szerzet tagjai ellátásából fenmaradt mintegy harmadfél millió forintnyi értékű birtoka a királyné által e végre különösen megbizott b. Balassa Ferencz alkancellár véleménye szerint tanulmányi alappá lön fordítva. A

¹⁾ Mind ez a kancell. levéltárából

1770—1780. szerzet tagjainak évdíj rendeltetett; tanszékeik, kivált a gymnasiumokban, jobbára piaristákkal, benzékkal vagy világiakkal is, töltettek be; néhányan mindazáltal, kivált az egyetemenél, mint Katona István, Horváth János, Mitterpacher, Piller, Weiss, a bölesészeti karban, más szerzetbe vagy a világi pápságba sorozva, azután is megtarták tanszékeiket. De úgy ezek, mint a többi egyetemi tanárok, ezóta csak esőd útján nyerhettek tanszéket, minél fogva a tanárságra vágyók megvizsgálására a kormány gr. Fekete György országbiró s egyetemi főigazgató és Ürményi József udv. tanácsos elnökle alatt egy bizottmányt alkotott. Az új tanárok díja is újonnan rendeztetett, a szerzeteseknek 600, a világi papoknak 800, a világiaknak 1200, a két felsőbb gymnasiumi osztályban hat, a többi, alsóbb osztályokban ötszáz forint rendeltetvén évdíjul.

Különös gondja volt a kormánynak arra, hogy a német nyelv tudása mennél szélesebben elterjedjen az országban; miért is azt nemcsak a papnöveldekben s más magasabb tanosztályokban, hanem még az elemi, úgynevezett normalis iskolákban is, melyeket általában szinte a bécsiek mintájára szerveztetett, taníttatni rendelte. Ezen intézkedés indokául különösen az emeltetett ki, hogy az ipar s kereskedelem Magyarországon is jobbára német ajkúak által üzertvén, e nyelv tudásának terjedése következtében az ipar s kereskedelem a magyar és szláv ajkúak közt is lendületet nyerend.

A köz tan- és nevelésügy körüli intézkedéseit 1776 és a következő évben végre avval tetőzte be Mária Terézia; hogy Ürményi és Tersztyánszky által az egész ország számára új nevelési s tanulmányi rendszert dolgoztatott ki; az országot tíz iskolai kerületre osztotta s mind a főbb, mind az elemi iskolák felügyelésére minden kerületben igazgatókat rendelt; Győrött, Kassán, Nagyváradon, Zágrában és Pozsonyban akademiákat alapított, a bölesészetihez még egy jogtani kart is kapcsolatván.

A bécsi udvari tanulmányi bizottmányból, melynek 1770—1780. élen b. Van Swieten állt, eredvén az indítvány azon reformokra, melyek a magyar tanulmányi ügyben végrehajtottak, nem csoda, ha aztán maguk a magyar tanintézetek is a bécsiek mintájára alakították át. Ugyanazon tanulmányi rendés módszer hozatott be nálunk is, mely Bécsben divatozott, úgy hogy, ha egyébben nem sikerült is előteremteni a monarchia egységét, a tanulmányi ügyben az nagy mértékben megvalósították. Az iskolákat, a bennök előadott tanokat s a belőlök kiáradó szellemet tekintve, csaknem egészen elmosódott azon dualismus, mely különben a kényuralmilag kormányzott német-cseh örökös tartományok s az alkotmányos Magyarország között létezett. A tankönyvek, az előadások, itt is ugyanazok, legalább hasonló szelleműek lévén, mint amott, az iskolák felette sokat hatottak arra, hogy a különyszerűség a magyar és osztrák államéletben mindinkább gyöngüljön s elmosódjék, az absolutismus tanai s elvei nálunk is terjedjenek. S e tekintetben annál nagyobb volt az iskolák hatása, minthogy országgyűlések e korban nem tartván, a vármegyékben pedig az élénkebb politikai élet kifejlődve még nem lévén, a nemzeti államélet, nyilatkozhatási tér s alkalom hiányában, igen meggyöngült. És hogy az iskolákból szétterjedő szellem még nagyobb ártalmára nem lett az alkotmányosságának, csak azon két körülménynek köszönhető, hogy alkotmányunk egészen aristokratiai lévén, annak elemeihez a nemesség kiváltságainak s érdekeinek csorbítása nélkül nyulni nem igen lehetett, a nemesség pedig a maga érdekei s jogai mellett folyvást féltékenyen őrködék; és hogy a protestans hitfelekezetek iskolái a kormánytól nem függvén, az országlakosok egy tetemes része amaz alkotmányellenes tanok és szellem hatásától egészen ment maradt.

Azt mindazáltal tagadni nem lehet, hogy az ekként újjáalakított tanulmányi rendszer a honi tudományosságának általában, kivált pedig a bölesészeti, jogi és történelmi tudó-

1770—1780. mányok körében nagy lendületet adott. A magyar történelemnek különösen Pray György, kit a királyné — igaz csak 400 forintnyi csekély évdíjjal, az ország történézésének nevezett ki, Katona, Kollár, Kazy, Péterfi, Haner, Kerhelich, Kolinovich stb. szorgalmas buvárlataik által ezen korban vetették meg alapját, melyre elébb már Bél Mátyás, Timon, Hevenessy és Kaprinay is jelentékeny anyagokat gyűjtöttek. A magyar jogtudományban Huszti, Szegedi, Kollár, Lakits stb. tettek közzé többféle, akkor igen olvasott munkákat. A nemzeti irodalom azonban a latin nyelvű iskolákból, melyekből egészen kizárva maradt, életerőt nem nyerhetvén, dúsabb fejlődésnek nem örvendhetett. De Faludi, Bessenyei, Orczy, Baresay, Ányos, Baróti, Szabó, Révay stb. a kedvezőtlen körülmények közt sem engedték kiszáradni a nemzeti költészet forrásait. S bár dalaik hálátlan korban zengének, midőn az elnémetesedett főnemesség már idegen bálványok felé fordult; de hű ápolásuk a szent lángot megőrizé egy jobb kor számára, melynek hajnala már pitymallani kezd vala.

A tudományos iskolák s a tanulmányi rendszer újjáalakításán kívül, a népnevelés körében is nagy érdemet szerzett magának Mária Terézia kormánya. Elve lévén, hogy „minden alattvalója nyerjen állapotához és hivatásához mért oktatást“, a királyné szokott erélyével sürgette a népiskolák szervezését. A főpapokat és földesurakat nem szűnt meg szorgalmazni, hogy a községeknek mennél nagyobb gyámoztatására legyenek az elemi iskolák felállításában s fentartásában. „A nép oktatása s felvilágosodása — mondá a kir. helytartótanács egy intézménye, — csak hasznára válhatik a földesuraknak.“ E végett 1770-ben meghagyta a megyéknek, adnának évenként tudósítást: hol léteznek eddigelő néptanítók s miként vannak ellátva, hány s mely vallásbeli tanítványt számlálnak iskoláikban; miként lehetne ellátásukról legcélszerűbben gondoskodni? Melyek azon helységek, hol néptanító még hiányzik? A püspököknek pedig

buzgóan ajánlá, hogy főpásztori gondjaikat oda fordítsák, miképen e helységekben is állíttassanak fel népiskolák, s a néptanítóknak a lelkészek pénzalapjából is nyujtassék némi segély, kivált azon helyeken, hol a nép vegyes vallású. Midőn pedig 1776-ban az új tanulmányi rendszert megalapítván, az országot e tekintetben tíz kerületre osztotta volt, ezeknek fő igazgatói mellé, az elemi iskolák felügyelésére is minden kerületben rendelt egyegy igazgatót.

A gondoskodást, melylyel Mária Terézia kormánya a politikai, társadalmi, erkölcsi és szellemi érdekeket átkarolta, azokat kifejteni s új irányba terelni ügyekezett, az anyagi érdekekre is kiterjesztve találjuk. Az állam növekedő kiadásai multhatatlanul szükségessé tették, hogy a bevételek forrásai is gyarapíttassanak, a nép vagyonsága az ipar s kereskedelem emelése által előmozdíttassék. És e tekintetben nem kevesebb mozgékonyt, újítási s átalakítási törekvéseket látunk e korszakban, mint a politikai és szellemi érdekek mezején. De valamint ezeknek, a minden oldalról előtünő, tagadhatatlan haladás mellett, oly irányt törekedett adni a kormány, hogy a középponti statushatalom, az alkotmányosság rovására szilárduljon s oly fokig emelkedjék, hogy ez végre mindent magába olvasztván, uralmát az összes nemzeti életre kiterjeszthesse: úgy az ország anyagi érdekei körül tett intézkedéseiben is oly vezéreszmék, oly irányok tűnnek elő, melyek a szabad kifejlésnek útját állván, iparunk s kereskedelmünk gyarapodását nemcsak e korszak alatt, hanem egy egész századon keresztül meggátolták.

Mária Terézia mind azon hálaérzelemnél fogva, melylyel a nemzet iránt, ennek a maga trónraléptekor tapasztalt hathatós támogatásáért, soha sem szűnt meg viseltetni, mind azért is, hogy az egyre növekedő államkiadások fedezésére Magyarországból is mennél több adót nyerhessen, kétségkívül őszinte jóakarattal kívánta előmozdítani az ország anyagi jólétének gyarapodását. És azon intézkedések, melyek vagy egyenesen tőle vették eredetöket, vagy benn az országban,

Reformok az anyagi téren.

1770—1780.

akár kormányzések, akár egyes kormánybiztosok által hajtattak végre, tagadhatatlanul gyarapították is egyben s másban az ország anyagi jólétét. Ezek közé számíthatjuk, például, mindjárt első rendben az úrbéri szabályozatot, mely a jobbágyság viszonyait tetemesen javítván, a földművelési ipar gyarapodására is jótékonyan hatott vissza. Szintezen eredménye lett azon intézkedéseinek, melyek által az ország elpusztult délszaki vidékeinek megnépesítését lehetőleg elősegítette. A földművelő osztály ekként szaporodván, s az úri önkény ellen védetvén, terhei, szolgálatai rendeztetvén, sokkal nagyobb mennyiségben állíthatá elő természetményeit, mint az elmúlt korban.

Nagy hasznára volt e tekintetben az országnak az is, hogy egyes elmocsárosodott vidékek kiszárítottak, mások a folyamok kiöntései ellen védgátak által biztosítottak. Így a Fehér és Tolna megyén keresztül huzódott ingovány, a Sár-viz esatornázása következtében termékeny földdé vált; a Kraszna szabályozása által az écsedi láp nagy részben lecsapoltatott. E munkát Károlyi gróf vezette, ki ahhoz a vidéken fekvő birtokai tekintetéből maga is 30 ezer forinttal járula. De egyébiránt is számos rendeletet bocsátott ki a helytartótanács által Mária Terézia a mezői gazdaság egyik s másik ágának, például, a selyem, a dohány, burgonya, a festő füvek, a lovak tenyésztésének, az erdészetnek stb. érdekében; utóbb pedig, mivel ezek a megyei hatóságok által nem sikerítették elég buzgalommal, földművelési társaságokat alakítottak, melyeknek ezélja nemcsak az vala, hogy a kormány intézkedéseinek fogamatot szerezzenek, hanem az is, hogy a földművelés tökéletesbitésén egynémit egyenesen is lendítsenek. És, tagadni nem lehet, a kormány ezen s hasonló intézkedései, kapcsolatban a haladó kor mindinkább növekedő ismereteivel s az emberi természet azon sajátosságos tulajdonságával, hogy a hol meggyőzhetlen akadályokba nem ütközik, az élet szükségeinek előteremtésében magától is előbbre halad, egynémiben gyarapították

s tökéletesbítették is a földművelést s általában a mezei 1770—1780.
gazdászatot.

Hasonló gyámolításban részesült a kézmű s gyáripar is a királyné s magyar kormánya részéről; minek következtében ez is örvendhetett némi haladásnak. A kézműipar tekintetében a mind nagyobb számmal bevándorló iparosok szaporodása, a czéhek szabályozása stb. nagyobb élénkséget hozott elő; és a gyáripar körében is vidorabb életmozgalom kezdé felváltani az eddigi pangást. Több gyapjú- s gyapottkelme, bőr és olaj, üveg és kőedény, sziksó és szappany stb. gyárak, vashámorok s vasmű-gyárak ez időben keletkeztek vagy emelkedtek jobb állapotba. A bányaművelésben szintén korszakot alkotott a Selmeezen felállított bányászakademia, melyet nemsokára külföldiek is sűrűen látogatának.

Mind ezen haladás azonban, úgy a mezei gazdaságban, mint a kézmű- s gyáriparban igen szűk korlátok közé szorult ahhoz képest, melyet a külföld előmutathatott, s melyet az ország a hosszú békeidőben, éghajlatának előnyei, földének közmondásossá vált termékenysége, vizeinek bősége stb. mellett tehet vala, ha nem gátoltatik természetszerű kifejlésében. Igazságtalanok, mert részrehajlók lennénk, ha e kifejlést nehezítő akadályokat egy részben nem magának a nemzetnek jegyeznők fel bűnrovására. Mert kétségtelen, hogy anyagi érdekeink életrevalóbb kifejlésének akadályait a nemzetünket ekkoron még általában bélyegző keleties indolentiában és előítéletekben kell keresnünk, melyeknél togya az ipart, kereskedelmet kicsinylőleg lenézve, az egy földművelésen kívül, az egész tért idegeneknek, németeknek, görögöknek, zsidóknak engedte át; a honi készítményeket pedig ocsárlólag megvetette, s csak külföldinek tulajdonított becsét. Keresnünk kell továbbá ezen akadályokat az ipar körében kellő ismeretek nagy hiányában, — mi, igaz, a kormánytól függő nevelési s tanulmányi rendszer hiányosságából származott; továbbá a közlekedési eszközök rossz állapotában, mit ismét a nemesség azon önzése okozott, melynél

1770-1780 fogva, kiváltságaira támaszkodva, a közszükségekre adózni s az országgyűléseken már annyiszor megvitattott és szükségnek ismert országos kincstárt a maga megadóztatása által előteremtteni vonakodott.

De bármily nehezítőleg, gátolólag hatott is mind ez anyagi érdekeink kifejlésére: ennek legnagyobb akadályja mindazáltal a kormány azon politikájából származott, mely szerint a vámrendszert akként alapította meg, hogy nemesak a fentebb említett kedvező intézkedések s javítások jobbjára megfosztattak várt sikeröktől; hanem az országnak összes ipara s kereskedelme is, úgy hiszsiük, a királyné akarata és szándékai ellenére, dermedtő bilincsekbe veretett; és ekképen ama szomorú pangás és szegénység eredményezett, mely aztán több nemzedékre kihatva, a nemzet anyagi érdekeit egészen az újabb időkig fonnyadásban tartotta.

Szükségtelen vitatni, mit úgyis mindenki tud, hogy az anyagi érdekek csak ott gyarapodhatnak s fejlődhetnek ki némi virágzatra, hol a közlekedési könnyűség, az élénkebb kereskedelem a szorgalomnak méltányos jutalmat, a munkának arányos hasznot, nyereséget biztosít. Hasztalan ápolja a kormány üvegházi növény gyanánt az iparnak bármely ágát, ha a mellett oly vámrendszert állít fel, mely az iparos szabad mozgalmát meggátolja, őt a munkája után várható nyeresémtől megfosztja. Legyen ellenben a vámrendszer akként szabályozva, hogy az iparos a maga termékeit s készítményeit méltányos és biztos nyeresénnyel adhassa el: fejlődni, virágzani fog az ipar, bár a kormány egyenesen semmit sem tett annak előmozdítására. Rég elismert s a világ legkifejlettebb nemzetei által gyakorlatba is tett elve a statusgazdaságnak, hogy a kormányok leghasznosabban úgy hathatnak az anyagi érdekekre, ha azok kifejlésének akadályait hárítják el; ezen felül pedig csak arra szorítkoznak, mit a párisi kereskedelmi kamara mondott egykor a francia kormánynak: *laissez nous faire* — hagyj bennünket működni.

És épen itt, a kereskedelmi politika e leglényegeseb

szabályának megszegésében feküdt az oka annak, hogy az 1770–1780. ország anyagi érdekei ezen korban ki nem fejlődhettek; sőt még azon előny is jobbára elveszett, mely a királyné egyéb intézkedéseiből eredhet vala. Míg a királyné az ipar egynemely ágát félreismerhetlen jó szándékkal ápolni ügyekezett: birodalmának német kormánya azokat bilincsekbe verte, oly vámrendszerrel hálózván körül az országot, melynél fogva a magyar iparos a többi tartományok iparosainak concurrentiáját sehol, még saját hazájában sem állhatá ki, s ekként magát szabadságától s munkája méltányos jutalmától megfosztva tapasztalá. És még tűrhető volt volna e baj, ha egyedül a királyné kormányidejére szorítkozik vala; de e vámrendszer s a belőle folyt, vagy vele kapcsolatban lévő egyéb viszonyok annyira meggyökeresedtek, s a monarchia kereskedelmi s általában statusgazdasági szervezetébe oly mélyen s maradandólag befonódtak, hogy Magyarország általok a többi örökös tartományok irányában merő gyarmati viszonyokba süllyesztett, s a hazánk életerén rágódó bajokon segíteni utóbb sem lehetett a nélkül, hogy az egész monarchia statusgazdasági viszonyai gyökeresen át ne alakíttassanak. Szóval hazánk anyagi állapota oly függésbe tétetett a monarchia többi részeitől, hogy törvényhozásunk utóbb sem volt ura többé a helyzetnek, s anyagi érdekeink terménzszerű kifejlése, minden reformvágyak s kísérletek daczára is egy egész századig meggyőzhetetlen akadályokra talált.

Régi panasza volt a magyar törvényhozásnak, hogy a viszonylagosság a kereskedelemben, mely a Habsburg fejedelmi háznak trónrajutásakor Magyarország s a német örökös tartományok közt fennáll vala, eme tartományok részéről hamar megsértetett. Mint fentebb említők, már Miksa király alatt, az 1567-ki országgyűlésen, visszatorlással akartak élni az ország rendei Ausztria és Stiria ellenében, melyeknek kormánya a magyar borok be- s átvitelét megtiltotta. A király nem erősítette meg a törvényjavaslatot, avval biztatván

1770—1780. a rendeket, hogy a nevezett tartományok rendeivel tanácskozni fog ezen ügy elintézése felett. A sérelem mindazáltal nagy részben még aztán is orvosolatlan maradt, s csak az 1608-ki bécsi békekötés alkalmával eszközölhették ki a magyar rendek, hogy a szomszéd tartományokkal üzött kereskedelem a kölcsönös egyenlőség alapjára helyeztessék vissza.

De e viszonyosság megint nem sokára felbomlott. A magyar rendek az 1625-diki országgyűlésen már ismét panaszkodnak, hogy a magyar áruk, midőn az osztrák tartományokba be- vagy azokon keresztül vitetnek, a kölcsönösen megállapított vámok felett még fél vámmal terheltetnek. De e panaszok szintűgy sükeretlenek maradtak, mint azok, melyek e tárgyban tíz évvel később, az 1635-ki országgyűlésből terjesztettek a közös fejedelem, II Ferdinánd elébe. Midőn pedig a törvényhozás némi visszatorlással akart e bajon segíteni, az osztrák rendek nem csak új, még magasabb vámokat kezdtek szedni, hanem némely magyar kereskedelmi cikkeknek, különösen a bornak, be- vagy átszállítását egészen meggátolták. Utóbb, a magyarok számtalan panaszai következtében, megszűnt ugyan a tilalom; de szabaddá, viszonyossá még sem tétetett a kereskedési forgalom, mert csak néha s némely helyekre és meghatározott mennyiségben engedtetett meg a borok kiszállítása, s még így is csak azon súlyos feltétel alatt, hogy a magyar kereskedő, ki borát a Dunán a német birodalomba szállítja, osztrák borból is ugyanannyit tartozék kiszállítani. Ehhez járult egyebek közt még az is, hogy I Leopold alatt egy kereskedelmi társaság alakult Ausztriában, mely az által, hogy a magyar árukra nézve, midőn a német örökös tartományokon keresztül a külföldre szállítottak, elővásárlási joggal ruháztatott fel, mit aztán erőszakos eszközökkel is foganatba szokott venni, a magyarokat majdnem egészen kizárta a németországi kereskedelemről.

És e viszonyok a szatmári békekötés után sem javultak; sőt III Károly alatt a régiekhez még újabb terhek s

akadályok is járulának, miután ő 1720-ban Magyarország s 1770—1780. annak részei, Alsó-Tótország és a temesi bánóság s Erdély közt az osztrák tartományok határszélein fenállóhoz hasonló közbenső vámvonalt húzatott. Az 1741-ki országgyűlésen, midőn a nemzet oly nemes lelkesedéssel ajánlotta fel vérét és vagyonát Mária Terézia ősi trónjának megmentésére, a rendek a többiek közt ezen anyagi érdekekre vonatkozó sérelmeket is bizalomteltjesen terjesztik vala fel a királynéhoz, remélvén, hogy hűségök s önfeláldozásukért e tárgyban valahára igazságot, elégtételt fognak találni a dynastia megmentett trónjánál. Mennyire teljesedett e reményök mindamellet is, hogy a hálás királyné az anyagi érdekek némely egyes ágait ápolni ügykezett, a következőkből eléggé ki fog tűnni.

A birodalom kereskedelmi érdekeinek igazgatására Mária Terézia, 1746-ban Bécsben, német és cseh hivatalnokokból, „Commerzien-Rath“ cím alatt, egy kereskedelmi tanácsot alkotott, melynek hatóságát Magyarország külkereskedelmének szabályozására is kiterjesztette. E kereskedelmi tanács ezéjja nem kevesebb volt, mint hogy a kézmű és gyáripart a német-cseh örökös tartományokban lehető virágzatra emelje; Magyarországot pedig, hogy amazoknak biztos piaczává s élelmi tárává legyen, egyedül a nyers termesztésre szorítsa. E cél elérése végett a vámrendszert akképen szabályozta a kereskedelmi tanács, hogy egy részről a külföldi áruk magyar piaczokra vagy egyáltalában ne, vagy csak oly magas vámmal terhelve juthassanak be, hogy a versenyt az osztrák, bár silányabb, áruval ki ne állhassák, s ekként a magyar piaczokat csak osztrák gyártmányok foglalják el; más részről, hogy a nyers anyagoknak gyári feldolgozására szükséges, de az országban nem található kellékek behozatala a magas vámok által annyira megnehezíttessék, hogy a gyáripar kifejlése magában az országban is meggátoltatván, ez folyton az osztrák gyártmányok fogyasztására kényszeríttessék. A magyar nyers termékekkel való

1770—1780

kereskedés tekintetében pedig oly vámszabályok alkottattak, hogy az osztrák örökös tartományok annak uraivá váljanak: a gyári kellékeket a külföldiek versenye nélkül olesón beszerezhessék, az élelmi szerek beszállítandó mennyisége s ára viszont ama tartományok szükségletei s földmivelőinek érdeke szerint mérsékeltessek. És ekként, minthogy e vámvo-
nal, az egy török határt kivéve, az egész országot körülka-
rolta: ez, a maga helyrepótolhatlan kárára, miként II József
maga nyíltan megvallá, egészen gyarmati viszonyba jutott
az osztrák tartományok irányában.

Midőn ugyanis a monarchia, az osztrák tartományok
gyáriparának gyors kifejtése végett, a külföld irányában oly
magas védvámokkal sánczoltatott körül, hogy a külföldi
gyártmányt behozni többé nem lehetett: Magyarország köz-
vetlen kereskedelme a külfölddel egészen meg lőn gátolva.
Mert mind azon külföldi árúczikkelyek, melyeket a német
örökös tartományok gyárai már elégséges mennyiségben ké-
szítettek, az osztrák határokon harmincz százaléktól hatva-
nig emelkedő vámmal terheltetvén, a magyar piacokról egé-
szén kiszorítottak; és viszont többféle magyar termékeknek,
melyekre az osztrák gyárakban szükség vala, a külföldre ki-
vitele vagy egészen megtiltatott, vagy oly magas vámmal
nehézített meg, hogy azt haszonnal nem lehetett többé
kiszállítani. Ily czikkek valának, például, a nyers bőr, cser-
gubacs, sziksó, hamuzsír, gyapjú, len, kender, stb. És így lőn,
hogy az osztrák gyáros a maga rossz és még is drága gyárt-
mányaival egyedül foglalta el a magyar piacokat, s viszont
a magyar termesztő, szinte vevők versenye nélkül, az osztrák
tartományokban kénytelenített eladni a maga termékeit.

De evvel még koránt sincs elmondva mind azon hát-
rány és kár, mely e vámrendszerből Magyarországra háram-
lott. E méltánytalan rendszernek a mondottnál nem kevesebb
károssá vált hazánkra azon eredménye, hogy a szomszéd
külföld, melynek gyártmányai az osztrák és magyar piacok-
ról a védvámok által kiszorítottak, visszatöréssel élvén, vi-

szont az osztrák gyártmányokat és a magyar termékeket 1770—1780.
tiltotta el vagy vámolta meg aránytalanul a bevitelnél. Az osztrák tartományokat e rendszabály egyáltalában nem sújtotta; mert a felett, hogy ezek gyártmányai, minőségük tekintetében, még különben sem igen állhatták volna ki a versenyt a külföldi művekkel, elég nagy és biztos piacot találtak Magyarországon, úgy hogy még azt is alig láthaták el bőségesebben. De annál károsabb volt ama visszatérés hazánkra nézve, mely valósággal áldozatává lett az osztrák ipar védvámjának, több oly jelentékeny czikkünk szorítottatván ki a külpiacokról, melyek a hasonlókkal ellátott Ausztriában sem voltak kelendők, s melyeket ennél fogva itthon kénytelenített elpazarolni a természet. Például, Poroszország e korszakig jobbára magyar bort fogyasztott; midőn azonban a bécsi kormány a morva és sziléziászónipar emelése végett a poroszországi kender- és lengyártmányokat a túlságos vámok által Ausztriából kiszorította, a porosz kormány is tilalommal határos vámokat vetett a magyar borra, s azontúl Franciaországból kezdé kielégíteni ebbeli szükségletét. Hasonló szabályhoz nyult az orosz kormány is a magyar bort illetőleg, visszatörülül bórárúinak túlságos megvámoltatása miatt. Ennek következménye lön, hogy a magyar bor, Lengyelország felosztása után, ezen eddigelé legbiztosabb s nagy fogyasztású piacát is elvesztette.

E vámrendszer súlyát hamar sajnosan kezdi vala érezni Magyarország. Már az 1751-ki országgyűlés rendei is keservesen panaszkodnak, hogy „gabonájok, boruk eladására nincsen alkalom; e czikkeknak, mik még is fő termékeik, semmi ára, semmi kelete; a közlekedés, kereskedés mindenfelől elzárva s a szomszéd osztrák tartományok mód felett felcsigázott vámjai által megakadályozva pang . . . Marháikat Bécsen túl hajtaniok, a német birodalmi kereskedőknek azok vétele végett az országba bejóniök nem engedtetik.“ 1747-ig, mondják tovább, nyereséges marhakereskedést

1770—1780. üzött az ország Velenczével; de mióta Stiriában s Karin-
thiában az átviteli vámok oly magasra emeltettek, Velence
Törökországból kezdé megszerezni a vágómarhát. Még az
egyetlen úton is, mely nyitva maradt, Bécs felé, oly magas
vám szedetik, hogy minden harmadik marha árát a vám
nyeli el. És hasonló módon van megnehezítve a többi ter-
mesztményekkel üzött kereskedés is. „Mert a jó szomszédság
méltányossága ellenére, — így folytatják, — s daczára a
kapesolatnak, melyben a német örökös tartományokkal áll-
nak, ezek e tekintetben korlátlan önkényt gyakorolnak. Mi-
dön t. i. gabonával, gyapjával s más természetekkel bő-
ségesen el vannak látva, e czikkelyek be- vagy átvitelét
megtiltják; midön pedig azokra szükségök van, a bevittet
megengedik ugyan, de szoros korlátok közt, bizonyos he-
lyekre s időre szorítva, hogy azokhoz olcsón juthassanak....
A gabona vámja annyira felemeltetett, hogy a magyar pa-
raszt, ha négy kocsival viszen be, a negyedik árát e vámok
s egyéb ilyenemű mellék költségek emésztk fel.... A kül-
földre többféle természeteket épen nem lehet kivinni;
például, a csergubacsot kiszállítani az osztrák timárok ér-
deke miatt egyáltalában nem szabad; s ha néha megenged-
tetik is, a szabad átmeneti levél díja oly nagy, hogy minden
remélt haszon elvesz“ stb.

A királyné egy, 1754-ki febr. 16-kán kelt leiratában
maga is elismeri, „hogy az eddigi vámrendszer magyar örö-
kös tartományainak érdekeire nézve sérelmes“; miért azt, a
rendeknek a mult országgyűlésen kifejezett kérelme szerint
is, akként igéri szabályozni s részben szabályozza is, „hogy
a külkereskedők beédesgettessenek, s csak a káros és ha-
szontalan árúk behozatala gátoltassék meg, nehogy több
pénz folyjon a külföldre, mint onnan az országba“. Nincs
okunk kételkedni, hogy a királyné e rendelete által valóban
azt célzá, mit oly régóta s buzgón kér vala az ország: a
kivittel könnyebbítését, a külkereskedelem akadályainak el-
hárítását. De ezen új szabályokat is, melyeknek különben is

nagy hibája volt a határozatlanság, oly annyira a magyar kereskedelmi forgalom rovására zsákmányolták ki az osztrák kormányzók, s különösen a fentebb említett kereskedelmi tanács, hogy a magyar városok kereskedő testületei nemcsakára újabb panaszokkal járultak a trón zsámolyához. „Világszerte tudva van, — így nyilatkoznak emlékiratukban, — hogy Magyarországon az isten bő áldása, melylyel kereskedést üzni lehet, nyers teamestményekből áll, minők: a gabona, bor, gyapjú, fagyú, méz, viasz, dohány stb. De bár bőven áld is meg ezekkel a mindenható, hasznunk abból nincs, miután a kereskedés azokkal megátoltatik . . . Mi, kalmárok, kereskedésünk régi szokása szerint, e természetményeket örömeest beaserélnők külföldi árukkal, minők azelőtt az országba hozattak, s miknek behozatalából mind a kinestár, a vámok s harminczadokban, mind az ország nagy hasznot húzott, mi pedig megállhatánk kereskedésünkben; de ezen kereskedés tőlünk most egészen elzáratik ama nagy vámok által, melyek a külföldi árúkra vettek, s melyek következtében a külhatalmak is, visszatortást gyakorolva, oly magas vámokat szabtak természetményeinkre, hogy ezek haszonnal többé ki nem vitethetvén, benn pazaroltatnak el. Ezáltal mi egészen megrontatunk s az összes kereskedelem pangásba jut, a kir. kinestárnak s az országnak is nagy kárára“.

Azonban, még talán menthető volna a monarchia iparérdekeinek szempontjából a bécsi kereskedelmi tanács, ha csak arra szorítkozik vala a vámrendszer intézésében, hogy az osztrák tartományok iparát, az erősebb, fejlettebb külföldi ipar ellenében, habár Magyarország ideiglenes kárára is, megvédje. De e kormányzók azon árúkra nézve is, melyeknek eltiltását az osztrák ipar védelte egyáltalában nem kívánta, megrontani szándékozott a magyar kereskedést, csak azért, hogy a monarchia összes kereskedelmét s vele együtt az egész hasznot az osztrák kereskedők kezébe játssa, kikre aztán a kormány önkénye szerint vethette az egyenes adót. A külföldi árúk ugyanis, melyek az osztrák iparral

1770—1780. nem versenyeztek, másként adóztattak meg, midőn az osztrák tartományokba, másként, midőn Magyarországra szállítottattak. Az osztrák kereskedő a czikkék különfélesége szerint őt, legfeljebb tíz, a magyar ellenben, ugyanazon czikkkekért általában harmincz százalékot köteleztetett vámul fizetni. És hogy az ilyféle szabályok mellett még netalán fennállható csekély magyar kereskedés is előlessék, s a magyarnak kedve se támadhasson a külfölddel közvetlen közlekedésbe ereszkednie: a vámszabályok egy pontja azt rendelte, hogy azon magyar kalmárnak, ki a külárúkat nem első kézből, a külföldiéből, hanem az osztrák kereskedőéből veszi, a harminczadon öt százalék elengedtessek. Innen eredtek az úgynevezett visszafizetési állomások (Zurückzahlungs-Plätze): Magyarországra, az ellenőrködés végett, csak is ezen állomásokon keresztül lehetett behozni a külföldi árúkat.

És végre, az osztrák ipar, hogy még a magyar iparban se találjon versenytársat, Magyarország ellenében is védvámokkal vétetett körül. Ugyanis az osztrák gyártmányok, midőn hozzánk behozattak, igen mérsékelt, egy százaléktól ötig változó vámmal —, a magyar készítmények ellenben, midőn Ausztriába kivitettek, a külföldi gyártmányok vámjának felével, tehát tizenötötől harminczig emelkedő százalékkal rovattak meg. Sőt ha a magyar kalmár az osztrák gyárművet bármi okból, p. o. roszasága miatt, visszaküldötte, még akkor is meg kellett fizetnie a 15 százaléknyi vámot. Hasonló vámszabály létezett a külföldre való kivitelnél: a német örökös tartományi készítményektől, azoknak különfélesége szerint csak egy, két, legfeljebb három százalék, a hasonló magyar czikkelyektől pedig ugyanazon körülmények közt öt és több százalék vétetett meg kiviteli vámul. Ezen felül pedig a legnevezetesb magyar kiviteli czikkelyek még más különféle, részint földesúri (Landgräfliche vagy Stadtwienerische Allodial-Abgaben), részint tartományi (Landständische), részint határszéli (Linien-Abgaben) adókkal terheltettek, s még így is csak korlátozott mennyiségben s

egyedül a kijelölt állomásokon keresztül vitethettek ki. A 1770—1780. Magyarországon kereskedést űző osztrákok sokféle kedvezményekben részesültek, — például, a lerakódó helyeken szabad volt áruikat tetszésök szerint belfogyasztásra vagy keresztülvitelre kijelölni; a magyar határszéli harminczaddal az eladásig adósak maradhattak, azaz a vámot csak a valóssággal megtörtént eladás után köteleztettek megfizetni stb. A magyar kereskedők ilyféle kedvezményekben soha sem részesültek, sőt inkább különféle aprólékos, de boszantó, az üzletet nehezítő rendszabályok által zaklattattak s idegenítették el a külfölddel való közvetlen közlekedéstől.

Mi egyéb eredménye lehetett e vámrendszernek, mint a mit a bécsi kereskedelmi tanács annak valóban céljául tűzött volt ki: a német örökös tartományok iparának s kereskedelmének némi gyarapodása mellett, a magyar ipar s kereskedelemnek pangásban maradása, — s mivel ebben a pangás a hanyatlással egyértelmű, Magyarország anyagi érdekeinek mind szomorúbb állapotba süllyedése! E következmény, miként az ország rendjeinek s a városok kereskedelmi testületeinek felterjesztéseiből láttuk, valóban nem sokára be is állott: az országnak kereskedése a külfölddel egyáltalában megsemmisült; a belkereskedésnek néhány bécsi ház lett urává; megszűnt az eddig szép haszonnal űzött eserekereskedés, mi által a külföldi gyártmányok és más árúk módfelett megdrágultak, a belföldi természetmennyek ára ellenben megesökkent; a pénzforgalom meglankadt; az ipar természet szerű kifejlésében meggátoltatott, sőt, miként több, nem rég keletkezett gyár megbukta bizonyítja, a magyar városoknak, a kereskedő osztály üzletén, forgalmán alapuló versenyképessége megesökkent; a hitel elenyészett; az ország a végelszegényedés örvénye felé sodortatott.

E szomorú eredmény adja kulcsát kezünkbe azon, mondhatni, megátalkodott ellenzésnek, melyet az 1764-diki országgyűlés rendei az adó felemelése ellen kifejtettek, s azon hittel is peesételt állításaiknak, hogy az ország népe

1770—1789. nagyobb adóteher viselésére teljesen képtelen. Az osztrák tartományok lakossága, igaz, nagyobb adókat fizetett, mint a magyar; de a kormány jóvoltából s a reájok, mások feláldoztával is kiterjedő gondoskodásából sokkal képebb is volt a nagyobb terhek viselésére, többel birt, mi adózás alá esett a magyar népnél, mely természetményei bősége mellett is pénzszegény maradt. Sőt az 1764-ki országgyűlés rendei, szept. 14-kén kelt feliratukban nem kételkedtek az adó fel-emelését szorgalmazó királynénak egyenesen kijelenteni, miképen a vámrendszer oly módon van szabályozva, az ország mondhatatlan kárára, hogy a szomszéd német örökös tartományok adóját is, közvetve, nagy részben Magyarország viseli. Még 1770-ben is a kereskedelmi tanács javaslatára oly rendelet bocsáttatott ki, mely a magyarországi kereskedőknek csak azon feltételalatt engedi meg a külföldi gyártmányok behozatalát, ha hitelesen kimutatják, hogy a behozott árúk egy negyedét az örökös tartományokban vásárolták be.

Így pangott a magyar kereskedés s mellette minden anyagi érdek egészen 1775-ig. Ez évben Mária Terézia, leginkább fiának, II Józsefnek, unszolásaira, a kereskedelmi tanácsot, mely szűkkeblű számításai által a német örökös tartományok iparának s kereskedelmének önálló, életvidorabb kifejlését is gátolá, végre eltörülte, s az anyagi érdekek igazgatását az udvari kamarára s a miniszteri bankválasztmányra bízta, mely aztán egy újabb vámrendszer kidolgozásába fogott. Magyarországból ez alkalommal a régi rendszer ellen annyi panasz, s egy igazságosabb, a haza javának megfelelőbb vámrendszer alkotásáért annyi kérelem ment fel a királynéhoz; — különösen a magyar kir. kamara s gróf Majláth József oly világosan megmutatták az ország anyagi érdekei méltányosabb és czélszerűbb igazgatásának mulhatatlan szükségét, hogy végre a királyné is meggyőződött, miképen ezen ügyet az ország végelszegényedése, romlása nélkül a régiben hagyni nem lehet. Jó indulata szerint meg-

hagyta tehát a miniszteri bankválasztmánynak, hogy az új 1770—1780.
vámrendszert a magyar főhatóságok befolyásával, a magyar érdekeket is kellőleg figyelembe véve, dolgozza ki. De, fájdalom, a jó szándokú királyné rendelete nem nyert valósulást. Annak végrehajtását a bankválasztmány sokáig halasztgató, s midőn végre kikérte is a magyar hatóságok véleményét, azt mindazáltal, mivel a szintén megkérdezett osztrák tartományi hatóságok véleményével, mint eleve is tudhatták, ellenkezett, figyelembe nem vette, s minden a régi állapotban maradt. És így gyökerezett meg aztán Mária Terézia kormánya alatt ama méltatlan viszony, melyet néhány évvel utóbb maga II József császár is coloniális, gyarmati viszonynak bélyegzett, mely anyagi érdekeinket egy egész századig bilinesekben tartá; mert miként alább elmondandók leszünk, e viszonyt, némely más czélok elérése végett II József is fentartotta, és miután ennél fogva e viszony a német örökös tartományok adórendszerébe, sőt az egész monarchia finanszrendszerébe is mélyen befonatott, azon sem lehetett többé változtatni eme rendszer átalakítása nélkül ¹⁾.

Többet ígért az 1775-ki új vámrendszernél a magyar kereskedelem gyarapodásának tekintetében a jó szándékú királynénak egy más, szintezen korbeli intézkedése. A bécsi kereskedelmi tanács és a tőle függő „Intendenza“, melynek igazgatása alatt állott vala a monarchiához tartozó egész tenger-partvidék, a magyar kereskedelem önállóságát a tengerparton is megbuktatta volt az által, hogy a magyar termesztményekkel s marhákkal való üzletet Buccari s általában a magyar-horvát révekből a sokfélekép kegyelt Trieszt felé származtatta el, az lévén czélja, hogy mind a magyar termékekkel való üzlet a trieszti kereskedők kezébe jusson, mind azon olaszországi s keleti árúk, melyekre Magyarországnak szüksége vala, Trieszten és Bécsen át szállíttassanak

¹⁾ Lásd ezen anyagi viszonyokat bővebben az ipar és kereskedelem történelméről írt munkámban.

1770—1780. az országba. Mária Terézia némely magyar tanácsosok, kivált gr. Majláth József bécsi udv. kamarai tanácsos előterjesztései által meggyőzetvén, hogy a magyar, jobbára nagy terjedelmű árukat e hosszabb s azért költségesebb úton szállítani nem lehet a nélkül, hogy a német tartományok csekély haszna mellett Magyarország tömérdek kárt ne szenvedjen. Ő tehát, József császár tanácsai szerint is, ki e partvidéken több ízben utazván, saját tapasztalatából győződött meg, hogy valamint a német tartományok kereskedelmének Lajbachon és Trieszten, úgy a magyar árukkal való üzletnek Károlyvároson s Fiumén kell keresztülvonulni, — Fiumét, mely háromszáz év előtt szakadt vala el a magyar koronától, s azóta mindamellet is, hogy III Károly által 1719-ben szabad kikötői jogot nyert; közvetlen osztrák kormány alatt álla, 1776-ban az alól kivévén, Magyarország koronájához visszakapcsolta. A királyné e végett Majláth Józsefet nevezte ki királyi biztossá, meghagyván neki egyszersmind, hogy e tengerpart jövődöbeli igazgatása iránt oly tervet terjeszzen elejébe, melynél fogva Trieszt és Fiume közt, kereskedelmi előnyök tekintetében, teljes egyenlőség álljon létre.

Majláth az 1776-ki okt. 21-kén, a lakosság örömrivalgásai közt vette át Fiumét Magyarország nevében, s következő szervezeti javaslatot terjesztett a királyné elébe: a város területét, mind polgári mind katonai tekintetben egy kormányzó igazgassa, miben egy aligazgató s három ülnök által segélyeztessék. Törvényszéke, régi szokás szerint ötven patriciusból álljon, honnan az ügyek részint a báni táblához, részint a horvát helytartósághoz, a váltótörvényszéktől pedig a kormányzótanácshoz vitessenek fölebb. A közegészségi s kereskedelmi ügyek igazgatása a kormányzót s a magyar udvari kancellariát illesse. Nehogy pedig a közlekedést a Fiume és Károlyváros közt fekvő, úgynevezett Karolina-úton, más hatóságok a magyar kereskedés rövidségére bármí módon akadályozhassák, azon egész terület, mely a Kulpá-

tól a tengerig, a Karolina-út és Krajna tartomány közt fekszik, egy vármegyévé alakíttassék, melynek neve Szörény vármegye, főispánja mindenkor a fumei kormányzó legyen. A királyné e tervet helyeselve, Majláthot fumei kormányzóvá és Szörény vármegyei főispánná nevezte. Mivel azonban Horvátország rendei ezen intézkedés ellen ismételve tiltakoztak, és Szörény megye is avatkozni akart a fumei kerület jogkörébe: nehogy az ilyféle viszály a magyar kereskedelemre károsan hasson vissza, Mária Terézia 1779-ki április 23-án kelt okmányában Fiumét Szörény megyétől különválasztá, és szabad kereskedelmi várossá emelve, kerületével együtt, mint Magyarországhoz tartozó külön testet bekebelezte Magyarországba. A buccarii kerület azontúl is Horvátország részéül hagyatott meg¹⁾.

A magyar anyagi érdekek ápolására fordított ezen anyai gondoskodást még avval tetőzte a jó indulatú királyné, hogy a Szávát és Kulpát, melyeken a magyar természetnyek a Karolina-útra volnának szállítandók, kitisztíttatni s a hajózásra mindenütt alkalmassá tétetni rendelve, e munkálatokat azonnal meg is kezdette. Hogy a magyar kereskedelem mindemellett sem nyert ezen úton mindjárt jelentékenyebb lendületet, nem az ő hibája, hanem részint belső fogyatkozásoknak, részint annak tulajdonítható, hogy kereskedelmi vásárpiazzokat a legkedvezőbb körülmények közt is csak huzamosabb idő alatt lehet teremteni; az őt nemsokára felváltott József alatt pedig a körülmények, mint utóbb elmondandók leszünk, e tekintetben nem valának kedvezők.

III.

És ekként, alig volt valamely ágazata a nemzeti életnek, melyben Mária Terézia, kivált az 1761/6-ki országgyűlés óta királyi hatalomteljeséggel nem intézkedett volna.

A királyné kormánybizgalma s modora.

¹⁾ Ld. Szalay: „Fiume a magyar országgyűlésen“ című röpiratát.

1770—1780. De bár, midőn így a nemzetről a nemzet nélkül, a törvényhozás mellőztével rendelkezett, eljárása nem volt is alkotmányos, — miben némileg mentségére szolgálhat a nemességnek minden reform íránt tanúsított idegensége; és bár ezen intézkedéseiben mindig szeme előtt tartá azon eleitől fogva kitűzött czélt, hogy a monarchiája két felének igazgatásában, szokásaiban s erkölceiben létező nagy különszerűséget, mennyire csak lehet, elsimítsa, az egybeolvadást, egyenlőséget előmozdítsa, — s e végett a magyar ügyekre vonatkozó fontosabb kérdéseket is gyakran német tanácsosaival, a német statustanácsban döntötte el: meg kell mindazáltal valani, hogy ezen részint önkényes, részint a német tanácsoktól sugallott intézkedéseiben is nemcsak nem nyult az alkotmányos igazgatás formáihoz, hanem azokat fentartani, az igazságot mindenben lelkiösmeretesen kiszolgáltatni, az ország jólétét, gyarapodását előmozdítani valóban anyai indulattal ügyekezett.

Mióta Albert herczeg, Krisztina kedvencz leányának férje, mint királyi helytartó, a magyar kormány élén áll vala, a szorosan vett magyar ügyekben, melyek a többi tartományok kormányügyeivel kapcsolatban nem léteztek, német minisztereinek tanácsával is kevesebbé szokott vala élni, és minden terveit, szándékait e herczeggel közlé, azok felett a gyakori kölcsönös látogatások alkalmával és sűrű magánlevelezéseiben vele tanácskozott, s általa léptette azokat életbe. E levelei közül még igen kevés jutott napvilágra ¹⁾; de ezek is elégségesek meggyőzni bennünket, hogy Mária Terézia holtáiglan a legélénkebb hálaérzelmeket s a leggyöngédebb anyai indulatot ápolta szívében a magyar nemzet iránt. E meggyőződésünket nem kevéssé erősítheti az, hogy e levelekben kifejezett érzelmeinek őszintesége legkisebb gyanú alá sem eshetik: fija gyanánt szeretett vejéhez

¹⁾ Kiadta ezeket Wolf Ádám: Aus dem Hofleben Maria Theresia's nach den Memoiren des Fürsten J. Khevenhüller. 326. kövv.

lévén azok intézve, ki előtt sem titka, sem oka nem volt színleléshez folyamodnia. Valóban, e különben igen hézagoss, felhalmazott foglalkodásai közt alkalmilag, s mintegy röptében írt leveleket olvasva, az alkotmányos igazgatás legszigorúbb pártembere is hajlandóvá lehet megbocsátani neki azon önkényt, melylyel reformjait intézte; mert ezen önkényt a leggyöngédebb lelkiösmeretességgel, a leggondosabb országanyai indulattal karöltve láthatja intézkedni az ország jólétének gyarapítására.

Mihelyt Albert herczeg, 1766 elején székhelyét Pozsonyvárbán elfoglalta, Mária Terézia szeretetreméltó részletességgel gondoskodik vala még arról is, miként intézze el udvarát, rendezze abban az ünnepélyeket; miként s mikor fogadja a főnemességet; mennyire s miként részeltesse estvélyeiben a közép nemességet, a hivatalnokokat, katonatisztekét és azok s ezek nejeit; miként ügyeljen fel, hogy ezen udvari ünnepélyeken ne hiányozzék a zene és táncz, „mit a nemzet kedvel“. Ily ünnepélyeket, úgymond, később, a gyászév eltelte után, legalkalmasb leend Budán rendezni, hogy azokkal mennél többeknek kedveskedhessék. „Én — mondja tovább — e kis ünnepélyeknek igen jó hatását tapasztaltam a dietán, többeket megtérítvén azon elfogultságból, melyet irányunkban némelyek szándékosan szítogatnak, hogy őket a maguk pártján s velünk ellenzékben tartsák“¹⁾. — Hol a magánosok birtokpereiben egyik vagy másik részen hitte állani a jogot, igazságot, gondja volt reá, hogy a pör mennél elébb annak előnyére döntessék el, itt sürgetvén annak felvételét, amott szavának súlyát vetvén a mérlegbe²⁾. — Mind végiglen kiváló gondot fordít vala a hivatalnokokra. Kinevezésökben felette óvatos szokott lenni, nemcsak azt tekintvén, hogy oly egyének kezeibe tétessek az igazgatás, kik fejedelmi háza iránt ragaszkodást tanúsítanak, hanem

¹⁾ Wolf: e. h. 350.

²⁾ U. o. 351. 364.

1770—1780. ügyelvén arra is, ki mire s hova legalkalmasb, ki bír legtöbb igénynyel s érdemmel, ki hol leendő legjobban megelégedve. A buzgalmat számtalanszor kegyelmi pótdíjakkal, az érdeket még olyanoknál is, kiknek személye iránt rokonszenvvel különben nem viseltetett, nyugdíjjal jutalmazta. Így Koller személynök nyugalomba vételében, mit a kancellár régóta sürgetett, a királyné mindaddig nem akart megegyezni, míg ő maga is nem fejezte ki abbéli kívánatát; mikor aztán a szép nyugdíj mellé az első megüresedő zászlósi hivatalt is megígérte neki. „Én ismerem, úgymond, az ő hibáit; s azok senkinek nem okoztak annyi kellemetlenséget, mint épen nekem; de igazságot kell neki szolgáltatni abban, hogy nekem tényleges szolgálatokat tett, s a primás (Barkóczy), és az országbiró (Illésházy József) irányában, mindig magára vállalta a kellemetlen szerepet“¹⁾. A kezdeményezést, a kijelölést a főbb hivatalokra soha sem szerette másnak átengedni. Az ítélőmesterek elébb jobbra illető főnökük ajánlata szerint nevezettek ki; Nádasdy kancellársága alatt e szokás mellőztetett, mint az udvar érdekeivel ellenkező; s a királyné azóta úgy ezen, mint egyéb hivatalnokok kinevezésében nagy függetlenséggel s általában nagy méltányossággal is járt vala el²⁾.

Reformjainak életbeléptetésénél ellensége volt minden elhamarkodás és erőszakolásnak; s „bár — úgymond — nem örömet veszik is azokat, türelemmel és szilárd kitartással még is jó végre fognak azok jutni; és ha a türelem, sokáig gyakorolva sem vezet célra, akkor van helye az erélynek“³⁾. E türelmet ő kivált az úrbér behozatalánál nagy mértékben gyakorolta; s bár pattogott is néha leveleiben azon urak ellen, kik az a miatt támadt zavarokat előidézték, vagy megatlásukban elég buzgalmat nem fejtettek ki; bár meg volt

1) Wolf: e. h. 346. 353.

2) Wolf: U. o. 346. 349. 255. stb.

3) U. o. 352.

is győződve, hogy a megyékből érkezett ama tudósításokban, melyek e reform életbeléptetésének lehetetlenségéről szólának, általában kevés a való, az igaz; az erőszakolástól még is mindig óvakodott. S dicséretére válik nem kevesebbé szivének, mint kormánybölcsőségének, hogy e tekintetben nem kételkedett vejének, Albert herczegnek kijelenteni, miképen, nem tudván egyelőre, mennyiben valók ama tudósítások, kénytelen némi habozással s tétovával intézkedni, mert „inkább akar gyöngének látszani, mint igazságtalannak, mitől isten őrizze meg őt.“ Gondja volt azonban reá, hogy hiven megtudja a dolgok valódi állapotát, s ily esetekben nem szűnt a herceget ösztönözni, járjon végére, honnan származik az akadály: rossz akarat működik-e abban, a végrehajtók részéről elkövetett hanyagság-e oka a bajnak, vagy az alkalmazott elvek és szabályok hiányossága s helytelensége? Ha egynemely megyében tetemesebb baj, vagy épen zavar-gás támadt, azonnal királyi biztost küldö ki a hely szinére: azt pedig oly nagy gonddal szokta volt megválasztani, hogy már maga ezen egyéniség neve, jelleme, bánásmódja is biztosítsa a baj kiegyenlítését. Midőn ilyféle zavargásokban a katonai karhatalom alkalmazását, mit egyébiránt a meddig csak lehetett, örömet mellöz vala, múlhatatlanul szükségesnek látá, nagy gondja volt reá, hogy minden túlságos szigor és kegyetlenség mellőztessék. „Kevéssé épültem — úgymond egy levelében — Batthyány Ádám első levelein vár-megyéje fölött; ő a dolgokat nagyon is borúsán látja; gyalog s lovas katonaságot kíván, hogy ama szegény embereket rendre igazítsa. Úgy hiszem, Brunswick oda küldetése jó eredményt szürend; különben egy bizottmányt fogok oda utasítani. Legyen önnek (Albert, kir. helytartónak) gondja reá, hogy a katonaság e szegény parasztság ellen könnyelműleg ne használtassék“. De ezen óvatosság, e mérséklet az eljárásban szilárdságát egyáltalában nem csökkentette a kitűzött reform valósításában. „Lelkiösmeretem sugallata szerint kezdvén meg, úgymond, ezen ügyet, s kötelezve érezvén

1770—1780.

magamat, azt minden módon jó végre vezetnem, abban semmit sem fogok elmulasztani¹⁾). S ki is jelenté, hogy bár mennyiszer írnak is fel a hatóságok az úrbéri ügyben, miután annak elvei igazságosan vannak megállapítva, folyamodásaikra nem hajlik; és inti a helytartót, ügyekezzeék odahatni, hogy a helytartótanács is fejtsen ki egy kissé több jóakaratot, s ne írjon fel örökké minden rendelet ellen²⁾).

És míg ily mérséklettel, de egyszersmind ily önkény-nyel párosult buzgalmat és szilárdságot fejt vala ki a jobb- bányosztály javát czélzó úrbéri rendszer életbeléptetésében: anyai gonddal örködött a felett is, hogy az országban szállásoló katonaság, ezen osztályon, mint az elmúlt időkben történt vala, ne zarnokoskodjék. Mi a katonai szállásolás körébe vágott, mindenről mellék úton is ügyekezett magának szerezni tudósítást; s egy ízben még Albert herczeg iránt is neheztelését fejezte ki, egy sopronymegyei eset miatt, hogy őt e tárgyban mellözve, a főhaditanács elnökével, Lascy tábornagygyal ereszkedett levelezésbe. „A sokasodó embertelen katonai kihágások, — írta azonnal vejehez — melyek Magyarországbán előfordulnak, méltán felzaklatják lelkiösmeretemet. E tárgyban annál szigorúbban kell figyelnem, mivel látom, hogy azok meggátlására nem fordítatnak a kellő eszközök, s még azokat is mentegezni s elpalástolni ügyekeznek, mik valóban súlyosak, s miknek következményeit utóbb maga a katonaság is meg fogja sínyleni³⁾).

Azon hajlama mellett, hogy reformjait az alkotmányos törvényhozás mellőztével, egyedül királyi hatalomteljességből szerette végrehajtani, szinte meglepnének bennünket azon elvek, melyeket a katona-szállásolás tárgyalásának alkalmával királyi kötelességeiről s felelőségéről vallott, ha nem

¹⁾ Wolf: U. o. 345. 351.

²⁾ U. o. 354.

³⁾ U. o. 358. kövv.

tudnók, hogy a kényuralom, melyet gyakorol vala, részben legalább, épen e királyi kötelességeinek magasztos fogalmából s érzetéből eredt, s hol szándokait mások rosz akarata tudtán kívül el nem ferdítette, mint például, a vámrendszer-nél, e kényuralom mindig anyai, mindig jótékony vala. „Ha a felek mendemondái s bírálgtásai által hagynók magunkat elijeszteni, — úgymond egy levelében vejéhez, — semmi sem történnék e világon; ki is bátorkodnék magát kitenni, ha mi is haboznánk magunkra vállalni a felelősséget a jó ügy végrehajtásában, a nélkül, hogy tekintetbe vennők, jónak találják-e azt avagy rosznak? A mit teszünk, az országért teszszük.“ Mondja tovább, hogy bár maga az illető hatóság kívánta a kérdésben forgó elszállásolást, ő még is azt hiszi, hogy az illető kerületek általa tönkre juttatnak, „miknek fentartása neki szintűgy kötelességében, mint érdekében fekszik.“ Ha a herczeg azt hiszi, hogy ilyféle veszély nem főrog fenn, ám hagyja abban az ügyet; de akkor aztán szűnjenek is meg felírni, s tudják meg, hogy a helytartótanács vette magára a felelősséget, melynek legjobban kell tudnia, mi szolgál az ország javára. „Felette esódálkozom, — így végzi be aztán érdekes levelét, — hogy nem fogják fel s eszközlik mindig annak idején az ország érdekeit; miből aztán olyatén bajok erednek, mint a cseh- és morvaországiak. És ha aztán a baj beáll, senki sem akar érte felelős lenni. Kérem tehát önt, szerezzen magának e fontos ügyben kellő értesülést, s aztán ne hagyja magát megzavartatni semmiféle tekintet által; hanem kövesse egyedül a maga belátását és szivét“¹⁾).

De bár teljes mértékben megérdemli is Mária Terézia e magasztos királyi jelleméért s országanyai gondoskodásáért a történelem magasztalását: kormányának s az ország iránti őszinte jóakaratanak fénypontját kétségtelenül a temesi tartomány visszakapcsolásának, az ország épsége teljes

A temesi tartomány visszakezlelése.

¹⁾ Wolf: U. o. 360.

1770—1780.

helyreállításának ügye képezi. Ezen intézkedése s a mód, melylyel azt végrehajtá, nemcsak a törvény és jog iránti tiszteletét s hódolatát, hanem anyai szívjóságát és a magyar nemzet iránti gyöngéd vonzalmát is teljes fénybe helyezi. Említettük, miképen az ország rendei, a királyné hozzájárultával, már 1741-ben törvényt alkottak, hogy mihelyt békeesebb idők állanak be, mind az ország belsejében lévő katonai helyek, mind a tótországi és bánági kerületek az ország testébe visszakebleztessenek. A törvény mint említettük, amazokra nézve néhány év mulva végrehajtatott; de a bánág tekintetében több nehézség merült fel, s bár ez iránt mind az 1751-ki mind az 1764-ki országgyűlések újabb kérelmekkel járultak a trón elébe: a temesi bánág még is külön, a bécsi német udvari kamarától és a főhaditanácstól függő igazgatás alatt maradt, vámvonallal is elválasztva az ország többi részeitől. 1777-ben, ama feliratok következtében, melyek a vámviszonyok méltányosabb szabályozását szorgalmazták vala, végre a bánág visszakeblezése is szóba hozatott. Albert herczeg kir. helytartó, ki őszintén ügyekézék előmozdítani az ország javát, pártolá az ügyet, s a királyné végre elhatározta magát, teljesíteni a nemzet régi törvényes kívánatát. Meghagyása szerint Albert herczeg a királyi helytartótanácsot bírta meg: terjesztené elő részletes véleményét a visszakeblezés módja iránt. A munka az év vége felé elkészült; de az ügy ez alatt szükségkép a német miniszterek és udvari kormányzések által is tárgyalás alá vétetvén, ezek részéről nem esekély ellenzésre talált. Állítván, hogy a temesi bánág a monarchia többi tartományainak hozzájárultával vétetett vissza a töröktől, a visszakeblezést csak úgy vélte megengedhetőnek a német miniszterium, ha Magyarország e tartományért váltságdíjat fizet. A királyné, úgy látszik, erre nézve nem tudott mit válaszolni német minisztereinek, s mielőtt a helytartótanács munkálata felküldetett, ilyképen ír vala Albert herczeghez: „A bánágra vonatkozó iratokat még egy hétig magánál tarthatja,

s engem lekötelezne ön, ha e részletek oly módon hányatnáknak meg, a mint ön e tárgyból legtöbb hasznot vél húzhatni az állam javára. Én teljes megegyezésemet adom, hogy a bánság bekebeletessék, de oly feltétel alatt, hogy belőle annyi pénz huzhassunk, mennyit csak lehet, adósságaink fedezésére és a beljavításokra. Kellene, hogy az ország részéről jelentékeny ajánlat tétessék, mi által oly helyzetbe jussak, hogy jó szándokaimat valósíthassam; különben meggyőzőhetetlen akadályokba ütközöm. És ezt nem magamra nézve mondom, kit az ügyben sem nyereség, sem veszteség nem érhet; de nem válnék Magyarország javára, ha azt a többi tartományok felett előnyösíteni s kitüntetni látszanám: e kényes helyzet az, mi engem ez ügyben habozóvá tesz, s visszatartóztat határozott akarattal fel lépnem¹⁾).

De Albert herczeg s a magyar tanácsosok buzgó működése, híven gyámolítatván a királyné jó indulata által, végre legyőzte a német miniszterek részéről felhordott nehézségeket. Tekintetbe vétetvén, hogy e tartományban ropant terjedelmű s értékű, hajdan magán családok által birt javak maradtak a királyi kamara kezén, végre a német miniszterium is megszűnt váltságdíjat követelni. A temesi bánság visszakebelezése tehát határozottá lett. Ezen eseményt, a nemzet sóvár kívánatának félszázad óta tárgyát, alig üdvezlé valaki bensőbb, őszintébb örömmel, mint maga a kegyes királyné: „E mai nap nagy nap Magyarországra nézve! — kiálta fel Albert herczeghez írt levelében²⁾. A bánság feletti kérdés el van döntve; a kancellár le fog menni, hogy az ügyet önnel, kedves fiam, véglegesen tárgyalja. Az illyr bizottmány hasonlókép bekebeleztetett (a kancellariába) és Pálfy (Károly) alkancellárrá neveztetett . . . Megelégedésemre szolgál, hogy mind ezen javítások az

¹⁾ Wolf: U. o. 358.

²⁾ U. o. 353.

1770—1780)

ön kormányja alatt hajtatnak végre, és legalább ezen ország boldogabbnak tartja magát, mint volt az előtt. Én jó magyarnő vagyok; szívem csordultig teli van hálával ezen nemzet iránt. Ez órában elmondhatom: consummatum est (bételjesedett) s nyugton mehetek végső nyugalomra! Ily öröm, ily magasztos érzelem, mely a lelket annyira áthatja s betölti, hogy a földi élet számadását bevégezettnek tarthatja csak nagy szíveknek lehet jutalma a végrehajtott jó, igazságos, nemes tett után!

A visszakeblezés 1778-ki június 6-kán gr. Niezky Kristóf királyi-, gr. Zichy Ferencz kamarai-, és Vörös Antal alnádor s királyi táblai biztosok által hajtatott végre. A tartomány Temes, Torontál és Krassó vármegyékre lőn felosztva, melyek elsejének maga a királyi biztos, Niezky, másodikának gróf Győry Ferencz, harmadikának gróf Haller neveztettek ki főispánjaivá; kik aztán megyéikben a municipalis igazgatást a többi megyékével egyenlőleg állították helyre. Mivel a bánságból a majdnem két századig (1552—1716-ig) tartott török uralom alatt a nemesség végkép kipusztult, s a kamarai igazgatás alatt annak kebeléből nagyon kevesen hullongtak vissza, a három új megye hivatalnokai más megyék nemességéből hívtak meg. Gondja volt azonban a királynénak arra, hogy e megyékben is támadjon egy-egy nemesi közönség, mely a megyei hatóságot gyakorolja; miért is 1780-ban közhírré tétette, hogy a terjedelmes kamarai uradalmakból kisebb nagyobb jószágok jutányosan áruba bocsáttatnak, s minden új birtokos, a jószággal együtt, nemesi oklevéllel is megadományoztatik, ha eddigelé nem számíttatott a nemesek sorába.

A bánság bekeblezése s az alkotmányos megyei igazgatás helyreállítása még egyéb intézkedések szükségét is maga után vonta. Az úgynevezett nagy-kikindai illyr ezred, mely a bánság visszafoglalása után a bevándorlott szerbekből alkottatott, s melynek székhelye a Maros torkolatától, a Tisza hosszában, Nagy-Becskekerekig terjed vala, feloszlatta-

tott, s az elébb hadi szolgálatot tevő nép némi kiváltságokkal megadómányoztatván, polgári állásba helyeztetett; az egész terület pedig a nagy-kikindai kamarai kerület neve alatt Torontál megyéhez kapcsolatott. Az ekként feloszlatott ezred helyett azonban, a három új megye déli részén, a Tisza torkolatától Erdélyig, a török határszélek hosszában két új határvédő ezred állíttatott fel az ott lakozó, vagy a kikindai kerületből oda áttelepült népségből.

De nemesak a volt nagy-kikindai illyr ezred, hanem általában az ország határaiban lakó egész szerb-faj állapotáról is intézkedett ez alkalommal Mária Terézia. Ő azon hadi szolgálatok jutalmául, melyeket e népségtől az örökösödési háború alatt vett, a szerbeknek az elébbi királyoktól nyert szabadságlevelőit már 1743-ban megerősítette volt; midőn pedig két évvel utóbb a Bács-Bodrog, Csongrád, Csanád, Arad és Zaránd megyékben létezett katonai helyek az 1741-diki 18-dik t. czikk értelmében feloszlattattak, s a határőrző szerb katonaság, részben a sajkások titeli kerületébe, részben a Száva mellé, a határszélekre helyeztetett át; a többi szerb népség pedig az említett megyékben polgári állást foglalt; a szerbek belügyeinek intézésére Eszéken egy úgynevezett illyr udvari bizottmányt állíta fel. E bizottmány ügyvitelével azonban a szerbek nem voltak s nem is lehettek megelégedve; mivel az, kebelében egy szerbet sem számlálván, e nép nyelvét, szokásait nem ismerte, kiváltságaikon többféle sérelmet követett el, s ügyeiket mind nagyobb zavarba bonyolította. Az elégületlenek közül néhány ezren Oroszországba vándorlának; a benmaradtak pedig több ízben folyamodtak a királynéhoz sérelmeik orvoslatáért. Kérelmök 1769-ben nyert meghallgattatást, midőn a királyné általok, Hadik Endre tábornok s budai hadi kormányzó vezetése alatt, egy szerb nemzeti gyűlést tartatott, s az onnan felterjesztett kérelmeik nyomán, 1771-ki jul. 20-kán, minden nem egyesült görög szertartású illyr nemzetbeli alattvalói számára az úgynevezett illyr szabályzatot tette közzé. E sza-

1770—1780. bályzat legfontosabb czikkei azok, melyek szerint a szerb metropolitának eddigelé a világi ügyekben is gyakorlott hatalma megszüntettetvén, rendeltetett: hogy a szerbek ezentúl közpolgárokul tekintessenek, s különösen a katonai rendben lévők hadi tisztjeiktől —; a polgári állásban létezők pedig az illető megyei s városi magistratusoktól s a magy. kir. kancellariától —; a (még akkor vissza nem kebelezett) bánágiak továbbá a csász. kir. kamarától —; mi végre kiváltságaikat, vallási gyakorlatukat, s a papság egyéb ügyeit illeti, mindnyájan az udvari illyr bizottmánytól függjenek; nemzeti congressusokat a király engedelmé nélkül nem tarthatnak, s azokon, midőn megengedtetik is, csak egyházi, iskolai s alapítványi ügyeiket tárgyalhatják. E nemzeti gyűlések egybehívásában mindazáltal a következő években fukar nem lett a kormány, s 1774-ben és 1776-ban ismét tartattak ilyenén congressusok. Ama rendetlenségek azonban, melyek az utóbbik gyűlésen támadtak, arra birták a kormányt, hogy a következő évben egy újabb szabályzatot adjon ki számukra, melyben a congressus illetékességéhez tartozó ügyek határozottabban kijelöltettek; alkotó elemeire nézve pedig megállapított: hogy abban a katonai, polgári és papi rendekből külön-külön huszonöt tag, s így összesen hetvenöt követ vegyen részt, kik mindig csak egy csász. kir. biztos jelenlétében tartsák üléseiket.

A szerbek ügyei akkoron, midőn a bánság visszakebeleztetett, ismét tüzetesen tárgyalás alá vétettek a királyné tanácsában; és, miként a királyné fentebb idézett levele tanúsítja, az eddigelé Eszéken székelő illyr bizottmány is bekebeleztetett az udvari kancellariába. Ennek következtében 1779-ben „Declaratorium Illyricum“ elnevezés alatt újabb szabályzat boesáttatott ki részökre, melyben egyebek közt, a karlóczai metropolitának hatósága a szerbek világi ügyeiben még határozottabb kifejezésekben eltörültetik, s ezen ügyekre nézve a szerbek, papjaikkal együtt, egyenlően az ország egyéb lakosaival, a megyei, városi s földesuri

hatóságoktól, és a magyar kir. udvari kancellariától tétetnek függésbe ¹⁾).

És ezek valának nagyában ama reformok s alakulások, melyek Mária Terézia kormánya alatt Magyarorszáiban végbementek. A királyné, élete végszakában ezeken keresztül tekintvén, meglepédeccsel nyugtathatá szemeit lefutott pályáján, s méltán kiált vala fel egy levelében Albert herceghez, midőn ez vele valamelyik, általunk fentebb vázolt reform részletei iránt véleményét közlé: „Bizom önben, hogy azt végre is hajtatja; s meg kell vallani, hogy már sok történt ezen országban, tekintve kivált azt, hogy ott minden újítástól iszonyodnak!“ ²⁾

IV.

Míg ekként Mária Terézia, bár egynémiben önkényes, de bölcs, jóakaró, anyai kormánya Magyarországot, a nemes-ség egy részének elnemzetietlenedése, más részének avas elfogultsága s tespedése daczára is, több tekintetben a haladás pályájára toltá, és ezen javítások és fejlemények által egy megifjult, erőteljesb élet küszöbére vezette: — egy szomszéd országnak, mely, a mienkkel korára, hatalmára nézve körülbelül egyenlő, a mult századok alatt, míg erejében virágzott, különféle, de ritkábban ellenséges, többnyire barátságos, sőt testvéries viszonyban, sok oldalú közlekedésben áll vala; — mely velünk együtt századokon keresztül véd-fala volt a kereszténységnek a török barbárság árja ellen, halálharangja kondult meg: a büszke, nemes Lengyelországnak kitörlésére az európai államok sorából megtétetett az első végzetteljes lépés! Fájdalom, e katasztrófát nagy részben önmaga, saját bünei által, idézte elő! Szintoly kevés s

Lengyelország felosztása.

¹⁾ Szalay: A magyarországi szerb telepek. — Die serbische Bewegung in Südungarn. Berlin 1851. Katona XXXIX, 840. stb.

²⁾ Wolf: Aus dem Hofleben Maria Th. 361.

1770—1780. fékezhetetlen, mint elkorcsult, minden csábitásra s megvesztegetésre hajló, kicsapongó nemessége, — mely míg felülről semmi féket tűrni, semmi rendszabálynak engedelmeskedni nem akart, s országgyűlésein a királyi hatalommal vet o-joga által szüntelen daczolt s viszálykodott, a monarchiát a republikával összeolvasztani akarta, de sem monarchicus, sem republicanus lenni nem tudott; — lefelé a népet rabszolgaságban és butaságban tartá leszorítva, minden hatalmat és szabadságot egyedül a maga számára kobozván el, egy szabad polgárosztály képződését, s vele együtt minden ipar s kereskedelem, tudomány és művészet, szóval, a nemesebb nemzeti élet lényeges feltételeinek kifejlődését meggátolta; — mely kincseit, a szolganép véres verejtékének gyümölcseit, tivornyákra, hiúságokra stb. pazarolta el; mely örökös viszályai s pártoskodásai közt maga hívta be az ellenpárt megbuktatása végett a külhatalmakat, — e nemesség saját kezével ásta meg hazájának sírját. De épen azért, mivel minden szerencsétlensége csak egy osztály bűneiből származott, nem tarthatunk azokkal, kik állítják, hogy Lengyelország a maga sorsát megérdemlette, a maga jogát az életre elvesztette, hatalmas szomszédjait pedig feljogosította, kezeiket ellene a végdöfésre felemelniök. Az ifjút, ki a józan ész szavára nem ügyelve, féktelen tivornyákban vesztegeti örökségét s dús életerejét, mivel önmaga juttatja magát sírja szélére, senkinek sem állhat jogában, erőszakosan lökni be sírjába, hogy öröksége maradványain osztozzék: a meggyöngült organismusban pislogó életszikra az enyészet szemléletére még feleledhet, a mámorából kivergődött szellem a gyöngé, de még fiatal testet kellő ápolás mellett hosszabb életpályára izmosíthatja.

Kétségen kívül ilyenén üdítő fordulaton ment volna keresztül Lengyelország is ama, nem sokára beállott, világeseemények hatása alatt, melyek a francia trónt felforgatták, a hűbériséget s vele együtt a francia aristocratiát megsemmisítették, s Európa valamennyi államait megrázkodtatva,

egy világrész minden állami s társadalmi viszonyait új alapokra fektették. De midőn ezen nagyszerű események megkezdődtek, Lengyelország már nem volt többé: az önbűne által meggyöngültet hatalmas szomszédai erőszakosan lökték a sírba, s három részre szakasztva osztzkodtak rajta. Meg kell azonban vallani, hogy az osztrák kormány, kivált maga Mária Terézia csak hosszú sükeretlen ellenzés után, végre is kénytelenségből egyezett meg a felosztásban; mert a körülmények oly neműek valának, hogy más választása nem maradt, mint vagy tétlenül néznie, miként osztzkodik Orosz- és Poroszország maga a szerencsétlen országon, s növekednek mind a ketten az új szerzeménnyel túlságos hatalommá; vagy, a maga érdekeinek nagy csorbultára, egy veszélyes háborút kezdenie a két hatalom ellen.

Az orosz kormánynak már I Péter czár azon irányt tűzte volt ki Lengyelország irányában, hogy azt, beavatkozásai által, minden alkalommal lehetőleg gyöngítse; vagy inkább, a már magától is felette meggyöngültet, felosztása, enyészete felé sietőt, a maga állapotának javításában meggátolja, s ekként magától folyton függésben tarthassa. Ilyféle ravasz, álnok politikai szereplésre Nagy-Péter után senki sem volt alkalmasabb utódai közül, mint II Katalin, az oroszoknak ritka szellemerejű czárnéja, „az éjszaki Semiramis“, miként őt, II Fridrik, porosz király, hízlegőleg szokta volt nevezni. III Ágost lengyel királynak 1763-ki októb. 5-kén történt halála bőséges alkalmat nyújtott a czárnénak, beavatkozni Lengyelország ügyeibe; mit ő nem is mulasztta el megragadni. II Frigyes porosz királylyal, ki az ő szövetségét felette keresi vala, s országát, hatalmát gyarapítani szintűgy vágyódék, mint a czárné, ez, már 1764-ki apirilban, oly szerződést kötött, melynek titkos ezikkében a felek arra kötelezték magukat, hogy Longyelországnak örökös királysággá válását s a királyi hatalom megerősödését, és általában a végbukás felé siető közállapotok jobb karba állását minden módon gátolni fogják.

1770-1780.

A bécsi kormány most is a szász fejedelmi házra, Keresztély Frigyes választó fejedelemre, — s ennek pár hónappal utóbb történt halála után, kiskorú fiára, Frigyes Ágostra, óhajtá szállítani a lengyel koronát. De jóléteért a királyné nem akart fegyvert fogni, mint egykoron atyja, Károly császár, II Ágostért emelt vala; s királylyá a czárné pártfogolta, Poniatovszky Szaniszló, választatott. Az új király gyöngé kormánya alatt a vallási szabadság miatt régóta dulongó viszályok még hevesebb lángra gyúltak. A vallási türelmet pártolók, az orosz és porosz hatalmaknál kerestek pártolást, a minden polgári s vallási szabadságot ellenző ósdi párt ellen. A czárné örömmel hajlott a meghívásra, s 1767-ben egy orosz sereg vonult be Lengyelországba, hol ezóta, az árnyékkirály mellett, Repnin orosz tábornok ragadt kezébe minden hatalmat. Nyomása alatt az országgyűlés kénytelen lön oly végzést alkotni, mely szerint a senatus kérelemmel járult a czárnéhoz: hagyná benn továbbra is seregeit az országban. E zsarnokság az ó-katholikus párt tagjait arra indította, hogy az oroszok ellen Barban egymással szövetséget kössenek. A háború még 1768-ban megkezdődött, melynek aztán a nemzeti párt teljes legyőzete és az oroszok korlátlan hatalma lön az eredménye.

De e háborúból más bonyodalmak is támadtak. A győzedelmes orosz hadak a lengyelek üzésében mind a magyar mind a török határokat megsértették. Mária Terézia, ki néhez szívvel nézi vala az oroszok e beavatkozását egy szomszéd országba, de a francia és angol politika gondatlan s közönyös lanyhasága miatt háborút egymagára nem kezdetvén, azt tünni kénytelenítettett, — határainak kellő védelmet szerzendő, Szepességbe, melynek egy része még mindig a lengyeleknél vala zálogban, hadat küldött s a lengyel részt is megszállatta. Ugyanazon időben II Fridrik, porosz király, kinek feltékenységét az orosz fegyver szerencsés hatalmasan felébresztette, Lengyelország nyugati széleite

szállotta meg. A török határszélek megsértéséből azonban 1770—1780. háború nőtte ki magát Orosz- és Törökország között, mely emerre nézve szerencsétlenül folyt. Az oroszok előmenetelei most a bécsi és berlini udvarokat egymáshoz közelebb hozták: II József császár és a porosz király 1769 nyarán Sziéziában, a következő évben pedig Morvában személyesen találkoztak, s azt végezték, hogy a hadakozó feleknek közösen ajánlják közbenjárásukat. Thugut, a Konstantinápolyban székelő osztrák követ, ezután oly szerződést kötött a portával, mely szerint emez kötelezte magát a bécsi udvar iránt, hogy egy év folyta alatt husz ezer erszény (mintegy 11 millió frt.) pénzt fizet s Kis-Oláhországot is átengedi, ha ez a békét oly módon kieszközli, hogy az orosz minden foglalásait adja vissza s Lengyelországból is vonuljon ki. De a szt. pétervári udvar nemesak hogy nyert előnyeiről lemondani nem akart, s e miatt a közbenjárást sem fogadta el: hanem inkább, a bécsi udvart is a maga részére vonni szándékozván, kijelenté, miképen nem ellenzi, hogy Ausztria Krakót s Kis-Lengyelországot a háború végéig megszállja; s e fölött még egy osztályt is indítványozott Törökország tartományaiban, mely szerint míg maga a Krimet, Moldvát s Oláhországot tartaná meg, Ausztria Dalmatiát, Szervíát és Boszniát foglalná el a magát védeni nem képes töröktől. József császár hajlani látszék némileg az indítványra; de Mária Terézia mind Lengyel- mind Törökország felosztását határozottan ellenzette. „Én magamnak egy falut sem kívánok megtartani, melyhez jogom nincsen, — így nyilatkozték egy ízben az angol követ előtt —; és valamint magam nem akarok máséhoz nyulni, úgy tűrni sem fogom, mennyire tehetségem engedi, hogy mások tegyenek foglalásokat. Engem semmiféle osztályterv nem viend kísértetbe; sőt minden ilyféle tervet megvetéssel utasítok el magamtól. És ezért nem is tulajdonítok magamnak valamely érdemet; mert nekem mind az eszély s politika elvei, mind a méltányosság s igazság indokai szerint így kell cselekednem.“

1770—1780.

A körülmények azonban még sem engedék, így cselekednie. Nemesak a czárné, hanem már a porosz király is sokkal inkább beleszerettek Lengyelország felosztásának tervébe, mintsem hogy attól háború nélkül elállani hajlandók voltak volna. A szerződést a két hatalom ez iránt már 1770-ben munkába fogta s a következő évben meg is kötötte. Ausztriának, hacsak Török- vagy Lengyelországért háborút viselni nem akar, — azt pedig, mivel a többi hatalmakban támaszra nem talált, kezdeni józanul nem akarhatott, egyéb választása nem maradt, mint vagy a török birodalom, vagy Lengyelország felosztásában megegyeznie. E szűk térre szorúlva, a választásban nem sokáig habozott a bécsi udvar; mert a török birodalom felosztása, mely az orosz a magyar korona területével közvetlen szomszédságba hozta volna, a monarchiára nézve valóságos veszély leendő vala. De bár e tekintetben egy perezig sem habozott Mária Terézia, még is csak hosszú vonakodás után s felette nehezen tudta magát elhatározni, hogy megegyezését adja Longyelország felosztására, mit, mint nagy igazságtalanságot lelkiösmerete, mint politikájával ellenkező ténynt józan belátása, egyaránt rosztal s kárhoztatott.

„Az egész ügy oly kellemetlen nekem, — mondá egy alkalommal, — oly annyira ellenkező elveimmel s kormányéletem egész folyamával, hogy csak reá sem gondolhatok, s annak egész vezetését a császárra, Kaunitz herczegre és Lasey tábornagyra bízam.“ A császár és Kaunitz szintén nem voltak ugyan hajlandók Lengyelország felosztására; de a két éjszaki hatalom által egyaránt sürgettetvén, abban végre megegyeztek. Ekkor írta Mária Terézia Kaunitz-nak a következő sorokat: „Midőn minden tartományaim megtámadtattak, s már azt sem tudám vala, hol várhatom be nyugton szülésemet, igaz jogomra s isten segélyére támaszkodva, ellentálltam. De ez ügyben, melyben nemcsak az igazság égbekiáltólag ellenünk, hanem a józan ész és minden méltányosság is ellenünk van, megvallom, oly szorongatta-

tásban vagyok, mint még soha nem voltam egész életemben; még láttatni is szégyenlem magamat. Gondolja meg a herceg, mily példát adunk a világnak, ha Lengyelország vagy Moldva s Oláhország egy nyomorú darabja miatt becsületünket, tekintélyünket kockára teszszük. De látom, hogy magamra maradtam, s nem vagyok hajdani erőmben; a dolgot tehát, bár felette nagy búsulásonnal, menni hagyom a maga útján.“ És midőn 1772-diki augusztusban végmegegyezése kívántatott, e szavakat írta az előterjesztésre: „Placet (tetszik), mivel azt annyi nagy emberek úgy kívánják; de ha majd én már rég sírban leszek, tapasztalni fogják, mi lesz annak következménye.“

A három hatalom seregei ugyanazon időben foglalták el a szerenesétlen országot. A rendeknek tudokra adatott, hogy a szövetségesek, minden további vérontás elkerülése s a béke helyreállítása végett, megegyeztek légyen, hogy jogaikat némely lengyel tartományokra fölelevenítsék: kívánják tehát, hogy országgyűlés hívassék egybe, melylyel az ország új határai iránt egyezkedjenek. Szaniszló király hasztalan tőn még egy kísérletet, a francia, spanyol és svéd hatalmaknál, országa megszabadítására: egy hatalom sem tett óvást a felosztás ellen. Az országgyűlés 1773-ban Varsóban egybegyűlt; de szabadsága a jelen volt orosz hadak által elnyomva lévén, az osztályszerződvényt szept. 16-kán aláírta. E szerint Oroszországnak mintegy 3000-, Poroszországnak 600 négyszög mérföldnyi tér jutott; Mária Terézia a Zsigmond király óta lengyel zálogban volt tizenhat szepesi várost vette vissza s Lengyelországból mintegy 2000 négyszög mérföldnyi tartományt foglalt el, mely a mai Galiciát képezi. A maradvány, még mindig körülbelül tíz ezer négyszög mérföldnyi térség, négy millió lakossal, Szaniszló királynak hagyatott. De minthogy a belállapotok azontúl is változatlanúl fentartattak: az ország szétbomlása azután is folyamatban maradt: s ezen első fel-

1770—1780. osztást nemsokára egy második, végre 1795-ben egy harmadik is követte ¹⁾).

Megegyezését Lengyelország felosztásában Mária Terézia azon feltételekhez kötötte, hogy a török birodalom épisége, legalább az Al-Dunánál, esorbulást ne szenvedjen. Oroszország ennek következtében megszűnt tovább sürgetni Moldva és Oláhország függetlenségét; s a bécsi és berlini udvarok közbenjárására, 1772 tavaszán, Török- és Oroszország közt fegyverszünet jött létre, mely alatt a béke tárgyalatnák. De az oroszok túlságos követelései miatt sem a foksáni, sem a bukaresti alkudozás nem vezetett eredményre. A felek tehát ismét fegyverhez nyultak. A törökök azonban, nagy veszteségeik után, már 1774-ki júliusban, kénytelenek lőnek elfogadni a győzedelmes oroszok által elejökbe szabott feltételeket. A kucsuk-kajnardsi béke oly függősbe tette a török birodalmat a sz. pétervári udvartól, hogy ez amazt azontúl csaknem a maga tartománya gyanánt tekintette, s miként Thugut, a Konstantinápolyban székelő osztrák követ írja vala, „katonát, pénzt, sth. belőle kénye kedve szerint huzhatott, s azt a kezeiben lévő kényszerítő eszközök által, ha bár még a szultán nevében is, kénye szerint kormányozható, míg majd azt formasierint birtokába venni jónak látja“ ²⁾. — Még mielőtt a béke megkötöttet, az osztrák udvar, magát az iránt biztosítandó, hogy Oroszország Moldvát és Oláhországot a töröknek visszaadja, a portával kötött szerződése értelmében, ennek egy tartományát, Bukovinát, mint felette fontos stratégiai területet, megszállotta. Későbbi alkudozásaiban a bécsi udvar reábirta a portát, hogy e tartományt neki, Kis-Oláhországért esérében, végkép átengedje. A tartománynak, mely hajdan, a XV-dik század végéig, Erdélyhez tartozott s összesen 189 négyszög mér-

¹⁾ Raumer: Beyträge IV, k. Menzel: Neuere Gesch. d. Deutschen XII, k. Hormayr: Taschenbuch für deutsch. Gesch. 1831.

²⁾ Hammer: Gesch. des Osman. Reichs IV, 570. kövv.

földre terjed, s lakosai közt kilencz magyar helységet szám- 1770—1780.
lál vala, Mária Terézia b. Splényi Gábor tábornokot ne-
vezte ki első kormányzójává.

Végső éveiben, épen akkor, midőn a temesi bánóság^{A bajor örökösödési háború.} visszakeblezésének oly fontos ügye forog vala szőnyegen, még egyszer háborús viszonyokba bonyolódott Mária Terézia. Miksa József bajor fejedelem 1777 végén meghalálózván, közelebb rokonok hiányában, Károly Tivadar, pfaltzi választó, lett örökösévé. Ez, szintén gyermektelen, oly szerződést kötött vala titkon a bécsi udvarral, mely szerint öröksége egy részét ennek átengedni ígérte; minek következtében, midőn Bajorországot birtokába vette, az átengedett részt, az úgynevezett Alsó-Bajorországot az osztrák hadak meg is szállták. De II Frigyes, porosz király, egyáltalában nem akarta tűrni az osztrák ház hatalmának e gyarapodását déli Németországban, s a bécsi udvarnak háborút izent. Nem tartozik hozzánk bővebben beereszkedni ezen, úgynevezett bajor örökösödési háború történelmébe, melyben, mivel a vérontástól irtózó Mária Terézia fiának, József császárnak, tudta nélkül is, a porosz királynál minden módon oda működik vala, hogy a viszály békésen egyenlítették ki, a felállított nagy hadtömegek daczára, külenben sem vívattak jelentékenyebb ütközetek.

Csak egyet említünk, mi Magyarországot s annak ez alkalommal királynéja iránt tanúsított ragaszkodását közelebről illeti. Mihelyt a háború meg lőn izenve, a várme-
gyék, a kancellár felszólítására, az egész országban közgyű-
léseket tartának, a segélyről tanácskozandók, melyet szeretett királynéjoknak nyujtsanak, ki a bánóság bekeblezése által épen ez időben teljesíti vala a nemzet régi hő kivánságát. És mind a megyei közönségek, mind egyesek vetélkedve ajánlák fel áldozataikat; amazok újonczokban, a magyar ezredek kiegészítésére, gabonában a sereg élelmezésére; emezek kisebb nagyobb lovas csapatokban, melyeket saját költségeiken fölszerelve, küldének a táborba, mások jelen-

1778.

tékeny pénzüsszegekben. Lapokat kellene töltenünk, ha akár a megyék, akár egyesek ajánlatait el akarnók számlálni. Legyen elég följegyezniünk, hogy az ekként fölállított magyar gyalog s lovas hadak száma mintegy 20 ezerre emelkedett. És midőn a porosz király a nyár közepén hadaival Csehországba nyomult, az egyházi s világi urak, zászlósak s főispánok Bécsbe siettek, a háború viselésének eszközeiről a királynéval bővebben értekezendők. Tanácskozmányaik eredménye, mely szerint nemcsak a segélygyűjtés folytatását elhatározták, hanem, a királyné által tudokra adandó szükség esetére, közönséges nemesi fölkelést is ajánlottak, mélyen megillette a királyné szívét. „Kedves fiam uram — így ír vala augusztus 13-kán a táborban lévő Albert herceghez, — Önhöz utasítom az alkancellárt, hogy megvigye önnek a mi derék s általam oly méltán szeretett nemzetünk nyilatkozatát¹⁾. Kivánom, hogy ők is meg legyenek velem elégedve, s az insurrectiót, s a segély folytatását csak azon esetre venném igénybe, ha a balszerencse szükségessé tenné. Hallgassa meg ön Pálft, . . . beszéljen Hadikkal is, és biztosítsa őt hogy helyeslem eszméjét az insurrectió esetére; mondja meg neki, hogy Nádasdy szinte ég a vágától azt vezérelhetni. De az én óhajtasom az, hogy ne legyen reá szükség: én inkább kivánok egy sovány békét, mint egy dicsőségteljes háborút, mely engem gyermekeimtől, tábornokaim, katonáim színétől fosztana meg. Így gondolkodni, nemde, egy öreg asszony s anya sajátja; de egyszersmind egy keresztény fejedelemnek s barátjai barátnéjának is kötelessége“²⁾. És nem is szűnt meg Mária Terézia, daczára császári fia neheztelésének, oda működni a porosz királynál, hogy a béke minden nagyobb vérontás előtt megköttesék. Ez 1779-kí május 13-kán, Teschenben, Sléziában, ment végbe, s Alsó-Bajor-

¹⁾ „La declaration de notre brave nation, que j'aime a si juste titre.“

²⁾ Wolf: Aus dem Hofleben M. Theresia's 37?.

ország helyett csak a Duna, Saltza és Inn folyamok közt 1770—1780.
fekvő 40 négyszög mérföldnyi területtel szaporította az osztrák ház birtokát ¹⁾.

Helyreállván a béke, Mária Terézia áldásos hatását az ország jólétének gyarapítására ismét háborítatlanul folytathatta, s a nemzet ragaszkodásának maga iránt nem rég megint oly fényes tanúságát vévén, folytatta is egészen, fájdalom, nemsokára bekövetkezett haláláig. Utolsó életévét még számos közhasznú intézkedések, egyebek közt, az egyházi rend diszére s javára kibocsátott többféle rendeletei teszik emlékezetessé; ilyenek: a kalocsai káptalan tagjainak diszjellel felruházása, a szombathelyi és sopronyi káptalanok alapítványainak nevelése, a hajdani nyitrai nagyprépostság fölélesztése s megalapítása, a budai középponti papnövelde alapjának nagyobbítása stb.; továbbá Szabadka és Pécs királyi városokká emelése, az eszéki nagyszerű vizgát s a pozsonyi álló híd építése, a Veszprém, Fehér és Tolna megyék ártalmas párolgású mocsárainak a Sárviz szabályozása által nagy részben bevégzett kiszáritása, a fallósi árvanevelő intézetnek Szempecre áttétele, a tudományos egyetemnek s a királyné nevét viselő, előbb Váczon létezett, nemes ifjak nevelő intézetének Budán, a királyi palotába beszállásolása stb.

A nagy királyné életvége.

1780-ki novemberben a mellvizkórság, melynek jelei rajta már régebben kezdenek vala mutatkozni, aggasztó fejleménynek indult, s ugyanazon hónap 29-kén véget is vetett a nagy királyné 64 éves életének. Népeinek őszinte bánata, halála és szeretete kísérte őt végső nyughelyére, melyet magának, a bécsi kapuczinusok temploma alatt létező nemzetségi sírboltban, férjeé mellett még életében készíttetett vala. Hála és szeretet kísérte őt sirjába különösen a magyar

¹⁾ Ld. az e háborúra vonatkozó levelezéseket s a békeokmányt az illető hatalmak közt Grosshoffinger: Lebens- und Regier.-Gesch. Josephs des Zweiten. IV. Archiv der Urkunden 26. kövv.

1779.

nemzet részéről, melyet ő fejedelmi házával nemcsak kibékített, hanem a szeretet és bizodalom gyöngéd lánczai által is összefűzvé, országanyai indulattal boldogítani, százados hányattatásai s balszerencséje után a jólét és míveltség pályáján előbbre vinni őszintén ügyekezett, országos épségében pedig helyreállított. Negyven éves, áldásteli kormányának fentebb előadott történelme leghangosabb magasztaló beszéd a nagylelkű királyné nyilvános életére.

De magán életében is igen érdekes, szeretetre s tiszteltreméltó jellem volt ő. A léleknagyságot keresztényi alázattal, az erényt méltósággal a trónon kívül is szerencsésen tudta ő párosítani. Szíve jóságát alig lehet eléggé magasztalni: utolsó liktetéséig bő forrása volt az a szeretetnek. Fiatal korában, s míg arczát a himlő 1767-ben bájaitól, sugár termetét az elhizottság könnyűségétől meg nem fosztá, széles birodalmában egyike a legszebb nőknek, élénk, vidor kedélyű, melynek számára családjában is számos róza nyílt, kedvelője minden illendő éldeletnek s ártatlan mulatságnak; a női tetszvágytól sem volt egészen ment; a fényes, igéző öltözetben, tánczban, lovaglásban példánya volt udvari hölgyeinek. „Imádott“ férjének halála azonban 1765 óta egészen megváltoztatta kedélyhangulatát és szokásait. Azontúl mind szívben, mind külsőleg a gyászoló özvegy példányképe lön: gyász öltönyét haláláiglan megtartá; az udvari multságokban részt nagyon ritkán vőn egypár perczre; s legalább is minden hónap 18-kán, férje halála napján, meglátogatá annak sírját, s ott levetkezve minden földi nagyságból, imában, elmélkedésben tölt vala egyegy órát. A közügyek ellátásában eleitől fogva fáradhatatlan, azokba ezóta még mélyebben elmerült, folytonos munkában keresve magának szórakozást. „El vagyok árasztva a munkától, kezem az írást alig győzi“, — írta végévei valamelyikében Albert herceghez¹⁾. Mindig vallásos kedélyének e hajlama is nőttön nőtt,

¹⁾ Wolf: Aus dem Hofleben M. Theresia's 370.

s az áhítatosság külgyakorlataiban is mindinkább nyilvánult, özvegységében. A ki előtte, kivált végső éveiben, vallásos alakban mutatkozott, bizonyos lehetett kegyelmeiről, — mi-
ket különben is inkább hajlam, mint érdem szerint osztogat
vala, bár ezt sem hanyagolta el egyébiránt. E gyöngeségével
aztán számosan vissza is éltek. De ezen s más, ehhez hasonló,
gyarlóságai bizonyára elenyésznek női s fejedelmi erényei-
nek nagy száma mellett, melyek által ő, nemzetségének,
egyenes vonalban, utolsó ivadéka, valamennyi elődeit túlha-
ladta, s úgy egyes alattvalóit, mint népeit maga iránt őszinte
tiszteletre és szeretetre ragadta, örök hálára kötelezte le.

HUSZONEGYEDIK KÖNYV.

~~~~~
A NEMZETISÉGET S ALKOTMÁNYT

VESZÉLYEZTETŐ ÖNKÉNYES ÚJÍTÁSOK
KORSZAKA.

II József kormányja 1780—1790.

I.

II József, Mária Teréziának és Lothringeni Ferencz 1780. császárnak fia, a Lothringen-Habsburg dynastia sarjadékainak nyitja meg sorát. A vérkeverés által okozott változás a Habsburg-faj jellemében csak az első nemzedéken feltünőbb; a második nemzedék jellemében már kevés elem létezik, mely a Habsburg nemzetségnek is nem volt volna sajátja. Az új dynastia ugyanazon erkölcsi tulajdonokkal, ugyanazon hajlamokkal, erényekkel s gyarlóságokkal van felruházva, mint anyai törzse; ugyanazon elveket vallja, azon irányt követi, melyek a Habsburg férfi nemzetségnek valának sajátjai: a monarchia birtokával együtt az új ivadék a réginek erkölcsi tulajdonságait is átvette örökségül. — Kivételt csak József és testvére, Leopold képez. . . .

József kormányra léptéhez nagy remények, és nem kisebb aggodalmak csatlakoztak Magyarországon. Mind a korban, mind magában az ő egyéniségében volt elég ok, mely mind a kettőre feljogosíthatott: ő csodálatos vegyületét tünteti elő magában egy részről azon hajlamoknak s elveknek, melyek nemzetsége jellemében az alapvonásokat képezik; más részről azon eszméknek, azon szellemnek, melyek épen az ő ifjúsága éveiben fejlődtek ki, s néhány évvel

A korszellems
trónralépte-
kor.

1780.

trónra lépte előtt nevezetes fordulaton mentek át a nyugati Európában.

Az emberi szellemnek azon új iránya, mely a francia forradalomban oly rendkívüli hatalommal nyilatkozott, s Európa nemzeteit a vérkeresztségen vezette keresztül, József ifjúsága korában fejlett ki Franciaországban, s kezdett onnan egyébüvé is elterjedni. Az új, szabad eszmék, melyeket az aristokratia hatalmának gyönggítése végett eleinte maguk az uralkodók is pártolnak vala, nemcsak a bölcész II Frigyes porosz király, hanem némileg még Mária Terézia udvarában is divatosakká lőnek. Maga Kaunitz herceg a királyné főminisztere s a francia szövetség szerzője, számos tanácsnok társaival együtt, kedvelte és sajátjává tette a francia bölcészek, encyclopoedisták egynémely szabadelvű tanait; minek nemcsak számos politikai rendelet s keresztül vitt reform, hanem maga a köz nevelési ügy átalakítása is elégséges tanúsága. A szabadelvűség, ha nem is oly terjedelemben, mint a francia és porosz udvaroknál, némi tekintetben legalább a bécsi legmagasabb körökben is divatossá kezdte válni, daczára a kormány kényuralmának.

A francia szellemi mozgalomnak, mint tudjuk, két fő iránya volt, melyekbe minden egyéb felekezetek egybeolvadtak s melyek Voltaire és Rousseau neveire kereszteltettek. E két fő irány, mely e két nagy ember előtt is századokon keresztül szüntelen harcban áll vala egymással, az emberi természetnek örök dualismusát tünteti elő: az érzekiséget Voltairrel és az encyclopoedistákkal, az eszményiséget Rousseauval s az oeconomistákkal. Számos évig Voltaire philosophiája, mely a gazdagoknak, az élvadászóknak annyira kedvezett, volt a divatos tan. De néhány évvel József magánuralkodásának kezdete előtt a szigorú Rousseau tanai kezdének lenni népszerűbbekké. A keresztényi elvek kigúnyolása kiesett a divatból; XVI Lajos trónra lépte óta inkább a kormánynyal, mint a vallással kezdének foglalkodni a szellemek. Ha nem javultak is tán az erkölcsök.

legalább megszűnt a vásottsággal való hetvenkedés, a szabadoság negélyezése. Az erényt nem tették többé nevetőségessé, sőt mindenki óvakodék romlottság hírébe jöni. A szűkkeblű önzést undok jellemfoltnak kezdék tartani s gáncsolák mindenfelé: az emberiség, a jótékonyosság s kivált az érzékenység s könyörületesség forgott mindenki nyelvén, fűszerezé a napi iratokat, kíséré a terveket, még azokat is, melyek a kormánytól származtak. A legtevékenyebb könyörületesség tölté el a kedélyeket; a gazdagok semmitől nem óvakodtak inkább, mint érzéketleneknek tartatni. Mindenfelé csak a nagylelkűség műveiről beszélnek s jótékony czélokra intéznek vala gyűjtéseket. Még a hidegebb, anyagiabb irányú kedélyek sem maradának mentek az általános lelkesedéstől. Gazdasági társulatokat alkottak, hogy a mezei ipart, a parasztok sorsát javítsák; az urak jobbágyaik atyjaivá törekvének lenni, a királyi uradalmakban a robot eltöröltetett stb. Ábrándjában azt hitte a világ, az erények arany százada nyílt meg, s oly korszak kezdődik, melyben az emberī nemet mérő bölcsesség fogja kormányozni.

Ilyen volt a korszellem, melynek befolyása alatt József

József lelki irányá.

férfiúvá érett s elébb a császári, majd az osztrák és magyar trónra lépett. E tanok, ezen uralkodó szellem annál nagyobb hatást gyakorolhattak József lelki irányára, minthogy ő nemesak távulról nagy figyelemmel kísérte a külföld fejleményeit, hanem 1777-ben a XVI Lajos nejévé s francia királynévé lett nővérének Mária Antoinettenek látogatására menyén, april 18-kától máj. 31-kéig időzött Párisban, s ottléte alatt nagy érdekléssel tanulmányozá a közintézeteket, az igazgatást, az uralkodó szellemet. Hogy ezt annál fesztelenebbul tehesse, gróf Falkenstein neve alá rejtözve, s minden fejedelmi fényt s ünnepélyességeket mellözve, csekély kísérettel jelent meg a francziák fővárosában; köz vendéglőben szállt meg, egyedül vagy egy-két vezető kíséretében vegyült a nép közé, s észlelé, vizsgálá mind azt, miből magának tanulmányt, tapasztalatot szerezhett. Ott mulatásának

1780.

naplója ¹⁾ mutatja, hogy semmi sem került el figyelmét, mi arra bármi tekintetből érdemes vala.

De ezen külbefolyások mellett, mikhez még szomszédjának II Fridrik porosz királynak nagy hatású példáját is hozzáadhatjuk, magának Józsefnek szellemi s erkölesi tulajdonaiban is keresnünk kell annak okát, miért csatlakoztak annyi remények s aggodalmak egyszersmind hazánkban József trónraléptéhez. Ő a természettől kitünő észtehetséggel, élénk s gyors felfogással s nagy emlékező erővel vala felruházva, melyeket azonban hozzá nem értő, pedans tanítói, kik Batthyány Károly fő udvarmestere felügyelése alatt, gyermek korában melléje adattak, az épen nem fejedelmek neveléséhez alkalmazott, félszeg tanrendszer által inkább elborítani mint kifejteni törekedtek. Hogy csak egy példát hozzunk fel, a helyett, hogy a történelmet nagy vonásokban adták volna elő, s az abban uralkodó szellem érdekes fejtegetésével vonták volna ki a tanulságokat, melyek belőle egy nagy birodalom leendő fejedelmének számára meríthetők, annyira elhalmozták őt az egyes, apró részletek hosszú, unalmas előadásával, hogy szinte csömörletessé tették előtte e különben, kivált fejedelmeknek oly szükséges tanulmányt. S ily formán történt egyéb tudományok betanításával is; minek aztán az lőn következése, hogy József a tudományokat és tudósokat egész életében nem becsülte s méltányolta kellőképen, s utóbb azok segedelme nélkül, inkább gyakorlati úton, önállólag fejtette ki szellemét. E ferde tanmódszernek nagy befolyása lőn egy erkölesi tulajdonsága kifejlésére is, mely utóbb kormánya balfogásaiban nagy szerepet játszott: természetes makacssága kifejtésére. Batthyány, s kik melléje az ifjú főherczeg nevelését intézék, korán észrevették ugyan benne e sajátságot; de a helyett, hogy azt oly módon ügyekeztek volna irányozni, miszerint egykor férfias szilárdság váljék belőle, magától az anyától is gyámolítva,

¹⁾ Ld. ezt Gross-Hoffingernél: Lebens- u. Regirungs-Gesch. Joseph d. II. Archiv. IV, 130. köv.

inkább megtörni iparkodtak az önfejűséget, kényszerítvén őt, hogy saját, nem ritkán helyesebb nézetei s véleménye ellenére, az övéikhez simuljon; mi természetesen még inkább nevelte makaességát. Midőn nevelői figyelme alól kikerült, némileg anyja vette át az elébb általok játszott szerepet; ő is keményebben szokta vala éreztetni vele tekintélyét, mint többi gyermekeivel, s gyakran oly kívánatait is ellenzé, mik a fejlődő ifjúra különben üdvösen hatottak volna. Egyebek közt a hétéves háború alatt egyáltalában nem engedé meg, hogy, miként József kívánta volt, a táborba mehessen, nehogy igen harezias szellem fejlődjék ki a hadügy iránt különben is nagy előszeretettel viseltető főhercegeben. Azontúl a balsors csapásai is korán próbára tették József kedélyét. Huszonegy éves korában nőül vette Mária Izabellát, a spanyol Fülöp páрмаi herezeg leányát; de a forrón szeretett nőt már három év mulva kiragadta karjai közül a halál. Két gyermeke közül a második csak egy nap élt, az első nyolcz éves korában halt meg. Második házassága a bajor Jozefával nem volt szerencsés: József nem szerette a sem szép, sem élénkebb szellemű nőt, kivel, csak anyja akaratának engedve, kelt egybe. De két év mulva ezt is a sírba kísérte. József ezentúl nem nősült többé, eltökélve, csak a kormánya alá jutandó népeinek élni.

Mert a fonák nevelés nem oltotta ki kedélyében a jószívűséget, melyet a természettől nyert; s a tanulmányi rendszerének hiányossága daczára is kifejlett lángész magas fogalmakat képezett magának uralkodói hivatása felől. Maga azon viszony, mely közte s elébb nevelői, utóbb anyja, a császárné, közt létezett, míg egy részről makaességát s magába zárkozottságát neveli s mások iránt bizalmatlanná teszi vala, más részről arra ösztönte őt, hogy önerejéből fejtse ki szellemi tehetségeit; mi által aztán korán rendkívüli érettségre jutott. Midőn atyja halálával 1765-ben a császári trónra lépett, s a mély búba merült anyja által a német örökös tartományokban kormánytárrsá neveztetett, a huszonhat éves

1780.

férfiú ezen érettséggel az emberiség iránt oly hő szívet, népei boldogítása iránt oly élénk vágyat s munkakedvet párosított, s hivatása felől oly magas fogalmat hordott kebelében, minő a világtörténelomben is kevés, Magyarországnban Hunyady Mátyás óta nem ékesítette a fejedelmi széket.

Említők, hogy Ferencz császár halála után úgy látszik, mintha a mély búba merült Mária Terézia lemondani akart volna a kormány gondjairól, s az ifjú József nagyratörő lelkének egész erélyével ragadta meg a kormány rúdját, s az udvar életén is sokat változtatott, sokban eltérvén a megszokott szertartásoktól, általában egyszerűséget állítván azok helyébe. Említők azonban azt is, hogy az udvaroncok, a burocraták, a régi kormány emberei, — kik rémülettel látják vala az élénk, szinte nyugtalan kedélyű s újításokra hajló József lelki irányát, s hamar meggyőződtek, miképen az ő kormánya alatt vége lesz befolyásuknak, vége a sok kegyelmi díjnak, rokonaik előléptetéseinek s egyéb kegyosztásoknak, melyeket a császárnétól oly könnyű vala kieszközleni, — hevesen felzúdultak József ellen, s mindaddig ingerlék Mária Terézia uralkodási vágyát s féltékenységét, mígnem ez, különben hajlamaitól is vonatva, ismét maga vette át a megszokott kormányt, fiát attól egészen eltávolította; sőt, kegyencei által ösztönöztetve, vele néha szigorúbban is érezte a maga tekintélyét¹⁾.

József ezóta meggyőzhetetlen akadályokat lát vala gördíttetni munkavágya, lánglelkének tervei elébe; de anyja iránt példás tisztelettel viseltetvén, óvakodék okot adni a családi meghasonlásra; visszavonult tehát, várva az időt, midőn majd teljes hatalommal intézkedhetik. Az udvari eselszövények azonban, melyek háta mögött ellene mozgásba tétettek, a kormány szabályok, melyek az ő nézeteivel ellentektek, a hibák s hiányok, melyeket, látva bár, túrni kénytelenítettett, káros hatást gyakoroltak jellemfejlésére: ama-

¹⁾ Ld. Wolf: Aus dem Hofleb. M. T. 309. kövv.

zok még magába zárazottabbá s bizalmatlanabbá tették őt az emberek iránt, kikkel dolga volt; emezek tehetségeinek öntudatát, önbeesülését egészen az önhittség s elbizakodottságig fokozták; mi aztán nem ritkán nyilatkozott is mások lenezésében, véleményeik megvetésében. Anyjának, kormánya végszakában, még inkább mint az előtt, néha a túlságig menő kegyosztásai szintén hátrányosan hatottak kedélyére, benne, a természeténél fogva különben szintén igen jószívűben, némi keménységet fejtve ki, mely utóbb néha az igazság, sőt még a szigor határain is túllépett. A kormányügyekre kevésbé folyhatván be, s részint, mivel saját nézeteit nem igen érvényesítheté, befolyani nem is akarván, munkásságát ezen időben kiválólag, mondhatni egészen a hadügyre fordította, melyet anyja egészen reábízott. De az igazgatás ezen ágában volt is látszatja hatásának: a hadügyet ő, kivált Lascy tábornagy s főhaditanácsi elnök segítségével, az erő s kiképzettség oly fokára emelte, milyenen az még nem volt a monarchiában. A világosság azonban itt is árnyék kíséretében tűnik előnkbe: későbbi kormány s igazgatási modorára aligha nem volt annak is jelentékeny befolyása, hogy férfi korának legszebb éveiben, 25 éves korától 40-ig, majdnem kizárólag egy oly osztálylyal foglalkodék, melynek első s legszükségesebb szabálya a föltételetlen engedelmesség.

Azonban, egyedül a hadi szemlék s gyakorlatok, a sereg szervezése s várak építése, szóval a hadügy igazgatása koránt sem elégítheté ki József élénk, munkavágyó lánglelkét, s mind nyomasztóbbnak érzé helyzetét, mely őt, a hatalom forrásánál állót, abból meritnie nem engedé. Lelkében nagyszerű tervek derengének, a monarchia átalakítására vonatkozó. Szíve, kedélye, első szeretett nejének halála óta kielégítetlen, némi keserőséggel telt el. Ösztöneitől a tevékeny élet színpadára üzelve, szellemének csak azon gondolatokban s tervekben talált táplálatot, melyek az államnak egykoron általa kifejthető erejére s hatalmára, népeinek

1780.

boldogítására vonatkoztak. Szűknek érezte a tért Bécsben maga körül s csaknem minden évben utazásokat intéz vala majd a külföldre, majd a monarchia országai s tartományaiiba. Minden készület, minden eleve kitűzött irány nélkül, csekély kísérettel, kelt útjaira s járta be a monarchiát, hogy népei hiányait, szükségait, kívánatait személyesen lássa, hallja és tanulmányozza. A régi kormány emberei, megszokva a fejedelmet mindig fénynyel környezve látni, nem kevésbé dűzöztak ezen egyszerű utazások ellen, melyeket a fejedelem méltóságával megférhetetlennek tartának; de ő avval mit sem gondolt, e gánásokért elég kárpótlást találván a meglátogatott népek magasztalásaiban, melyek benne egy új boldogabb kor csillagát üdvözlék. Így utazta be egyebek közt Magyarországot is két ízben, 1768-ban és 1773-ban, minden irányban. Figyelmét ezen útain a közigazgatás egy ága, a népállapot legesekélyebb részlete sem kerülte ki; s azon szokása, miszerint kíséretétől gyakran elválva, magánosan utazott, s a szegények kunyhóiba is belépett, sok oly dolog ismeretéhez juttatá őt, mit különben a felség fénye elől elrejtettek volna. És így történt, hogy ez útain számtalanszor lón alkalmá, az erényt jótékony működéseiben, a hanyagságot mulasztásaiban, a gonoszságot sötét tetteiben, a tisztviselőket eljárásaikban meglepni, s velők jutalmazó kegyelmét vagy büntető igazságát éreztetni; más részről az emberi szívet, alattvalói jellemét, polgári, anyagi s erkölesi viszonyait, szóval országai mindennemű állapotát megismerni; s ezen magas érdekeken kívül az út fáradalmáiért magának néha víg kalandok, vagy a jótékonyosság s kegyosztás örömelelete által kárpótlást szerezni. Számtalan ily kalandjára vagy más tetteire vonatkozó monda forgott s forog talán ma is a nép száján ¹⁾. Magyarországon s a többi örökös tar-

¹⁾ Ime egypár ezek közül: 1773-ban az alföldön utaztában egy körösi paraszt az országúton egy szép fölnyergelt paripával várakozék reá, hogy avval őt megkínálja. Végre megérkezik József, egészen ma-

tományokon kívül, a külföld több országait is beutazta József. Már fentebb említők, hogy 1777-ben hat hetet töltött vala Párisban. Még elébb, 1769-ben, szintén gr. Falkenstein neve alatt járt Olaszországban; meglátogatta testvérét, Leopoldot, Florenzben, Karolina hugát Nápolyban; volt Romában, Turinban, Velenczében. Öt évvel később egy második utat is tett Olaszországba. Lengyelország felosztásának idejében kétszer találkozott II Frigyes porosz királylyal, kit, rég látni óhajtván, már első magyarországi utazása alatt is meg akart látogatni Slézia határain, hova a király épen ez okból tett vala kirándulást; de Mária Terézia akkor ebben, diplomatiiai tekintetekből nem egyezett meg. Ezen külföldi utazások ellen, mint Khevenhüller főudvarmester a maga

gánosan, egy középszerű postalovon. „Kire várakozol?” Kérdé tőle: „A császárra — lón a válasz — lovamat akarom alája adni.” — „Te balga, kell is a császárnak a te lovad, add azt én alám, látod, mily rossz gében kell nyargalnom.” — „Én adjam a lovamat az úrnak? Abból semmi sem lesz; nem ily embernek való e szép ló; ezen a császár fog ülni.” — „Tudom már mi a bajod, mondá erre József — nesze két arany, s add alám a lovat.” — „Tartsa meg az úr aranyait; hátha egész árát lefizetné od’adnám-e!” — „Ej te bohó ember, hát nem ismersz, hiszen én vagyok a császár?” — „Higye a ki bolond; biz’ ilyen is a császár! Menjen az úr dolgára.” — „No nézd hát! — mondá József felső öltönyét kigombolván, s mellén a csillagot megmutatván. „De evvel biz’ el nem bolondít engem az úr; ilyen csecsebecsét eleget láttam én már a városban; s azok csak nem voltak megannyi császárok.” — E közben megérkezett végre József kísérete, s a paraszt meggyőződván, hogy csakugyan ő a császár, lábaihoz borulva esdekelt bocsánatért, kérvén őt egyszersmind fogadná el lovát. A császár teljesíté kérelmét, s gazdagon megajándékozta őt ragaszkodásáért. — Erdélyben Medgyesen jártában, egy paraszt asszony, ki katona fijának elbocsátásáért könyörgendő, járult elejébe, így szólítá meg őt: „Jó napot császár uram! Kivánom, hogy még sokáig egészségben legyen. Mit csinál édes anyja, egészséges-e még?” József mind e kérdésekre szokott leereszkedésével válaszolt, s őt megajándékozván mondá, hogy útjaiban még soha senki más nem intézett hozzá kérdést édes anyja felől. Kikérdezvén őt aztán fia iránt, megigérete neki, hogy az pár hét mulva szabad leszen, mi valóban teljesült is. stb.

1780.

naplójában tanúskodik, eleinte sokat beszéltek a régi kormány emberei; de miután Kaunitz herezegnek semmi kifogása sem volt ellenök, a többiek is elhallgattak. Egy ily, akár a külföldön, akár a monarchiában tett útjáról sem tért meg József a nélkül, hogy nem öregbedett volna benne a reformok, átalakítások szükségének érzete, s hogy azokra némi terveket nem hozott volna magával.

De mennél inkább szaporodtak e reformtervek, annál kinzóbb lett reá nézve a tétlenség, melyre magát kárhoztatva érezte, annál élénkebb a vágy nagyratörő, dicsőséget s népei boldogítását szomjazó keblében, teljes hatalommal ragadhatni meg valahára a monarchia kormányát. Százada nagy fejedelmeinek, I Péter czárnak, s még inkább II Frigyes királynak, kiket magának példányul tüzött ki, fényes kormánytörténete, Pombal miniszternek Portugálban, Struenseenek Dániában, Tourgotnak, Neckernek Franciaországban megkezdett nagyszerű reformjai türelmetlen vágygyal töltötték el lelkét, követhetni példájokat a reformatori pályán. Meghíttjei több ízben hallottak tőle ilyféle türelmetlen nyilatkozatokat. De egészen negyven éves koráig kellett magába fojtania a heves ösztönt, mely őt reformatori terveivel a világ nagy szinpadára űzé. Vele született hevességén felül e körülmény lön aztán leginkább annak okává, hogy midőn végre a trón birtokába jutott, oly sietve fogott nagyszerű reformjaihoz, oly könnyelmű gyorsasággal rontotta le a közigazgatás egész fenálló gépezetét, s egymásra halmozott rendeletei által oly hirtelenkedve akarta előteremteni az új kormány-szervezetet; mintha érezte volna, hogy a végzet igen rövid időt hagyott neki roppant terveinek végrehajtására. A hevesség és türelmetlenség, elhamarkodás és erőltetés jellemzi egész reformatori pályáját: ő, kinek csak vetnie kell vala, arató is akart lenni; kinek csak csemetéket kell vala ápolnia, erős, nagy fákat óhajtott elővarázsolni, hogy azoknak árnyában még maga is nyugodhassék. Országainak átalakításával is úgy akart ő bánni, mint a bécsi Prater nevű

sétahelylyel, hova mindjárt felnőtt nagy fákat ültetett; feledé, hogy az erkölesi természetet sokkal kevesbbé lehet mintába szorítani, mint az anyagit, s hogy a kényszerítés, erőltetés multhatatlanul ellenhatást okoz, és a különben tán legüdvösebb újítást is megfosztja sikerétől.

A ezél, mely József szemei előtt lebeg vala, s melynek valószínűsítéséhez mindjárt a kormány átvétele után hozzáfogott, nem volt esekélyebb, mint annyiféle elemekből álló országait s tartományait egy szorosán összefüggő, erős, gazdag, hatalmas állammá tenni, melyben egyenlő alkotmány, egyenlő törvény, egyenlő igazgatás, egy nemzetiség legyen; mely a szellemi felvilágosodás, ipar és kereskedelem virágzata által az erő, jólét és függetlenség lehető legmagasb fokára emelkedjék; és ezen roppant állam igazgatása az igazságszolgáltatás és finanszügy lehető legnagyobb egyszerűsítése s központosítása, a hivatalok szervezése s egymásközi ellenörködése, a nevelésnek csaknem gépies egyenlősítése által oly rendszeressé s könnyűvé váljon, hogy a középpontból egymaga, legfőlebb néhány tisztviselő segedelmével elláthassa a nagy egésznek minden egyes részzeit, s azoknak kellő mozgalmát pusztá intések, rövid parancsok által igazgathassa; és ezen ekként összefüggő, ily gépiesen szervezett, egyedül az ő akaratának hódoló, felvilágosodott, gazdag, erős néptömeeggel minden külső akadályokat is, melyek akaratának útját állának, biztosan és könnyen legyőzhessen.

Kormányának
ezélja.

Ha meggondoljuk, hogy azon országok és tartományok, melyeket ő illetén egységes, centralisált állammá szándékozott átalakítani, tíz vagy tizenkét, egymástól szokások, erkölcsök, műveltség, uralkodó eszmék s előítéletek, nyelv, nemzetiség s történelmi kifejlés tekintetben egészen különböző népekből álltak: meg fogunk győződni arról is, hogy e terv, e ezél nemesak maga nagyszerű és merész; hanem szerzőjének kényúri hajlamairól, sőt zsarnoki jelleméről is, tesszen tanúságot, oly egyéniségnek mutatván fel őt, ki bár népei jóllétét, anyagi s erkölesi kifejtését tűzte ki zászlajára,

1780. azoknak nyugalmlát, megelegetését még sem kételkedik felforgatni, a maga dicsvágyának s uralkodási s reformatori szenvedélyének feláldozni. Mert ha ilyféle terv általában valósítható volna is, nem egy ember rövid kormányéletének, hanem hosszú időn keresztül következetes kormányok ügyes, óvatos törekvésének lehetne csak eredménye. A ki ilyesmit rövid idő alatt erőszakolni akar, multhatatlanul zsarnokká kell válnia; s legyen bármily lángész, bármily mestere a kormánytudománynak, ha rövid időre talán teremt is némi látszatos eredményt, előbb vagy utóbb de elmaradhatatlanul oly ellenhatást ébreszt, mely egész művét s avval együtt tán őt magát is megsemmisíti.

Józsefnél ennek annál multhatatlanabbul be kellett következnii, minthogy minden óvatosság s a szükséges előkészületek nélkül fogott a nagy munkához, s hanyat-homlok vágtatva akart a célhoz jutni. Erejét túlbecsülve s egyedül szándokai tisztaságára s jóságára támaszkodva, előleg sem elégséges munkasegégekről, sem arról nem gondoskodott, hogy a földet, melybe a magot elvetendő vala, előkészítse, a magot foganzásra, gyümölcsözésre alkalmassá tegye. Ő mindenben csak egyszerű parancsesal, s hol az elégtelen volt, kényszerítéssel akart célt érni a nélkül, hogy a népeket kellőleg felvilágosítsa, a tervezett reformot azok érdekeivel összekapcsolván, kívánatossá, uralkodó eszméihez, körülményéhez simítván, lehetővé tegye. Mi egyéb lehetett aztán ezen eljárás eredménye, minthogy újításait, bár azok nagy része magában véve igen jó s üdvös vala, nemcsak a nép, melynek felfogásával, eszméivel, sőt néha magasabb érdekeivel is ellenkezett, hanem maguk a hivatalnokok is, kik által azokat végrehajtatni akarta, gyűlöltek és sikerüktől megfosztani törekedtek. Az ellenzéssel azonban ő nem sokat gondolva, makacssága ösztönétől nem kevesebbé, mint szándokai jóságának öntudatától kényszerítésre, erőszakolásra ragadtatott. És, nemcsak az önzést, elfogultságot, előítéleteket akarta tervei szerint erőszakolni, hanem, miben őt nem

gáncsolni lehetetlen, még a történelmi jogot és birtokot, az állam alapjait képző szerződéseket s alaptörvényeket, a népektől szent ereklyeként becsben tartott alkotmányt, nyelvet, nemzetiséget sem tisztelte s méltatta figyelmére reformatori pályáján. Kényuralmi ösztöneitől, minden áron boldogítani vágyától elragadtatva, gyakran az emberek, helyzetek, viszonyok kellő ismerete nélkül, kiméletlenül rombolt le mindent, mi képzelt épületébe nem illett, még olyanokat is, mik tervei mellett bizvást fenmaradhattak volna. És így lön, hogy a miként hatáskörét tágította, újításait mind szélesebbre terjesztette vala, az ellenhatás is mind erősebbé, mérgesebbé lett; e harc pedig őt végre oly tömkelegbe bonyolította, melyből sem jó szándoka, sem fáradhatlan munkássága nem volt képes őt kivezetni; s rendkívüli tevékenységének csak nyugtalanság, keserűség, népboldogító törekvéseinek gyűlölet, ellenszegülés, lázadás lett mindenfelé eredménye, mely őt, a tantalusi munkába belefáradtat, végül arra kényszerítette, hogy sirja szélén önmaga semmisítse meg egész kormányéletének annyi áldozatba került művét.

II.

Kormányát József Magyarországon azon leirattal kezdette meg, melyet a királyné halálát követő napon a megyei hatóságokhoz intézett. Az ország alaptörvényei szerint az új királynak első kötelessége országgyűlést hirdetni s magát legfeljebb hat hónap lefolyta alatt sz. István koronájával megkoronáztatnia. Igen felöltő volt ennél fogva, hogy József az országgyűlésről, koronázásról, miként különben szokás vala, említést sem tett a királyi levélben. A királyi hatalomgyakorlatnak századok óta erkölesi bár, de határozott korlátokat vetett a felavatási hitlevél, melyet az új király, megkoronáztatása előtt kiadni s az alkotmány és törvények fentartását esküvel fogadni köteleztetett. És ez volt oka, hogy

Kormányra
lépte.

1780

a koronázást a nemzet mennél előbb végrehajtani oly aggodalmasan kívánta, miszerint ugyanazon alaptörvény érvénytelennek hirdeti a király rendeleteit, míg magát törvényesen meg nem koronáztatja. József azonban, ki már trónra lépte előtt elhatározta volt magát a magyar alkotmány átalakítására, sem kezeit a koronázat alkalmával mondandó eskü által megkötni, sem lelkiösmeretét az esküszegés bünsúlyával terhelni nem akarván, egyszerűen mellőzni szándékozott a koronázatot. E szándokát ugyan a nemzetben talán még senki sem gyanította; felöltő volt mindazáltal az országgyűlés és a koronázat megemlítésének mellőzése; s csak az nyugtatta meg némileg az ország rendeit, hogy József e leiratában kijelenté, miképen „minden udvari s országos kormánysszékeket ugyanazon hit, kötelesség és eljárási utasítás mellett, melyek azokat eddig is kötelezték, megerősíti, s az ország rendeit jogaik, szabadságaik s kiváltságaik sértetlen fentartásáról biztosítja.“ De az élesebben látókat, kik József újítási hajlamait ismerték, aligha már ekkor nem tölté el aggodalommal az, hogy míg az országgyűlést s koronázatot, az alkotmány megtartását s a törvényes kormányzatot egy szóval sem említi leiratában, nem feleli el szívökre kötni a rendeknek, hogy a megerősített kormánysszékek által kibocsátandó rendeleteit engedelmességgel fogadják, s a maguk előterjesztéseit ugyanazon kormánysszékek által juttassák fel a trón elejébe. Utóbb mindenki meggyőződhetett, hogy e királyi körlevél bevezetésül szolgált nagyszerű reformjaihoz. — Erdélyben József a három nemzet hódolatának átvétele végett 1781-ki aug. 21-kén, Preuss tábornagyról kir. biztossága alatt rövid országgyűlést is tartatott ¹⁾).

1781.

Takarékos-
sága.

Legelső rendeletei a nagyratörő császár jellemét, népboldogító szándokait híven tükrözik előnkbe s örömmel töltötték el alattvalói nagyobb részének szívét. A kincstárt József igen kimerült állapotban, sőt tetemes adósságokkal

¹⁾ Archiv des Vereins für Siebenbürg. Landeskunde II, 1, 190.

terhelve találta, mit részben legalább, Mária Terézia udvartartásának fénye, a számtalan kegyelmi, év- s pótdíjak okoztak. József ezt is, amazt is, mindjárt az első hónap folytában, szűkebb korlátok közé szorította. A szertartásoknak, pazar fénynek különben is ellensége, a javítást saját udvarán kezdte meg. A túlságos fényt onnan száműzte; az udvari személyzet számát tetemesen leszállította, az elbocsátottaknak érdemeik és szolgálatéveik arányában nyugdíjat rendelvén; a császári istállóban ápolt felesleg lovakat részint elajándékozta, részint eladatta¹⁾.

A takarékoság példáját udvarában ekként felállítván, az év- s nyugdíjak rendezése s az alaptalan kegyelmi s pótdíjak eltörlése által egyéb szükségtelen költségektől is megmentette a kincstárt. 1781-ki ápril 13-kán oly rendeletet bocsáta ki, mely takarékoságának nem kevesebbé, mint igazságszeretetének becsületére válik. A rendelet tartalma röviden következő: „Miután ő felsége észrevette, hogy a nyug- és kegyelemdíjak tárgyában nagy aránytalanság létezik, s míg férjes nők, gyermekek s más különben is eléggé ellátott egyéniségek kegyelemdíjakat huznak, az alatt sokan, kivált katonák, érdemlett nyugdíjat sem kapván, méltatlan nyomorban sanyarognak: ez okból a díjak iránt minden tartományaira nézve következő szabályok állapítottak meg ő felsége által: 1) A boldogult anyjától kiszabott szolgálati díjak változatlan maradnak ugyan; de 2) mind azon személyes pótdíjak s mellékes járulékok, melyek a hivatal vagy szolgálat rendszerinti díját meghaladják, a következő júliustól kezdve eltörültnének. 3) Hasonlókép megszüntetnek akkor minden nyugdíj-pótlékok is, melyek a szabályos mennyiséget felülmúlják, valamint azon egyének nyugdíja is, melyek

A nyugdíjak rendezése.

¹⁾ „Istállómban még tizenegy esődör van, írá egyebek közt a kancellárnak — melyeket Magyarországra szántam a lónemesítés végett; vitesse el ön tehát azokat, és osztassa ki azok közt, kik a lótenyésztés körül legtöbb buzgalmat fejtettek ki.“ József kézírata gróf Eszterházyhoz. Udvari államlevél.

1781.

érdemhiány miatt arra képesítve nincsenek. 4) Nyugdíjra ezentúl senki sem fog képesítve lenni, ki legalább tíz évig nem szolgált; s ezen esetben, ha nyugalomba lép, csak egy évi díjával, ha meghal, özvegye annak negyedével elégitte-tik ki egyszer mindenkorra. 5) Kik huszonöt évig feddhetetlenül szolgáltak, mind maguk mind özvegyeik szolgálatdíjok harmadát —, kik 25 évtől 30-ig, annak felét, kik 40-ig két harmadát —, ezentúl egész szolgálati díjokat huzandják nyugdpénzül; magában értetvén, hogy a kik rosz viseletök által lettek hivataluk folytatására képtelenek, a nyugdíjtól elesnek. 6) Két hivatal díját senki sem huzhatja; ki azonban megfeszített szorgalma által két, különben szükséges egyén hivatalát tölti be, az a kevesbbé díjazott hivatal jutalmának felét is huzhatja. 7) A havonként vagy naponként díjazott hivatalnokok özvegyei nyugdíjra képtelenek; 8) úgyszintén azoké is, kik hivatalaikat önhibájok miatt vesztették el¹⁾. A magán pénztárt, melyből Mária Terézia a kegyelmi díjakat osztogatni szokta, mindjárt trónra léptekor eltörülte.

A rendelet nem csekély zajt ütött a nyug- és pótdíjasok nagy seregében. Mária Terézia a számtalan pótlékdíjak daczára sem birt a hivatalviselőkben nagyobb tiszti buzgalmat felkelteni; József ellenben egyszerű díjak mellett is ernyedetlen munkásságot követelt, s nem akarta túrni a henyeséget, mely érdemetlenül hizlalja magát a birodalom zsirján; míg azonban ezt szigorúan sújtani szokta, elismert szorgalmú tisztviselőit érdem szerint nagyobb díjakkal is jutalmazta²⁾. Hogy pedig e körül tévedésbe ne essék, nem

¹⁾ A. F. Geissler: Skizzen aus dem Character und Handlungen Josephs des II. Halle. 1783. II, 37.

²⁾ A császári kabinetben dolgozó titkárok díja csak 2000 forint vala. Egykor József elővén a kabineti jegyzőkönyvet, ezt írta bele: „Szorgalmuk s titoktartásuk jutalmául titkáraim díját mától fogva 2000 frtra emelem.“ S a könyvben, melyet szóltanul tön félre, csak pár nap multával olvasták tisztjei a császári kegyelem-nyilatkozatot.

az avatatlan rokonok s pártfogók ajánlatai után indult¹⁾; hanem jól kiösmerni ügyekezett hivatalnokait. E végett már 1781 első napjaiban parancsot bocsáta minden elnök s igazgató tisztségviselőhöz, miszerint kötelességökké tétetett, hogy alattvalóikról ezentúl minden fél évben viseleti jegyzéket küldjenek fel hozzá, melyben a tisztségviselő minden viszonyait, házassági vagy nőtlen állapotát, gyermekei számát, díjmennyiségét, szolgálat éveit, megfutott tiszti pályáját, erkölcsi viseletét, hivatalbeli szorgalmát, hajlamait, képességeit, nyelvekben való jártasságát s egyéb tehetségeit is följegyeztetni kívánta.

Még nagyobb figyelmet és közönségesebb zajt okozott József egy másik rendelete, mely szintén 1781 elején bocsátatott napvilágra. Egész terjedelmében méltányolta ő az ember jogait a társadalomban; s miután emberszerető szive

---

¹⁾ Egy magas születésű nőnek ki gyermekei előléptetését sürgeté, így válaszolt: „Asszonyom, tudja ön, hogy én a nők társaságát csak pihenésül keresem dolgaim közt, s elveimet a szép nemnek soha fel nem áldozom, ajánlataikat ritkán s csak akkor hallgatom meg, midőn azok tárgya valamely érdemes férfiú, ki előttem úgy sem marad sokáig ismeretlen. Az ön két fia közül az idősb, ki csak 20 éves, már kapitány, az ifjabb kanonok Köllnben. Mit akar ön még? Talán bizony az egyiknek hadvezérnek, a másiknak püspöknek kellene már lenni? . . . Öszinteség az udvarnál, szigor a táborban, komolyság keménység nélkül, nagylelkűség gyöngeség nélkül, igazság mindenben. Ezek az én elveim asszonyom.“ — Még jellemzőbb egy levele Fürstenberg Károly Egon tartományi gróf nejéhez: „Asszonyom, az ön férje rom. birod. fejedelem s egyike az ország legtekintélyesebb férfiainak, — de Csehország kormányzója nem marad tovább . . . . Hogy erre okom van, elgondolhatja ön! — Nálam mindenkinek a maga helyén kell lennie . . . Általában mondanom kell még önnek, hogy Ausztriában ezentúl nem lesz úgy, mint hajdan vala. Én kül hercegeket nem tűrök udvaromnál, s egy némely nemesnek meg kell elégedni a hadnagyi ranggal, kinek ősei marsali botot bírtak s nagy hadakat vezettek. Férjét biztosítsa hajlamairól s emlékeztesse, hogy államügyekben egyenesen kívánok magamhoz iratni, s nem szokásom országügyekben nővel levelezni.“ Grosshoffinger: IV, 143. 147. 156. stb.

1781.

népei iránti kötelességeit is mélyen érezte: ellensége volt mindennek, mi az emberek szabadságát szükség nélkül korlátolja. A szellem felszabadítása egyike volt a kor kedvenc eszméinek. A közvélemény azt Francia- és Németországban már hangosan követelte. Az osztrák birodalomban s Magyarországon ennek szükségét még nem érezte ugyan a kevésbé kifejlett közönség; József mindazáltal, ki hírnevére a nagyvilágban sokat tartott, s egy felvilágosodott, szabadelvű, igazságos fejedelem hírére különösen igényelte: 1781 elején egy új sajtótörvényt hirdetett ki, melynek célja volt a szellemet bilincseiből felszabadítani. E rendelet, mind a mellett is, hogy gyakorlatilag tekintve hiányos és határozatlan, József érdemkoszorújának egyik legfényesebb gyöngye. Az előleges könyvvizsgálatot egészen nem törölte ugyan el; a könyvvizsgálati hivataloknak mindazáltal, melyeket, mint általában az egész sajtó-ügyet összes birodalmában, Chotek tanácsos felügyelésére bízta, szabályul tűzte ki, hogy ezentúl egyedül a jó erkölcsöket, a vallást s az államot sértő s általában olynemű iratokat akadályozzának meg a nyilvánosságra jutásban, melyek csak gúnyolnak és rontanak, de a felvilágosodást nem terjesztik, a tudománynak s államnak semmi hasznára sincsenek. Szabad nyomtatást engedett ellenben a kritikának, gáncsnak, nemcsak irodalmi munkák, szokások, intézetek, rendeletek, hanem személyek felett is, ha bár saját magas személyét illetnék is azok: egyedül azt szabván feltételül, hogy a szerző magát megnevezzék s állításaiért, ha szükség, a felelettelhet magára vállalja. „Ha rosszak e kritikák — úgymonda egykor, midőn panaszt hallott a szabad sajtó ellen, — maguktól feledésbe merülnek, ha ellenben jók, mindnyájan tanulhatunk belőlök.“

Az új sajtó-
rendelet.

E nyilatkozat maga is elég tanúsága annak, hogy a császár csak jót célzott rendeletével. Népei azonban még nem voltak megszokva leplezetlenül hallani a szabad szót. A magyar nemesség, melynek képviselői, mint fentebb emlí-

tők, az 1761-ki országgyűlésen Kollár Ádámnak csak némely nemesi kiváltságokat megrovó munkáját is oly heves kitörések közt kárhóztatták, a gondolatszabadságnak ily korlátlanságára még éppen nem volt megérve. Ez azonban nem volt volna baj, a szabad sajtó maga szokván beforrasztani az általa ejtett sebeket. Több kellemetlenség származott onnan, hogy az új sajtórendeletek igen hiányosak, a könyvvizsgálóknak adott utasítások pedig felette határozatlanok lévén, ezek önkényének nagy szélesség engedtetett. A cenzorok azonban eleinte egyáltalában nem voltak szigorúak, minél fogva a napi iratok nem sokára gombaszaporasággal árasztották el az irodalmat. És nem tagadhatni, azok nagy része üdvösen hatott a közönségre, az élet különféle viszonyaiban uralkodó előítéleteket, balvéleményeket s visszaéléseket korbácsolván. Voltak azonban olyanok is, melyek még a vallás szent tárgyait, a legtisztosb férfiakat s magát a fejedelem személyét is kiméretlenül sujtották. József maga, ebben is jó példát adva, annyira túlemelkedett e gúnyírók fölött, hogy azokat még akkor is tűrte, ha, mint a legtöbbel történt, névtelenül jelentek meg, és szerzőik ellen sem tétetett nyomozást. Egy ízben egy illetén gúnyírót, mivel előtte vádoltatott, végre maga elébe hivatván, ekképen szólta meg: „Ha ön az állam ellen írt volna, kénytelen lennék fejét leütetni; de mivel csak személyemet támadta meg, azért megbocsátok önnek. Hogy azonban tehetségeit czentül hasznosabbra fordíthassa, önt ezennel kabineti fogalmazómmá nevezem ki.“

De mások, kivált a püspökök, mind több panaszt emeltek az írói szabadság féktelensége ellen, s annak korlátozásáért ostromolták a fejedelmet. József végre engedett sürgető kérelmeiknek, s a könyvvizsgáló hivatalokat szigorúbb eljárásra intette; minnek azonban csak az lett következménye, hogy a könyvvizsgálati ügyben még nagyobb önkény és zavar álla be. Történt nem ritkán, hogy mit egy cenzor eltiltott, más azt szabadon bocsátotta; legkárosabbá vált

1781.

pedig az, hogy míg apróbb iratok a vizsgálaton könnyen átestek, a terjedelmesebb munkák nem ritkán hosszabb ideig heverték a vizsgálonál, mint a mennyi alatt készültek. Nevelte a bajt még az is, hogy a könyvvizsgáló hivatalok, kétségkívül helyesen, hatósággal felruházva nem lévén, a rendes törvényszékek pedig, melyeknek elébe a sajtó körüli panaszok kerültek, számos esetekben kellő tárgyismerettel nem bírván, gyakran igen méltánytalan ítéleteket mondtak az írókra. De mind ezek mellett is csak az elfogultság tagadhatná, hogy a szabadabban mozgó sajtó számtalan hibát, visszaélést s előítéletet szüntetett meg, sokféle jónak és szépségnek hintette el magvait s általában hatalmas lökést adott a nemesebb szellemi fejlődésnek.

Elvei az egyházat illetőleg.

Az újabb kor azon nagyszerű eszméje, mely a szabad államban szabad egyházat tűzött ki az emberi törekvések egyik fő czéljává, s melyet máiglan is egyedül az éjszakamerikai statusokban láthatunk megvalósítva, II József trónraléptekor még nem volt megszületve; vagy ha létezett is már a XVIII század valamelyik bölcsészének irataiban, a kor annak alkalmazására nem vala megérve. Mindenütt létezett még államegyház a maga előjogaival, kiváltságaival, s a kor fejleménye csak addig terjedt, hogy az egyház, mely eddigelé többé kevesbbé független hatalommal birt a fejedelmek s kormányaik mellett, a minden más hatalmat elnyelt s magába olvasztott statushatalomnak szintén alája vettessék, s különösen a katolikus országokban, Róma korlátlan uralma alól minden külviszonyaira nézve felszabadíttassék. E műtétel, mint említők, már az elébbi kormány alatt megkezdett; még nagyobb mérvben alkalmazá azt József központosítási törekvéseiben. Az ő nézetei azonban az egyház tekintetében sokkal tágasabbak, czélja magosabb volt mint melyet Mária Terézia kormányában észlelhetünk. Ő nem elégedett meg avval, hogy az egyházat minden külföldi befolyás, különösen Róma uralma alól kivonja s a statushatalomnak alája vesse; ő azt egyszersmind a felvilágosodás, a

népmíveltség iskolájává is szándékozott tenni, s e végett annak kebelében mind azon intézeteket is eltörölni, megsemmisíteni ügyekezett, melyek a felvilágosodásnak útját állják, s melyeket nem vélt hasznosíthatni a köz műveltség és jólét előmozdítására. E czélokot ő világosan kijelölte ama levelében, melyet az 1781-ki októberben a Rómában székelő követehez, Herzán Ferencz bíbornokhoz, intézett; s kijelenté egyszersmind azt is, miképen gondja leszen reá, hogy a kormány felügyelése alatt felállítandó közös papnöveldekben, az épületnek, melyen munkálkodik, tartósságot szerezzen, tartományaiban az egyház a felvilágosodás iskolájává, a papság annak buzgó apostolává legyen. „Így, — úgymond egyebek közt — megvagyunk győződve, valódi keresztényekké leendenek, s még unokáik is áldani fognak, hogy őket a kevély Róma hatalmának elnyomó súlya alól felszabadítottuk.“

Ezen újításaiban József leginkább azok tanácsai után indult, kik, Hontheim Miklós elveihez ragaszkodva, a püspökök hatóságát a pápai hatalom ellenében erősíteni óhajtották, s evvel együtt a jezsuitismust, fanatizmust és a szerzetesi előítéleteket bátran megtámadták. Ilyenek valának az egyháziak közül Rautenstrauch, de Terme, Vittola, a világi rendből Molinari statustikár, Sonnenfels és Born tanácsosok stb.

Az említett czélt illetőleg József, 1781 tavaszától kezdve, számos rendeleteket ¹⁾ bocsátot ki, melyek nemcsak alattvalóit, hanem egész Európát bámulatra ragadták, s amazokat e felett elégtelenségre, panaszokra is ébresztették. Mindenekelőtt birodalma egyházmegyéinek és szerzeteseinek viszonyait Rómával fogta szabályozás alá. „Azon hatalomteljességnél fogva, — így szól a marc. 24-kén kiadott rendelet — melylyel az egyházi ügyekre nézve, kivált Magyar-

Az egyházi viszonyokat szabályozó rendeletei.

¹⁾ Ld. ezeket: Collectio Resolutionum regiar. in mater. Commiss. ecclesiast. elszórva az I és II kötetben.

1781.

országban, mint apostoli király, felruházva van, a közjó tekintetéből eredő igen fontos okokból, tetszett ő felségének, hogy azon kapocs, mely a tartományaiban lakó szerzeteseket a külföldi szerzetes házakkal s előljárókkal, nevezetesen a Rómában létező szerzetbeli főkormányzóval eddig összekötötte, a jövőben végkép megszűnjék, s a szerzetek kizárólag az illető megyés püspökök kormánya s hatósága alá tartozzanak.“ Megtiltotta ennél fogva a szerzeteseknek mind a pénzküldeményeket külföldi előljáróikhoz, mind az egyházi könyvek behozatalát, s ezeknek ben az országban nyomtatását rendelte meg. Követé ezt néhány nap mulva más, még fontosabb rendelet, melyben parancsolja, hogy a római szent széktől kibocsátott minden bullák, brevek s más okiratok, mint melyek az államra kétségtelen befolyást gyakorolnak, a királyi helybenhagyás, az úgynevezett „tetszvény“ megnyerése végett kihirdetésök előtt ezentúl a kir. helytartótanács által ő felsége elejébe terjesztessenek. Utóbb azon két pápai bullát, melyek kezdő szavaikról „In Coena Domini“ és „Unigenitus“ ezim alatt ismeretesek, mint a melyek a fejedelem és püspökök jogait s tekintélyét lényegesen sértik, nemesak eltiltotta, hanem az egyházi könyvekből is kitépetni parancsolta, rendelvén egyszersmind, hogy azokról se támadólag, se védelmezőleg senki szót se tegyen. Másrészt pedig felszólítja a püspököket, hogy a hivataluk természetéből folyó jogaikat, a római curia hatalomterjeszkedési ellenében, szabadon s erélyesen gyakorolják, s Rómába ezentúl se bűnbocsánati, se házassági ügyekben engedményekért s más kegyelmekért és czímekért ne folyamodjanak. Azon eskü formája helyett végre, melyet az újdön kinevezett püspökök a pápa iránt letenni szoktak volt, új esküformát szabott, mely szerint az illetők ezentúl né a pápa, hanem a király iránt kötnék le magukat hűségre s engedelmességre; a pápa irányában csak az egyházi törvény által előszabott, canonica engedelmesség fogadalmát hagyván ép-ségben.

Azt hitte József, hogy a püspökök ezen rendeleteket, melyek a római curia által rég megkorlátolt hatalomkörüket helyreállítják, kedvesen veendik; nem csekély boszúsággal olvasta ennél fogva azon nagy terjedelmű feliratot, melyben Batthyány József bíbornok s esztergami érsek, a maga s társai nevében, a sajtó s egyházi ügyekre vonatkozó királyi rendeleteket czáfolva s gáncsolva, kijelenté, hogy, bízva a felség kegyelmében, azokat eddigelé ki nem hirdették, s meggyőződésük és lelkiösmeretük sérelme nélkül, ki sem is hirdethetik. De József kérlelhetetlen maradt, s oly értelemben válaszolt, miszerint „rendeleteit komoly megfontolás s több jámbor és böles egyházi férfiú javallása után bocsátotta közre. Távol van tőle, hogy alattvalói lelkiösmeretét kényszerítse; s azért, mint már egyébkor, úgy most is újra kijelenti, hogy azoknak, kik lelkiösmeretöket a kiadott rendeletek iránt megnyugtadni, azoknak teljes készséggel engedelmeskedni nem képesek, szabadságot ad hivatalaikról lemondani s tartományaiból kiköltözni. Egyébiránt ismételve kijelenti akarátát, hogy ama rendeleteket meggyökben haladék nélkül hirdessék ki; mert el van tökélve azokon semmit sem változtatni.“ E végett a püspököknek újabban is megküldette a kérdésben forgó rendeleteket, egyszersmind némely újabbakat is kapcsolván hozzájuk a szerzetesek igazgatása, fegyelmök s gyülekezeteik tárgyában.

A püspökök azonban annál kevesbbé lőnek hajlandók engedelmeskedni a császár parancsának, mivel időközben ennek egy más rendelete is érkezett hozzájuk, mely kedélyeiket még inkább felháborítá, amazoknál, véleményök szerint, még sérelmesebb lévén a kathol. egyházra. A protestansok, felbátorítva Józsefnek az egyházi ügyekben tett intézkedései által, folyamodást nyújtottak be hozzá, könyörögvén: vetne valahára véget az ő százados sérelmeiknek is, és helyezné őket vissza hajdani törvényes jogaik élvezetébe. József, válaszul e folyamodásra, 1781-ki októb. 25-kén ama

A türelmi
rendelet.

1781.

híres türelmi rendeletet ¹⁾ tette közzé, melyben, előrebocsátván, hogy a lelkiösmereteket kényszeríteni a legigazságtalább s ártalmasabb dolog, a keresztényi szeretet szülte kölcsönös türelemből ellenben mind az egyházra, mind magára a vallásra nézve is csak haszon áradhat: kijelenti, hogy e türelmet birodalmában megalapítani elhatározott akarata. A rendelet főbb pontjai ím a következők: 1. A két evangélika és a görög n. e. vallásfelekezetek hívei ezentúl ott is szabadon tarthatják istentiszteletüket, hol az eddig a törvények s kir. rendeletek értelmében tilos vala. E végett, hol közölök száz család él, mindenütt építhetnek imaházakat, lelkészlakot és tanodát. 2. Az evang. vallásfelekezetűek ezután mindenütt lakhatnak, szerezhetnek házat s telket, nyerhetnek polgárjogot s hivatalt; vallásukkal ellenkező esküformára pedig schol sem kényszerítettnek, lelkészeik a kath. püspököktől függetlenek. 3. A vegyes házasságoknál minden hitkötelezvények megszűnnek: ha az apa katolikus, minden gyermeke az ő vallását kövesse; ha pedig protestans, a leánygyermek az anya vallásában neveltessenek. 4. Az evang. lelkészek a kathol. egyház fejeitől ezentúl semmi függésben sem lesznek. 5. Vallása miatt senkit semmi módon nem szabad háborgatni. 6. Hol iskolájok nincs, gyermekeiket járathatják kath. iskolába. Panaszai az új tanrendszer ellen meg fognak vizsgáltatni.

E türelmi rendelet igen felizgatta a kathol. egyház főnökeit; s nemcsak újabb feliratokat intéztek ellene a császárhoz, hanem miután, azokat sükeretleneknek tapasztalták, annak életbeléptetését is tehetségök szerint gátolni, legálább nehezíteni ügyekeztek. A püspökök s káptalanok közt

¹⁾ A rendeletet eredetileg a cancellaria készítette, de József azt több e végett megkérdezett államtanácsos véleménye és saját érzelmei szerint sokban megváltoztatta; az így átalakított rendeletet pedig három nappal kibocsátása előtt még egyszer közlé gr. Eszterházy Józseffel. A császár kézírata a grófhoz. 1781. októb. 22. Udv. államlevéltár.

sűrű levelezés keletkezett, s úgy azok és más papok, mint a szerzetesek a világiakat is felizgatni törekedtek. Nemsokára tehát ezek közül is számosan annál hangosabb panaszokat emeltek a türelmi s egyéb vallásügyi rendeletek ellen, mivel a türelmi rendelet a hivatalokra a protestansoknak is akadálytalan útat nyitott. Több vármegyék, kivált a melyekben püspökök viselték a főispáni hivatalokat, panaszos feliratokban jelentették fel aggodalmaikat, melyeket bennök az uralkodó kathol. egyháznak nem különben, mint az ország törvényeinek e rendelet által vélt megsértése támasztott.

De nemcsak a katolikusoknál talált ellenszenvre a türelmi rendelet; a protestansok sem voltak avval egészen megelégedve. Ők azt reménylik vala, hogy a szabadelvű császár mind azon korlátokat szétszórandja, melyekkel vallásgyakorlatuk egy század óta megszorított; mi azonban nem valósult. Sokakban már maga a rendelet homlokán lévő türelem szó is aggodalmat keltett; nem örömet hallák, hogy vallásuk, mely országos törvények által bevettnek neveztetik, a rendeletben csak türtnek czímeztetik. Nevelé aggodalmaikat az, hogy a helyreállott szabadságot sem látták a jövőre eléggé biztosítva, mivel József elődeinek ellenkező rendeleteit nem törülte el forma szerint, s e kedvezéseket csak kivételek gyanánt, s nem is törvény ereje által, hanem egyedül királyi kegyelemből adta nekik. Némely szem szűrő terheik továbbá, — minő volt például a stóladíj, melyet a protestansok is fizettek a kath. lelkészeknek, az új rendelet mellett is fenhagyattak. Panaszosan említék végre azt is, hogy a türelmi rendelet a kedvezések mellett olyanokat is parancsol, mikhez a nyert szabadságok árán sem valónak hajlandók simulni: szabadságot nyertek, például, iskolákat állítani, de oly feltétel alatt, hogy azokat a kormány által szabályozott kathol. tanodák mintája szerint rendezék; hol pedig tanodák nincsenek, gyermekeiket a kathol. iskolába küldjék.

A helytartótanács maga is késedelmeskedett kihirdetni

1781.

a türelmi rendeletet, s hogy azt végre megtegye, ismételt paranesnak kellett hozzá küldetni. Végrehajtása azonban egyháziak s világiaktól egyaránt sokfélekép megnehezített, nem ritkán meg is gátoltatott. Szepes, Hont, Nyitra, Trencsény és Pozsony megyék nyiltan kijelentették, hogy azt végrehajtatni nem engedik. Mind e megyékben, mind másutt is nem egyszer történt vala, hogy midőn a protestans községek a királyi rendelet engedménye szerint imaházat, paplakot, iskolát építeni szándékozván, engedelemért, mint kell vala, a helytartótanácshoz folyamodtak; a kormánysszék pedig a község lakosainak számáról s tehetségeiről az illető megyei hatóságtól tudósítást kívánt: ez oly értelemben írta meg azt, hogy a kormánysszék a folyamodók kérelmét a kir. rendelet értelme szerint visszautasítani kénytelenített. Hasonlókép Horvát- s Dalmátország, úgyszintén több kir. város is makacsul ellenszegült annak, hogy kébelökben protestansok telepedjenek le s házat, telket szerezzenek.

Azonban József az egyháznak nemcsak azon viszonyaira terjeszté ki szabályozó rendeleteit, melyekben azt az állam, a római curia s a többi vallásfelekezetek irányában találta; ő az egyház fegyelmét, szertartásait is több tekintetben reformálni szándékozott. E részben a vallási fogalmak tisztítása, az előítéletek, az ábrándos vakhit megszüntetése állott czélul szeme előtt. Rendelte egyebek közt, hogy a vallási meneteknél szokásban lévő, de a vallás komolyságával és szentségével meg nem férő túlságos pompa, s kivált a czéhbeli iparosoktól e meneteknél viselt, inkább színházi mulatsághoz, mint istentisztelethez illő, szeszélyes ruházat, a zászlaik körül csinált inkább világi, mint egyházi zene a jövőre megszűnjenek. Egy más rendelete által még ugyanazon 1781-ki év végén meghagyta a püspököknek, hogy az egyházi búcsúk (indulgentiae) tárgyában a szerzetesektől elkövetett visszaéléseket tüstént szüntessék meg; a népet a búcsúkról az egyház valódi értelmében oktassák s világosítsák fel. Hasonlókép az úgynevezett tertiarusok, a Jézus

szivéről czímzett s más ilyenemű társulatokban divatozó visszaéléseket belátásuk szerint, ha szükség volna, még kárhatalommal is, szüntessék meg.

Józsefnek az egyházi ügyekben eddigelé kibocsátott rendeletei sokakban, kivált az egyház fejeiben nagy aggodalmakat ébresztettek, nem ugyan mindig maga a rendelet lényege miatt, minek hasznos voltát a vallásra s egyházra nézve szintűgy nem lehetett kétségbe vonni, mint szükségességét az állam tekintetében, hanem inkább a modor miatt, melylyel ezen újításokat végrehajtotta. S e modor valóban nem is volt alkalmas arra, hogy az újítások iránt rokonszenvet ébresztsen s azok keresztülvitelét könnyítse. Ha József a maga terveit a püspökökkel előleg s egész terjedelmökben közlötte s őket akarátának teljesítésére szelídebb módok által ügyekezett volna megnyerni, annyi ellenzésre s a végrehajtásban annyi akadályra bizonyosan nem találánd vala részökről. De így, mint tön, bár rendeleteit mindig okokkal támogatá, az önkény vádját el nem kerülhette. S e tekintetben míg József tiszta és jó szándokainak, népeit felvilágosítani s boldogítani vágyó szivének igazságot szolgáltatunk: másrésről az egyház fejeinek aggodalmait is szükséges méltányolnunk. A szokatlan hatalomgyakorlat, melylyel ő e rendeleteiben az eleve meg sem kérdezett, folyamodásaikban soha meg nem hallgatott püspököket meglepte, — bár ezeknek sem hatalomkörét eddigelé nem korlátolá, sőt a pápa irányában még inkább tógította is; sem anyagi érdekeiket nem sérté, — elmaradhatlanul ellenzést kelt vala föl, mely aztán minden elutasított feliratnál szükségkép növekedett s ellenszegülésre ébresztett. Ehhez járult, hogy az egyház körüli újításait ő nem egyszerre s egész terjedelmökben, hanem külön időkben, rendszertelenül kibocsátott egyes rendeletekkel kísértette meg; mi a papságban szintűgy mint más katolikusokban gyanút ébresztett, hogy a fejedelem nem éretten átgondolt terv, hanem szeszély szerint, könnyelműen rendelkezik. Kik vallásukhoz buzgón ragaszkodnak

Oppositio a
vallási rende-
letek ellen.

1781.

vala, nem ismervén a fejedelem egész tervét, nem látván a határt, a meddig haladni szándékozik s a melyen túllépni nem akar, feljogosítva érezék magukat, a meggyőződésök szerint törvénytelen hatalom túlcsapongásai ellen védeniök egyházukat. Hasonlókép a szerzetesek, kiket a Rómában lakó főigazgatójok iránt eskü kötelez vala, inkább hajlának, esküjökhöz híven, ennek mint a császár parancsainak engedelmeskedniök; minél fogva összeköttetéseiket római előljáróikkal, bár titkon, még azután is folytatták; sőt a székely tartományi ferencesek, Erdélyben, a szerzet törvényei által előszabott gyülekezetöket is nyilván a Rómában lakó főnök nevében hirdették ki. A szerzetesek ilyféle engedetlensége ellen szigorral lépett fel ugyan József; de mivel rendeletei sikerében mind addig maga sem bizhatott, míg ezek főnökeiknek mondott esküjöktől fel nem oldatnak: mind ezt, mind egyéb rendeleteinek jóváhagyását újabban is sürgetteté a pápánál.

A pápa látogatása.

József ezen s hasonló újításai senkire sem hatottak érzékenyebben, mint magára VI Pius pápára. Ő szentségének legfájdalmasabban esett az, hogy József a Lombardiában s más olaszországi birtokaiban létező püspökségek, apátságok s prépostságokra nézve a kinevezési jogot, mit eddigelé a szent szék gyakorolt vala, szintén magához ragadta. Ezen újításokat a pápa úgy levelei, mint a bécsi udvarnál lévő követe, Garampi bíbornok által eleitől fogva nem szűnt meg ostromolni; miután pedig meggyőződött, hogy ez úton ezélt nem érhet, eltökélte magát, személyesen Bécsbe utazni József látogatására. December 15-én kelt levelében tehát tudtára adá, hogy vele, mint atya fiával, személyesen kívánna értekezni azon újítások felől, melyek keserűséggel töltik el atyai szivét. A császár erre január 11-kén 1782-ben oly értelemben válaszolt, hogy e rendkívüli látogatást ő szentsége különös jóvoltának jeléül fogadja ugyan; egyébnek azonban nem tekintheti azt, mint, hogy a pápa e látogatás által egyszersmind annak is bizonyítványát akarja adni, mily buzgón

1782.

kiván vele közreműködni abban, hogy tartományaiban a vallás, az isteni tisztelet s a népoktatás gyarapodásnak induljon. Kijelenti egyszersmind azt is, miképen azon intézkedésekben, melyeket a vallás előnyére, az egyházi fegyelem javítására, jogos fejedelmi hatalmából, érett megfontolás után tett, oly annyira helyes elvekből hiszi magát kiindultnak, hogy azokról őt lebeszélni s más irányba tereltetni nem tartja lehetségesnek. A pápa mindazáltal, kinek ékesszóllásától s rábeszélő tehetségétől a bíbornokok testülete, a császár e nyilatkozatának daczára is, jó eredményeket várt, szándékánál megmaradván, útra kelt. A császár őt marcius 22-kén Németújhelynél, a lehető legnagyobb tisztelettel fogadá s kíséré be székvárosába. A magas vendég négy hétfig időzék Bécsben, hova a magyar püspökök közül is tizenhárman jelentek meg tiszteletére. Ő több ízben személyesen óhajt vala értekezni a császárral; de József arra nem hajlott, s a miniszterek által, vagy írásban kívánta folytatatni az ügyek tárgyalását. Az értekezletekben jelentékeny részt vón Batthyány primás, Patachich kalocsai érsek s Eszterházy Károly egri püspök is. József velök annyira meg volt elégedve, hogy a pápának april 21-kén történt elutazása után harmad napra a primást Sz. István rendjének gyémántos csillagával, a kalocsai érseket ugyanazon díszrend nagy keresztjével ajándékozta meg. Célját a pápa minden törekvései daczára sem érte el: József a dolgok lényegét illetőleg szilárdul megmaradt a maga rendszerénél, csak némi mellékes kérdésekben hajlott némi engedményekre, vagy módosításokra, úgymint: megegyezett, hogy a püspökök engedményezési hatalmat, a rokonságban lévő házasulókra nézve, egyszer mindenkorra szerezzenek maguknak a római széknél, — mi által ez jogát legalább a jövőre megmenteni vélte; megegyezett abban is, hogy az újdön kinevezett püspökök esküt a pápának is mondjanak, de egy újonnan készült forma szerint; nem ellenzé azt sem, hogy a szerzetesek tartományi főnökei a maguk megválasztatását tudtára adhassák

1782

a Rómában lakó főigazgatónak, de ettől semmi jogot vagy hatalmat nem kérhetnek, nem fogadhatnak el, stb.

Egyéb rendeleteit mindazáltal a császár újabban is megerősítette s végrehajtatni parancsolta. Ezek közé tartozik egyebek közt némely szerzetek eltörlése a birodalom határaiban, mi iránt még januárban (1782) kiadta volt parancsait. Ezek szerint előbb a kamalduliak, karthausiak, tertiarusok, a klarisszák, kapuczinák, augusztinák s a ferenczes apácák; utóbb aztán a benezék, prémonstreiek, cisterciek, karmeliták, paulinusok szerzetei is eltörültettek. Magyarországon összesen 134 férfi szerzetes kolostor —, melyekben 1484 szerzetes, és hat apácza-zárda, melyekben 190 szűz élt, töröltetett el¹⁾. Az eltörült szerzetek ingó vagyona, azon kívül, mit a szerzetesek nyugdíjok mellé személyes szükségük fedezésére magukkal vihettek, úgy a templomi ékszerek s más eszközök árverés útján adtak el. A begyűlt pénz²⁾, valamint az ingatlan vagyon is, egy vallási pénztár alapítására fordított, melynek célja volt, az eddig eléggé el nem látott s nagy számmal alapított újdön lelkeszségek díjainak fizetése.

Egyéb vallási tárgyú rendeletei.

A szerzetek eltörlése azonban nemcsak az érdekelt szerzetesekben s apácákban, — kiknek kolostoraikban élvezett kényelmét a számokra kirendelt csekély évdíjak nem pótolhatták, hanem a világiak vallásosabb részében is rémületet, zúgolódást ébresztett. Sérté sokak vallásos érzetét, hogy a magukat istennek szentelt férfiak s nők kolostoraikból kiűzettek és szétzaklatott nyájként bolyonganak; hogy a templomi szentelt ruhák s edények és más eszközök, kereszttek, kelyhek, képek, ereklyék stb. nyilvános árverésre bocsátva,

¹⁾ Maradt még egy 1787-ki jul. 25. készült kimutatás szerint 3736 kolduló s 988 nem kolduló szerzetes és 337 apácza.

²⁾ Följegyezve találjuk, hogy egyedül Sz. Pál remetéi gazdag, magyar szerzetének 37 házából ingó vagyonban tíz millió, a szerzet ingatlan javainak évenkénti jövedelméből pedig 203600 forint folyt a vallási pénztárba.

zsidók által is körülhordoztattak, rendeltetésökkel ellenkező czélokra fordítottak. És miután József, a kolduló szerzeteket meghagyván, csak a javakkal gazdagon ellátottakat törülte el, — bár a február 28-kán kibocsátott rendeletben kijelentette, hogy a szerzetek javaiból világi czélokra semmit sem fordítand, hanem összes vagyonukat, a lelkészek illőbb díjazására, a vallási pénztárba téteti, a gyanút mindazáltal még sem háríthatta el magától. Még gúnyképek is jelentek meg, azt ábrázolók, miként foly át a pénz a vallási pénztárból a hadügy pénzes ládáiba. Mások, kiknél az eltörölt szerzetek tőkái kamatra letéve voltak, a kölesönt most lefizetni —, s többen közölök, készpénzök híjában jószágukat is eladni kényszerítettvén, panaszokkal tölték be az országot.

Ezen s az 1782 folytában kibocsátott egyéb egyházi tárgyú rendeletek annyira felizgatták a vallás buzgóbb hiveit, hogy a császárt vallástalanságról vádló szózatok már nyilván is hallattak. Mások azt híresztelték, hogy a császár avval mit sem gondol, bár mily vallást kövessenek alattvalói; sőt kedvére volna, ha a katolikusok is az evang. vallásra térnének. Hogy ily s hasonló beszédek a népben már hitelre találtak s háborgatták a lelkiösmereteket, eléggé bizonyítja az, hogy József kényszerítve érzi vala magát azoknak ellenmondani s a május 24-kén (1782) közzétett okmányában kijelenteni, hogy „e szózatok merő rágalmak, s ő az uralkodó és egyedül üdvezítő kath. vallást mindenkor annyira szívén hordja, miszerint, bár a másként hívőket arra kényszeríteni éppen nincs szándokában, még is nagy örömet okozna neki, ha minden alattvalói meggyőződésből katolikusokká lennének“. De ezen nyilatkozat sem a kedélyeket nem volt képes megnyugtanni, sem a császár iránti véleményeket nem változtatta meg a közönségben; sőt most meg a protestansok kezdének panaszkodni, hogy vallásuk iránt méltánytalan, s elfogultnak, hitábrándosnak kiáltozák őt.

És valóban nem is lehet Józsefet vallástalanságról vagy csak vallási közönyösségről is vádolni; sőt az újabb kor

1782.

fogalma szerint még igazán szabadelvűnek sem mondhatni őt a vallás tárgyában. Igaz, hogy ő ellensége volt a hitábrándnak s a középkor sötétségéből leszármazott előítéleteknek; annyira mindazáltal még sem emelkedett fel, hogy a különböző vallásfelekezetek egymás iránti viszonyait az egyenlőség alapjára fektette, vagy épen a szabad államban szabad vallást akart volna. Ő nem egyedül a polgárt, hanem az egyik vagy másik hitfelekezetnek tagját is tekinté alattvalóiban, s a vallás különfélesége szerint a jogot és igazságot is külön mértékkel osztogatá nekik. A katholika vallást, bár némi előítéleteket eltiltott s Róma befolyását, politikai célokból, korlátolta, ő is még mindig uralkodó statusvallásnak s egyedül üdveztőnek nevezte, míg a más vallásbelieknek csak türelmet biztosított. A francia bölcseket is, bár némely politikai és statusgazdászati tanaikat elfogadta, épen vallástalanságuk miatt gyűlölte. Előszertetéről a kath. vallás iránt, fentebb idézett szavain kívül, elég tanúságot tesznek ama rendeletei is, melyeket a hitváltoztatás tárgyában kibocsátott; s melyek egyszersmind azt is világosságba helyezik, mennyire külön mértékkel élt a különböző vallásuak iránt. A kathol. egyházba térést némi formaiságok mellett még a kiskorúaknak is megengedte; ellenben az e vallásból kitérők gyermekeit nagykorúságokig a kathol. vallásban neveltetni, magukat az áttérőket pedig, bár az elébb divatban volt pörös kereset s méltatlan bánásmód alól fölmentette, az áttérés megnevezése végett, még is valamely kolostorban, vagy más alkalmas helyen, a kathol. vallásban való hat héti oktatás alá vettetni parancsolá; a deistákhoz, azaz, a sz. háromságtagadókhöz s egyéb, a türelmi rendeletben nem jogosított felekezetekhez csatlakozni akarókat pedig épen 24 botcsapással büntettette. Míg azonban ekként a kath. egyházat a többi felekezetekkel szemközt mindenben előnyösíté, voltak egynémely rendeletei, melyek minden felekezetben egyaránt elégületlenséget és zajt keltettek. Ilyen p. o. az a rendelete, mely szerint, az enyészet

gyorsítása s fakimélés végett, a halottakat ezután, koporsók helyett zsákokba dugva, parancsolta eltemettetni. Ezen rendeletet mindazáltal, melynek közzétételekor Józsefet még a legértelmesebbek s elfogulatlanabbak is méltán arról vádolták, hogy újítási szenvedélyében kiesinységekkel is bíbelődik, s rendeleteinél a nép erkölcsi állapotát, műveltségi fokát, hiedelmeit nem veszi tekintetbe, — a nép zajos ingerültsége miatt nemsokára visszavonta, nyíltan megvallván, miszerint nem hitte volna, hogy a nép még oly kevésbé van felvilágosodva.

Egyébiránt József, azon meggyőződésben, hogy szándokai tiszták, céljai üdvösek, minden panasz és zúgolódás daczára, rendületlenül haladt előre, az egyházi ügyeket illetőleg, reformatori pályáján. És azok közt, melyek egyik vagy másik felekezeti véleményeibe vagy érdekeibe ütköztvén, szóval és írásban gánésoltattak, találunk oly intézkedéseket is, melyek, valamint az egykorúak osztatlan tetszését megnyerték, úgy az ő magas lelkének s alattvalói boldogítását szomjazó szívének is fényes bizonyítványai. Ilyen egyebek közt első rendben a falusi lelkipásztorság s általában a köznép oktatásának szent ügye, minek előmozdítása egyikét teszi vala József kedvencz foglalkodásainak. Ez forgott szeme előtt, midőn a nép vallásbeli oktatásának könnyebb vezérlete s az arra való gondosabb felügyelhetés végett, az igen nagy terjedelmű pécsi és zágrábi püspökségekből, még az 1781-ki febr. 16-kán kelt rendeletében, egy-egy darabot kiszakasztván, avval a bosnyai és szerémi püspökségeket nagyobbította, melyeket aztán káptalanokkal s bőségesebb jövedelemmel is ellátott. Mennyire szíven feküdt a köznép oktatása, még inkább kitetszik az 1782-ki febr. 15-kén és 22-kén kelt rendeleteiből, melyekben kijelenté, hogy a nép szellemi szükségeit, hol kívántatik, újdun felállítandó s az eltörült szerzetek javaiból megszaporodott vallási pénztárból ellátandó lelkészségek által is kielégíteni, s e végett a plebániákat akként szándékozik felosztani és szabályozni,

Gondoskodása
a népnevelésről.

1782.

hogy a nép isteni szolgálatra s oktatásra ezentúl minden nagyobb nehézség nélkül megjelenhessen, s lelkészeitől kellőleg taníttathassék¹⁾). Felszólítá e végett a polgári hatóságokat, adják be pontos jegyzékét azon helységeknek s környe-keiknek, hol a nép száma, vagy a templom távolsága, vagy a közlekedés nehézsége új plebániák, vagy legalább helybeli káplánságok felállítását teszi szükségessé. A püspökök pedig tudósítsák a kormányt: hány szerzetes szükséges azon városokban s vidékeken, hol kolostorok vannak, a lelkészek segedelmére? hány lélek jut egy szerzetesre? hány templom tartandó nyitva? hogyan rendezendő el azokban az isteni szolgálat s oktatás, hogy a nép lelki szükségeinek megfeleljen? Ezeken kívül még a szerzeteseknek, mielőtt lelkipász-torkodásra kiküldetnének, alkalmas voltak felőli megvizsgálása, a plebániák pénztárainak kezelése, a házassági eljegyzések törvényes erejének megszüntetése, a házasságkötéseknél szükséges tanúlevelek, a szerzetesek koldulása, a bucsújárások ritkítása és szabályozása s több más egyházi tárgyak iránt számos más rendeleteket bocsáta ki az év folytában.

Vallási
bizottság.

József e közben maga is észrevette, hogy a rendszer-telen mód, melylyel az egyházat illető rendeleteit eddigelé közzétette, mivel szeszélyesnek látszik, elégedetlenséget s ingerültséget szül; látá, hogy akarata ennélfogva ismételt parancsok után sem teljesíttetik mindenben; hogy a zavar, mely a rendszer hiányából származik, s az aggodalom, mely a kedélyeket, az újítások határának be nem látása miatt, megszállotta, naponkint növekedik: e hiányon tehát segí-tendő, mind hogy az eddigi rendeleteknek pontosabb végrehajtást szerezzen, mind hogy a jövőben több sikerrel foly-tathassa újításait, szeptember 10-kén kelt rendelete által, a

¹⁾ Egy 1787-ki kimutatás szerint volt az országban összesen 3629 kath. lelkész és 746 papjelölt s növendék, ide nem értve a szerze-teseket, kiknek számát fentebb közöltem.

kir. helytartótanács kebelében az egyházi ügyek közvetlen igazgatására egy állandó bizottmányt alkotott. Volt e kormányszéknél már előbb is egy, még Mária Terézia által alakított, úgynevezett „vallási bizottság“; de részint mivel ennek hatáskörébe minden egyházi ügy eddigelé nem tartozott, részint mivel az más tárgyak, mint kórházak, nevelőintézetek, kegyes alapítványok stb. igazgatásával is terhelve volt, ezeket pedig József a tisztán egyházi ügyekkel összevegyíteni nem akarta: a régi helyett egy új „egyházi bizottmányt“ alakított, melynek a primás elnöklete alatt néhány helytartósági, egyházi s világi tanácsos lőn tagjává.

Az okmány, melyben József e bizottságot megalkotta, az egész reform tervét magában foglalja, melyet ő az egyház körében létesíteni szándékozott, és sokkal inkább kitünteti kormányzói buzgalmát s gondosságát, mintsem hogy annak kivonatát közlenünk ne kellene. Kiszabván a bizottmány ügykezelési modorát, az ülések idejét, a jegyzőkönyv vezetésének s a feliratoknak módját stb. részletesen meghatározza a tárgyakat is, melyek a bizottmány hatáskörébe tartoznak. Alája rendeli mind azt, mi a római és görög kathol. egyházat, a papságot, a szorosán vett egyházi alapítványokat, a kül egyházi fegyelmet, az isteni tiszteletet illeti; nevezetesen: kezébe adja a törvényalkotási hatalmat az összes egyházi ügyekben, s ennél fogva hatáskörébe rendeli a püspöki megyék rendezését, a régiek felosztását s újak felállítását, azok jövedelmeinek megállapítását, s viszonyukat a római curiával; az egyházat illető kir. rendelvények kihirdetését; a püspöki hatóság alóli kiváltságok ügyét; az egyháziak végrendeleteit s örökösödéseit; a házassági engedélyeket; a kegyúri jogok körüli kérdéseket; a bucsúk, egyházi menetek, csodatévő képek s helyek, vallásos társulatok stb. körüli kérdéseket; a papfelavatások, papi törvénytelenségek s felfüggesztések tárgyait; a káptalanok, s papnöveldek szabályozását s jó karban tartását; a püspöki hatalommal való visszaélések kérdéseit; a szerzetesek szabályait s fegyelmét

1782.

a szükségtelen szerzetek s kolostorok eltörlését, a fenhagyottak fentartását, a kolduló szerzeteknek a vallási pénztárból ellátását stb. Szívére köti különösen a lelkipásztorkodás ügyét, a fenálló plébániák rendezését, újak felállítását, s úgy a lelkészek, mint az iskolamesterek díjazását; — mire nézve szabályul tűzte ki, hogy miután ezek tiszte s kötelessége mindenütt egyenlő, a helykörülmények szerint díjaik is arányosak legyenek. Kijelentette, hogy mihelyt a helytartótanácsnak egyesítése a kamarával, mint tervben van, végrehajtatik, az eltörlött szerzetek javainak igazgatása is e bizottmányra szálland, s azzal egy világi tanácsos külön foglalkodandik; hasonlókép átveendi a kegyes alapítványok kezelését is, s megvizsgálandja, nem lehetne-e ezek egy részét, nagyobb szükség idején, a lelkipásztorkodásra fordítani s a lelkészi pénztárhoz kapcsolni, melynek forrásait, jövedelmeit szaporítani különben is feladatává tűzte a bizottságnak.

Ugyanazon évben, októb. 7-kén e bizottságot illetőleg még egy más kir. rendeletet is bocsát vala közre, melyet a benne kimondott elvek igen nevezetessé tesznek. Mondatik ugyanis benne, hogy az összes egyházi birtok, annak eredetét, czélját s az egyháznak az iránti valódi elveit tekintve, nem egyéb, mint a hívek lelki üdvességének előmozdítására szánt hitbizomány (fideicommissum), melynek az egyházi személyek s testületek csak annyiban haszonvevői, a mennyi állapotjukhoz illő ellátatásukra szükséges; a fölösleges jövedelmeknek pedig ama főczélra fordíthatása a fejedelemnek, mint az egyház legfelsőbb kegyurának, védjének, jogaihoz tartozik ¹⁾. Ő felsége tehát, ezen elvből indulva ki, apostoli királyi hatalomteljességénél fogva változhatatlanul elhatározta, hogy valamint a német örökös tartományokban, úgy Magyarországbán s kapcsolt részeiben is, az egyházi

¹⁾ Az egyházi udv. bizottság 1787-ki jul 25-kén készült kimutatása szerint a világi papság összes jövedelme a püspököktől a káplánokig tön 2.919.880 frtot, a szerzeteseké és apácáké pedig 1.099,192 forintot.

javak jövedelme, a mennyiben az alapítvány czéljára teendő költségekből s a papság illető ellátásából még főlöleg maradna, egyedül a hívek lelki üdvösségének előmozdítására s a vallás gyarapítására léssen fordítandó, a nélkül mindazáltal, hogy a magyar papság nemesi jogai, melyek azt birtokaira nézve illetik, s melyekben azt ő felsége szintűgy fentartani szándékozik, mint a világi nemességet, e miatt bármi csorbulást szenvednének. A főlöleg jövedelmeknek az egyház ezen legfőbb czéljára fordítását pedig annál méltányosabbnak látja ő felsége, mennél kevésbbé lehet kétségbe vonni, hogy a püspököknek s más egyházi személyeknek a sz. canonok, egyházi törvények által is kiszabott kötelességek, főlöleg jövedelmeiket az egyházra s a szegények segélyezésére fordítani. Hogy tehát e főlöleg jövedelemrész annál bizonyosabban fordíttassék a mondott czélra, ő felsége tudósíttatni kívánja magát a bizottság által: mennyire megy az országban s kapcsolt részeiben az egyházi személyek száma, mennyit tesznek az összes papság ingó s ingatlan javai, mennyi szükséges az alapítványok czéljaira s a papság illő ellátására, s ezeknél fogva mennyit lehet a jövedelmek főlölegéből a hívek lelki üdvének gyarapítására s más ily szent czélokra fordítani? — Hasonló bizottságot alapított József az erdélyi kormányzóknak kebelében is az egyházi ügyek igazgatására; s mind ezt, mind a magyart az egész monarchiára nézve Bécsben felállított közp. udv. egyházi bizottságtól tette függővé.

E rendeletet azonban már Eszterházy kancellár is megsokalta, ki aztán egy hosszú felterjesztést intézett ellene a császárhoz. Érzékenyen panaszkodik a kancellár, hogy ő felsége gyökerökben meg akarja ingatni az ország alapjogait s törvényeit, lealacsonyítani s egy külföldi tanácsra bízni Magyarország első rendének, a papságnak, igazgatását, a királyi kegyúri jog gyakorlását s minden jogot, melyet az egyház irányában eddigelé alkotmányosan a kancellária gyakorolt, sőt ezt magát is alá akarja annak rendelni. Idézi

1781.

a törvényeket, melyek a kancellária s helytartótanács jogkörét körülírják, függetlenségét biztosítják. Védi az egyházi javakat, melyek törvények által biztosíttatnak minden külföldi avatkozás ellen, s csak e törvények szerint kezelhetők. Végül kéri a császárt, ne támadja így meg Magyarországot alkotmányát, ne vesse azt az örökös tartományokkal ugyanazon szabályok alá, s távoztassa el tőle e katasztrófát, mely életében a legszomorúbb emlékü napot fogná neki szerezni, s melyért nemzete előtt nem is vállalhatja magára a felelősséget. Ha szándékától semmikép sem akarna elállani, hívja meg magához értekezletre legalább a primást s az országbirót. De József e kérelemre sem hajlott.

Részint ezen magyar egyházi bizottságok hozzájárulással, részint különben is, a már megalapított elvekből indulva ki, a következő években még számos rendeleteket bocsátott ki József az egyházi ügyek tekintetében, melyek közül azonban, rövidség végett, csak néhány nevezetesbet említünk. 1783-ban a szerzeteseket házi fegyelmökre nézve közvetlen a püspökök felügyelése alá vetette; a kolostorokban a vétkes szerzetesek büntetésére létező, titkos, földalatti börtönöket, melyek körül borzasztó visszaélések fűdöztettek fel, eltörülte, használatukat szigorúan tiltotta. Két évvel később (1785. febr. 10.) azon nevezetes rendelvényt tette közzé, mely szerint két egyházi javadalmat egy személynek, legyen az bármily rangú, birni tilos; minél fogva aztán Migazzi bíbornok, bécsi érsek s väczi püspök, ezen utóbbi püspökségről, minden vonakodása daczára is, lemondani kénytelenített. Utóbb, a házaknak Vízkereszt napján szokásban levő beszentelését, az égiháborúk alkalmával divatozó harangozást, a esodatevő képekhez stb. az erkölcsökre károsan ható zarándoklatokat tiltotta el, s az ilyféle helyeken létező ezüst és arany fogadalmi adományokat összeszedetvén, a pénzverdébe vitette, rendelvén egyszersmind, hogy hálájokat a hívek a vett kegyelmekért, nevöknek a templom ajtajára függesztendő fekete táblákra irásával nyilvánítsák stb.

Mind ezen s más hasonló egyházi intézkedések a kanczellár elnöklete alatt létező udv. bizottság útján adattak ki. Mily erélylyel járt el e bizottság a püspökök iránt is, tanúsítja b. Andrásy rozsnjai püspök esete. A bizottság egy, 1786-ki nov. 28-kán kelt felterjesztésében a püspököt, mivel Ragályi Imre és Éva házasságát a rokonsági akadálytól felmenteni s egybeadatni ismételt felszólításra sem akarta, jövedelmei élvezetétől felfüggesztetni, s ha még egy hónap folytában is vonakodnék engedelmeskedni, püspökségétől is megfosztatni javasolta, mit aztán a császár is helyben hagyott. A püspök erről értesülvén, azonnal Bécsbe sietett s engedelmességet ígért. De József ezzel már nem lón megelégedve s büntetésül makaesszágaért 500 arany lefizetésére ítélte, hozzáadván, hogy ismételt engedetlenség esetében azonnal megfosztatik javadalmától. Az aranyok mirefordítását majd akkor határozza meg, ha a kanczellár azoknak végrehajtott lefizetését feljelenti.¹⁾

A vallásnak s egyházi életnek minden egyéb részletei közt azonban mind haláláig legtöbb gondot fordított József a nép oktatásának ügyére. Kormányra léptekor a rendes lelkészek száma, Magyarországon, ötödfél millió katolikus közt csak 2465-re, a segéd lelkészeké 1113-ra ment; József ernyedetlen munkássága a lelkipásztorok összes számát 3578-ról kormánya végső éveig 4767-re emelte; az újon alapított vagy az eddigelé eléggé nem díjazott régi lelkészségek el látására a vallási pénztárból évenként 133,600 frtot fordította. Főelve e tekintetben az volt, hogy a hol százan együttlaknak, s a környéken egy mérföldnél közelebb templom nem létezik, ott vagy a kegyúri joggal bíró földesúr, vagy a vallási pénztár építsen templomot; s ha ebben az anyatemplom lelkészi személyzete az isteni szolgálatot s oktatást rendesen el nem láthatja, mindenütt helybeli káplánság alapíttassék.²⁾

¹⁾ A kanczellária levéltárából.

²⁾ Egy 1787-ben kelt rendelete szerint intézkedett, hogy a hol minden felekezetnek nincs temploma, katolikus és protestans ugyan-

A papok ne-
velésének
rendezése
1783.

A plébániák szaporítása azonban magában véve még nem volt volna elég a kitűzött szent cél elérésére, ha azok egyszermind jól nevelt, példás erkölcsű, tudományos készületű, felvilágosodott egyházi férfiakkal nem láttatnak el. Erre tehát különösen nagy gondja volt a császárnak. Eleinte, hogy a sürgető szükség fedeztessék, az eltörült szerzetek képebb tagjait is megengedte ugyan alkalmaztatni az új plébániákra; utóbb azonban a papokká avattatandó ifjak nevelésére nagy figyelmet fordít vala. A világi papok elébb a püspöki székvárosokban levő saját intézeteikben, a püspökök által kiszabott rendszer szerint, a szerzetesek pedig zárdáikban neveltettek. Józsefnek e nevelési rendszer maga czéljaira nem látszék alkalmasnak. Észrevette, hogy a mint a püspökök s káptalanok különböző szelleműek, úgy a papnevelő intézetekben is, melyeknek tanítókarát s más előljáróit ők választják, különböző szellem honosúl meg. Ő pedig czéljai létesítésére egy, az ő eszméje szerint képzett, felvilágosodott papságot óhajt vala előteremteni, melyet az egész országban ugyanazon jó szellem lelkesítsen, egyenlő józan elvek vezéreljenek. E végett már 1783. elején elhatározta, hogy oly közönséges papnevelő házakat állítson fel, melyekben az egész hazai mind világi mind szerzetes papság egyesítve képeztessek, s mind fegyelem, s erkölcsök, mind tanulmányokra nézve egység uralkodjék; s melyekből aztán az ifjak, tanulmányaik bevégeztével, a megyékben felállítandó külön papházakba (presbyteriumokba) menjenek át a megyei szokásokat s a lelkipásztorkodás gyakorlati részét megtanulni. Ily közönséges papnevelő intézeteket elébb Budán, Kassán és Pécsen szándékozott állítani; de utóbb azok helyéül Budát, Egert és Zágrábot tűzte ki, hol aztán a nevelőket 1783. és a következő év folytában fel is állí-

azon templomban végezze az isteni tiszteletet. És hogy a felekezeteiket erre rá lehessen bírni, ily helyeken templomépítésre nem kell adni segédkezést. Ez, úgymond, így van Németországban is. Kaneczelláriai levéltár.

totta, részint az eltörlött szerzetek házait, részint más középületeket jelölvén ki számukra. Tervét azonban még egyszer megváltoztatván, a budait nemsokára Pozsonyba, az e végre átalakított várba tette át; az egrit és zágrábit pedig 1786-ban Pesten egyesítette. A püspökökhöz aztán rendelet küldetett, hogy papokká csak azon ifjakat avassák fel, kik ezen intézetekben végezték tanulmányaikat.

De nemcsak a papokat képző, hanem általában valamennyi nevelő s tudományos intézetekre, s tanodákra is egyaránt kiterjedt József gondoskodása. Jól tudván, hogy az ifjúság neveltetése az alap, melyre népei jobblétét építheti, ezen alap megvetésén annál nagyobb buzgalommal munkálkodik vala, minthogy egyéb nagyszerű újításainak is csak a felvilágosodás terjedésének föltétele alatt ígérhetett gyarapodást s állandóságot; sőt miután a jelen nemzedékben annyi megrögzött, reformjait minden lépten akadályozó vagy nehezítő előítéletekkel, érzelmekkel és szenvedélyekkel találkozék, azoknak teljes sikerültét, mint egykoron a héberek bölcse, Mózes, csak az általa nevelt jövő nemzedéktől remélhető vala. Különös gonddal ápolta ő e végett a népiskolákat, melyek által a nép nagy tömegére hathatott. Ezeket már, részben az ő, mint kormánytárs, sürgötéseire is, Mária Terézia szintén szaporítá s jobb karba állítá vala; József maga pedig aztán haláláiglan ernyedetlen buzgalommal munkálkodék azok terjesztésén s javításán. Hol új plébániát emelt, ott egyszersmind népiskolát is alapított, s azokban mind a gondosan megválasztott tanítók, mind a tanítványok szorgalmát jutalmakkal is ösztönzé. A tanulmányok s módszer tekintetében új rendszert hoz vala életbe, mely szerint a protestansok iskoláit is átalakítani kívánta.

A főbb iskolákra nevezve, azon újítások következtében, melyeket 1783-ban a kormány- s ítélőszékek körül valóstani megkezdett, a tudományok egyetemét Budáról Pestre helyezte át, s vele három év mulva, midőn a papnövelde színtezzen városba szállítatá, a theologiai kart is egyesítette.

A népnevelés
közoktatás
rendezése.

1783.

A papnöveldéken kívül más nagy nevelő-intézeteknek nem lévén barátja, valamennyi ilyenmű nevelét, magát a bécsi Theresianumot is eltörülte s alapítványaikból tanulmányi pénzalapot alkotott, melyből aztán a nyilvános tanodákban nevelt szegényebb ifjaknak rendelt év- s ösztöndíjakat, hogy azok ekként magán-házakban lakván, gyermek koruk óta idomíttassanak a világhoz, melyben majd élniök, munkálkodniök kellend. Különben, valamint az egyházi ügy a tanulmányi ügyek igazgatására is, 1784-ben, a helytartótanács kebelében, külön bizottmányt állíta fel, melyet a már elébb Bécsben alakított s három magyar ülnökkel is ellátott középonti udvari tanulmányi bizottság alá rendelt s a könyvvizsgálattal is megbizott. E tanulmányi bizottmány első elnökéül Klobusiczky Pétert nevezte ki, ülnökökül az egyetemi karok, a budai főgymnasium s nemzeti iskolák budai kerületének igazgatóit rendelvén melléje. E bizottmány lön az összes tanulmányi ügy középpontja, melynek főfeladatává tétetett, a közoktatást, a Bécsből veendő rendeletek szerint, az országban egyenlően szabályozni s igazgatni. És hogy e tisztében minél sikeresebben járhasson el, 1785-ben Pozsonyban, Kassán, Nagyváradon, Pécsen és Zágrábban kerületi tanulmányi igazgatóságokat alkota, közvetlenül a budai bizottmány alatt működendöket. Az egész közoktatási és nevelési ügy főigazgatását végre Magyarországon s kapcsolt részeiben gróf Niczky Kristófra bizta.

E főigazgató felügyelése alatt a budai bizottmány, s különösen annak két tagja, Szerdahelyi és Makó a Mária Terézia alatt megállapított nevelési rendszer helyébe egy újat készíté, mely szerint a köznevelés igen szabad szellemben szabályoztatott. Egyebek közt a jezsuitákról fennmaradt különszerű áhitatosság-gyakorlatok és fegyelmi szabályok kiküszöböltettek, a máriai társulatok (congregationes marianae) s azon askétai könyvek, melyek eddig az ifjúság kezein forognak vala, eltiltattak. Rendeltetett továbbá, hogy az ifjúság a hónapokénti gyónásra ne hajtassék, hanem a

szentségekkel való élés mindenkinek szabad akaratára s a szülők vezérletére hagyassék; a színházak, táncztermek s egyéb nyilvános mulató-helyek látogatása viszont megengedett. Általában az egész nevelési rendszernek oly irány adatott, hogy az ifjúság a világi viszonyok surlódásai közt nőjön fel s készíttessék el a férfiúi pályára. Meglepő volt a közönségre nézve azon rendelet is, mely szerint nem csak minden túrt vallású ifjaknak megengedett a kathol. főiskolák látogatása, hanem még a tanszékek betöltésénél is, az egy theologiai kart kivéve, egyedül a képességnek kell vala figyelembe vétetni, minden tekintet nélkül a vallásra. — De valamint e köznevelési rendszert zúgolódással fogadták a vallásosabb kedélyűek; úgy hangos panaszokra fakasztotta a szüléket általában s több megye feliratainak tárgyaúl is szolgált ama rendelet, mely szerint, az 1784-ki tanulmányi évtől kezdve, minden iskolába járó ifjú tanpénzt kötelezteték fizetni. E tanpénz a latin iskolákban évenként 12 forintra, a bölcsészeti és sebészeti iskolákban, úgy a jogiakban és a lyceumok s akadémiákban 18 ftra, az egyetemben pedig 30 ftra szabott. Az ekként begyűlt összeg aztán nagy részben a jelesebb szegény tanulók évdíjaira lön fordítva. — Ezek után, ha nem mondjuk is, érteni fogja az olvasó, hogy a tanintézetekben maguk a tudományok is szabadon, oly tankönyvek szerint adatának elő, melyeket az új kor szelleme leng vala át.¹⁾

III.

Mialatt az egyházi s nevelési ügyeket ily módon rendezi vala, az ország politikai s igazgatási állapotát illetőleg is roppant újításokat kísérle meg József császár. Koronáztatásának mellőzése által már eleve is elég világosan elárulta

Politikai reformok.
1782.

¹⁾ Lásd ezen egyházi reformokról a következő munkákat: Collectio Resolut. Regiar. in mater. Commiss. ecclesiast. I. és II. köt. Kationa: Hist. Crit. R. H. XL. köt. Geissler III. köt. Keresztury: Introd. in Opus Collet. normal. Resolut. Josephi II.

1782.

ő e szándokát; mert ezen ünnepélyes felavattatásnak semmi más akadályja nem forogván fenn, mindenkinek hamar át kell vala látnia, hogy azt csak azért mulasztja el, mivel kezeit a mondandó eskü által megkötni nem akarja. A nemzet aggodalmas feszültséggel néze a jövendő csemények elébe.

A politikai reformokat illetőleg, két czél lebeg vala József szeme előtt. Ezek egyike abban állott, hogy Magyarországnak független államéletét s alkotmányát, a mennyiben az elődeiről még reászállott, eltörülje, kormányát az összes monarchia számára tervezett összpontosítás és bürokrácia szerint átídomítva, a többi osztrák tartományokéval egybeolvaszsza; szóval: Magyarországot, jog és igazgatás tekintetében, az egységes osztrák birodalomnak, a többiekkel mindenben egyenlő tartományává tegye. Második czélja volt, a nemesi kiváltságoknak, legslább egy részben, eltörlése, alattvalóinak az államterhek tekintetében egyenlősítése, s az ország anyagi jóllétének felvirágoztatása.

Ezen reformok vívták ki Józsefnek a felvilágosodott, szabadságszerető fejedelem hírét s ama magasztalásokat, melyekkel őt demokratiai hajlamú kortársai nem különben, mint az utóvilág elhalmozták. Szükség tehát, hogy e reformok felett, mielőtt azok részletes elbeszélésébe fognánk, a történelem bírószéke is hallassa pártatlan ítéletét. Az első czélra irányzott reformok tekintetében, merőben nyilvánjogiak lévén, főleg a jogosság kérdését kell figyelembe venni; mire nézve kevés, de annál határozottabb a mondani való. József, a Habsburg fejedelmi ház nőágának első ivadéka, miként már anyja is, Mária Terézia, azon alaptörvény erejénél fogva lépett az ország trónjára, melyet nagyatyjával, III. Károly királylyal, 1723-ban kötött volt a nemzet. Ezen alaptörvény, mint a maga helyén eléggé kifejtetett, ama viszonylagos szerződést foglalja magában, mely szerint egyrészről a nemzet, a fejedelmi ház férfiága kihaltának esetére lemondott a királyválasztásnak őt törvényesen illető s kétségbe nem is vont jogáról, s a trónörökösödést a leányágra is kiter-

jesztette, feltételül kötvén ki, hogy az ország alkotmánya, jogai, törvényei, más tartományokétól független alkotmányos igazgatása a fejedelmi ház ezen új ágából származandó királyok által is teljes épségben fentartassanak; másrésről a szerződő fejedelmi ház, a nőág örökösödését e föltétel alatt elfogadván, lekötelezte magát s a trónra jutandó nőágot, hogy e föltételt teljesíteni fogja, az ország alkotmányos függetlenségét, törvényeit s igazgatását minden csorbítás nélkül fentartandja, s ezt minden új trónörökös hittel is fogadandja. Mária Terézia, mint láttuk, esküjéhez híven teljesítette a föltételt, mely alatt a trónra jutott, és tulajdonképeni csorbát az alkotmányon minden kényuralmi hajlamai mellett sem ütött. Ugyanez volt volna feladata Józsefnek is, ha jogát a magyar koronához fentartani kívánta, melynek birtoka az alaptörvény által feltételhez van kötve. Bár milyen előnyössé válhatott volna is tehát különben a monarchia hatalmának kifejlésére annak olyforma egyesítése és összpontosítása, a minőn például XIV Lajos egy század előtt Franciaországot kérésztülvitte: miután Magyarország a maga függetlenségéről s alkotmányos kormányáról lemondani nem akart, fejedelme által pedig arra jogosan nem kényszeríttetethetett, a reform, mint jogtalan s törvénytelen felett a történelem kénytelen pálczát törni; s ítéletének igazságos voltát maguk a József halálával bekövetkezett események is czáfolhatatlanul bizonyítják.

Mi a másik célt illeti: ha József e reformok egynémelyikét alkotmányos úton, a nemzet törvényhozásának hozzájárultával hajtja végre, csak magasztalást érdemelne, örök dicsőséget vívott volna ki a maga nevének. Mert lehet-e csak képzelnünk is szebb feladatot egy XVIII-dik századbeli fejedelem számára, mint eltörölni a nemességnek jobbjára a középkor öklójából származott azon kiváltságait s előjogait, melyek míg a nép nagy tömegének szabadságát korlátolák, az állam kellő kifejlését s gyarapodását lehetlenné tették; mint szétörölni a jobbágyosztály szolgáló bilincseit, visszaadni a népnek haj-

1782.

dan erőhatalommal elrablott statuspolgári s emberi jogait; az országlakosok közt arányosan osztani fel az államterheket; hatalmasabb lendületet adni az anyagi s erkölcsi érdekek kifejlésének? De ha ennél fogva senkinek sem juthat eszébe, gáncsolni a valóban nemes, humanus, nagyszerű ezélt, melyet magának József kitűzött, s melyért méltán magasztalta is őt a világ; lehetetlen mindazáltal őt meg nem róvni, hogy e ezélt alkotmányos nemzetnél a törvényhozás mellőztével, kényuralmi úton akarta elérni. Igaz ugyan, hogy a még általában vége elfogult, önző nemességtől, mely ellenszenvét az ilyenmű újításoktól már az elébbi kormány alatt is eléggé elárulta, várni alig lehetett, hogy a részéről áldozatokkal járó reformokat önként szavazza meg országgyűlésein; de e körülmény, ha csökkenti is a beszámítást, a törvényszegést ki nem mentheti, kivált miután József, kinek számos, hatalmas eszköz volt kezében, e reformokat törvényes módon is keresztülvinni, azokat meg sem kísérlé, s eleve is kényuralmi eljárásra határozta el magát. És még azok is, kik a czél jóségával az eszközök törvénytelenységét kimenteni hajlandók volnának, kénytelenek megvallani, hogy a császárnak e reformokban nyilvánított szabadságszeretete igen egyoldalú, s a népboldogítás felszíne alatt korlátlan uralkodási vágy is rejlik. Ő nem akarta túrni, hogy a kiváltságos osztály, bár századok óta birt, de igazságtalan előjogaival szolgálai állapotban tartsa a nép alsóbb osztályait, gátolja az állam anyagi s erkölcsi érdekeinek kifejlését: ő tehát lerontani szándékozott a választó falakat, eltörülni akarta a kiváltságokat, s legalább is a közterhek tekintetében egyenlőséget kívánt megalapítani minden alattvalói között. És eddig dicső a szándék, szabadelvű s minden magasztalásra méltó a terv. De a szabadságnak, mint tudjuk, két oldala van az államban: nem elég, hogy egyik osztály el ne nyomja kiváltságaival s előjogaival a másikat; szükség, hogy minden osztály a kormányhatalom önkénye és zsarnoksága ellen is biztosítva legyen. E nélkül csak a szolgaság közös, csak ebben létezik egyenlő-

ség. Ő pedig a státuspolgári jogokat a trón irányában semmiféle intézménnyel nem biztosította; egyenlőséget akart, de nem a jogban, hanem csak a fejedelmi önkény irányában úgyannyira, hogy szinte feljogosítva érezheti magát az ember kérdeznie, mely indok vezérlé őt tulajdonképen a kiváltságok eltörlésében: az-e, hogy az! osztályok közti viszonyok igazságtalanságát megszüntesse; vagy, hogy a királyság korlátait az előjogok megszüntetésével lerontván, a trón irányában minden alattvalóit aránylagos teher s egyenlő önkény alá vesse? Ő maga ezen önkényes hatalmat szigorú lelkiösmeretességgel, csak alattvalóit jóllétének gyarapítására akarta ugyan gyakorolni; de ezek biztosításáról a jövőre nem gondoskodott. Ezen egyoldalúság lön aztán oka, hogy a különben oly jótékony reform már keletkezteben magában hordta a halál csiráját: a kiváltságaiban megrövidített nemességet maga ellen zúdította; a többi néposztályokat pedig az önkény ellen még sem biztosítván, szövetségeseivé tenni elmulasztotta. A reform még csak a pártatlan igazságszolgáltatás és az egyenlő jogosultság érzetét sem keltette föl, mi a kedélyekben kiengesztelődést szülhetett s némi kárpótlást nyújthatott volna az erőhatalommal eltörlött történeti jogért. József, egész eljárásával csak új tanúságát adta annak, hogy a fejedelmi önkény, midőn a népek véleményével s kívánataival ellenkezésben van, a legjobb szándékkal sem emelhet tartós épületet.

Mi József céljainak elsejét illeti, mely szerint Magyarországot, alkotmányos igazgatásától megfosztva, az egységes osztrák birodalomba beolvasztani szándékozott: e tekintetben, mint tudjuk, már elődei is régóta többféle utakat kíséreltek volt meg; Józsefnek azonban ezek egyike sem tetszék. A nemzet szándékos fellázításától, hogy aztán fegyverhatalommal kényszerithesse a kényuralom elfogadására, a felett hogy már több ízben sükertelennek mutatkozott vala, vissza borzadt az ő igazságérzete, s népeit valóban boldogítani vágyó emberszeretete. A másik modor, mely szerint Mária

1782.

Terézia negyven éven keresztül símogatva, magához édesgetve ügyekezett a nemzetet, ha nem is alkotmányától megfosztani, legalább elnémetesíteni, a kényuralom elfogadására hajlandóbbá tenni, ellenkezett nyiltabb kedélyével, nyugtalan, türelmetlen, rögtönözni szerető természetével. Ő tehát, bár nagyobb óvatossággal s több rendszerességgel; mint az egyházi reformokban, de mégis nyíltan lépett fel politikai újításaival is, az értelem felvilágosítása s meggyőzése, népboldogító szándokainak bebizonyítása által akarván czélt érni. Eleinte csak oktató, felvilágosító s rábeszélő leiratokat bocsátott ki; utóbb egyes reformokat tényleg is életbeléptetett; végre azonban midőn tapasztalta, hogy a nemzet fényes ígéretekért, szép szavakkal ábrázolt anyagi jobbléért alkotmányát, nemzeti jogait cserében adni nem hajlandó, szintén kényszerítéshez, katonai karhatalomhoz nyúlt.

A beligazgatás
átalakítása.

A beligazgatás átalakítását, hogy a nagy tervek végre hajtására mennél előbb munkasegégeket nyerjen, felülről lefelé, a főkormány székeken kezdette meg. Első rendeletei e tárgyban nemcsak elégtelenséget nem ébresztettek, hanem, mivel általok a nemzet régi sérelmeit látja vala orvosolva, bár országgyűlésen kívül keltek, oly kedvező véleményt terjesztének József igazságszeretetről s kormányának méltányosságáról, hogy e miatti örömeben a nemzet még a koronázás elmulasztása s a már előbb megkezdett egyházi reformok miatt támadt aggodalmait is feledni látszék. Számtalanszor ismételt, százados panasza volt a nemzetnek: hogy a német udvari kamara nemcsak a magyar királyi kamarára, hanem az ország egyéb hatóságaira s ügyeire is törvénytelen befolyást gyakorol; és hogy Erdély, bár a királyok közvetlen kormánya alá jutott, az anyaországgal még is, szorosabban, miként az elszakadás előtt létezett, össze nem kapcsoltatott. József, nem ugyan a nemzet régi panaszaitól indítatva, hanem mivel az összes kormánynak célba vett egyszerűsítése úgy kívánta, hogy a kamarai ügyek a politikaiakkal, mint egymással különben is kapcsolatban állók,

ugyanazon kormányzéknél egyesíttessenek, s ekként az eddig fenállott két külön kormányzék csaknem mindennapi surlódásainak vége szakasztassék: ennél fogva tehát 1782-ki máj. 17-kén kelt rendelete által a bécsi német udvari kamarát eltörülte, s annak ügyeit, a mennyiben Magyar-, Cseh- és Osztrákországot külön illették, ezen országok udvari cancellariáihoz tette át.

Ugyan ekkor már a többi, később megindított reformokat is érlelgeté elméjében. E végett egy felvilágosodott, értelmes magyar urat is fölvenni kívánt az államtanácsba. „Ezuttal nem mint miniszteremtől, hanem mint barátomtól kérek öntől tanácsot e választásra nézve“ — írta május 17-én Eszterházy József kancellárhoz.¹⁾

Az erdélyi cancelláriát a magyarral, mint tudjuk, már I Leopold szándékozott volt egyesíteni, mivel azonban Erdély rendei ezt akkoron hevesen ellenzék vala, a tervezett egyesítés abban hagyatott. Magyarország rendei ezt mindazáltal utóbb is gyakran sürgették, s Mária Terézia az 1741-ki 18-dik t. cikkben meg is ígérte volt a nemzetnek. József tehát most annál kevesebbet gondolt az erdélyiek részéről támadható panaszokkal, minthogy a két kormányzék czélba vett egyesítése, mint egy leiratában kijelenté, mind Erdélynek, kivált kereskedelme tekintetében, hasznos, mind a magyarok ohajtásaival megegyező. A két cancelláriát tehát 1782-ki aug. 14-kén kelt rendelete által valóban egyesítette, úgy intézkedvén, hogy az egyesült kormányzék, midőn magyarországi ügyekben rendelkezik magyar, midőn pedig Erdély viszonyait intézi, erdélyi cancellária czímét viselje. Mivel azonban ekként a magyar udv. cancellaria hatásköre tetemesen tágult, dolgai meggyültek, annak személyzetét egy másod alkancellárral s négy tanácsossal szaporította meg; némely ügyeket pedig, melyeket eddig e kormányzék kezelte, minők: az egyháziak, közoktatásiak, kegyes alapítványiak

A magyar és erdélyi cancellária egyesítése.

¹⁾ Udv. államlevéltár.

stb. attól elválasztván, mint említettük, külön bizottmányok kezelése alá adta. A rendelet szerint, az ekként szervezett magyar udv. kancellária lón a magyar korona minden tartományait illetőleg a legfelsőbb kormányzók, mely egyedül jogosított fel közvetlen érintkezésre a fejedelemmel.

A helytartó-
tanács szer-
vezése.

Így lévén szervezve a kir. udvari kancellária, a magy. kir. helytartótanácsot is szükségkép újonnan kell vala rendeznie. József ezt a következő 1783-dik esztendőben hajtá végre. Hogy e kormányzók a maga rendeleteit az ország minden részeibe egyenlő gyorsasággal küldhesse szét, azoknak végrehajtása felett könnyebben örködhessék, s ügyeiket előtte az ország hatóságai s egyes polgárai is ocsóbban s kényelmesebben végzhessek: e kormányzókot mindenek előtt Pozsonyból Budára, az ország közepére helyezte át, hova egyszersmind a királyi táblát, a következő évben pedig a főhadit kormányt is leszállította ¹⁾. A helytartótanács-
hoz

¹⁾ Keresztury: *Introductio in Opus normal. Constitut.* 22—76. Benkő: *Transilvania II. Cap. 8.* Midőn a helytartótanács Budára szállított, ennek polgárai az ebből rájuk háruló haszonért hálájokat tanúsítani akarván, kérik vala Józsefet, engedné meg, hogy tiszteletére városukban emléket állítsanak. A császár ilyféléknek nem barátja, a felíratra ekként válaszolt a város tanácsának: „Ha majd az előitéletek kiirtva, a valódi honszeretetet s a monarchia közjávárt illető helyes fogalmak megállapodva s elterjedve lesznek; ha az állam szükségére, biztosságára s felvirágzására mindenki arányosan s örömmel adózandik; ha a felvilágosodás, a megjavított tanulmányi rendszer, a papság helyesebb nevelése, s az igazán vallásos fogalmaknak a polgári törvényekkel való kapcsolata által elterjedve; ha a pontosabb igazságszolgáltatás, ha a megszorodott népesség s megjavított földmivelés által a közvagyonosság, ha az urak s alattvalók közti valódi érdekek megismerése, az ipar s kereskedés az egész monarchiában megalapítva s kifejtve lesz, mint én azt bizton remélem: akkor fogom megérdemleni a díszszobrot; nem pedig most, midőn egyedül Buda városa nyer némi hasznot borainak bővebb eladásából s a házbér emelkedéséből azáltal, hogy a kormány s törvényszékeket az ügyek könnyebb kezelése végett oda áthelyeztem. Bécs, 1781-ki jun. 23. József.“ — Geissler: *Skizzen aus dem Character und Handlungen Jóseph des Zweiten.* Halle 1786. V. 214.

kapcsolta itt, mint már említők, mindenekelőtt a már megalapított egyházi bizottmányt, a következő évben pedig a közoktatás vezérletére felállított tanulmányi bizottmányt is, oly módon mindazáltal, hogy bár e bizottmányok a helytartótanács nevében bocsátanak ki intézményeiket; de valamint maga a helytartótanács alája van rendelve az udvari kancelláriának, úgy e bizottmányok is fiókjai lennének az illető udvari bizottmányoknak. Nemsokára ezután a magyar kir. kamarát is eltörölvén, az eddig általa kezelt gazdasági ügyeket a felélesztett hajdani kir. kincstartói hivatalra bízta; ezt pedig szintén a helytartótanácsba kebelezte. Újjonnan rendezte továbbá a királyi jogok igazgatóságát, s a fő tartományi biztossági és számvevői hivatalokat; s ezeket is, nem különben mint a vegyes polgári s hadi bizottmányt szintén a helytartótanácsához kapcsolta. Az így rendezett s központosított kormánysszék igazgatására, mellőzvé a nádori s kir. helytartói hivatalokat, gróf Niczky Kristóf tárnokmester személyében egy főelnököt s melléje két alelnököt rendelt; ezen utóbbiak elsejére ruházván egyszersmind a felélesztett kincstartói ezímet is. E három elnök alá sorozott aztán, a beligazgatás külön ágai szerint felosztva, tizennyolcz tanácsost, ugyanannyi titkárt s fogalmazót egyéb alárendelt tisztviselőkkel együtt. Az erdélyi kormánysszékre hasonló szervezési szabályok alkalmaztattak.

Mialatt József a kormánysszékeket ekként szabályozza vala, az ország némely vidékein a nyomor panaszhangjai emelkedének: egyrészről Komárom, Buda, Pest s egyéb dunamelléki városokban april 22-kén (1783-ban) földrengés pusztított; egynémely más vidékeken pedig a mult évi silány termés következtében a lakosokat éhség sanyargatá. József tehát, mind hogy a nyomor enyhítésére a helyszínén czélszerűbben intézkedhessék, mind hogy az ország anyagi s igazgatási szükségeit újabban is szemügyre vegye, april 25-kén Magyarországra indula. A Duna vidékét megtekintvén, a magyar tengerpartra, innen Tótországon és a Bánságon ke-

Utazásai az országban és Rómán a.

1784.

resztül Erdélybe intézte útját; és miután ott is számos várost meglátogatott, az éhségtől leginkább sanyargatott Máramaroson s más északi megyéken keresztül jul. 11-kén tért vissza Bécsbe, könyörületos szívének s országatyai gondoskodásának mindenütt fényes emlékeit hagyván maga után s az enyhített nyomor áldásait, emberiséges tetteinek legszebb jutalmát, vivén magával császári lakába. — Ez év végén vizsonozta VI Pius pápának mult évi látogatását is Rómában; mely utazásáról azonban, mint a mely Magyarországot közvetlen nem érdekelte, légyen elég csak annyit említenünk, hogy az egyházi reformoktól a sz. atya által e második találkozásakor sem engedte ugyan magát eltéríttetni; de Azara lovag spanyol követnek eszélyes előterjesztései, melyekkel őt meggyőzni ügyekezék, hogy nagy változásokat a népektől szenteknek tartott dolgokban csak akkor lehet veszély nélkül végrehajtani, midőn azok a kor művei, s a népek lassanként megtisztult belátásának gyümölcsei gyanánt tekinthetők, — reá még is oly hatást gyakoroltak, hogy elébbi tervein ezóta sokat változtatott és szelídített.

Ezen utazásai közben József egy perezig sem vesztette szeme elől a megkezdett politikai reformokat. Az e korszakba eső rendeletei tanúsítják, hogy utazásai alatt is éber, a kormányügyek legapróbb részleteit is átfogó gond és buzgalom tölté el lelkét épen úgy, mint midőn bécsi kancelláriájában dolgozott titkáraival. A csekélyebb érdekű rendeletek előadásával nem fogjuk fárasztani az olvasót, s csak azon egyet említjük, melyet olaszországi útjáról visszatérvén, 1784-ki márcz. 8-kán a tisztviselőkhöz intézett. E körlevél, mint József jellemének, gondolkodásmódjának s elveinek hű tükré, magas lelkének fényes bizonyítványa, emberi szeretettől áthatott, egyedül népei boldogításáért verő szívének kétségtelen tanúja, de egyszérsmind tanúja annak is, mily nagy nehézségekkel kell vala küszködnie, és mily kovás segédkezet talált maga körül az átalakítás nagyszerű munkájában, kiválólag megérdemli figyelmünket. Ime tehát annak némely pontja.

Körlevele a
hivatalnokok-
hoz.

„Ha rmadik éve már — úgymond — hogy országaim kormányát átvettem. Ez idő alatt elveimet, nézeteimet, céljaimat nem kevés fáradsággal eléggé nyilvánítottam. Nem elégedtem meg avval, hogy valamit egyszer parancsoltam; én azt rendszerint magam ki is dolgoztam, s megmagyaráztam; miket a meggyökerezett előítélet homályba borított, felvilágosítottam s okfökkal, érvekkel támogattam; szeretetemet, melylyel a közjót átfogom s forró buzgalmamat annak szolgálatában minden tisztviselőbe átönteni ügyekeztem. Az elnökök iránt bizodalommal viseltetém, hatalmat adván nekik, hogy mind az alájok rendelt tisztviselők kedélyére, mind egyébként is tettel hathassanak. Feliratokat, ellenokokat nemcsak a főnököktől, hanem bárki mástól is örömmel fogadtam. Ajtaim nekik mindennap, minden órán nyitva álltak, részint hogy előadásaikat meghallgassam, részint hogy kétségeiket eloszlassam. Most tehát mind tisztem, mind azon hűség, melyre magamat a közügy iránt mindenkorra lekötöttem, kívánják tőlem, hogy komolyan követeljem végrehajtását s teljesítését mind azon rendeleteknek s elveknek, melyeket eddigelé elhanyagolva szívfájdalommal látok. Innen van, hogy parancsot parancsra halmoztak, a nélkül hogy sikerökről gondoskodtak volna; dolgaikat jobbára csak gépileg kezelik, s arra nem ügyelnek, hogy a czélzott jó sikerítessék s az emberek arról kellőleg értesíttessenek; csak annyira felelnek meg tisztöknek, hogy épen törvényszék elébe ne állíttassanak. Ily gépies, szolgálai eljárással lehetetlen a közügyet hasznosan igazgatni. A ki tehát bármely kormányzéknél előljáró s igazgató akar maradni, legyen pap, vagy világi, a következőkre köteleztetik :

„Minden, általam eddigelé kibocsátott, szakmáját illető, általános szabályozó rendeleteket a levéltárból kiszedvén s átvizsgálván, azok czélját s értelmét lehetőleg helyesen fel fogni ügyekezzenek. — A tapasztalás, fájdalom azt bizonyítja, miképen sokan a helyett hogy azt, mi a leiratban foglaltatik, fölkeresnék, annak igazi értelmét kinyomoznák s a már is-

1784.

mert elveim s akaratom szerint buzgóan végrehajtanák, a leiratokat fonákul, csak kellemetlenebb oldalairól tekintik, kihirdetésöket, mennyire csak lehet, halasztják, kellő magyarázatokkal nem kísérik, vagy hozzájuk csak zavart, elégtelen értelmezést kapcsolnak, mi által aztán csak haszontalan zajt ütnek. És ekként nem alkalmazzák magukat ahhoz, hogy míg a fejedelem parancsai által csak céljait, szándokait nyilváníthatja, az udvari vagy tartományi kormányiszékeknek áll tisztében, az ő akaratát világosan kifejezni; a módokat, melyek annak mennél gyorsabb és pontosabb végrehajtására vezethetnek, kikeresni; az akadályokat elmozdítani; létesítésök fölött örködni, tudhatván, hogy azoknak csak egész és pontos végrehajtásából származhatik a czélzott haszon. Valóban ily czél, ily eljárás nélkül a legrosszabb gazdálkodás volna, annyi udvari s tartományi kormányiszékek s hivatalok fenntartása; mert így a roppant költség oly emberek díjazására fordíthatnák, kik az ügyeknek inkább megzavarására s megghiúsítására, mint előmozdítására és sikerítésére szolgálnának. Ha e kormányiszékek csak az anyaghoz ragaszkodnak, s nem hatnak kellőleg, úgy semmi gazdaságosabbat nem lehetne tenni, mint valamennyit eltörölni, s az által milliókat megtakarítani, mik, az adóból elengedtetvén, az alattvalóknak sokkal nagyobb hasznára lennének, mint most a rossz igazgatás mellett a tisztviselők roppant száma stb. Ha pedig, mint a jövőre hiszem, s kieszközleni is tudandom, a kincstárból díjazott mind ezen tisztviselők, kötelezőségök szerint minden erejükből fognak ügykezni parancsaimat teljesíteni, a reájok bizottakat kifejteni s igazgatni, a jót mindenkép végrehajítani s fentartani: úgy az ő számokat s díjokat atyai gondviselés rendeletének lehet tartani, mely az állam minden tagjára hasznot áraszt.

„Ebből következik, hogy mindennek, ki közhivaltal visel, a reá bizott ügyekben oly lelkesedéssel kell eljárnia, hogy a közügynek felajánlott szolgálatát s dolgait ne órák, ne napok és lapok szerint mérje, hanem minden erejét oda

fordítsa, hogy midőn dolga van, azt a közvárákozás és tisztének igényei szerint minden halasztás nélkül pontosan hajtsa végre; midőn pedig dolga nincsen, azon lelki nyugalmat és örömet élvezze, melyet a kötelesség teljesítésének tudata méltán felfokozhat. Kiben a haza s polgártársai szolgálata iránt szeretet nincs, ki a közjó fentartása iránt buzgalomtól nem hevítetik, az ügyvitelre nem alkalmas s nem méltó, hogy tisztizíme legyen s díjat huzzon.“

Kikelvén továbbá az önzés különféle nemei ellen, kijelenti, „hogy azon főnök, ki azt alattvalóiban eltűri, esküjét szegi meg, mely ellen semmi könyörületnek, semmi mellétekintetnek nincsen helye. Azon alárendelt hivatalnok pedig, ki önzésen kapott előjáróját nem adja fel, fejedelme s polgártársai iránti kötelessége ellen vétkezik. A ki, úgymond, szolgálni akar s tényleg szolgál, annak az önzésről, önhaszonkeresetről le kell mondania, s minden tetteiben csak a közjó által kell vezéreltetnie. Semmi mellékes ügy, semmi magán-foglalkodás, vagy mulatság, semmi rangvita vagy udvarlás stb. ne tartóztassa őt tiszte pontos teljesítésében. A ki a főczél elérésében legbuzgóbb, a ki alattvalói közt legjobb rendet tart, az az első s legelőbbkelő. Megtartatnak-e a külső szertartások, bókok, czímezések, így vagy amúgy öltözködve végzi-e kötelességét a tisztviselő, mind ennek okos ember előtt, ki csak tisztjét hordja szíven, közönyösnek kell lenni. . . Kicsinységnek semmit se tekintsen, mi lényeges; s mi nem az, tekintetbe se vegye. Az ilyen előjáró lesz igazán helyén. . . Valamint mindenkinek kötelessége hiteles tudósításokat adni, minden tényt a főelvek szerint itélni meg, s véleményét a felett szabacelvűleg függeszteni hozzá: szintűgy kötelessége minden tisztviselőnek, hogy önmaga is gondoskodjék a visszaélések elnyomása, a parancsok lehető legjobb módon teljesítése, az azokat áthágók fölfedezése, szóval, mind az iránt, mi polgártársai javát előmozdítja; mert ezek szolgálatára vagyunk mi mindnyájan hivatva s rendeltetve. . . .

1784.

„Miután a jó minden ügyben csak egy lehet, az t. i. mi az egész közönségnek, vagy legalább a nagyobb számaak hasznos, s miután a birodalom minden tartományai szintén csak egy egészet tesznek, tehát csak ugyanazon egy célra törekedhetnek: szükség ennél fogva, hogy szűnjék meg minden előítélet, mi eddig a külön tartományok s nemzetek, sőt a kormányzések közt is létezett s annyi haszontalan irkálást okozott. Meg kell már valahára győződni, hogy mint az emberi, úgy az álladalmi testben is, ha nem minden részek egészségesek, akkor valamennyien kölcsönösen szenvednek; s azért a legcsekélyebb bajnak orvoslatára is valamennyinek kell egyesülni. A nemzetiségnek, vallásnak ebben semmi különbséget, meghasonlást nem szabad okoznia, hanem mint ugyanazon birodalom tagjai s testvérek, egyaránt kötelesek egymásnak kölcsönösen hasznára lenni.

„Hibásan zavartatnak össze a birodalom s a kormány külön részei s ágai egymás között. A fejedelemtől kezdve, közönségesen az tartja magát legmérsékeltebbnek, a ki az álladalom s alattvalói javát nem tekinti, mint sokan, a maga tulajdonának, s nem hiszi, hogy a gondviselés a millió embereket ő érette teremtette; de e mellett eszébe sem jut, hogy ő ezen milliók szolgálatára van rendelve s állítva a maga helyére. Hasonlókép a miniszterek közt az tartja magát a leglelkiösmeretesbnek, a ki az országos jövedelem szaporítását nem azért teszi főcéljává, hogy fejedelme kegyében növekedjék. Mind amaz, mind ezek azt hiszik, teljesítették tiszteket, ha az országos jövedelmeket oly kamatok gyanánt tekintik, melyek őket az ország belgazdaságának tőkéjéből jogosan illetik; s míg ennek fentartására ügyelnek, egyszerűen mind arra is minden lehető gondot ráfordítanak, hogy a jövedelem minden részeiben növekedjék, s tőkéjük mind nagyobb százalékot adjon. Lejebb menve, a polgári rend a katonaságot csak hódításra, az ellenségnek a határoktól távoltartására valónak, de béke idején az adózók nádályának

tartja; a katona viszont feljogosítva hiszi magát az országból mennél több hasznot húzni stb.

„Én azonban a pénzügyet, mit a fejedelem közvetlen vezérel, nem a főntebbi szempontból tekintem, mint a nagy tömeg; hanem megfontolom e körül, hogy miután az adók kivetése s mirefordítása a fejedelem s pénzügyi kormánya önkényétől függ: minden adózó, midőn vagy fekvő javakkal, vagy valamely keresetmóddal bír, az őseitől reászállott, vagy szorgalma s veritéke által szerzett vagyonát vak bizodalommal hagyja a fejedelem önkényére, fölteszi egyszerűsmind, hogy mindenki csak annyira fog megadóztatni, mennyire az állam tekintélyének s biztosságának elkerülhetetlen szüksége, továbbá az igazság kiszolgáltatása, a rend fenntartása, s az államnak, melynek mindenki egyegy részét teszi, gyarapítása kívánja; felteszi továbbá, hogy az állam a maga jövedelmeit e főczélokön kívül semmi egyébire nem pazarolja, s e mellett az adók a legolcsóbb és biztosabb módon szedtetnek be, s az államra minden tekintetben kellő gond fordítottatik. És ennél fogva tartozik is a fejedelem mind ezekről a közönségnek, sőt egyeseknek is számot adni; nem szabad neki a közönséges, őt tulajdonul nem illető államjövedelmek kezelésénél sem személyes hajlamtól egynémelyek iránt, sem könyörületességtől az inségesek iránt vezéreltetnie, habár ez egyik legszebb erénye is a vagyonosnak; hanem ha magának a jótékonyág által gyönyört akar szerezni, azt csak saját, mint magán embert illető vagyonából teheti. Ha pedig a fejedelem az állam minden részeinek és szükségeinek kellő ellátása után a kiadásokat megkevesbítheti, akkor köteles a bevételt is ugyanannyival csökkenteni; mert minden polgár az államnak csak szükséges és nem fölösleges költségeire adózik.“ És ezen elvet lefelé is alkalmazva így folytatja tovább nevezetes okiratát:

„A vámigazgatónak a vámokat csak a kereskedelem és belipar csatornául kell tekintenie s meggyőződnie, hogy a hiány, mely e jövedelemforrásnál netalán nyilatkozik, bőven

1784.

helyreüttetik azon haszon által, melyet a benn megszapordott keresetmódok s az ipar emelkedése áraszt a lakosokra; minélfogva oda kell főleg irányoznia figyelmét, hogy az ilyenféle keresetmódok gyarapodására károsan ható csempészetet s túlnyomó idegen kereskedést meggátolja stb. Szintúgy a bíró is, ne az alakot, formaságot, hanem az igazság kiszolgáltatását vegye fő szempontjául; s miután e szó: igazság, egyszersmind a legnagyobb méltányosságot is magában foglalja, azért az igazságszolgáltatásnak a gyorsaságra s olcsóságra is kell ügyelnie.

„A személyes rokon- vagy ellenszenvnek legkisebb befolyással sem szabad lennie az államszolgálat ügyeire. Valamint a polgári társaságban külön jellemű s gondolkodású embereket szorosabb barátságra kényszeríteni nem lehet; úgy ellenben a közügyeknél, melyeknek előmozdítása s gyarapodása a szolgálattelvők egyedüli célja, az legméltóbb a szeretetre és becsülésre, ki legügyesebb, legszorgalmasabb... Az önszeretet egy szolgálattelvőt se vakítson meg annyira, hogy mástól, legyen az egyenlő, vagy kisebb, tanulni szégyeljen. A jó módszert, melyet egyik vagy másik a végrehajtásban, az ügyek vezetésében fölfedezett, épen úgy köteles társaival közölni, mint ezek azt tőle elfogadni, miután a közszolgálat java mindegyiknek célja. . .

„Miután minden attól függ, hogy a parancsok jól megértessenek, s az e végre használt egyének képessége jól kiismertessék, s azok e szerint alkalmaztassanak, mellőzhetlenül szükséges, hogy vagy maga az elnök, vagy az általa megbízandó egyének minden évben, sőt valahányszor csak gyanú támad, hogy az ügyek egy vagy más tartományban rendetlenül, vagy lassan, vagy célszerűtlenül folynak, a tartományi vagy hadi kormányhoz tüstént leutazzanak, s a körülményeket a hely színén megtekintvén, az illető egyéneket vizsgálat alá vetvén, a hibát a létező szabályzat szerint azonnal megigazítsák, vagy azt a fontosabb ügyekben hozzám terjeszszék fel, s az alkalmatlan egyének elmozdítása tekinteté-

ben is intézkedjenek. Szintezen módon bánják el a tartományi kormányzék is a maga alárendeltjeivel; a vármegyéket vagy alsóbb hadi parancsnokságokat az elnök vagy maga vagy megbizotta által évenként vizsgálja meg s ugyanazt tegye, mit az udvari főkormányzék teszen a tartományinál; gondja legyen őket kivált a jegyzőkönyvek rendes vezetésére, s az utasítások és parancsok pontos teljesítésére reászorítani. E vizsgálatoknál a már szokásba hozott viseleti rovatok is igazíttassanak ki, s azon vélemény is nyomoztassék ki s jegyeztessék föl, melyet a közönség a tisztviselő iránt táplál. A kapitányok, fő- és alispánok hasonlókép kötelesek a hadi biztosokat, szolgabirákat s azon uradalmakat megvizsgálni, melyek tisztí gondviselésükre bízattak. És ezen alkalommal készíttessék a kerületben minden főtisztviselőről vagy uradalmi igazgatóról is viseleti jegyzék, miben kivált két pontra kell ügyelni: vajjon t. i. pontos-e a rendeletek megtartásában s általában méltányos ember-e? — mert azon földesurak, kik jószágaiikat nem maguk igazgatják, s ennél fogva a rendeleteket maguk végre sem hajthatják, hanem főbb tisztjeikre bízzák, érettök jótállani, s rendetlenség esetében őket a közjó végett elbocsátani kötelesek.

„Az állam minden becsületéérttel bíró szolgájának minden közügyi javaslatok s javításoknál, melyek akár az adó kivetését s behajtását, akár más közigazdászati ág hasznosabb, egyszerűbb, rendesebb kezelését nézik, soha sem szabad magára, személyes érdekeire, kényelmére tekinteni, s a javítást, mert talán neki alkalmatlan, ellenezni, vagy csak azért pártolni, mert neki hasznos; hanem mindig azon nagy elyhez tartsa magát, hogy ő csak egyszerű egyén, s a nagyobb tömeg java az övét, mint általában minden magánosét, sőt még a fejedelmét is megelőzi; meg kell gondolnia, hogy abban, mi a közönségnek, melynek ő maga is részét teszi, hasznára van, a jövőben bizonyosan ő is résztveend.

„És ezek röviden az én elveim s nézeteim; hogy ezek valósítására engem tisztem s meggyőződésöm ösztönöz, sza-

1784.

vaim s példáim bizonyítják; és hogy én azokat gyakorlatba is fogom tenni, mindenki meggyőződhetik.

„A ki tehát velem egyezőleg gondolkodik, s magát a közügynek, a meddig azt szolgálja, minden mellékes tekintetek nélkül szenteli: az kifejtett elveimet megértendi s azok végrehajtását szintoly kevéssé tartandja terhesnek, mint én; a ki ellenben csak a hivatalhoz kapcsolt hasznot vagy tiszteletet szereti, az állam szolgálatát pedig csak mellékes dolognak tekinti, az inkább eleve nyilatkozzék s lépjen ki a tisztésből, melyre sem nem méltó, sem nem alkalmas, s melynek viselése a közjóért hevülő szívet s önmagáról és minden kényelemről való lemondást követel.

„És ez az, mit mindenkinek ki akartam jelenteni, hogy az államkormány oly fontos ügye mindenkitől, ki arra alkalmaztatik, lényeges czéjára vezettessék. József.“

Ily elvek, melyek szerint a nagylelkű fejedelem magát nem az állam felett álló határtalan kényű főlistenűl, hanem az ország első tisztviselője gyanánt tekinti, kinek legszorosabb kötelessége minden erejét s tehetségét az állam szolgálatára szentelni, a gondviselésére bízott népek boldogságát minden lehető módon, amaga kényelmének feláldozásával is, előmozdítani; — ily elvek, melyek szerint azt hirdeti, hogy a gondviselés nem ő érette teremtette a millió embereket, hanem ő van e milliók szolgálatára rendelve, kiknek a reájok vetett adókért számolni is köteles; — ily elvek, mondom, minőket József fejedelmi kötelességeiről felállít, a XVIII. században még nem hangzottak fejedelem ajkairól s egy legújabb kori alkotmányos királynak is becsületére válnának. Azon lángoló buzgalom, melynél fogva ezen elismert s nyilván kimondott kötelességei teljesítésében semmi munkát soknak, semmi fáradságot nagyinak nem tart vala; azon önfeláldozásig hevülő szeretet, melylyel magas tisztét s népeit átöleli; azon kifogyhatlan gondosság és fáradhatatlan munkásság, melylyel magát s minden tehetségét népei boldogítására szenteli; melynél fogva semmi kellemetlenségtől s áldo-

zattól vissza nem retten, s tisztviselőinek önmagában állítja fel a hű, gondos, fáradhatatlan tisztviselő példányképét, — kevés mását találja a világ történelmében, s méltán teljes rokonszenvet, tiszteletet és bámulatot érdemel, s lehetetlen hogy azt alattvalóiban is ne ébresztett volna.

Ha meggondoljuk, hogy a kormányzéki hivatalnokok, kiktől József tiszti kötelességeik teljesítésében a magáéhoz hasonló ügyszeretetet s buzgalmat követel vala, jobbára még ugyanazok valának, kik Mária Terézia alatt minden kegyelmi s pótdíjak daczára is megszokták a hanyag, legalább kényelmes eljárást, a merő formaiságokhoz való ragaszkodást, a közjövedelmek pazarlását : nem fogunk csodálkozni, ha e tiszti kar, melynek nagy részét a díj-, czím- s kényelemvágy vitte a hivatalos pályára, most önkényről, zsarnokságról, sőt szellemi elfogultságokban némelyek még rossz szándékról is vádolták az általok fel nem fogott, nem értett, az önzést kiméletlenül sujtó, szigorú fejedelmet. És e tiszti karban találta aztán József bár alattomos, de legelkeseredettebb ellenségét reformátori pályáján ; nem ütött ugyan ez oly nagy zajt, nem ostromolta őt feliratokkal s ellenmondásokkal, mint a vármegyei hatóságok ; de titkon az akadályozta leginkább s hiúsította meg a reformok sikerét.

Azonban nemcsak a tiszti kar, s nem is csak az elfogultak és önzők ellenzik vala e reformokat ; az értelmesek, a jók, a buzgó hazafiak sem örülhettek azon áldásnak, mely József népboldogító törekvéseiből, fáradhatlan munkásságából eredhet vala a közjóra ; sőt éppen a legszabadelvűbb, legtüzeesebb hazafiak által emeltetik a leghevesebb ellenzék. Számos intézkedései az igazgatásban megegyeztek ugyan az ország régi, sokszor ismételt kívánataival ; másokból, mint például, a kormányzések rendezéséből, a helytartótanácsnak s a főtörvényszékeknek Budapestre áthelyezéséből stb. félreismerhetlenül csak haszon áradt az országra. De ezen reformok mellett olyanok sem hiányoztak, mik méltó aggodalmakat ébresztenek vala minden hazafi keblében. Ilyenek.

Az ellenzék.

1784.

valának: a koronázásnak sokfélelékép magyarozott elmulasztása; a nádori hivatalnak, melyet a nemzet mindenha szabadsága, törvényei örül tekint vala, mellözése; az országbi-
 rónak, kire nádor nem létében a helytartótanácsi elnökség nézett, ezen elnöklettől elmozdítása; a hadi kormánynak Horvátországban a báni hivataltól elválasztása; a hadi foglyoknak a vármegyék közti felosztása stb. De mindeneknél inkább aggaszthatá a hazafiakat az, hogy József a törvényhozás mellőztével kezdte meg s látszék egyebekben is folytatni akarni reformjait; hogy rendeleteit érvekkel, okokkal, támogatva ugyan, de egyedül fejedelmi hatalomteljességből meríti s még egyéb újításokra is onnan szándékozik méríteni. Lehetetlen vala nem látniok már az eddig végrehajtott reformokból is, hogy ő, az alkotmányt mellözni, Magyarországot a német örökös tartományokkal együtt ugyanazon törvények s igazgatás alá vetni, az ország független kormányát, önálló státuséletét megsemmisíteni szándékozik. Az urak ugyan, kiket Mária Terézia mákonyhatású kormánya s kegyosztásai magyarságukból, nemzeti érzelmökből kivetkőztettek, az alkotmányos szabadság szeretetétől megfosztottak, nagy részben némán szemlélik vala ezen újításokat; de annál hangosabban riadának fel a vármegyék nemesi testületei. Miként felirataikból kitünik, ezek is elismerték ugyan a nagy fejedelem őszinté szándokát s lángbuzgalmát népei boldogításában, s kivált eleinte, elég biztosítást véltek látni jellemében, hogy Magyarországot illető rendeleteiben is egyedül ennek java által engedendi magát vezéreltetni; de miután a fejedelmek is halandók, s az erényt néha a trónon is önzés vagy más szenvedélyek váltják fel: az ország üdvének biztosságát egyedül a törvények szentségében, az alkotmányos igazgatás szigorú megtartásában látván, mély aggodalommal s elégyületlenséggel fogadtak minden, különben bár mi üdvös rendeletet, mely a törvényhozás mellőztével, egyedül a fejedelem önkényes akaratából származott. Az elégyületlenség aztán nyiltszívű s erélyes, sőt mind hevesebb

és keserűbb feliratokban tört magának útát a trón zsámolyához, kivált 1784-től kezdve, mióta a nemzet érzékenyebben tapasztalá vala, hogy József, megfélekedve fejedelmi szaváról, melylyel a nemesség jogait s kiváltságait — mikkel magát az alkotmányt is a legszorosabb kapcsolatban láták, kormányra léptekor sértetlenül fentartani ígérte, olyanmú rendeleteket bocsát ki egymásután, melyek a nemesség jogait, az alkotmányt, sőt magát a nemzetiséget érzékenyen sértik, megsemmisítéssel fenyegetik. ¹⁾

IV.

A főkormánysszékek szabályozása után, mely 1784 folytában teljesen be lőn fejezve, az igazgatás organumait illető reformok tekintetében némi szünet állá be. A császár, úgy látszik, bevárni akarta az eddig megállapított új rend s igazgatási eljárás megerősödését, mielőtt azon százados intézményekhez nyúlna, melyekhez, minthogy az alkotmány s nemzeti jogok lényeges részét alkották, a nemzet nagy előszeretettel s féltékenységgel ragaszkodék. Mialatt azonban e reformokon dolgozik és dolgoztat vala, még az 1784-ki év folytában három olyatén rendeletet bocsátott ki, melyek által a legsúlyosabb próbára tette a nemzet türelmét s engedelmességét. Ezek ketteje, melyek a koronát s az ügyvitel hivatalos nyelvét illetik, az álladalmi függetlenségen, sőt magán a nemzeti léten s nemzetiségen is halálos sebet ejtett; harmadika a katonai összeírásra s a házak megszámozására vonatkozik.

Királyi koronáját a magyar nemzet nyolezadfél százados, viszontagságteljes élete folytában megszokta úgy tekinteni, mint nemzeti kincset, nemzeti ereklyét, melyre csak a

A korona
Bécsbe szállítása.

¹⁾ Keresztury: Introd. in Op. normal. Constitut. Josephi II. — Collectio ordinationum Jos. II. et Repraesentationum divers. Reg. Hung. Comit. Dioszegini 1790. Katona eml. köt. Geissler: Skizzen aus dem Charact. stb. V. köt.

1784.

kegyelet szent érzetével gondolt, s melynek az általa felidézett koserédes emlékezetek, az érette s függetlenségéért vívott számos harcok oly becses kölcsönöztek minden jó hazafi előtt, hogy azt szinte életével, szabadságával, nemzeti lételével azonosítja vala. József azonban a nemzet ezen hő ragaszkodására e kincséhez mitsem hajtva, ápril 7-én (1784) leérkezett parancsában meghagyta a helytartótanácsnak, hogy miután a pozsonyi várat papnöveldévé alakítani szándékozik, az ott őrzött koronát addig is, míg számára más alkalmas hely készíttetnék, a koronaőrök s négy magyar kir. testőr kíséretében Bécsbe szállítsa, hol az a császári kincstárban egyéb országainak koronái mellé fog letéetni.

A korona elviteléről már egy idő óta szárnyalának némi hírek, de hitelre nem igen találtak. Annál nagyobb fájdalommal lepte meg tehát a rendelet magukat a helytartótanács tagjait is, minthogy a papnöveldének Pozsonyba helyezése nem látszék elégséges oknak a nagy fontosságú tényre, melynek végrehajtása, mint elöve is meggyőződtek, köz elégületlenséget s talán veszélyesebb mozgalmakat is felidézendő lészen az országban. Ez iránti aggodalmukat tehát ápril 8-án kelt feliratukban érzékenyen kifejezték a császár előtt, buzgóan kérvén őt, vonná vissza e rendeletét, mely a felett hogy sürgős, eleve el sem látható bajoknak válhatik forrásává. De József kérésselhetlen maradt, s a kormányzék felterjesztésére a horáci szavakat írván; „risum teneatis amici,“ — elébbi parancsát ismételte. A szent korona tehát s a többi ékszerek gróf Csáky János országbíró s a helytartóság tanácsosai jelenlétében megszemléltetvén s jegyzékbe vétetvén, Keglevich József és Balassa Ferencz grófok s koronaőrök által ápril 13-kán Bécsbe szállítottak. „A trójaiak, mond egy német egykorú, midőn a palladiumot elvesztették, nem voltak vala levertőbbek mint a magyarok, midőn koronájuk elvitetett.“ Történetesen nagy zivatar vonult át Pozsony felett, midőn a koronaőrök a szent ereklyével útra keltek; a nép ezt az ég szavának s a bekövetkező bajok elő-

jelének tartván, sírás és jajgatás közt vált meg nemzeti kincsétől. Meggondolván, mily szigorral hajtotta végre József az egyházi ügyekben kibocsátott rendeleteit, s eddigi nyilatkozataiból, kifejtett elveiből sejtván, a politikai téren is mit szándékozik tenni, sokan az alkotmány, a szabadság és a haza veszedelmének kezdetét láták a korona elvitelében. Érezni látszék maga József is e tettének fontosságát, mely őt a magyarok szeretetétől s bizodaljától mindig megfosztotta: mivel a koronaörök az ereklyéket rejtő szekrény megromlott zárának felnyitásával sok időt töltöttek s azon órában, melyben váratának, Bécsbe nem érkeztek meg, rendkívüli nyugtalanság szállotta meg őt, s türelmetlen izgatottságban, békétlenül jára fel s alá termeiben mindaddig, míg a korona megérkezének hírére nem vette.

Mihelyt a vármegyék a helytartótanács körleveléből az eseményről értesültek, szíveik keserűségében tüstént gyűléseket tartanak vala; s mivel a feliratok egy új rendelet szerint nem egyenesen a felséghez, hanem a helytartótanácshoz valának intézendők, panaszait ennek siralmas hangon adták elő. „Annál fájdalmasabb — úgymond egyebek közt Soprony megye — a koronának e váratlan kivitele, mint-hogy az az országbíró hozzájárultával, s a helytartótanács jelenlétében, melytől leginkább kellene várunk a törvények fentartását, s maguk a koronaörök által hajtattott végre. Valóban nem érdemeljük, hogy a kik jobbagyi hűségünket már annyi példák által tanúsítottuk, kik ő felségéért, midőn még az anyai ölben fekszik vala, a mindenünnen fenyegető ellenségek ellen vérünket s életünket felajánlottuk, s neki a legszorongatóbb körülmények közt mindenünk veszélyeztetésével siettünk segedelmére, most ily bizodalmatlanságot tapasztalni kénytelenítettünk. . . . Ő felsége jogát az ország szent koronájára alattvalói tisztelettel elismerjük; de egyzersmind törvényeink iránt köteles hűségünknel fogva ki kell jelentenünk, hogy az ország csak azon feltétel alatt adta át a felséges ház első szülöttének örökösen a koronát, hogy

1784

öszes kiváltságaink, szabadságaink s törvényeink szentül fentartassanak.“ Kéri tehát ő felségét, hogy ne csak küldje vissza a koronát, melynek őrzésére illendő hely az országban is van, hanem avval magát mennél előbb koronáztassa is meg. Mert „bármilyen legyen is oka annak — mond feliratában Temes megye — hogy a szent korona iránt az ország ily aggodalmas gonddal viseltetik, — akár mivel magát e szenteséges ereklyét tiszteli, akár mivel általa jelenteni akarja, hogy a legfőbb országhatalom a király és a rendek közt megosztva van, akár mivel azt oly kapcsúl tekinti, mely a királyt a nemzettel összeköti: annyi bizonyos, hogy eleink mind maguk úgy éreztek, mind nekünk utódaiknak örökségként hagyták hátra, hogy arra üdvünknel is nagyobb gondot viseljünk. Tudjuk ugyan, s hisszük, eleink is tudták, miképen a király s alattvalók közti polgári kapcsolat szentesége s ereje nem külső jelekben létezik: de bizonyos az is, hogy miután érzelmeiket az emberek egyedül küljelek által nyilváníthatják, s a köteles hűséget még a veséket vizsgáló isten iránt is csak küljelek által kell behizonyítaniok, a korona örökké szent s alattvalói hűségünk s kötelességeink jelképe maradand előttünk.“

József azonban kérelmelhetetlen maradt; sőt az ország panaszaira választ sem adván, nyilván kijelenteni látszék, hogy a korona kivitele csak mintegy bevezetés a szándéklott többi reformokhoz. Ezt egy kevéssel utóbb kibocsátott újabb rendelete világosan tanúsítja. Főczéljának elérésére, miszerint az annyi elemekből, oly különböző nemzetiségekből álló monarchiájában egységet, egyenlőséget, összpontosított igazgatást szándékozik vala megalapítani, az ügyviteli hivatalos nyelv egyformaságát lényegesen szükségesnek látván, a német nyelvet Magyarországra is reáparancsolta. Ő e kényes ügyben is szokott önkényes modorával, de nem azon nyíltsággal járt el, minőt egyéb reformjainál nyilvánított; mi által nyilván elárulá, miképen maga is érzi, hogy e rendelete által a legszentebb, legelidegeníthetlenebb nemzeti jogot

sérti meg. Szokása ellenére, ezen ügyben még ravaszághoz nyúlni sem látá magához méltatlannak, mintha a honi nyelv mellőztével egy idegennek a nemzetre ráparancsolása, bármi módon hajtatik is az végre, nem volna a nemzet valóságos megrablása legszentebb tulajdonában, s a beszámítást a szándékosan elkövetett bűnnél csökkenthetné némi ravasz fogás.

A régiebb századokban, mint tudjuk, részint a róm. kathol. egyház által közönségessé tett európai divatból, részint az országban lakó külön nemzetiségek kiméletéből, — miben a magyar elitől fogva szinte túlságos vala, a közélet némely nyilvánulásaiban a latin tétetett hivatalos nyelvvé. A törvények, okmányok már az Árpád házbeli királyok alatt is jobbára latinul írtak. A nemzeti magyar nyelv megtanulásában hanyag osztrák házbeli királyok korszakában, a bécsi kormány, felhasználva a nemzetnek ebbeli engedékenységét, épen akkor, midőn más országokban a hivatalos latin nyelv a nemzetivel ismét felcseréltetett, nálunk lassankint mindén kormányzásoknál, sőt gyakran az országgyűlési teremben is mind uralkodóbbá tette a latin nyelvet. Hogy ez egyenesen a bécsi kormány műve volt, ha Erdélyt nem hozzuk is fel érvül, senkit sem hagy kételkedni az, hogy valahányszor a nemzet a bécsi kormánytól ideiglen elszakadt, nemzeti nyelvének divatát is helyreállította: a nemzeti felkelések korában úgy a kormány ügyviteli, mint az országgyűlések tanácskozási nyelve Bocskaytól kezdve II Rákóczy Ferenczig, majdnem kizárólag a magyar volt. Mária Terézia kormánya alatt, midőn a főaristocrazia nagy része annyira elkorcsult, hogy nemzete nyelvét is elfeledte, a latin nyelv a nemzetit olyannyira kiszorította a közéletből, hogy a magyar szó alig talált már menhelyet, néhány vármegye tanácsteremében; a határozatok, jegyzők önyvek pedig még ezekben is rendszerint latinul szerkesztettek.

József, kinek külföldi utazásaiban elég alkalma volt tapasztalnia, a közértelmességnek, a műveltség haladásának

Hivatalos
nyelvvé a né-
met teszi.

1784.

mily hatalmas rugonya a mindenki által értett élő nemzeti nyelv, a latint méltán a szellemi fejlődés akadályá gyanánt tekinté; miért határozottan el is tökélte magát, monarchiájából azt egyáltalában kiküszöbölnie. Hogy azonban annak helyébe nem mindenütt a nemzetit, hanem eleitől fogva a németet szándékozott állítani hivatalos nyelvvé, kételkednünk sem lehet, ha meggondoljuk, hogy a kormányt egész monarchiájában egyenlővé tenni s összpontosítani, a nemzetiségeket lehetőleg egybeolvasztani legfőbb czélja volt törekvéseinek. Kit ezen ok meg nem győz, meggyőzheti azt magának Józsefnek mindjárt közlendő levele. Nehogy azonban erőszakkal látszassék a nemzetre tolni a kevesektől értett idegen nyelvet, — ebben maga is a legszentebb tulajdoni jog sérelmét látván, ez ügyben, mint mondók, szokása ellenére, némi ravaszúgához folyamodott; mi aztán csaknem közönséggé tette ama véleményt, hogy az igazgatásban eleinte koránt sem szándékozta mellőzni a magyar nyelvet, hanem arra egyenesen a kormányiszékek által kényszerítettett.

Ő ugyanis kérdést intézett a magyar kancelláriához s általa a helytartótanácsához: vajjon alkalmasnak látják-e az ügyvitelre a magyar nyelvet? És miután a kormányiszékek tagadólag válaszoltak; ő pedig a holt latint tovább tűrni egyáltalában nem akarta: annak helyébe tehát a németet kell vala emelnie hivatalos, tiszti nyelvvé. A tény, hogy a kormányiszékekhez eziránt kérdést intézett, kétségtelen; de a modorból kell mérnünk annak értékét. E kérdést ő ugyanis csak azután tette a kormányiszékeknel, miután eleve értesítve volt az adandó felelet minőségéről. Pálffy kancellár, kivel ez ügyben tanácskozott, erről eleve is képes volt őt biztosítani, jól tudván, mily nehézségekkel jár egy kormányiszéknél az ügyviteli nyelv megváltoztatása, s ismervén a már jobbára megélemedett tanácsosok kényelemvágúját s irtózását attól, hogy a megszokásnál fogva, már szinte önként nyelv és toll alá eső latin curialis írmodor s tiszti formák és kifejezések helyett most újakat tanuljanak, anyanyelvökön ugyan, de a

melytől többen közölök húzamos bécsi laktok alatt már egészen elszoktak, s mely, tagadhatatlan, a százados elhanyaglás következtében, minden képzekenysége mellett sem volt még ügyviteli nyelvvé idomítva, melyben tehát a szokásos tiszti kifejezéseket, hivatalos formákat s címeket, okmányi műszavakat még csak alkotni kellett volna. Nem lehetett ennél fogva kételkedni, hogy ezen, nemzetiségök iránt részben elhidegült urak a császár ama kérdésére: alkalmas-e a magyar nyelv ügyvitelre? — tagadólag fognak válaszolni, kivált miután a német nyelv távolról sem érintetett, s ama kérdés horderejét csak a megszokott latin és szokatlan magyar nyelv közti választásra vélték kiterjedni. Ha József ez ügyben egész nyíltsággal jár el, s világosan kijelenti, hogy a holt latin nyelvet kiküszöbölni elhatározott akarata, a tanácsosoknak tehát a magyar és német nyelv közt kell választaniok: hihetetlen, hogy a kormányzések tagjaiból annyira kiveszett volna már a hazafiság, hogy nemzetiségök, nemzeti nyelvök iránt árulókká aljasodjanak. De, ha minden hihetőség ellenére, annyira sülyedtek már, hogy a fejedelem szándokait, a német nyelv behozatala iránt, világosan tudva is, képesekké váltak volna mellőzni a nemzeti nyelvet: ez nemcsak ama néhány hűtlen hazafiuak, hanem az egész nemzetnek lévén elidegeníthetetlen tulajdona, a császár semmivel sem nyerhet vala több jogot arra, hogy a nemzeti nyelv mellőztével az idegen németet, melyet az aristocratia egy kis részén s néhány százezer betelepedett városi polgáron s más lakoson kívül senki sem értett, erőszakosan tolja a nemzetre.

Azonban, hogy a kormányzések előleges megkérdezése nem volt egyéb fogásnál, melyvel a császár, ki eleitől fogva el vala tökéelve, Magyarországbán is a német nyelvet tenni hivatalossá, csak e súlyos jogsértést ügyekezett elpálastolni, minden kétségen felülemeli magának Józsefnek egy levele, melyet e tárgyban 1785-ki júniusban intézett valamely magyar úrhoz, ki előtte a német nyelv s más intézke-

1781.

dései ellen előterjesztéseket tett vala. „Minden előterjesztésnek, mely hozzám intéztetik, akár egyes ember boldogságát, akár egy egész nemzet jogait illesse az, — úgymond — az ész megezáfolthatatlan érveivel kell támogatva lenni, hogy az engem a már megtörtént elhatározás megváltoztatására indítson. De én az ön nemzetének tüntetéseiben semmi ilyest nem látok. . . . A német nyelv egyetemes nyelve az én birodalmamnak; miért engedném tehát én a törvényeket s más közügyeket egyetlen tartományban annak nemzeti nyelvén tárgyaltatni? Én a német birodalom császára vagyok; minél fogva azon többi államok, melyek birtokomban vannak, csak egyes tartományai azon egy testet képező államösszeségnek, melynek én vagyok a feje. Ha Magyarország volna első s legfontosabb birtokaimban, úgy annak nyelvét tenném tartományaim fő nyelvévé; így azonban másként áll a dolog.“

Az álokoskodást, melylyel Magyarországot oly könnyeden varázsolja át a Németbirodalom tartományává, úgy hiszszük, elég csupán kijelölni; az állítás helytelensége czáfolat nélkül is világos. Azon keserű gúnyt mindazáltal nem mellőzheti hallgatással a történelem, melylyel József a május 18-kán kiadott rendeletében a nemzetet illetve, lovagiátlan mltánytalansággal tetézte jogsértését. „Ha valamely nemzet, — úgymond — holt nyelvet használ, minő a latin, azáltal eléggé bizonyítja, hogy a felvilágosodás bizonyos fokát még nem érte el, mintegy hallgatva tanúsítván, hogy vagy nincs a nemzetnek saját nyelve, vagy a polgárok nem tudnak azon írni s olvasni, s csak a latin tanulmányokban jártas tudósok képesek gondolataikat iratba foglalni. . . . Bizonyítja e tétel igazságát az, hogy a latin nyelv Európa minden művelt nemzetétől rég száműzetett a közéletből, s az még csak Magyarországbán s kapcsolt részeiben és Erdélyben divatozik.“ Eddig a rendelet. És ezt olvasva, nem önként tolokodik-e mindenki elébe ama kérdés: hogy hát nem épen a Habsburg fejedelmi házból származott királyok s hécsi kormányaik tették-e oly közönségessé az országban a latin nyelv-

vet? Nem ők verték-e e holt nyelv bilincseibe a magyar nemzet szellemét, melynek nyelvét maguk nem tudták, s megtanálni nem akarták? Valahányszor a magyar nemzet a bécsi kormánytól egy-egy időre elszakadt s önsugallatát követhetné, nem törte-e szét mindig s azonnal közügyeiben az idegen, holt nyelv bilincseit, s nem helyezte-e vissza természetes jogaiba a nemzeti nyelvet úgy a megyei, mint országgyűlési tanácskozásaiban s közügyeinek igazgatásában? Úgy tudjuk, hogy Boeskey, Tököly, Rákóczy idejében csak nemzeti nyelven folytak az ország közdolgai; s csak akkor kezdé megint a holt latin bitorlani a nemzeti nyelv jogait, midőn a nemzet s a bécsi kormány közt a béke helyreállott; mert a bécsi kormány a nemzeti nyelvet nem tudván, ismét a latint tette az igazgatás közlönyévé. Kell-e még azt is említenünk, hogy Erdély nemzeti fejedelmei alatt mindig magyar nyelven alkotta törvényeit s igazgatta közügyeit, s csak midőn 1692 óta a nemzeti fejedelmek a tartomány kormányáról erőhatalommal leszorítottak, terjesztetett ki rája is mindinkább a szellemsorvasztó idegen nyelv nyúge olyannyira, hogy a hol egy század előtt még csak a magyar nyelv hangzott, József korában már mind a törvényhozás, mind a kormánysház termeiben csak a latin volt divatban? Az európai nemzetek rég száműzték közéletükből a latin nyelvet; de azok nemzeti fejedelmei nemcsak tudták, hanem pártfogolták is nemzeti nyelveiket. Spanyolországban még maga a Habsburg fejedelmi ház is spanyollá lett nyelvére nézve, míg nálunk annak egy ivadéka sem velt annyi méltánnyal az önként kormányá alá bocsátkozott nemzet iránt, hogy annak nyelvét megtanulta volna. E királyaitól erőszakolva, s azok kedvéért volt a nemzet századok alatt oly engedékeny az idegen, oly bűnösen hanyag a nemzeti nyelv iránt. Ezen engedékenységeért, e hanyagságaért meg is lakolt eléggé; de azt bizonyára nem érdemelte meg, hogy ezért azon királyok egy ivadékatól még gúnynyal is illettessék. Nem érdemelte meg kivált Józseftől, ki maga is oly ellenséges indulattal

1784.

viseltetett a magyar nyelv iránt, melyet nem értett, hogy sem új tanulmányi rendszerében nem tette azt tantárggyá a köziskolákban, sem a Révay Miklóstól kiváltképen e nyelv művelése végett tervezett magyar tudós társaságot nem pártolta, nem engedte létrejöni.

A nemzet jogát oly mélyen sértő rendelet egyébiránt, melyet május 6-kán (1784) küldött le a helytartótanácshoz, lényegesebb pontjaiban ím a következő: „Miután a latin nyelvet bizonyos idő alatt minden, kormányzékileg s nyilván tárgyalatni szokott ügyekre nézve az ország s kapcsolt részei minden hatóságainál kiküszöbölni, s helyébe a németet, mint a birodalom nyelvét, állítani, s ennek használatát a törvényszékekre is kiterjeszteni szándékozunk, . . . ; ennél fogva tehát kegyelmesen rendeljük, hogy három esztendő lefolyta után (mely időhatárnak a körülmények szerint szükségessé válható meghosszabbításától azonban idegenek nem vagyunk) az ország s kapcsolt részeinek minden hatóságai s törvényszékei minden ügyeket, melyek akár első folyamodás, akár felelbitel útján jutnak hozzájuk, egyedül német nyelven tárgyaljanak s előadásaikat az ügyvédek is azon tegyék. . . . Az ország törvényei azonban még latin nyelven hagyatnak stb.“ Pár héttel később pedig (máj. 18-kán) ez iránt következő szabályokat tétetett közzé a helytartótanács által: 1. A magyar kir. s erdélyi kancelláriánál a f. é. nov. 1-jétől kezdve minden ügyek — kivéve az egy évig még azontúl is latinul folytatható törvénykezést, — német nyelven tárgyaltassanak, s mind e főkormányzékhez intézendő föliratok, mind ettől a tartományi kormányzékhoz bocsátandó leiratok e nyelven, — de a vármegyékhez 1785-ki nov. 1-jéig még latinul írassanak. 2. A tartományi kormányzék a f. évi nov. 1-jétől kezdve, mind kebelbeli ügyekben, mind a feliratokban egyedül a német nyelvet használhatják; az alárendelt hatóságokkal azonban még latinul fognak levelezni. 3. Az 1785-ki nov. 1-jétől kezdve a vármegyék, sz. kir. városok, kerületek és székek, úgy az alárendelt kamarai

hivatalok is, mind belügyeik kezelésében, mind felirataikban s egymás közti levelezéseikben a német nyelvet kötelesek használni. A magyar-erdélyi udv. kancellária az erdélyi alárendelt hatóságokhoz a jövő évi novemberig egyedül latin, azután két évig, hasáblag német és latin, azontúl egyedül német nyelven küldendi leíratait. Ugyanózen szabály kötelezi a tartományi kormányzókat is az alárendelt hatóságok irányában. 4. Három év múlva minden fő- s altörvényszékek is németül tárgyalják az elejökbe vitt pereket, s az ügyvédek is e nyelven tegyék előadásait. 5. Hivatalra ezután sem a kormányzóknél, sem a vármegyéknél, sem az egyházi rendbe senki sem juthat, a ki németül nem tud; mi a kormányzóknél mindjárt, a vármegyéknél egy, a kisebb polgári s egyházi hivataloknál három év múlva fog szabálylává lenni. 6. Az országgyűlés nyelve is német lesz; s azért három év múlva követül oda nem küldethetik, ki németül nem tud. 7. A folyó évi novemb. elejétől fogva latin iskolába csak azokat szabad fölvenni, kik németül írni s olvasni tudnak. A német nyelvnek az iskolában való használata iránt azonban ő felsége még bővebben fog intézkedni. „Éz tehát — így végződik a nevezetes rendelet — ez tehát ő felségének érett megfontolás és teljes meggyőződése után a magyar nemzet hasznára és dicsőségére kiadott rendelete, mely által azonban a nemzeti nyelvet kiirtani épen nem szándékozik; és nem is saját kényelme miatt akarja ezt létrehozni, hanem egyedül oda ezélez e rendelettel, hogy a közügyek tárgyalásában a latin helyét a német foglalja el, s az ifjúság is ezt tanulja ama helyett. Ő felsége e rendeletétől semmi fölírat által nem engedi magát elmozdítani.“

E rendelet, a vármegyékbe megérkezvén, villámként sújtá a korona kivitele s egyéb törvénysértések által különben is megsebzett kedélyeket; s bár József eleve kijelentette, hogy rendeletét semmi esetre nem hajlandó visszavonni, alig volt még is megye, mely vagy a fájdalom s elkeseredés, vagy a leghevesebb ingerültség hangján nem tett

1784.

volna felterjesztést a rendelet ellen, s a megsértett nemzeti-ség hatalmasan fölébredt érzésétől ihletve, áradzó lángszavakban nem róttta meg a kiáltó igazságtalanságot, mely által a fejedelmi ház kormánya alá önként s feltételesen hajlott, hű nemzetre idegen nyelv tolatván, a nemzeti létel életerén halálos seb ejtetik. „Az idősbek — így ír fel egyebek közt Zemplén megye, — kik közt még számosan élnek azok közül, kik Mária Terézia koronázásán jelen voltak, s kik midőn ellene egész Európa agyarkodik vala, ő felségét még a magyarok hűségében bizakodó anyának ölében látták, érette köz felkiáltással életüket s vérüket felajánlották, hűségüket a világ bámulatára, dicső haditettekkel tanúsították, érette sebeket s fogságot szenvedtek vala, — ezen idősbek most keserű könyhullatással hallák a parancsot, mely őket, a német nyelvben járatlanokat, a közügyekből kirekeszti; síránkoznak, hogy hazájokban ezentúl mintegy száműzve lesznek, kénytelenek látni, mielőtt sírjokba szállanának, miképen vesz el nemzetök, miképen alakúlnak át unokáik más nemzetté.“

Mások, a tűzre olajat öntendők, azt híresztelik vala, hogy a császár csak azért erőszakolja rájuk a német nyelvet, mivel német tisztviselőket akar küldeni a vármegyékbe. — Hittek is sokan e híresztelésnek, minek következtében még magasabb fokra hágott az ingerültség. A vármegyékben mindenfelé rendkívüli gyűlések tartának, s újabb és újabb feliratokkal ostromlák a rendeletet, panaszlák a nemzet veszedelmét, miszerint a nyelv változával a nép szokásai s erkölcasei is megváltoznak, a nemzet szelleme sőt maga a nemzet is veszendőbe megyen. Mások, inkább az önérdektől vezéreltetve, azon igazságtalanság ellen emelének panaszt, mely szerint a haza és királyi ház szolgálatában megöszült, érdemdús férfiak, kik a még pályákban volt császárért életüket sem kételkedtek vala felajánlani, az általok nem értett idegen nyelv behozatala következtében hivatalaikból kiesvén, szomorú inségbe sülyednek. Valamennyien fejtegetik e rendelet sükorításának lehe-

tetlenségét oly országban, hol a német nyelvet néhány úron s egy maroknyi néptöredéken kívül senki s általában véve azok sem értik, kik eddig a megyei hivatalokat viselték. Fejtegetik a zavart, mely támadni fog, ha az élemedettebb érdemes tisztviselők a nyelv nem tudása miatt lelépni kénytelenítettvén, a megyei igazgatás és igazságszolgáltatás tapasztalatlan ifjakra, vagy épen idegenekre bízatik. Előadják, miképen e parancs felforgatja az egész kormányformát, melynek fentartását ő felsége elődjei szentül ígérték, s a nemzettel kötött viszonylagos szerződés erejénél fogva fentartani ő felsége is köteles. Hevőkben némely megyék még ama balfogást is elkövelték, hogy a latin nyelvet védelmök alá fogadták, mint a magyar nemzet műveltségének annyi századok óta fő eszközét, s közéletök organumát, melyen írvák a királyok oklevelei, a nemzet története, maguk a törvények s a családok birtokjogai, s mely az országban annyira el volna terjedve, hogy holtnak, idegennek nem is mondható, hanem, más nemzetek csodálkozására, mintegy második sajátja a magyarnak; ha ez most a némettől kiszorítatnék, a közigazgatásban szintűgy mint a birtokviszonyokban a legnagyobb rendetlenségek és csalások fognának történni.

A latin nyelv e túlbuzgó védőinél hasonlíthatlanul jobb térre léptek azon megyék, melyek felirataikban a nemzeti nyelv mellett küzdve, kiemelik, hogy az már maga is szebb virágzatnak indul, s mint e nép nagy többségének sajátja, kellő művelés alatt rövid időn teljesen ki fogna fejleni; holott, ha a német válnék hivatalos nyelvvé, bár ő felsége mondja is leiratában, hogy a magyar nyelvet kiirtani nem akarja, de miután az egész Európában csak a nép ajkán forog, nemcsak kifejlésében meggátoltatnék, hanem lassankint ki is veszne, ha a nyilvános életből, hol a latin mellett is mindig használtott, kitiltatnék. És e mellett egész nyíltsággal emlékeztetébe hozzák a császárnak, hogy a magyar nemzet nem meggyőzötve s leigázva, hanem önként s azon világosan kimondott feltétel alatt hajúlt úgy 1526-ban,

1784.

mint az örökösödés megállapításakor 1687-ben s 1723-ban az osztrák ház kormánya alá, hogy szokásaiban s jogaiban fentartassék, s ne más tartományok módjára, hanem saját törvényei szerint kormányoztassék; méltán félnek pedig, hogy a német nyelvvél a német tartományok kormánymodora is behozatik, ellenére a nemzet s az uralkodó ház közt fenálló szerződésnek: e szerződés mind a két részt egyaránt kötelezi, és a fejedelemnek épen oly szent kötelességévé teszi a nemzet jogainak sértetlen fentartását, mint a nemzetnek a hűséget. Mert jaj volna az emberi nemzetnek, ha a fejedelmek fogadalmi kevesebb érvénnyel bírnának, mint az alattvalókéi. Figyelmeztetik a királyt, hogy új szokások behozatalára nem három év, hanem legalább is egy emberkor, új nyelv megalapítására pedig századok szükségesek; észébe juttatják azon önmaga által is kimondott elvet, hogy nem a milliókból álló nemzet van a fejedelemért, hanem ez amazért. Kijelentik, hogy a német nyelvnek oly alapos megtanulása miszerint három év múlva az ország közügyeit azon lehessen kezelni, erkölesileg lehetetlen; azt pedig ellenkezni hiszik ő felsége igazságszeretetével s fejedelmi kötelességeiről ápolt magas fogalmaival, hogy e nemzetet, melyet annyi balszerencse, annyi bel- s küllháborúk viharai megtörni nem bírtak, most a béke ölében vesse idegenek kormánya alá. Mit fogna rólok mondani az utókor, ha őseik nyelve s nemzetisége most az ő hanyagságuk s gondatlan engedékenységök miatt enyészne el? S minő honpolgárok volnának ők, ha ezt megtörténni engednék? Nem kellene-e őket, mint nemzetök hűtlen, holt tagjait, magának ő felségének is megvetnie? S lehetnének-e hívek fejedelmök iránt, ha nemzetök, hazájok tekintetében ily közönyösek s hűtlenek volnának? Ők hűségöket a fejedelmi ház iránt nem egyszer vérökkel is peccátelték; maga a felséges ház legmakacsabb ellensége, a porosz király, úgy jellemzi őket munkáiban, mint a kik vérüket s életüket szinte pazarolják királyaikért. És valóban, mikor nem voltak készek áldozatra, midőn őket királyaik arra szólították? Ezt

ők ezentúl is készek tenni; de viszont ő felségétől is követelik, hogy őket ősi jogaik és szokásaikban megtartsa, s vonja vissza a parancsot, mely, nem mint a leiratban, szinte gúnykepen mondatik, javára és dicsőségére, hanem veszedelmére s gyalázatára van a nemzetnek. Végre kéri őt, hogy ha eltökölt szándéka mellőzni a latin nyelvet, annak helyébe ne az idegen németet, hanem a nemzeti nyelvet állítsa, mely a köztanácskozások s levelezésekben eddig is használtatott, hogy ekként a magyar nyelv is más művelt európai nyelvek színvonalára emelkedhessék. ¹⁾

De József, azt hívén, hogy a felzajlott indulatár idővel majd lecsöndesedik, e feliratokra mitsem hajtott, s csak azongyanút ügyekezett magától elhárítani, mintha a kormányzatot a magyarok mellőztével németek kezébe akarná átjatszani; e végett egy leiratában ünnepélyesen kijelentette a vármegyéknek, hogy bár állhatatosan fentartani s végrehajtatni kívánja a tiszti nyelv iránt kiadott rendeletét, a tisztségeket, hivatalokat mindazáltal nem szándéka németekre ruházni. A király szilárdsága azonban a nemzet hasonlíthatlanul nagyobb részében ellentétét szülte annak, mit József czélt: ő a nemzetet, melynek főnemesi osztályát már anyjának nagy részben sikerült elnémetesíteni, erőszakkal is beolvasztani akarta a németességbe; de a nemzet most a kényszerítés által fölingereltetve, csak mélyebb gyűlölettel kezd vala viseltetni a német nyelv és népesség ellen; s daczra keményedve, a reátolt nyelvet tanulni épen nem akarta. József, bár rendeletében tagadta, legalább a műveltebb osztályok köréből kétségkívül kiirtani óhajta a magyar nyelvet, midőn nemcsak a közigazgatás, hanem még a közoktatás és nevelés nyelvül is a németet szabta elő: a nemzet ellenben mintegy a gondviselés büntetését vélte látni királyának ezen intézkedésében ama bűnéért, hogy saját nyelvét elhanyagol-

A buzgalom
ébredése: a
nemzeti nyelv
iránt.

¹⁾ Lásd különösen Zemplén, Temes, Szabolcs, Szatmár, Bars, Terna stb. megyék feliratait. Collect. Constitut. et Repraesent. Dioszeghini. 62. kövv. Katona: e. k. 380. kövv.

1784.

ván, annyi ideig idegent pártfogolt, s most kétszeres buzgalommal kezdé művelni és ápolni nemzeti nyelvét. Bessenyei György, Baróti Szabó Dávid, Péczely József, Révay Miklós, Kazinczy Ferencz, Báróczy, Ányos, Bacsányi, Dugonics és több más szorgalmas írók, számos szépirodalmi s tudományos munkák közzététele által ezáfozták még azt, mi a kir. rendeletben a magyar nyelv műveletlenségéről s az ügyvitelre alkalmatlan voltáról állítatott. Bessenyei, ki a magyar nyelvnek a tudományokban való fölvételét már 1778-ban sürgette volt, 1781-ben egy magyar tudós társaság tervét dolgozta ki. E tudós társaság felállítása iránt Révay 1784-ben személyesen is nyújtott be a császárnál folyamodást, de sikeretlenül. Ugyanekkor alapítá meg Ráth Mátyás Pozsonyban az első magyar hírlapot, a „Magyar Hírmondót“. Még inkább egyesítette az erőket a pozsonyi „Magyar Muza“ s a Baróti, Kazinczy és Bacsányi által alapított és sok jeles erőt magához vont kassai magyar társaság folyóirata a „Magyar Muzeum“, mely Kazinczy indítványára 1788 elején indúlt meg.

Voltak azonban kiket jellemgyöngeség vagy anyagi érdekek, hivatal- s kegyvadászat hajlékonyakká tőnek a parancsnak engedelmeskedniök; és ezek tettek is egynémi, a német külföldtől is megtapsolt előmenetelt a német nyelvben. Munkácson, például, mind a reformált, mind a görög n. e. hitfelekezet önként állított iskoláiban tanszéket a német nyelvnek; Marosvásárhelyen pedig 1785-ki márcziusban a főispán gyermekei több ifjú nemesekkel még színdarabot is játszottak német nyelven, ennek gyakorlata végett. De ezen s más hasonló tények korántsem valának a közvélemény kifejezései. Hívebben tükrözteti ezt vissza az említett íróknak mind szélesebbre terjedő buzgó munkássága, s még hívebben s erélyesebben Bihar vármegyének közönsége ama körlevelében, mely által a többi megyét is felszólítá, írának nemzeti nyelvök védelmére újonnan a felséghez, és szoros összetartásuk által vetnének gátot ama jögtalan rendelet lé-

tesülésének, csak így remélhetvén, hogy szavok kellő súlyal bírand az udvarnál.

E levelezés következményeit azonban korán előre látta a kormány, s a vármegyék egymással való levelezését, mi a már izzó tüzet lángra gyújthatná, 1784-ki aug. 30-kán a helytartótanács által eltiltatta. Bihar megye azonban, melyet ezen intézmény különösen érdekelt, a főispánhoz írt levelében, e kormányrendeletet is törvénytörőnek, kényuralminak nyilatkoztatá, tagadván, hogy a megyéket ezen ősi, lényeges joguktól megfosztani lehessen kivált most, midőn országgyűlés aunyi idő óta nem tartatik s a nemzetnek semmi más módja nincs közvéleménye nyilvánítására. Az újabban kibocsátott más tárgyú kir. rendeletek azonban a figyelmet nemsokára elvonták a nemzeti nyelv sérelmétől; feliratok legalább ez ügyben többé nem intéztettek a kormányhoz: de a kedélyek ezért egyáltalában nem lőnek nyűgódtabbakká, s ha ezután szótlanul tűrnek is az idegen nyelv igáját, még is számtalan alkalommal világosan elárulták, hogy el vannak határozva azt, mihelyt magukat elég erőseknek érzendik, ha másként nem lehet, erőszakkal is lerázniook a nemzetről, s addig is a passiv ellentállás fegyvereivel védendik nemzetiségüket¹⁾.

1784.

A megyék levelezéseinek eltiltása.

V.

Hogy a magyar aristocratia ezen korban, midőn a csak

A népösszeírás.

¹⁾ Lásd különösen Zemplén, Temes, Szaboles, Szatmár, Bars, Torna stb. megyék feliratait és Geissler V. VI. VII. köt. Manch Hermaeon, Statist. Aufklaer. Göttingen 1795. I. köt.

1784.

akkor egész Európában; s kivételt a magyar nemesség sem képezett még. Meggondolván tehát, hogy a nemesség az eddigi újításokból s a szabadabban mozgó sajtóból mindinkább sejteni kezdé a végezt, melyre a császár törekszik, mindinkább meggyőződik vala, hogy ő, miután már a nemzetiségben oly súlyos sebet ejtett, a trónra léptekor tett ígéretek daczára, a nemesi kiváltságokat sem kimérendi: igen természetesnek találандjuk a nemességnek mind hevesebbé váló ellenzését olyan rendeletek irányában is, melyek tulajdonképeni jogot s kiváltságot nem sértettek, de ellenkeztek az eddigi szokásokkal, melyek a kiváltságokkal némi kapcsolatban léteztek. Ez volt az eset különösen azon rendeletre nézve, melyet a császár 1784-ki aug. 16-kán a népösszeírást s a házak megszámozását illetőleg kibocsátott.

A rendelet im a következő: „Az állam gazdagságát s tekintélyét leginkább a nép száma s ezzel kapcsolatban létező kereskedelem állapota tényezi; minél fogva oda kell gondját fordítani a kormánynak, hogy a nép száma s az államnak ettől feltételezett ereje s boldogsága naponkint gyarapodjék. Már pedig, hogy meg lehessen határozni, mi eszközök által érhető el ezen köz cél, mindenek előtt szükséges, hogy az egész nép száma, s annak az ország külön részeiben időnkénti szaporodása vagy fogyása, — egy osztályt sem véve ki, világosan tudassék. . . . E végett rendelí ő felsége, hogy az országban s kapesolt részeiben, a katonai rendnek hozzájárultával, mely a német tartományok népének összeírásánál a szükséges ismereteket s gyakorlottságot magának e tárgyban már megszerezte, minden törvényhatóság, a vele közlött példánytáblák szerint, népösszeírást intézen. . . . A munka november 1-ső napjával vegye kezdetét, s mennél rövidebb idő alatt hajtassék végre. . . . A törvényhatóságok adják tudtára a népnek, hogy ezen összeírás nem újonczszedés, hanem egyedül a közjó végett intéztetik, mi a népszám ismeretét szükségessé teszi; s egyáltalában azon legyenek, hogy az összeírandók elméjéből ez úgy tekin-

tetében támadható minden balvélemény kiirtassék. Kijelenti ő felsége azt is, hogy a hadi rend hozzájárulta a jogokat legkevesebbé sem csorbitandja, a maga idején intézendő újonczállítást pedig tetemesen megkönnyítendi. Az összeírók, kik a katonai rend s a törvényhatóságok részéről együtt működendnek, különbség nélkül minden ház személyzetét írják fel, a házakat pedig folyó számmal jegyezzék meg; mitől a főrendek s nemesek is annál kevésbbé vonakodhatnak, mint-hogy magának ő felségének palotája is hasonló számmal van megjelölve. . . . Azon megyei tisztviselőket, kik e munkát legrövidebb idő alatt, s lehető legjobb módon végzendik be, ő felsége magának névszerint följelentetni kívánja.“

A nemesség összeírása oly szokatlan vala, s a nemességnek ha kiváltságaival tulajdonkép nem is, de büszkeségével oly annyira összeütközött, hogy József maga is kételkedék annak jószerével végrehajtásán; miért is, míg az abban gyorsan eljárni kész megyei tisztviselők számára valamely királyi kegyelmet tőn vala kilátásba, szükségesnek vélé más részről némileg a kedélyeket is megfélénkíteni s minden zavargásnak elejét venni: e végett tehát hadi szemle s gyakorlatok ürügye alatt nagyszámú katonaságot küldött az országba, mely aztán téli szállásokra is itt helyeztetett el. De e rendszabály korántsem csilapította, sőt inkább nevelte az ingerültséget, miután a király e bizodalmatlanságában mindenki annak bizonyosságát látá, hogy az összeírásnak a katonaság hozzájárultával rendelt végrehajtását maga is törvénytelennek tekinti. De nemcsak a katonaság e szokatlan s törvénytelen beavatkozása az igazgatásba, hanem maga az összeírás is elégséges volt még inkább fölzaklatni a német nyelvet illető rendelet által már különben is mélyen megsebzett kedélyeket. Közönséges volt ugyanis a vélemény, hogy bár a császár az összeírás megrendelését az ország anyagi jólétére vonatkozó szándokaival indokolja, az mégis nem egyéb, mint előzménye a hadügy olyképeni szabályozásának, mint az a német örökös tartományokban már fenállott s

1784.

mely szerint József a nemességnek az ősi fegyverrekelést illető kiváltságait is eltörölni, s mindenkit osztálykülönbség nélkül hadi szolgálatra kötelezni szándékozik. Az ingerültség e miatt valóban majdnem erőszakos kitörésig emelkedett a nemességben.

A vármegyék egymást tüzes körlevelek által szólítják vala fel a nemzeti jogok s ősi törvények erélyes védelmére, s három-négy megye kivételével valamennyien, némelyek az ősi szabadság lángérzelmének túláradó hevével, a legerősebb kifejezésekben írtak fel a császárhoz. „Az úgynevezett népösszeírás — írja Trencsén megye — melybe a főrendek s nemesek is befoglalandók, s a házaknak különbség nélküli megszámozása ellenkezik a Felsőged saját kezével aláírt azon nyilatkozattal, melyben 1780-ki nov. 30-kán jogainkat és szabadságainkat szentül és sértetlenül fentartani ígérte. — Biztosítva hitték akkor magukat az ország rendei Felsőged királyi szava által; de már elkeseredve kell tapasztalniok, hogy azóta igen sok történt, mi törvényeinkkel homlokegyenest ellenkezik. Oly czélből közeledünk tehát most Felsőged magas trónjához, hogy a rajtunk ejtett bántalmakat érzékenyen bepanaszoljuk, biztatva a reménytől, hogy igaz, őszinte panaszaink által fölszentelt fejedelmi méltóságát nem tartandja megsértettnek. Még nem hegedt be a mély seb, melyet rajtunk szentséges koronánk kivitele által ejtett; még nincsenek teljesedve annak visszaadása iránt ápolt forró reményeink, s mind eddig nem vettünk tudósítást arról, mikor fogja magát Felsőged megkoronáztatni, mikor fogja szabadságaink fentartására letenni a törvények által parancsolt királyi esküt; Felsőgednek a német nyelv iránt kihirdetett, jogainkkal, alkotmányunkkal olyannyira ellenkező szándékának emlékezete sem törülttetett még ki lelkeinkből. És ámbár e sérelmek még mind orvoslat nélkül maradtak, már is újabbal fenyegeti jogainkat és szabadságainkat a kihirdetett összeírás. . . . Távol legyen tőlünk, hogy Felsőgedet királyi szavának szentségére emlékeztessük, mert tudjuk, hogy az

adott királyi hitszó, nemcsak alattvalók, hanem, a népek törvényei szerint, még ellenségek irányában is megtartandó. De kérjük Felségedet annak mindeddig elmulasztott beváltásáért s ama sérelmeink orvoslásáért. . . . Az összeírásnak kihirdetett modora annyira ellenkezik az ország alkotmányával, a katonaság hozzájárulta pedig oly aggodalmat ébreszt bennünk, hogy szinte nem győzünk e rendeleten eléggé csodálkozni, melyhez hasonló ez ideiglen hallatlan volt szabad országunkban. És méltán, Felséges urunk, mert tudjuk, hogy a katonaság befolyása az országnak minden, polgári kormányát illető ügyeibe az 1741-ki 30-ki t. cz. által világosan tiltatik; minél fogva mi ezen intézkedést, már a végrehajtás modora miatt is oly törvénytellennek s igazságtalannak tartjuk, hogy az összeírás és házzszámozás ellen nem is mulasztjuk el tiltakozásunkat. Jól tudja népünk, mi eredménye lett hasonló, szokatlan összeírásnak a szomszéd cseh-morva tartományokban, s annak már csak hírétől is borzad. Ismeri népünk az ország azon szabadságát is, melynél fogva akarata ellen senkit sem lehet kényszeríteni hadi szolgálatra. . . . Ha az ország rendei jobbágyaikkal egyenlően vettetnének ezen összeírás alá, ez meggyalázása lenne nemesi előjogainknak. . . . Mert ha annak minden indokait s eredményeit megfontoljuk, úgy látjuk, hogy általa mi is, kik a drága szabadság ölében születünk, a szolgaság szomorú állapotába, s a német örökös tartományok alkotmánytalan kormánymodora alá vettetnénk; — de mielőtt annak alája hajolnánk, készek vagyunk életünket is feláldozni, inkább kívánván az édes szabadságban meghalni, mint méltatlan szolgaságban élni.“ Kijelentik végül reményöket, hogy a császár o rendeletet visszavonandja, s eltökétségöket, mely szerint ők azt sem el nem fogadhatják, sem végrehajtásához nem járulhatnak, és semmi olyasban meg nem egyezhetnek, mi minden javaiknál s életüknél is többre becsült szabadságukra nézve sérelmes.

Hasonló értelemben, de kissé higgadtabb hangon írt fel

1784.

októb. 5-kén Temes vármegye. „ . . . Azon indokok, mondják, melyek Felsőged kegy. leiratában e rendeletet nézőleg felhozatnak, birnának talán némi súlylaly oly népnél, mely vak engedelmességhez szokott; de Magyarország karait s rendeit, kik a kormányban a királylyal törvényesen osztoznak, nemesak meg nem nyugtathatják, sőt inkább méltán gyanakodókká teszik. Kegyelmesen kijelenti Felsőged törekvését az ország jólétének gyarapítására : mi ezen legkevesébbé sem kételkedünk; de alázattal kérjük, hogy az eszközökről, melyek által e jólét valósítható, méltóztassék eleve tanácskozni az ország rendeivel, kiket a törvények s alapszerződések kormánytársakká tesznek. Mert mit használ Felsőgednek, mit az országnak s nekünk, ha Felsőged az ország boldogítására oly eszközökhöz nyúl, melyek által mi magunkat bizonyos romlásunkra látjuk vezetetni; mit használ, ha Felsőged minket boldogoknak tart is, míg mi magunk felett sírándozandunk? . . . Felsőged engedelmevel legyen mondva, mi nem látjuk át, mit használ akár a népesség, akár a kereskedelem tekintetében az összeírás; s félünk, hogy egészen más czéloztatik, kivált ha meggodonljuk, hogy az összeírás módja iránt előszabott utasításban a férfiak kora, termete, testi hiányai is felrovnatni parancsoltatnak, miután még is világos, hogy ezek sem a népességre sem a kereskedelemre befolyással nincsenek. . . . Boesásson meg azért kegyelmesen Felsőged, ha bennünk rendeletei a jövő miatti aggodalmakat ébresztenek. Felsőged trónraléptekor szentül ígérte, mire törvényeink szerint a magyar király köteles, s minek megtartását esküvel is kell peesételnie, hogy jogainkat, kiváltságainkat, szabadságainkat fentartandja. Már negyedik éve foly, mióta Felsőged a kormányt igazgatja, s a törvények rendelete szerint sem nem koronáztatta meg magát, sem az alapszerződéseket nem erősítette meg esküjével; sőt az ország koronáját . . . is kivitette; a közügyek tárgyalására a latin helyett a német nyelvet parancsolta behozatni, hogy . . . a honi kormánymodort külföldire változtassa. Most

az összeírást szokatlan módon, hadi tisztek segítségével, vagy inkább, hadi tisztek által a megyei hatóságok hozzájárultával parancsolja megtéetni, bizodalmatlanságot árulva el a rendek ellen, mire mi okot nem adtunk.“ Mondják azután, hogy maguk is szükségesnek tartják ugyan az összeírást, de a katonai rend közbejötté nélkül. A népösszeírás eddig is évenként rendszeren végrehajtatott, s ha tán némi hiányt vagy hibát lát benne ő felsége, készek azt maguk is helyre pótolni s kiigazítani, sőt a néppel együtt a nemességet is megszámolni. „De fájdalmasan esik mindnyájoknak, hogy ámbár a polgári rend Magyarországbán a törvényalkotást s a közjó eszközlését tekintve a legfőbb hatalomban osztozik, . . . ő felsége a rendek hitelét e parancsa által még is gyanúsítja.“ Kéri tehát őt, mellőztesse a katonaságot az összeírásnál, mit a régi mód szerint maguk is becsületesen megteendének; ha új modorban kívánja azt megtéetni, hirdesen országgyűlést, hol az meghatározottassék. Ha pedig szándékától nem áll el, s az összeírást csakugyan katonatisztek által s mint látszik, a végre téteti meg, hogy az újonczsedés Magyarországbán is úgy szabályoztassék, mint Csehországbán van: figyelmeztetik őt, „hogy nem volt ily összeírás az országban, midőn boldog emlékezetű anyját a mindenfelől feltámadt ellenségek koronáitól megfosztani törekedtek, és, bár élénk emlékezetben voltak az udvar s a nemzet közt lefolyt viszályok, még is föllángolt a hű magyar szív, s megmentette a reászállott koronákat“ stb.

Merészebb hangon ír Nyitra megye, kijelentvén, hogy ezen összeírásnak, mely divatos ugyan a kultartományokban, de azok népeire is túrhetetlen szolgaságot hozott, a törvényeken alapuló előjogaik szerint, mik nélkül élni sem akarnak, a saját törvényei szerint kormányzandó országban helye semmi módon sem lehet. Ők készek a királyért javaikat, életüket feláldozni, ha kell; de nem kevésbé készek azt törvényeikért is feláldozni. Ezen ország népe a fegyverszolgálatra soha sem kényszerítettett, mi most az összeírás által czéloz-

1784.

tatik; s e kényszerítést tiltják is egyformán a hazai mint a természeti törvények. . . . Ha mindazáltal törvényeik s kérelmeikre nem hajolva, rajtok erőszakot tenni akarna, „nyílt szívvel kijelentik, hogy készebbek életüket s minden javaikat elvesztetni, és a legkegyetlenebb kínokat is tűrni s azok alatt bátran kimúlni, mintsem szabadságuk veszte miatt síránkozva tengetni életüket.“

József az összeírásról kibocsátott parancsa után nem-sokára Magyarországra jött, a több helyen összegyűjtött katonaság gyakorlatait megszemlélendő. Ez alkalommal számos hazafi sietett hozzá mindenfelől, remélve, hogy szóbeli előterjesztés által sikeresebben fognak reáhatni. József többekkel hossz as beszélgetésbe eredt, sérelmeik feletti panaszaikat nyugodtan kihallgatá; de azon egyen kívül, hogy a német nyelv alkalmazását a törvényszékeknél egy évvel későbbre halasztotta, mint elebb a feliratok, úgy most e szóbeli kérelmek által sem vala reábirható, hogy parancsait módosítsa vagy épen visszavonja. Sőt a helytartótanács által (okt. 11-kén) tudtára adatá a vármegyéknek, hogy felirataikat, melyekben annyi helytelen érveket halmoznak fel, kedvetlenséggel fogadta, s újabban is kijelenté, hogy csupán a közjót célzó rendeleteinél továbbra is megmarad, nem kételkedvén, hogy a tisztviselők, kik hivatalaikat megtartani kívánják, parancsainak gyorsan engedelmeskednek, jó szándokairól a népet, a lelkészekkel egyesülve, értesítendik, s annak aggodalmait megszüntetendik; mert ha valahol zavar, rendetlenség támad, ő a tisztviselőket, lelkészeket s földesurakat idézendí számadásra, tőlük függvén, csak igazán akarják, a nép felvilágosodása. Kijelenté végre, hogy nem a törvényes jogok gyöngítését, hanem egyedül a közjót gyarapítását fogta czélba e félreértett rendelete által.

De ezen leirat nem nyugtatá meg a felháborodott kedélyeket, s több-megye újra folyamodék a császárhoz, kijelentvén, hogy felirataikra egyenesen ő felségétől vártak légyen választ, nem a helytartótanácsból, melyet az nem

illet. „Hihetetlennek látszanék előttök, hogy ily értelmű leirat bocsáttatott volna ki ő felségétől, mint a minőről a kormányszék által értesítették, ha más részről szinten nem volna hihetetlen, hogy a kormányszék megmásítani merje a kir. leiratot. Hihetetlennek pedig azért mondják e leiratot, mert úgy vélekednek, hogy midőn egy, magát megsértettnek, elnyomottnak panaszló nép szót emel, azt süket füllel mellőzni még oly fejedelemhez sem illik, ki fegyverrel meghódított, vagy akár miként kényuralom alá hajtott népnek önkénye szerint szabhat törvényt; annál kevésbbé illik tehát azon fejedelemhez, ki oly nemzetet kormányoz, mely elődeit szabadon s bizonyos feltételek alatt hívta meg a trónra, a maga alkotmányos szabadságát, s részvétét a közügyek intézésében továbbra is fentartván. Újabban is sürgetik tehát, vonja vissza rendeletét, mely jogaikat sérti.“ Más megyék dacot vetvén a királyi önkény ellenébe, nemesak elmulaszták a népet az összeírás ezéjja s módja iránt felvilágosítani, hanem a munkára kirendelt katonáktól megkezdett előkészületeket is gátolni ügykezének. József tehát októb. 29-kén saját aláírása alatt bocsáta ki egy újabb leiratot, melyben az ügyet csak hátráltató feliratok miatt kedvetlenségét nyilvánítván, az országot újra is biztosítja, hogy ezen összeírás a nemzeti jogok s kiváltságokat esorbítani egyáltalában nem fogja; parancsolja egyébiránt, hogy a munka haladék nélkül kezdessék meg, „különben az előtte tudva levő eszközök által kényszeríteni is fogja az engedelmeskedni vonakodókat.“

A császárnak e szilárd eltökélete több megyében megváltoztatá a hangulatot. Némelyek a hatalomszóra egészen elnémultak s meghajolának a kénytelenség előtt; mások például Temes, kijelenték feliratukban, „hogy ha csak gyaníthatták volna is, hogy így akar velök bánni ő felsége, hallgatva engedelmeskednek vala a paranesnak. De ők azt hívék, törvény szerint akar velök bánni, s ennélfogva a törvény, a haza s maga a felség iránt tartozó hűségből s lelkiösmertességből tették fölterjesztéseiket. Így azonban engedelmes-

1784.

kedni fognak készségesen ugyan, de nem önként, nem jó akarattal, mert meggyőződésöket, lelkiösmeretöket megváltoztatni nem áll hatalmukban. . . Engednek a kénytelenségnek hazaszeretetből; mert látják, bár mi módhoz nyúlna is ő felsége, az mind neki magának, mind a hazának kárára válnék. A közjó kára nélkül még soha sem használtatott kényszerítés a belügyek igazgatásában : erre csak a törvény alkalmas, melynek hasznosságát mindenki átlátja s önként engedelmeskedik. Fájdalommal értesülnek ő felsége boszankodásáról felirataik miatt : ök ezek által csak hűségöket akarták bebizonyítani s bizodalmodkat tanúsítani igazságában s kegyelmében. . . Ők hívek hazájokhoz s törvényeikhez, s ezért hívek ő felségéhez is; mert győződjék meg ő felsége, hogy azok, kik nem hajtván hazájokra, melyhez régibb és szentebb kötelékek által kapcsoltatnak, helyeslik s partolják ő felsége parancsait, azt csak hízelkedésből teszik, és sem ő felsége, sem hazájok, hanem csak a maguk hasznát keresik.“

Azonban ily kénytelen-kelletlen engedelmességre sem találja mindenütt a fejedelem. Pozsony, Vas, Nyitra, s több más megyék erélyes főispánjaiktól gyámolittatván, az összeírást, midőn az november elején megkezdett, folyton ellenzik vala. De József tényleges ellenszegülésnek még kevésbbé szokott engedni, mint a fölterjesztéseknek, s elhatározta magát, foganatba venni ama módokat s eszközöket, melyekről októb. 29-kei leiratában említést tőn. Utasítása szerint a helytartótanács okt. 31-kén kelt intézvényében közzé tette, „mikép ő felsége, a Nyitra s Pozsony megyékben tapasztalt ellenszegüléstől indítatva, megparancsolta legyen, hogy e vármegyékben katonaság vonassék egybe, mely az összeírást végző tiszteknek a munkát lehetővé tegye, a szolgabírákat és esküdteket, ha a munkában résztvenni jó szerével nem akarnának, arra erőhatalommal is kényszerítse. Ha valamely földesúr, vagy nemes vagy akárki más az őszairásnak ellenszegülne s házát elzárná, és illő megintés után sem en-

gedne, háza nyitassék meg, s az összeírás csöndesen végre-hajthatván, háza a folyó számmal jelöltessék meg. A hol a fölirt szám a házról letörültetik, oda néhány közlegény szállásoltassék be, mindaddig ott maradandó s ingyen élel-méztetendő, míg a ház ura a számot maga nem íratja föl. Ha pedig valaki erőszakkal állana ellen, vagy a parasztságot lázítaná, legyen az bárki, erőntalommal fogassék el s küldessék fel Bécsbe; az erőszak hasonlóval veressék vissza, mígnem engedelmesség eszközöltetik. Ugyanazon időben Izdenczy udvari tanácsos vezérlete alatt Nyitrába bizottság küldetett, mely három zászlóaljtot fedve az összeírást, ha máskép nem megy, erőszakkal is megkezdesse. Forgách Miklós főispán, kit a császár Pozsonyban nem rég saját asztalánál is vendégül látott, de engedelmességre semmi módon nem hajthatott, hivatalától megfosztatott; a vármegyének pedig kijelenteték, hogy, ha tovább is ellenszegül, hatósága végkép eltörültetvén, a szomszéd megyék közt osztatik fel. Hasonló jelenetek folynak vala le Vas megyében is, hol Batthyány Lajos szintén megfosztatott hivatalától.

Ily módon sikerült végre az összeírást és házszámozást november elején az egész országban megkezdeni. De bár némely, az udvart minden áron pártoló urak, például Eszterházy Miklós herczeg, másoknak az engedelmességre példát adandók, palotáikra saját kezeikkel jegyezték fel a számot, eleinte még is sok nehézségre találtak az összeírók; mert az urak s előbbkelő nemesek példái s beszédei által felbujtott köznemesek és parasztok, azon hitben, hogy katonákká iratnak össze, több helyt erdőkbe s hegyek közé futottak; más-hol összecsoportozván, ellentállással fenyegetőzének, néhol, mint a Zágráb megye túrmezei kerületében, valósággal fellázadtak. A közbejött katonaság végre mindenütt engedelmes-séget eszközölt ugyan; az indulatoknak, érzelmeknek azonban semmi hatalom nem vala képes más irányt adni, s míg azok, kik az összeíráshoz önként hozzájárultak s azt elősegítették, nyilván gyaláztatának és szitkokkal illettetének, Forgách és

1784. Batthyány hivatalvesztésök daczára is dicsóítottai tapasztalták magukat a közvélemény által. ¹⁾

VI.

Míg Magyarorszáiban ennyi ingerültséget, ennyi zavargást szült a népösszeírás és házszámozás, Erdélyben az alatt az oláhság tömeges fellázadásának a katonai összeírás lón némi indokává. De valamint minden néplázadás nem azon látszólagos okokból, melyek a kitörést közvetlen megelőzik, hanem a társadalmi viszonyok hibás állapotából származik: úgy az oláhok e lázadása is a népállapot viszonyaiiban mélyen gyökerező okokból vette eredetét, s anyaga már rég össze volt gyűlve. Az összeírást illető rendelet közhírré tétele csak a kitörést sietteté, csak a gyújtó szikrát vetette a gyúlékony anyag közé. És e szikra annál könnyebben gyújtott, minthogy az újítások miatt a kedélyek Erdélyben is általában rendkívüli izgatottságban voltak. Miként b. Bruckenthal kormányzó ez év tavaszán jelenté, még a székelyek közt is, kivált Háromszékben, különféle mozgalmak észleltettek, gyűlésezések tartattak. Mire aztán József ápril 16-kán kelt kéziratában meghagyta a kancellárnak, küldene oly rendeletet a kormányzóhoz, hogy a kit ilyesben rajtakap, „legyen az mágnás, nemes, vagy bárki más, minden folyamodás, kiváltság és törvény mellözésével (cum derogamine omnium instantiarum, privilegiorum et legum) fogassa el s őrizet alatt küldje fei Bécsbe.“ ²⁾

Az oláhság lázadása Erdélyben.

Az oláh népnek Erdélyben, bár e tartomány legrégibb, és számra nézve is túlnyomó lakosa, legtöbb oka lehetett a panaszra. Míg a magyarok, székelyek és szászok, kik hajdan,

¹⁾ Collectio Ordinat. Josephi II et Repraesent. 97. kövv. Geissler e h. V. és VI. köt. Hübner: Lebensgesch. Joseph des II. 255. Kattona: XL. 393.

²⁾ A bécsi államlevéltár.

a törökök betöréseinek korában, — mint a maga helyén elbeszélők, a haza védelmére összeszövetkezvén, mint külön, törvényes nemzetek, külön alkotmányos és helyhatósági jogokkal bírnak vala, az oláhok semmi ilyféle jogoknak nem örvendhetének. Voltak ugyan köztök is szabad birtokosok, és nemesek, de ezek külön politikai testületet, külön nemzetet nem képeztek, hanem, birtokaik fekvése szerint, a három törvényes nemzetiség valamelyikében olvadtak fel: az oláhság, mint nép, semmi jogokkal nem bírt s örökös jobbágságra vala kárhoztatva. Még azon kevesek is, kik belőle nemesi kiváltságaik és szabad birtokuk, vagy, mint a papok fiainak egy része, egyéni méiveltségök által a mély tudatlanságba s majdnem állati vadságba süllyedt nagy tömegeből kiemelkedtek, nemzetiségöket szinte szégyelve, maguk is megtagadták semmi politikai jogokkal nem bíró fajukat, s nem oláhoknak, hanem magyaroknak vallák magukat.

Ehhez járult, hogy az oláh nép még vallása tekintetében is sok igazságtalanságot tapasztalt mind a többi kiváltságos nemzetek, mind a kormány részéről: amazok, míg a maguk katolikus, evangélikus, reformált és unitarius felekezetének törvényes egyenlőséget, szabad gyakorlatot kötöttek vala ki, a görög nem egyesült vallás, mint politikailag nem jogosult jobbágyosztály vallása csak türetett, s némi lealázástól még a törvényekben sem kiméltetett. És míg a többi kiváltságos nemzetek mind politikai, mind vallási tekintetben ily igazságtalan nyomást gyakoroltak az oláh népre, maga a kormány sem volt iránta méltányosabb vallási tekintetben: kivált Mária Terézia alatt gyakran még erőszakkal is kényszerítettett a római egyházzal való egyesülésre.

Azonban, bármí igazságtalannak látszik is ma mind ez, élenkebben nem igen hatott a nép kedélyére azon korban, midőn a nemzetiség érzete épen nem s a jogegyenlőség vágya is csak gyöngén vala fölébredve az oláh népben, s a po-

1784.

litikai nemzetiség jogának hiányát talán senki, a vallási sérelmeket pedig legfőlebb néhány, valamennyire műveltebb pap, milyen egyébiránt köztök felette gyéren találkozik, érzi vala élénkebben. Sokkal nagyobb lehetett hatása a nép kedélyére, érzelmeire annak, hogy még azon földnek, melynek a nem nagyon rég múltban jobbára ő volt szabad birtokosa, a Királyföldnek, birtokából is lassanként egészen kiszorítottatott a szászok által; minek következtében e nép szabad birtokú osztálya, kivéve a nemeseket, kik azonban oláhoknak tartatni sem akartak, mindenütt, mondhatni, egészen megszűnt lenni, s mindnyájan az örökös jobbágyság igája alá jutottak. Bár a szászok a törvény előtt kimutathatták is birtokaik jogalapjait, nem hihető, hogy az oláhok közönyösen nézték legyen kezeikben e szép földeket, melyek elébb az ő apáik birtokai vallának; nem hihető, hogy e hagyományok emlékezte kétszeresen keserűvé ne tette volna nekik a jobbágyság reájok nehezedett igáját. E szolgálási járom pedig még sokkal súlyosabban nehezedett az erdélyi oláh, mint a magyarországi jobbágyra, még az úrbér behozatala előtt is. „Az oláh nemzet, — mondja maga az Approbata — csak propter bonum publicum admittáltatott az hazában, mindazáltal nem veszi eszében állapotjának alacsony voltát.“¹⁾ Az oláh tehát csak haszonért tartatott, mint az állatok. Bizonyítják ezt a rólok alkotott külön törvények is. Ezek egyike ²⁾ azt mondja: „a földesurak az oláh papok fiait, ha nem papok, mint más jobbágyokat repetáltassák; sőt ha mint gyermekek vagy nőtlen legények apjuk mellett találtnak, megfogattassanak.“ Más törvények szerint az oláh parasztot a magán nemes ember is pusztá gyanúból is elfogathatta; ³⁾ lovakat csak a földesúr engedelmével tarthatott, posztó ruhát, nadrágot, csizmát, „dupla és forintos süveget“

¹⁾ Approb. P. I. Tit. X. art. 1.

²⁾ U. o. Tit. VIII. art. 3.

³⁾ U. o. P. III. Tit. XLVII. art. 3.

gyöles inget viselnie tiltatott; ¹⁾ a meghalt jobbágy ingó javaiban az özvegy csak harmados, két része a földesuráé. ²⁾ A jobbágyok szolgálatát, robotját a földesúr pusztja önkénye szerint, súlyos büntetés terhe alatt teljesítendő napi parancs által határozta meg. E jobbágyi állapot, mely egyébiránt azon magyar fajúakra is egyaránt kiterjedt, kik a nemesség jószágain laktak, még sokkal nyomasztóbb volt az oláhra nézve annak folytán, hogy ez terméketlenebb vidéken lakott, s különböző, igen elhanyagolt hitfelekezeténél fogva még sokkal kevesebb oktatásban részesülvén, műveletlenebb s tunyább volt a magyar jobbágnál, s mint ilyen súlyosabbban érzé magára nehezedeni az úri önkény igáját is, melyet még azon kímélet sem enyhített, mely a magyar jobbágyra nézve a fajrokonságból eredhetett. És ezen in-séges állapotában még a keresztényi türelemre s önmegadásra indítható vallási vigasztalás forrásai sem igen csörgedeztek a mindenkép elhanyagolt, elnyomott oláh nép számára: papjaik, kik e hivatalt pénzsomjas püspökeiktől majdnem kivétel nélkül alku szerint vásárolják vala, maguk is jobbára oly tudatlanok, hogy épen nem tartozék a ritkaságok közé, a lythurgiai könyveken kívül mást olvasni s írni nem tudókat találni közöttük,— a keresztelésen s némi imádságokon kívül a kereszténység áldásaiból alig juttatának valamit közējök. E szomorú polgári s erkölesi állapotában az úri önkény járma alatt szolgálai engedelmességhez szokott az oláhság. De az ily népek türelmének is meg van a maga határa, melyen ha egyszer átléptek, szilaj árként tör ki az elvadult lelkek indulata s féktelenül rombol és pusztít, mint egy iszonyú boszúeszköz a megsértett, elnyomott emberiség nemezisének kezében. És ez történt az erdélyi oláh néppel is.

¹⁾ Approb. P. V. Edict. XLVII.

²⁾ U. o. P. III. Tit. XXX. art. 1.

1784.

Az erdélyi oláh jobbágyok ezen szomorú állapotán József mindjárt kormánya elején ügykezett ugyan segíteni, s már 1781-ki deczemb. 5-kén közlé Eszterházy József kancellárral az Erdély számára készült új úrbéri munkálatot, hogy a felett véleményt adjon s oly egyént nevezzen meg neki Erdélybe küldendő biztosul, a ki a felett, hogy a magyar úrbérrel jól ismeretes, legalább a magyar, német és latin nyelvben is jártas legyen. ¹⁾ Midőn pedig 1783-ban Erdélyben útazott, junius 4-kén, Nagy-Szebenben ki is adta a jobbágyi nevet s kötelezettségeket eltörlő, s a személyes szabadságot biztosító kéziratot, melynek alapján azonban csak 1785-ki aug. 22-kén tétetett közzé a rendelet, mit aztán utóbb az egész úrbéri szabályozás követett.

De ezen távolabbi okokon felül, melyek a jobbágyok általános állapotából eredtek, más közelebbi okok még hatékonyabb tényezők valának az oláh lázadás kitörésében. Ilyenek különösen a zalatnyai kinstári uradalom jobbágyainak sérelmei; a topánfalvi kihágás túlságosan szigorú megtorlása s a katonai összeírás.

A zalatnyai kinstári uradalomban már régóta többféle sérelmeket szenvedtek a jobbágyok, melyek miatt azok Mária Terézia idejében is panaszosan járáltak a n.-szebeni kormányshoz. Az 1778-ban ügyök megvizsgálása végett tartott úri szék azonban sérelmeik orvoslása helyett a topánfalvi és magyarósi községek több lakosait súlyosan lakoltatá. 1780-ban az uradalom jobbágyai magok közül néhányat, köztök később a lázadás fejevé lett Hórárt és Kloskát is Bécsbe küldték, s általok „különböző sérelmek és pénzesikarások miatt“, melyek az uradalmi tiszték által rajtok elkövetettek, az udvarhoz két folyamodást nyújtottak be. A kérelemlevelek, legfelsőbb kézjegygyel is ellátva, az év vége felé az erdélyi kormányshoz küldettek le; a jobbágyok azonban orvoslást nem nyervén, a következő három év foly-

¹⁾ József kézírata. Államlevéltár.

tában többször is megújították panaszait. Miként a későbbi „zalatnyai törvényes vizsgálatból“ kitűnik, panaszai igen súlyosak voltak. Például: az offenbányaiak adó és földesúri díjak fejében az elébb fizetett 614 ft. helyett 2600 ft., a bucsumiak 300 ft. helyett 3400 ft. adó lefizetésére kényszerítették. E felett az összes uradalom jobbágyainak a bormérési jog miatt is volt panaszuk. E jogot elébb mérsékelt díjért magok a községek gyakorolták; 1781 óta azonban az uradalom azt évi 12,000 ftért bérlette ki két örménynek, kik aztán a jobbágyokat mód felett zsarolták. E zsarolások a topánfalviakat 1782-ben tettleges ellenszegülésre és erőszakoskodásra ingerlék, melyek aztán súlyos testi büntetésekkel s birságokkal bűnhesztettek. Hóra, ki a kihágásnál szintén jelen volt s abban részt vett, futással menekült a büntetés elől; utóbb pedig a jobbágyok panaszaival néhány társától kísérve Bécsbe, 1783 vége felé ismét Bécsbe ment s a császártól is nyert kihallgatást. József a panaszosoknak ígért ugyan orvoslatozt; de a kormányzék s a megyei hatóság, melyhez az ügy megvizsgálás végett leküldetett, oly hanyagul jártak el, hogy a jobbágyok nem csak semmi javítást nem nyertek állapotjukban, védelmet a zsarnok tisztviselők ellen; hanem kivált azok kik Bécsben jártak, még újabb üldözések tárgyaivá is lettek; miért aztán Hóra folyton bujdosásban tölté életét.

József reformjai, mint az eddig elbeszéltekből látók, nagy zajt ütöttek az úri, nemesi osztályban, mely azok által részben már is sértve, részben még inkább fenyegetve érezé a maga előjogait. E zaj, ezen újítások híre az oláhok közé is elhatott; sőt ezek egynémelyike, mint például az új igazgatási forma, mely szerint Erdély 1784 nyarán tizenegy megyére osztatott, s még inkább a halálos büntetésnek már elébb kihirdetett eltörlése, őket, kik közt halálos büntetés elég gyakran hajatott végre, közelebbről is érdeklí vala. Mind ez, természetesen annál élénkebb reményt keltett föle népben állapotának javulása iránt, minthogy a császárnak a

1784.

nép iránti szeretetéről sokat hallottak, s azt egynémiben tapasztalták is annak mult évi utazása alatt tartományukban. A szászok és székelyek kedvezőbb sorsa régóta irigységet s vágyat ébresztett bennök szintén olyanba jutniok. És e reményekkel, e vágyakkal együtt nőttön nőtt állapotjuk súlyának érzete; nőtt az eddig szíveik mélyében szunnyadó gyűlölet is uraik ellen; és minthogy közöttük izgatók sem hiányoztak, mindinkább közhiedelemmé kezd vala válni, hogy az utazása közben oly kegyesnek, emberszeretőnek mutatkozott császár, ki a Bécsben már négy ízben fenjárt panaszosoknak is állapotjaik javítását ígérte volt, már számokra is több kedvező rendeletet bocsátott ki, melyeket csak az urak s nemesek nem engednek végrehajtatni. E hit mind lázasabb állapotba hajtá a kedélyeket, s már az 1784 nyár kezdetén szokatlan elégületlenség, s nem ritkán daczlón észrevehető a különben szolgálai engedelmességű, minden merészebb érzelemből kivetkezettnek látszott népben. Az engedetlenekre rótt sűrűbb, jobbára önkényes, büntetések csak olajt öntöttek az izzó parázsra s még inkább elkeserítették a kedélyeket. A nép forrongásának világos jele volt az is, hogy a rablást, orzást, mi köztök azelőtt sem volt ugyan szokatlan dolog, most még merészebben kezdik vala üzni.

Épen midőn ekként a sérelmeiknek orvoslatot nem nyerhető oláh jobbágyok közt az elkeseredés folyton növekedőben vala, hirdettetett ki Gyula-Fehérvár s más városok piaczaín egy legfelsőbb parancs, mely mind azon jobbágyokat, kik magokat a katonai besorozás alól testök szándékos megcsonkítása által kivonni akarják, a szekereszetnél teendő szolgálatra rendelé alkalmaztatni. Az oláhok, kik e rendeletnek tudomására jutottak, ebből azt következtették, hogy a felség az ország valamennyi lakosát katonai összeírás alá akarja vetni. E rendelet valószínűleg kapcsolatban is volt József azon más rendeletével, mely által az anyja alatt 1765-ben végrehajtott erdélyi határőri intézményt tovább fejleszteni kívánván, a hadi parancsnokságnak meghagyta,

hogy azon községek, melyeknek a határszéli vonalba bevonása hasznos volna, próbaképen, katonailag összeirassanak. E végett Bécsből egy tábornok is küldetvén le Erdélybe az összeírás a hajdani Szebenszékhez tartozó Talmács és Boicza helységekben 1784 nyarán végre is hajtattott.

A kincstári oláh jobbágyok látván, hogy a kik ekként a császár szolgálatába felvétettek, az oly terhes jobbágyságtól megszabadúlnak, s tapasztalván azt is, hogy sérelmeik annyi évi sürgetések után sem enyhíttetnek, magok is a határőri katonaságba lépés által kívántak szabadúlni zaklattásaik alól. Az eszme azonban nemcsak a kincstári, hanem a velök többé kevésbé ugyanoly sorsban levő úri jobbágyok közt is gyorsan elterjedt. „s így a fegyver fölvétele s az által a jobbági igények lerázása lett azon jelszó — mondja Szilágyi Ferencz — mely az erdélyi oláhság nagy részét akkor egy érzésbe, egy reménybe egyesíté. Annak ország-szerte tudása, hogy a császár a szegény, elnyomott földnépét felszabadítani akarja, ezt említett szándékának elérésére még inkább ösztönözte.“

Midőn Kloska az udv. kancelláriának 1784-ki apríl 13-kán kelt s a Bécsben járt Hóra által lehozott válaszával, mely a kincstári jobbágyok panaszainak orvoslatát hagyta meg a hatóságoknak, július elején néhány társával N.-Szébenbe a kormányshoz ment, s ettől báró Kemény Simon alsó-fehérvári főispánhoz utasított, innen pedig több határidő eltelte s háromszori ott járásuk után végre is azon válaszszal küldettek haza, hogy „a dolognak már vége van és abból semmi sem lesz“ — Kloska, mondom, hat társával együtt egyenesen Gyulafehérvárra, az ottani hadbiztoshoz ment s neki a Bécsből hozott választ is megmutatván, azt kívánta, hogy az oláh jobbágyság katonailag irassék össze s vétessék fel a császár szolgálatába. Körülbelül ugyanazon időben Herepe alsó-fehérmegyei oláh községből is tíz követ érkezett Gyulafehérvárba Ort Mayer fő hadi biztoshoz

1844. azon kérelemmel, hogy községüket a határőri szolgálatra írja össze.

A hadbiztos az ajánlat elfogadására késznek nyilatkozott, s ez iránt a katonai kormánytól is vévén rendeletet, a nála pópáival együtt újra megjelent községet össze is írta. Ennek híre gyorsan elterjedt az oláhságban, s csak hamar négy más község, majd Alsó-Fehér, Hunyad, Küküllő, Torda és Zaránd megyék mind számosabb községe iratta magát össze, úgy hogy néhány hét alatt már 81-re ment az összeírott oláh faluk száma. A mint pedig valamely község összeírva lett, annak lakossága azonnal felmentve hitte magát minden úri szolgálat alól, s az engedelmességet urainak s a megye tisztviselőinek megtagadta, sőt, miként Hunyad megye aug. 23-kán a guberniumhoz intézett fölterjesztésében írja, a nép „nyilván és mindenütt rablások, gyilkolások s gyujtogatások elkezdéséről beszél, a tisztviselők, kivált az adószedők, hivataluk teljesítésében gátoltnak, s a közbiztosság annyira megcsökkent, hogy ha orvoslat gyorsan nem érkezik, a kis szikrából nagy tűz fog támadni.“

De nem csak a megyék, hanem a fő hadi parancsnokságtól is érkezének a guberniumhoz tudósítások az oláh népesség veszélyes mozgalmairól. Pfefferkorn tábornok és Karp alezredes jelentéséből értesült a gubernium, hogy például, az alsó-bajomi jobbágyok azért kívántak határszéli katonák lenni, mivel a tiszttartó őket csaknem halálra botoztatja; hogy a szántóhalmi földesúr, Macskásy Ferencz, a maga jobbágyait, mivel hogy magokat szintén összeíratják, kegyetlenül vereti, birságolja, marháikat, gabnájokat elveszi, magokat Dévára börtönbe hurczoltatja, gúnyosan biztatván őket, hogy majd eljön a császár őket kiszabadítani, másokat telkükről is kihányat; hogy b. Bornemisza János tiszttartója is hasonló módon zaklatja, sőt halállal is fenyegeti ura jobbágyait, stb.

A gubernium, ennyi felől sürgetve, végre idejét látta a maga részéről is tenni valamit. Egy részről intézkedett a

megyékben, hogy ezek a földesurak kihágásait gátolják meg, a jobbágyok sérelmeit pedig megvizsgálván, lehetőleg orvosolják; mind ennek azonban a létező viszonyok közt már kevés, vagy épen semmi eredménye sem lett. Más részről Halmágyi Istvánt, Marosszéknék újonan kinevezett fő királybiráját, kormánybiztosi minőségben Gyulafehérvárra s Enyedre küldötte ki oly meghagyással, hogy a katonai összeírás viszonyait megvizsgálván, azt, mint az oláhság mozgalmának főokát szüntesse meg, s a guberniumot mind erről mennél előbb tudósítsa.

Midőn Halmágyi Gyulafehérvárba érkezett, ott épen két vagy három száz oláh jobbágyot talált a vidékről, kik oda a maguk feliratása végett jöttek vala. Ő tehát a jobbágyokat azonnal maga elébe hivatá s a várparancsnok és több katonai tiszt jelenlétében kihirdeté nekik, hogy az összeírás ezentúl nem csak folytattatni nem fog, hanem mivel azt sem ő felsége, sem a gubernium, sem a fő hadi parancsnokság nem rendelte volt, azokra nézve is érvénytelen, kik magokat már felírták; menjenek tehát haza békében, teljesítsék jobbágyi kötelességeiket, mire különben katonai karhatalommal fognának szoríttatni; sérelmeik orvoslatát a rendes úton a megyék hatóságainál keressék, — s mind ezt mondják meg azoknak is, kikkel hazatértükben találkozni fognak. Ugyanez egy más ízben s a vásár alkalmával Tövisen is ismételtetett, s az oláh papoknak is mindenfelé meghagyatott, hirdetnék ki a népnek. És ebből állott mind az, mit Halmágyi kormánybiztos a nép lecsöndesítésére művelt; s midőn ő új hivatalába való beigtatása végett hazatért, b. Bruckenthal Sámuel kormányzó szept. 1-jén azt írta a kancellárnak, hogy a biztos célját érte. Halmágyi távozta után b. Bánffi Farkas tartományi főbiztosnak hagyatott meg a forrongó oláhokra való felügyelés. Ő azonban szept. 5-kén írt tudósításában bár nem tagadhatá, hogy Halmágyi elutazása óta is több rendtelenség történt, Fehérvárt, Déván és Maros-Solymoson pedig folyton foly az összeírás, s a köznép sok daczosságra vete-

1784.

medett, oly jelenségek még is nem mutatkoznak, melyekből a jobbágyok felkelését lehetne következtetni.

Míg azonban a kormányhatóság magát ilyféle reményekkel áltatá, az oláh nép forrongása, melyet az összeírást vezető katonatisztek elnéző engekékenysége szintűgy mint papjaik nem szünő izgatásai folyton neveltek, mind nagyobb mérveket öltött. Szeptember első tizedében a Hunyad megyei oláhság már oly ingerültségben volt, hogy b. Bornemisza János főispán és Karp alezredes, kik a nép lecsöndesítése végett két zászlóalj katonaságot czirkáltattak a megye egy részében, a nép daczos magaviselete miatt nem látták tanácsosnak e katonai körútat tovább folytatatni. Zeik János alispán gr. Teleky Károly kincstárnokhoz szept. 24-kén kelt tudósításában aggódva jelenti, miképen a Hátszeg vidékén falunként kihirdettetett ugyan, hogy a katonai összeírás érvénytelen; de annak mi haszna sincs, mert a nép több hitelt ad a hátszegi katonatiszt előtt véghez ment felíratásnak, mint e hirdetéseknek; a polgári tisztviselőket már számba sem veszik, sőt a fejedelem iránti indulatjok is nagyon kétséges, mert vannak községek, hol már a katonaságot is kuruczvilággal és rebellióval fenyegetik; az alsó-szilvási jobbágyok nem csak daczosan kijelentették ragaszkodásukat a katonai összeíráshoz, hanem még azt is nyilvánították, hogy ha a császár nekik fegyvert adni nem akarna, eleget kapnak azt más hatalmasságoctól.

A polgári hatóságok ezen nép-lecsöndesítési ügyekezetét leginkább a katonaság magatartása fosztá meg minden eredményétől. A gubernium nem mülasztá ugyan el már augusztusban felhívni a fő hadi parancsnokságot, tiltaná meg a maga részéről is az összeírás folytatását s hatna a nép lecsöndesítésére; s a fő hadi parancsnokság aug. 19-kén és 25-kén írt válaszaiban biztosítá is a guberniumot, hogy a gyulafehérvári s más katonai hatóságoknak szigorúan meghagyatott, szüntetnék meg végkép a katonai összeírásokat s hol az kívántatnék, adnák meg a nép féken tartása végett

szükséges karhatalmat is: az összeírás azonban, ha tán nem is oly nagy nyilvánossággal még szeptemberben is folyt; Karp alezredes pedig Bornemisza főispán több ízbeli megkeresése után sem akart a nép féken tartása végett Hátszeg vidékére katonaságot küldeni. Mind ez kétségtelenné teszi, hogy a katonai kormány valamint jogtalanul járt el az összeírás megkezdésében, úgy aztán sem tanúsított jóakaratot a polgári hatóság irányában, mintha kárörömmel nézné ennek növekedő bonyodalmaikat. Bornemisza főispán szept. 12-kén a guberniumhoz intézett tudósításában nyilván kijelenti, hogy saját tapasztalásából tudja, miképen a katonai hatalom, ha most elismeri is, hogy az összeírás nem helyesen történt, de annak teljes érvénytelenségét ki nem hirdette. Ez ha nem is egyenesen rossz akaratra, de legalább arra mutat, hogy a katonaság restelte magát a nép előtt compromittálni, s érvénytelennek hirdetni azt, mit elébb, az összeírást megkezdve oly meggondolatlanul s jogtalanul cselekedett. Karp alezredesre nézve kétségtelen, hogy az oláhságot maga is lázította a földesurak ellen. Miként Hunyad megye az Erdélyben utóbb kir. biztosként működött gr. Jankovicsot tudósítá, a nevezett főtitest az összeírás alkalmával a népet avval kecségtette, hogy az összeírás által nem csak felszabadúl, hanem földjeinek birtokában is megmarad. Utóbb pedig nem csak ki nem hirdette az összeírás teljes megsemmisítését, hanem a népet csak arra inté, maradna csendesen, míg a fegyvert netalán megkapja.

B. Bruckenthal kormányzó ennél fogva újabban is megkereste a fő hadi parancsnokságot, intené Karpot a felsőbb rendeletek pontosabb teljesítésére, tiltaná meg neki afféle feltételes nyilatkozatok által ápolni a népben azon reményt, hogy végre mégis felvételik a határőri katonaság közé. Megkérte a hadi kormány továbbá arra is, hagyná meg a katonaságnak, hogy a rend fentartására a megyei tisztekkel őszintén fogjon kezét; s a nép zavargásának meggátolása végett küldene Hunyad megyébe négy zászlóalj gyalog-

1784.

ságot és egy osztály lovasságot. A fő hadparancsnokság azonban, miként azt utóbb Hunyad megye gr. Jankovics kir. biztosnak bepanaszlá, mind ezekből semmit sem teljesített.

Az udv. kancellária a guberniumtól vett tudósítások szerint szept. 23-án tett ezen erdélyi állapotokról felterjesztést a császárnak. De vagy maga sem tudósított egész hűséggel a körülmények veszélyességéről, vagy mivel az erdélyi fő hadi parancsnokságot kimélni akarta, ¹⁾ felterjesztése által a császárt koránt sem világosította fel kellőleg az erdélyi állapotokról, sőt olyformán ír, mintha a tett intézkedések már minden veszélyt megszüntettek volna. „Miután, úgy mond, formaszertinti lázadásra nem ment a dolog s lehet remélni, hogy az eddig helyesen tett intézkedések az ohajtott sikert eszközöndik,“ a nép irányában szelid elbánást javasol, s csak a fő lázítók és gyilkosok szigorúbb megbüntetését s az összeírásért felvett pénzeknek az illető községek adójába való beszámítását látja szükségesnek.“ A katonaság magatartásáról pedig alig megfogható elnézéssel csak azt mondja, hogy „a fő hadi biztosnak nagyobb szerénysége az összeírás sürgetésében, kivált pedig a főhadparancsnokság jobb előrelátása a rendeletek kibocsátásában, minden anyagát elfojtotta volna a nép kihágásainak.“ A császár e felterjesztés után egy ideig csakugyan azt hitte, hogy a zavarosság már teljesen lecsöndesített. „Mintán a dolog — így hangzik legfelsőbb határozata — immár bevégeztetett s lecsilapított, semmi további nyomozást nem szükséges intézni. A fő hadi parancsnokság s a fehérvári hadi biztos nem hibásabbak, mint a balvéleménytől elfogúlt alattvalók. Meg

---

¹⁾ Ezt látszik bizonyítani gr. Hadik udv. hadtanácsi elnöknek sept. 1-én a katonai összeírás ügyében a kancelláriához intézett átirata, melyben a kormányzéknek némi szemrehányást teszen; az erdélyi kormányzót pedig vádolja, hogy az ottani fő hadparancsnokság ellen bizalmatlansággal viseltetik. Szilágyi Ferenc: A Hórávilág. Erdélyben. Budapesti Szemle VII. köt.

kell azonban hagyni az előljáróságoknak, hogy az alattvalókkal emberiebb módon bánjanak, nehogy őket állapotjuk megváltoztatására kényszerítsék.“

Míg azonban a felsőség már elfojtottnak hitte, vagy legalább minden veszélyesebb kitérés nélkül rövid időn bevégezendőnek remélte az oláhok mozgalmait, azok alattomban a lázadásig érlelődtek. Az összeírás folytatásának tilalmi csak zárkózottabbá tették az oláhságot, s a katonákká létel által a jobbágyi viszonyból való szabadúlhatás reményének tünedezése, párosúlva egyesek növekedő izgatásaival a magokba zárkózottak kedélyét esordúltig keserűséggel töltötték el. Az izgatók közt a főszerepet Hóra viselte, ki már elébb is annyit fáradt a jobbágyok sérelmeinek meg nem nyert orvoslásában, most pedig a topánfalvi események miatt büntetésre kerestetvén, bujdosva s izgatva tölté életét. Látván, hogy sem panaszai által az előljáróság közbejöttével, sem a katonaság által indított s folyton legyezett összeírással nem enyhítheti a maga és osztályrokonai sérelmes állapotát, nem törheti szét a súlyos jobbágyi igát, összeesküvésre, nyílt lázadásra kezdé izgatni oláh testvéreit.

Eddigelé egy Szalisz nevű míveltebb egyéniségnek tulajdonított az összeesküvés kezdete, kinek azonban csak az lett volna titkos czélja, hogy a jobbágyoktól pénzt zsaroljon ki, melylyel aztán, midőn a dolog komolylyá lett, megszökött volna. Az újabb történetnyomozás azonban kiderítette, hogy létezett ugyan ily nevű egyén, ki ép ez idő tájban, magának a császárnak, Prágában szept. 16-án Bánffi kancellárhoz intézett parancsa szerint, elfogatás és bünhesztés végett köröztetett; bünül azonban nem az erdélyi oláhok összeesküvésére való izgatást, hanem Magyarország és Erdély határain az alattvalóknak kivándorlásra ösztönzését tulajdonítja neki a császári kézirat. Őt csak a semmi hiteles alapon nem nyugvó népmonda, s az ennek nyomán írt német munkák, de egy hiteles okmány sem szerepelteti az oláh-lázadásban, melyben valósággal semmi része sem volt. A bécsi

1784.

rendőrség hirdetése szerint porosz alattvaló s igazi neve is nem Salis, hanem Herzog volt, miből aztán a népmonda származására nagy urat csinált.

A lázadás indítói s végiglen vezérei, a már fentebb említett s többször Bécsben járt Hóra, igazi nevén Ursz Miklós, 54 éves kamarai jobbágy s fia János, továbbá Kloska János, kerpenyesi 30 éves jobbágy, és az 52 éves szintén oda való Krizsán György, Gyulai ezredbeli kiszolgált közkatonaválának. Hóra rendeletéből jött össze október 31-kén Nyirfalván (oláhul Mesztakon) egy csoport oláh, Krizsán vezetése alatt. A tömeg másnap Káposztafalvára (ol. Kurety) ment; állítólag onnan Gyulafehérvárra indulandó, hogy ott mint határszéli katonák a fegyvert felvegyék, s a császár szolgálatába állva, a jobbágyságtól megszabaduljanak. De a fehérvári út csak ráfogás volt; mert Káposztafalvára csak azért ment a tömeg, hogy ott még többekkel egyesülvén, összeküdjenek. Krizsán itt, bujtogató beszéd közben egy iratot mutatott fel nekik, melyben mint mondá a fegyver felvétele volna nekik meghagyva.

Hollaky, Zaránd megyei alispán, az oláhság nyirfalvai gyűléséről egy hű jobbágy, Kara Péter által tudósítván, hogy őket ott meglephesse, személyesen oda sietett; de az oláhok ekkor már Káposztafalvára mentek volt. Az alispán tehát Gál és Naláczy szolgabirákat küldé utánok néhány hajdú kíséretében, a föllázítók elfogása s a többiek szétosztatása végett. A szolgabírák éjjel érkeztek Káposztafalvára s Krizsánt azonnal el is fogták. De a zajra összefutott nép vezérét a szolgabírák kezeiből kiszabadítván, ezeket a pandúrokkal együtt agyonverte.

A lázadás tulajdonkép e véres tettel tört ki. A vér látásától neki dühödött tömeg nov. 2-kán Kőrösfalvára, más-ként, Kriscsórba ment át, s a kriscsóri földesúri családot, Jancsó reformatus lelkészt nejével, két leányával, Pákot Mihály szolgabíró, számszerint mintegy tizennyolcz egyént kegyetlenül agyon verte s félelevenen a földbe ásta. Az ol-

követett vérengzéstől vérszemet kapott nép dühe nem ismert többé korlátokat. Még az nap délután átmentek Brádra, s ott a Brády és Nemes családok tagjait, több másokkal együtt számszerint tizenhárom irgalom nélkül a halál kínos nemeivel leöldösték. Itt újabb dühös csoportokkal szaporodván, két részre oszlának. Egy csapat nov. 3-kán korán reggel Nagy-Ribiczét lepte meg. Az ott lakott magyarok közül sokan Ribiczei József volt kincstári pénztárnok házába menekültek; de az reájok gyújtatott s mindnyájan, számszerint negyvenketten agyonverettek. A másik csapat ezalatt Mihályfalvára tört s ott sok kínzással a Csiszár családot mészárolta le. És miután Zaránd megyében még más kilencz helységben gyilkoltak és dúlongtak, november 4-kén átmentek Hunyad megyébe s ott Hóra és Kloska csapatjaival egyesülvén, mind vérengzőbb dühösséggel gyilkolták az urakat és családjaikat. Pár nap alatt Zaránd és Hunyad megyékben 133-ra ment az áldozatok száma. A Maros mentében s Hátszeg vidékén, kevés kivétellel minden kastély, nemesi udvar, kath. és reform. templom elpusztított, a házak, csürök, pinczék kiraboltattak, úgy hogy rövid idő alatt a Maros két partján 80 helységben 232 nemes udvar feküdt romjaiban. Lakosaik közül, kik ideje korán elfuthattak, Déván, Vajda-Hunyadon, Hátszegen, Szász-Sebesben, Gyulafehérvárt és N.-Szebenben kerestek menedéket.

A megrémült megyei hatóság a lázadást már novemb. 3-kán följelentette a kormányzónak s katonai erőt kért. De a kormányzó, báró Bruckenthal, s a fő hadi parancsnok, Preuss altábornagy, arról, mit személyesen találkozáva, egy óra alatt elvégezhetnek vala, négy napig leveleztek, míg végre határozattá lett, hogy küldessék ugyan ki némi katonaság, de oly útasítással, hogy újabb parancs vételéig csak néző szerepet viseljen, s a lázongókat csak jelenléte s intések által ügyekezzeék lecsillapítani. A kiküldött csapatok ennél fogva a megyei tisztviselők minden kérelmei és sürgetései daczára is tétlen nézik vala. a lázongók dúlásait, kik ezt vi-

1784.

lágos bizonyítványául vévén Hóra azon híresztelésének, hogy ő felsége a nemességet általok kiirtatni ohajtja, még iszonyúbb dühösséggel gyilkolák a nemeseket, s pusztíták azok lakjait. Midőn a rabló nép száma már az öt ezeret is meghaladta, csapatait Hóra, a Maroson átkelvén, nov. 7-kén Déva megtámadására vezeté; de a lakosságtól, mely maga ragadt fegyvert s a hozzájuk esatlakozott mintegy 80 főnyi katonaságtól megveretett. A megfutamodott oláhok közül mintegy hetvenen elestek, negyvennégyen pedig kik elfogattak, a rögtön ítélő bíróság által kivégeztettek. Egyébütt is a nemesség látván, hogy a katonaságtól nem védetik, a lázadás pedig Zaránd, Hunyad, Fehér, Torda, Kolos és Szeben megyékben mindinkább terjed, több megyékben fegyverre kelt s a lázongókat néhol vissza is verte, az elfogottakat rögtön kivégezte. De e visszatörlés még inkább felfokozá a lázongók dühét. Egy osztályuk, mintegy hat ezernyi dühös nép, Abrudbányát rohanta meg s dúlta fel és gyilkolta le magyar lakosait. Hasonló sors érte Offenbányát, Szolcsvát, Toroczkót, Igenpatakát, Magyar-Igent, Alvinczet, Borbereket s több más községet. Egy más csapatjuk nov. 8-kán és 9-kén Magyarországra is áttört s Arad megyében több helységet szintén fellázított; de innen a tüstént kirendelt katonaságtól hamar visszaűzettek. Krassó és Arad megyék keleti részeiről Erdély határszélei éjjelenként tűzárban látszának. November 10-kéig már több százra emelkedett a felkonczolt nemesek száma. Kegyelem az elfogott férfiaknak, sőt gyermekeknek sem adatott; a nők s hölgyek közül azonban többen életben tartattak, de görög szertartás szerint megkereszteltetvén, nőtlen oláhoknak adattak feleségül; kik ebben megnyugodni nem akarának, miután rajtok állati ösztöneiket kielégítették, mint férfi rokonaik, szintén kegyetlen kínzásokkal ölettek le. A nemesek iránti gyűlöletbe vallási ábránd is vegyült: a katolikus papok, kik kezeikbe kerültek, a nemesekkel egyenlő sorsban részesülének, a templomok ki-

raboltatának, az egyházi edények méltatlansággal illetteté-
nek, a szentelt ostyá lábbal tiportaték.

A kormányzó, b. Bruckenthal, a helyett hogy eleitől fogva erélyesen lépett volna föl, a császártól kére utasítást, s míg ezt futárai meghoznák, csak intések, fenyegetések által, de süker nélkül, ügyekezett elfojtani a mind tovább terjedő lángot. De nemcsak más biztosai, különösen az oláhok közt nagy tekintélyben álló Molnár János szemorvos, hanem maga az általa szintén kiküldött ó-hitű püspök is hasztalan jártak a lázadóknál; eredménye azon kiáltványainak sem lett, melyekben húsz forintnyi díjat hirdetett minden főbb czinkos fejére. És míg ekként az erélyesebb rendszabályokkal késedelmeskedék, a nemesség neheztelését is magára vonta. Ez ugyanis látván a kormányzék és katonaság tétlenségét, mindenféle fegyvert ragadt a maga védelmére; de a kormányzó attól tartván, hogy a nemesség és oláhság összeütközése, a kölesönös bosszúállásnak még tágasabb kaput nyitand s a vérengzést még inkább növelendi, a nemességet ezen, minden felsőbb rendelet nélkül intézett fegyverrekeléstől letiltotta; nehogy pedig annak panaszait, mintha szándékosan tételnék ki a lázongók dühének, igazolni látszassék, egyzersmind Schultz alezredes alatt a székely huszárokat is kirendelte a lázadók ellen. Mivel azonban ezek időközben már több ezerre szaporodtak s magukat nagy részben fegyverrel is ellátták, Schultz a vérontást lehetőleg mellőzendő, Hórát találkozóra hívta fel a két tábor között, s a békés szétoszlás feltétele alatt ígéretet tön az oláhoknak, hogy bűneikért boesánatot, panaszaiknak részrehajlatlan vizsgálatot, s ha alaposak, orvoslást eszközlend ki a császártól. Hóra az ígéretben megnyugodni látszék, s a népet hazatérésre bírni igéré. De ebben sem neki nem volt őszinte szándoka, sem a felzajlott nép nem hallgatott már a mérséklet szavára.

Mi szándoka volt légyen Hórának, nyilván kitünt

1784.

azon iratából, melyet nov. 10-kén a mező-solymosi sőtiszt által Hunyad vármegye tiszti karához intézett. Kiváná egybek közt, hogy a nemesek valamennyien az ó-hitre térjenek, jogaik eltörültesse, javaikban a parasztok is osztozzanak stb. A válasz határnapjául nov. 14-két tűzte ki, avval fenyegetőzván, hogy különben Dévát ostrom alá fogja. Azonban pártfeleinek roppant száma, s azon tekintély, melyet ezek előtt neki a Schultz ezredessel folytatott alkudozás kölesönze, már merészebb vágyakat is költött fel a rablóvezér lelkében. E találkozás óta nemcsak hívei nagyobb tisztelettel viseltetének iránta, hanem önmaga is sokkal fontosabb embernek kezdé tekinteni magát, kivel még a császári had vezére sem állalkudozásba ereszkedni. Arról kezdte tehát némely okmányok tanúsága szerint álmodozni, hogy az egész oláh népet egy független nemzetté alakítsa, önmagát emelvén annak fejedelmévé. Naponkint növekedő ereje a kivitel lehetőségén, úgy látszik, kételkedni sem hagyá a fejedelmi fény s hatalom ábránd képeitől megígéztet lelkét; s kevéssel a Hunyad vármegyéhez küldött irata után az összes nemességhez is intéz vala levelet, melyben nekik békét ígér, ha előjogaikról lemondván, javaikat az oláhokkal megosztani, az ó-hitre térni s őt főkapitányul elismerni hajlandók. Főbb ezimborái közt pedig akként nyilatkozott, hogy az oláhországi s moldvai felekkel szándékozik szövetséget kötni, mert kitűzött célja, egy független Oláhország megalapítása. A tömeggel azonban még vesélyesnek látá közölni elszakadási szándokait, s annak csak ingerültségét ügyekezék szítogatni az urak s nemesek ellen. Alvezérei által végett azt hirdetteté seregében, hogy a császár már rég megjelent volna közöttük, ha a nemesek vele el nem hitetik vala, hogy az országban mirígyhalál dúl; három-négy hét múlva mindazáltal bizonyosan köztök leszen s megmondja nekik, mit kelljen tenniök a magyarok végképeni kiirtására.

A ravasz ember ezen s hasonló fortélyok által bámula-

tos hitelt s tekintélyt szerze magának a tudatlan s hiszékeny tömegben. Hazug híreszteléseit, miszerint a császárral folytonos összeköttetésben állana, és szándokait ez helyeselné, a katonaság tétlensége is eléggé igazolni látszék. Az elesábitott nép, melynek számát némelyek már mintegy 30 ezerre teszik, mindinkább szabadítóját, megváltóját tekinté vezérében. De az okosabb résznek nemsokára megnyílnak szemei. Hunyad megye válasza helyett annak híre érkezett a táborba, hogy Schultz egy székely határőri zászlóaljjal erősödván, Déva vidékén a kalandozó oláh csapatokat szétverte. Az eddig tétlen s azért velök tartani látszott katonaság felleptének híre többeket annyira lehangolt, hogy a tábort azonnal elhagyták. Hóra ezt észrevévén, pártfeleit avval bátorítá, hogy azok nem császári katonák, hanem átöltözött magyarok; nehogy azonban a távozottak példái számosabb követőkre találjanak, táborával mélyebben a Hunyad és Zaránd megyék hegyei közé vonúlt. Érzé azonban Hóra, hogy a pusztá hitegetéseknél már hatalmasabb olyféle indokokra is van szüksége, melyek a népet anyagi érdek által képesítik hozzá szorosabban. E végett tehát a nemességtől elhagyott Hunyad és Zaránd vármegyék nagy részét hívei közt osztá fel, a királyi javakat s épületeket, mikhez eddig nem nyúltak, kiraboltatá, Kőrösbányán pedig a bányapénztárt is lefoglalá.

Uralma mindazáltal e vidéken sem tarta sokáig. A császár, mihelyt a lázadásról értesült, azonnal czélszerű intézkedéseket tőn annak elfojtására. Preuss helyett Fabri altábornagyot küldé be a tartomány hadi kormányára, meghagyván neki, hogy a lehető vérkímélettel ugyan, de erélyesen vessen véget a zavargásnak; a megtérni készeknek bűnbocsánatot, de Hóra fejére 300 arany díjat hirdessen. Továbbá, Bruckenthal kormányzót gondatlansága miatt megróván, gróf Jankovics Antalt és Papilla tábornokot teljhatalmú biztosokul küldé a tartományba; addig is, míg ezek működésüket megkezdhetnék, meghagyá a kormányzóknak, hogy a

1784.

felkelt nemességet tüstént oszlassa szét, s legfelsőbb kir. roszalását tudassa vele nem engedélyezett fegyverrekelése miatt; a véritéleteket pedig az elfogottak felett halaszsa el a kir. biztosok megérkeztéig.

E rendeletek novemb. 26-kán Szebenbe érkezvén, a bűnbocsánat a megtérőknek azonnal kihirdettetett. A kormányzók e végett az ó-hitű püspököt küldé a lázadókhöz; de ezek már főpapjoknak sem adának hitelt, s csak kevesen hagyták el a tábort. Fegyverhez kelle tehát nyúlni, mi aztán nem is maradt hatás nélkül. Az elcsábított nép midőn látá, hogy már a katonaságtól sem tapasztalja az elébbi ki-méleletet, kételkedni kezdé vezére hitegetéseiben s csoporton-kint tére vissza engedelmességre. A lázadók azon-része azonban, mely elkövetett nagyobb bűnei miatt a kihirde-tett bűnbocsánat daczára is retteg vala a reá mérendő büntetéstől, noha már éhséget is kezdett szenvedni, állhatatosan megmaradt táborában; de vezérét, ki iránt bizodalmát mindinkább elveszté, nehogy elillanjon, gondosan szemmel tartá.

E szorultságában egy újabb tervtől reményle szabadu-lást a rablóvezér. Tudván, hogy a nemesség a császár iránt nem különben újításai, mint a katonaság elébbi tétlensége miatt nagy ingerültséggel viseltetik, avval keesegteté ma-gát, hogy a kiknek elébb irtó háborút izent, most, ha szö-vetséget ajánl, őt készséggel gyámolítandják. Decemb. 8-án tehát gróf Csáky Zsigmond Fehér megyei főispánhoz, ki a megyei nemesség dandárával, a legújabb királyi rendelet daczára is, még mind Kolozsvár vidékén táborozik vala, azt üzené egy követe által, hogy nemesak békét kötni hajlandó a nemesekkel, hanem, ha a császár ellen feltámadni akarnának, egész táborával hozzájuk csatlakozandik. De néhány nap múlva, midőn meggyőződött, hogy a nemesség szövetségére nem számolhat, s annak is hírét vette, hogy Fábri, az új hadi kormányzó decemb. közepén Szebenbe a kir. biztosok pedig Dévára érkeztek, s e fölött tábora ellen a katonaság

minden felől közeledik, a rablóvezér minden reményét elvesztvén, tanácslá pártfeleinek, fogadnák el, míg ideje van, a bűnbocsánatot s térnének haza lakjaikba; őt pedig, ki kegyelmet nem remélhet, engednék megszökni.

1784.

A lázadók hajlának a tanácsra, s mindnyájan engedelmességre tértek, csak Kloska és Krizsán, kik alvezéri szerepöknél fogva a kegyelemre nem vélték számíthatni, maradnak vala Hóra mellett. A szökés azonban nem sikerült nekik; néhány pártfeleiktől elárultatván, mind a hárman Kray székelylezredes kezére kerültek. Hóra a törvényes vizsgálat alatt semmit sem akart vallani, s egyáltalában a császár eleibe kívánta magát vezetetni, kinck, mint mondá, fontos dolgokat fogna fölfedezni. Kívánata azonban nem teljesített; hanem 1785-ki febr. 29-kén Kloskával együtt, lábaitól kezdve, kerékbe törött, Krizsán a börtönben fojtotta meg magát. Az esztelen lázadásnak összesen 80-nál több feldúlt s fölégetett falu, mintegy harmadfél-száz nemesi udvar, és körülbelül 4000 emberélet esett áldozatul, mind a mellett is, hogy a lázadók közül, kik a komolyabb megtámadtatskor, vagy megfutottak, vagy kegyelemre adták meg magukat, alig hullott el másfél ezer¹⁾.

1785.

József a zavargások következtében már december 2-án (1784) meghagyta Eszterházy kancellárnak, hogy „miután a zalatnyai uradalomnak oly sokáig elhanyagolva maradt sérelmeiből látja, miképen az arra vonatkozó irományok számos hónapon keresztül hevernek a bánya-osztálynál: ő az ennél uralkodó visszaélések forrására akar jutni. Beszéljen tehát a kancellár Kolowrat gróffal s mind a ketten külön

¹⁾ A bécsi államlevéltár. Szilágyi Ferencz: A Hóravilág Erdélyben. A Budapesti Szemle VI. és köv. kötetében s önállólag is. Gr. Teleky Domokos: A Hóra-támadás története. Geissler: VI. 124. köv. 165. 222. Species facti de lanienis per gentem valachorum is C. Hunyad et Zaránd commissis, a Commissario R. Com. A. Jankovics exhibita. Collect. et Repraesent. 149. köv. Bécsi Ujság. Katóna: XL. 431.

1785.

nevezzenek ki egy-egy tanácsost, kik a helyszinén váratlanul megjelenvén, vizsgáljanak meg minden referondát, registraturát s a hol elintézetlen ügyek hevernek, a kezelésben hibák vannak, jelentsék fel azonnal minden tekintet nélkül a személyekre.“ A mi pedig a földesurakat illeti, a megkárosult nemeseknek minden lehető kárpótlást, segedelmet ígért, s némelyeknek mindjárt ki is fizettetett némi összegeket. A nemesség azonban mindemellett sem fojtatá el boszúságát a császár ellen, kit ama gyanúval terhelt, hogy a lázadást, melynek a katonaság gyors és erélyes közbelépte által könnyen elejét lehetett volna venni, szándékosan hagyta élni a kitörésig s dúlongani is egy ideig. És valóban a lázadásnak épen akkor, midőn ereje tetőpontjára ért, oly könnyen sikerült elfojtása nem is hagy kételkedni, hogy azt egy keyés jó akarattal s erélyvel a kormányzó s katonaság részéről minden nehézség nélkül meg lehetett volna gátolni. Nevelte a nemesség e gyanúját az, hogy, bár az utóbbi vizsgálatból Brueckenthal kormányzóra s Preuss fő hadi parancsnokra kétségtelenül rájuk bizonyult a hanyagság s gondatlanság vádja, mindazáltal a mulasztási vétkökből eredt súlyos következmények arányában egyikök sem bünheshetett, holott mindenki tudta, hogy a császár ilyféle tisztí mulasztások körül különben mindig nagy szigorral szokott fellépni. S ennélfogva, daczára a jóakaratra, melyet a császár a lázadás elfojtása után a megkárosult nemes családok iránt tanúsított, a nemesség nem szünt meg akként vélekedni, hogy az annyi nemes életébe került hanyag s engedékeny eljárás a zavargások ellen, legalább némi részben felsőbb befolyásnak tulajdonítandó. Tudta ugyanis már a nemesség, hogy a császárnak elhatározott akarata, a jobbágyok s földesurak közti viszonyokban, emezek jogainak s hatalmának csorbításával, jelentékeny reformokat intézni, a minthogy eziránt nemso-kára ki is bocsátotta szabályozó rendeleteit: közönséges volt ennél fogva a vélemény, hogy valamint nem minden bújtogatás nélkül támadt a lázadás, úgy az, miután kitört is,

szándékosan hagyatott dúlongani egy ideig a végett, hogy a jogaihoz oly makacsúl ragaszkodó nemesség azoknak további tarthatatlanságáról kézzel fogható módon meggyőzessék, s ama már munkába fogott reformok keresztülvitele, melyek a legkényesebb nemesi jogok s kiváltságok ellen terveztetnek, ekképen megkönnyíttessék.

Azonban, bár mennyi légyen is e gyanúban, e véleményekben a való; annyi bizonyos, hogy az oláh lázadás a jobbágyok felszabadításának kérdését nemesak az előtérbe tolta, hanem annak megoldását is tetemesen megkönnyítette. Mária Terézia úrbéri rendeletei kedvezőbb állapotba helyezték ugyan a jobbágyokat, mint a minőkben elébb, uraik önkényének védetlenül kitéve, századok óta sínylenek vala. De mivel ezen, már magukban véve is hiányos, rendeletek sem valószínűsítették meg egészen oly módon, mint az a jóakarató királynénak szándokában vala; a jobbágyság még koránt sem jutott oly állapotba, minőben József a nép e legszamosabb osztályát akár természetjogi, akár politikai, akár közgazdasági tekintetből látni óhajtá. Mindamellett, hogy az ország közterheit kizárólag ez viselte, még sem személy-, sem birtokjoggal nem vala oly mértékben felruházva, mint akár a politikai súlyarány és hasznossági elv, akár a földmivelés érdekei kívánták. Ez volt oka, hogy a jobbágyosztály panaszai a földesurak ellen Mária Terézia urbéri szabályzata után sem szűntek meg soha egészen; sőt mióta József újításai következtében a jobbágyok szemei is mindinkább nyíladoznak vala, egy méltányosabb, emberhez illőbb állapot iránt mind forróbb vágyak ébredézének kebleikben, s a létező viszonyokkal mind hangosabban nyilatkozáék az elégtelenség. Így, épen ez évben (1785), huszonhat helység jobbágyai támadtak fel Kis-Hont megyében az urak robot-zsarolásai miatt, kik aztán a rimaszombati szolgabíró felkeresvén, fenyegetve követelnek vala tőle igazságszolgáltatást, s csak is a katonaság közbejötté s azon ígéret által valának lecsönde-síthetők, hogy ügyök a király elébe fog vitetni.

Az uri és jobbágyi viszonyok rendezése.

1785.

Ezen s több hasonló események következtében József 1785-ki aug. 22-kén főbb pontjaiban következő rendeletet bocsátott ki az urak s jobbágyok közti viszonyok tárgyában : „Kormányunk kezdetétől fogva oda fordítottuk minden ügyekezettünket s atyai gondjainkat, hogy az alattunk lévő népek boldogságát, tekintet nélkül vallásukra, nemzetiségökre s osztályukra, lehetőleg gyarapítsuk s megalapítsuk. Mivel e célzt a földmivelés javítása s az ipar emelése által érhetni el legsikeresebben; ez pedig csak úgy történhetik, ha a személyes szabadság, mely a természeti s polgári jog szerint minden embert megillet, a jobbágyokra is általában kiterjesztetik, és a birtoksajátság, mennyire a jobbágyokat érdekli, biztossá tétetik : rendeljük ennél fogva : 1. A jobbágyi állapotot, a mennyiben a lakosok eddigelé örökösen a földhöz kötve léteztek, a jövőre egészen eltöröljük, s a jobbágy nevet ez értelemben többé használtatni nem akarjuk. Ennek következtében minden országlakosoknak, bármi vallás- és nemzetbeliek legyenek, személyökre nézve szabad költözködést engedünk, s parancsoljuk, hogy ez nekik mindenütt megadassék, maga a természeti jog és a közjó is így kívánván. Ebből következik, hogy minden megváltási pörök azonnal megszűnjenek. 2. Minden paraszt, földesura meg egyezte nélkül is tetszése szerint szabadon házasodhatik, magát tudományos vagy más pályára szánhatja, kézműveket s művészeteket tanulhat s azokat mindenütt gyakorolhatja. 3. A paraszt családok egy tagját sem lehet kényszeríteni az urak udvari szolgálatára, szabadon hagyatván mindenkinek ily szolgálatot tetszése szerint vállalnia, s az iránt a földesúrral szerződnie. 4. Szabadságában áll minden lakosnak, minden ingó és szerzett javait, s földjeinek, szölleinek, malmainak használatát tetszése szerint eladni, elajándékozni, elcserélni, elzálogosítani, gyermekeire, rokonaira vagy akárki másra átörökíteni; úgy mindazáltal, hogy a földesurak törvényes örökjoga ezentúl is fenmaradjon, s a földeken fekvő minden terhek, a mennyiben a földesurak által el nem törül-

tetnek, az utódokra is átszálljanak. 5. A jobbágyok vagyonának biztosítása végett rendeljük, hogy elegendő törvényes ok s az illető megyei hatóság vizsgálata nélkül, telkeikről sem ők, sem utódaik el nem űzhetők, sem az egyik vármegyében fekvő úri jószágból a másik megyében létezőre akaratuk ellen át nem szállíthatók. 6. Egyebekre nézve a jobbágyok magukat a már létező rendeletekhez tartásák; és ha netalán zaklattatnának, segedelmet a megyei ügyvédtől kérjenek, ki őket védeni és sérelmeik orvoslátát törvényesen kieszközleni kötelességének tartandja.“

Ezen emberiségés királyi rendelet által véget ért valahára a parasztosztály földhöz kötött szolgasága, mely azt az 1514-ki kuruczháború óta sanyargatá, a földmívelési szorgalmat, mezői gazdaságot kifejlésében s gyarapodásában gátolá. Érzé ugyan József, hogy a parasztok személyes szabadságának s telkeik haszonvételének biztosítása által még nem tett meg mindent, mi e tekintetben a földmívelési ipar kifejtésére szükséges: mert nem lehetett tudnia, hogy csak a dézmától és robottól szabad föld adhat birtokosának elegendő ösztönt s időt a szorgalmas munkára s beruházmányokra; de többet ez időben nem engedtek tenni a körülmények. Bár mennyire ohajtja vala is széttörni ama bilineseket, melyekkel a tized és robot az ipar felvirágzását akadályozá, a parasztok szegénysége a megváltást még lehetetlenné tévén, azok megszüntetését akkorra kellett halasztania, midőn az ipar s kereskedelem gyarapodása következtében a parasztok majd tehetősebbekké válandnak; más részről az urak is átlátván az örökváltságból reájok nem kevésbé, mint a parasztsokra háramló hasznokat, azt többé nem fogják ellenzeni. Azonban addig is példája által óhajtván érlelni e fontos reformot, az örökváltságot a kamarai s alapítványi uradalmakban minden lehető módon elősegítette.

Az úri osztály, mint előrelátható vala, nagy kedvetlenséggel fogadta a jobbágyokra vonatkozó rendeletet, mely által magát birtokjogaiban véle megsértetni. És számosan

1785.

annyi nehézségeket, akadályokat gördítének annak végrehajtása elébe, hogy a jobbágyok 1786-ban ellenök több helyt feltámadtak, s a megzavart közbékét csak katonai erő állíthatta helyre. Ez történt például Liptó megye négy helységében; ez Tótország több helyein, melyekből a nyár derekán hatvan paraszt személyesen ment Bécsbe, panaszait a földesurak ellen a királynak előadandó. Volt azonban számos oly eset is, melyben nem a földesúr, hanem a rendeletet félreértett vagy felbujtott jobbágyság okozá a zavargást, némely uradalmakból, mielőtt kötelezettségének eleget tett volna, csoportosan kiköltözvén, vagy, mint egy Bethlen-féle uradalomban történt, úrbéri tartozásait megtagadván. Az ilyféle esetek következtében József számos újabb rendeletet bocsát ki, melyek által aztán a költözés módját s általában az urak s jobbágyaik közti viszonyokat bővebben kifejtette s pontosabban meghatározta ¹⁾).

Volt az országban egy, a parasztnál mind erkölcsi, mind anyagi tekintetben még sokkal alantabb álló néposztály, mely — mint több ethnograph állítja — Egyiptomból, mások szerint a pariák hazájából, Indiából származván, a pariák sorsában itt is osztozott. Értem a cigányokat, kik minden polgári jogoktól megfosztva, vándor életmódjukban csak a fogyasztók számát emelték a nélkül, hogy bármi hasznára volnának az államnak. Ezeket illetőleg már Mária Terézia is több szabályozó rendeletet bocsátott volt ki, melyeknek Magyarországon lett is némi sikerök; de Erdélyben a vad nép konokul ragaszkodék ősi életmódjához. József, midőn a jobbágyok állapotát rendezni vala, ezeket is méltatá figyelmére. Az állandó lakhely lévén a polgárosodás első feltétele, mindenek előtt a vándor élettől akará őket elszoktatni. Mivel a tapasztalás bizonyítá, hogy a kézműipar nem eléggé alkalmas eszköz megszelídítésökre, a földművelés

¹⁾ Geissler : VI. 84. 198. XI. 109. Katona : e. k. 467. 511. Keresztury : I. 320. Magyar Hirmondó 1786. 117. 144.

által kívánja vala őket állandó lakokhoz szorítani; mi tekintben többféle rendeleteket bocsáta ki irányukban: osztálynevöket, 'új-parasztokká vagy új-magyarokká' változtatta, összeházasodásukat a többi lakosokkal megengedte; gyermekeiket a magyarok közt szétosztatván, közköltségen iskolázásra s földművelésre szoríttatni parancsolta. Voltak is példák, melyek ezen intézkedések sikerét tanúsíták: Magyarországon egy helyt, szüleiktől távol, tizenhárom cigány gyermek nevelteték; Erdélyben egy hittudományt is tanul vala; s összesen már mintegy tizennégy ezer család hagyta el a vándor életet s állandó lakokba telepedvén, magát a földművelésre vagy más iparágra szánta. De egy rész folyton ellenszegült; sok cigányfiút kötve kelle vinni a tanodába; s Erdélyben még egyedül a kamarai jószágokon ezernél több család él vala sátorok alatt, üstfoltozás, szita-kötés, kovácsolás és lókereskedés színe alatt orzásból, kik közül igen keveset sikerült állandó lakokba letelepíteni ¹⁾.

VII.

Az eddigelé végrehajtott újításoknál szerzett tapasztalatok, különösen a népösszeírás alkalmával a tisztviselők részéről annyfélélekép mutatkozott ellenszegülés, vonakodás, hanyagság, meggyózték Józsefet, hogy átalakítását a megyei igazgatás mellett sikeresen tovább nem folytathatja. Az eddigi újítások leginkább csak az erkölcsi érdekekre, igazgatási formákra vonatkoztak; a nemesség anyagi érdeke, talán az egy jobbágyszabályozást kivéve, azok által még nem vala illetve. És ha már ezek is oly ingerültségre, annyi ellenszegülésre ragadták a vármegyéket, hogy egynémely rendeletének csak katonai erőhatalommal szerezhetett végrehajtást: mit lehet vala várnia, ha majd a már munka alatt lévő adórendszerre kerülend a sor, mely által a fizetéshez

A közigazgatás
átalakítása.

¹⁾ Geissler: IV. 112. 205. V. 53. köv. 205. VI. 43.

1785.

nem szokott, az adómentességet fő jogának tartó nemesség erszényét is igénybe venni szándékoztak. A vármegyék municipális önkormányzata képezvén az alkotmány s független államélet egyik fő tényezőjét, a megyei igazgatás rendszere különben sem férhetett meg öszpontosítási s egybeolvasztási rendszerével, melynek következetes életbeléptetését még is fő feladatának tűzte volt ki reformatori pályáján. A megyék ellentállásából látá felmerülni eddig is a legtöbb akadályt újításainál; miből eléggé meggyőződhetett, hogy míg az alkotmány s független államélet e bástyái fenállanak, műve állandó mindaddig nem lehet; s ha mindenben sikerülne is erőhatalommal eszközölnie engedelmességet, az erőszakos nyomás tágultával, minden ismét az elébbi kerékvágásba térne vissza. Nem ezen, a nemzeti étellel oly szorosan egybeforrott ősi institutio kimélletéből történt tehát, hogy azt eddig meg nem támadta; hanem egyedül azért, mivel a fő kormányzésekben sem találván őszinte, buzgó munkaségekre, az új igazgatási terv részleteit még nem készíthette el. A hétszemélyes főtörvényszéknek, például, már régóta meg volt hagyva, készítenie tervet az első folyamodási, eddigelé a megyéktől gyakorlott, törvényszékek átalakítására; de e főtörvényszék a munkálatot eddig, minden sürgetések daczára sem készítette el. József tehát megunta a várakozást, s önmaga fogott a roppant munkába. S ez az oka, hogy e reformot sem egyszerre egész terjedelmében, hanem csak részletenkint, szoros rendszer nélkül tette közzé, s kezdi vala végrehajtani.

Tömerdek dolgai s gondjai közt hamar meggyőződve, hogy e rendszeres nagy munkát minden részeiben még sem mondolhatja titkárai tolla alá, mint például a kir. biztosok számára adandó útasítással tón, aug. 12-kén meghagyta a kancellárnak, hogy „miután a törvénykezési rendszert Magyarországnban mennél elébb saját elvei szerint akarja megalkotni, küldjön hozzá egy, e munkára alkalmas tanácsost, kivéla maga fogalmait közölhesse, kibe az igazi értelmet

beönthesse; különben ennek dolgozata is könnyen téves fogalmakra fektetve készülhetne, mi, úgymond, csak hasztalan szaporítaná az irkálást.“¹⁾

E reform egyébiránt, miként az József agyában él vala, roppant terjedelmű volt, magában foglaló az országnak a legalsóbb rétegekig terjedő összes politikai igazgatását, kamarális és igazságszolgáltatási ügyeit. Ő az igazgatás e három ágát, melyek ketteje, a polgári igazgatás és igazságszolgáltatás, eddigelé a megyei törvényhatóságban vala egyesítve, egymástól egészen különválasztá, s kiszabván mindegyiknek a maga határait, mindegyiknek egyszersmind a maga középpontját is kijelölé, melybe a hasonnemű igazgatási ügyek az egész országból összefolyjanak. Különösen a polgári és kamarális igazgatás középpontjául a már elébb átalakított helytartótanácsot tűzte ki, melylyel, mint tudjuk, a királyi kamarát is egyesítette volt; az igazságszolgáltatás középpontját pedig a hétszemélyes törvényszékben helyezte.

Az alkotmány s közigazgatás reformjának tervét, de még csak nagyában 1784 vége felé készítette el József. „Ide csatolva közlöm önnel, — írta novemb. 13-kán Eszterházy kancellárhoz — az én jelenleg még csak kidolgozatlan alakban összeállított eszméimet a Magyarország alkotmányának állapotáról, a végett, hogy azt mind maga átnézzze, mind az alkancellárral s talán valamelyik udv. tanácsossal közölje, s aztán véleményt adjon, vajjon és mennyiben helyesek azok. A módokról, miként kelljen az alkotmány efféle igen feltűnő gyarlóságait sikeresen orvosolni, más alkalommal bővebben szándékom nyilatkozni.“²⁾

Reformját a polgári igazgatáson, azon rendelete általa tiz kir. biztos kezdette meg, melyet 1785-ben marc. 18-kán intéze a kormányiszékekhez s főispánokhoz. E szerint a főispánokat me-
hivatala.

¹⁾ Bécsi esz. államlevéltá

²⁾ U. o.

1785.

gyük tényleges igazgatásától fölmentvén, csak czimeiket s azon jogukat hagyta meg, melynélfogva az országgyűlésen, hivataluk után, ülással és szavazattal birának; működésökkel együtt azonban a megyei házi pénztárból húzott díjakat is megszüntette. Az országot továbbá tíz kerületre osztá, melyek mindenike néhány megyét foglala magában. A kerületek im a következők: a győri (Soprony, Mosony, Vas, Győr, Komárom, Esztergom és Veszprém m.); a pesti (Pest, Pilis, Zsolt, Fehér, Nógrád, Heves, Borsod m. és Kiskunság); a nyitrai (Trencsény, Nyitra, Pozsony, Bars m.); a beszterczei (Zólyom, Turóc, Liptó, Árva, Gömör és Hont m.); a kassai (Abauj, Torna, Zemplén, Sáros és Szepes m.); a munkácsi (Ung, Bereg, Mármaros, Ugocsa és Szatmár m.); a nagyváradi (Bihar, Szabolcs, Nagy-Kunság, Hajdúság, Békés, Arad, Csanád és Csongrád m.); a temesi (Krassó, Temes, Torontál és Bács m.); a pécsi (Baranya, Tolna, Somogy, Szerém és Verőce m.); és a zágrábi (Szala, Pozsega, Zágráb, Varasd, Kőrös és Szörény m.) E kerületek mindenikét egy külön főnök igazgatására bízá, kit, a mennyiben a kerületéhez tartozó megyék főispáni hivatalát látja el, működő főispánnak, — a mennyiben pedig más körben is forog, kir. biztosnak akart neveztetni. E címhez még titkos tanácsosi rang és hat ezer forintnyi évdíj járúla.

E királyi biztosnak azonban nem a tulajdonképeni igazgatás, — mi ezután is az alispán kezében maradt, hanem a felügyelés, ellenőrzés, indítványozás, tervezés lón feladatává mindenben, mi a kerületében fekvő megyék s városok politikai s polgári ügyeit és anyagi érdekeit illeti. Kötelességévé tétetett tehát felügyelni s intézkedni, hogy a felsőbb rendeletek pontosan végrehajtassanak, a rend, közbátorság meg ne zavartassék, az iskolák, az országutak, erdők stb. jó karban tartassanak, az ipar, kereskedelem, kellő folyamatban legyen s lehetőleg emelkedjék. És mivel mind ezek tekintetében a fejedelem iránt felelőssé tétetett, hatalommal ru-

háztatott fel, a hivatalnokok felett tetszése szerint intézkedni, azokat kinevezni és letenni. Kötelességévé szabattott továbbá a megyék s városok állapotáról a kormányzéseknek is kellő tudomásban tartani, s e végett a helytartótanácsához az ügyek mikénti folyamáról tudósítást, a hivatalnokok viseléről jegyzéket minden két hétben egyszer intézni; a netalán szükséges újabb intézkedéseket s rendeleteket kikérni s indítványozni; az anyagi érdekek emelésére terveket készíteni; s hogy mind ezekben kellőleg járhasson el, kerületét gyakran beutazni, s állandólag annak kebelében tartózkodni. Tiszti személyzetül egy titkár, egy könyvvivő, egy sorjegyző s két irnok adatott melléje.

Ezen, minden biztosra egyaránt kiterjedő szabályokon kívül, mindegyiket még külön utasítással is ellátá a gondos fejedelem. Olvasván ezen, nem sokára nyomtatva is megjelent utasításokat, lehetetlen nem esodálnunk József lángeszét, magas fejedelmi tulajdonait, ismereteinek az ország minden ügyeire s állapotaira kiterjedő bőségét; lehetetlen még nem hajolnunk azon népboldogító jóakaratra s országatyai gondosság előtt, melylyel a közjólétet átfogta, emelni s előmozdítani törekedék. Öszinteségéről ezen iratban nem lehet kétségünk: ő azt a legnagyobb titokban, részenkint mondta egyes titkárai tolla alá, s a kir. biztosokon kívül csak legmeghittebb embereivel közölte; s hogy a titoktartás nem volt pusztá játék, tanúsítá a benne ritkán tapasztalt nagy ingerültség, midőn ezen okmány akarata ellenére s tudtán kívül még is közzé tétetett ¹⁾. Nagy pontossággal van ezen

---

¹⁾ Az illető részeket a biztosok számára lemásoltatván, József az egész iratot lepecsételve a magy. udv. kancellária levéltárába tétette le. De mily nagy vala meglepetése, midőn az nemsokára nyomtatva vitetett hozzá! Tüstént nyomozást intéztetett az iránt, mi módon s ki által került ez irat sajtó alá? A vizsgálat eredménye lett, hogy Grossinger, napdíjas, visszaélvén Bisztriczey levéltárnok bizalmával, lopva másolta le azt, József az irat árúztatását aztán nem tiltá ugyan meg, s

1785.

iratban jellemezve, minden megyének, vagy legalább kerületnek földminősége, termékenysége, a fogyasztás és termelés fő helyei; a méző-gazdasági, kézművi s kereskedelmi ipar foka, rugonyai s akadályai, az állapotok helybeli okai, a folyamok, utak mily karban léte; a kerületet lakó különféle népségek jelleme, hajlama s mire való alkalmás léte; a közgazgatás, népnevelés, iskolák, lelkészségek állapota, a javítás akadályai s módjai stb. Nagy biztossággal s mély belátással határozza meg, mely vidéken mely iparágakat lehet legkönnyebben s legsikeresebben előmozdítani; a hely különfélesége szerint mely eszközök s módok által emelhető a földmívelés, ipar, kereskedelem, merre vonandók az országutak, mire alkalmazandók leginkább a lakosok; mit kell a biztosságnak a különféle népségek kormányában leginkább szem előtt tartania? stb. ¹⁾

Grossingert is szabadon bocsáttatá; de az öreg levéltárnokot hanyagsága miatt hivatalától elmozdítván, díja harmadával nyugalomba tette.

¹⁾ Ime némi kivonatok az érdekes iratból, melyet hosszúsága nem enged egészen közlenünk: A pesti kerület termékeny lévén, s termékeit a Dunán könnyen eladhatván, az adó főkép földmívelésből hajtandó be; az ipar és népesség úgy is csekély. Igen alkalmas ló s baromtenyésztésre. Pest szerfeletti növekedését nem kell előmozdítani, nehogy még több kezlet vonjon el a földmíveléstől. A Duna s Tisza kiöntéseinek meggátlása más kerületekkel egyetértőleg intézendő; a sárréti vízi munkák szorgalmasan folytatandók. E kerület képezvén az ország középpontját, számos utakkal ellátandó, melyeknek maga jelölte ki-irányait. A fának e kerületben nagy a hiánya, tenyésztése tehát minden módon elősegítendő. E kerület lakosai a legjobb fajból valók, magyarok és németek; de az igazgatásban sok a panasz kivált a Jászság és Künságban, s a vallás miatt Heves megyében. Jó tisztii személyzetről kell tehát gondoskodni. Az itt lakó ráczok kereskedelme minden zaklatás ellen védendő. Budapest kevés gyárai lehetőleg gyámolítandók. stb.

A győri kerületben, melyen keresztül megy az Ausztriába vonuló kereskedés, az utakat, hidakat, legelőket jó karban tartani, a dunai hajózást minden módon könnyíttetni kívánja. Győrött a városi tisztviselőkre, vallási türelmetlenségük miatt sok a panasz, mi orvoslandó.

A királyi biztosok hivatalba lépése jun. 1-jére (1785) tüzetett ki, s mind ez, mind a biztosok felelőségével meg nem férhető megyei gyűlések felfüggesztése a helytartótanács april 2-kán kelt intézménye által tétetett közhirre.

1785.

Veszprém megyében a juhtenyésztés, előmozdítandó; Vasban az urbéri ügy újra rendezendő. Mind itt, mind Soprony megyében a nép a katonaság aránytalan elhelyezése által igen nyomatik: ezen segíteni kell. A papság itt jó szellemű; a lakosok békések, s jó katonákká válnak. Kívánatos lenne, hogy Komárom, melyet a földrengés annyiszor pusztított, a Duna jobb partjára épülne inkább stb.

A pécsi kerület gazdag tenyészetű, de kézműben szegény, az adó tehát a földtermékből szedendő; Verőcze és Szerém megyében a selyem és lótenyésztést kell sürgetni. Megvizsgálandó, ha nincs-e Tolna megye tulságos adóval terhelve? A Drávahajózás, a fa, kivált gyümölcsfatenyésztés ápolandó. A földesurak s megyei tisztviselők ellen, az urbér s méltatlan bánásmód miatt sok a panasz, a betelepült németeknek adott szavukat nem váltották be. Mind ez a biztos közbeléptét kívánja.

A nyitrai kerületben Pozsony megye az adóval mindig hátramarad; ennek oka megvizsgálandó. Bazin, Sz. György, Modor, Tapolcsán és Trencsény városok, hol sok a visszaélés, újra rendezendők. Az érsekújvári dunaág hajózhatására ügyelni kell; az erdők fentartása is gondosságot igényel; a szőlő s bortermesztés javítására s a borkereskedésre kiváló gondja legyen. A vidék a juhtenyésztésre alkalmas, az tehát, s úgy a fonás is, mire a sásvári gyár alkalmat nyújt, gyarapítandó. E kerület tót lakosai henyélésre s verekedésre hajlandók, s a hadi pályára még sem örömet lépnek. Bars megyében a nép kissé nyugtalan. Mivel Pozsony megyében a Pálffy, Trencsényben az Illésházy család örökösen tartja a főispánságot, s a tisztviselőknek beiratos javakat is osztogat, ezek tulságoson szítanak ama családokhoz, sokszor a nép kárával; e szoros összeköttetést tehát meg kell szakasztani. stb.

A besztercei kerület lakosai leginkább bányászatból élván, ez nemcsak kamarai, hanem politikai okokból is kitelhetőleg gyarapítandó; gondja legyen tehát a biztosnak az erdők, utak, vízvezetések fentartására s az eleségekészletre. A városi tisztviselők sok kívánni valót hagynak fen; a türelmi rendelet több helyt nem hajtattott végre; mind ezekre gondja legyen. A megyei tisztségek Hontban épen roszul yan-

1785.

„Miután a tapasztalás tanúsága szerint — mond az intézmény — céljaiknak a megyei közgyűlések nem felelnek meg, s csak az ügyek halogatására s a felsőbb rendeletek bal értelmezésére szolgáltatnak okot s alkalmat; ezentúl minden

nak betöltve, mint az emberevők botránys pöréből kitűnik. A hradeki erdőség, honnan az ország nagy része szerzi az épületfát, gondosan ápolandó. A kerületben divatos fonás-szövés gyarapítandó, stb.

A kassai kerületben sürgetni kell az összeírást. Élelmét itt a lakosság kézműiparából s kereskedelméből meríti, ezek tehát gyarapítandók. A városokban és Szepes megyében a tisztviselők ellen számtalan a panasz; az igazgatás tehát javítandó, a tisztviselők gondosan választandók. Zemplényben a nemesség a mily számos oly daczos. E vidéken a fonás-szövés, fuvarozás és a hanyatlni kezdő hegyaljai bortermesztés minden módon gyarapítandó. stb.

A munkácsi terméketlen kerületben az adó beszédese sok bajjal jár; a kézműipar, a bányászat, a tiszai és szamosi talphajózás, mi az alvidéket fával látja el, minden gondal ápolandó. A tisztviselők nem a legjobbak. Bereg megye nemessége az oláh zavargás alatt büntetésre méltólag viselte magát: banderiumokat állított, szolgálit fölfegyverz, a néptől a fegyvert elszedte, s még Galicziában is izgatott. Mármaros tele van panasszal a megyei s kamarai tisztviselők ellen: a jobbágyok valóban rabszolgák módjára nyomatnak. Jobbára rusznyák és oláh népe henye és tudatlan; bár a derék munkácsi püspök mindent elkövet, mezei papságát még sem vihette messze a felvilágosodásban; ebben tehát neki segédelmet nyújtson, a népnevelést lehetőleg mozdítsa elő a biztos. stb.

A nagyváradi kerület népszáma aránylag csekély, városa kevés, szorgalma nagyon alatt áll. Itt a baromtenyésztésre s földművelésre legyen fő gond; s a fatenyésztés is elősegítendő, hogy a népesség szaporodhassék. A ló és szarvasbarom mellett a juhtenyésztést is gyarapítani kell; legalább egy posztógyár alapítandó; a debreczeni kézművekre is kiváló gond legyen. Lakosai vegyes vallásúak lévén, ügyelni kell a türlemirendelet elveire. A megyei tisztviselők tudatlanok; az Arad megyei oláhok rabszolgákként nyomatnak. Innen s a közoktatás elhanyaglásából származik a sok rablás. Szabolcs megye nemessége az országban legfejesebb; a tisztválasztás tehát nagy gondosságot igényel. Bihar már jó rendnek indult, ez legyen példánya a többinek. E kerület lakosai magyarok és oláhok, az elsők valamennyi ezredben legjobb katonákká válnak, akár huszárok, akár gyalogok; élénk lelkűek, s ha nem szolgálai-

megyében évenként csak egy közgyűlés fog tartatni, s ennek is egyedül a pénztári számadások megvizsgálása, a kisgyűlések jegyzőkönyveinek hitelesítése stb. szolgálанд tárgyául. Ezen kívül közgyűlés csak a felség különös enge-

lag kormányoztatnak s az iskolák által felvilágosítottak, tőlök nagy haladás várható. Az oláhok annyira megszokták a szolgaságot, hogy lakhelyeik iránt is közönyösek, érzéketlenek, kicsapongók. Itt jó iskolák, buzgó s értelmes papok, a földesurak s előljárók részéről emberiség bánásmód szükségesekek. stb.

A temesi kerületben az adót más szabályok szerint kell kivetni, mint egyébütt, a parasztság még nagy kiméletet érdemel. Hiba, hogy a lakosok több földet vállalnak, mint a mennyit jól művelhetnének, s magukra ekként nagy adóterhet vonnak. A település ügye itt egyik fő gondja legyen a biztosnak. A beszülettekből s törökországi ráczokból olesóbban is, hasznosabban is lehet új települöket nyerni, mint a külföldről: a német telepekre tett költség nem gyümölesőzik remény szerint. A sík vidékeken, melyekhez Bácsis tartozik, a ló és baromtenyésztés még a földművelésnél is gondosabban ápolandó; a hegyes vidékeken kivált a bányászatot kell elősegíteni. A vizek kiöntéseinek meggátálása bővebb tanulmányozást igényel. A kevés város, kivált Temesvár gondal ápolandó. A robot megváltását lehetőleg elő kell mozdítani; az eladásra kitűzött jószágokat olyanoknak kell eladni, kik beulakni s fogyasztani fognak, nem pedig, mint eddig történt, csak jobbágyaikat zsarló künlakóknak. A hegyeken a juhtenyésztés sükeres; néhány gyapjúgyár igen kívánatos. Itt három népség lakik: oláh, rác és német. Az oláhokkal való bánásmód igen szolgálai, innen vadságuk s hajlamuk a lopásra. Az iskolák, a gyümölesfatenyésztés, házaik rendesebb építése különösen elősegítendőek. Hiba, hogy más települök kedvéért legjobb földjeik elvétettek, s faluk máshova tétettek át, holott ők a legrégibb lakosok. Ezek panaszai tehát lehetőleg orvoslandók. A rácok ügyesek s ravaszok; jó katonákká válnak, de kereskedésre még több a hajlamuk. Szaporításuk Törökországból kívánatos. Papjaik nagy befolyással bírnak köztök. A három bánási megyében még kevés a földesúr, a megyei tisztviselök is másunnan vitettek be; köztök sok a kis zsarnok; gr. Jankovics biztos ott már sok jót művelt; de még elég a teendő, kivált az új földesurak fékentangása tekintetében. A magyar és rác lakosok közt, fájdalom, nagy a gyűlölség; s hogy ez legalább is gyöngíttessék, a tisztviselöktől nagy ügyesség s eszély, buzgalom és mérséklet kívánatik. A fatenyésztés emelésére minden lehető kísértessék meg. Az ali-

1785.

delméből s azon esetekben tartható, midőn országgyűlési követek lesznek választandók s útasítandók, vagy a törvényhozásban teendő változtatásokról s a törvényekben meg nem határozott tárgyakról fog kikéretni a rendek véleménye. E gyűlések pótlásául, a tisztviselők közül néhánynak kötelessége leend, folyton a hatóság székhelyén tartózkodni, hogy mintegy állandó kisgyűlést képezve, az előforduló ügyeket halasztás nélkül bevégezhessek. Hogy az alispán minden pártbefolyás nélkül teljesíthesse fontos tisztét, hivatalában, miután egyszer a rendek által megválasztott, örökösön megmaradand¹⁾.

E nagy reform létesítése ne volt könnyű feladat. Magok a működő főispánok s biztosok, sőt még a kancellaria is számos felterjesztést intézett az iránt, a császárhoz. A biztosok nem tudván eligazodni a nyert utasításokból, a kancellaria által sürgették az útbaigazítást. A kancellaria maga is több ízben felterjeszté kétélyeit, nehézségeit a császárhoz. „Lehetetlen ugyan — írta egy felterjesztésében egyebek közt a kancellaria — el nem ismerni a fáradhatlan országatyai gondoskodást az alattvalók javára, vagy félreérteni a közjóra czélzó legmagasabb szándékot. Meg kell mindazáltal azt is vallani, hogy úgy az elnökség, mint az újonnan nevezett működő főispánok, s kir. biztosok előterjesztései alaposak voltak, melyekhez maga a kancellaria is annál inkább hozzájárult, minthogy ezen új határozatok által a közigaz-

---

bunári salétromfőzés, az Omor vidéki rizstermesztés és turfaásás szintén gyarapítandó. stb.

Ezen s hasonló, a helyviszonyokhoz alkalmazott utasításokon felül a lelkészeti s népiskolai ügy gyámolítását, a vallási türelem meggyökeresítését, az erdők s utak fentartását s hol újak szükségesek, építését — melyeknek mindenütt maga szabja ki vonalait, továbbá, a robot megváltásának elősegítését, szóval a lakosság mind szellemi s erkölcsi, mind anyagi érdekeinek ápolását minden biztosnak egyiránt szívére kötötte.

¹⁾ Collect. Ordín. et Repraesent. 207.

gatás rendszere, s az ügyek kezelése nagy változtatást szenved, melyet, Felsőged által egy országgyűlésen előadva a rendek is a leghálásabb érzellemmel fogadhatnának; míg ellenben a hűséges magyar rendek ezen, az alaptörvényeket is érintő újítást nem fogják aggodalom nélkül nézhetni.“¹⁾

És valóban, a megyék ezen újításoknak tudomására jutván, azonnal gyűléseket tartának, s bár József e tárgyban minden feliratot eleve megtiltott, még is jobbára éltek ezen, mint hiszik vala, pusztá hatalomszóval el nem törülhető, ősi jogukkal, s keserű panaszt emelének a rendelet ellen. Megvallák e felirataikban, hogy ő felségében a legjobb szándékot veszik ugyan észre az ország javának gyarapítására: de alkotmányos szabadságuk biztosságát megingatva látják az által, hogy reformjait az ország meghallgatása nélkül intézi. A vakság homálya, melyben őket létezni hiszik, az ő szemekről is rég eltűnt már, miszerint a jót a rosztól megkülönböztetni, ő felsége szándokait megérteni, s a kor viszonyaitól igényelt újításokat megtenni maguk is képesek. Kérik tehát őt, hogy híven az alkotmány ama főelvéhez, mely szerint a közügyeket a fejedelem csak az ország befolyásával intézheti, halaszsa ezen s más hasonló újításait az országgyűlésre, s mentse meg őket a kir. biztosoktól, kik eddigelé mindig veszedelmére váltak az országnak, s kiket most is még nagyobb sérelmek, előpostáiul tekintenek.²⁾

De József, azon öntudatában, hogy szándoka jó és tiszta, s csak a közjólétet czélozza, nem tartá szükségesnek a rendek tanácskozásait oly ügyben, melyet jobban vélt érteni mint ezek, s egyáltalában nem akart kitenni egy országgyűlési szavazás esélyeinek: nemesak el nem állott tehát szándokától, hanem a feliratokat válasza sem méltatván, a királyi biztosokat junius elejével valóban működésbe léptette. A kancelláriának és a helytartótanácsnak már előbb

¹⁾ A bécsi udv. államlevéltár.

²⁾ Collect. Ordin. et Repraesent. 229.

1785.

meghagyta volt, adnának véleményt a megyei igazgatás új-jáalakítása iránt; mivel azonban e kormánysszékek munkálatai az ő e tárgy körüli eszméit egyáltalában nem közelítették meg, azokat ő maga közlé egy igen érdekes leiratban a kancelláriával. E leirat, míg egyrésztől népboldogító törekvéseinek tagadhatatlan bizonyítványa, más részről egyszerűsmind tanúsítja azt is, hogy kényuralmi elfogultságában az alkotmányos igazgatásról általában balvéleményeket ápol, a vármegyei institutióról pedig különösen hibásak s helytelenek voltak fogalmai. Ime a leirat, mely az egész új igazgatási rendszert magában foglalja:

A megyék új szervezete.

„Hogy egy alkalmas megyeszerkezetet s abban az ügyek kezelésének módját meghatározni lehessen, mindenekelőtt éretten s részrehajlás nélkül megvizsgálandó: mi tulajdonképen a vármegye, s miben állnak az annak vezérletére rendelt alispán kötelességei? . . . Úgy látszik, a kancellária s a helytartótanács ezt nem fontolá meg részrehajlás nélkül. A vármegye egy kis része az országnak; kicsinynek nevezem, nem mintha valóban csekély volna, hanem mivel az ország mintegy 55 olyan részre oszlik. Ezen részeknek tehát általában az egésztől kell az irányt vennie. Valami szörnyeteggé lenne az alkotmány, — s az valóban ilyen is volt eddig, — ha mind ezen részek külön tartományok gyanánt tekintetnének, s a köztörvényhozásból kifolyó rendeletek felett, midőn a vármegyékkel közöltetnek, ezeknek még véleménye, fölterjesztése, óvása vagy feltétele is türetnék, holott azok csak engedelmeskedni s végrehajtani kötelesek. Hogy ezen képtelenség mindeddig fenállott, két okból magyarázható. Ezek egyike: maga az őskorból származó, bel s külháborúk által történetesen alakult megyei felosztás, melybe, a nélkül hogy tudták volna miért? az alkotmány jószágát látszának helyezni. A másik ok pedig az, hogy maguk a királyok is pártolák vala ezen sok részű felosztást; vagy azért hogy a vármegyék véleményére s végzéseire magán úton, különféle eszközök s az udvaroncok segedelmével gyakorolt befolyás

által pillanatnyi előnyöket s egyes ajánlatokat, az országgyűlésen pedig előadásaik pártolására több szavazatot nyerjenek; vagy mivel e sok részre szakadás s az onnan származó véleménykülönbség által trónjok erősítését, hatalmok s jövedelmeik növesztését czélozták.

„Mindenkí, s különösen a kancellária megfoghatja, mert magam is eléggé tanúsítom, hogy ily nyomorú czélokát s eszközöket én nem vallok a magaméinak. Nekem a lelki megnyugváson s örömmön kívül semmi másban nincs szükségem biztosításra; mert általános czéломúl rendíthetetlenül csak a közjó áll előttem.

„Ezekből az következik, hogy mind annak, mi e szavakkal: *Nos universitas* kezdődik, s elől vagy hátul azokra vonatkozik, ezentúl a vármegyénél meg kell szünni. Többes számban csak ez létezik: *Nos status Regni Hungariae*, — *Mi, Magyarország* rendei. Ezek királyukkal országosan összegyűlve mondhatják: *statuimus*, rendeljük stb. De a vármegyék egyes számok, melyek ama többes számnak engedelmeskedni egyáltalában kötelesek. És csak azon egyedüli esetben, midőn az országgyűlésre követeket választanak, tarthatnak a vármegyék rendkívüli gyűléseket. Az alispán nem egyéb, mint a királytól a vármegyébe rendelt tisztviselő, kinek kötelessége: minden tudósítást pontosan megtenni, minden parancsot kellőleg végrehajtani. Meg kell tehát neki mindent adni, mi ezen, kizárólag végrehajtó, hivatalára szükséges; s ellenben reá semmit sem bízni, mi őt abban gátolná, s neki kormányszéki szint s alakot kölcsönözne; mert különben ő ismét csak formaságokkal s irkálásokkal lenne elfoglalva, s a felelősséget a táblabírákkal kényteleníttetnék megosztani, mint ez a legfőbb kormányszékeknek ismert, gépies szokása. Tisztének teljesítésében csak oly alárendelt segédjei legyenek, kik őt a vármegyé külön részeiben történekről értesítik, helybeli vizsgálatokat tesznek, a parancsokat s rendeleteket kihirdetik s azoknak teljesítésére felügyelnek, a jobbágyot minden zaklatás ellen védik, a

1785.

katonaságnak segédkezet nyújtanak, az adó beszédésére ügyelnek, a közesendet, bátorságot és rendet mindenütt fenntartják.

„Ezen alárendelt tisztviselők biztosoknak, szolgabíráknak, vagy akármiként nevezhetők; osztályrészük is akár kezület, akár járás czímet viselhet: a név közönyös, csak a dolog lényege maradjon. A legidősb vagy a legügyesebb szolgabírárt mindig maga mellett, helyben tartsa az alispán, hogy betegsége idején s utazásai alatt, miket a megyében évenként gyakran kellend tennie, vagy akármilyen okból történt távollétében helyét pótolhassa.

„Továbbá még egy titkár s néhány írnok is szükséges mellette, kik levelezéseit s naplóját kezeljék. Egész irodai munkája mindazáltal csak e naplóból álljon, melybe minden vett rendelet s beküldött panasz kelte napról napra pontosan bejegyzendő. Az átellenben lévő lapon meg a rendelet köröztetését, a panaszos ügyben való eljárás napját, — mit az illető szolgabíró rövid jelentésben köteles tudtára adni, kell feljegyezni. Azon tudósításokat, üzeneteket s fölterjesztéseket illetőleg, melyeket a helytartótanácsához intéz, csak a fogalmazatot tartsa magánál; mi azonban a naplóba, felküldetése napján, kivonatilag bejegyzendő. Táblabírói tanácskozás, jegyzőkönyv vitele, reánézve mind csak idővesztő dolog lenne. — És ezekkel eléggé kifejtve volnának már ebbeli szándokaim. De még azon összefüggést akarom bővebben meghatározni, melynek a megyei alispán s a kir. biztos közt kell létezni.

„A biztosokban általam oly férfiak vannak kitűzve, kik elveimet, szándokaimat ismerik s értelmezni, terjesztetni, végrehajtani kötelesek. Ezek tehát a vármegyék s a helytartótanács közt mindaddig közép szervet fognak képezni, míg az előitéletek jobban kiirtva, a jónak ismerete szélesebben elterjedve, s a közigazgatás minden ágai, a politikai, kamarai adó- s kereskedelmi ügyek egymással szorosabb összeköttetésbe helyezve nem lesznek. Akkoron majd az ő tisztök is

nélkülözhetővé válik; mit azonban csak a jövő nemzedékben lehet reményleni.

„E rendeltetésükből természetesen következik, hogy a biztosoknak nem kell oly irodákat képezniök, hol a bejegyzésen s átnézésen kívül semmi sem történik. A helytartótanács és vármegye közt minden ügynek rendes folyamatban kell maradni, mintha kir. biztos nem is volna az országban. A kancellária és vármegye közt ellenben az egyenes s közvetlen levelezésnek nincs helye, kivéve az olyan titkos és sürgető eseteket, melyekben az ügy fölfedezés vagy halasztás által veszélyeztetik; mi azonban csak igen ritkán történhetik.

„A kir. biztos joga tehát csak annyira terjed ki, hogy a hatósága alá rendelt alispántól azon naplót s fogalmazatokat kívánhatja, melyekre szüksége van. Az ő tiszte: meghallgatni s megítélni a megyei tisztek ellen emelt panaszokat, felvilágosítani a panaszlót, vizsgálat alá vetni a bepanaszoltakat, s orvosolni minden visszaélést. Ő rendes tudósításokat nem köteles tenni, hanem ha a helytartótanács előtt valami hasznosat indítványozhat, vagy a kibocsátott rendeletekben és a szolgáló személyzetben változtatásokat látna szükségeseknek; ez utóbbit azonban csak a végrehajtás után köteles följelenteni.

„A kancelláriával közvetlen csak azon esetekben kell leveleznie, midőn a helytartótanáctól ki nem adható, valamely általános rendeletet gyorsan kellene a közjó tekintetéből kieszközölni, vagy midőn a kancellária elnöke tőle valamely tudósítást kíván. Jól meggondolva mondám e szót: „elnöke”; mert maga a főkormányzék csak a helytartótanáccsal, ez pedig a vármegyékkel levelez közvetlen; hanem a kancellária és helytartótanács elnökei, a közjó iránti buzgalomtól lelkesedve, kötelesek az arra vonatkozó rendeletek végrehajtása s minden hátrányok s akadályok mellözése végett, magán levelezést is folytatni a biztosokkal; miben kivált azon részletekre kell kiterjeszkedniök, melyek a rende-

letek könnyű s kedvező értelmezésének s végrehajtásának módját illetik. A biztosok ellenben tudósítsák az elnököt azon panaszokról, melyeket hallanak, azon javításokról, melyeket kerületeikben hasznosaknak látnak; szóval testvérileg s barátságosan közlekedjenek egymással, s a közjót közös buzgalommal gyarapítsák. Könnyebb s kényelmesebb dolog ugyan az előforduló ügyekben az elnöki tekintélyvel élni s az intézkedésekben a kormányiszékek régi szokásait követni, minden gond s tekintet nélkül arra, vajjon megtörténik-e s miképen a rendelet által érzelt jó? De ha a biztosok is csak így járnának el; s ugyanezt tennék az alájok rendelt alispánokkal, ezek pedig a szolgabírákkal, s végre ezek a helységek biráival: úgy az állam tovább is csak azon papir-alkotmányban fogna maradni, melybe eddigelé úszik, hol t. i. végtelenül sok íratik s majdnem semmi sem történik.

„És ezekkel eléggé kijelentém, ha megérteni akarnak, véleményemet s akaratomat a polgári ügyek igazgatásának módja felett. Ezeket pedig ezentul minden törvénykezési ügyektől egészen s mindigre el kell választani. Bevárhatnám ugyan erre nézve a hétszemélyes táblától kívánt s már annyiszor sürgetett tervet; de mivel gyanítom, hogy az nem azon elvekre lesz alapítva, melyek nekem látszanak az egyedül igazaknak: azért a kancelláriának e tárgy iránti gondolkozásomat bővebb megfontolás végett előre is a következőkben nyilvánítom.

„Az igazságszolgáltatás lényege mind a polgári, mind a bűnvádi ügyekben, véleményem szerint, abban áll: hogy az első folyamodási székek, melyek a tényeket fölveszik s egyedül állíthatják kellő világba, jó karban legyenek; mert igen helyes a régi mondás: „adj nekem esetet, adok neked törvényt.“ Azon intézkedések által, melyek a hétszemélyes és a kir. táblánál tétettek, a pörlekedők elégségesen el vannak látva a fölebbvitel s végső fölülvizsgálat tekintetében; s a hétszemélyes tábla is igen alkalmasan felügyelhet az

egész igazságszolgáltatásra. Még tehát csak az első folyamodási törvényszékekre kell gondot fordítani.

„Egy részről a felek kényelme, más részről azok biztossága különféle rendszabályokat kíván, melyek egymással némileg ellenkeznek. Amaz minden vármegyében, minden kir. városban szükségessé teszen egy törvényszéket; a biztosság ellenben egy kiképzett törvényszéket igényel, melynek tagjai jól megválasztva, ügyesek s elegendő számmal legyenek, milyen például most a megjavított öt kerületi tábla. Ennélfogva csak olyan terv lehet helyes, mely szerint vagy minden megyében s kir. városban rendeltetik egy oly állandó szék, mely minden pört s bűnvádat, legyen az csekély, leg. en fontos, fölvegyen s tárgyaljon, s melytől a fölebbvitel a kir. táblához vegye útját; vagy eltöröltetik minden megyei s városi, úgy a polgári mint bűnvádi ügyeket tárgyaló szék, s helyettök a nyi kerületi tábla alakíttatik, mennyi a kir. biztosi kerület (tehát ötten több, mint már létezik), melyek aztán első folyamodásban minden ügyet tárgyaljanak. E kerületi táblának aztán a polgári s bűnvádi ügyek szerint, bizonyosan két tanácsra helleme oszolnia.

„Melyik legyen már e két törvényszéki terv közül a helyesebb, — és ha a megyei s városi törvényszékek nyerének elsőséget, miként lehetne ezeket túlságos költség nélkül, alkalmas egyénekkel kellőleg ellátni, — mikor aztán a fenálló öt kerületi tábla eltörölnendő lenne: az iránt bővebb munkálatot s költségvetést várok.

„E mellett azonban tekintetbe kell venni, hogy az összes megyei tisztviselőknék, kik, szintűgy, mint a kir. biztosok, egyedül politikai s kamarai ügyekkel foglalkodnak, az igazságszolgáltatással semmi közük; kivéve az egy kegyelmezési jogot, mely a biztosokra, mint királyi felhatalmazottakra, ruháztatott által. Az sem vesztendő szem elől, hogy az úrbéri panaszok s jobbágyzsarlási ügyek, bármineműek is azok, törvényszék elébe soha sem terjesztendő, hanem

1785. egyedül a polgári hatóságok megvizsgálása s eligazítása alá tartoznak.

„Ezen szándokaimat a kancellária mind a helytartónácsessel, mind a biztosokkal közölje, hogy felőlök, mennyire a politikai és kamarai igazgatást illetik, véleményt adhassanak. Ide zárom, a dolog könnyebbítése végett, azon utasítást is, melyet e tárgyban a német tartományok kerületi hivatalaihoz bocsátottam.“

1786.
A megyei
igazgatás.

Miben állapotott meg József. a kir. biztosoktól s a kormányzésekétől néhány hét múlva beérkezett vélemények megvizsgálása után, s miként rendezte a megyei igazgatást s az első folyamodási törvényszékeket, tudtunkra adják azon több rendű leiratai, melyeket e két ügyben az 1786-dik év folytán közrebocsáta. Ezek szerint a rendek tisztválasztási jogát egészen eltörülvé, az alispánt igen megtágított hatáskörrel, közvetlen a király,— a többi tisztviselőket a kir. biztos kinevezésétől tette függökké. A hivatalok az illetőkre életfogytiglan ruháztattak; ha a rendek velök megelégedve nem volnának, panaszukat az országgyűlésen, követeik által adhatják elő. A vármegyéknek nemcsak az elébb évenként egyre szorított köz-, hanem kis-gyűléseit is eltörülvé, az ősi megyeszerkezetet ezen végső maradványaival együtt egészen megszüntette.

A polgári ügyek igazgatását, melytől a törvénykezést elválasztá, a megyében egészen s egyedül az alispán kezébe tette le, ki abban a királyi biztostól veendő utasítás szerint, felelősséggel járna el. Az alispán hatásköre ekként íratott körül: tiszte leendő a törvényeket s felsőbb rendeleteket kihirdetni s végrehajtani; a jobbágyokat az urak zsarlása ellen védeni, az úrbéri panaszokat elintézni; a közbátorságot, békét, rendet fentartani, a katonaságnak mindenben segédkezet nyújtani; a polgári okmányokat, melyek eddig a megyei közgyűlésből keltek, kiadni; szóval mindaz, mi eddigelé közpolgári ügyekben a megye hatósága alá tartozott. Mivel továbbá a sz. kir. városok s a helytartó-

tanács közt az eddig divatos közvetlen levelezés megszűnt, az alispán hatósága a városokra is kiterjesztetett. Az alispán közvetlen a helytartótanáccsal s a kir. biztossal állandó levelezésben: amattól a rendeleteket, emettől az utasításokat veszi. A mit csak rendel a helytartótanács, azt ő hajtja végre, ő tudósítja e kormányzékot is a megyéjében törtétekről. Hogy a kir. biztos is tudja, végrehajtatott-e az és miként, a mit a kormányzék rendelt, az alispán minden, előtte megfordult ügyekről rendes naplót vezetend, s annak mását minden 15-dik napon átküldi a biztoshoz. Hogy pedig megyéjét az alispán tökéletesen ismerje s tudja: minők a nép jelleme, mivólata, uralkodó bűnei; mik a szükségek, hol s milyen segély nyújtandó; mi s miképen megelőzendő; a tisztviselők miképen járnak el tisztökben? — megyéjét legalább egyszer évenként járja be. Az alispáni hivatalhoz kir. tanácsosi czímet s 1200 ftól 1500-ig emelkedő díjat kapcsolt s mind magukat, mind özvegyeiket nyugdíjképeseknek nyilatkoztatta.

Segédekül mellé a következő hivatalnokok rendeltettek: egy másod alispán, kinek kinevezése szintén a királynak tartatott fen, egy fő s egy aljegyző, egy kiadó s levéltárnok, s két-három írnok; továbbá: egy ügyész, ki az úrbéri ügyeket kezelje, s a polgári vétkeseket pörbe idézze; egy orvos s egy mérnök. Ezekon kívül némely megyékben egy helyemtenyésztési igazgató és egy lovászmester is rendeltetett. E központi tisztviselők mellett minden járásban egy fő s egy alszolgabiróra bízott a polgári ügyek igazgatása, kik az alispántól függvén, naplójok mását neki minden két hétben egyszer megküldjék. Minden járásban még egy sebész és szülésznő is rendeltetett.

Mi az adók kezelését illeti: József az eddig külön kezelt hadi s házi adót összekapcsolatván, minden kerületbe egy fő- s minden megyébe egy-egy alpenztárnokot és ellenőrt, az adó beszedésére pedig járásonként egy adószedőt rendelt. A megyei számvevőség eltöröltetett, s a számadá-

1786.

sok átvizsgálása a helytartótanáeshoz kapcsolt királyi főszámvevői hivatalra bízott.

A katonaság élelmezése alól, mi eddig nagy terhe volt mind az adózóknak, mind a megyei tiszti karnak, ezt egészen fölmentvén, úgy intézkedett, hogy ezentúl mind a legénység, mind a lovak számára maga az ezred kormánya piaczi áron szerezzé be az élelmi szereket. Könnyíteni akar vala József még azon terheken s bajokon is, melyek a katonaság beszállásolásából származnak; s e végett elhatározván, hogy az ezredek állandó laktanyákba szállásoltassanak, azok felosztása s emezek építése iránt még az összeírás alkalmával kiadta rendeleteit ¹⁾.

Oly fájdalmat s keserűséget a megyei nemességben Józsefnek még egy újítása sem keltett föl, mint a megyei igazgatásnak ezen új rendszere, mely által az önkormányzat, s magának az alkotmánynak egyik főtényezője, az ország függetlenségének pedig legerősebb biztosítója, az ősi megyerendszer eltörültvén, Magyarországnak a német örökös tartományokkal való egybeolvasztására oly döntő lépés tétetett. Nem is késtek a megyék rendei panaszteljes felirataikban tiltakozni s elkeseredettségek kijelenteni a császár előtt; de ő úgy vélekedék, hogy azokra nincs oka többet hajtania, mint az orvosnak a keserű gyógyszeről iszonyodó gyermek vonakodására. Ő a formákat, melyek szerint valamely nép igazgattatik, lényeges dolognak nem azon szempontból tekinté, hogy alkotmányosak-e azok vagy sem; hanem csak abból, hogy alkalmasak-e a nép boldogítására? Ez volt előtte a lényeg; a formára, modorra ő különben nem

¹⁾ Geissler: XI. 78. kövv. Keresztury: Collect. Constit. 81. kövv. Collect. Ordin. et Repraes. 247. 284. A kir. biztosok valának: a győriben gr. Gyóry Fer., a pestiben Majláth József, a nyitraiban Ürményi Józs., a pécsiben elébb Jankovics Anjal majd Széchenyi Ferencz, a zágrábiban Szécsen Sándor, majd Balassa Fer., a n. váradiban Teleki Samu, a beszterczeiben Prónay László, a munkácsiban Révay Simon, a kassaiban Sz. Iványi, a temesiben Bacsó János.

sokat ügyelt. És mihelyt meggyőződésé vált benne, hogy valamely institutio vagy jogállapot az ország jóléti gya-
rapodására káros hatással van, s azon intézményt jobbal
cserélheti föl: tüstént el is határozta magát az átalakításra,
bár évezredes jogba, szokásba ütközött is, mit a régi helyére
akart állítani. Ő annak érzetében, hogy a nép boldogítására
jó szándokkal működik, semmi ellenzék által nem engedé
magát eltávolíttatni céljától, mely oly szépnek s jónak mu-
tatkozott lelki szemei előtt, olyannyira eltölté s megnyug-
tatá kedélyét, hogy még azt is elfeledé magától valaha ko-
molyan kérdezni: van-e joga így, ezen úton törekedni a nagy
cél felé, van-e joga erőszakolni egy alkotmányos nemzet
közvéleményét, s követelni, hogy lemondva minden jogá-
ról, melylyel a közügyek intézésében törvényesen bír, va-
kon kövesse kényúri parancsait? Bizonyára többet kívánt,
mint mennyit egy még el nem koresült, öntudatát el nem
vesztett nemzet bármily jószándokú fejedelemnek is meg-
adhat.

Ugyanazon időben, midőn a megyék új igazgatási
rendszere megállapított, evvel kapcsolatban a sz. kir. vá-
rosok állapota ideiglen a régiben hagyatott, s csak az 1786-
ki decemb. 21-kén kelt kir. rendelet hirdette ki a városok-
ban a következő évi márczius 1-jén életbe léptetendő új
igazgatási rendet, melynek lényegesb pontjai ím a követke-
zők: 1. A városok hatósága eltöröltetik, s azok, mint a vár-
megyék részei, polgári tekintetben a kir. biztos és alispán
alatt állanak, s velők épen oly viszonyba lépnek, mint a me-
gyei járáások; az egyenes összeköttetés tehát a város és hely-
tartótanács közt megszűnik, s amaz ennek rendeleteit az alis-
pán által veszi. 2. A városi tanács, mint eddig volt, úgy ezután
is intézkedő marad a város polgári, gazdasági s törvényke-
zési ügyeiben, kivéve mégis a bűnvádi pereket. 3. A főbi-
rák, kiket a kir. biztos nevez ki, hivatalukat holtiglan viselik.
Minden egyéb hivatalt a polgárok választás által töltenek
be a kir. biztos által kijelölt egyénekből.

A városi
igazgatás.

1786.

A kamarai
ügyek
igazgatása.

A megyékben s városokban ekként rendezett polgári igazgatás mellett, de attól egészen külön választva, szerveztetett az ország tíz kerületében a kamarai ügyek igazgatása. Minden kerületben egy kamarai helytartóság állíttatott fel, melynek hatásköre valamennyi koronai s kamarai, alapítványi s megürült egyházi jószágok, nem különben a sz. kir. városok és jász-kún s hajdú kerületek gazdászati ügyeinek igazgatására kiterjedt. Minden ilyenén kamarai helytartóság élén egy, kir. tanácsosi czímmel felruházott kamarai helytartó áll vala, ki a helytartótanáccsal s a kir. biztossal a maga szakmájára nézve épen oly közvetlen összeköttetésben létezett, mint az alispán a megyei polgári ügyek tekintetében, s az említett jószágokat kisebb-nagyobb számú kamarai gazdatisztek által kezelte. E kamarai helytartók kormánya alatt álltak a városok mindennemű gazdászati ügyei is; miért ezekre nézve a városi tanácsok közvetlen csak velök leveleztek, s általok vették a helytartótanács rendeleteit.

Az igazság-
szolgáltatás
átalakítása.

A polgári, igazgatási s kamarai ügyeknek ily módon történt rendszerezése az igazságszolgáltatás átalakítását is szükségkép maga után vonta. Ebben is a kezelési gyorsaság és öszpontosítás volt a császár vezérelve. A polgári igazgatás organumai, a kancellária, helytartótanács, kerületi biztosság s alispánság mellett párhuzamos, amavval hasonló hierarchiai rangfokozatban látjuk az összes igazságszolgáltatásra nézve rendezve a törvényszékeket, névszerint: a hétszemélyes, a királyi s a kerületi táblákat és az altörvényszékeket.

Az összes igazságügy élére helyezé a hétszemélyes táblát, mely legmagasabb fölebbviteli s törlesztő udvari főtörvényszék czímet nyert; ülnökei udvari tanácsosokká emeltettek. Miként a polgáriakban a kancellária, úgy az igazsági ügyekben e főtörvényszék bízott meg a fölügyeléssel s igazgatással. A királyi pecsétet, mely eddig a királyi személynök kezében létezett, József e főtörvényszéknek adatá

át s rendelé, hogy kiadványait az alatta levő többi törvény-székekhez királyi rendelet alakjában, a király nevében intézze, s hozzá is minden folyamodvány oly alakban tétessék, mint magához a királyhoz. E főtörvényszék körébe rendelte mind azon törvénykezési parancsok kiadását, melyeket előbb a kancellária s az ország rendes főbirái szoktak volt kiadni. Hatalommal ruházta fel azt az altörvényszékek biráinak ki-nevezésére s a többi törvényszék ülnökeinek kijelölésére. Más részről kötelességévé tette, hogy az alája rendelt székek elnökeitől pontosan bekivánja az ország valamennyi igazságügyi tisztjeinek magaviseletéről szóló rovatos jegyzékeket, mik általában igen fontos szerepet játszanak vala József kormányrendszerében. E főtörvényszék tiszte lön felügyelni, hogy az igazságszolgáltatás kellő folyamatban, a börtönök jó karban legyenek az egész országban; mi végett az alsóbb székeknel a maga biztosa által, valahányszor szükségesnek látá, vizsgálatot intézhetett. A bünvádi perek e főtörvényszék elébe csak kegyelem útján vitethettek feljebb; miért az életkegyelmezési joggal is felruháztatott. Személyzete tizenkét udvari tanácsosból s néhány alárendelt tisztviselőből állott, Csáky János országbíró főelnöke alatt.

A királyi tábla, ugyanazon rangban, melyben a polgári igazgatás tekintetében a helytartótanács áll vala, egyedül főlebbviteli törvényszékké alakíttatott át mind azon pörökre nézve, melyek az első folyamodási székeknel lefolytak; az előbb e tábla előtt kezdett birtok- s politikai perek a kerületi táblához tétettek át. E törvényszék birái, számszerint tizen-nyolczan, kir. tanácsosi czímmel ruháztattak fel, s minden más előbb divatos táblafőpapi, táblabirói, alnádori, ítélőmes-teri stb. czímek eltörültettek. E tábla két tanácsra oszlott, melyek mindenike hetenkint háromszor, zárt ajtóknál tartá üléseit; az ifjúság a kerületi táblához utasíttatván. E tábla főnöke Végh Péter vala.

Már ez is mutatja, hogy a kerületi táblák hatásköre az

1786.

új rendezés szerint sokkal szélesebbre terjesztetett, mint minő az előtt vala. Ugyanis e tábla azokon kívül, mik elébb bírósága alá tartoztak, illetékeséget nyert mind azon ügyekre is, melyek elébb első folyamodásban a királyi tábla, s ítélőmesteri székek előtt folytak; ez előtt tétettek az ügyészi vizsgálatok s általa adattak ki az azt illető okmányok. E törvényszék, melynek ülnökei tízre szaporítottak, s ugyanazon rangra emeltettek, melyben elébb a kir. tábla bírái álltanak, szintén két tanácsban tartá üléseit; tudósításait pedig a hétszemélyes táblához, s ennek rendeleteit a kir. tábla által vette s küldötte fel. Ily kerületi tábla, mint elébb, úgy ezután is öt létezett az országban.

Az eltörlött megyei törvényszékek helyett, a nemcesek s más nem-jobbágy osztálybeliek polgári — és minden bármi osztálybeli országglakosok bűnvádi pöreinek megítélésére az ország külön vidékein harmincznyolcz altörvényszék alakíttatott, melyek mindenikével egy elnök, négy ülnök s két bűnvádi ügyész lön alkalmazva; gyakorlat végett a tanulmányait bevezett ifjúságnak is szabad bemenet engedtetvén. Az itt befejezett ügyek a királyi táblához vitettek fölebb; de egyébiránt e szék csak a kerületi táblával volt közvetlen összeköttetésben, ez által vette a királyi rendeleteket, ehhez küldte az előtte leforgott perek jegyzékét. Valamint a többi, úgy ezen altörvényszékek is hetenkint háromszor, meghatározott napokon tarták üléseiket, s e hivatalos czímet viselték: „Magyarország N. (p. o. dunántúli) kerületének N. (p. o. veszprémi) altörvényszéke.“

A királyi városokban az igazságszolgáltatás a polgári igazgatástól, oly szigorúan mint a megyékben, nem választván el, a bűnvádi keresetek kivételével, — mik innen is szintén a megyei altörvényszékekhez utaltattak, minden más polgári ügyek megítélése a városi tanácsnál hagyatott. A főlebbvitelt azonban — minthogy a tárnoki és személynöki székek eltöröltettek, a városi bíróságtól a királyi táblához kellett intézni. — Az úriszékek körül végre csak azon lénye-

gesebb változás történt, hogy e székek egyedül a jobbágyok úrbéri s polgári ügyeiben maradtak illetékesek, s tőle az úrbérikben az alispánhoz, a polgáriakban a királyi táblához ment a főlebbezés; a bűnvádi keresetek végre kivétel nélkül a megyei altörvényszékek elébe utaltattak.

Hogy a törvénykezési új rendszer ismerete mennél előbb szélesebb körben elterjedjen, József 1785. végén oly rendeletet boesáta ki, hogy mind azon táblabírák s ügyészek, kik az új törvényszékeknél alkalmaztatni kívánnak, a kezelési mód betanulása s tapasztalatszerzés végett Bécsbe utazzanak, hol e rendszer már kellő folyamatban vala. 1786. elején pedig Kéler Zsigmond jogtanárt Budára küldé, hogy e törvénykezési rendszerről előadásokat tartson. Közzé tétett egyszersmind, hogy birói hivatalt csak azok nyerhetnek, kik maguknak vagy Bécsben, vagy Kéler előadásaiból szerezték elegendő kezelési tádományt. A hivatalvágy igen láthatottakká tette Kéler előadásait.

Az igazságszolgáltatás ezen új rendszerét azonban, melynek szerkezete jobbára Skerlecz helytartósági tanácsos műve volt, József, részben legalább, csak ideiglenesnek tekinté vala; mert elhatározott szándoka volt, hogy mihelyt az új rend eléggé megerősödik, a hétszemélyes táblát a központosítás tökéletesbítése végett, a birodalom egyéb részeire nézve fenálló bécsi fő udvari törvényszékbe olvasztja be. ¹⁾

Mind ezen közigazgatási újításokat úgy a polgári s kamarai, mint igazsági ügyekben egyenlőképp kiterjeszté József a szomszéd Erdélyre is. Mindenekelőtt a három törvényes nemzet külön municipalis jogait s igazgatását eltörölvén, a tartományt tizenegy megyére, ezeket pedig három kerületre osztotta. A szász királybírák 1784-ki szeptemberben tartják vala Szebenben utolsó gyűléseket számadásaik

¹⁾ Keresztury: Collect. Const. II. 34. kövv. Geissler: VIII. 26.

1786.

rendbehozatala végett. Majd, miután az oláhok zavargása lecsillapítottatott, 1786-ki márcziusban itt is egész terjedelmében közzé tétette s életbe léptette az új igazgatási rendszert, mely egészen a magyarországi mintájára készült, azon egyet kivéve, hogy az új rend megerősödéseig, a legfőbb birói hatalmat, melyet Magyarországbán a hétszemélyes tábla viselt, ott ideiglen a kormányzókra ruházta. ¹⁾

Az igazgatás
összpontosítása

Mialatt József az ország kormányát ekként rendezgeti vala, igen gyakran látogatá udvari kancelláriáinak üléseit. Tanácsosai közt nem ritkán hét-nyolcz órát is töltvén, a fenforgott tárgyról gyakran véleményét is nyilvánítá, s még többször jegyezgetett. Eleinte ezt mindenki oda magyarázá, hogy a buzgó fejedelem csak bővebben akarja elveivel, nézeteivel megismerkedtetni tanácsosait. De nemsokára kitűnt, hogy József az igazgatási szervezetre nézve még egy reformot forgat elméjében. Ő monarchiája kormányában két dolgot tűzött ki magának föladatúl: az egyenlősítést, egybeolvasztást és központosítást. Az egyenlőség, mennyire csak a létező nemzetiségi s tartományi viszonyok közt lehetséges vala, a felállított igazgatási rendszer által már eléretett; de a központosítás tekintetében még sok kívánni valót láta. Az egyes tartományokban már létezett ugyan bizonyos mértékben, de az egész birodalomra nézve még hiányzott e központosítás, mind a polgári igazgatásban, mind az igazságszolgáltatásban: amannak az udvari kancelláriák, emennek az udvari fő törvényszékek még két külön középpontját képezvén a monarchia Lajthán innen s túli részeire nézve. Hogy József e fő kormány- s törvényszékeket is egybeolvasztani szándékozik, nem kételkedhetek a mélyebb felfogásúak; úgy látszék mindazáltal, hogy művének e betetőzését akkora halasztja, midőn a felállított kormánygépezet már kellő, biztos járásban leend. Eszterházy Ferencznek, ki bár a horvátországi bánóságban működék, a fő

1) Geissler: V. 33. VI. 36. VIII. 27. X. 34.

kancellári czímet is viseli vala, 1785-ben történt halála után azonban közhírré kezdé válni, hogy a császár az udvari kancelláriákat egybeolvasztani szándékozik oly módon, hogy a magyar-erdélyi kancellária, közvetlenül két alkancellártól igazgatva, egy osztályát képezze az egy főkancellár alatt létező közönséges udvari fő kormányzéseknek. 1786 elején e hír annál valószínűbbnek látszék, minthogy a magyar főkancellári méltóság nem is lön betöltve; s áprilban híre szárnyala, hogy József a kancelláriák egyesítésének tervére vonatkozó munkálatát már befejezte. Augusztus és december hónapokban, midőn József ismét igen sűrűen látogató a kancelláriák üléseit, a tanácskozások e fontos tárgy felett csakugyan meg is kezdettek, s az egyesítés felől alig lehetett tovább kételkedni. A terv mindazáltal szintúgy nem nyert valósulást, mint a hétszemélyes táblának a bécsi fő udvari törvényszékbe szándéklott beolvasztása: a kormányügyek mind növekedő bonyodalmai, majd a török háború gondjai sokkal inkább igénybe vették József idejét s figyelmét, mintsem hogy efféle újításokkal még foglalkodhatott volna.

Mi már a történelemnek e reformok feletti itéletét s a belölők eredő tanulságot illeti: mind a kettő oly tisztán s világosan áll előttünk, hogy a felett a tétovának egyáltalában nem lehet helye. Minden állami társadalomnak csak egy lehetővén igazi célja, t. i. a jólét a szabadságban: a központosítás felett, mely az igazgatásban több rendet s pontosságot alapít ugyan meg, de avval együtt rendszeren a kényuralmat is a népek nyakára hozza, elvileg határozottan pálczát tör a józan s független közvélemény. Ezen elv mindazáltal csak az értelmileg már kifejtett, önlábukon járni tudó népekre alkalmazható minden megszorítás nélkül. Mert kétségtelen, hogy a népek alacsonyabb műveltségi fokán, midőn még sem az értelem nincs eléggé kifejlődve az előítéletek béklyóinak széttörésére s a kellő haladás indítványozására, útjainak s módjainak kijelölésére; sem a kedélyek nem eléggé

1786.

önzetlenek kikiáltani s megalapítani az egyenlőség elvét: a központosítás bizonyos mértékben, nagy előnyére válhatik a népeknek, kifejlődésök, előhaladásuk tekintetében. Hogy azonban a központosítás, még ilyenkor is igazi áldást, megelégedést hozhasson a népekre: óvakodnia kell megsemmisíteni ezek egyéniségét, történelmi fejleményeit, s a szabadságnak ezekben rejlő feltételeit; nem szabad ellenkeznie azoknak sem erkölcsével, jellemével, sóvárgásaival, sem alapszerződéseivel; szóval, nem szabad túllépnie a határokon, melyek minden józan nevelés eszközeinek kitűzve vannak.

József azonban e reformoknál épen azon nagy hibát követte el, hogy a nevelési eszközt czél gyanánt tekintve, e határokon túllépett, s míg az igazgatásban nagyobb rendet s pontosságot alkotott, nemcsak az előítéleteket s az önzést takarítá el a haladás pályájáról, hanem egyszersmind a történelmi fejleményeket, az ősi alkotmányt s az alapszerződéseket is halomra döntötte, a nép erkölcsait, jellemét, egyéniségét is erőszakosan megváltoztatni akarta. A nunicipalis megyei hatóságok, miként azok a nemzet ezred éves közéletéből kifejlettek, mint az önkormányzat fő tényezői, az alkotmány egyik életgyökerét képezték, melyből, akár hányszor nyomtatott is el a lefolyt századok viharai között, a nyomás megszűntével mindannyiszor ismét felsarjazott a nemzeti államélet s alkotmányos szabadság. Így azonban, a megyei rendszer eltörlése után, alig lehet reményelni, hogy valaha ismét békés úton állíttassék helyre az alkotmány. És miután a nemzet egész súlyában érezé vesztesége nagyságát, melyet önkormányzata eltörlése miatt szenvedett; József pedig sem az utolsó megyei gyűlésekből hozzá intézett felterjesztésekre, sem a mindinkább mutatkozó izgatottságra s ingerültségre nem ügyelt: önmaga fosztá meg művét még azon jó eredményektől is, melyek abból kétségtelenül eredhetek volna: s a bekövetkezett európai viharokban, melyeknek vészfüllegei Franciaország felett már tornyosodnak vala,

alig is kerülte volna el a nemzetnek orószakos visszahatását, ha halála rést nem nyit az alkotmánynak békés úton helyreállítására. 1786.

VIII.

József, országai s tartományai anyagi jóllétének, s ez által összes monarchiája tekintélyének s hatalmának emelését tűzte volt ki eleitől fogva kormány munkássága egyik fő-czéljául. A nagy czél az egész országgazdaszat eddigi hibás rendszerének megváltoztatását s egy oly új rendszer meg-alapítását tette szükségessé, mely szerint az adó birtok- s jövedeleमारányban vettessék ki mindenkire s az ipar és kereskedelem, minden akadályai elmozdítottván, lehető virágzatra fejtsessék. Igazságérzete visszaborzadt a hűbéri idők fonák intézményeinek azon még fenálló maradványaitól, miszerint egy osztály az államból kiáradó minden javak s kedvezések kizáró birtokát élvezze, terheket pedig ne viseljen; míg a másik, hasonlíthatlanul számosabb osztály, minden személy s birtokjog nélkül, elnyomatva tengjen, s még is egyedül viselje az állam minden közterhét. Más részről, éles szeme világosan látá, hogy az ipart, kereskedelmet lehetetlen virágzóvá tenni oly rendszer mellett, mely szerint a birodalom némely részeiben, más részek rovására, korlátoló vámok s tilalmak állanak fen; mert az ekép elnyomott, élszegényített rész gyöngesége az egész birodalomra, lankasztólag s bágyasztólag hat vissza. Az elnyomott néposztálynak tehát polgári jogokat adni, az adókat s minden terheket az élvezett előnyökkel s tehetséggel igazságos arányba állítani, a közbenső vámok korlátait lerontani elhátározott akarata s buzgó ügyekezete volt a nagy fejedelemnek. Örökké kár, hogy a modort ebben is eltévesztvén, népboldogító szándokai tudatában oly kiméletlen kezekkel nyúlt a százados előítéletek s kiváltságokhoz, hogy a megtámadt önzés felzajlott indulatviharában e szép reformtervnek is ha-

Adóreform.

1786.

jótörést kellett szenvednie; mi különben nagyobb óvatossággal, az emberi gyöngeségeket kimélőbb, észélyesebb modorral, az alkotmányos jogok tisztelete mellett, ha nem is minden küzdelem s ellenzés nélkül, de végre kétségen túl még is sikerülhet vala.

Az új adórendszer tervét, melyet az úgynevezett physikratiai elvekre épített, József már 1783-ban kifőzte volt magában. Kevéssel a pápa látogatására Olaszországba indulta előtt, decemb. 3-kán saját kezével írt levelében kijelenté a kancellároknak, miképen elhatározott akarata, mind a magyar mind a német tartományokra nézve új adórendszert alkotni, mely szerint minden földbirtok arányosan rovasseék meg. „A föld lehet csak — mond ezen több tekintetből igen nevezetes, egy kényúrbán felette meglepő, nagy elveket tartalmazó okmányban, — a föld lehet csak állandó alapja az adónak; . . . ebből pedig következik, hogy az úri s jobbágyi, kamarai és papi föld közt teljes egyenlőség létezzék, és azt területének nagysága, termékenysége s a termés vidékiára szerint kell megróni. Ha az eddigi törvények s intézmények ellenzik is ezt, de annak igazságát nem gyöngítik, hogy ezen elv életbe léptetését az állam java mellözhetetlenül igényli. Nem balgaság-e azt hinni, hogy az urak elébb birták tulajdonul földeiket, mintsem azokat a jobbágyok megszállották, s hogy ezeknek a magukét adták volna oda bizonyos feltételek alatt! Épen oly képtelenség ez, mint minő az volna, ha a fejedelem azt képzelné, hogy az ország az övé, s nem ő az országé, hogy a millió emberek csak ő érette vannak s nem ő a milliókért, hogy nekik szolgáljon. . . . Valamint pedig az állam szükségeinek fedeztetniök kell, szintúgy nem szabad azokat mérték felett szaporítani: az állam jövedelmeinek mire fordításáról becsülete, lelkiösmerete s tiszte szerint számolni köteles a fejedelem a közönségnek“¹⁾. Ily elveket a kancellária tanácsosai még nem

¹⁾ Geissler: V. 121. kövv.

hallottak egy fejedelem ajkairól; s ha már azon okirat is meglepte, bámulásra ragadta őket, melyet az erélyes császár — mint fentebb előadtuk — nem rég a tisztviselőkhöz bocsátott ki: ezen okmány oly szédelgésbe ejtő fejöket, hogy a terv életrevalóságáról egyáltalában nem tudtak meggyőződni.

Olaszországi útjáról megtérvén, az új adórendszer tervét komolyabban munkába fogta József. 1784-ki májusban azt már nemcsak hírlapok hirdetik vala, hanem közelgő fogamatba vételét néhány, avval kapcsolatban lévő vámszabályok is kétségtelenné tevék. Részleteinek kidolgozására májusban egy külön udvari bizottmány is alkottatott, melynek a fentebb említett okmány tüzetett ki irányadóul. E szerint József mind a jobbágyi mind az úri telkeket, legyenek azok magánosak, papok vagy a korona birtokai, terjedelmök, termékenységök s a termék közel piaczi keletárának arányában egyenlően kívánta megrovatni. Közadóul, hozzávetőleg, a jövedelem negyven százalékát tűzte ki, mit úr és jobbágy egyaránt fizetne; a jobbágyok úrbéri adózását, de még szinte csak hozzávetőleg, húsz százalékra tette, a robotra nézve eleinte még szabadságára hagyván a jobbágyt, azt akár pénzüll váltani meg, akár természetben szolgálni le. E mellett egy második főelvül állítá fel a kereskedelemnek a monarchia határaiban teljes felszabadítását s mindeu közbelső vámok s harminczadok eltörlését.

Százados panasza volt a magyarnak, hogy kereskedelem a német tartományok javára felállított vámrendszer által oly annyira béklyóba veretett, miszerint az szilárdabb folyamatba nem indulhatván, a belszorgalom s közvagyonosság az ország roppant természeti gazdagságának dacára is szánakozásra méltó fokon áll. József teljesen igaznak találta s kellőleg méltánylá is a nemzet e panaszát. És meggyőződve lévén, hogy összes birodalma csak a kebelében kincseket rejtő Magyarország kellő kifejlése által juthat az erő, nagyság és hatalom azon fokára, melynek köpein oly örömet le-

1786.

gelteté lelki szemeit : el is tökélté magát e bajon segíteni. Mert azon felül hogy, mit nem tagadhatni, alattvalóinak boldogságaért szíve egyaránt hön érzett s erre nézve sem nemzetiségi sem más melléktekintetek által nem engedé magát vezéreltetni : itt még általános státuscél is forog vala fen, mi előtte mindig s mindenben döntő súlylyal bírt vala. Az ipar s kereskedelem körében egyébiránt is minden szűkeblű korlátozás ellensége, le akarta ő rontani e korlátokat is, melyek a magyar ipart s kereskedelmet oly dermedt pangásba lökték.

A fenálló vámviszonyok azonban sokkal mélyebben be voltak már szöve az egész monarchia finantz-ügyeibe, mintsem hogy e szándokát feltételek s az egész finantz-ügy átalakítása nélkül végrehajthatta volna. Úgy látá, hogy Magyarország földjének kétharmada, mint nemesi birtok, adóval terhelve nem lévén, a magyar olcsóbb árt szabhat természetményeinek, mintsem hogy a mellett a szomszéd német-cseh tartományok adóval súlyosan terhelt természetői fenállhatnának. S ez volt oka, hogy a kormány már régóta vámok által védi vala az osztrák tartományokat Magyarországon olcsóbb természetményeinek versenyzése ellen. József is csak úgy látá tehát lehetségesnek e védvámok eltörlését, ha a birodalmi költségek egy részét az osztrák tartományoktól Magyarországra tévén át, az egyensúlyt a termékek árára nézve birodalmában helyreállítja. Ezt ő már azon okmányban is nyiltan kijelentette, melyet 1783 végén intézett a magyar kancelláriához ; most pedig, mialatt e reformterven komolyabban munkáltat vala, szándokát nyilvánítá, hogy a közbenső vámokat s harminczadokat már november elejétől (1784) kezdve eltörli, feltéve mindazáltal, hogy az új adórendszer Magyarországra is kiterjesztetik. E végett már azon alkalommal, midőn az év nyarán a Rákos mezejére gyűjtött sereg felett szemlét tart vala, több magyar úrral bővebben is értekezett : de mivel ezekben arra semmi hajlamot nem talált ; azt pedig még kevésbbé remélheté, hogy a nemesség

alsóbb rétegei készségesen mondjanak le nem adózási kiváltságokról, szándékát a vámok eltörlése tekintetében nem valósíthatta meg. Egyébiránt is az oláhok lázadása, s a jobbágyoknak e miatt sürgetőssé lett felszabadítása, mindenek felett pedig a közigazgatás új rendszere, melyet ekkoron vett munkába, s az adóreform sikerítése végett is a teendők sorozatában elébbvalóanak s minden tekintetben halaszthatatlannak lát vala, jelenleg egész munkásságát igénybe vette.

Józsefnek esüggedést, sőt ekkoron még emayedést sem ismerő erélye azonban csak elhalasztotta, s koránt sem vetette el a fontos tervet, mely reformjainak tulajdonképen egyik alapkövét képezé.

E törv valósulásától látván függeni az ország anyagi kifejlődését s birodalma hatalmát, annak fényoldalaitól anynyira el volt fogúlva, hogy azt, ha másként nem megy, még némi kényszerítéssel sem kételkedék életbe léptetni. Idő közben mindazáltal más eszközöket is ügyekezék megkísérteni, hogy a nemességet annak önkéntes elfogadására reábirja. Egy részről, hogy a jobblét lehetőségét alattvalóival megismertesse, s kebleikben az iránt még hőbb vágyakat ébreszsen : az ipart s kereskedelmet az ország határain belül, miként a tíz kerület kir. biztosainak adott utasításból is látók, minden lehető módon ügyekezék vala gyarapítani ; más részről ellenben a már különben is nyomasztó közbenső vámok szabályait ideiglen akként módosította, hogy az ország még élénkebben érezze e vámviszonyok káros voltát, még inkább vágyakodjék azoktól szabadúlni. E czélből számos czikkelyek kivitelét az osztrák tartományokba, valamint az egyenes érintkezést is a külfölddel még inkább megnehezítette, azt hívén, hogy a nemesség, ha látni fogja, miképen a forgalom pangása csak e közbenső váموktól függ ; miképen a galicziai méz, viasz, gabona s marha Bécsben, mivel vámot nem fizet, jutányosabb, kelendőbb mint a magyar ; miképen a fumei kikötő a gyorsan felvirágzó trieszti mellett örö-

1786:

kösen pang; miképen az árúk, melyek Triesztből a jó utakkal ellátott osztrák tartományokon keresztül hozatnak az országba, a nagy kerülésnek daczára is olcsóbbak, mint melyek a magyar földön sokkal rövidebb úton szállítatnak stb. — ; azt hívé, mondom, hogy a nemesség, ezeket látván, végre még is hajlandó lesz megalkudni a körülményekkel, s elszegényítő adómentességét egy virágzó ipar s kereskedelemnek gazdagsággal s kényelemmel kínálkozó előnyeiért önként árba adja.

E reményben az adórendszeren, az e végett kinevezett udv. bizottmány által, 1785-ben is folyton munkáltat vala; a kancellária ülésein, hol a tárgy szintén többször szőnyegre került, maga is gyakran megjelent s fejtegeté nézeteit; dec. 30-kán pedig önkezeivel írt Pálffy alkancellárhoz egy hosszú levelet, melyben egész terjedelmökben előadá e tárgy körüli szándokait. Fejedelmi kötelességét mulasztaná el, — mondja egyebek közt, — ha a közönségesen oly hibásnak s igazságtalannak ismert adórendszert Magyarországnban gyökerestül meg nem változtatná; mert oly rossznak látja azt, hogy rajta javítani nem lehetvén, az egészet kénytelen elvetni, a helyébe állítandó új rendszernek következő elveket tűzvén ki alapjáúl:

,Az államban csak azon adózások igazságosak s legkevésbbé terhesek, melyeknek a föld s annak terjedelme és jövedelme szolgál mértékül: minden földet tehát nagysága s jövedelme szerint kell megadóztatni. Ellenben mindaz, mi egyenesen iparszülemény, az adótól ment maradjon. A fogyasztást is csak a nagyobb, zárt városokban lehet megróni a különben is vagyonosabb polgárok nagyobb terhelése nélkül. Az eddigi adómenntiség tehát, mi a háziadóval együtt 5.440,000 ftot tesz, ezen elvek szerint vetendő ki. E végett szükséges mindenekelőtt, hogy az ország földterülete birtonkonként fölméressék, s a föld jövedelmezése, a természetmennyeknek a külön megyékben létező piaci közép ára szerint határozottassék meg. Valamely megyének vagy városnak e

mérleg szerint kiszámított összes jövedelme aztán az egész adóösszeggel elosztva, százalékát fogja kimutatni annak, mit minden megye s város adózni köteles a közszükségek fedezésére. A részletes felosztás a községekben azokra magukra hagyathatik. A nemesség majorsági telkei e felmérésből s jövedelmi becslésből szintén nem maradhatnak ki, mivel a közös adózás reájok is annál méltányosabban ki lépzen terjesztendő, minthogy ezen osztályt, kárpótlásul, a személyes fegyverreklés szintoly nyomasztó, mint az államra nézve haszontalan terhétől fölmenteni, s e fölött még a kamarától eddig minden magszakadás esetében gyakorlott fiskalitási jogot is, melynél fogva egy család sem tökéletes tulajdonosa a maga jószágainak, megszüntetni, s a nemeseket ekként jószágaik teljes birtokjogával felruházni szándékozik. „Különböben is, úgymond, a nemesség vagy nemzet szabadságai a világ minden országai s köztársaságaiban nem abból állanak, hogy a közterhekhez nem járulnak; — sőt azok megadóztatása, mint például Angliában s Hollandiában, nagyobb mint bárhol másutt; hanem egyedül abban állanak, hogy a közállam igényelte terheket önmaguk vetik ki magukra, s azok fölemelése vagy leszállítása csak az ő megegyezettökkel történhetik. A személyek szabadságát meg kell különböztetni a birtokétól, melynek tekintetében a birtokos nem mint nemes, hanem csak mint földmivelő s baromtenyésztő, az országuton és a réveknél mint utazó vagy átkelő jöhet számításba; mely esetekben, a szabad s csak is ekkor hasznos verseny fentartása végett, birtokaikra nézve a többi polgárokkal s lakosokkal nekik is egyenlőeknek kell lenniök. Ha tehát a nemesség az adót birtoka arányában elvállalja; ő felsége is eltörlendi fiskalitási jogát, s fölmentendi őt az insurrectio súlyos terhétől. Ellenkező esetben, mit azonban nem vár a nemesektől, szigorúan megkívánná, hogy a fegyverben magukat évenként gyakorolván, képesekké legyenek honvédelmi kötelességöknek pontosan és czélszerűen megfelelni. Ezenkívül pedig, hogy az adóval terhelt jobbágyi és az adómen-

1786

tes nemesi telek termékei közt, azok árára nézve, egyensúlyt szerezzen, kénytelen lenne, a jobbágyok úrbéri tartozásainak kevesbítése által, a természetést a földesúrnak költségesebbé tenni; nehogy különben a semmit sem fizető nemes, az eladásban az adózó jobbágygyal versenyezve, túlságos előnyben legyen, mi által emennek az adózási kötelesség pontos teljesítése is megnehezítettetnék. Ezen eszközökhöz mindazáltal csak akkor nyúlna, ha más módot nem találna a teher alatt súlydező jobbágy megmentésére a kiváltságos nemesség rulsúlyától.

„Mindez azonban — így folytatja tovább levelét a császár, — csak az eddigi adómennyiség arányosabb felosztását s a nemesség említett két terhének (az insurrectionnak és fiskálisításnak) hasonértékét illeti. Ha pedig az ország rendei készek lennének az eddigi adómennyiséget felebb, a német örökös tartományokéval arányos mennyiségre emelni: azon esetre ő felsége is hajlandó a birodalom határain belül minden vámot és harminczadot megszüntetni, a kézmű- és gyáripart, mi eddig szándékosan nyomatott el Magyarországon, szintoly hatékonyan előmozdítani mint a német tartományokban; és végre még a katonai élelmezésnél eddigelé szenvedett károsodást (deperditákat) is megszüntetni. Miután pedig a német tartományok adórendszere épen most van munkában, s a rájuk vetendő adómennyiség meghatározása attól függ, hogy mennyivel járul a közköltséghez Magyarország: tudni kell, hajlandó-e a magyar nemesség elfogadni a kifejtett adórendszert. Ennek ezen elhatározásától függ most, egyenlő kedvezéseket nyerjen-e kereskedelmében ama tartományokkal Magyarország; vagy mint mérő gyarmat tekintessék, melyre nézve az legyen feladattá, hogy gyáriparának kifejlése s meggazdagodása — mi által csak a többi tartományok károsúlnának, ezentúl is lehetőleg gátoltassék; az élelmi szerek pedig, a katonaságnak mennél olcsóbb elláthatása végett, alant árakon tartassanak.“ Meghagyja ennélfogva Pálfnak, hogy mind a kormányzésekétől,

mind a kir. biztosoktól tudja meg: megértették-e jól e rendszert, meggyőződtek-e annak hasznairól, s biznak-e magukban, hogy arról másokat is meggyőzendenek s azt annak idejében keresztül is viendik? Végül pedig az udv. adóbizottmányhoz utasítja őt a szükséges adatokért, melyek szerint a földek katastralis felmérése s jövedelmezésök fölbecslése a következő (1786) májusban minden esetre megkezdendő lesz. Megküldte ezen iratot január 3-kán gr. Teleki Sámuel n.-váradai biztosnak is, míg a dolog megérne, neki róla hallgatást parancsolván, s véleményét az adóreform terve fölött három hét alatt bekívánván.

Mennyi előszeretettel csüggött József lelke e fontos ügyön, már csak abból is kitünik, miképen attól tartván, hogy nézeteit talán még sem fejtette ki oly világosan, hogy félre nem értethetnék, öt nap mulva újra saját kezével ír vala Pálffy alkancellárhoz, elébbi iratának némely pontjait bővebben értelmezendő. „Fő dolog, úgymond — hogy e tárgy részleteit azok, kiknek megfontolására bízott, össze ne zavarják, hanem kellőleg külön időszakokra oszszák. Az semmi meghányást nem igényel, vajjon kell-e s miképen kell a jobbágyoktól eddig szedett hadi s házi adót reájok ezentul igazságosabban kivetni: nekem e tekintetben semmi szükségem nincs a rendek megegyezésére, az iránt magam is fejedelmi hatalmamnál fogva rendelkezhetvén. Mi a felmérést s jövedelembecslést illeti: azt egyáltalában a német örökös tartományok telekadójának szabályai szerint akarom elrendelni; mi végett, hogy a munkát május elején minden esetre meg lehessen kezdeni, a magyar-erdélyi kancellária két tanácsosa, kik az ebbeli előmunkálatokat készítendik, a gróf Sinzendorf elnöklete alatt fenálló udv. adószabályozó bizottmány üléseit ezentul szorgalmasan látogassa. E fölmérésnél s becslésnél a nemesség jószágai is fölveendőek. Értésére kell adni a birtokosnak, hogy e fölmérés és becslés semmi rövidségökre nem leend; hanem csak a végre szolgáland hogy, ha vagy a fegyverrekelés terhe, vagy akármi más teher lenne

1786.

megváltandó : mind a király tudhassa, mennyit kívánjon, mind ők is láthassák, mennyit ajánlhatnak összesen s mennyi esik egyenkint mindnyájokra ? Ettől tehát, mit én szintoly közönyös dolognak tartok, minő az összeírás vala, én egyáltalában nem állhatok el. A felmérésnek s becslésnek ennél fogva egyaránt minden nemesi s jobbágyi telekre ki kell terjedni : ebben semmi szükségem a rendek meghallgatására s megegyeztére ; mert én ezt teljes joggal királyi hatalmamnál fogva akarom s fogom is végrehajtani. Ez értelemben kell tehát kibocsátott parancsomat a kormányzéseknek s vármegyéknek megmagyarázni. Titkot ebből nem kell s nem is lehet csinálni ; hanem nyíltan megmondandó az illetőknek, hogy a bizottmányokat az előmunkálatok végrehajtására mennél előbb ki lehessen nevezni. És csak ha majd az egész felmérés és becslés kezecimnél leend, fogom a fegyverrekelési teher megváltásának vagy czélszerűbb szervezésének és a fiskalitási jog eltörlésének kérdéseit eldönteni, csak akkor lévén képes felszámítani, mennyit tartoznék adózni, a közönséges adó szerint, gyümölcsöző telkeiktől minden nemes. Minden egyéb úri jogok, minők a bormérés, húsvágás, őrlés, vádászat stb. az adózástól mentek maradván, a bevallásból kihagyandók.“

„Már most azon kérdés támad ; vajjon az eddigi adómennyiségen felül, reá lehetne-e a felméréndő telkekre vetni azon összeget is, melylyel az államjövedelem a vámok s haraminezadok eltörlése esetében kevesbednék, valamint azt is, melyet a szomszéd örökös tartományok adójából elengedni kellene, ha azokban a magyar termékekkel való kereskedés egészen felszabadíttatnék ? Méltányos és szükséges, hogy a két pont meghatározása a magyarok és erdélyiek megegyeztetével történjék. Azon néhány személyek, kiknek véleményét e tárgyban jelenleg kívánom, csak a következő kérdésekre nyilatkozzanak : 1. Meg vannak-e győződve úgy a szabad kereskedésnek, mint a fegyverrekelés megváltásának s a fiskalitási jog eltörlésének — következőleg a teljes birtoksa-

játsági jog megalapításának hasznos voltáról? 2. Bízna-e magukban, hogy ezen meggyőződésüket, mind az illető megyék kitünőbb egyéniségeire, mind a kisebb nemesség tömegére kiterjeszteni képesek lesznek? 3. Mi módok s eszközök-höz fognak nyúlni, hogy a nemesi telkekre is alkalmazandó felmérésből származható balmagyarázatokat s bizalmatlanságot megelőzzék, s azt nem csak ártalmatlannak, hanem szükségesnek is tüntethessék elő, s így a dolgot mindenkinek megfoghatóvá, a megérteni akarókat engedelmesekké tegyék?¹⁾

A mennyire ő maga személyesen hathatott, semmi alkalmat nem mulasztotta el, hogy terveit mások előtt mennél kedvezőbb világba állítsa: 1786 január 24-kén meghagyta a kancellárnak, hogy Horváth és Hadrovics udv. tanácsosok ezentul mindig jelen legyenek az udv. adóbizottság ülésein, hogy ez ügyben kellő jártasságot nyervén, utóbb azt a magok részéről is helyesen vezethessék. S február hónapban egy ideig majdnem naponként látogatta a kancelláriákat s reggeli kilencz órától négyig értekezik vala tanácsosaival. A válaszok mindazáltal, melyeket kitűzött kérdéseire a kormányzóktól s a kir. biztosoktól vőn, nem mind úgy hangzának mint óhajtja vala. Teleki ugyan igenlőleg válaszolt; a többség azonban ilyforma értelemben nyilatkozik: „Miatán a nemesség ezélbavett adóztatásának s az insurrectio megváltásának kérdése az alkotmány lényeges pontjaira vonatkozik, miket a nemzet hozzájárulta nélkül megváltoztatni nem lehet; s miután azon összeg is, melylyel Magyarország adója, a kereskedelem felszabadításának fejében, megtoldandó lenne, az udv. adóbizottmány számítása szerint kilencz millió forintnyi roppant teherre emelkedik: e fontos kérdéseket országgyűlési határozatok nélkül jó szerével eldönteni lehetetlen: annál sürgetősebb tehát az országgyűlés egybehívása, mivel a nemesség a megyei igazgatás megvál-

²⁾ A bécsei államlevéltár és Geissler: VI. 251. IX. 103.

1786

toztatása, a német nyelv behozatala s más újítások miatt oly izgatott állapotban létezik, hogy ha még az adó tárgyában is kényszerítő szabályok alkalmaztatnának, az elkeseredés valóságos lázadásban törhetne ki ¹⁾.

József azonban, — noha már a németalföldi tartományai-ban is növekedni látá a zavart, s különben is eléggé tapasztalható vala, hogy ilyféle intézkedéseknél, melyeknek sikerét egyedül a nép meggyőződése s jóakarata biztosíthatja, felette veszedelmes dolog, kényszerítő módok által eszközölni engedelmességet, — csak annyiban hajólt tanácsosai véleményére, mint már eleve kijelentette volt: azt ugyan nem ellenzé, hogy mihelyt a telkek fölmérve s fölbecsülve lesznek, az adó közösségének elhatározása, s az *insurrectio*, fiskalitás és a határvámok megváltása végett országgyűlés tartassék, — mit egy, kevéssel utóbb kibocsátott, a megyei gyűlésekre vonatkozó rendeletében meg is igére ²⁾; de a telkek fölmérésének és becsülésének kérdését, mit királyi hatalmánál fogva önmaga által is jogosan eldönthetőnek vélt, már csak azért sem akará országgyűlési tanácskozás tárgyává tenni, mivel az adó egész kérdése felett csak is akkor lehetne sikerrel tanácskozni s határozni, midőn már a telekfölmérésből kitudandó adatok kéznél leendének. A telekfölmérést tehát 1786-ki febr. 10-kén kelt rendeletében csakugyan megparancsolta, határozottan kijelentvén, hogy ha, mit azonban föltenni sem akar, valaki ezen, egyedül a közjót czélzó rendeletének, mely által csak az adó igazságos kivetésére szükséges adatokat kívánja megszerezni, ellenszegülni bátorzkodnék, magának tulajdonítsa a következményeket, melyek szerint engedelmes-ségre keményebb módok által is fog kényszeríttetni. Pálffy alkancellár pedig márcz. 14-kén többeknek írta, hogy ő fel-sége egyelőre nem az adóztatást, hanem csak az új adórend-

¹⁾ Geissler : X. 18. XI, 16.

²⁾ „ . . . tempore Comitiorum, quae dehinc saepius celebrabuntur.“ Collect. Ordin. et Repraes. 285.

szer előkészítését a földfelmérést s jövedelem-bevallást kívánja eszközölni, de ezt minden áron, ha kell, katonai karhatalommal is foganatosíttatja.

Miként előrelátható vala, a nemesség nagy kedvetlenséggel fogadta a királyi rendeletet, s bár abban ki volt is jelenve, hogy a császár akarata megmásolhatatlan, még is több vármegye rendei kötelességöknek tartják vala, felírataikban kérni a császárt, halasztaná ezen, az ország törvényeivel oly annyira ellenkező paranes végrehajtását az országgyűlésig, melyen aztán mind az adó, mind a fegyverrekelés szabályozásának módja közakarattal határozottassék el: mert csak így lehetséges, mind a közigazgatás hibáit meg-orvosolni, mind a rendek jogait épségben tartani. Egyébiránt több megye a császár kívánatainak sikerét is kilátásba helyezé, kijelentvén, „miképen nem ragaszkodnak oly vakon régi törvényeikhez, hogy azokban szükség szerint változtatni hajlandók nem volnának.“¹⁾

E feliratokat egyébiránt jobbára már egészen más hangulat lengi át mint amazokat, melyek az újítások kezdetén készültek. Eme régiebbeket a féltékeny szeretettel átfogott törvényes jogok s kiváltságok sérelme által a kitörésig föl-izgatott, mindenre kész elkeseredés, fenyegető daez jellemzi; nyelvök a szenvedély viharától hányatott, bátor, elszánt kedély ömledezése, melyen láthatólag vonúl át azon eszme, hogy a nemzet ily nagy sérelmeit valamint eleik nem hagyták, úgy ők sem hagyhatják ellenszegülés, visszatörés nélkül. Az újabb feliratokat ellenben az elesüggedés hangulata szinezi, mely azt látszik kifejezni, hogy bár nincs reményök a meghallgattatásra, de panaszaikat még sem mulasztják el nyilvánítani, hogy lássa az utókor, miként szabadságaiktól nem minden védelem nélkül engedték magukat megfosztatni. A sikeren kétségbeesett, elbúsult kedély csak azért emeli bátortalan szózatát, mert egyéb eszközt védelmére lehetet-

¹⁾ Ld. Bihar feliratát. Collect. Ordin. et Répraes. 276.

1786.

len megragadnia; engedelmisséget ígér ugyan, ha meg nem hallgattatnék, de nyíltan kijelenti, hogy csak kényszerítve engedelmeskedik. Az elébb majdnem a szakadásig túlfeszült hurok megernyedtek; a vulkán, mely kitöréssel fenyegetve, már szikrákat szór vala, csak tompa mély morajjal hirdeté, hogy a tűzanyag még forrong kebelében s csak alkalmat vár a kitörésre.

E kedélyváltozás több bel és kül okokból származott. A fejedelem rendkívüli erélye, mely minden tetteiben, egész kormányában uralkodó vala; rendíthetlen akarata, szilárdsága, mely semmi, terveibe ütköző panaszra, kérelemre nem hajólt; az elhatározott, fenyegető hang, mely rendeletei iránt feltételetlen engedelmisséget követelt, annyival csüggesztőbb, féltékibb hatást gyakorol vala a nemzetre, minthogy a vármegyei gyűlések s levelezések eltiltatván, a szenvedélyek tüze ápolást nem nyerhete, az egyetértés szilárdítására az alkalom hiányzék, s az új kormányrendszer alatt az erkölcsi erő sem fejlődheték ki, mely a nemzeteket csak akkor szállja meg hatalmasan s válik megtörhetetlenné, midőn a sűrűbb közlekedés, a kölcsönös buzdítás a nemzet tagjait az egyetértés iránt bizonyosokká teszi. Ehhez járula, hogy voltak sokan, kik József legtöbb újításainak czélszerűségéről, hasznosságáról lelkek mélyében meggyőződtek s hallgattak. Másokban azért ernyed meg talán az ellentállási erély, mivel, ha bár törvényekkel támogathatták is megtámadott kiváltságaikat, lehetetlen volt nem érezniök, hogy az ököljog ezen maradványai az új kor eszmevilágában nem állják ki a tűzpróbát, s a szabadság csak akkor érdemes e névre, akkor termékenyít, fejleszt, boldogít nemzeteket, midőn mindenkire egyaránt kiterjed, nem pedig csak egy osztály kiváltsága a nép rovására. De mindenek felett kétségkívül leginkább abban keresendő e hangulat oka, hogy József már 1784-ben oly nagy számú katonaságot rendelt be s osztott szét a vármegyékben, hogy ellentállásra gondolni sem lehetett. Ezen állandólag bentanyázó hadakon kívül pe-

dig némely fontosabb, az izgatottságot még inkább felfokozható rendeletek kibocsátásakor, hadi gyakorlatok és szemlék örve alatt még több katonaságot is küldött az országba. Így történt ez most is, midőn a megrendelt földfelmérés miatt élénkebb mozgalmaktól tartván, Pestén 80 ezernyi hadsereget gyűjtött össze tábori szemle s gyakorlatok végett ¹⁾. Ennyi erő láttára a nemességnek természetesen annál kevésbé lehetett kedve valamely mozgalomra, minthogy a császár reformjai következtében többféle előnyökben részesült tömegek támogatására sem lehetne számolnia.

A nemesség ingerültségéről felérkezett tudósításokat ennél fogva nem is méltatta nagyobb figyelemre. Például, Pálffy kancellár 1787-ki január 16-kán felterjeszté, hogy a helytartótanács alelnöke, Széchen, jelentette légyen neki, miképen gr. Klobusiczky nizsai tiszttartója azt híreszteli, hogy az urak nem fogják megengedni a földfelmérést, s annak meggátlása végett ez év elején 200 ezer emberrel készülnek felkelni. A tiszttartó ezt urától hallotta volna. József ezt írta a felterjesztés hátára: „Bár valószínűtlen, hogy a tiszttartó ilyfélért beszélt volna; de még is tudassék meg a való. Ha Klobusiczky ilyesmit csakugyan mondott, örökre képtelennek nyilváníttassék hivatalviselésre. Ha a tiszttartó magától beszélt, kellőleg bünhesztessék.“ ²⁾

József a maga népboldogító szándokai tisztaságának teljes tudatában, legkevésbé sem látszék kételkedni, hogy reformjai hasznát, miről maga oly annyira megvala győződve, végre a nemesség is átlátandja s helyeslendi. E reményében megerősíté őt, úgy látszik, az is, hogy a megyék feliratai gróf Niczky Kristóf, a helytartótanács elnöke által egyszerűen visszautasítottván, a közvélemény hangulatáról nem lehet eléggé értesülve ³⁾. Ebből fejthetni meg részben,

¹⁾ Geissler : X. 133.

²⁾ A kancellária levéltárából.

³⁾ Collect. Ordin. et Repraes 295. kövv.

1786.

hogy a közhangulat daczára, mind nagyobb hévvel haladt előre reformatori pályáján. Épen ezen korba esnek számos, a tárgyak összefüggése végett már föntebb előadott rendeletei mind az egyházi, mind a polgári ügyekre nézve; ilyenek például azok, melyek szerint több egyházi rendet eltörlött, a türelmi szabályokat mind szélesebben kiterjeszté, a lelkesi s népoktatási ügyet bővebben kifejté; ilyenek továbbá, melyek a német nyelvnek az iskolákban való használatára, a törvényszékek szervezésére, s a katonaság élelmezésének rendezésére stb. vonatkoznak. Ezen, legutóbb említett reformokról legyen elég annyit mondanunk, hogy a had élelmezését a kincstárra tevén át, az úgynevezett deperditák megváltásául a megyék közt arányosan felosztandó ötszáz-ezer forinttal toldotta meg a hadi adót.

A telekfölmérést illetőleg József 1786 tavaszán a hadmérnöki karból 750 tisztet oly rendelettel küldött az országba, hogy a munkát a megyei tisztviselők hozzájárultával haladék nélkül megkezdjék. A roppant munka technikai igazgatása az ügyes, szorgalmas Neu ezredesre bízott. Junius végén, részint e nagy fontosságú ügy előmozdítása, részint a kereskedelem gyarapítására teendő intézkedések végett, maga is útra kelt. Gréczen, Zágrábon, Károlyvároson keresztül menvén, meglátogató a tengerpartot, onnan a határori kerületeken át Péterváradjára, — melyet a maga Gibraltarjának nevezett, s innen Zimonyon, Titelen, Szege-den, Aradon, Nagyváradon keresztül Erdélybe vette útját; és miután ott az új igazgatási rendszer s földfelmérési munkák mibenlétét szemügyre vette, Bukovinába s Galicziába kerüle; innen megint az országba jövé, Kassán keresztül Pestre utazék, hol aztán a földmérések tárgyában többekkel tanácskozáván, s a helytartótanács, a tudományos egyetem, az épülőfélben lévő nagy katonai laktanya, az úgynevezett Újépület stb. állapotát megvizsgálván, augusztus végén tért vissza székvárosába. Útja közben a mondottakon kívül még a folyamok szabályozása, csatornák s utak vonalainak meg-

határozása, s az eddig készült tervek megszemlélése, a népnevelés ügye stb. veszi vala leginkább igénybe a fáradhatlan fejedelem figyelmét. ¹⁾

Saját szemeivel látá ez útjában József a tömérdek nehézségeket, melyek az új adórendszer körül minden lépés-nyomon támadnak; a régi rendszert mindazáltal egyáltalában tarthatatlannak ítélvén, kitartó küzdelemre szánta el magát minden felmerülhető akadályokkal. A physiokratiai adórendszer fényoldalaitól elfogúlva, kifeledé számításaiból mind azon nehézségeket, melyek a külön vidékek sajátságos viszonyaiból származnak, s melyek az elvontan szépeknek látszó elvek gyakorlati alkalmazását lehetlenné, vagy czélszerűtlenné, sőt igazságtalanná is teszik. Ezekhez pedig még számtalan más nehézség is járulának: a nemességen kívül eleinte még a félrevezetett nép is több helyt ellenszegült. ²⁾ Voltak ugyan, kivált a hivatalviselők közül többen, kik mint gr. Széchenyi Ferencz kir. biztos, jószágaikon a munkát önként elősegíték; de ezek példája kevés követőre talált, bár szándékosan híresztelik vala, hogy József az adórendszer megállapítása végett, a felmérések bevégzése után, mindjárt hirdetend országgyűlést. ³⁾ Nagy nehézségeket okoz vala kivált az, hogy a mérnökök koránt sem valának elegendő számmal; mert a beküldött 750 mérnökkari tiszt s a szolgálatukat felajánlott néhány hazai mérnökök annál kevésbbé felelhetének meg a várakozásnak, mivel a tervei, munkálatai

¹⁾ Geissler: XI. 118.

²⁾ Egy 1786-ki okt. 18-kán tett kancelláriai felterjesztés szerint Szentiványi kir. biztos Malonyay Imre Zemplén megyei nagybirtokos lázadási szándoka miatt, melyet papirjai is bizonyítottak, maga is bevallott, elfogott. A kancellária javaslá, hogy az eperjesi kerül. tábla, mint judicium delegatum, bizassék meg felette ítéletet mondani, ha, úgymond, az ember különben ép eszű; mert nyoma annak sem hiányzik, mintha zavart elméjü volna.

³⁾ Geissler: XI. 16.

sükerét azonnal élvezni óhajtó császár a telekfölmérés és becslés egész katasztrális munkáját befejezve óhajta látni október végével. Neu ezredes nyíltan kijelenté ennek lehetlenségét; hogy mindazáltal a türelmetlen császár kívánatának, mennyire lehet, megfeleljenek, nyakra-főre siettetéka munkálatot, s miután az előmunkák augusztusban valahogyan elkészültek, némileg betanított falusi jegyzők, iskola-mesterek, írnokok, sőt néhol maguk a parasztok is alkalmaztatának a földmérésekre.

E tudatlan földmérőknek egész serege lepte el a földeket és mezőket; ezer meg ezer ívek íráttak be táblákkal, tervekkel, bevallásokkal; a lakosok erszényéből pedig roppant összegek tűntek el a rosz munkára. Itt jóakarát, amott idő, legtöbb helyt a kellő tudomány s ügyesség hiányzék; s midőn a mérnökök e kontárok munkáit megvizsgálván, itt-ott utánmérték, számtalan hibákra akadtak. A kerületi s megyei biztosságoknak, melyekre aztán a munka felülvizsgálása bízott, szörnyű dolgokat, a birtokosok részéről pedig, nagy költségeik miatt, végetlen panaszokat kelle hallaniok. A felmérések ezen elhamarkodott, hiányos végrehajtása nem kevesebb elégtelenségre adott vala okot, mint maga az adóügy, melynek e munkára kellett volna alapíttatnia. A munka még 1787-ben is, de lassabban folyt, ámbár a birtokosok részéről, kiknek figyelmét a háborús körülmények s az ezek folytán felmerült egyéb kérdések élénkebben vonják vala magukra, már kevesebb akadályok támasztattak. 1787. ápril 2-kán állíttatá fel József Budán a fő telekkönyvi hivatalt, melynél minden birtok, mi eddigelé csak az első folyamodási törvényszékeknél könyveztetett, az egész országból bevezettetnék. Ezen év utolsó hónapjaiban végre valamikép még is befejeztetett a földfelmérés roppant munkája s József egy bizottmányt nevezett ki mely az adórendszer elveinek a kataszter-táblákra alkalmazását dolgozná s az adóösszegeket számítaná ki. Az úta-

sítás azonban, melyet e bizottmány számára írt vala ¹⁾, ez ügyben utolsó munkája volt Józsefnek : a nem sokára bekövetkezett török háború miatt, mely egész figyelmét s idejét igénybe vevé, e kedvencz tervét is kénytelen lón elhalasztani, míg végre kora halála előestéjén többi reformjaival együtt ezt is önmaga semmisítette meg. ²⁾

1786

IX.

Azok után, miket József minden népei iránt egyenlő szeretetéről s gondoskodásáról mind szóval hirdetett, mind némi részben tettel is tanúsított vala, azt kelle várni, hogy miután Magyarországot önálló nemzeti életétől, alkotmányától megfosztotta, s a kényúri hatalommal kormányzott német örökös tartományokkal egyenlővé tette, ezekkel azt kedvezéseiben s jótéteményeiben is egyenlőleg részesíteni. Várni kelle, hogy ama megbecsülhetetlen erkölcsi javakért,

1784

Államgazda-
sági politikája.

¹⁾ Ld. ezt Geisslernél : XIV. 41. Archiv des Vereins für Siebenbürg. Landeskunde II. 1. 130.

²⁾ József jellemzésére szolgál a következő adat. A kancellár 1786-ki nov. 6-án kelt felterjesztésében előadja, hogy a hamburgi politikai journalban okmányok jelentek légyen meg a földfelmerésről és a megyei igazgatás átalakításáról, de helytelenül, mert azon módosítások nélkül, melyekkel e rendeletek a kir. biztosokhoz küldettek. Mondja, hogy Colloredo hg. németbirodalmi alkancellár által lépéseket tétetett ama journal szerkesztőségénél a közlő telfedezésére, de siker nélkül, mert a szerkesztő azt megtagadta. Kérdezi tehát a császárt : nem kellene-e lépéseket tenni a dán udvarnál, miután Schirach szerkesztő dán kir. államtanácsos ?

József e felterjesztésre ezt írta : „Miután az ellenem mind írásban, mind nyomtatva is, oly gyakran szétterjesztett személyes gyalázások és hazudságok miatt soha sem érdeklődtek oly aggodalmasan, mint a jelen esetben a kancellária és más kormányiszékek részéről : maradjon tehát ez is abban, miután itt egy általam Magyarország rossz alkotmányáról mondott igazságról van szó, bár az nem volt is a nyilvánosságra szánva ; a vétkes felfedezésére tehát semmi lépést sem kell tenni.“ A magy. kancellária levéltárában.

1784.

melyeket tőle az ünnepélyes kötmények s alaptörvények el-
lenére, erőhatalommal elvett, a nemzeti függetlenségért, al-
kotmányért, önkormányzatért legalább az anyagi érdekek-
ben nyujtand kárpótlást, s teljesen megszüntetendi azon
igazságtalan nyomást, melyet ezen érdekekre a bécsi kor-
mány századok óta s különösen a Mária Terézia alatt meg-
alapított vámrendszer által az előbbinél is súlyosabb módon
gyakorolt vala.

És nem is lehet tagadni, hogy az anyagi jólét gyarapí-
tása tekintetében Magyarországra is nagy gondot fordítá
József mindenha s mindenekben. Hazánkknak ő különösen a
földművelést tűzvén ki elvileg fő foglalkodásává, ezt ügye-
kezett mindenek felett előmozdítani. Több rendű utazásai
alatt a hazában látván, mily gyér még némely, kivált dél-
szaki vidékeken a lakosság, ¹⁾ s mily nagy területek hever-
nek munkás kezek hiánya miatt parlagon, nagy áldozatok-
kal segítette elő a külföldiek, kivált a munkás németek be-
vándorlását s megtelepedését a hazában. A helytartótanács-
nak egy 1785-ki október végén készült kimutatása szerint
ez ideig Arad vidékén 315, Temesvár vidékén 2709, Bács
megyében 3000, az ország több más vidékein, Földvár,
Pécsvárad, Czegléd stb. táján összesen mintegy 1000 család
telepített meg a német birodalmi bevándorlók közül, me-
lyek mind jelentékeny segélyben részesültek a kormány ré-
széről, mezei gazdasági üzletök megkezdhetésére. ²⁾ S meny-
nyire szíven feküdt általában a földművelés s baromtenyésztés
előmozdítása, eléggé feltűnteti a tíz kir. biztosnak s
működő főispánnak adott utasítás is, melyben azoknak a
mocsárok kiszáritását, az erdők s legelők jó karban tartását,
a szeder s gyümölcsfák tenyésztésének gyarapítását egyik fő
feladatává teszi. Ezen utasításból meg kell arról is győződ-

¹⁾ Egy 1785-ki kimutatás szerint az ország összes lakossága csak
7.008,574 lélekből állott.

²⁾ A kancellária levéltárából.

nünk, hogy ő hazánkban nem egyedül a földmivelést, de némileg s némely vidéken legalább az ipart és kereskedést is fejleszteni törekedett, ha csak azért is, hogy a nép itt is vagyonossá s gazdaggá legyen s a birodalom közterheinek viseléséhez a többiekkel együtt arányosan járulhasson. Sőt, olvasván ama jóakaró, igazi országatyai indulatból eredt intéseket, melyeket 1783-ban a tisztviselőkhöz általában intézett, s az említett utasításokat, melyekben a biztosoknak, a helykörülmények szerint, majd egyik majd másik ipar s kereskedelmi ág fejlesztését, utak, csatornák építését stb. oly annyira szívökre kötötte: a felett sem igen lehet kétségünk, hogy emberszerető szíve egyenlő indulattal fogta át, egyformán akarja vala boldogítani fajkülönbőség nélkül valamennyi népeit.

A történelem azonban mindemellett is czáfolhatatlan adatokkal tanúsítja, hogy Magyarország még sem részesült a kormány gondoskodásából kifolyó jótéteményekben egyenlőleg a többi örökös tartományokkal; sőt, hogy még inkább József mint Mária Terézia kormányintézkedései lettek okaivá azon pangásnak, melyben a legújabb időkig tengének anyagi érdekeink. Igaz ugyan, hogy e kártékony hatást nem József indulatának, hanem az általa követett hibás rendszernek kell tulajdonítanunk; de az a dolgon nem segít: az eredmény, bármi volt is oka, súlyosan nehezedett az országra, majdnem egy századig szomorú sorvadásra kárhoztatván anyagi érdekeinket.

Mária Terézia alatt, — mint fentebb látók, a bécsi kormány csak azon elvre alapította az új vámrendszert, hogy Magyarország, közvetve, az önkénytesen megróható többi örökös tartományok adójának is viselje egy részét. Ide czéloztak a közbenső vámvonal mind azon szabályai, melyek egyenes érintkezésünket a külfölddel oly annyira megnehezítették, s úgy ki- mint bevitelünk hasznának egy részét az örökös tartományok gyarapodására szívárogtatták. József, miként az összes monarchia külön részeinek egyesítésében

1784.

átalánosan, úgy az anyagi érdekek tekintetében is gyökere-
sebb rendszabályokhoz nyúlt. És ha valami, úgy épen ezen
érdekek körüli intézkedései tüntetik elő világosan, mennyire
hibás, a monarchia két részének minden érdekeivel mennyire
ellenkező vala egybeolvasztási törekvése. Ő már nemcsak
arra törekedett, mi Mária Terézia alatt tüzetett ki czélul,
hogy Magyarország a többi tartományok adóját is segítsen
viselni: ő egyesítési törekvéseiben Magyarország érdekeit
véggkép s egészen alárendelte a többi örökös tartományok
érdekeinek. Az ő kormánytörténetében ennélfogva nemcsak
a közbenső vámok, hanem az összes monarchiának általa
szintén reformált vámrendszere is figyelembe veendő, hogy az
ő hatását Magyarország anyagi érdekei tekintetében kellő-
leg méltányolhassuk.

Mi elébb is a közbenső vámokat illeti: József még
több adalékokkal pótlá és szigorúbban is alkalmazá ana
szabályokat, melyeknek czélja volt, hogy az osztrák adó egy
része közvetve Magyarországra háruljon. Gondja volt reá
ennélfogva, hogy mindazon termények, melyek a német tar-
tományokban hiányoznak és azok gyáriparát tekintve hasz-
nosak, vám nélkül, vagy alig érezhetőleg terhelve, vitesse-
nek be Ausztriába; azon termények ellenben, melyeknél a
magyar az osztrákkal versenyez, a határoknál súlyosabb
vámval rovassanak meg; hasonlókép a magyar gyártmá-
nyok a kivitelnél, a külföldiek gyanánt 20—30 százalé-
kal terheltessenek, míg ha azok viszont Ausztriából ho-
zatnak be, semmi vagy csak igen csekély vámot fizesse-
nek; szóval: hogy Magyarország Ausztriának minden szük-
séges élelmi s gyári kellékeket olcsón szolgáltatasson, s en-
nek gyártmányait fogyaszssa, saját gyáripara pedig ki ne
fejlődhessek.

Igaz ugyan, hogy Józsefnek nem volt szándokában e
közbenső vámokat megörökíteni, és csak azért súlyosbítá
egy időre azok szabályait, hogy a nemességgel e viszonyok
súlyát még inkább éreztetvén, azt tervezett adórendszeré-

nek elfogadására annál hajlandóbbá tegye. Igaz, hogy ő az 1785-ki dec. 30-kán Pálffy kancellárhoz írt levelében világosan kijelentette, hogy e közbenső vámokat azonnal eltörlendi, mihelyt Magyarország, az új adórendszert elfogadva, aránylag szintannyi adót fizetend, mint a német örökös tartományok és csak akkor fogná Magyarországot e többi tartományok irányában egészen „gyarmati“ viszonyba helyezni, s annak anyagi felvirágzását továbbra is meggátolni, ha a magyar rendek az új adórendszert elfogadni nem akarnák. A tények azonban mind a mellett is azt bizonyítják, hogy ő, az anyagi érdekek tekintetében, vagy nem akarta Magyarországot a német örökös tartományokkal egyenlőleg kegyelni s felvirágoztatni, vagy maga is felette esalatkozott számításaiban. Mert, habár mellőzük is itt ama kérdést, hogy mi joggal köthette ő Magyarország anyagi érdekei természet szerű kifejlődésének megengedését, vagy meggátolását oly feltételekhez, melyek ezen ország alaptörvényeivel, a nemzet s fejlődési háza közt létező szerződésekkel ellenkeznek; — sőt, habár felteszszük még azt is, hogy a rendek az új adórendszert elfogadják; ő pedig ennek következtében, a közbenső vámvonalt s a Magyarországot sújtó többi vámszabályokat, ígérete szerint, eltörli: még ez esetben is czáfolhatlan marad, hogy ő Magyarországot a többi tartományokkal egyenlő anyagi kedvezésekben mind addig nem részesítette s a legjobb akarattal sem részesíthette volna, míg vagy egybeolvasztási s központosítási törekvéseivel egészen fel nem hagy s Magyarországnak minden jogait vissza nem adja, vagy a monarchia határain a külföld irányában felállított vámrendszert lényegesen át nem alakítja. Lehetett-e pedig várni tőle, hogy lemondjon-e kedvencz terveiről, melyeket élete ezéljéül tűzött ki?

Úgyanis az új vámrendszer, melyet József az összes monarchia számára, a külföld irányában alkotott, lényegesen védvámrendszer vala, melynek alkotásánál, mondhatni, kizárólag a német örökös tartományok kézmű- s gyáriparának

A védvám-
rendszer.

1785. felvirágoztatása lebegett a tervező szeme előtt. A birodalmát anyagi tekintetben is virágzóznak, hatalmasnak s az előrehaladottabb nyugottal versenyzőnek képzelni szerető fejedelm elbusált lelkében, midőn az osztrák tartományok fejletlen, szegény iparát s ennél fogva igen korlátolt, csekély kereskedelmét a nyugati országokéval összehasonlítá. S a türelmetlenség egy neme szállta meg őt, valahányszor finanziaira gondolva, látnia kell vala, hogy széles birodalmának jövedelmei a kis Hollandiéval sem versenyezhetnek s összes bevétele nem sokkal több, mint az aránylag kiesiny Poroszországé. Élénk vágy és szilárd elhatározás támadt tehát lelkében, segíteni e bajokon, kifejleszteni az anyagi érdekeket, az ipar s kereskedelem felvirágoztatása által gyarapítani népeinek adózási képességét, szaporítani a vám- s más indirect adókból származó jövedelmeket.

E czél elérésére két módot s eszközt választta, melyeknek ugyanazon eredményben kell vala összefolyniok. Mi ezek egyikét illeti: ő az anyagi érdekeket is oly szigorú rendszer mintájába akará szorítani, mint a közigazgatást. Miként ebben az államélet mozzanatait, a statusünktiokat egymástól élesen elválasztotta, s mindeniknek szorosán meghatározta a maga körét, kiszabta a módot, mely az eljárásban követendő; mindeniknek kitűzte a pályáját, melyen haladva, a maguk tartományi középpontjában egyesüljenek; hol aztán az összes gépezetet ő maga kevés segédekkel tehesse mozgásba: oly formán szándékozik ő szabályozni az anyagi érdekeket is monarchiája külön részeiben. Minden egyes tartománynak, sőt minden egyes vidéknek ki akará szabni, mivel s miképen foglalkodjék; a földművelést, a kézmű- s gyáripart, a kereskedelmet szerepenként akará felosztani népei közt. E szerepfelosztásban ő a német-cseh örökös tartományoknak a kézmű- s gyáripart és kereskedelmet, Magyarországának a földművelést és baromtenyésztést tűzte ki különösen osztályrészül, a műiparból itt csak az első szüksé-

gekkel foglalkodó mesterségeket, a kereskedelemből a belforgalmat akarván pártolni.

Bármí ferdének, a korlátokat nem tűrő ipar s kereskedelem természetével bár mennyire ellenkezőnek látszik is e terv, senki sem fog annak valóságáról kételkedhetni, ha megolvassa azon, fentebb említett utasításokat, melyeket József a felállított tíz kerület biztosaihoz intézett. A földművelés, baromtenyésztés, s mi ezekkel kapcsolatban áll, mocsárok kiszáritása, erdők, legelők jó karban tartása, a szeder és gyümölcsfák tenyésztésének gyarapítása stb. gondosan szivére köttetik a biztosnak; az iparról, kereskedelemről ellenben szó is alig tétetik, kivéve talán az egy kassai kerületet, melynek lakosai jobbára ezen iparágból nyerik élelmököt s fizetik adójukat. Sőt a pesti kerület biztosának egyenesen meghagyja, hogy Pestváros nagyobbodásán ne munkálkodjék, „mert, úgymond, a városok, túlságos növekedésük által a földművelési ipartól vonják el a munkás kezeket“.

A másik eszköz a védvámrendszerből áll. Az 1784-ki augusztus 27-kén kelt rendeletében oly vámrendszert állapítja meg József az összes monarchiára nézve, melyet önmaga is elszigetelési rendszernek (Isolirungs-System) nevezett. E rendszer szerint, melynek az osztrák tartományok gyár-iparát a lehető legrövidebb idő alatt ki kellett fejtenie, mind azon iparcikkek külföldről behozatalát, melyeket benn készíteni lehetett, vagy egészen eltiltotta, vagy a tilalommal felérő magas vámokkal terhelte meg. A nyers termékeket e cikkek készítéséhez Magyarországnak kellett szolgáltatni; s hogy az osztrák iparos azokat olesón, a külföldiek versenye nélkül szerezhesse be, e kellékeknek viszont a külföldre vitelét tiltotta vagy terhelte meg magas vámokkal. És hogy a gyári tevékenység e cikkekre nézve az osztrák tartományokban mennél előbb megkezdessék, szigora annyira ment, hogy a rendelet kihirdetésekor már bennlévő efféle cikkek mind összeíratá s ellenőrség alatt árutatá. Gondja volt végre arra is, hogy a szerepek, miként ő azokat

1785.

felosztotta, valamikép fel ne cseréltesse: a gyártás t. i. csak az osztrák örökös tartományokban fészkelje meg magát; Magyarország pedig a gyári nyers kellékek szolgáltatásánál egyöbre ne is törekedhessék: az osztrák készítményeket még a magyarországiak ellen is védvámval biztosítsa, a közbenső vámvonalt szabályait akként módosítsa, hogy az osztrák gyártmányok, Magyarországba hozatván, semmit, vagy igen keveset fizessenek, a hasonló magyarországi készítmények pedig, ha Ausztriába vitetnének, szintúgy mint a külföldiek magas vámmal rovasanak meg.

Az ekként rendezett vámviszonyok gyorsan megtermék a czélzott eredményt: üdvöst az osztrák tartományokra, átkost Magyarországra nézve. Az osztrák tartományok gyár- és kézműipara bizonyos fokig rendkívüli sebességgel fejlett ki; — bizonyos fokig, mondám, mert miután e rendszer a monarchiát a világkereskedelemből majdnem egészen kizárta, s a külföld versenyét, az iparnak e leghatékonyabb emeltyűjét, megsemmisítette, az ipar magasabb tökélyre emelkedése ama tartományokban is felette késleltetett. Míg azonban e rendszer az osztrák iparnak bizonyos fokig rendkívüli lökést adott, az alatt Magyarországnak nemesak műiparát s kereskedelmét megsemmisítette, hanem földmívelési kifejlésének is nagy akadályokat vetett elébe, az országot valóságos gyarmati viszonyba süllyeszté, melynek még a közbenső vámok netaláni eltöröltetése esetében is szükségkép mindaddig fen kellett maradnia, míg az elszigetelési vámrendszer jobbal fel nem cseréltetik.

E vámrendszer káros következményeinek mulhatatlanul s gyorsan kellé mutatkozniok Magyarország összes anyagi érdekeiben; mert épen legjelentékenyebb czikkelyeinket sujtotta az osztrák ipar védelme. Ugyanis a külföldiek piacainkról kiszorítatván, némely fő termékeink, melyek tudniillik az osztrák gyárak kellékeiül szolgálhatnak, vagy melyek az osztrák tartományokban létező élelmi hiányt pótolák, egyedül az osztrák iparosokban találtak vevőkre; kik

aztán, részint mivel kezdő iparuk termesztésünk mennyiségénél, kivált eleinte, sokkal kevesebbet fogyaszt vala, részint mivel verseny nélkül, egy maguk lönek a vevők, kényök kedvök szerint nyomták le természetményeink árát. E sors érte például: a magyar vasat, kendert, lent, faggyút, selyemgubacsot (minek kivitele utóbb egészen eltiltatott) és a baromféléből az ökröt, juhot, sertést, minek a külföldre szállítása a tíz százaléknyi vám által felette megnehezítette; továbbá a gyapjút, melynek mázsájától, midőn Ausztriába vitették, csak 15 krajezár, ha külföldre szállítattott 12 ft vala fizetendő; a nyers bőrt, cseregubacsot, hamuzsirt, borkövet stb., mik a külföldre vitelnél husz—harmincz százalékkal terheltettek; a dohányt, mi különben az amerikai szabadságharc idején nagy kelendőségre találhat vala egész Európában; továbbá a nyúl bőrt, ökr és más szarvulát stb., miknek kiszállítása a hatvan százaléknyi vám miatt egészen lehetlenné lön. S ekként a Magyarországnak jutott szerep, mely szerint ő lett szállítmányosa a többi örökös tartományok gyárkellékeinek, természetményeinket a világkereskedelemből kizárván, mondhatatlan kárára vált az országnak.

De nem kevésbé sajtá e vámrendszer azon természetményeinket is, melyekre a német örökös tartományoknak szüksége nem lévén, a kivitelől nem tiltattak el magas vámok által. Mert miután József a külföldi gyártmányokra oly magas vámokat vetett, hogy azok az egyenes tilalommal, is felértek: a külhatalmak is visszatorlásra ingereltetvén, hasonló vámokkal s tilalmakkal gátolták az osztrák termékek s gyártmányok bevitelét a maguk országába, s máshonnan kezdék kielégíteni ezek szükségéit. A német örökös tartományok e visszatorlások miatt semmi kisebbséget nem szenvedtek; mert gyártmányaik s kézműveik, melyeknek kedvéért e rendszer alkottatott, biztos vásárt találnak vala Magyarországn s melléktartományaiban, hol külföldiek verseny nélkül maguk lettek a piac uraivá; e gyár- és kézműveken

A külföldi
visszatorlása

1786.

kivül pedig Ausztriának alig volt más kivihető czikkelye. A visszatörölások súlya tehát egészen s egyedül Magyarországra nehezedett, mely ama terményeit, miket elébb a külföldre is jutányosan szállíthat vala, ezentúl vagy benn vagy Ausztriában csekély áron kénytelenített elpazarolni. E termények közül, rövidség okáért, csak az egy bort említem, mely bősége s jósága mellett valamint eddig szép öszvegeket hozott vala az országba, úgy ezentúl, méltányos vámrendszer mellett, valóságos kincsforrásává válhatott volna hazánknak. A mult korban e czikkelyünkből Porosz-, Lengyel- és Oroszország oly jelentékeny mennyiséget szokott volt vásárlani, hogy az érte befolyt hollandi aranyoknál semmiféle nemes érzű pénz nem találtatik vala bőségesebben a magyar forgalomban. De miután Poroszország az Ausztriából kiszorított posztó s vászongyártmányai, Lengyel s Oroszország pedig bőrművei miatt visszatörölással élván, e termékünk bevitelét felette megnehezítette: hazánk e pénzforrása is kiapadt, szőlőhegyeink művelése hanyatlásnak indula. És így az osztrák tartományok gyáríparának gyarapodása végett azon természetményeink is kiszorítottak a világkereskedelemből, melyekre Ausztriának nem vala szüksége.

Mi végre az elszigetelési vámrendszerből, s a szomszéd országoknak az általa kihívott visszatörölásból kézmű és gyáríparunkra háramló következményeket illeti: azok csak gyászosak lehetek s lettek volna még azon esetben is, ha József eleve nem tűzi vala ki hazánknak ama korlátolt szerepet, hogy csak földművelő s baromtenyésztő ország legyen: Ő a visszatörölásokra kétségkívül már eleve is számot tartott, s tudható e mellett még azt is, hogy osztrák tartományainak fiatal, fejletlen ipara, műveinek tökéletlensége miatt sem fog versenyezhetni a világkereskedelemben. Múlhatatlannak látá ennél fogva a fejlődő osztrák iparnak biztos piacot szerezni Magyarországon, kivált miután ily piacot Törökországban s egyéb keleti tartományokban ismételt kísérletek után sem sikerült szereznie. És ez volt kiváltképen oka és czélja azon

új vámszabályoknak, melyekkel védvámrendszerét József 1788-ban még bővebben kifejtette, s a magyar ipar ellenében is szigorúbban foganatba vette. E pótlékszabályok közt ugyanis olyanokra is akadunk, melyek egyrészlől azon gyárkellékek behozatalát, melyek Magyarországon nem találhatók, — minők például: a gyapot, festék stb. oly magas vámmal terhelék, hogy a magyar iparos az osztrákkal a versenyt többé saját hazájában sem állhatá ki; másrészlől a magyar kézmű- s gyárkészítmények Ausztriába vitelét is lehetlenné tették, azokat részint egyenesen eltiltván, részint oly magos váموkkal sajtva a közbenső vonalnál, hogy az a tilalommal egészen egyenlővé lett hatásában. S így történt aztán, hogy kézmű s gyárparunk is megakadt azon természet-szerű fejlődésében, melynek a két előbbi kormány alatt helyreállott belbéke ölében indulni kezd vala; és Józsefnek az anyagi érdekeket illető, többektől annyira magasztalt, intézkedései mellett is nemcsak a már létező gyárak s kézművek nem igen gyarapodhatának; hanem még azok is egymásután enyészetnek indulának, melyek Károly vagy Mária Terézia korában keletkeztek volt. Így bukott meg egyebek közt, például, a mosonyi, s a Batthiány Tivadar-féle vasi, így a munkácsi, kassai és pozsonyi posztó-, a cseklézi karton, vagyis gyapotkermegvár stb.

Meg kell még említenünk, anyagi állapotaink ezen hé-

A kereskedő-
úrak kor-
látozása.

zagos vázolatának némi kiegészítéseül, hogy az elszigetelési rendszerből a mondottakon kívül még egyéb sorvasztó körülmények és hátrányok is származtak anyagi érdekeinkre nézve. Az oly nagyszámú czikkelyekre vetett tilalmak, hogy csempészet s másféle csalások által ki ne játszathassanak, szigorú ellenörködést tettek szükségessé. Ennélfogva a magyar árúk eladására bizonyos állomások tűzettek ki, melyeken kívül azokat máshova vinni nem engedtetett meg. Hasonló állomásokra kell vala a behozható külföldi árúkat is szállítani. Minthogy pedig ezen állomások a monarchia határszélein, vagy Bécsben valának kijelölve, s azon árúkkal

1786.

benn külföldinek tilos vala kereskedni: Magyarországra minden ilyféle czikkely, például, minden gyarmati áru, csak osztrák kereskedők által, tehát csak második- harmadik kézből juthatott be hozzánk. Ehhez járult, hogy egynémely árákkal csak az arra kiváltságot nyert bécsi kereskedők folytathatnak vala üzletet. E rendszabályok következtében pedig, melyek az elszigetelési rendszernek jobbjára szükséges járulékaival valának, Magyarország gyarmati állása a német örökös tartományok irányában még határozottabb jellemet nyert. Azon árúkat, melyeket maguk e tartományok elő nem állíthatának, kereskedők által külföldről hozatták, s drágán adták el Magyarországnak, mely azokhoz más úton nem juthatott; ellenben, ha Magyarország több terményt szállított Ausztriába, mint mennyire ennek tulajdonképen szüksége volt, a fölösleget ismét ennek kereskedői —, s mivel velők senki sem versenyezhetett, olcsón vették meg, nagy haszonnal adandók el azt a külföldön; mert a magyar kereskedő a vámvonalnál annyi nehézségekre s faggatásokra talált, hogy, ha a maga árúit kivinni egyszer megkísérelte, kedve, azt ismételni, bizonyosan nem támadt többé. Hogy pedig e rendszerből semmi sem hiányozzék, mi nyomasztó s hátrányos Magyarországra nézve, még számos magyar eredetű czikkely is, például, a hegyi zöld, cinober, s majlnem minden más bányatermékek első kézből az országban egyáltalában nem valának megszerozhetők, s kinek azokra üzletében szüksége volt, a bécsi raktárakból kénytelenítettett azokat az országba visszaszállítani ¹⁾.

Ezekből, úgy hisszük, eléggé kitünik, hogy nem egyedül a közbenső vámvonal, mint azt Mária Terézia s még inkább József szabályozta, volt oka azon szomorú pangásnak, mely anyagi érdekeinket sorvasztá, hanem az összes monar-

¹⁾ Lásd ezen anyagi állapotok történelmét bővebben „Az ipar és kereskedelem története Magyarországon a három utolsó század alatt“ című munkám 212. s kövv. l.

chiára nézve elfogadott kereskedelmi politika is oly ártalmasan hatott e tekintetben, hogy ez maga, a közbenső vámok nélkül is, elégséges volt volna megszibbasztani az ország anyagi érdekeinek természetszerű kifejlését. Hiú volt tehát József részéről azon ígéret, hogy mihelyt a rendek a tervezett adórendszert egész terjedelmében elfogadják, s az ország aránylag annyi adót fizetend, mint a többi örökös tartományok, amannak anyagi gyarapodását minden tekintetben egyenlőleg kegyelendi s mozdítandja elő emezek gyarapításával. Míg ő az elszigetelési rendszerhez ragaszkodék, addig ezen ígéretét, ha teljesítettik is a feltétel, soha sem valósíthatja meg. Hogy pedig e rendszert, mely legkedvencezbb eszméihez tartozott, valaha megváltoztassa, egyáltalában nem volt valószínű.

És mind ezen szintoly szomorú, mint méltánytalan viszonyoknak, melyeknél fogva Magyarország anyagi jóléte s természetszerű kifejlése a német örökös tartományok java miatt feláldoztatott, mi egyéb volt a forrása, mint a központosításnak ama fokig túlhajtása, hogy Magyarország a monarchiába teljesen beolvadjon? Végzetszerű a tények logikája, mely ellen emberi ész s akarat, ha oly felsőbb rendű is az, minő Józsefé vala, örökké sikeretlenül fog küzdeni. Tekintve azt, mily magas fogalmakat ápola ő lelkében s valla is nyíltan fejedelmi kötelességeiről fajkülönbség nélkül minden népei iránt; tekintve igazságszeretetét s méltányosságát, melynek kicsiny és nagy dolgokban egyaránt annyi tanúságait adta: egy perczig sem lehet kételkednünk, hogy ő Magyarország javát s felvirágzását, — mi nélkül monarchiája jólétét, erejét, hatalmát különben sem képzelheti vala azon fokon állónak, melyen ő azt látni óhajtá, őszintén kívánja vala eszközteni. De mihelyt valamennyi országai s tartományai egy egységes birodalommá összeolvasztásának ama szerencsétlen ábrándeszméje lelkét annyira megszállotta, hogy csak abban látva népeinek általa oly hön óhajtott, oly országatyai kedélylyel munkált üdvét, azt tényleg életbe is

1786.

léptetni megkísérlé: szükségkép azonnal, legjobb akarata ellenére, az anyagi érdekek tekintetében is igazságtalannak s méltánytalannak kellett lennie a monarchia egyik fele iránt. Mert nemesak faji, politikai s erkölcsi, hanem anyagi tekintetben is oly annyira különszerűek e monarchia két felének viszonyai, érdekei és szükségei, hogy azt egy mintába önteni, egységes birodalomná átalakítani egyáltalában lehetetlen, egyik félnek teljes elsorvasztása nélkül.

És ha, az érmet túllapjára fordítva, elgondoljuk, mivé válhatott volna Magyarország egy oly szent szándékú, népei boldogítását oly annyira szomjazó, oly munkás, fáradhatatlan, erélyes fejedelem kormánya alatt, minő az egyedül népeiért élő II József vala, ha ő ezen ország alaptörvényeit, önállóságát, alkotmányát, mint kell vala, tiszteletben tartva, nem ábrándosan képzelt, hanem igazi érdekeit oly szempontból fogja fel s munkálja, mint azt egy jóakarátú nemzeti kormány tette volna: nem keil-e kétszeresen elszorodnunk és sajnálnunk, hogy ezen egységes birodalom esábitó ábrándképei által oly tömkelegbe engedé vezetetni különben élénk, sokban helyes tapintatú szellemét, melyből a szabadulásra szívének jósága, szándokainak tisztasága, népei boldogítását áhítózó sovárgásai sem nyujthattak neki ariadnei fonalat! Pedig ő mennyire hivatva volt különben a maga lángszellemével, kora eszméinek színvonalára emelkedett értelmével és szent akaratával a közjólétet, a népek boldogságát előmozdítani, őket a haladás pályáján előbbre lökni; mennyire jogosúlva vezetni, irányozni a közvéleményt, sőt uralkodni is a felett a mérséklet korlátai között! Igen, ő hivatva volt uralkodni a tudatlanságában s elfogultságában önző nemesség szűkkeblű szelleme fölött, s annak ellenére is megkezdeni a nemzetnek oly igen szükséges átalakítását. A nagy szélesség mellett, mivel nálunk a királyi hatalom bír vala, ezt ő, daczára az aristokratia zúgolódásának, könnyen végre is hajthatta volna, ha kényuralmi hajlamait mérsékelve, a nemzeti jogokat, alkotmányt s önállóságot tiszteletben

tartja, s mit a rendek országhatalmából elvett, a helyett, hogy vele a korona hatalmát korlátlaná tegye, a nemzet többi osztályai közt arányosan osztja vala fel. A magyar nemesség eleinte valóban is azt látszék hinni, hogy ő az egész nemzet tulajdonává szándékozik tenni azon alkotmányos jogokat, melyek elébb kizárólag a rendek birtokában léteztek; s míg ezt hívé, ha zúgolódott, tiltakozott is, nem mer vala tényleg lázongani, és csak akkor kezde gondolkodni a fölkelésről, midőn meggyőződött, hogy nemzetiségét, önállóságát a birodalmi egységben, alkotmányát a fejedelmi kényuralomban akarja felolvasztani.

1786.

X.

A bécsi udvar s a fényes porta közt 1782-ben élénk diplomatiái viták folytak a határok miatt. József ezek kikerekítése végett Bosnyaország egy részének átengedését követeli vala a portától: ez tagadólag válaszolt, s a háború valószínű kitöréséről mind több hír kezd vala szállongni a közönségben. E hírek azonban Józsefnek 1783-ban végrehajtott utazása alatt megváltoztak. Zimonyban létekor a császár némi tudósításokat vett konstantinápolyi követétől, melyek okul szolgáltak arra, hogy a boszniai határok tárgyában folytatott alkudozásokkal felhagyjon s annál sürgetőbben követelje a kereskedelem s hajózás szabadságát a Dunán s Feketetengeren, — miből birodalmára nézve sokkal több hasznot remél vala, mint Bosznia egy részecskéjének különben is talán csak költséges háborúval megszerezhető birtokából. ¹⁾

1787.

Viszonyok a törökkel.

A magyar s osztrák kereskedőknek közlekedése az Al-dunán és a Feketetengeren, szintúgy mint Törökország szárazföldi tartományaiban elég kedvezőleg volt ugyan már szabályozva a passzaroviczi és belgrádi békekötések által; de

¹⁾ József levele Kaunitz hghez. Geisslernél: XI. 56.

1787.

a török barbárság mindamellett is számtalan akadályokat gördített a vállalkozók elébe. Egyebek közt a magyar s osztrák hajók Bodonon túl nem mehettek, hanem rakmányaikat ott török hajókra kell vala áttenniök a tengerre szállítás végett. A kellemetlenségek és károk, melyeket kereskedőink árúik átrakásánál szenvedtek, az átrakodás költségei, az önkényleg szabott túlságos vitelbér, a vámisztek zsarlásai, a szándékos késleltetés s egyéb ilyféle zaklatások, mik csak nagy ajándékok által valának mellőzhetők, annyira megnehezíték a kereskedést az Aldunán, hogy ha valaki ez uton a különben nyereséggel kínálkozó áruszállítást egyszer megkísérelte, azt ismételnie bizonyosan nem támadt többé kedve. Ehhez járult, hogy a török tartományok majdnem mindenikében léteztek egyedárusok, kik a bevitt árúkat a többet ígérőnek eladni kiváltságaiknál fogva nem engedték. József tehát, kinek a dunai s feketetengeri kereskedelem virágzatra emelése kedvencz eszméi közé tartozék, a török földön való kereskedés ezen akadályainak elhárítása végett lemondott igényeiről Bosznia követelt részére, s a kereskedelem szabadsága iránt kezdte alkudozni a portával. A czélzat sikerült: 1784-ki február 24-kén Szined cím alatt oly szerződés jött létre a két kormány között, mely szerint a hajózásnak és szárazföldi közlekedésnek nemesak minden eddigi akadályai elhárítandók volnának; hanem a magyar s osztrák kereskedőknek mind azon kedvezések is biztosítottak a török birodalomban, melyeket ott az orosz alattvalók s más legtöbb előnyökkel bíró nemzetek éldeleuek vala. Nemsokára kitűnt mindazáltal, hogy e szerződés sem biztosítja eléggé kereskedőinket a török földön. Gollner Bálint, ki 1785-ben két hajóval tón az Aldunán s Feketetengeren kísérletet, egyik hajóját már az Aldunán elvesztette. A szerencsétlenségnek leginkább a török vadságban s fonák állampolitikában találták az okát; mert az eset megvizsgálására kiküldött királyi biztosság nyomozásaiból kisült, hogy a török kalauz egyenesen a suppaneki török igazgató parancsára súlyeszté el a hajót. Mi-

ként elgondolható, József nem nézte közönyösen az esetet, hanem követő által erélyesen sürgeti vala a portánál mind Gollner kárpótoltatását, mind a kereskedelmi szerződés valamennyi pontjának szigorú teljesítését. A tárgyalások azonban mindjárt eleinte igen feszes hangulatban kezdenek vala folyani a porta részéről. A török ugyanis, ki a krimi félsziget elfoglalása miatt — melynek a rusztsuk-kajnárdsi békepon- tok szerint a tatár khán alatt függetlennek kell vala maradni, melyet azonban II Katalin czárnő, egy nyilatkoz- ványa által, Kubánnal együtt egyszerűen orosz tartomány- nak kiálta ki, — az oroszszal több év óta ellenséges viszonyokba vala bonyolódva, nem titkolható el neheztelését Józsefre, ki barátságát a szentpétervári udvarral gondosan ápolá. A feszültség ezen okokból József és a porta közt is folyton növekedék, s végre is azt eredményezte, hogy midőn a háború a török s orosz között kitört, a császár emennek pártjára kelt.

II Katalin megérkezettnek véle már az időt, melyben elődeinek a mind nagyobb gyöngeségbe sülyedt Törökország elfoglalása iránt szőtt terveit foganatba vehetni. Nemcsak figyelembe nem vette ennél fogva a porta sürgetéseit, melyek által Krim függetlenségét helyreállítani kíváná; hanem, Törökországnak görög s más keresztény alattvalói- val is titkos összeköttetésekbe lépven, s ezeket felkelésre ösztönözvén, a háború okait mindinkább szaporítá. A czárné 1787-ben Krimbe utazott, s a török ügyek feletti tanácsko- zás végett ott Józseffel is óhajt vala találkozni. A császár el- fogadta a meghívást, s april 11-kén (1787) gróf Falkenstein neve alatt indult meg, Kinszky tábornok kíséretében, a hosz- szú utra. Május 23-kán ment be a czárnéval Chersonba, hol egy diadalív eme felírata: „Erre visz az út Konstantiná- polyba“ — nyilván hirdeté az orosz politika czélzatait. Idő- zése azonban a czárné udvarában rövidebb vala, mint eleve tervezte volt: a Belgium fellázadtáról vett sürgönyök visz- szatértét szorgalmazák; melyekre hajólt is aztán jun. máso-

József talál-
kozása a czár-
néval
Krimben.

1787.

dik felében, bámulatos sebességgel, hetven s néhány óra alatt tévén meg a roppant utat.

Ha József a németalföldi lázadást előre látta volna, hihetőleg elkerüli vala a török háborút; de a hír e tekintetben későn érkezett: a szövetség mely szerint arra kötelezte magát, hogy a törököt ő is egész erejével megtámadandja, már meg volt kötve. József tehát, e körülmények közt Holland, Angol és Poroszország ellenszövetségétől is tarthatván, legalább halasztani kívánta a háború kitörését s a czárné hevét minden módon ügyekvék mérsékelni. De a török, kit az angol, porosz és svéd követek is izgatának, az orosz követet, ki a Krim kiadása iránt elébe adott okmányt aláírni nem akarta, a héttoronyba záratván, a czárnénak maga üzente meg a háborút. József, bár örömet látta volna is a háború elhalasztását; de azt egészen mellőzni egyáltalában nem kíváná, jó alkalomnak tekintvén azt, visszavenni a töröktől a hajdan Magyarország felsősége alatt volt tartományokat; mert a háború ezen eredményéről egy perczig sem kételkedett. Meglepő látni, hogy József, ki a magyar nemzet történelmi jogait semmibe véve, azokat kényekedve szerint dönté halomra, e nemzet koronájának történelmi jogaira még is oly sokat tart vala. „Már kardot rántottam, — így ír á ő a porosz királynak, ki a viszályok kiegyenlítésére közbenjárását ajánlotta fel, — s elébb nem is teszem azt vissza hüvelyébe, míg az birtokomban nem lesz megint, mi eleimtől elvétellett. Felséged fejedelem, s mint ilyen ismeri a királyok jogait. S valljon mi más az ozmánok elleni vállalat, mint viszkonkereset azon tartományokra, melyek koronámtól elragadtattak? A törököknek, s tán nem is egyedül nekik, az az elvök, hogy mit a balszerencsében elvesztettek, az első kedvező alkalommal visszavegyék; más szóval: folyni hagyja az ember a végzetet s alája veti magát a gondviselés rendeleteinek. . . : Eleim kénytelenek voltak az utrechti békében Spanyolországot, a bécsiben Nápolyt és Siciliát, néhány évvel utóbb Belgrádot, Sléziát, Pármát stb. átengedni. S tett-é ezekért

más szerzeményt Ausztria e század folytában? Igen, Lengyelország egy részét, — de Poroszország itt is jobb osztályrészét nyert vala, mint én. Remélem, Felsőged nagyon világosnak látandja elhatározásom okát, melynél fogva a portával háborúskodom, s nem fogja félreismerni igényeim igazságát“¹⁾).

A háborút Józsefegész erejével szándékozáván folytatni, Lasey tábornagy fővezérlete alatt mintegy 180 ezernyi sereget s ebben 42 ezer magyart indíta a török határokra. Lasey az orosz hadak megérkeztéig csak védő háborút tervezett, s a törökök betöréseit megakadályozandó, Bukovina határaitól az Adriáig, majdnem kétszáz mértföldnyi hosszú vonalon osztá szét seregét a helyett hogy, mint a különben mindenben oly gyorsan működni szokott császártól várható vala, tétova nélkül támadta volna meg a még fel nem készült török tartományait. A főtábor Futaknál foglalt állomást. Az ellenséges működés azonban tényleg ez évben nem kezdetett meg, s a háborút is csak az 1788-ki februárban üzentte meg József forma szerint a portának. Ez arra egy emlékirattal válaszolt, melyben fejtegeté a császárnak, mennyire tartózkodott, több európai hatalmak minden izgatásai daczára, felhasználni a maga részéről azon alkalmakat, melyeket neki az elmúlt időkben az osztrák udvar gyöngesége s elfogultsága nyújtott vala annak megtámadására.

A császári had még mindig az említett hosszú vonalon elhelyezve, 1788 tavaszán összesen kétszázezer emberből s két ezer nagy lőszerből álla. József, miután az őrvonalt hosszában megszemlélte, márcz. 14-kén maga is a futaki főtáborba szállott. Derékhadunknak Futak és Zimony közti táborozása azon véleményt támaszt vala a törökben, hogy a császár Belgrádot szándékozik megtámadni. Ő azonban rögtön Sabáczra fordítá seregét s azt hat nap múlva (ápril 24) meg

1787.

1788.

A háború kezdete

¹⁾ József levelei gyűjteményében és Hübner: Lebensgesch. Jos. II. 466. kövv.

1788.

is vette. Most már ideje volt volna, mindenfelől komolyabban megkezdeni a támadást; de Lasey, ki husz évi működése alatt egy minden tekintetben jeles hadat teremtett elő, csak szervező vala, s most nem tudá felhasználni a rendelkezése alatt lévő roppant erőt.

A főhadiszállás ismét Futakra tétetett vissza; hova aztán nemsokára híre érkezett, hogy horvátországi hadtestünk Dubiczától visszaveretett. Lasey fővezér szinte megátalkodott vala azon véleményében, hogy a támadó munkálatok mind addig elhalasztandók, míg az oroszok is előre nem nyomulnak Moldva határain. De erre hiába várakozának a mieink, mert miután III Gusztáv svéd király az oroszokat hirtelen megtámadta, ezek hadainak nagy része Moldva széleiről a svédek ellen rendeltetett vissza; és így a kétszáz ezrenyi gyönyörű sereg az egész nyáron át tétlen vesztegtele. A rendkívül meleg időben ragályos nyaválák kezdének dúlni táborunkban; s az elébb harczvágytól lelkesült vitézek közé, midőn a kórházakban ezeket látának elhullni soraikból, lehangoltság lopódzék be.

A nagyvezér Bodon és Gladova közt egy ideig szinte munkátlanul kémleli vala a császári had mozgalmait; de midőn azt folyton vesztegleni látá, augusztus első tizedében a Dunát Orsova alatt áthidalván, a bánságba tört, s az ott táborozó Papilla tábornokot visszanyomta, tizenkét ágyúját elvette. József, erről értesülvén, negyvenezer emberrel sieté bánsági hadainak segélyére; de szeptemb. 20-ka sötét, zivataros éjjelén a császári hadak, Lugos és Karánsebes között megfoghatatlan tévedésből egymást támadták meg, s József, midőn a futamlókat megállítani s rendezni törekedék, az iszonyú zavarban maga is, majdnem életveszélyben, ragadtaték tova az egész török sereget hátukon vélt csapatokkal. A tévedés csak hajnal hasadtával derült fel; de harmincz ágyú az eseményen bámuló törökök kezébe jutott. Hadaink ezután Karánsebes mellett szállának táborba, szemközt a törökökkel; de támadni egyik fél sem akart, s a törö-

kök pár hét mulva ütközet nélkül vonultak vissza a Dunán.

Több ügyességet tanúsíta Horvátországban a derék Loudon, kit József ott Lichtenstein megbetegedte után állíta a sereg élére. Az eddig némi fondorlatok következtében mellőzött hírneves tábornok megjelenése rögtön kedvező fordulatot hozott a hadviselésbe. Seregét ismét Dubicza alá vezetvén, miután a vár segedelmére jött török hadtestet visszaverte, pár nap mulva a várat is feladásra kényszeríté. Hasonló szerenese kíséré őt Novi alá, melyet, a vár segélyére jött török had szétugrasztása után, rohammal ejte hatalmába. Moldvában ez alatt Koburg herceg s az orosz Szuvarow Choczim várát vette meg. A seregekben, midőn október végével téli szállásokra osztattak fel, a ragályos nyavalák következtében mintegy 45 ezernyi hiány mutatkozék. József, ki az egész táborozás alatt éjjenkint országos dolgaival foglalkodék, nappal a seregben osztá parancsait, s vele túrt minden fáradalmat és nélkülözést, szintén betegen érkezett vissza december elején szék-városába.

Mialatt a határszéleken ily lankadtan foly vala a háború, az ország belseje minden eddigieknél hevesebb mozgalmak színhelyévé lön. Midőn a háború 1787 nyarán már határozattá vált vala, József, újonczok állítása végett a vármegyékben közgyűléseket hirdettetett, s egyszersmind, nehogy a sör- és pálinka-főzés a különben is szűktermésű évben a gabona-készletet fogyaszsa, ez iparágakban egyidőre szünetet parancsolt. Említők, miként a nemesség felszines lecsöndesültének nagy részben az volt oka, hogy közgyűlések már két év óta nem tartatván, hiányzik vala az alkalom, melyben a nemességnek az újítások miatt ingerült kedélye nyilatkozhatott volna: annál hevesebben tört ki a keblek mélyébe fojtott indulat most, midőn a rendek valahára ismét összegyűltek. A vármegyék nagyobb része oly értelemben válaszolt a királynak, hogy miután törvényeik, alkot-

A hadi szükségletok megszerzése végett artott gyűléseket.

1788.

mányuk szerint a honvédelemre szükséges segedelem tárgyalásába a megyék külön-külön nem bocsátkozhatnak, hirdessen ő felsége országgyűlést, hol az ügy köztanácskozásban hányassék meg; s közakarattal mondassék ki a határozat. De József ebben is mellőzé a nemzet jogos, törvényes kívánatát, s a kir. biztosoknak hagyta meg az újoncszedést: mit azok, bár nem minden nehézség és zavar nélkül, végre is hajtottak.

Újoncz szedési
és gabna szállítási parancs.

A hiány, mely 1788 folytában a magyar ezredekben támadt, s a császári magtárak mindinkább üreülése újabb segélyezést igényel vala az ország részéről. József már május 8-kán kelt rendeletében parancsolá, hogy minden magyar ezredhez 400 újoncz szedessék; a hadak élelmezésére pedig minden országlakos, a papokat s nemeseket sem véve ki, jószágai arányában bizonyos mennyiségű gabonát a folyó piaci árak feleért szállítson a magtárakba, hol a díj féle azonnal kész pénzzel fog megfizettetni, másik fele azonban, negyedfél százaléknyi kamattal, kölcsönkép marad az államnál, s csak a béke helyreállítása után részletekben térítettik meg. Meghagyta egyszersmind a kir. biztosoknak, hogy vármegyéikben a rendelet kihirdetése végett közgyűléseket tartsanak, s a szállítandó gabona mennyiségét legfőlebb auguszt. 15-kéig pontosan följelentsék.

A megyék
országgyűlést
sürgenek.

E közgyűlések június és a következő hónap alatt folytak le. Az együttlét, érzelmeik kölcsönös közlése s azon körülmény, hogy a fejedelem, ki mult évi törvényes fölterjesztéseiket figyelemre sem méltatta, ismét rájuk szorul, a rendeket bátrakká hangolá. De, ingerültségök daczára, a tisztelet s hódolat nyilvánítását sem tagadhatták meg a fejedelemtől, ki táborozásával újabb bizonyítványát adá annak, mennyire kész meghozni minden személyes áldozatot népei javáért. És a feliratok, melyek a gyűlések eredményei lőnek, sajtáságos vegyületben tüntetik előnkbe egy részről e mély tiszteletet a nagy fejedelem iránt s a fájdalmat, hogy épen tőle, kinek egyébiránt oly örömet ismerik el magas

tulajdonait, épen tőle kell a nemzeti jogoknak szenvedni anynyi sérelmet; más részről az e sérelmek által felmagasztalt nemzeti érzetből kifolyó erőt, melynél fogva szilárd elhatározottsággal követelik megsértett jogaik, törvényeik, alkotmányuk helyreállítását: ha ez megtörténik, mindenre készek nagy fejedelmökért; ha megtagadtatik, ők is kénytelenek megtagadni az engedelmességet. „Szomorú dolog, — mond egyebek közt Szabolcsmegye — hogy ily nagy fejedelemnek, ki mellőzve, megvetve minden életkényelmet, felséges személyét is veszélyezteti a haza védelmében, ki, érezve, hogy alattvalói millióinak boldogítására született, a haza javának gyarapítása végett még a szükséges nyugalom óráit is feláldozza, — szomorú dolog, hogy ily fejedelemnek, népei boldogítására irányzott szándokai a közjó néhány gonosz ellenitől közromlásra fordíttatnak.“ Kéri őt, törölje el eddigi újításait, annyi panasz méltó okait, s hirdessen országgyűlést, melyben velők közreműködve, közös értelemmel pótolja az alkotmány s törvényes igazgatás hiányait, javítsa gyarlóságait. Ha kérelmek meghallgattatik, a páratlan hűségű nemzet, melyet nem szolgál félelem, hanem szeretet szokott indítani, minden áldozatra kész királyáért; nemcsak a kívánt gabonát s újonczokat örömmel megadja, hanem fiai vérének és életét is felajánlja. Kérelmeik sikerét remélve, kijelentik aztán, hogy ők maguk, tiltva a törvények által, nem ereszkenek ugyan a katonaillesítés tárgyalásába; de nem ellenzik, hogy, ha a seregpótlást az országgyűlésig halasztani nem lehetne, ő felsége ezen egy esetben, minden jogképezés nélkül a jövőre, tisztviselői által a szükséges újonczokat kiállíttassa. Mi a gabona szállítását illeti: ámbár leendő készleteik mennyiségét aratás előtt biztosan nem tudhatják, készek mindazáltal a hazai szükség fedezése után fennmaradandó mennyiséget hozzávetőleg felszámítani. Kéri azonban ő felségét, hogy miután a múlt évi silány termés a népet nagy szegénységbe ejtette, az árakat a piaci folyam szerint s ne csak felében, hanem egészen fizettesse ki.

1788.

A kényszerű
gabnaszállítás
az ingerültséget
neveli.

Így Bihar, Szabolcs és több más megyék. De mivel e feliratok is válasz, s a bennök kifejezett kívánatok meghallgatás nélkül hagyattak, a gabnaszállításnál nagy nehézségek fejlenek ki. Sulyosbítá a bajt maguknak a tisztviselőknek elégtelensége is a miatt, hogy díjaikból, nagyságuk arányában hattól tizenöt százaléig emelkedő hadi segély vonaték le. A birtokosak egy része egyenesen ellene szegült a királyi parancsnak, s gabonáját a kiszabott féláron szállítani egyáltalában nem akará, József ekkor erőszakhoz nyúlt: a makaes birtokosak magtárait feltöreté, s a gyüléseken rájuk kivetett mennyiséget a kir. magtárakba szállíttatá. Az ingerültség e miatt annál nagyobbá, a panaszok annál hangosabbakká lőnek, minthogy a szállítandó gabona mennyisége előleg csak hozzávetőleg lévén felosztva, sokan a rájuk kivetett mennyiséget, a remélnél silányabb termés következtében, a legjobb akarattal sem állíthaták ki saját családjaik rövidsége nélkül. Ehhez járultak a roppant károk, melyeket a nép a gabonaszedők csalásai, az igen roszul díjazott fuvarozás, s az a körüli rendeletek hiányossága vagy gyakori változása miatt szenvedett. Gyakran történik vala, hogy az ezernyi fuvarozók, az elébb vett parancsok ellenére, út közben más felé irányoztattak; minek következtében útjuk néha több nappal is meghosszabbúlván, a pénzzel s élelmi szerekkel el nem látott szegény parasztek marhája éhen vezett. Ugyanaz volt következése a magtári tiszttek hanyagságának vagy kényelemvágyának, melynélfogva az ezernyi szekereket lerakodásukban napokig várakoztaták. A marhától ekként megfosztott parasztek nemcsak hogy kárpoztást nem nyert, hanem, a sor rákerülvén, ismét fuvarra hajtattott, s ha maga nem tehette, pénzen kelle sokszorta nagyobb díjon mint a mennyit a kincstárból maga kapott, helyettest fogadnia ¹⁾. Mily sűrűk s alaposk valának az ilyféle zaklatások miatti panaszok, tanúsítják az 1787-ben meghalt gr.

¹⁾ V. ö. Collect. Repraesent. et Protokoll I 263.

Niczky Kristóf helyébe lépett Zichy Károly országbíró levelei a kancellárhoz. „Általában — úgymond ezek egyikében — ha azon rendetlenségeket és zaklatásokat, melyeknek a parasztok a raktáraknál kitéve vannak, fölterjeszteni akaróm, meg vagyok győződve, nem nézné azokat közönyösen ő felsége. . . Elhallgatom a számtalan levonásokat és családokat, — melyeknek már próbái is vannak . . . ; még inkább szívemen fekszik a fuvarozó jobbágyok feltartóztatása. Például Váczon az eléggé nem értesített, s e miatt a szállítványt átvenni vonakodó tiszt néhány száz szekeret több napig feltartóztatott; Temesvárt az átvétel elhalasztása miatt ezernél több szekér hosszan vesztegelt; Futakon mintegy 150 szekér öt napig tartóztaték a tisztek által, mi az embereket s marhákat éhenhalás veszélyének tette ki“ stb. ¹⁾ Ehhez járula, hogy a szállított gabona árának másik felét is kész pénz helyett, mint ígértetett, gyakran szintén csak kötelevényben kapták ki, s volt nem egy eset, hogy az ekként esalatkozott szállító marháját is elpredálni kénytelenítette. ²⁾

Az év folyamára a kényszer-gabonából 750,000 mérő kiállításra volt meghagyva a helytartótanács elnökének. Zichy Károly február elejéig, miként a kancellárnak feljelentette, hétszázezer mérőt már összegyűjtött. A hiányzó ötvenezeret is remélé ugyan beszerezhetni, de a rosz termés miatt már csak nagy bajjal. Február elején azonban újabb rendelet vőn a seregélelmezési bizottságtól, hogy még 250 mérő szükségeltetik. Zichy tehát egyenesen a fejedelemhez tőn egy felterjesztést, melyben előadá, hogy ezt már maga is lehetetlennek tartja összegyűjteni. Midőn pedig József őt e miatt a kancellár által kegyelemvesztéssel fenyegette, febr. 18-kán újabban is egy erélyes felterjesztést intézett József-

¹⁾ Kelt 1788-ki jan. 26-kán.

²⁾ U. a. 1788 febr. 7-ről. Mind a kettő a Jancsó-féle gyűjtem. V. k. Collect. Repraes. et Prot. I. 260.

1788.

hez, melyben bár igéri, hogy minden emberileg lehetőleg kész megtenni a császár akaratának teljesítésére, e mellett azonban magát is erősen védi s élénk színekben ábrázolja a sanyará állapotot, melybe a mult évi rosz termés és a népre rótt hadi terhek sülyesztették az országot. ¹⁾

Ennyi zaklatás, urak s jobbágyok ennyi károsodása a nép türelmét sok helyütt kimerítette és zavargást okozott. József ezeknek lecsilapítása végett némely megyékben, hol az ingerültség leghangosabban tört vala ki, még az év folytában gyűléseket tartatott és szelídebb hangon inté a rendeket kívánatai teljesítésére. De ezek e gyűlések megtartásának engedelmét olybá vevén, mintha a király csak panaszaik kiöntésére akart volna alkalmat szolgáltatni, felirataikban ismét csak az alkotmányon s törvényeken ejtett sérelmek orvoslátát, s e végett az országgyűlés megnél elébbi kihirdetését sürgeték, de a multkorinál nem több sikerrel. ²⁾

1789.

Az 1789-dik évben nagyobb munkásságot szándékozik vala kifejtteni József; terveiről az év elején ekként írta Károly nassau hercegnek: „Tavaszzal seregeim feladata leszén Bendert megvenni, s a Duna balpartján annak torkolataig nyomulni; a jobb parton Nándorfehérvárt foglalom el és Szerviaába terjeszkedem. Nissza, Bodon s a Száva folytában Brebir, Bányaluka és Kosztainicza elfoglalása oly feladatok, melyek augusztusig be fognak végeztetni. Ha a nagyvezér a Dunánál élémbe, vagy az oroszok elébe jövend, kénytelen lesz megütközni, s megveretvén Szilisztria ágyú alá vonulni. Októberben congressust tartok; mely után az ozmán a gyauroktól békét kérend. Ennek megkötésében követeimnek a karloviczi és passzaroviczi kötmények fognak irányt adni. Choczim várát Moldva egy részével is magamnak tartom. Oroszország Krim birtokában marad; Oczakow-

¹⁾ A kancell. levéltárából.

²⁾ Teleki József gr. beszéde Nógrád megye rendeihez, 1788-ban.

nak le kell rontatnia. — A svéd Károly Kurland hercegevé, a florenzi nagy herceg római királylányá leend. Ekkor egyetemes béke álland be Európában; — addig Franeziaországban is eligazodnak az ügyek: és — — a többi urak igen sokat gondoskodnak önmagukról s igen keveset Ausztriáról.“

Abból, mit József a háború folyamára nézve megjósla, majdnem minden pont megvalósult ugyan; de magát a háború szükségét és célját illetőleg, az övétől nagyon eltérő vala alattvalói véleménye. Ez időben egy röpirat tétetett közzé, mely nagy számú olvasói részéről mondhatni általános helyesléssel találkozott, s ennél fogva a közvélemény hű viszhangjának tekinthető. Az irat határozottan pálczát tör a háború céljait, szükségessége fölött. „A népek — mond egyebek közt — melyek boldogul élnek vala hazájok kebelében, békés hajlékaikból kiragadtatnak, s a határszélekre vezetettek, hogy öljenek vagy megölessenek. . . . S miért ez? Hogy a korlátlan egyedurak ábrándjaikat létesíthessék . . . . A haszon, melyet e hadjáratból várhatunk, abból áll, hogy egy darab földdel több lesz uralkodó házuk alatt. És a kár? Egy millió ember, ezer tonna arány, kizsarlott tartományok, a munkára s nemtenyésztésre legalkalmasb férfiak levágatása, négy-öt elpusztult ország, hogy egy országgal többet birjunk! Szép nyereség! Ellenségünkkel teszszük a törököt egy szövetséges fejedelemeő miatt, . . . kinek rettentő hatalma nemsokára magunknak is fejére nő. Ha szerencsések leszünk, az egész világot ellenségünkkel teszszük. Poroszország résen áll, míg mi játszunk, s kockavetése aligha nem lesz szerencsés. Mindig elébbre halad; a német tenger kereskedelmét mindinkább elfoglalja, s Ausztriának oly súlyt vet ellenébe, melyet ez csak egész hatalmának megfeszítésével képes fentartani. . . . És ha Oroszországban egy, könnyen megtörténhető trónváltozás áll be, ki fog akkor bennünket segíteni? Káros békét kell majd kötnünk, vagy egyedül vívunk a rettentő ozmannal. József még a gonosztévőket sem öleti meg: miként engedheti tehát lemészároltatni ártatlan

1789.

alattvalóit, hogy zsirjokból egy méceset tápláljon, melynek neve: hiú dicsvágy?“(stb.¹⁾)

József olvasta e nagy zajt ütött röpiratot, s megemlékezvén a tábori nyavalyák miatt elhullott ezrekről, a fölemésztett roppant pénz- s eleség-mennyiségről, mik miatt annyira felingerli vala maga ellen alattvalóit, felsóhajta olvastában, mert a rajzot valónak kellett találnia. A betegség, melyet a táborból magában hozott, s melyből soha többé nem üdült fel egészen, kedélyét is ingerlékenyebbé s fogékonnyabbá tévé mások szenvedéseinek méltánylására. Fájt érzékeny szívének, hogy népeiben ő, ki csak értök akar vala élni, ily érzelmeket, ily vélemernt ébresztett e háborúval; melynek fő czéljául ő népei anyagi érdekeinek, kereskedelmének gyarapítását tűzte volt ki. S a közvélemény e szava, a táborban látott sokféle nyomor emlékezetével párosúlva, oly elhatározásra bírta őt, hogy, mint a nassau herceghez írt, fentebbi leveléből kitűnik, mihelyt a nyerendő haszon az áldozatokkal némi egyensulyba jő, sietend a közbékét helyreállítani.

Lascy, betegsége miatt s tán a seregvezérletre képte-

) Hihetőleg ezen iratra vonatkozik Pálffy kancellárnak még a mult évi jun. 26-kán kelt felterjesztése, melyben jelenti, hogy az e czim alatt: „Patriotische Vorstellung an den Monarchen“ megjelent röpirat a mint a Zichy Károly országbíró által intézett nyomozás tanúsítja, Lipcsében gr. Forgách Miklós által nyomtatott. Tanácsolja a kancellár, hogy példányai, melyek jobbára hihetőleg még a szerzőnél lesznek, elkoboztassanak, maga Forgách pedig Ürményi biztos által a király nevében szigorúan megdorgáltassék

József e felterjesztés hátára a következő resolútiót írta:

„Dieser Schrift ist vollkommen freier Lauf zu lassen, so wie es mit jenen geschehen ist, die mich allein betroffen haben und weit ärger waren. Graf Zichy hat übrigens ganz recht gethan, die Sache zu erheben; jedoch ist dem Graf Forgách kein Verweis darüber zu geben, da man einen Mohren mit dem Waschen nicht weiss macht; und wenn er es zu toll macht, ich ihm sein Plätzchen schon anweisen werde. Joseph. m. p.“ A kancell. levéltárából.

lensége érzetében, a fővezérségről lemondván, 1789-ben a hős, de már 78 éves Hadik Endrére bízott. Horvát- s Tótországban Loudon, Moldvában Koburg tarták meg a vezényletet. A munkálati terv ez évben helyesebb, s a szerencse is kedvezőbb lett mint a múlt évben. Nagy súlyt vetett a mérlegbe, hogy jelenleg Szuvarow orosz tábornok is jelentékenyebb erővel rendelkezék. A hadjáratot Loudon nyitá meg Brebir megvételevel. Hasonlóan kedvezett a szerencse Koburnak, ki Szuvarowval egyesülve, az oláh vajda fölött juniusban Foksánynál tökéletes győzedelmet vívott ki, mely után a tartományba mind belebb nyomúlt. Nemsokára Hadik a bánságban magukat ismét megfészkelni szándékozó ozmánokat is kiverette Vécsey tábornok által; maga pedig Nándorfehérvár megszállására tön készülleteket. De agg kora augusztuson túl nem bírta tovább a fáradságokat s a fővezérlét valahára a legjelesebbre, Loudonra szálla.

E hősnek gyors munkálatai még fényesebb sikert biztosítanak a császári fegyvereknek. Több szerencsés csatározat után szeptemberben végre Nándorfehérvárat is megszállá, ugyanazon sánczokban foglalván állomást, melyekből hajdan szavójai Eugen oly fényes diadalt vívott ki. E közben Koburg és Szuvarow a nagyvezért, ki Havasalföldön, Martinestye mellett 90 ezernyi sereggel táborozik vala, sept. 22-kén ütközetre kényszeríték. A harez tíz óra hosszant víváték, míg végre a kétszerte számosabb ellenség, mintegy öt-hat ezer emberét vesztvén, futásnak eredt, mely alatt az öt hevesen üző keresztények fegyvere, s a folyam hullámai még sokkal több emberét emészték fel, mint maga az ütközet. Az egész tábor, száz zászló s nyolezvan ágyú lön a győzedelmesek martaléka. Splényi, Karacsay, Horváth, Mészáros, Képiró, Blaskovics, Szentiványi, Eötvös, Bezeredy s más magyar tiszték, mint elébb az oláh vajdán nyert diadalban, úgy itt is újabb dicsőséget szerzének a magyar névnek. A győzelem híre Nándorfehérvár ostromára is döntőleg hatott: az elesüggedt törökök szept. 30-kán a kül-

1789.

városet, kilencez nap múlva pedig, melyek folytában a falak egy része rommá lövetett, magát a várat is feladták, avval együtt 456 ágyút, 65 hajót s 6000 mázsa lőport hagyván a császáriaknak martalékul. Loudon ezután még Vég-Szendröt és Szervianak a Gimokig nyúló részét is hatalmába ejté. Havasalföldön Hohenlohe tábornok még egy győzedelmet nyert októb. 8-kán Kara Musztafa seregén; minek következtében Koburg az Olt folyamon átkelvén, Bukarestet is megvette. Más részről az oroszok Neszter-Fehérvárt (Aki-mant), Galaczt és Bendert foglalták el.

XI.

De ezen győzedelmek már sem a magyarok elkeseredett kedélyét nem valának képesek megnyugtanni, sem Józsefnek nem adhatták vissza egészségét és kedélyvidámságát. Ő már ápril 4-kén oly nagy mértékben kezdett vért hányni, hogy magát a haldoklók szentségeivel is elláttatta. Utóbb időnként némileg enyhülni látszék ugyan nyavalyája, melyet a mult évi táborozásból hozott magával, de nem szünt meg az rágódni életerején, kivált miután testi bajait folyton növekedő s kedélyét mindinkább dúló erkölcsi szenvedések is öregbítik vala. Látni kezdé, hogy a nagy reformmü, melynek életét áldozá, az évek folytával nemcsak meg nem gyökerezik, hanem mind nagyobb ingerültséget, viszszaahatást szül a népek között; — hogy magok a tisztviselők is, kiket munkatársakul, segédekül választott, hűtlenül hagyják el őt s esküdnek össze reformjai ellen; — hogy Belgiumban a lázadás mind hevesebb lángra gyúl, Tyrolban az izgatottság már-már kitöréssel fenyeget, s Magyarországon is mind veszélyesebbé válik a közhangulat.

Zichy Károly országbiró egyebek közt már a mult év tavaszán jelenté Józsefnek, hogy a vett hírek szerint a nemesség mindenfelé oly ingerült, hogy szinte felkelésről kezd

gondolkodni s e szándokát már a porosz királynak is felfedezte s attól támogatást kért. A feladó, kit Agranynak nevez, jelenti továbbá azt is, hogy Aradon és Temesvárt már annak is nyomát fedezte fel, hogy némely magyar ezredek is be vannak az ügybe avatva. Ő, az országbiró, e híreket vévén, a pesti rendőrigazgatót a tiszántúli vidékre küldte légyen ki, de ez a jelzett rossz hangulatnak sehol sem jött nyomába.

A gyanús hangulatról szóló hírek azonban 1789-ben mind sűrűbben s határozottabb alakban érkezének a kormányhoz. Egy feladás szerint a mármaros kerület öt megyéjében a nemesség titkon már forma szerint összeesküdött, magát a fegyverben gyakorolja s egyenruhával látja el. Céljok az volna, hogy a török győzedelmének esetében, vele szövetséget kössenek, és segédelmével az alkotmányt helyreállítsák. Rosenfeld biztos újabban kivált az által vonta magára a közönség gyűlöletét, mivel gyermekei tanítóját másod alispánná nevezte.

Az engedetlenség, forrongás az év nyarán, midőn újabban is ujonczsedés rendeltetett és gabnasegélyezés kéretett, mind szélesebben elterjedt az országban. A kancellár ez iránt vett hírei szerint számos felterjesztést intézett a fejedelemhez. E felterjesztések egyikére, mely július 30-kán kelt, József ezen resolútiót írta: „Nem a hosszú vagy rövid kabátok, sem a keskeny vagy széles kardok (melyekkel t. i. a nemesség magát állítólag ellátja) a fő dolog. Úgy látszik, az illetők csak ezen külső tünetenyekre fordítják figyelmüket, míg a lényeges dolog, minő a szaporodó merész beszédek, a sokasodó gyülekezetek, a parasztok felizgatása s titkos pénzgyűjtések, a mikre leginkább kellene ügyelni, figyelmen kívül hagyatnak. ¹⁾ Nagy lelki gyöngülést tanúsít Józsefben, hogy a ki elébb ilyféle vádakra nem szokott hallgatni, a hozzá érkezett feladásokra mindinkább fület nyitott s azok

¹⁾ A kancellária levéltárából.

1789.

nyomán vizsgálatokat intéztetett. De tanúsítja ez egyszerűs mind azt is, hogy már maga is érzi, miképen a mód mely szerint kormányoz, s legújabbán a hadi szükségleteket kiállítatni kívánta, kényuralmi, törvénytelen. Más részről pedig a folyton szaporodó feladások ¹⁾ kétségtelenné teszik, hogy az ingerültség, forrongás nagy és általános volt az országban.

Bár azonban e hangulat Magyarországon már oly világosan s tartalék nélkül nyilatkozik, hogy azt semignorálni sem félreismerni nem lehetett többé: József mindamelllett is bár el nem rejthető tűnődéssel s kikitörő keserűséggel, de folyton tovább haladt a reformpályán. Jelleme, lelkének iránya, a kormányéletének kitűzött magas czélok, a kilencz munka- s fáradalomteljes évnek egyébiránt bármi tökéletlen s hézagos eredményei, egyaránt logikai kényszerűséggel hajtják vala őt előre az újítások mezején; és bár ezen mind nagyobb nehézségek akadályozák is őt haladásában: az átléphetlen gát, mely őt megállítaná s visszatérésre kényszerítené, még nem tünt fel szemei előtt. Minthogy szenvedő állapota őt 1789 folytatában a táborba menni nem engedé, annál több ideje maradt megkezdett reformjainak folytatására. Eddigi újításai jobbára a közjogra vonatkoznak, s mint látók, azt majdnem egészen felforgatták megsemmisítették; 1789-ben a magánjog alapjait is megingatni kezdé egy, február 28-kán kelt rendelete által.

József 1787 tavaszán egy főtelekkönyvi hivatalt állítja fel az ország számára, Budán, a helytartótanács kebelében, melynek feladatául tűzte ki, a katasztralis felmérésekből kitudott birtokállapotokat az egyes birtokokon fekvő terhekkal együtt följegyezni s a birtokváltozásokat, örökbevalóságokat, betáblázásokat stb., a hitel szilárdítása végett, foly-

¹⁾ Egyik fő feladó volt egy Strohmayr nevű pesti könyvtáros, ki, mint szabadkőműves, egynémely mozgalmak titkaiba bepillantván, azokat mindjárt fel is adta.

ton kellő világosságban tartani. E különben igen hasznos reform következtében József 1789-ki febr. 28-kán kelt kiadványában azt rendelte, hogy a káptalanok s más hiteles helyek levéltárai október végeig az egész országból Budára, az eltörlött ferenezesek zárdatemplomába, szállíttassanak át; s miután mind azon működés, mi eddig a hiteles helyek kötelessége vala, ezentúl a fő telekkönyvi hivatal tiszte leend, a hiteles helyek, mint olyanok, létezni szünjenek meg.

E rendelet a birtokjog tekintetében sokkal nagyobb fontosságú vala, mint talán első pillanatra látszik. Az ősiség, fiskalitás és a múlt század vége felé a kormány által önkényesen felállított újszerzeményi (neoacquistikai) jog a magyar birtokjogokban régtől fogva számtalan bonyodalmat szült vala. A nemesek nagy része mind egymással mind a királyi fiskussal számtalan pört folytat vala egy vagy más birtokjoga fölött. És minthogy az e birtokok s jogokról szóló oklevelek nagy részben e hiteles helyek levéltáraiban őriztettek: könnyen elgondolható, mily aggodalmakat keltett föl e rendelet a birtokosokban, nehogy miután alkotmányos és nemzeti jogaikban annyi s oly súlyos sérelmeket szenvedtek, most okleveleiket elvesztvén, végre birtokjogaikban is háborgattassanak. Az annyi királyok esküjével pecsételt nemzeti alaptörvények és szerződések oly kiméletlen megsértése s felforgatása, a kényuralomnak oly korlátlan hatalmaskodása, minőt hazájokban kilencz év óta tűrni kénytelenítetttek, minden közhitelt, minden bizodalmat megsemmisített a törvények szentsége iránt az ország rendeinek kebelében; s kiktől az ősi közjogok, minden előterjesztéseik s tiltakozásaik daczára, erőhatalommal elvételtek, magán jogaikra nézve sem érzék magokat biztosságban.

A vármegyék ennél fogva élénk, elszánt hangú feliratokban sürgeték a rendelet visszavételét. Maga a hétszemélyes tábla, vagy, miként már neveztetni szokott vala, a fő udvari törvényszék s a helytartótanács is nyomatékos észre-

1789.

vételekkel gyámolíták e feliratokat. A főtörvényszék különösen, mint az országos igazságügy öre, egy feliratában egyebek közt kimutatá, hogy a hiteles helyek, melyek az összes magán birtokjog alapjait, az okleveleket őrzik, a sarkalatos törvények védelme alatt állanak; s emlékezteté a császárt azon ígéretére, hogy a sarkalatos törvényeket sérteni nem akarja, nem fogja. Fejtegeti, hogy valamint csak az alkotmányos törvényhozás állíthatott fel hiteles helyeket: úgy jogosan ezentul is csak az rendelkezhetik ezek felett. Ha tehát ő felsége azok körül változtatást kíván, hirdettessen országgyűlést. „Különben is — így folytatja feliratát a főtörvényszék, — nem is említve a jogot, mely a nemzetet országgyűlés tartama iránt illeti, s a nemzet és fejedelmi háza közt létező szerződvényeket: magából a dolog természetéből foly, hogy az alkotmányról, nemzeti jogokról, törvényes szokásokról s az ország összes állapotáról tökéletes ismerettel bíró országos gyűlekezet ezélszerűbb intézkedéseket tehet, mint néhány, az országot nem ismerő, külföldi tanácsos (a reformok kidolgozásával megbízott udvari választmány tagjai), kik a köztök jelenlévő két magyar udvari tanácsost többségökkel mindig leszavazzák.“ Fejtegeti tovább, mily zavar és rendetlenség, az egyesekre nézve pedig, kiknek birtokjogai a hiteles helyeken őrzött okmányokon alapúlnak, mily veszélyek és károk, s végre a kezelést illetőleg mennyi költség s idővesztés, és mily nehézségek támadnának, ha az összesen tizenhat káptalan s öt monostor által őrzött roppant számú irományok az ellenség pusztításának, tűzvésznek s egyéb baleseteknek kitett egyetlen helyen halmoztatnának össze. Végül tervet nyújt be, miképen lehetne az új fő telekkönyvi hivatalt a hiteles helyekkel összhangzásba hozni; s az összes ország nevében kéri a császárt, álljon el a hiteles helyeket illető parancsától, és a forrongó kedélyek megnyugtatóására hirdessen mennél előbb országgyűlést. Mit határozott légyen József e feliratokra, bizonytalan; csak annyit tudunk, hogy a rendelet teljesítése

legtöbb helyt mind addig halasztatott, míg azt végre József többi újításaival együtt eltörülte.

Az adótervet illetőleg, mely iránt a telkek felmérése után, 1788-ban semmi újabb intézkedésnek nincs nyoma, a háború gondjai s mindinkább elhatalmazó nyavalyája nem engedték ugyan Józsefnek ténylegesen megkísérteni annak életbeléptetését: de ez idő alatt is ügyekezék legalább előkészíteni a nagy fontosságú kérdés megoldását, eloszlatni a nemességnek az iránti nehézségeit, s meggyőzni őt a reform szükségéről. E czélja volt Józsefnek azon röpiratban, melyet „Ignoti nulla cupido neque metus“ czím alatt készítettett s 1789 elején egy német körlevél kíséretében a kir. biztosokhoz s általok a vármegyékhez intézett. E röpiratban a császár magokból a nemesi fölkelést tárgyazó, időszaki rendben földézett törvényekből ügyeszik vala meggyőzni a nemességet, hogy régi modorú fölkelése a jelen körülmények s állapotok közt a honvédelemre már elégtelen és czélszerűtlen lévén, annak megváltását maga a hon s nemesség érdeke egyaránt sürgetőleg kívánja. Az irat azonban nem tette meg a czélzott hatást az ingerült kedélyekre; sőt mindenfelől oly czáfolatok irattak s tétettek közé ellene, melyek a kormánynak semmi reményt sem nyujthatának az iránt, hogy a nemesség a köztelherviselést fölkelési kötelessége fejében jó szerével fogadja el s a közbenső vámvonalt, mint terveztetik vala, a német tartományokéval egyenlő adómennyiséggel váltsa meg.

Valamint pedig ebben nem érte czélját, úgy az iránt is esalatkozott számításaiban József, hogy a közigazgatást, törvénykezést, s a hivatalos nyelvet illetőleg végrehajtott újításait a nemzet idő folytával megszokja s azok czélszerűségéről meggyőződik. Semmi sem tüntethető világosabban József szemei elébe e számítás valótlanságát, mint a sereg ellátására szállítandó szükségletek iránt kiadott rendelet. Mihelyt ez a helytartótanácsához leérkezett, annak elnöke,

1789.

gr. Zichy Károly, szept. 15-én azonnal felterjesztést intézett a kancellárhoz, kérvén őt, adná elő a császárnak, hogy kivánatait a szállítmányokra nézve, nemcsak mivel a nemesség jogaiba ütköznek, hanem még inkább, mivel az idei rossz termés következtében mind zab, mind széna oly kevés létezik az országban, teljesíteni lehetetlen. Szomorú, így ír egyebek közt, a felterjesztés, melyet a helytartótanács a közszükségről tett, de az koránt sem ábrázolja egész mérvben a még szomorúbb valóságot. Ő csak azt óhajtja, hogy vizsgálta meg ő felsége részrehajlás nélkül az állapotot. Honnan adjon az ország, miután sem úrnak, sem parasztnak nem termett annyi sem, a mennyi saját szükségletét fedezhetné. Még súlyosabbá teszi az állapotot az, hogy a sónak (másajától 1 ft. 40 krral) felemelt ára által az adó két millió fttal növekedett. Kéri a kancellárt, terjeszse ezen inséget ő felsége elébe, hogy atyai szíve alattvalóinak e terhelésétől elálljon. A múlt évben, u. m. midőn a termés szintén szűk ugyan, de az ideinél kétszerte jobb volt, sokkal kevesebb természetmény kivántatott az országtól, kenyérnek való gabonában 1.380,699, zabban 3.195,694 mérő vettetvén ki reá, miből utóbb 209,439 mérő buza és 607,377 mérő zab engedtetett. Hite szerint, ha csak a legszükségesebb belfogyasztásra való mennyiség is erővel nem vétetik el, a sereg számára kivánt mennyiség harmadánál, azaz 682,000 mérő buzánál és 1.500,000 m. zabnál többet lehetetlen a raktárakba szállítani. S a megyei gyűlések ezen inségben annál kevésbé lesznek hajlandók a kivánt mennyiséget kiállítani, minthogy a törvények szerint csak országgyűlésen lehet segílyt kérni. A hiányzó mennyiségnek pénzüil behajtását, úgy mond tovább, szintén nem bírja meg az ország; mert a búzát a piaci ár szerint négy, a zabot 2 ft 30 krral számítva, ezen adó kész pénzben 6.500,000 ftra rugna, holott kárpótlásul csak 2.500,000 ft. ígértetik papirokban, tehát négy milliót tényleg vesztone az ország. — Ha ő felsége egyáltalában nem akar országgyűlést hirdetni, legalább országos concur-

sust kellene tartani, mely talán fogna valamely módot találni a legfelsőbb akarat keresztül vitelére.

Az ügy e szerint adatván elő a császárnak, ő a felterjesztésre a következő kemény resolútiót írta: „Az örökös felterjesztéseknek valahára meg kell szünni s a dologhoz látni. Kell, hogy a seregnek élelme legyen, s ennek megszerzésére semmi eszköz sem felette kemény, ezt a világon semmi sem gátolhatja. Én csak természetményeket kívánok, s mivel az állítatik, hogy azokban Magyarország s Erdély szűkölködik, tehát teljes joggal pénzült követelem azt, a mivel a szükséglet külföldről való előállítására többbe kerül. Ettől én nem állhatok el s minden eszközt reáfordítandok, hogy a sereget éhezni ne hagyjam, vagy a pénzt megszerzezzem, ha természetmény nem szállítatik. Az újonczok tekintetében érett megfontolással kiadott rendeletemtől sem állhatok el; egyelőre mindazáltal hajlandó vagyok, a minden egyes ezred számára havonként kiállítandó 150 főnyi pótlékot százra leszállítani. József s. k.“

A rendelet tehát ily értelemben szept. 24-kén kiadatott. A felosztás szerint ezen adó buzában 89,000, rozsban egy millió 275,334, zabban 3.076,423 mérőt tett. Ebből a buza egészen, a rozs és zab felében volt természetményben beszállítandó, másik felét pénzült, a rozst három, a zabot két forintjával lehetővén megváltani, minek ára 4.989,424 ft. a háború végéig papirosokban fogna leszámíttatni. ¹⁾

Néhány megye, mintegy megszokvamár az alkotmányellenes parancsokat, melyeknek eddigelé hasztalan, s csak kárával szegült ellene, s a kir. biztosoktól megfélemlítve, vagy más valamely módon reábiratva, ellenmondás nélkül teljesíté a királyi rendeletet. A megyék nagyobb része azonban a rendelet kihirdetése végett októberben lefolyt közgyűléseken még csak tárgyalásba fogni sem vala hajlandó a királyi kívánatot; hanem az elkéseredés merész hangján pana-

¹⁾ A kancellária levéltárából.

1789.

szolván el a nemzet jogain és szabadságain ejtett halálos sebeket, határozottan kijelentette: hogy miután a rendeknek honi törvényeik szerint országgyűlésen kívül semmiféle segílyt nem szabad megajánlaniok, annál kevesebbé felelhetnek meg a kir. kívánatoknak, minthogy a házi adónak, a törvénykezési díjaknak s a só árának (mázsájától 1 ft. 40 krral) önkénytes felemelése, nem különben az eddigi gabona-szállításoknál történt tömérdek károk, s az elviselhetlenségig felcsigázott hadi kéznapszámok és fuvarok, melyekre a nép a legtávolabbi megyékből kimélet nélkül hajtatik stb. már is annyira növeszték a nyomort és inséget az országban, hogy hozzá hasonlót a kurucz háború óta nem szenvedett a jobbagság. Az egyébiránt is fölösen meggyült bajok és sérelmek tehát multhatatlanná teszik az országgyűlés mennél előbbi megtartását.

„Nem tanácsos pedig, — mondja feliratában egyebek közt Bihar megye, — megtenni azon szomorú kísérletet, melynek következtében aztán magok az események tanúsítsák, hogy a bajok orvoslata, a nép üdve annak idején az országgyűlés által még eszközölhető volt volna. . . És valljon elvesztette-e az ország, s mikor, miért s miképen vesztette el az országgyűlés tartásánk jogát? Ha ezt elvesztette, mindent elvesztett volna. Ha nem vesztette el, miért nem engedtetik meg élnie jogával, mely különben is olynemű, hogy ha soha törvényben kifejezve, soha szokásban nem volt volna is, nem kevésbbé elvitathatlan s tetszése szerint gyakorolható jogát képezné a nemzetnek? Minden független nemzet egyedül önjava végett s nem más okból lépett társaságba; és ennél fogva legfőbb joggal is önmaga bir maga fölött. A magyar nemzet tehát, mely Ázsiából magával hozott szabadságát ezer éves viszontagságai közt fentartani tudta, most, e felvilágosodott században, midőn más nemzetek a hajdankorban elvesztett jogaikat is visszavívják, most sülyedjen-e alá polgárilag a nemzetek nagy társaságában? . . . Ki mondhatja pedig, hogy szabad azon nemzet,

mely országgyűlés tartásában gátoltatik?... És míg ez annyi évek óta bizonytalan időre halasztatik, és míg a nemzet egy része hon, más része a táborban hűségének és vitézségének annyi bizonyítványait adja : az alatt minden törvényei, melyek a magán és köz jogokat biztosítják, a nemzet tudta s megegyezte nélkül eltörültetnek ; új törvények alkottatnak, melyek szerint a nemzetnek birtokáról, jogairól, sőt magáról életéről tanácskozni s határozni sem adatik engedelem ; az oklevelek a káptalanok s monostoroktól, melyeknek őrizetére azokat, a törvények védpaizsa alatt, magok a birtokosok bízták vala, ezek tudta nélkül s akarattok ellenére elvitetnek ; a kegyes alapítványok, a birtokjog nagy sérelmére, elkoboztatnak ; a papság jószágai a kamara által elfoglaltatnak ; a gyermekek oktatásaért oly magas tandíj szedetik, hogy a miatt a szegényebbek a tanodákból kizáratnak s a tudatlanságnak tág mező nyittatik ; új s mind súlyosabb terhek, adók és szolgálatok vettetnek a nemzetre pusztá parancsok által a nélkül, hogy azok iránt valaha meg is kérdeztetnék ; a nemzeti nyelv sérelmére az iskolákban, köznevelésben, törvénykezésben a nem értett német nyelv erőszakoltatik a nemzetre, s a miatt hivatalaiktól a legérdemesb férfiak minden kárpótlás nélkül s a közjónak is sérelmére, megfosztatnak ; . . . fölirataik, melyekben sérelmeiket elpanaszolják, elsikkasztatnak vagy válasz nélkül hagyatnak. . . . A hol országgyűlés nincs, ott a rendek kötelességeiket nem teljesíthetik ; ott a törvények többé nem léteznek : országot pedig törvények, rendek s azok gyűlései nélkül képzelni sem lehet. Az országgyűlés megtartását a háború nem gátolhatja : hajdan, mikor az ellenség a hon kebelében dült is, tartattak országgyűlések“ stb. Kérik tehát őfelségét, vigasztalja meg valahára hű nemzetét egy mennél előbb Budára kihirdetendő országgyűléssel. ¹⁾

¹⁾ Collect. Repraes. et Protoc. II. SS. et OO. R. H. Pestini, Budae et Cassoviae. 1. 90. I. 252.

1789.

De pusztá kérelmekkel, melyeknek eddigelé semmi sikerét nem látják vala, már nem elégedett meg az ország rendeinek ingerültsége. Több vármegye tehát egyszersmind az országbirót is felszólítá, hogy azon esetben, ha a királyt az országgyűlés kihirdetésére legfőlebb a következő 1780-ki májusig reábirni nem sikerülne, tiszténél s az 1608-ki koronázat előtti 3-dik törvényezikk által reáruházott hatalmánál s kötelességénél fogva ő hirdessen országgyűlést. Egymást pedig sűrű levelezés által buzdítják vala kintartásra.

A köz hangulat általában már fenyegetőbb, a körülmények, a külügyek tekintetében is, veszélyesbek valának, mintsem hogy József akár, szokása szerint, egyszerűleg mellőzhette volna e feliratokat, akár egyenesen tagadólag válaszolhatott volna azokra.

Deczember 17-kén tehát, midőn életerejét már mindinkább kimerülni érzé, egy kéziratában felszólítá a kancellárt, terjesztene elejébe egy leiratot, mely a felforgó ügyben válaszképen szólna a megyékhez naponként szaporodó felirataikra. A kancellár még az napon teljesíté a császár parancsát, lényegében a következő felterjesztést nyújtván neki át :

„A megyék feliratai különfélék. Némelyek teljesíteték Felsőged kívánatait a gabonaszállítás és újonczok iránt egészben, vagy, tehetségök szerint, csak részben, s örömmel látja a kancellária, hogy ezek száma nagyobb, mint azoké, melyek állítják, hogy a törvények szerint subsidiumot országgyűlésen kívül adni nem szabad az egyes megyéknek, az újonczügyet pedig az 1741-ki 63. t. cz. szerint tárgyalni sem lehet, és ennél fogva meg is tagadták a kir. kívánatot. De még ezen megyék is kijelentették, hogy országgyűlésen készek minden lehetőt teljesíteni.

„Az elsők osztályába tartoznak : Bars, Baranya, Arad, Zágráb, Pozsega, Bács, Kőrös, Varasd, Tolna, Zala, Máramaros, Sáros, Liptó, Árva, Szerém, Krassó, Temes, Trencsény, Gömör, Kis-Hont, Somogy, Veszprém, Hont, Bereg

és Ugocsa. Ide tartoznak még azon megyék, melyek részint a hiány, részint mivel állítják, hogy a reájok vetett mennyiség aránytalanul nagy, jelentékeny gabnamennyiséget ígértek, kijelentvén; hogy többet nem adhatnak. Ilyenek Turóc, Zólyom, Győr, Sopron, Mosony, Vas, Esztergom és Komárom.

„A második osztályba tartoznak: Pozsony, Nyitra, Nógrád, Pest, Békés, Csongrád, Csanád, Bihar, Szabolcs, Ung, Borsod, Abauj, Torna, Szepes, Zemplén, Heves és Fehér. De még ezek egynémelyikében is, p. o. Pestben, a földes urak a gyűlés után jelentékeny ajánlatokat tőnek; másutt is hájlandók ugyanarra; csak a besztercei és munkácsi kerületek megyéiben kellett katonai executióhoz nyúlni.

„E megyék eljárását koránt sem helyesli ugyan a kancellária, de kötelessége megjegyezni, hogy e tárgy valóban csak országgyűlés elébe való, mint már többször kijelenté valamennyi kormányzék. Fájdalmasan vették továbbá a megyék, hogy panaszaikra soha sem adatott enyhítő válasz. Ezért tanácslá már elébb a kancellária, hogy legalább ígértessék meg nekik az országgyűlés megtartása; és mivel Felséged ezt nem akarta, a megyei gyűléseket megrendelő leirat kibocsátásakor is kétségét fejezte ki a jó sikerben. A megyék, való igaz, nem menthetők, de indokaik még is számot tarthatnak felséged atyai szívének figyelmére.

„E vármegyék sérelmei a következők: 1. Hogy a felavatási hitlevél, koronázat és eskü elmaradt, úgy szinte a nádorválasztás és országgyűlés, sőt Felségednek trónraléptekor tett ígéretei sincsenek még teljesítve. 2. A megyei gyűlések, tisztújítások és választások eltörültettek s a törvényes főispánok működése megszüntettetett. 3. A törvényes bírák és törvényszékek s a régi perrendtartás helyett önkényesen újak állítottak. A hiteles helyek eltörültettek s a családi okmányok azokból egy helyen halmoztattak fel. 4. A büntető törvény megváltoztatása által a közbiztosság ve-

1789.

szélyeztetett. 5. A német nyelv a nemzetre erőszakoltatott s az azt nem tudók a hivatalokból kizárattak, bár azokra a legalkalmasabbak voltak is. 6. A földfelmérésnek a rendek megegyezte nélkül történt megrendelése az urakat s parasztokat egyaránt nagy költséggel s fáradsággal terhelte. A deperditák és katonaszállásolás váltsága fejében törvényhozáson kívül 620,000 ft vettetett az országra; hasonló módon emeltetett fel a só ára. 7. A gabonaszállítás és többféle úrbéri ügyekben megsértetett a nemesség joga.

„Valamennyi megye országgyűlést kíván. Ezt tekinti a helytartótanács is az egyetlen eszköznek az olkeseredett kedélyek megnyugtatóására. Ezt javasolta többször s legutoljára szept. 20-án a kancellária is; de Felséged azt válaszolta, hogy országgyűlést tartani most sem nem tanácsos, sem nem lehetséges. Ezen engedelmes kancellária tehát bizodalmasan és tiszteletteljesen várja Felséged kegyelmétől és jobbágyai iránti gondoskodásától azon időpont meghatározását, midőn az országgyűlést megtartani s a fejedelem és nemzet közti bizodalom meglazult kötelékét megerősíteni lehetend. Az önkényes újítások, melyek a törvényekkel ellenkeznek, csaknem kétségbe ejték a kedélyeket, s a megyék még sem kapnak választ keserves panaszaira. Attól félnek, hogy már nyoma sem marad fen az alkotmánynak.

„Felséged kézírata azon biztató s vigasztaló kilátást nyújtja a kancelláriának, hogy eszközlője, közvetítője leend a kedélyek megnyugtatójának s örömmel teszi ezen előterjesztését.

„A vármegyék sérelmi panaszaira csak általánosan kellene felelni s így e kancellária a következő értelemben javasolja szerkesztetni a megyéknek adandó választ :

„Ő Felségének kezeihez jöttek mind a most, mind a mult évben tartott gyűlésekből kelt feliratok s azokba foglalt sérelmek; s miként ő hű alattvalói javát mindig szíven viseli s azt tekinti királyi buzgalma egyetlen céljának : szintűgy mennél előbb elérni óhajta azon időpontot, midőn

egy törvényes országgyűlésen mind a kir. előadásokat, mind a rendek kívánatait köztanácskozás alá venni s közreműködésök által a nemzet közjavát állandó módon megalapítani lehessen. De minthogy a jelen háborús körülmények oly országgyűlés megtartását nem engedik, melyen a természetők szerint oda tartozó közügyek kellő érett megfontolás alá vétethetnének: ő Felsége, szívének hajlama ellenére, kénytelen a rendek által oly sováron óhajtott országgyűlést békésebb, a tárgyak fontosságához illőbb időre halasztani. De királyi szavával biztosítja a rendeket, hogy mihelyt a béke helyreálland, a törvényes országgyűlést azonnal összehivandja s azon mind a kir. előadásokat, mind az ország rendeinek kívánatait tárgyalatni fogja s hű országrendei-vel mind a kettő iránt a közjót célzó határozatokat megalakotandja. Reméli azonban ő Felsége, hogy valamint ő csak a köz jólétet tartja minden nyilvános rendeleteinél szabályozónak: szintűgy az ország rendei is egyedül a nemzet javát célzó igazi hazafiúi buzgalomtól lelkesedve, csak ezt veszik zsinórmértékül kívánataik s kérelmeikben; s ennél fogva ő Felségének a közjót célzó szándokból eredt rendeleteit egyedül ezen szempontból tekintendik s kívánataikat is e szerint intézendik. Ő Felsége ellenben eleve is nyilvánítja hajlandóságát a köz megnyugtató és megelégedés végett ezen országgyűlésen oly változtatásokra, melyek a közjóra szükségeseknek fognak találtatni. De viszont avval kecsgeti magát, hogy ha a jelen háború, minden várakozás ellenére, még tovább tartana, a rendek is készek lesznek a hadsereg szükségleteinek fedezésére megkívántató segílyt erejök mértéke szerint megadni.“

„Azon vármegyékhez — így végzi felterjesztését a kancellária — melyek a kir. kívánatok a terményszállításokra s újonczokra nézve eddigelé csak részben, vagy épen nem teljesítették, még az lenne írandó, miképen ő Felségének felette kellemetlenül esett, hogy ezen megyék az általa a sereg fentartására kívánt eszközöket megtagadván, őt ezek

1789.

beszerzése végett szigorúbb eszközök alkalmazására kényszerítették. Reméli azonban ő Felsége, hogy most már ezen vármegyék is követni fogják azok példáját, melyek a közjó tekintetéből a kir. kívánatoknak oly dicséretesen megfelelték.

„Ily értelmű leirat, hasáblag német és magyar nyelven nyilvánossá téve, bizonyosan jó eredményt fog szülni.

„A mi végre azon vármegyéket, — névszerint Bihart, Szabolcsot, Zemplényt, Ungot, Borsodot, Szepes, Abaújt és Tornát — illeti, melyek az országbirót felszólították, hogy az 1608-ki 3-ik t. cz. értelmében azon esetre, ha ő felsége az ország közkívánata szerint most sem hirdetne országgyűlést, azt tiszte szerint az országbiró hirdesse ki: bár e lépés, első tekintetre vakmerőnek látszik, de, tagadni nem lehet, törvényes, mert az idézett törvény csakugyan ezt rendeli.“

E felterjesztéshez kapcsolta a kancellár azon leiratot is mely, hasonlólag magyar és német nyelven, volna a megyékhez szétküldendő. A leirat szövege szóról szóra ime következő:

„Második József, Isten kegyelméből választott római császár, a birodalomnak mindenkor gyarapítója, Német-, Magyar-, Cseh-, Dalmát-, Horvát- és Tótországoknak apostoli királya, Ausztria főhercege stb.

„Tisztelendő, Tisztos, Tekintetes és Méltóságos, Vitézlő és Nemes kedves híveink!

„Midőn a múlt szeptember 24-dik napján Hozzátok bocsátott királyi levelünkben hadi seregeinknek élelmére szükséges gabonának adására és új katonáknak állítására intézett kívánságunkat Nektek jelentettük volna, vártuk Tőletek minden bizonynyal, hogy Ti a Hazához (melynek védelmét Nektek szintén úgy mint Nekünk szívelleni kell) való szerezettől gerjesztetvén, a Reátok intézett gabonának az általunk meghatározott illendő feltételek alatt megadására, nem

különben a katonáknak kiállítására is tökéletes készségeket megmutatni el nem mulasztjátok.

„Váratlan volt tehát utolsó közönséges gyűléstekben lett végzések, mely által kivánságunknak rendes felvételét elmellőzván, buzgóságotokat csak abban határoztátok meg, hogy ezen vármegyének földes urai a magok szükségétől megmaradó gabonájoknak a hadi sereg számára leendő általadására felsekentessenek, mely szerint a földes urak adományának mértéke bizonytalan lévén, az attól függő hadsereg élelme is csupán bizonytalanná tétetik. Parancsoljuk tehát Nektek, tegyetek olyan rendeleteket, hogy az ezen vármegyére esett gabonának száma a felebb említett és szept. 24-dik napján kelt kir. levelünknek intézése szerint beszédessék és az arra rendelt helyekre beszolgáltassék, nem különben a magyar kir. helytartótanács által tett rendeletek szerint az új katonák is kiállíttassanak.

„A mi pedig a vármegyéknek azon panaszait illeti, melyeket mind a most mind a mult esztendőben tartott közönséges gyűlésekből oly kéréssel terjesztettek Előnkbe, hogy Mi azoknak orvoslásokra országgyűlést hirdetnénk : még eddig ugyan sem megkoronáztatásunk (mivel mindenféle közbenjárult nevezetes történetek által abban hátráltattunk) végbe nem mehetett, sem pedig országgyűlése nem tartathatott, mivel azon dolgok, melyeknek végső elintézésük az országgyűléstől függ, annyira el nem készíttethettek, hogy az ország Statusainak és Rendeinek elejébe készen terjesztethettek volna ; és a mostani háború is az országgyűlésének tartását meg nem engedi : ígérjük mindazáltal Nektek a Mi királyi szavunk erejével, a melynek megértésére Mi Titeket itten összegyűlekeztettünk, hogy mihelyt a békeség mindenütt a Mi tartományainkban helyreállítatik, önnön Magunk azonnal a törvénynek tartása szerint való országgyűlést hirdetni és ott azon panaszokat a Mi Híveinkkel az ország Statusaival és Rendeivel együtt tanácskozásainknak tárgyává felvenni, és a nemzetnek állandó javát

munkálni úgy fogjuk, hogy az állandó oszlopokon nyughassék.

„Valamint tehát Ti ezen eltökélt szándékunkban azon szüntelen való atyai gondoskodásunknak, melylyél a haza javához viseltetünk, tanúbizonyságát megismerni fogjátok : úgy megvárjuk Tőletek, hogy Ti is azon esetre, ha a háború reménységünkön kívül még tovább is tartana, egész tehetségtetek reáshánásával Nekünk a haza javára szükség segedelmet nyújtani készen lesztok.

„Egyébiránt Titeket Hozzátok hajlandó császári királyi kegyelmünkről bizonyosokká teszünk. Kelt főhercegi városunkban Ausztria Bécsben, december 18-dik napján 1789 esztendőben.“

József e felterjesztésre a következő határozatot adta ki : „Hogy a megyék felterjesztéseire válasz adassék s ennek, mint a királyi szónak meghallgatására a megyék rendi gyűlésre hívassanak egybe, megegyezem. Azon megyéket azonban, melyek az országbíró által kívánták kihirdettetni az országgyűlést, az által akarom büntetni, hogy azokban ily gyűlések ne tartassanak. Ebből semmi kár sem támad, mert azért ezek is tudomására jutnak a resolúciónak.

„A leirati mintát helyeslem ; a szöveg rövid, nem indultatos, de férfias és atyai ; helyeslem azt is, hogy hasáblag németül és magyarul szerkesztessék oly módon, hogy kifejeztessék, miképen az előadásban elszámlált sérelmek az alaptörvényekkel nem ellenkeznek, mert a bepanaszolt újítások csak ideiglen, míg az országgyűlés azokat jóvá nem hagyja, hozattak be ; vagy csupán előkészületek, hogy majd a tárgy az országgyűlés elébe bocsáttassék ; mind az országgyűlés mind a koronázat is eddigelé csak azért nem tartatott meg, mert a tárgyak e végre nem voltak előkészítve, s ebben engem a közbejött különféle események gátoltak.

„Az ideiglenes rendszabályok közé tartoznak különösen azok, melyek a főispánok hatáskörét s a megyei gyűléseket illetik ; melyek, továbbá az igazságszolgáltatás formá-

jára s a törvényszékekre, a deperditák s katonaszállásolások megváltására vonatkoznak, s csak jóságuk bebizonyúlta után várják az országgyűlés sanctióját. Előkészületeik a következők: a büntető perrendtartás, a telekfelmérés, az okmányoknak a hiteles helyekből Budára az országos telekkönyvi hivatalba átvitele. Mihelyt a telekkönyvek elkészülnek, minden család elvitetheti eredeti okmányait, s épen ez által lesznek azok biztosítva a tűzvész ellen, mert az eredeti okmányok és a telekkönyvek külön helyeken lesznek. Megelőző telekfelmérés, bevallás és becslés nélkül hogyan lehetett volna megállapítani az adórendszert? A felemelt sóárt is csak a háború nagy költségei indokolják, ennek végével az is meg fog szűnni.

„Így tehát s azon biztosítással, hogy mihelyt a béke helyreáll, az országgyűlést magam is kívánom egybehívni, fejezendő be a leirat, melynek szövege azonban még egyszer elémbe terjesztendő. Gr. Zichy válaszolhat ama két vármegyének, de csak miután leiratom köztudomásra jutott; s mind a helytartótanácsnak, mind a működő főispánoknak meg kell írni, miért nem tartom én őket méltóknak válaszra, kik annyira félreismerték atyai érzelmeimet. József s. k.“

Hogy József e határozatára nagy befolyást gyakoroltak azon mind számosabb tudósítások, melyek az ország forrongó állapotáról s az elégületleneknek már a poroszokkal is titkon megkezdett fondorlatairól hozzá érkeztek, kétséget nem szenved; a főindokot azonban mégis, úgy látszik, közelgő halálának érzete s azon kívánság képezte, hogy halála esetén népeit békében, esőndben hagyja örökösére. Ezt tanúsítja legalább azon bizodalmas kézirat, melynek kíséretében ő e határozatait a kancellárnak tudtára adá, s mely így szól: „Itt küldöm át önnek határozataimat s értelmemet, mely szerint, a mint vélem, szerkesztendőek volnának ezen leiratok; én azoknak jó sikerét remélem. Én a még kissé távolabb jövőre könnyen tehetek ígéretet, nem mintha azt megtartani nem akarnám, hanem mivel, minden valószínűség

1789.

szerint, én ezen mélységbe nem fogok többé bele tekinteni.¹⁾ E roham (mely őt e napokban érte) oly erős és oly nemű, hogy én szerencsés létet nem ígérhetek többé magamnak. Valeas. József s. k.“

A leirat a fentebb közlött szövegben azonnal szétkül-detett a megyékbe, hogy azoknak eleve kihirdetett közgyü-lésein közzététessék. De a sokáig elfojtott, s most a közgyü-léseken valahára ismét lehetővé vált eszmecsere, szintűgy mint a megyéknek egymáshoz küldött, egyetértést ápoló körlevelei által is hatalmasan fölébresztett indulatok tüzeit már nem olthatta el a király ezen ígérete, mely az ország-gyűlést oly távol s bizonytalan időre tette kilátásba. Nevelé a kedélyek forrongását az is, hogy a kir. biztosok az újoncz-állítást és gabonaszedést, felsőbb utasítások szerint, némely megyékben fenyegetésekkel, itt-ott erőszakkal is tényleg megkezdették. A kir. biztosoktól elkövetett ezen hatal-maskodások az idegeket egészen a szakadásig feszítették; sőt néhol annyira felviharzának a kedélyek, hogy a császár által megállapított rendszer ellen tényleg felzendültek, s a törvényes tért, melyről erőhatalommal szorítottak volt le, a törvény s alkotmány meg nem semmisíthetett erejénél fogva önhatalmokból foglalák vissza. Néhol a rájuk tukmált hiva-talnokokat tisztségeikből rögtön letették s nyomban alkot-mányos tisztviselőkkel pótolák; másutt a kihirdetett tiszt-újításig a létezőket meghagyták ugyan, de a megyei határo-zatok végrehajtására esküvel kötelezték, s nehogy azok megszegésére s ellenkező kir. rendeletek végrehajtására

¹⁾ Ich kann in die etwas noch entfernte Zukunft leicht ver-sprechen, nicht weil ich es nicht halten wollte, aber weil nach allem Ansehen ich nicht mehr in diese Tiefe hineinschauen werde. Dieser Anfall ist so stark und von einer solchen Gattung, dass ich mir keine glück-liche Existenz mehr versprechen kann. Valeas.“ Pálffy kancellár e bizo-dalmas kéziratot, nehogy valamikép másnak is tudtára essék, azonnal lepecsételte. S így, lepecsételve találtam azt még én is a kancellária levéltárában.

újabb parancsok s fenyegetések által rászoríttathassanak, melléjük a magok kebeléből egy bizottmányt választanak, mely állandó kisgyűlést képezne, hatalmat adván neki, szükség esetén rendkívüli közgyűlést is hirdetnie. A törvényszékeket, melyeket a régi állapotba rögtön visszahelyezni zavar nélkül lehetetlen volt volna, néhol az országgyűlésig — melynek egybehívását, ha a király azt májusig elmulasztaná, az országbirónak ismét szívére kötötték, — jelen állapotjokban hagyták ugyan, de a tisztújításra kihirdetett közgyűlésig minden működéstől eltiltották, sőt néhol levéltáraik átadására is kényszerítették. A német nyelvet az igazgatásban megszüntették; az adószabályozási albizottmányt eltörölték, a földek felmérésében készült irományokat a megye házában elzárták, vagy az illető birtokosok közt osztották szét; az újoncszedést és a gabonaszállítást az országgyűlésig felfüggesztették; a királyi városokat a megyei hatóság alól fölmentették; az adópótlékot, melyet az országrendei még az 1765-ki, utolsó országgyűlésen, különben is csak a három év múlva tartandó újabb gyűlésig ajánlottak volt meg, ha az országgyűlés a jövő májusig ki nem hirdettetnék, megtagadandónak határozták; új megyei pecsétet metszetének; a helytartótanácsot pedig megkérték, hogy intézvényeit ezentul vagy latinul vagy magyarul írassa. És mind ezen határozataikat vagy tényleges intézkedéseiket felirataikban a királynak is tudtára adván, sérelmeiket újabban is lángszavakban panaszlák el, s azoknak orvoslatát, a törvénytelen újítások eltörlését, az alkotmányos kormány helyreállítását, — mi nélkül országgyűlést sem lehetne törvényszerűleg tartani, mindenek felett pedig ennek mennél előbbi egybehívását, jogaik érzetében, a legerősebb kifejezésekkel, majdnem fenyegetve követelék; határozottan kijelentvén egyszersmind, hogy addig a kívánt segedelmet megadni nem fogják, s hogy valamint ő felsége szentséges személyéért életüket is készek feláldozni: úgy ősi jogaik s törvényeik védelmében is minden lehetségest megkísérteni legszentebb

1789.

kötelességöknek tartják. „E veszedelmekben — mondá feliratában Bihar — a fejedelem és haza iránti hűség és kegyelet lelkesít bennünket, hogy magunkat s nemzetünket el ne hagyjuk; hanem mint bátor férfiakhoz s hű rendekhez illik, a népet védelmezzük, annak Felsőged előtt gyámjai, szónokai legyünk, s a nemzet java, üdve, szabadsága s méltósága védelmét s fentartását magunkra vállaljuk. Mely szent s igaz ügyünkben annál erősebben bízunk az igaz ügyet elhagyni nem szokott mindenható istenben, minthogy e célunk elérésére egyedül törvényes eszközt választunk, tudniillik az országgyűlést“¹⁾).

Még hevesebb kifejezésekben követeli Nyitra megye 1790-ki január 25-én tartott közgyűléséből az újítások eltörlését, a megsértett jogok s törvények helyreállítását, s az országgyűlés egybehívását. „Ellenkező esetben, úgymond, alázatosan tiltakozik, nem vak konokaságból, hanem a szent igazság és közjó iránti erélyes ragaszkodásból, hogy országgyűlésen kívül, a mint kívántatik, segédelmet nyújtani sem nem akarnak, sem nem fognak. Meg nem foghatják, miként történhetik, hogy míg ő felsége a szólás szabadságát megengedi, az ennél fontosabbat, az élet és eselekvés szabadságát gátolni akarja. Nehogy tehát mind a két részről veszélybe döntessenek s véginséget kelljen tűrniök, kénytelenek lesznek magokat a netalán megkísérlendő erőszakos zsarlások és hatalmaskodások ellen a vétlen védelem mérsékletével óltalmazni, jövődő sorsukat a királyok királyára, az uralkodók uralkodójára bízván“²⁾).

Hasonló értelemben írt fel Pest megye is, egyebek közt állítván, hogy az országgyűlés elhalasztására a kir. leiratban felhozott ok, az adórendszer előmunkálatainak el nem készülte, nemesak nem elégséges, sőt már magoknak ezen előmunkálatoknak az ország tudta s megegyezte nél-

¹⁾ Bihar felírata Collect. Repraes. et Prot. I. 270. kövv.

²⁾ U. o. 29.

küli készítettése is oly sérelem, mely a legmélyebb aggályt ébresztheti a rendek keblében. „Nehogy tehát e részben köteles hűségök s őszinteségök ellen vétsenek, alázatosan és bizodalmasan kijelentik ő felsége előtt, miképen őket soha semmi sem fogja arra bírhatni, hogy alkotmányos jogaik s kiváltságaikról önként lemondjanak.“ Ugyan ezen megye egy magyar nyelven fogalmazott feliratában szívére köti a helytartótanácsnak, hogy addig is, míg a sérelmek orvosoltatnának, mindenekben a törvényekhez, s nevezetesen az 1723-ki 102-dik törv. czikkhez tartsa magát ¹⁾).

Pozsony megyében még gróf Eszterházy Ferencz udvari kancelláriai tanácsos is hevesen kikelt a kormány ellen a nemesi jogok védelmében; miért hivatalától nyomban meg is fosztatott. Nógrád egyenesen a király személye ellen fordul, midőn feliratában megjegyzi, hogy ő felsége ígér ugyan országgyűlést; de miután a kormánya elején adott szavát megszegte, ígéréteben bízni többé nem lehet. Miért, ha változhatlan akarata, országgyűlést csak a háború bevégezte után hirdetni, ígérete zálogául, legalább a sérelmeket orvosolja tüstént az újítások eltörlése által; kijelenték egyébiránt, hogy megyéjükben azokat ők tényleg eltörölték, s helyreállították az alkotmányos igazgatást ²⁾). Hasonló módon tett és írt fel Hont megye is január 28-kán tartott közgyűlésén, egyebek felett még azt is határozván, hogy a magyar nyelv a jövő országgyűlésen a maga természetes jogaiba törvény által is helyeztessék be; ő felségét pedig kérvén, hogy Izdenczy udvari tanácsost, ki minden újítások fő tanácslója s kovácsa, hivatalából mozdítsa el. — E gyűlésekből a megyék nemcsak a felséghez, hanem Kaunitz herczeg fő kancellárhoz, Laudon fő hadvezérhez, az esztergami bíbornokérsekhez, az udvari kancellárhoz s az országbíróhoz is intéztek feliratokat, kérvén őket, lágyítanak meg ő felségének né-

¹⁾ A Jancsó Imre-féle gyujtem.

²⁾ U. o és Coll. Repraes. II. 187.

1789

mely álnok honellenségek által megkeményített szivét, s eszközölnék ki befolyásukkal törvényes kívánataik teljesítését ¹⁾.

Az ország rendei e határozott, merész felleptének oka többféle körülményekben keresendő. A kedélyek ingerültségéből csupán azt nem lehet származtatni. Ingerültség, elkeseredés már rég létezett a nemzetben, s mint az 1784-ki s következő évi feliratok tanúskodnak, a mostaninál nem csekélyebb. Mivel azonban József akkoron seregeinek nagy részét az országban helyezte el, hasonló ellenállásról, melynek, ha a császár nem enged, múlhatatlan belharez lett volna eredménye, józanon gondolkodni sem lehetett. Most azonban a seregek az egész országból a török határszéleken, vagy épen a török tartományokban táborozának, honnan azokat a nyert előnyök feladása, a hadjárat sikerének meghiúsúlta nélkül visszahívni s a zavargó rendek ellen fordítani nem lehetett.

A külviszonyok hasonlóképen mind kedvezőbbben alakulának a végre, hogy a nemzet megsértett jogainak, alkotmányának helyreállítását Józseftől kidaczolhassa. Tyrol az újítások miatt szintén nyugtalankodni kezdett. Belgiumban,

¹⁾ U. o. II. elszórva. Laudon levele, melylyel az őt közbenjárásért kérő Pongrátz, Pest megyei táblabírónak válaszol, megérdemli, hogy a többiek közül kiemeljük. Miután egyebek közt kijelentette, hogy ő felségétől soha egy szót sem hallott, mely a magyar nemzet iránt ellenséges indulatot vagy a rendek jogainak csorbítására törő szándékot árult volna el, bizonyossá teszi őt, hogy ő felségétől sokszor a leggyöngédebb atyai indulat nyilatkozatait hallotta Magyarországra iránt. „Mint méltányosan gondolkodó magyart szólítottam fel önt, ítélje meg, lehet s kell-e azért megróni ő felségét, hogy benne az országgyűlési tárgyalások lassú menetének emlékezete, s az ellenmondás daczos szelleme, mely azokon oly gyakran uralkodik vala, aggodalmat s talán igen hirtelen ellenszenvet gerjesztett? Semmi sem szomorúbb Európa mai ország- s hadszerkezete mellett a fejedelemre nézve, mint ha terveit, számításait, rendeleteit annak idejében meg nem teheti“ stb. A Jancsó-féle gyűjtem.

mely ugyanazon okokból már 1787-ben fegyvert fogott, a lázadás oly haladásnak örvend vala, hogy rendei az osztrák háztól való függetlenségüket is kikiáltották. A fölkeltek ezen előmeneteleinél pedig nem kevésbé ösztönzé példájok követésére a magyarokat is ama körülmény, hogy József, ki előbb az előterjesztésekre, kérelmekre ott sem hajlott, most, a szükségnek engedve, újításait az 1789-ki novemb. 25-kén kelt nyilatkozványában ünnepélyesen visszavonta. Hasonló eredményt véltek tehát remélhetni a magyarok is, ha annyi sikertelen kérelmeik után valahára szintén merészebben lépnek föl, s fenyegetve követelik, mit könyörögve meg nem nyerhettek.

És erre a többi külviszonyokban is mind több bátorító körülményt látának kifejni az ország rendei. Franciaországban az óriási forradalom, mely a világ politikai s társadalmi viszonyait gyökerestül feforgatandó vala, már tényleg kitört; a felkelt párisi nép a bastillet megvette, a királyt Versaillesból Párisba menni kényszeríté; a nemzeti gyűlés minden hatalmat magához ragadott: e szövetségesére tehát Józsefnek semmi esetben nem lehetett többé számolnia. Holland, Angol- és Poroszország aggodalmokat a császári fegyverek szerencséje miatt Törökországban el nem titkolhaták, s az európai egyensúly fentartásának szükségét adván okul, a fényes kapu ügyében mind a bécsi, mind a szentpétervári udvarnál mind erélyesebben léptek föl. Sőt Poroszország, miután az általa igényelt Danczka, Thorn s más lengyel birtokok elfoglalására a bécsi udvar megegyezését kieszközölnie nem sikerült, egy részről a törökkel január 16-kán (1790-ben) forma szerint szövetséget kötött, s az osztrák birodalom határaihoz hadakat küldvén, oly fenyegető állást foglalt el, hogy József még a török ellen harczoló seregeinek egy részét is kénytelen lón Slezia, Morva széleire fölrendelni; más részről titkos ügynökei által Magyarország-

1789.

ban is folyton szitogatá az elégtelenség tüzet, fegyveres felkelésre ösztönözvén a nemességet ¹⁾.

Az izgatások gyulékony anyagra találtak a különben is ingerült, elkeseredett urak s nemesek kedélyében. Egy titkos összeesküvés kezd vala terjedni az országban, s tagjai a felkelés szervezése, a nyereendő segély iránt mind sürűbb levelezésbe ereszkedének a porosz kormánynyal; s már követek is járnak vala Berlinben, onnan oly ígéretek hozók vissza, hogy mihelyt az ország, Németalföld példájára, függetlenségét az osztrák háztól kikiáltja, porosz segedelemre azonnal számot tarthat. És hogy e tervek mind szélesebb terjedelemben fejlődének, hogy a visszahatás a kényuralom ellen a kitörés pontjához sebes léptekkel közeledék; sőt, hogy a lázadás, bár még csak fegyvertelenül, tényleg is kitört: ama daczos feliratok s több megyének azon lépései, melyeknél fogva a törvénytelen reformokat eltörűlvén, a régi, alkotmányos igazgatást tényleg helyreállították, minden kétségen felül emelik. Némely megyékben már a fegyverrekelést is kezdik vala titkosan szervezni; és hogy ez még csak kisebb körre terjedt s nyiltabbá nem lett, oka csak abban rejlék, hogy a két részről is annyira elfoglalt katonaság fellépésétől félniök még nem lehetett, s a többség abban bizék, hogy József a nemzet forrongásáról a törtétekből meggyőződév, mivel nagyobb haderőt az országba küldeni nem képes, nálunk is szintűgy el fogja magát határozni újításainak visszavonására, mint ezt Belgiumban a nov. 25-kén kibocsátott okmányában cselekedte: nem akarák tehát a szükség beállta előtt hadi zajjal eltölteni az országot.

¹⁾ Leopoldischen Annalen. Ein Beitrag zur Regierungsgesch. Kaiser Leopold des II. I. 124. Versuch einer Geschichte der protest. Religion in Ungarn Zürich, 1797. 73.

XII.

És mind ez akkor történt, midőn József ereiben már gátolhatatlanul dúl vala a halál hatalma. Mióta 1788. végén a török határszéleken lévő táborból betegesen hazatért, egészen soha nem épülhetett fel többé nyavalyájából. Az időnkint beállott enyhüléseket mind öldöklőbb rohamok válták fel, kivált miután nyugtalan természete s munkaszenvédelye betegségében sem hagyta el s nem engedi vala őt pihenni, vagy csak tágítani is megszokott, folytonos munkásságán. Nyavalyája ennél fogva mindinkább öregbedék, s a test épségével a lélek erője is lehangoltabbá lön. Ily körülmények közt találták őt a vármegyék idézett feliratai, s a kir. biztosok tudósításai a bennök uralkodó hangulatról. A bátor, daczos, kihívó hang, mely azok nagyobb részét átlengé, s még inkább azon elszánt lépések, melyeknél fogva több megyék az új igazgatási rendszert önhatalmukból megszüntetvén, a régít tényleg helyreállították, s annak védelmében mindenre készeknek nyilatkoztak, megdöbbenették az ily beszédhez nem szokott autokratát. Látá ezekből, hogy ama reménye, miszerint reformjaival a nemzetet valahára mégis megbarátkozandónak vélé, teljesen megghiúsult. Nyavalyájának öregbedése, mely közeledő halála előérzetét naponkint erősíté, s a mindinkább bonyolódó külviszonyok azon kilátástól is megfoszták őt, hogy, ha jó szerével nem megy, erőszakkal fogja kényszeríteni a nemzetet akarátának teljesítésére. Voltak kétségkívül némi tudósításai a porosz izgatásokról s azon összeköttetésekről is, melyek a nemzet s a berlini kabinet közt szövődnek. S mind ezekből azon meggyőződésre jutott, hogy a nemzet, ha követelése ki nem elégíttetnek, visszatarthatalanul lázadásba rohan.

Ezen meggyőződés 1790-ki január 24-kén őt már teljes engedékenységre hajlítja a nemzet iránt. „Miután a vármegyéknek nem rég nyilvánított szándékaim, így szól egy kézírata ezen napról Pálffy kancellárhoz, — nem csak jó

1790.

hatást nem szültek, mit még is jogosan várhattam, hanem a legtöbb megyék gyűlései magokat megint igen illetlenül viselték; e rendetlenséget pedig ideje már valahára megszüntetni: tartson Ön gr. Bánffy (erdélyi kormányzóval) s más tanácsosokkal értekezletet, melyben a statuskancellária is részt vegyen, s tanácskozzék velök ez ügyben, de gyorsan.“

Az értekezletet, melybe Bánffyn kívül Pásztorj és Mikses tanácsosokat hívta meg, Kaunitz-Rittberg herceg államkancellár pedig Spielmann udv. tanácsost küldé, január 26-kán tartá meg a kancellár, melynek aztán következő lön végzése. „Ha, így szól az innen a császárhoz felküldött előterjesztés, — a megyei gyűlésekről felérkezett nyilatkozatokból itélni lehet, az országban oly nemű már a hangulat, hogy az izgalom okainak megszüntetésével nem lehet eléggé sietni, a törvényteleneknek tekintett rendeleteket még a megígért országgyűlés előtt meg kell szüntetni. Ezen intézkedések következők volnának :

1. A korona visszaküldése Budára.

2. A megyék és városok hatóságának helyreállítása, tisztválasztások a rendes főispánok alatt. Ezek nélkül úgy sem lehet országgyűlést tartani.

3. A német nyelvnek az ügyvitelben feladása; az igazságszolgáltatásnak, legalább részben, a régi modor szerint helyreállítása, a családi okmányoknak a hiteles helyeken meghagyása.

4. A földfelmérés felfüggesztése, vagy mivel már jól előre haladt, az azt vezető főbizottságtól elvétele s a kamara alá helyezése.

5. Végre, mivel a főpanasz minden megyénél az, hogy a törvények hatályon kívül tétettek, s helyöket szabályok, rendeletek foglalták el, mi azon aggodalmat ébresztette, hogy a rendek a törvényhozásból kizárattak: nyilatkozassa ki ő felsége, hogy jogaikat s az alkotmányt fentartja.

Ezen pontok iránt, melyekre a feliratok legnagyobb súlyt fektetnek, egy latin nyelvű leíratot küldhetne ő fel-

sége, mit a magyarok nagy becsben tartanak. Ha ő felségének e nyelv nem tetszenék, a leiratot hasáblag magyar és német nyelven lehetne szerkeszteni. De ezt mennél előbb, hogy ő felsége saját jó szántából eredtnek tűnjék fel a leirat. Ezt az is javasolja, hogy miután az országra vetett terményszállítás négyhatod része már biztosítva van, s az újonczállítás is jól megindult, a hadsereg szükségleteit a gyűlöletes kényszereszközök nélkül is ki lehetend állítani. Ha azonban rendkívüli segílyre lenne szükség, azt csak országgyűlés útján lehetne várni, s így is csak, ha e pontok előleges megadása által ő felsége eleve is tanúsítja atyái indulatát, s nem csak minden okot megszüntet a bizalmatlanságra, hanem a nemzetnek fejedelmei iránt megszokott szeretetét is felébrerzti annak keblében.

„Szükség egyébiránt, hogy ő felsége a primást, Zichy országbirót, és Ürményi personalist Bécsbe rendelje fel s tudassa velök az országgyűlés elébe terjesztendő kir. előadásokat, hogy azok felett tanácskozáván s az előmunkálatokat elkészítvén, a czélt sikeríteni lehessen.

A kancellár e felterjesztést másnap Kaunitz herczeggel is közölvén, annak támogatására őt is felszólítja. „Herczeged bölcsessége s érdekeltsege az állam java iránt — így szól az átirat — azon vigasztaló reményt biztosítja nekem, hogy közreműködése következtében oly eredménynek nézhessek elébe, mely mind ő felsége legmagasabb személyére, mind a nemzetre nézve kívánatos.“

A herczeg, ki Spielmann tanácsosa által már előbb is hasonló véleményt terjesztett a császár elébe, örömmel engedett a kancellár kérelmének, s január 28-kán a következő felterjesztésben közlé a maga tanácsát a császárral:

„A magyar-erdélyi kancellária, melynek értekezletében részt vettem, közlé velem ennek eredményét a felségedhez e hó 26-ról intézett felterjesztés által.

„Azt látom abból, hogy a kancellária, lényegét tekintve, ugyanazt tanácsolja Felségednek, mit én már előbb

1790.

Spielmann tanácsos által szóval tanácsolni kötelességemnek tartottam.

„Én tehát a kancellária előadásával teljesen egyetértök s csak azt kívánom, hogy javaslataink rögtöni keresztülvitele elégséges legyen azon eredményeket előállítani, melyeket remél. De mivel a kedélyek oly igen fel vannak ingerülve, a bizodalom pedig teljesen elveszett, s ennél fogva az ellenkező is lehetséges; én aggodalmamat nem hallgathatom el, hogy avval alig fognak megelégedni, ha egyszerűsmind az országgyűlés is még ez évre, talán június 1-jére ki nem tűzetik; s a nemzettől időközben jó szavakkal s jó előterjesztésekkel nem ügyekeznek megnyerni mind azon sürgetős segílyt, mely utóbb az országgyűléstől törvényesen lenne megnyerhető.

„Méltóztassék felségednek megemlékezni, hogy Németalföldjét immár elvesztette, talán visszanyerhetetlenül elvesztette, egyedül csak azért, mivel 1787 június 20-kán hozzá intézett jól megfontolt előterjesztésemet nem csak kedvetlenül fogadta, hanem inkább azóta mindenben épen az ellenkezőt rendelni jónak találta.

„S nagyon félok, hogy a monarchia ugyanazon szerencsétlenséget fogja tapasztalni legelőbb is a magyar nemzet részéről, melynek nem fog hiányozni külsegélye, ha az én mostani véleményem nem lenne szerencsésebb az akkorinál.

„Esedezem tehát felséged előtt, mint oly becsületes ember, ki fejedelmének javát kívánja, legalább mind azt kivétel nélkül elrendelni, mit Önnek a magyar-erdélyi kancellária tanácsol.

„Adja Isten, hogy Felséged erre határozza magát; s e buzgó kívánatommal ajánlom magam Felséged legfelsőbb állandó hajlamába, melyet ötven év óta törekedtem megérdemlenni felséges házatól.“¹⁾

¹⁾ Mind ezen okmányok részint a magyar kancellária, részint a bécsi csász. államlevéltárból vétettek.

József helyzete valóban kínos, lélekölő vala. A török ellen működő seregből lehetetlen volt tetemesb erőt elvonnia, ha csak eddig nyert előnyeit kockáztatni nem akarja. Viszonyai a poroszsal annyira elmérgesedtek, hogy minden pillanatban várható a háborúüzenetet, s avval együtt a porosz hadak betörésének hírét. Németalföld felkelt népe, miután a függetlenséget s az osztrák háztól való elszakadást kikiáltotta, Genfét is megvévén, Brüsszel ellen indula; minek következtében a császári helytartóság a tartományt odahagyni kénytelenített. Tyrol a nyílt lázadás küszöbén állá, szintűgy mint Magyarország, kész minden pillanatban fegyvert ragadni, ha az újítások el nem törültnének. Önmaga semmisítse-e meg ifjúsága ezen álmait, nagyratörő lelke e kedvencz terveit, tíz évi munka s fáradalomteljes kormányéletének annyi szeretettel s buzgalommal, annyi nélkülözéssel s áldozattal ápolt eredményeit? Valóban, látva őt e lélekölő küzdelemben, nem tagadhatjuk meg tőle a részvét érzelmeit; hiszen ő, ha tévedt is, szeretett, boldogítani akart; hibája a nemes lélek túllángolásából, a jóért, az emberiség haladásáért buzgó szív túlláradásából származott inkább mint hiú dicsvágyból! S tán e végső küzdelemben is nem annyira kormánydicsőségének féltése, — mert öntudata, hogy jót akart, s a haladást szolgálta, megnyugtathatták őt a jövőkor s a történelem ítélete iránt, — mint annak meggondolása áraszták el szívet keserűséggel, hogy népei, kikért keble oly tiszta s önzetlen szeretettel lángol vala, kiknek boldogítására szenteli vala munka s fáradalomteljes életét, végperceiben tőle ennyire elfordulnak, atyai szeretetét s gondjait ily daczczal viszonozzák!

József a súlyos lelki harcban sem tagadta meg szellemi nagyságát és szíve jóságát. Egy hiú, önző fejedelem daczczal viszonozta volna a háborgó nemzet daczát: ő korporsója szélén, meggyőzve önmagát, egy tollvonással semmisíté meg a maga művét, élete fáradalmainak egész eredményét. „Ily körülmények közt — mondá már január 26-kán

1790.

egy miniszterének — ily körülmények közt semmit sem lehet félig tenni. Én tehát a magyar és erdélyi rendeknek minden kigondolható, a méltányosságnak csak színét is viselő panaszait egyszerre meg akarom szüntetni.... Szívemből kívánom, hogy Magyarország boldogságában s a jó rendben ez által annyit nyerjen, mint én rendeleteim által kívántam neki szerezni minden ügyeiben.“

E hozzá méltó elhatározása következtében József a m. kir. udv. kancellária által mindjárt január 28-kán (1790) következő rendeletet bocsáta az ország minden megyéihez : „Miótán a közönséges országgyűlést, melynek megtartását minap, a lefolyt évi decemb. 18-kán, királyi szavunk lekötésével ígértük, az 1723-dik évi II-dik t. cz. értelme szerint, törvényes megkoronáztatásunkkal és hitlevelünk kiadásával szándékozánk kezdeni, s azon ennél fogva személyesen megjelenni akaránk : ez az oka, hogy annak egybegyűjtését békés időre kívánók halasztani, azt hiven, ha hajd a háború gondjaitól megmenekszünk s a betegség miatt most meggyöngyült erőnket visszanyerjük, magunkat egészen az országgyűlés ügyeinek vezetésére szentelhetendjük. Nehogy azonban benneteket az országgyűlés idejének bizonytalansága által tovább is aggályban tartsunk, elhatároztuk magunkat, hogy ezen országgyűlést a következő 1791-dik éven túl nem halasztandjuk. Minél fogva benneteket ezennel királyi szavunk által biztosítunk, hogy a következő évben a közönséges országgyűlést bizonyosan kihirdetendjük s a törvények által kiszabott módon meg is tartandjuk.

„De atyai indulatunk gyöngédségének a magyar nemzet iránt evvel még nem szabunk határokat, s hogy azon rövid idő alatt is, mely az országgyűlés megtartásáig lefolyand, kívánságaitoknak egészen eleget tegyünk, önként és saját szívüinktől indítatva, kegyelmesen határoztuk, hogy az ország politikai s igazságügyi igazgatását, a jövő május elejétől kezdve, egészen azon állapotba helyezzük vissza, melyben 1780-ban volt, midőn a felséges özvegy császárné s apostoli

királyné, felejthetetlen anyánk, halála után az ország kormányát átvettük. Miután ugyanis jónak láttuk, a közigazgatás némely intézményeit, kormányunk elejétől fogva, a közboldogság előmozdítása iránti buzgalomból s azon reményben megváltoztatni, hogy azok nektek, ha majd tapasztalásból megismeritek, tetszeni fognak; most azonban bizonyosakká tettünk, hogy ti a régi igazgatási modort inkább akarjátok s csak abban keresitek s találjátok boldogságotokat: nem késünk ebben is megfelelni kívánságotoknak; mert miután a kormányunkra bízott nemzeteknek egyedül boldogságát óhajtjuk, annak elérésére azon út legkedvesebb előttünk, melyet biztosabban oda vezetőnek a nemzet köz megegyeztéből értünk.

„Ez okból, midőn az ország valamennyi vármegyéit, mind a közönséges és kis gyűléseken tárgyalandó ügyekre, mind a tiszti karnak törvényszerű választására nézve, régi törvényes hatóságába visszahelyezzük; s a sz. kir. városoknak s külön kapukkal bíró kerületeknek elébbi törvényes hatóságát is visszaadjuk: ezennel egyszersmind a kormányunk kezdetétől fogva kibocsátott azon rendelvényeket is eltörlötteknek s érvényteleneknek nyilatkoztatjuk, melyek köz értelem szerint a törvényekkel ellenkezni látszanak; akarván mindazáltal, hogy addig, míg azoknak részletes eltörlése iránt már kiadott további rendeleteink hozzátok leérkeznek, nehogy a közigazgatás megzavartassék, önkényleg semmit se változtassatok, valamint szintén addig, míg a főispán, kit tisztségének visszavétele iránt hasonlókép bizonyossá teszünk, törvényes hatalmának gyakorlatába léphet, magatokat a mostan hivatalkodó főispán rendeleteihez tartásátok.

„Egyébiránt elhatároztuk, hogy az ügynevezett türelmi rendeletünk, valamint azok is, melyek a lelkiességek szabályozását, s a jobbagyokat mind a velők való bánásmódra, mind a földesurak iránti viszonyaikra nézve illetik, teljes épségben s érvényben maradjanak: mert ezeket úgy is mind

1790.

a törvényekkel meg lehet egyeztetni, mind a természeti igazság követeli; a lelkészségek szabályozását pedig tőlünk fő kegyúri tisztünk is követelte; s különben is azt hisszük, hogy ti ezen rendelvényekben, méltányosságtok szerint, magatok is teljesen megnyugodtatok.

„Végül, nehogy kívánalmaitok összegéből valamit hiányozni engedjünk, az ország szent koronáját s többi ékszerreit, melyek ideiglen császári kincstárunkban tartattak, Budára, királyi várunkba átvitetni, s ott a törvény rendelete szerint őriztetni határoztuk, s megparancsoltuk, hogy azoknak eltételére alkalmas hely tüstént készíttessék.

„Az általunk ekként a törvények szerint rendeltékből újabb tanúságait veszitek atyai indulatunknak, melylyel a magyar nemzetet átkaroljuk; és veszitek egyszersmind kétségbe vonhatatlan s örök időkre érvényes bizonyítványát annak is, hogy mi a törvényalkotó hatalmat illetőleg, mivelhogy az az ország alaptörvényei szerint a fejedelem és az ország karai s rendei közt egyenlően megosztva vagyon, a rendek ezen jogát sértetlenül fentartandjuk, és valamint azt mi magunk őseinktől átvettük, szintazon módon utódainkra is sértetlenül teszszük által; remélvén, hogy a segedelmetekért esdő hazának, mind gabonával a hon biztonsága felett örökös katonaság számára, mind újonczokkal, kiket az általatok legalkalmasbnak találándó módon állíthatok, a folyó évi hadjárat alatt ti is segedelmére lestek. Kelt Bécsben jan. 28-kán 1790-ben. József.“

Követék e miadén tekintetben nagy fontosságú rendelvényt a kanczellária, a helytartótanács s az országbíró körlevelei a vármegyékhez, ezeket lecsillapítani, a kir. szószentsége által megnyugtadni s a kívánt hadi segélynek, már nem az elébbi parancs által kiszabott alakban; hanem önmaguk által meghatározandó módon, önkéntes ajánlatképen kiszolgáltatására reábirni ügyekezők. Írt Kaunitz herczeg is azon vármegyékhez, melyek közbenjárását kérték volt, örömet jelentvén a felett, hogy a nemzet bizodalmanak meg-

felelhetett, s reményét fejezvé ki, hogy a nemzet a maga méltányos gondolkodásmódját, melyért ő felsége előtt kezeséget vállalni sem kételkedett, mind azokban, mik a királyt s közügyet illetik, tettei által a jövőben is tanúsítandja ¹⁾.

Valóban nagy ideje volt, hogy József nagylelkű elhatározása oly gyorsan elküldetett a megyékhez. Ezeknek főispánjaitól mind aggasztóbb levelek, melyek azonban még a január 28-kai leirat vétele előtt keltek, érkezének fel Bécsbe. Gr. Zichy Károly országbíró jan. 29-én írja a kancellárnak, hogy Nógrád megye minden áron el akarja töröltetni az újításokat az országgyűlés egybehívása előtt. A megyei gyűlések hozzá érkezett jegyzőkönyveiből azt látja, hogy mindenütt egyaránt izgatott a hangulat. Már csak az országgyűlés mennél előbbi egybehívása segíthet a bajon. Trencsény megye azt határozta, hogy ha a gabnaszállítás erőszakkal kísértetnék meg, fegyveresen veri vissza önvédelmi jogánál fogva az erőszakot. Prónay László besztercei működő főispán január 30-ról írja, hogy inkább ő felsége lábához teszi le hivatalát, mintsem hogy ily hangulatban, minő Hont megyében nyilatkozik, szigorúbb eszközökhöz nyúljon. Ott ugyan is a január 26-kán tartott közgyűlésen a hivatalnokok részint önként, részint kényszerítve mind lemondtak. S azután oly feltétel alatt bíztattak meg az igazgatás folytatásával, hogy azt alkotmányos módon, a törvények szerint kezeljék. Az adószabályozó bizottság eltöröltetett; a német nyelv hivatalos használata eltiltatott; az előbbi megyei pecsét vétetett elő. Hasonló hírek jöttek Ung, Abaúj, Sáros stb. megyékből.

Az országbíró egyenesen a felséghez is írt e hangulatról január 29-kén. „A rendek panaszai, úgymond, az újítások miatt mindenütt egyértelműek. Sürgetik haladéktalan eltörlését több rendeleteknek, kívánják minden késedelem

¹⁾ Collect. Repraes. Prot. I, 117.

1790.

nélküli kihirdetését az országgyűlésnek. A kedélyek már oly izgatottak, hogy nincs mód azokat lecsöndesíteni, hanemha kivánságnak teljesítettik. Eddigi előterjesztéseiben állíthatta, hogy az újítások ellen nem egyértelmű s általános az ellentállás. De a körülmények egy idő óta megváltoztak; s nem teljesítené kötelességét, ha híven nem ábrázolná azon, bár ijesztő képet, melyet most a magyar tartományok kivétel nélkül mutatnak. A francia és belga forradalom kitörése óta általában hangosabban szólal fel a nemesség: olyan, mintha álomból ébredt volna fel. Nyilatkozata mindenütt erős, egyértelmű a törvény és szabadság mellett. A jobbágy, kit harmad évben terhel a háború súlya, elégedetlen, ingerült. Egy szikra is lángra gyújthatja, kivált miután tudja, hogy a rendek már siker nélkül emeltek szót gyűléseikben a háború terhei ellen.

„Az ellenség mindenünnen fenyeget. A törökön kívül hihetőleg még a poroszok és lengyelek ellen is hadat kellend küldeni. Belgium lángban áll. A seregek mindenütt a határszéleken vannak; benn az országban semmi haderő, az elégteleneket féken tartani. Pedig mily könnyen lángra gyúlhat itt is nemes és paraszt egyaránt! Borzad, ha a veszélyekre gondol.

„A legmelegebb érzellemmel tehát Felsőged java, dicsősége iránt, sürgetve kérem Felsőgedet, hirdessen ki haladéktalanul országgyűlést. S hogy a kedélyek némileg addig is csöndesedjenek, küldje vissza a koronát, függeszse fel az új büntető törvényt, vonja vissza a családi okmányok Budára szállításáról szóló rendeletet, állíttassa be a földfelmérési munkálatokkal kapcsolatos executiókat, s rendelje meg a követválasztást.

„Ha ez történik, vidám szívvel fognak a rendek megjelenni az országgyűlésen s Felsőged a nemzettől, mely egy idő óta oly sokat haladt a felvilágosodásban, teljes áldozatkészséget várhat. ¹⁾

¹⁾ A kancellária levéltárából.

A kir. rendelet kihirdetése végett, hogy a kedélyek mennél előbb lecsöndesedjenek, a megyékben azonnal megtartattak a közgyűlések. Zichy Károly országbíró ezekről már febr. 5-én tudósítást adott a kancellárnak. „A szellem s hangulat, úgymond, mindenütt ugyanaz. Az altörvényszékek eltöröltettek, a közgyűlési és sedrialis tárgyalások megkezdettek; az egész megyei igazgatás régi lábra állított, a német nyelv használata eltiltatott, a helytartótanács ily nyelvű leiratai visszaküldetnek, a levelezés a többi megyékkel megindítatott; a városok is előbbi szerkezetökbe s hatóságukba helyezkedtek; a protestansokra nézve a bécsi békekötés szabályai helyreállítottak; a német elemi iskolák bezárattak, az executiókra kiküldött katonaság elutasított, a papság hatósága a házassági ügyekben helyreállított stb. Egy némely megye még azt is végezte, hogy erőszakot erőszakkal ver vissza.

Mind ez vést jósol, ha gyorsan le nem csilapítatik az ingerültség. Egyhangú a szózat, hogy nem csak eltörölnö minden újítás addig is, míg az országgyűlés összehívatik, hanem arra nézve is, hogy ezt semmi oknál fogva nem lehet elhalasztani. Ez tehát az egyedüli eszköz a forrongó kedélyeket lecsöndesíteni.

Pálfy kancellár febr. 7-kén kelt válaszában nagyon bánkodik, hogy a megyék ily szélsőségekre ragadtatnak, holott a felség engedményei után tőlök is remélni lehetett volna. hogy várjanak egy kissé, miként azt a felség s a közügyek állapota kívánja. Ő valamint nem merné tanácsolni ő felségének az országgyűlés rögtöni összehívását, úgy hiszi, hogy honfitársai is méltányolni fogják a súlyos körülményeket s elállnak kívánatuk rögtön teljesítésétől. Hasson tehát az országbíró ez értelemben; neki meg lesz gondja reá, hogy a főispánok mennél előbb kineveztessenek s megyéikbe menvén, közreműködjenek, hogy ő felsége kívánatai végrehajtsanak. Ő csakugyan már 5-kén valamennyi megyére nézve

1790.

fel is terjesztette a kinevezendő főispánokat, mire József csak e szavakkal válaszolt: „Tegye ön azt, mit legjobbnak ítél.“¹⁾

Megegyezett néhány nap múlva abban is, hogy a korona Budára levitessék. A koronát tehát Keglevich József és Nádasdy Mihály grófok s koronaörök február 17-kén a többi ékszerekkel együtt átvévén, a következő napon vele hat magyar kir. testőr kíséretében az országba indulának. Leírhatatlan az öröm és lelkesedés, melylyel a nemzet e szent ereklyét, hat évi száműzöttsége után fogadta. A megyék, melyeken keresztülvitetett, tisztelgő bizottmányokat s nemesi zászlóaljokat küldének elejébe határaihoz. Gróf Forgách Miklós, ugyanaz ki 1784-ben az összeírás ellenzése miatt főispáni tisztétől megfosztatott, egy egész nemesi haddal Budáig kíséré a nemzeti kieneset. A nép az utat, melyen a korona átvitetett, csoportosan, majdnem szakadatlan láncban állá el; a városokban, megyei s városi bizottmányok, polgári zászlóaljak, ünnepileg öltözött cézhtestületek, nappal virágfüzerekkel, éjjel fáklyákkal tisztelgő szűzek serege, harangzúgás, ágyúdörgés s az eget verdeső „éljen a magyar szabadság!“ felkiáltások közt fogadták azt kebelökbe. Harmad napon végre ötszáz ágyúlövés üdvözlő dörgése alatt tétetett le Budán, hova annak őrizetére a közelebbi országgyűlésig ott maradandó nemesi zászlóaljakat küldöttek a megyék. Diadalünnepe volt ez a hatalmasan fölébredt független nemzetiségnek s alkotmányos szabadságnak, ezerféle alakban nyilatkozó az ország egész területén.²⁾

Mily mélyen fel, volt háborítva József önkényes kor-

¹⁾ Valamennyi okmány a kancellária levéltárából.

²⁾ Collect. Repraes. et Prot. I. 123. Péczely József: A magyar koronának rövid históriája. Komárom 1790. Györbe a korona éjjel érkezvén, Révay Miklós egyebek közt, a következő transparenteket alkalmazá iskolája ablakaira: „Napunk virradása. Egiünk derülése. Törvényünk ereje. Hazánk újulása. Szabadság épsége. Nemzetünk élete.“

mánymodora által a nemzet kedélye, kitünik abból hogy, miként az országbiró is jelenté, de még jobban kitünt magoknak a megyéknek felirataiból, már a király engedékenysége sem csilapíthatta le azonnal mindenütt az indulatok forrongását. A rivalgó öröm közt, mely a királyi leirat hallattára kitört, a multak miatti elkeseredésből származó dacz is több helyt nyilatkozik. Némely vármegyék örömeiket s hálájokat jelentvén a kir. határozat felett, jobbágyi alázattal kérik vala ő felségét, hogy miután hadi segílyt megyei gyűléseken a törvények sérelme nélkül nem adhatnak, hirdesse ki haladék nélkül az országgyűlést, s ha azon betegege miatt maga jelen nem lehetne, küldje le a koronaörököszt, Leopold főhercezet, vagy más főemberét kir. biztosul. Mások az országgyűlés azonnali kihirdetését daczosabb, kihívóbb hangon követelék, az országbirót, s ha az nem akarná, a fő tárnokmestert újabban is felszólítván, hogy, ha az udvar május elejéig azt ki nem hirdetné, tisztök szerint, ők hívják egybe; különben a megyék minden meghívás nélkül is egybegyűlendenek, hogy a szükséges rendszabályokat mind a haza védelme iránt, miről a megyei gyűléseken, ha csak a törvényszegés bűnét elkövetni maguk is nem akadják, határozniok nem szabad, mind a közigazgatás régi törvényes lábra állítása iránt megalkothassák. Mert némely megyéknek az udvar szavában, az országgyűlés megtartását illetőleg, már nem vala bizodalnok ¹⁾; mások a törvényes igazgatás helyreállítására a király leiratát, kit arra csak a körülmények kényszerítették ²⁾, nem láták elégségesnek. Bihar megye épen úgy vélekedék, hogy ámbár a törvénytelen rendeleteket eltörülte, a régi rend helyreállítását mindazáltal törvényesen nem eszközölheti a kir. leirat; mert az alkotmány nem függ annak önkényétől, ki a nemzetet szabadságaitól, bár nem jogosan, de tényleg megfosztotta: épen

¹⁾ Így Gömör felirata. Collect. Repraes. I, 75. Zempléné u. o. 105.

²⁾ U. a.

1790.

abban fekszik, mondá a legnagyobb sérelem, hogy, mi egyedül az ország határozatától függhet, e rendeletben a király akaratától függesztetik fel ¹⁾. Némelyek egyenesen kijelentették, hogy miután ő felsége, kilencz évig nem hajtván a nemzet kérelmeire, magát a törvényeken felülemelte, a törvényétől s királyától megfosztott nemzet iránta többé sem mire sem köteleztetik ²⁾. Az igazgatás törvényes rendének visszaállítására kitűzött határidőt egyébiránt egy vármegeye sem vélte beváránónak; hanem miután a tisztviselők hivatalaikról mindenütt lemondottak, a régi rend azonnal tényleg helyreállott. A földek felmérésére vonatkozó irományokat néhol a földesurak közt osztották fel; másutt, „hogy a fejedelem és nemzet közt támadt bizalmatlanság s meghasonlás ezen, egyik fő okának, még csak emléke se maradjon fen.“ az indulatok őrjöngő mámorában, örömrivalgás, zene s taraczkdurrogás közt megégették, poraikat szélnek eresztették, s az esemény emlékére, mint nagyobb ünnepélyeken divatos, a nép számára nyilvános helyeken bort csapoltattak. És végre „hogy utódjaik a rosztól óvakodni, a jót becsülni tanulják,“ mind ezen eseményeket a szenvedett sérelmekkel együtt jegyző könyveikbe igtatták ³⁾.

Midőn azonban a megsértett nemzeti érzelem ekként, részint nyugodt de erélyes elhatározottsággal nyilatkozik—, részint a felzajlott indulatok viharában túlzásra ragadtatik vala, József, a nagy ember, a jó szándékú, de szerencsétlen fejedelem, már az örök álm nyughelyén pihente ki életfáradalmait. Február 1-től fogva az álmatlanság, vérhányás, száraz hurut szemlátomást emésztik vala életerejét, melyen a politikai bonyodalmak, bú, gond s erkölcsi fájdalmak is mind erősebben rágódnak. A leplet, mely életfolyamának titkát fedé, febr. 5-kén önmaga lebbenté fel. Többi orvosaitól ha-

¹⁾ Collect. Repr. I, 294.

²⁾ Igy Gömör felirata. Collect. Repraes. I. 72.

³⁾ U. o. II. 68. 102.

tározott nyilatkozatot állapotra felett nem nyerhetvén, Guarin orvosát nem szünt meg faggatni, míg ez neki könyvek közt ki nem jelentette, hogy számára nincs többé gyógyulás ¹⁾. József csüggedés nélkül fogadta a halálos ítéletet s nagy léleknyugalommal néz vala feloszlása elébe. Önkezeivel írt bucsút családjá minden tagjainak s mind azoknak, kik neki kedvesek valának. Leopold öcsésének, s toscanai nagyhercegnek, ki koronáit öröklendő vala, kivánságát nyilvánítá, vele még személyesen szólni. De Leopold, ki bátyjával néhány év óta viszályban él vala, nem fogadta el a meghívást. A kormány ügyeivel egészen halála napjáig oly buzgón foglalkodék, hogy elmondhatni róla, miképen tisztének — mely iránt szívében oly magas fogalmakat ápol vala, — tisztének teljesítésében szenderült át az örök nyugalomra. Elhatározottság s nyugalom jellemzé minden szavát s tettét e végnapokban, melyeket kivált forrongó népei megnyugtatóására ügyekvék fordítani.

Február 13-kán a haldoklók szentségeivel elláttatván, siránkozó híveit maga vigasztalá; s testvéreinek a francia és nápolyi királynéknak önmaga írta meg közeledő halálát. Seregétől az agg Hadik tábornagy, a fő hadi tanács elnöke által bucsúzott el ²⁾. Más nap egy miniszterének e nevezetes szavakat mondá: „Nem tudom, igaza van-e a költőnek, midőn mondja: *Du trône au cercueil le passage est terrible* (a trónról a koporsóba rettentő az átmenet); de én nem sóhajtok a trónért; nyugodtnak, s csak kissé keserítettnek érzem magamat, hogy annyi életbajjal boldoggá oly keveset, hálátlanná oly sokat tettem; de hiszen ez a trón embereinek sorsa!“ Utolsó napjait azonban váratlanul megkeserítették

¹⁾ Nyiltságaért Guarin bárói czimet s tízezer ftot kapott. Geissler: XV. 215.

²⁾ A hős aggastyánnak oly igen szívére hatott József bucsúszava és kézzorítása, hogy pár hét múlva, márcz. 9-kén, maga is utána ment az örökkévalóságba.

1790.

Erzsébet főhercegasszonynak, Ferencz főherceg nejének, kit atyailag szeretett, szerencsétlen szülés következtében történt halála, és azon tudósítások, melyek hírül hozák, hogy a porosz udvar titkos izgatásai miatt nemcsak Magyarországon, hanem Csehországban is nőttön nő a forrongás. E híreket hallván, ellágyúlva mondá : „hiszen én mindent örömet megadok nekik, csak hagyjanak békével síromba szállanom!“ Még február 19-én is számos felterjesztést hallgatott meg s rendeleteket jegyzett alá, és csak esti tíz óraker bocsátá el titoknokait. Más nap reggel, öt óraker, élete 49-dik évében, megszűnt élni ¹⁾).

Vég napjai egyikén e szavakat hallák tőle környezői : „Óhajtanám, ez írássék síromra: itt nyugszik egy fejedelem, ki jó és tiszta szándokai mellett is elég szerencsétlen vala látni, hogy minden tervei hajótörést szenvednek.“ Valóban keserű poharat tartott fen a végzet Józsefnek végső napjaira. Annyi buzgalom s oly szent szándék mellett ily kevés sikert aratni, egy munka- s áldozatteljes élet végén ama lélekölő helyzetben látni magát, hogy ez életnek szívverén kiküzdött minden eredményeit, fáradalmai s virrasztásai minden gyümölcseit sírja szélén önmaga legyen kénytelen megsemmisíteni ; látni, hogy népei, kiket csak boldogítani óhajt vala, szeretetét hálátlansággal viszonzozzák : valóban gyilkoló fájdalom lehetett ! Kisértetbe jöhetnénk igazságtalanságról vádolni a kezet, mely a népek és fejedelmek sorsa felett intézkedik, ha eszünkbe nem jutna : hogy a leverő fájdalom, mely e nagy ember nemes szívét élete estvéjén elfogta, csak viszonzása volt a nemezisnek azon sebekért, melyeket minden boldogítani vágyó törekvése mellett is, nem rossz szándékból ugyan, de bizonyára könnyelműleg s kiméletlenül, jó szándokaiban felette elbizakodva, saját erejét s belátását túlbecsülve, a közvéleményt megvetve, ejtett alattvalói kedélyén. Népeit merő lelketlen, érzéketlen anyagnak tekinté, melyet

¹⁾ Geissler, Pezzl, Hübner, Canova s több névtelen életírója.

kénye-kedve, hogy ne mondjuk, szeszélye szerint idomíthat s alakíthat át parancs szavával : s népeinek megsértett erkölcsi természete megboszulta magát rajta. Nem elégedett meg avval, hogy népeit fejlesztve, s a korszerű haladás feltételeit előkészítve, kimélettel vezesse a haladás pályáján ; ő e felett, részben ábrándos, semmi jó reményt nem ígérő kísérletekkel erőszakolni is akarta népeit az általa képzelt jólét s haladás ösvényére ; s népeinek szabadságszeretete fellázadt ellene. A gondviselés szerepébe nyúlt, midőn jó szándokkal ugyan, de korlátlanul akarván intézkedni a népek hiedelmei, hajlamai, érzelmei és sorsa felett, őket eddigi természetes fejlődésökkel, hagyományaikkal, történelmökkel ellenkező irányban, egy általa kimutatott új ösvényre lépniök kényszeríté : s a gondviselés nem mulasztá el őt végperceiben korlátolt emberi erejének megismerésére vezetni, fenyítésül azt rendelvén, hogy önmaga semmisítse meg annyi fáradalommal épített kedvencz művét, önmaga helyezze vissza a kényszer alatt nyögő népeit azon pályára, melyen egyéniségök természete szerint fejlődhessenek, haladhassanak előbbre.

Midőn azonban József kormánytörténelmének e, reá nézve oly szomorú, végében az osztó igazság kezének működését kénytelenítettünk felismerni : lehetetlen nem sajnálnunk, hogy a katasztróf mind azon jót és helyest is elnyelte, mit reformjaiban találunk. De csodálkozni ezen sem fogunk, ha meggondoljuk, hogy a főeszme, melyből összes reformjainál kiindult, melyet az általa megkísérlett egész átalakítás alapjává tőn, már csirájában férges, szükségkép magában hordja vala az enyészet magvát. E főeszme, ezen alap, mint tudjuk, a központosított osztrák birodalmi egységben létezett, mely szerint annyiféle, egymástól fajokra, nyelvekre, történelmőkre, erkölcsi s politikai tulajdonságaikra, nemzetiségi s anyagi érdekeikre és sóvárgásaikra oly igen különböző népeit, országait, minden tisztelete nélkül a történelmi jognak és birtoknak, minden kimélete nélkül a népektől leg-

1799.

nagyobb becsben tartott erkölcsi javaknak, erőszakosan egybeolvasztani, egygyé alakítani törekedett a centralisált kényuralom tégelyében. De a vegyületben semmi vegyrokonság nem létezett: a műtételnek tehát szükségkép meg kellett hiúsulni. Ő reformjai által forradalmat akart előidézni, monarchiájának nemzeti, politikai és társadalmi viszonyaiban; de mivel a föltételeket, melyek a népek készséges hozzájárulását s ezzel együtt a forradalom sikerét biztosíthatták volna, a nemzeti elemet és szabadságot, számításaiból kifejedte; művének vele együtt menthetetlenül buknia kellett.

Bár azonban e mű romba dült: mivel a jólét s haladás több lényeges elemeit is magában foglalta, enyészete daczára is több tekintetben nagy hatást gyakorolt a jövő korra. Az erőszakosan lenyomott rugony a nyomás megszűntével hatalmasabb erővel pattant föl, s a nemzeti életnek elébb munkátlanul tespedő kerekeit gyors mozgásba indította. A nemzetre gyakorolt kényszerítés, a Mária Terézia mákonyhatású kormánya alatt álomba merült vagy épen elkorcsult nemzeti erőket fölébreszté s meggyógyítá, az enyészetnek indúlt nemzeti érzetet hatalmasan föleleveníté; ellenhatást, tevékonyságot, életet önte a nemzeti test elpetyhűdt ereibe. És bár a felháborodott indulatok forrongásának első stadiumában, s azon kevés világsugár halovány fényénél, mely a szellemeken borongó homályt eléggé fel nem derítheté, e felfokozott életműködés szabályos nem lett is mindjárt; bár az eszmék ellen, melyeket József a nemzetre erőszakosan feltolni akar vala, s melyek a kedélyeket oly formán sértették, mint rögtön szétözönlő fényár a gyöngö szemet, — eleinte élénk visszahatás, ingerült harc keletkezett; a haszon még is felszámíthatlanul nagy, mely József kormánytörténelméből Magyarországra származott. Üdves tanulságot, nyomatékos intést hagyott az hátra egyaránt a kormányzóknak és kormányzottaknak: amazoknak egy törvény s alkotmány-szerű, nemzetics kormányzat —, emezeknek a reformok s korszerű haladás mellözhetlen szükségességéről.

És emezek nemsokára elég tanulékonyak is lőnek hasznokra fordítani az üdves tanulságot. Mert bár József reformjai, egy ideig még halála után is zajosan gáncsoltatának, s indulatosan romboltatának le; bár az elkeserített nemzet minden lépést, melyre erőszakosan hajtatott, boszúsan húzott vissza indulata hevében: de mihelyt heve csilapodott s az indulat mámorát higgadt megfontolás váltotta fel, a régi állapotok hibáit s hiányait maga is mind világosabban kezdé látni; a meggyőződés az átalakulás szükségéről benne mind mélyebb gyökeret ver vala s törekvése is mind komolyabbá lön, magát s intézményeit, a történelmi alapon, a világ új rendének, uralkodó eszméinek s igényeinek újmutatása szerint átalakítani. A mulhatatlan szükség érzetétől indíttatva, a nemzet azontul önmaga kívánja és sürgeti vala a reformokat; és bár, a szerepek föleseréltetvén, e század folytában viszont a demokratia rémalakjától megijedt kormányzók ellenzék a nemzeties reformokat, s haladásában sokáig akadályozák is a nemzetet: ez végre még is kivívta elavúlt állapotai átalakulását s nemzeti újjászületését. A sor most a kormányzókra került, hogy hasznukra fordítsák s kövessék a József kormányéletéből felmerülő üdves intést s tanulságot. És bízunk a történelmi szükségesség törvényének erejében: ama tanulság, öntapasztalataik által is igazolva, ezekre sem marad örökké hatástalan, bár mennyire küzdenek is még ama törvények logikája ellen.

1942

